ПЕДРО БАРСЕЛО
МАРГАРИТА ТАЧЕВА ПЕТЪР ДЕЛЕВ

ИСТОРИЯ НА ДРЕВНИТЕ ОБЩЕСТВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„НЕОФИТ РИЛСКИ“ БЛАГОЕВГРАД
УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ · 1992 · SOFIA

Автори:
Педро Барсело — раздел II—V (второ издание на P. Barceló. Altertum (Grundkurs Geschichte, 1). Athenäum Verlag, Königstein /Ts./ — Droste Verlag, Düsseldorf, 1982.
Маргарита Тачева — раздел VI
Петър Делев — раздел I

Научен редактор на превода от немски език:
Маргарита Тачева

Редакция и адаптация на превода на античните извори:
Искра Генчева

© Pedro Barceló. Altertum. (Grundkurs Geschichte, 1). Athenäum Verlag, Königstein /Ts./ — Droste Verlag, Düsseldorf, 1982
© Маргарита Тачева, 1992
Петър Делев, 1992
© Анастасия Гидова (раздел II—III) — превод, 1992
Румяна Касабова (раздел IV—V) — превод, 1992
© Kurt Wetz — карти и схеми

c/o Jusautor, Sofia, 1992

ISBN

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор към първото издание 7
Предговор към второто издание 11
I ДРЕВНОИЗТОЧНИ ОБЩЕСТВА 13
1. Старото царство в Египет 15
2. Египет през II хил. пр. н. е. Средно и Ново царство 29
3. Шумер и Акад 45
4. Старовавилонско царство 57
5. Предна Азия от средата на II до средата I хил. пр. н. е. 75
II ВЪЗХОД И УПАДЪК НА ПОЛИСНИЯ СВЯТ 89
6. Гръцкият полис 91
7. Йонийското въстание и Персийските войни 105
8. Пентеконтаетията 117
9. Пелопонеската война 131
10. Полисният свят през IV в. пр. н. е. и издигането на Македония 147
III. ЕЛИНИЗЪМ 163
11. Държавата на Александър Велики 165
12. Елинистическите държави 179
IV RES PUBLICA POPULI ROMANI 191
13. Държава и общество на римляните 193
14. Римската експанзия 209
15. Световна държава и криза 223
16. Упадък на Римската република 241
V IMPERIUM ROMANUM 255
17. Основаване на Принципата 257
18. Ранен и среден период на Принципата 275
19. Кризата през III в. Войнишките императори 289
20. Късна античност 299
VI НЕКЛАСИЧЕСКИ ДРЕВНИ ОБЩЕСТВА В БАЛКАНСКИТЕ ЗЕМИ 315
21. Балкано-Егейският предполисен свят 317
22. Траки. македони и илири до средата на V в. 337
23. Тракия. Македония и Елада през V—IV в. пр. н. е. 351
24. Балканските земи по време на диадохите и келтското нашествие 369
25. Балканските земи през епохата на Принципата 383
Обща библиография 401
Съкращения на имената на античнн автори и съчинения 406

СПИСЪК НА КАРТИТЕ И СХЕМИТЕ

Древен Египет
Предна Азия в древността
Конституционното устройство на Спарта
Демократичното устройство на Атина при Клистен
Походът на Ксеркс срещу Елада
Елада по време на Пелопонеската война
Македония при Филип II
Походът на Александър в Азия
Градоустройствен план на Александрия
Устойство на римското общество
Конституционна уредба на Римската република
Етнография на древна Италия
Римската експанзия
Принципатът на Август: конституционна уредба
Римската империя от Август до Траян
Късна Римска империя
Балканските земи до римското завоевание
Римски провинции на Балканския полуостров

ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ

Настоящият общ курс по история е написан за ученици, учители по история, заинтересовани неспециалисти и особено — за начеващи студенти, които не познават или са недостатъчно запознати с основите на историята. След реформата на гимназиалния горен курс преподаването на история в училищата претърпя основни промени, чието обратно влияние се чувства ясно преди всичко във ВУЗ като центрове за подготовка на бъдещите учители по история. Предпочитането на избрани теми от историята в преподаването и изтъкването на преден план на структури важи за всички исторически епохи. Така например гръко-римската античност се разглежда в гимназиалния курс не изцяло — Гърция и Рим са застъпени избирателно и частично, а същите принципи важат и за средновековната, новата и най-новата история. Малкото налично време не стига дори за да се активизират получените в средния курс знания, камо ли да позволи задълбочено обяснение, отговарящо на методичните изисквания на предмета.

Всичко това води до намаляване на основополагащите познания, касаещи повече исторически епохи, и до ограничаване на фактическото историческо знание до отделни исторически структури от новото време. Студентът, който е задължен съгласно учебния план от началните семестри да посещава семинари и лекции по стара, средновековна и нова история, е жертва на това развитие. Често например посещаването на първия семинар по стара история го обърква и претоварва, защото му липсват основните познания за историята и отношенията в гръко-римската античност. Същото може да се констатира и за другите епохи. За да се избегне тази празнина, породена, от една страна, от недостатъчните знания на начеващия студент и от друга — от изискваните от науката знания, беше създадена поредицата от основни курсове по история. Съставянето, подборът на материала и принципите на неговото изложение бяха предопределени от така поставената цел. Заедно с историческите факти, прегледно и разбираемо написаните изложения и анализи, обширните въпроси и задачи, откъсите от изворови текстове и подбраните библиографски справки би трябвало да изведат студента до научната историческа работа. Изборът на съдържанието е не само резултат на теоретично научно виждане, но и почива върху опита на преподавателската практика в началните семестри на ВУЗ. Основният курс е така разпределен и материалът така подреден, че да може да се използва като основа за преподаването в рамките на един семестър.

Предложените тук изложения на историята не следват някакви канони, а са по-скоро опит да се избере една сред голямото изобилие от възможности за въвеждане в историята. Другата търсена цел е да се създаде учебно пособие по история, с чиято помощ интересуващите се и студентите по история да могат да постигнат многообразието от форми на историческите явления и възможности за тяхното представяне.

Някои подробности относно организацията на учебния материал в основния курс: така наречените „въведения“ към отделните глави предлагат обзор за съответната епоха. Те представляват същевременно и опит да бъдат обхванати историческото развитие на проблемите на разглежданата епоха и да бъдат поставени в съответния истрически контекст. Въведенията стоят в тясна връзка с подбраните извори, които естествено могат да засегнат само някои аспекти на тази епоха. Въпросите и задачите са свързани с подбраните извори и трябва да помогнат на студента да се занимае в една втора работна фаза самостоятелно с темите и да ги анализира. Библиографията, с която приключва всяка глава, го ориентира в най-новите постижения на историографията.

* * *

Опитът да се напише обзор на един многовековен исторически период е твърде проблематичен за автора, който се движи в опасна близост с границата, отделяща го от един „terrible simplificateur“. Много от историческото съдържание трябва да се подмине, а и онова, което се включва, може да бъде разгледано само най-общо, без желаното и необходимо задълбочаване. Ако въпреки това тук е рискуван един такъв опит, то това е направено с пълното съзнание за всички трудности, но и с убеждението, че една подобна книга има своето оправдание. Действително не липсват „уводи“ в историята на класическата древност, но повечето от тях са твърде общи и неосъобразени с действителните нужди на днешните изисквания към образованието. Днес по различни начини се поддържа илюзията, че приетите студенти били добре подготвени и в състояние да отговорят на изискваните открай време предпоставки за обучение по предмета на старата история. Че това по правило не е така, знае отдавна всеки, който застава пред този проблем семестър след семестър. Тази ситуация е поводът за написването на настоящия основен курс; неговата главна цел е да предложи на начеващия студент подходящо за реалните изисквания и по-леко и разбираемо по форма помагало по стара история.

Централно място в книгата заемат четири тематични акцента, подредени хронологически. Първият представя света на класическия полис. Анализирани и оценени са политическите, обществените и икономическите предпоставки за неговото възникване, историческото му развитие през V в. пр. н. е. и упадъкът му през IV в. пр. н. е. Втората основна тема е посветена на елинистическата епоха. Направен е опит чрез личността и политическото дело на Александър Македонски да се изяснят структурите на неговата държава и възникналите на нейната територия елинистически държави, да се определи тяхното общоисторическо място и значение. Третата основна тема излага формирането на политическите и социални структури и механизми на Римската република, както и причините за експанзията, кризата и упадъка на libera res publica. Пряко продължение на тези проблеми представлява четвъртата и последна глава, посветена на римската императорска епоха. Във връзка с основаването на Принципата от Август се изследва по-нататъшното развитие на държавата и се проследяват процесите на криза и преустройство на Imperium Romanum. Книгата завършва с анализ на характерните белези на късноантичната империя.

Подборът на темите и съдържанието са в пряка връзка с наличието на подходящ изворов материал, на който всъщност се основават историческите ни познания и съзнание. На това се дължи и обширният подбор от извори, сред които закономерно преобладават литературните. Предпочитанието към тях произтича от факта, че повечето антични автори са неизвестни на нашите ученици и на студентите в първата степен на обучението, а познаването им е абсолютно необходимо. От друга страна, литературните текстове предлагат, макар и в немски превод, исторически колорит и нагледност в степен, която не може да се постигне по друг начин. Наред с това приложените текстове би трябвало да улеснят слабо запознатия с древната история читател в достъпа му до нея и да го доближат до античния начин на мислене.

В края на всяка глава има тематично подбрана библиография, предназначена да улесни обоснования анализ на проблемите от съответната епоха чрез запознаване с резултатите на съвременните изследвания.

Айхщет, май 1982

Педро Барсело

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

След първото си издание през 1982 г. настоящият основен курс по стара история беше въведен и оценен като учебник в немските университети. Сега се появява възможността да се издаде един български вариант, предназначен да отговори на специфичните изисквания, които поставя изучаването на дисциплината „стара история" в българските университети. Хроническият недостиг на учебници и учебни помагала по тази и други исторически дисциплини сам по себе си е достатъчен да оправдае всяко подобно начинание, но в случая конкретният избор заслужава и някои допълнителни разяснения. Използваните основно досега в българските ВУЗ преводни руски университетски учебници са създадени с оглед изучаването на старата история в рамките на три отделни и самостоятелни курса (история на древния Изток, на древна Гърция и на древния Рим), при значително по-голям хорариум. Освен с големия си обем и изобилната фактологическа информация те се отличават и с традиционния метод на изложение, който не стимулира и не провокира самостоятелното мислене у студентите. Именно от подобна методическа гледна точка предлаганият учебник се изявява със значителни преимущества, които го правят походящ за образователното и интелектуално равнище на българските студенти. Кратките встъпителни текстове към отделните глави имат задача да ориентират в разглежданата проблематика, да очертаят общите рамки на историческото развитие, а не да изчерпят пълно учебното съдържание от чисто познавателна гледна точка. Значителна част от основната информация е предадена чрез приложените изворни текстове, които представляват неразделна част от главите на учебника, а по-важните конкретни дати и факти са систематизирани отделно в съответни таблици. Добавените кратки библиографски справки, освен че ориентират в съществуващата научна литература, вероятно ще стимулират някои студенти и към допълнително четене. Така студентът, поставен в една псевдоизследователска ситуация, бива въведен неусетно не само в чисто познавателната, но и в изворoведската, научна проблематика на дисциплината; той се приучва да борави с изворни текстове и да търси в тях и конкретна информация, и обосновка на по-общи идеи и концепции.

Приспособяването на учебника към изискванията, които поставя преподаването на старата история в българските университети, наложи неговото съществено преработване и разширяване. В някои пунктове немските текстове бяха разширени, а се появиха и 10 нови заглавия. Първите пет (глави 1—5, обединени в раздел I) са посветени на древните близкоизточни общества и бяха написани от Петър Делев; последните пет (глави 21—25 или раздел VI), с автор Маргарита Тачева, включват информация по проблеми на некласическите древни общества на Балканския полуостров, като акцентът естествено пада върху тракийското общество. Основно бяха преработени (от П. Делев) библиографските раздели; те бяха съкратени и осъвременени, увеличен беше делът на англоезичната литература и бяха добавени липсващите в немското издание основни и преводни заглавия на руски и български език, с оглед както на езиковите възможности на българските студенти, така и на достъпността на литературата в библиотеките в страната. Откъсите от антични автори бяха извлечени, където това се оказа възможно, от съществуващи български преводи, и във всички случаи сверени с оригиналните гръцки и латински текстове. Изворите в раздел I бяха преведени от съвременен език по посочените във встъпителните текстове към тях източници.

Авторите се надяват чрез този диференциран подход към българските студенти и любознателни читатели да са постигнали по-пълно покритие на интересите им. Те смятат, че е необходимо да се изтъкне и развитието на научните и лични контакти помежду им в процеса на съвместната работа (включително при взаимните посещения в България и Германия, които бяха най-приятната страна за тях в подготовката на това издание). Дано този наш малък принос в европейското сътрудничество да създаде у читателя истинското впечатление за многопластовостта на дисциплината „стара история".

Айхщет — София, 1991 *Авторите*

I

Древноизточни общества

1. СТАРОТО ЦАРСТВО В ЕГИПЕТ

1.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Преходът към основаваща се на земеделие и скотовъдство произвеждаща икономика се осъществил в долината на р. Нил още през VI хилядолетие пр. н. е. В течение на хиляди години многобройни поколения египетски селяни водели трудна и упорита борба с пустинните пясъци, с непроходимите бодливи акациеви храсталаци и обраслите с тръстика блата, за да ги превърнат постепенно в обработваеми земи. Всяка година през лятото, в резултат на проливните сезонни дъждове в Централна Африка водите на Нил прииждали и заливали за около два месеца по-голямата част от долината, оставяйки след оттеглянето си тънък слой наносна тиня, на която египетската земя дължи своето изключително плодородие. Но освен източник на живот и плодородие придошлите води на реката били и разрушителна стихия, която често унищожавала съграденото с много труд от хората. С течение на времето древните египтяни започвали да изграждат за предпазване на нивите си от речните разливи защитни диги от пръст, през които пропускали само толкова вода, колкото била необходима, за да се напои земята и да се отложи върху нея благодатната нилска тиня. За напояване на по-високо разположените терени отбивали речните води по специално устроени канали, с други отводнителни канали пък пресушавали заблатените райони. Цялата икономика на древен Египет била зависима от иригационните съоръжения и въпреки че тяхното изграждане и поддържане изисквало огромен разход на труд, щедрата нилска земя се отплащала пребогато с даровете на своето плодородие. С увеличаването на площта на култивираните терени, около многобройните локални иригационни системи постепенно нараствала и гъстотата на населението в Нилската долина.

Достигнатата висока степен на развитие на земеделско-скотовъдната икономика създала предпоставки за ранното възникване на цивилизацията в Египет. През IV хил. пр. н. е. около първоначалните центрове на иригационни системи започнали да се формират неголеми държавици, които често воювали помежду си. Във втората половина на хилядолетието броят им вече бил около 40; половината от тях се намирали в района на делтата на Нил (Долен Египет), а останалите — на юг по протежение на долината на реката (Горен Египет). В хода на непрестанните конфликти и междуособици тези първоначални държавици, традиционно наричани *номи*, се обединявали, по-големите поглъщали по-малките и накрая Горен и Долен Египет се превърнали в две големи царства, които започнали борба за надмощие помежду си.

Около 3100 г. пр. н. е. царят на Горен Египет *Менес* покорил Долен Египет и поставил началото на единната древноегипетска държава. Оттогава насетне, като символ на това обединение египетските фараони носели една върху друга червената корона на Долен Египет и бялата — на Горен Египет. С името на Менес започва и дългият списък с имената на египетските фараони, по годините на упрвление на които се водело в продължение на следващите две и половина хилядолетия египетското летоброене. За да сложи някакъв ред в безкрайната поредица от имена, в III в. пр. н. е. египетският жрец *Манетон* ги разделил на 30 повече или по-малко условни династии; това деление се използва по традиция и до днес. За съжаление от голямото историческо съчинение на Манетон, написано на базата на древни летописи и документи, са запазени само незначителни откъси.

Предполага се, че Менес (или Мени), чието име фигурира в по-късната писмена традиция (включително в царските списъци) като обединител на Египет и основател на I династия, е идентичен с известния по своите паметници ранен владетел Нармер. Сред тях особено интересна е една каменна плоча с двустранни релефни изображения, които увековечават победата на Юга над Севера; Нармер е представен в триумфалните сцени поотделно с короните на Горен и Долен Египет.

С обединението при Менес започва периодът на т. нар. *Ранно царство*, в който фараоните от I и II династия продължили борбите за окончателно утвърждаване и стабилизиране на единната и централизирана египетска държава. От този период са и най-ранните запазени до наши дни йероглифни надписи, някои от които съдържат имената на съответните фараони; надписите позволяват да се възстанови и смисълът на придружаващите ги изображения — например тържествена церемония при започване на селскостопанския сезон или прокопаване от фараона на първата бразда на бъдещ напоителен канал. Сред паметниците от Ранното царство особен интерес представляват проучените в района на Абидос в Горен Египет царски гробници — внушителни постройки от камък или кирпич със скрита под земята погребална камера. Прогресивното нарастване на монументалността на тези съоръжения (известни в науката с египетското си наименование *мастаби*) и на пищността на погребалните ритуали отразява пряко засилването на царската власт. Заедно с умрелия фараон били погребвани десетки и дори стотици слуги и роби; около царската гробница пък изграждали своите по-скромни гробни постройки многобройни придворни и велможи. Трудни за решаване проблеми поставя откритието на втора серия още по-внушителни царски гробници от същото време в Сакара край Мемфис. При това и двата царски некропола са твърде отдалечени от сочения като столица на Египет в периода на Ранното царство град Нехен (Хиераконполис).

Политическото обединение на Египет позволило да се изгради и поддържа единна иригационна система в мащабите на цялата страна, а това довело и до значително увеличаване на площите на обработваемите земи. Нарасналото селскостопанско производство било в основата на всестранния икономически, политически и културен подем, с който се характеризира развитието на Египет в петстотингодишния период на *Старото царство*, при последователното управление на фараоните от III, IV, V и VI династия (XXVII—XXII в. пр. н. е.).

Сред историческите извори за периода на Старото царство особено важно значение има т. нар. Палермски камък — голям надпис върху черна диоритова стела, 7 фрагмента от която се съхраняват в различни музейни колекции (Палермо, Кайро и др.). Надписът, от първоначалния текст на който е запазена само около една четвърт, съдържа най-древния известен египетски летопис, започващ с неизвестни от други източници царе от преддинастическия период и достигащ до фараона от V династия Нефериркара. Освен имената на фараоните и продължителността на тяхното управление (в години, месеци и дни) Палермският камък съобщава и най-важните събития по време на тяхното управление — нивото на Нил при максимални разливи и засушавания, по-важните войни и експедиции в съседни страни. Ценни сведения съдържат стенописите и възпоменателните биографични надписи от богатите аристократически гробници на Старото царство, както и надписите от погребалните камери на пирамидите от V и VI династия. Запазени са и ред други писмени документи, както и разнообразни археологически паметници и комплекси, които в своята съвкупност позволяват да се възстановяват различни страни от историческата действителност през тази отдалечена епоха.

Опирайки се на бюрократичния апарат и войската, в епохата на Старото царство египетските фараони съсредоточили в свои ръце огромни богатства и неограничена икономическа, политическа и религиозна власт. Превръщането на египетската държава в централизирана, деспотична и бюрократична монархия било в значителна степен обусловено и предопределено от природните условия и особеностите на египетската икономика; създаването и поддържането на единната иригационна система, която обхванала цялата Нилска долина, изисквало предельна централизация на властта и управлението. Из цялата страна царските чиновници редовно измервали и записвали нивото на водите на Нил, следели и докладвали за състоянието на каналите и защитните диги, в изпълнение на царските заповеди извеждали населението за задължително участие в работата на големите хидромелиоративни обекти, която често продължавала години наред. Принудителният безплатен труд на населението, което било напълно обезправено и подчинено на произвола на централната власт, се използвал редовно и на големите престижни строежи на фараоните — царските дворци и гробници, храмовите комплекси, а също и за всевъзможни ангарийни повинности в царското стопанство. Като израз на особено снизхождение със специални укази фараоните дарявали на отделни привилегировани групи население (например жреците, служителите и работниците в храмовите стопанства) правото да не бъдат привличани на царска работа.

Настъпилите промени получили своята идеологическа обосновка в еволюиралия до предельна степен, хипертрофиран култ към владетеля, който се превърнал в една от трайните и най-характерни черти на египетската цивилизация. Фараонът бил почитан като жив бог, син на Ра, земен представител на небесните и подземните богове и застъпник на жителите на страната пред тях, единствен гарант на плодородието и успеха на всички значителни мероприятия, които задължително се провеждали от неговото име. Волята на царя била свещена, а правата му над цялата страна и нейното население — абсолютни и неоспорими. Бил канонизиран строг ритуал за почитане на фараона, който включвал и педантично спазвания придворен церемониал, и редките публични изяви по време на големи празници, когато целият народ тържествено чествал „появяването на царя на Горен и Долен Египет" и се провеждало ритуалното „обикаляне около стените". Лично фараонът извършвал най-важните религиозни обреди в големите египетски храмове, при които се предполагало, че той влиза в личен контакт с боговете.

Най-ярко свидетелство за невижданото могъщество на египетските фараони в епохата на Старото царство представляват техните гробници — прочутите египетски *пирамиди*. Тези колосални, смазващи човешкото въображение със своите мащаби и непоклатимо величие каменни грамади, събрали в едно единствено огромно строително усилие всички материални и човешки ресурси на страната, са и най-директната, овеществена и концентрирана изява на култа към фараона-богочовек. Предназначена да стане за вечни време жилище на нетленната мумия на фараона и приют на безсмъртната му душа, пирамидата била същевременно паметник на неговото земно могъщество и безгранична власт. Първата голяма пирамида издигнал най-забележителният фараон от III династия *Джосер;* тя има стъпаловидна форма, достига на височина 60 м и е била заобиколена от огромен храмов комплекс. Известно е и името на архитекта, който проектирал пирамидата на Джосер и ръководител нейното изграждане — Имхотеп, впоследствие обожествен и почитан като покровител на египетските писари. Най-голяма била пирамидата, издигната през XXVI в. пр. н. е. от фараона от IV династия *Хеопс* (Хуфу). В древността Хеопсовата пирамида, която има височина 147 м и е изградена от около 2 млн. и 300 хил. огромни каменни блока с тегло по над 2.5 т всеки, била смятана за едно от чудесата на света. Според древногръцкия историк Херодот тя била строена от 100 хил. души в продължение на 30 години. Само с няколко метра по-ниска от Хеопсовата е облицованата с червен гранит пирамида на неговия син *Хефрен* (Хафра), чийто образ носи *Големият Сфинкс* — разположено близо до пирамидата скулптурно изображение на лъв с човешка глава, изсечено от естествена скала с височина 20 и дължина 57 м.

Още при управлението на Джосер столицата била преместена на север, в основания от обединителя Менес град *Мемфис,* който се намирал на границата между Горен и Долен Египет (югозападно от днешната египетска столица Кайро). В Мемфис се намирали дворците на фараона и на останалите представители на висшата столична аристокрация, много от които били негови роднини, заемащи различни високи длъжности. Най-важна била длъжността на първия министър — *чати;* могъщите фараони от IV династия най-често назначавали на нея своите синове. Чати ръководел огромния и сложен бюрократичен апарат на държавата и лично възглавявал върховния съд, царския архив и хазната. Друг висш сановник бил началникът на войската, който стоял начело на военното ведомство — *пер-раха* (букв. „дом на оръжието"). В столицата били съсредоточени и всевъзможни други централни служби и ведомства, ръководени от съответни началници. Някогашните номи продължавали да съществуват като своеобразни административно-стопански окръзи, напълно подчинени на централната власт. Царският наместник — номарх — ръководел останалите служители и чиновници в нома и осигурявал изпълнението на всички получени от столицата разпореждания. В граничните райони била изградена система от отбранителни крепости, в които били настанени военни гарнизони.

Фараонът дарявал своите приближени, членовете на царското семейство, висшите сановници и военачалници със земи, в които те уреждали свои големи частни стопанства. В много богати гробници от епохата на Старото царство са запазени релефи и стенописи, които пресъздават живота в тези имения. Аристократът и неговото семейство живеели в големия си дом, заобиколени от многобройни слуги и слугини, музиканти, певци и танцьорки, готвачи, телохранители. Под ръководството на домоуправителя чиновници, писари и надзиратели организирали стопанския живот в имението, контролирали труда на конкретните производители на материални блага, представени в гробните релефи, заети с ежедневната си дейност на полето или в господарския дом — земеделци, пастири, градинари, риболовци, хлебари, пивовари, медникари, ювелири, грънчари, каменоделци, тъкачи, обущари, дърводелци, лодкари, художници, скулптори и много други. Обширни поземлени владения били дарявани и на храмовете на многобройните египетски богове. Тези „отстъпени" от фараона земи, били смятани за своеобразно възнаграждение на висшите сановници и жреците; в документи от епохата на Старото царство например се говори за „земята на бога, за която жреците изпълняват службата си".

Извън храмовите и частни имения основната част от територията на страната била пряко администрирана от името на фараона и съставлявала единното царско стопанство — основен източник на доходи за държавата. В управлението на царското стопанство били ангажирани многобройни чиновници и служители, докато милионите трудови хора, разделени по професии в работни отряди, водели полугладно съществуване и работели от сутрин до вечер, подгонени от тоягите на надзирателите.

Честите военни походи с грабителска цел, насочени най-често на североизток към Синайския полуостров и Палестина или на юг в Нубия, носели богата плячка и попълвали царското стопанство с огромни стада добитък и многобройни военнопленници, използвани като работна ръка. В своите надписи фараонът от IV династия *Снефру* например се хвали, че отвлякъл от Нубия 7000 пленници и 200 000 глави добитък.

Прекомерната централизация на всички ресурси и влагането им в огромна по мащабите си непроизводителна дейност — изграждането на колосалните пирамиди и други престижни строителни мероприятия — в крайна сметка подкопали производителните сили на страната. При управлението на V и VI династия се наблюдава прогресивно отслабване на централната власт за сметка на засилване на позициите на номовата аристокрация, която водела борба за политическа и икономическа самостоятелност. Пирамидите на фараоните от тези династии стават все по-малки, а гробниците на номарсите и другите провинциални велможи — все по-разкошни и богати, илюстрирайки прогресивното преразпределяне на икономическото могъщество, подкопаващо устоите на централизираната власт на царската администрация. С нарастването на реалната сила на номовата върхушка властта на Мемфис над страната все повече ставала номинална и през XXII в. пр. н. е. тя реално се разпаднала на множество полунезависими и враждуващи помежду си номи, управлявани от местни династии.

Разпадането на Старото царство довело до дълъг (около 140 години) период на политическа децентрализация и стопански упадък в Египет — т. нар. *Първи преходен период* (XXII—XXI в. пр. н. е.). Престанала да функционира единната напоителна система, а това довело до значително съкращаване на селскостопанското прозводство и предизвикало огромни социални потресения — глад, миграции, бунтове, засилени от непрестанните войни между отделните номови държави и стихийните нашествия на номадите от околните земи.

1.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

УКАЗ НА ФАРАОНА НЕФЕРИРКАРА

Йероглифен надпис на варовикова плоча от развалините на храма на Озирис в Абидос в Горен Египет. Съхранява се в Бостънския музей на изящните изкуства. V династия, първа половина на XXV в. пр. н. е. (Sethe K. Urkunden des Alten Reiches. Leipzig, 1932, S. 170—172. Ср. Хрестоматия по истории древнего Востока. М., 1980, I, 19—21).

Хор-Усеркаф[1]. Указ на царя до началника на жреците Хемур. Не разрешавам никой човек да има власт да взима когото и да било от служителите на бога в нома, в който си на служба ти, за работа в царските стада или всякаква друга работа в нома извън извършването на богослужения в храма, към който всеки от тях се числи, и работите по укрепване на храма[2], към който всеки от тях се числи. Със силата на царския указ на фараона Нефериркара, вечен да е животът му, те се поставят под охрана за вечни времена, и никакви документи в никоя служба не могат да противоречат на тази заповед.

Не разрешавам никой човек да има власт да взима когото и да било от обработващите земята на бога[3], за която жреците изпълняват службата си[4], за работа в царските стада или всякаква друга работа в нома. Със силата на царския указ на фараона Нефериркара, вечен да е животът му, те се поставят под охрана за вечни времена, и никакви документи в никоя служба не могат да противоречат на тази заповед.

Не разрешавам никой човек да има власт да взима когото и да било от челядта[5], намираща се на земята на бога, за която жреците изпълняват службата си, за работа в царските стада или всякаква друга работа в нома. Със силата на царския указ на фараона Нефериркара, вечен да е животът му, те се поставят под охрана за вечни времена, и никакви документи в никоя служба не могат да противоречат на тази заповед.

Ако някой от служителите в нома вземе когото и да било от жреците или от намиращите се на земята на бога, за която жреците в нома изпълняват службата си, за работа в царските стада или всякаква друга работа в нома, ти трябва да го изпратиш[6] във Великия двор[7] и той самият ще бъде въдворен в (някое от царските стада? или: в гранитни каменоломни?) или при обработващите нивите с ечемик (и просо).[8] (Ще бъде арестуван?) всеки сановник, разпоредител с царско имущество или войник, който наруши моята заповед, ще бъде отведен във Великия двор, ще му бъдат отнети дома, нивата, хората и всяко друго имущество и ще бъде изпратен в някое стадо.

Подпечатано в присъствието на фараона във втория месец на Засушаването, ден . . .[9]

---

[1] Хор — Усеркаф: едно от имената на третия фараон от V династия. Нефериркара е неговото свещено (тронно) име, а личното му име — Какай.

[2] Вероятно следва да се разбира поддържане в изправност на хромовите сгради, а възможно — и на цялото храмово стопанство.

[3] Земя на бога: храмови земи, предназначени за издръжка на жречеството.

[4] Доходите, получавани от храмовите земи, се явяват един вид възнаграждение за службата на жреците в храма.

[5] Челяд (домочадие): събирателен термин за обозначаване на несвободните работници в дадено царско, частно или (както в случая) храмово стопанство.

[6] Нарушилия разпореждането служител.

[7] Велик двор: съдебна инстанция.

[8] Т. е. нарушителят ще бъде изпратен за наказание на принудителна тежка работа.

[9] Датата в края на документа е нечетлива.

ЖИЗНЕОПИСАНИЕ НА ВЕЛМОЖАТА УНА

Йероглифен надпис на плоча от Абидос в Горен Египет, съхранявана в Каирския музей. VI династия, около началото на XXIII в. пр.н. е. (Sethe K. Urkunden des Alten Reiches. Leipzig, 1932, S. 98—110. Ср. Хрестоматия по истории древнего Востока. М., 1980, I. 21—24)

[Князът, началник на Горен Египет], приближен на двореца, пазач на Нехен и глава на Нехеб[1], единствен приятел [на фараона], почитаният от Озирис и стоящ начело на мъртвите Уна. [Той казва:]

[Аз бях юноша], препасан с пояса [на зрелостта] при царуването на Тети[2], и моята длъжност беше началник на дома шена[3]. Аз бях надзирател на дворцовите хентиу-ше[4].

. . . старейшина на двореца при царуването на Пиопи. Негово величество ме издигна на длъжност приятел и надзирател на жреците в града при своята пирамида.

Когато длъжността ми беше . . . негово [величество ме назначи] за съдия-уста на Нехен[5], тъй като разчиташе на мене повече, отколкото на всеки друг свой служител. Аз водех разпитите заедно с върховния началник-съдия при всички случаи на тайни дела . . . от името на царя, царския харем и шестте висши съдебни присъствия, тъй като негово величество разчиташе на мене повече, отколкото на всеки друг свой сановник, повече, отколкото на всеки друг свой велможа, повече, отколкото на всеки друг свой служител.

Аз помолих моя господар фараона от мемфиските каменоломни Ра-ау да бъде докаран за мене варовиков саркофаг. Негово величество нареди на ковчежника на бога[6] заедно с капитана на кораба, неговия помощник и отряд работници да премине [р. Нил], за да ми достави този саркофаг от Ра-ау. Той го докара в двореца на голям товарен кораб заедно с неговия капак, с погребална плочка с ниша, руит, два хемех и един сатс[7]. Никога за никой друг служител не е било правено нещо подобно, но аз бях угоден на негово величество и негово величество разчиташе на мене.

Когато бях съдия-уста на Нехен, негово величество ме назначи за единствен приятел и началник на дворцовите хентиу-ше. Аз отстраних дотогавашните четирима началници на дворцовите хентиу-ше. С действията си предизвиках одобрение на негово величество; когато организирах охраната, подготвях царския път или уреждах бивак, правех всичко това така, че получавах от негово величество извънредни похвали.

В царския харем се водеше тайно дело срещу царската съпруга Уретхетес. Негово величество ми заповяда да влезна и сам да проведа разпита, при това там нямаше нито един върховен началник-съдия, нито някакъв друг началник освен мене, тъй като аз се ползвах с разположението на негово величество и му бях угоден и негово величество разчиташе на мене. Самият аз водех протокола заедно с един съдия-уста на Нехен, а тогава длъжността ми беше само началник на дворцовите хентиу-ше. Никога по-рано човек с моето положение не беше слушал тайните дела на царския харем, но на мене негово величество нареди да слушам, тъй като се ползвах с разположението на негово величество повече от всеки друг сановник, повече от всеки друг велможа, повече от всеки друг служител.

Негово величество започна война с азиатците-бедуини и събра войска от много десетки хиляди от цял Горен Египет от Елефантина на юг до Афродитополския ном на север, от Долен Египет в западната и източната половина на Делтата по цялото им протежение, от крепостта . . . , от крепостите на кушитите[8] в областите Ирерчет, Медж, Яма, Уауат и Кау, от страната на либийците. Негово величество ме изпрати начело на тази войска; местните князе, царските ковчежници от Горен Египет, единствените приятели на двореца, главните началници и градоначалниците на Горен и Долен Египет, приятелите, началниците на преводачите, началниците на жреците от Горен и Долен Египет и началниците на управленията на номите стояха начело на отрядите от подчинените им горно- и долноегипетски градове и села и на отрядите от кушити. А аз бях поставен за началник над всички тях, и при това длъжността ми беше само началник на дворцовите хентиу-ше, предвид . . . положението ми, така че нито един от тях не причини зло другиму, никой не отне хляба и сандалите на пътника, никой не открадна дрехи в нито едно селище, никой не отне дори една коза от който и да е човек. Аз ги доведох до Северния Остров, до Вратата на Ихотеп в нома на Справедливия Хор, като бях на тази длъжност. . . Беше ми съобщено числото на тези отреди, което никога не научи никой друг служител.

Войската благополучно се завърна
    след като ограби страната на бедуините.
Войската благополучно се завърна
    след като разори страната на бедуините.
Войската благополучно се завърна
    след като събори всичките им крепости.
Войската благополучно се завърна
    след като изсече смокините и лозята им.

Войската благополучно се завърна
след като запали всичките им. . .
Войската благополучно се завърна
след като изби десетхилядни отряди.
Войската благополучно се завърна
и доведе премного пленници.
За всичко това получих похвала от фараона.

Негово величество ме изпрати пет пъти начело на войската да усмирявам страната на бедуините всеки път, когато те въставаха. С подчинените ми отряди аз действах така, че получавах само похвали от негово величество.

Докладваха, че са се разбунтували . . . от чуждоземците на Козия нос[9]. Аз прехвърлих своите отряди с кораби и спрях в подножието на високите планини на север от страната на бедуините, а другата половина от войската проистигна по суша. Аз дойдох и залових всички и избих всички бунтовници между тях.

Когато бях дворцов ачет[10] и носач на сандалите [на фараона] моят господар, царят на Горен и Долен Египет Меренра, вечен да е животът му, ме назначи за местен княз и началник на Горен Египет от Елефантина на юг до Афродитополския ном на север, тъй като се ползвах с разположението на негово величество, тъй като бях угоден на негово величество, тъй като негово величество разчиташе на мене.

Когато бях ачет и носач на сандалите, негово величество ме хвалеше за моята бдителност и за организираната от мене охрана на местата за лагеруване повече от всеки друг свой сановник, повече от всеки друг свой велможа, повече от всеки друг свой служител. Никога по-рано такава длъжност не беше давана на нито един служител. И аз бях най-добрият началник на Горен Египет и никой там не причиняваше никому никакво зло. Аз извършвах цялата работа и в цял Горен Египет двойно налагах всички полагащи се налози в полза на двореца и в цял Горен Египет двойно налагах всички полагащи се повинности в полза на двореца. Аз образцово изпълнявах задълженията си на сановник в Горен Египет. Никога по-рано в Горен Египет не беше ставало подобно нещо. И всичко правех така, че получавах похвали от негово величество.

Негово величество ме изпрати в Ибхет[11] да доставя саркофага „Дом на живия" заедно с неговия капак и скъпоценния и прекрасен връх за пирамидата на господарката „Явява се милостивия Меренра". Негово величество ме изпрати в Елефантина да доставя гранитна плоча с ниша и нейния сатс, гранитна врата и руит и друга гранитна врата със сатс за горните покои на пирамидата на господарката „Явява се милостивия Меренра". Те плуваха с мене надолу по Нил към пирамидата „Явява се молистивия Меренра", натоварени на шест товарни и три превозни кораба в продължение на осем месеца (?) и три . . . в рамките на една и съща експедиция. И каквото и да заповядваше негово величество, аз изпълнявах всичко според неговите нареждания.

Негово величество ме изпрати в Хатнуб[12] да доставя голяма жертвена плоча от хатнубски алабастър. Само за седемнадесет дена аз спуснах за него тази плоча, отсечена в Хатнуб, и я отправих надолу по Нил на товарен кораб, който построих от акация и който имаше шестдесет лакти дължина и тридесет лакти ширина. Постройката на кораба отне само седемнадесет дни. Това стана в третия месец на Засушаването, въпреки че водата все още не покриваше плитчините. Аз пристигнах благополучно при пирамидата „Явява се милостивия Меренра". Всичко това осъществих съгласно нарежданията на негово величество моя господар.

Негово величество ме изпрати да прокопая пет канала в Горен Египет и да построя три товарни и четири превозни кораба от акация в Уауат, за които управителите на Ирчет и Медж трябваше да доставят дърво. Аз изпълних това за една година. Корабите бяха спуснати на вода и натоварени догоре с гранит за пирамдата „Явява се милостивия Меренра". Аз също направих . . . за двореца по тези пет канала, защото велика е мощта на царя на Горен и Долен Египет, вечен да е животът му, и властта му е по-внушителна от тази на всички богове, защото всичко се осъществява съгласно неговите заповеди.

Аз наистина бях човек, обичан от своя баща и хвален от своята майка, . . . ползващ се с разположението на братята си, аз, местният княз, редовният началник на Горен Египет, почитаният от Озирис Уна.

---

[1] Нехен, Нехеб: древни градове в Горен Египет, по-късно известни като Хиераконполис и Елейтиасполис.

[2] Кариерата на Уна протича при управлението на фараоните от VI династия Тети (2345–2333), Пиопи I (2332–2283) и Меренра I (2291–2277).

[3] Домът шена: царски работилници (?) или хамбари (?).

[4] Хентиу-ше: вероятно арендатори на царска земя.

[5] Съдия-уста на Нехен: съдийска длъжност с неясни функции.

[6] Ковчежник на бога: придворна длъжност с неясни функции.

[7] Руит, хемех, сатс: архитектурни детайли.

[8] Кушити: население на страната Куш (Южен Судан и Етиопия).

[9] Козият нос: пункт на финикийското крайбрежие на Средиземно море.

[10] Ачет: придворна длъжност с неясни функции.

[11] Ибхет: област в Куш, южно от втория праг на Нил.

[12] Хатнуб: град в Горен Египет:

УКАЗ НА ФАРАОНА ПИОПИ II

Йероглифен надпис на каменна стела (А) от развалините на храма на бога Мин в Коптос в Горен Египет. Подобен, но не напълно идентичен надпис е запазен на още една стела (В) от същото място; по-съществените различия са посочени в бележките. VI династия, XXIII — нач. XXII в. пр. н. е. (Sethe K. Urkunden des Alten Reiches. Leipzig, 1932, S. 240. Ср. Хрестоматия по истории древнего Востока. М, 1980, I, с. 28–30).

Хор-Нечеркаф[1]. В годината след единадесетото преброяване на имуществото, във втория месец на Засушаването, на 28-я ден. Указ на царя до началника на града (Коптос), до върховния съдия, до великия везир[2], до началника на писарите на царски документи Джау, до княза и началник на Горен Египет Хеви, до върховния жрец, жреците-началници и всички други началници в Коптоския ном[3].

С царска заповед се забранява за вечни времена върховният жрец на Мин[4] в град Коптос в Коптоския ном, жреците-началници, всички служители във владенията на Дома на Мин, надзирателите, жреците и пазачите на Мин, всички работници от трудовия дом и принадлежащите на храма строителни работници да бъдат изпращани в царските имения и в принадлежащите на Дома на пастирите[5] пасища за бикове, магарета или дребен добитък, или да бъдат привличани за други повинности в царския дом за какъвто и да било срок от време. По заповед и за благото на царя на Горен и Долен Египет Неферкара, вечен да е животът му, от днес и завинаги те са запазени за Коптоския Мин.

Ако някой началник на Горен Египет произведе набор или друг главен началник, или началник на отрядите в Горен Египет, или началник на канцелария, или царски роднина, или началник на . . . , или друг началник на царски хора мобилизира съгласно документ за набор, представен в канцеларията на дома на царските документи, на дома на завеждащите царските имоти или на дома на снабдените с печат документи, и изпрати на каквато и да е работа в царския дом върховния жрец или някой от жреците-началници, някой от служителите във владенията на Дома на Мин, някой от надзирателите, жреците или пазачите на Мин, от работниците в трудовия дом или от принадлежащите на храма строителни работници, той извършва престъпление.

Що се отнася до наборния списък на нома, който ще бъде представен на началника на Горен Египет за изпълнение след разглеждането му от знатните, то за него е наредено да бъде очистен от имената на тези жреци и на надзирателите на храма. И всеки знатен, всеки писар на царски документи, писар от дома на нивите, началник на писарите в дома на снабдените с печат документи, всеки надзирател, който приеме документ за набор или напише заповед с имената на върховния жрец или на жреците-началници, или на надзирателите, жреците и пазачите на Мин, на робите във всички владения на Дома на Мин, на работниците в трудовия дом или на онези строителни работници[6], принадлежащи на Мин в Коптос в Коптоския ном, и ги привлече на каквато и да е работа в царския дом, той също извършва престъпление.

Царят на Горен и Долен Египет Неферкара, вечен да е животът му, нареди този документ с текста на неговата заповед да бъде занесен и написан на стела от твърд камък, която да бъде поставена пред вратите на храма на Мин в Коптос в Коптоския ном, за да го виждат надзирателите на нома и да не призовават тези жреци на каквато и да е работа в царския дом от днес и завинаги.

Във връзка със снабдените с печати царски заповеди за Горен Египет, които нареждат в Горен Египет да се извършат царски работи, а именно пренасяне, копане и други[7], изрично се забранява, който и да е човек от храма на Мин в Коптос в Коптоския ном да извършва пренасяне, копане или каквато и да е друга работа в Горен Египет. Заповедта на царя на Горен и Долен Египет Неферкара, вечен да е животът му, е за негово благо те да бъдат защитени за вечни времена за Коптоския Мин. Негово величество нареди да се състави царски указ за тяхната защита за Коптоския Мин, за да действат всички съгласно неговите предписания. Негово величество не разрешава пратеник на който и да е началник да влиза в което и да е място[8] на храма на Мин, вечен да е животът на царя на Горен и Долен Египет Неферкара, за да ги взима за каквато и да е работа, освен изпълнението на техните молитви за Коптоския Мин. Неферкара желае всички да изпълняват думите на този указ, и всеки знатен или надзирател, който не изпълнява произнесените в обширния дворец на Хор думи на този указ, които съгласно заповедта на царя е длъжен да изпълнва, ще бъде отстранен от участие в свещената служба при пирамидата „Вечен живот на Неферкара". По заповед на негово величество царят на Горен и Долен Египет Неферкара, вечен да е животът му, и за негово благо жреците на този храм са защитени като собственост на Коптоския Мин от днес и завинаги от всякаква полска или друга царска работа. Печатът е поставен собственоръчно от самия цар.

---

[1] Хор-Нечеркаф: едно от имената на управлявалия най-дълго фараон от VI династия Пиопи II (ок. 2277–2184 г. пр. н. е.). Тронното име на Пиопи II е Неферкара.

[2] „Чати", пръв помощник на фараона в управлението на държавата.

[3] Коптоски ном – V горноегипетски ном, разположен при големия завой на Нил северно от Тива.

[4] Мин: древноегипетски бог на слънцето и плодородието, има много общи черти с Амон. Главен център на култа му е бил Коптос.

[5] Дом на пастирите: неименование на ведомството, занимаващо се с отглеждането на царските стада.

[6] В текста на стела В тук са посочени само робите.

[7] В текста на стела В: пренасяне, копане, пратки на началника на Горен Египет, злато, мед, украшения, принадлежности за „дома на живота" (школа за писари), ежегодно продоволствие, „насищане" (т. е. изхранване на хора), фураж за добитъка, масла, върви, въжета, кожи, работа в именията, полска работа, всякакви повинности, всякаква работа, транспорт по вода и суша.

[8] В текста на стела В: на хълма.

1.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са предпоставките за ранното възникване на цивилизацията в Египет?
2. Кои особености в развитието на Египет в епохата на Старото царство могат да илюстрират съдържанието на понятието „цивилизация"?
3. Какво влияние са оказали природните условия върху развитието на древния Египет?
4. Какви са основните извори за историята на Египет в епохата на Старото царство?
5. Има ли връзка между политическата организация и социалната структура на египетското общество?
6. Прочетете приложените изворни текстове. Анализирайте съдържанието им с оглед на поставените в лекцията проблеми.

1.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

Ранно царство, XXXI–XXVII в. пр. н. е.
I династия: ок. 3100–2890 (= 210 г.)
Менес = Нармер
. . . .
II династия: ок. 2890–2686 (= 204 г.)
. . . .

Старо царство, XXVII–XXII в. пр. н. е.
III династия: ок. 2686–2613 (= 74 г.)
. . . . (?)
Джосер (19 г.)
. . . .
IV династия: ок. 2613–2498 (= 115 г.)
Снефру (24 г.)
Хеопс (23 г.)
. . . .
Хефрен (25 г. ?)
. . . .
Микерин (28 г. ?)
. . . .
V династия: ок. 2494–2345 (= 150 г.)
Усеркаф (7 г.)
Сахура (14 г.)
Неферкаркара (10 г.)
. . . .
Джедкара Исеси (39 г.)
Уна (30 г.)

VI династия: ок. 2345–2181 (= 164 г.)
Тети (12 г.)
Усеркара (1 г. ?)
Мерира Пиопи I (49 г.)
Меренра Антиемсаф I (14 г. + 9 г. съупр.)
Неферкара Пиопи II (94 г. ?)
. . . .

Първи преходен период, XXII–XXI в. пр. н. е.
VII–XI династия

Произвеждаща икономика, цивилизация, номи, йероглифи, мастаби, пирамиди, сфинкс, чати, деспотична монархия, номова аристокрация

1.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Х. А. Кинк. Египет до фараонов. Москва, 1964.
М. А. Коростовцев. Религия Древнего Египта. Москва, 1976.
Ж.-Ф. Лауер. Загадки египетских пирамид. Москва, 1966.
Т. Н. Савельева. Аграрный строй Египта в период Древнего царства. Москва, 1962.
Т. Н. Савельева. Как жили египтяне во времена строительства пирамид. Москва, 1971.
C. Aldred. Egypt to the End of the Old Kingdom. London, 1965.
C. Aldred. Old Kingdom Art in Ancient Egypt. London, 1949.
L. Borchardt. Die Annalen und die zeitliche Festlegung des Alten Reiches der ägyptischen Geschichte. Berlin, 1917.
L. Borchardt. Die Entstehung der Pyramide. Berlin, 1928.
The Cambridge Ancient History. Third Edition, vol. I, 2: Early History of the Middle East. Cambridge, 1971, p. 1–70, 145–207.
F. Daumas. La civilisation de l'Egypte pharaonique. Paris, 1967.
E. Drioton, J.-P. Lauer. Sakkarah: The Monuments of Zoser. Cairo, 1939.
I. E. S. Edwards. The Pyramids of Egypt. Harmondsworth, 1961^2.
W. B. Emery. Great Tombs of the First Dynasty. Cairo and London, 1949–1958, I–III.
W. B. Emery. Archaic Egypt. Harmondsworth, 1961.
R. O. Faulkner. The Ancient Egyptian Pyramid Texts. Oxford, 1969. I–III.
A. H. Gardiner. The Royal Canon of Turin. Oxford, 1959.
A. N. Gardiner. Egypt of the Pharaohs. An Introduction. Oxford, 1961.
H. Gauthier. Le livre des rois d'Egypte. I. Des origines à la fin de la XIIe Dynastie. Le Caire, 1907.
W. Helck. Untersuchungen zu Manetho und den ägyptischen Königslisten. Berlin, 1956.
W. Helck. Geschichte des alten Ägypten. Leiden – Köln, 1968. (Handbuch der Orientalistik, I/3).
P. Kaplony. Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit. Wiesbaden, 1963, I–III.
J.-P. Lauer. La Pyramide à degrés. Le Caire, 1936–1959. I–IV.
J.-P. Lauer. Observations sur les Pyramides. Le Caire, 1960–1962, I–II.
S. A. B. Merser. The Pyramid Texts in Translation and Commentary. New York – London – Toronto, 1952, I–IV.
W. M. F. Petrie. The Royal Tombs of the Earliest Dynasties. London, 1901.
W. M. F. Petrie. The Making of Egypt. London, 1939.
B. Porter, R. L. B. Moss. Memphis. Oxford, 1931.
K. Sethe. Die altägyptishen Pyramidentexte. Leipzig, 1908–1922, I–IV.
K. Sethe. Urgechichte und älteste Religion der Ägypter. Leipzig, 1930.
K. Sethe. Urkunden des Alten Reiches. Leipzig, 1932–1933 (Urkunden des ägyptischen Altertums, I).
K. Sethe. Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten. Glückstadt, 1935–1939, I–IV.
W. S. Smith. A History of Egyptian Sculpture and Painting in the Old Kingdom. London, 1949.
R. Weill. La IIe et la IIIe Dynasties. Paris, 1908.
R. Weill. Les décrets royaux de l'ancien empire Egyptien. Paris, 1912.
R. Weill. Recherches sur la Ire dynastie et les temps prépharaoniques. Le Caire, 1961, I–II.

Древен Египет

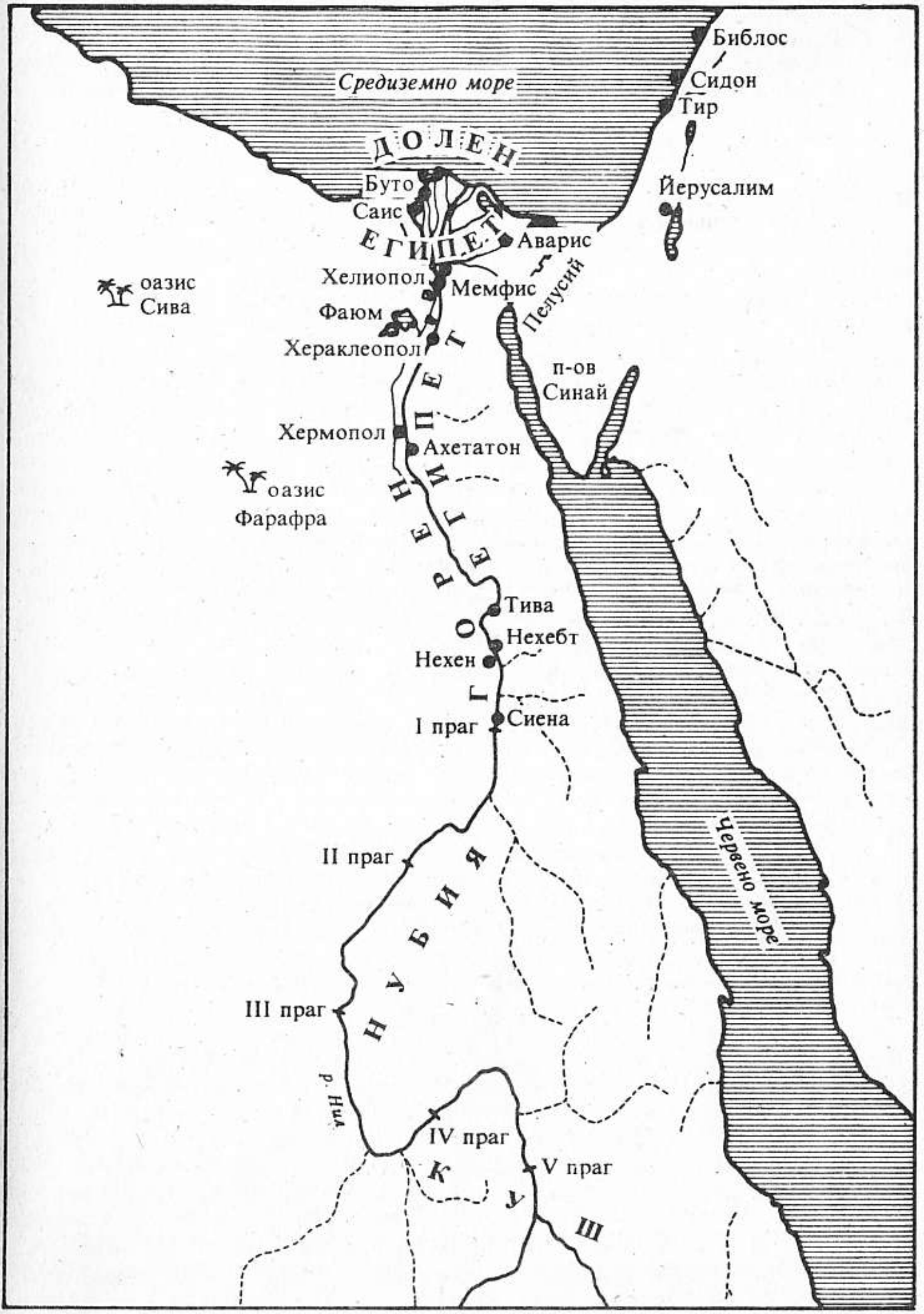

2. ЕГИПЕТ ПРЕЗ II ХИЛ. ПР. Н. Е. СРЕДНО И НОВО ЦАРСТВО

2.1. ВЪВЕДЕНИЕ

В условията на дълбоката политическа, стопанска и социална криза, обхванала Египет по време на Първия преходен период, постепенно се зараждала тенденцията за ново политическо обединение. Но старата столица Мемфис, в която след мимолетната VII династия (в списъка на Манетон тя фигурира със 70 имена на фараони, управлявали общо 70 дни!) се установила за непродължително време властта на слабите царе от VIII династия, била в състояние на пълен упадък и не можела да застане начело на обединителните процеси. В тази епоха най-значителен център в северната част на страната станал разположеният южно от Мемфис, в близост до Фаюмския оазис *Хераклеопол* (на египетски Нен-Несут), главен град на XX горноегипетски ном. Независимите владетели на Хераклеопол не признавали властта на Мемфиските царе и провъзгласили себе си за фараони (IX и X династия на Манетон). Още основателят на IX хераклеополска династия Хети (или Ахтой) I повел в средата на XXII в. пр. н. е. активна борба с номадите—нашественици и независимите египетски номарси, и тази твърда и агресивна политическа линия останала основна и при неговите наследници, които постепенно подчинили на властта си по-голямата част на Делтата и северните райони на Горен Египет. Интересен документ за събитията от тази епоха представлява запазеното в по-късен препис поучение на фараона от X хераклеополска династия Хети (Ахтой) III (кр. XXII — нач. XXI в. пр. н. е.) към сина му Мерикара.

Но хераклеополските царе не успели да обединят под властта си целия Египет. На юг се издигнал друг обединителен център — разположената при големия завой на Нил *Тива* (на египетски Уасет), владетелите на която подчинили на властта си съседните горноегипетски номи и също се провъзгласили за фараони (XI династия). След дълги и ожесточени борби между двете царства, около 2040 г. пр. н. е. тиванският цар *Ментухотеп II* успял да разгроми Хераклеопол, присъединил севера и поставил началото на *Средното царство* — нов период на политическо единство и централизация, на стопански и културен разцвет, продължил около 250 години (XXI—XVIII в. пр. н. е.). В един храмов надпис от времето на XIX династия са посочени заедно имената на фараоните Менес (I династия), Небхепетра (= Ментухотеп II, XI династия) и Яхмос (XVIII династия) очевидно, като основатели на Старото, Средното и Новото царство. В епохата на Средното царство в Тива управлявали последователно фараоните от XI и XII династия.

Новото политическо обединение на Египет позволило да бъде възстановена и усъвършенствана единната иригационна система в долината на Нил и по този начин да се стабилизира селското стопанство като основа на икономиката на страната. Особено голямо значение имали мащабните иригационни мероприятия в района на Фаюмския оазис, които съществено разширили фонда на обработваемите площи. Значително било развитието на занаятите — каменоде ство, металургия и металообработване, дърводелство, тъкачество и мн. др. I тази епоха била окончателно усвоена и въведена в масовата практик технологията на бронза; замяната на каменните и медните оръдия на труда с по твърди и качествени оръдия от бронз подтикнала общото развитие н производителните сили. Усвоено било и производството на стъкло, но неговот приложение в практиката оставало ограничено. Голямо развитие получил търговията както вътре в страната, така и далеч извън нейните предели — търговски експедиции и кервани свързвали Египет по суша, по море или по течението на Нил не само със съседните райони на Нубия, Либия и Синай, но и с далечни земи — Крит, Източното Средиземноморие (Финикия, Палестина и Сирия), Месопотамия и страната Пунт в Екваториална Африка.

Засилването на номовата аристокрация по време на Първия преходен период не било напълно преодоляно и в цялата епоха на Средното царство тя запазвала значителна част от своите привилегии, от политическото си и стопанско могъщество. Номарсите често предавали властта си по наследство, образувайки местни династии; те се опирали и на жречеството в храмовете на местните номови божества и имали свои войски. В богатите гробници на представители на номовата арстокрация и в тази епоха продължават да се срещат изображения на обширни имения, а надписите с автобиографичен характер съдържат сведения за съсредоточените в техни ръце значителни материални и човешки ресурси.

Много по-често, отколкото в епохата на Старото царство, в документите започват да се споменават роби. Те се третират като част от имуществото и стопанството на знатните и богати собственици; запазени са документи за предаването им по наследство и за покупко-продажбата на роби, в които те са поставени наравно с работния добитък. Основен източник на роби били грабителските военни походи в съседните страни: след успешна военна експедиция фараоните награждавали своите военачалници и приближени с част от заробените военнопленници. В автобиографичния надпис на Хусебек, телохранител и военачалник на фараона от XII династия Сенусерт III, се разказва, че той на два пъти получавал в награда роби — веднъж 60, а друг път 100 „глави“.

Основната част от трудовото население и в царското стопанство, и в големите храмови комплекси, и в именията на различни частни лица — велможи, жреци или чиновници, се нарича в документите от епохата на Средното царство „царски роби“ (*хему нисут*); те се разграничават от същинските роби — военнопленници (*баку*). „Царските роби“ не можели да бъдат купувани и продавани; те имали свое лично стопанство, дом, семейство и известни (макар и твърде ограничени) права. Всички те били трайно обвързани с упражняването на определена професия — земеделци, скотовъдци, градинари, рибари, слуги, готвачи, певци, музиканти, бръснари, учители, писари и т. н. Веднъж годишно във всеки ном царската администрация провеждала специални прегледи, на които отрасналите деца на „царски роби“ били разпределяни по професии. Най-здравите и силни били избирани за войници, синовете на занаятчии и други специалисти често наследявали професията на родителите си, докато основната част ставали селскостопански работници. Разпределените по професии и зачислени за цял живот към определено стопанство трудови хора били откъсвани от основното си занятие единствено когато администрацията ги свиквала на „царска работа“ — задължителна за всички периодична трудова повинност по изграждане и поддържане на иригационните съоръжения, в мините и кариерите, на големите царски строежи, като гребци на корабите или за поливане на царските градини.

В документи от епохата на Средното царство често се говори и за свободни и независими от царското стопанство хора — дребни земеделци, скотовъдци, рибари, занаятчии, търговци и други; обикновено те се назовават с изразителното обобщаващо определение *неджес* („нищожни“, „малки“). За съжаление достигналите до нас източници не позволяват да бъде разрешен въпросът за количественото съотношение между свободните производители (неджес), зависимото население (хему нисут) и робите (баку), за тяхното относително място в икономиката на страната.

От масата на свободните производители постепенно започнала да се издига една забогатяла върхушка от хора с незнатен произход, наричан в документите „силни неджеси“. Те можели да дадат образование на децата си, които нерядко ставали впоследствие жреци, чиновници или писари. За да противостоят на мощната номова върхушка, фараоните от XI и XII династия започнали целенасочено да издигат представители на тези кръгове на висши постове в административния апарат; така в противовес на традиционната родова аристокрация се оформила една нова привилегирована прослойка от хора, лично задължени за кариерата си на фараона и затова готови да подкрепят с всички сили неговата власт.

Опора на централната власт била и мощната царска армия; в епохата на Средното царство било възстановено изграждането на стратегически военни крепости и продължило осъществяването на завоевателни походи и грабителски военни експедиции в съседните земи. Особено активна била военната политика на могъщите фараони от XII династия, при продължителното управление на които (ок. 1991—1786 г. пр. н. е.) Средното царство изживяло своя най-голям икономически, политически и културен разцвет. Още основателят на династията *Аменемхет I* водил ред агресивни войни в Палестина, Либия и Нубия, за които гордо съобщава в специални възпоменателни надписи. Завоевателната външна политика достигнала своя апогей през XIX в. пр. н. е., когато *Сенусерт III* трайно присъединил към Египет Нубия чак до втория праг на Нил и постигнал крупни успехи и на другите традиционни направления на египетската експанзия.

Независимо от военните победи и изпълнените с гордост и самочувствие надписи, съобщаващи за тях, фараоните от XII династия никога не успели да постигнат такава степен на власт над страната, каквато имали на времето неограничените деспоти от Старото царство. Те трябвало да се съобразяват с могъщата и своеволна номова аристокрация, с влиятелното жречество, с неспокойните народни маси; запазени са сведения за ред дворцови заговори и въстания на онеправданите слоеве, които подривали могъществото на държавата. Нямайки възможност да се разпореждат произволно и безпрекословно с ресурсите на страната, фараоните трябвало да ограничат мащабите и стойността на строежите си и започнали да изграждат своите пирамиди от кирпич вместо от камък; днес те представляват безформени хълмове, загубили първоначалния си архитектурен облик. По-късно строежът на пирамиди бил изобщо изоставен и започнали да погребват царете в скални гробници с прилежащи заупокойни храмови комплекси, разположени недалече от столицата Тива.

През XVIII в. пр. н. е. Египет отново се разпаднал, първоначално на две части (XIII династия в Тива и XIV династия в Ксоис в Долен Египет), и постепенно навлязъл в т. нар. *Втори преходен период*. Наред с вътрешната нестабилност и династическите борби (в царските списъци за около два века се изреждат близо 200 имена на фараони) особено важна роля за настъпилия упадък имало нашествието на *хиксосите*. Те били номадски племена, които нахлули от изток през Синайския полуостров, завладели по-голямата част от Делтата и района на Мемфис и в продължение на около 150 години периодически подлагали на грабеж останалите египетски земи (XV и XVI „хиксоски“ династии).

Начело на борбата срещу нашествениците застанали владетелите на Тиванския ном, които отново успели да наложат властта си над южната част на страната (XVII династия). Едва в първата половина на XVI в. пр. н. е. хиксосите били окончателно разбити и прогонени от *Яхмос* (Амосис) I, който се смята за основател на XVIII династия и на *Новото царство.* Тива отново се утвърдила като столица на обединената египетска държава, която в продължение на около 500 години (от XVI до XI в. пр. н. е.) изживяла продължителен период на всестранен подем и разцвет при управлението на фараоните от XVIII, XIX и XX династия.

Възстановяването на държавното единство и укрепването на централната власт срещнало съпротивата на старата номова аристокрация и подобно на своите предшественици от епохата на Средното царство фараоните от XVIII династия се опрели на армията и на покровителстваната от тях нова служебна аристокрация от незнатен произход. При тяхното управление Египет се превърнал в мощна военна държава с огромна армия: при ежегодното определяне на професиите 10 от всеки 100 младежи били взимани за войници. През тази епоха във военното дело започнали да играят особено важна роля впрегнатите в коне бойни колесници, които скоро се превърнали в основна ударна сила и на египетската армия. Разделена на бойни отряди според вида на оръжията, многобойна, добре обучена и дисциплинирана, разпологаща с подвижни и маневрени ударни съединения от бойни колесници и с мощен флот, египетската армия представлявала за мащабите на епохата страшна военна сила.

За да могат да задоволят жаждата на войската и служебната аристокрация за повече почести и награди и да си осигурят верността им, фараоните от XVIII династия водели постоянна агресивна, завоевателна външна политика. Ежегодно техните армии се отправяли в походи към съседните страни на Източното Средиземноморие, към Нубия и Либия. Огромни количества зърно и други продукти, безчислени стада добитък, много злато, сребро и бронз, дървен материал и всевъзможни занаятчийски произведения били заграбвани като военна плячка или събирани като данък от покорените и зависими народи. След всеки поход в Египет били докарвани тълпи от военнопленници и фараоните с щедра ръка ги дарявали като роби на победоносните военачалници и отличилите се войници, на висшите сановници и на големите светилища. Въпреки нарасналото количество на робите в египетското стопанство, основни производители на материални блага си оставали милионите безправни местни селяни и занаятчии, все така разпределени по професии в различни царски, господарски или храмови имения; техният тежък трудов живот почти не търпял промени през вековете.

В края на XVI и началото на XV в. пр. н. е. мирното управление на една жена-фараон, царица *Хатшепсут,* осигурило двадесетгодишно прекъсване на непрестанните войни. Единственото крупно външнополитическо мероприятие на царицата била голямата експедиция по море до страната Пунт, откъдето корабите ѝ се завърнали натоварени със злато, слонова кост и всевъзможни екзотични стоки. След Хатшепсут на престола дошъл най-войнственият фараон от XVIII династия *Тутмос III,* при чието управление през първата половина на XV в. пр. н. е. активната завоевателна политика на Египет достигнала своя връх. От Северна Сирия, където египетските войски излезли на р. Ефрат, до четвъртия праг на Нил в Нубия държавата се простирала на разстояние от 3500 км. Огромните богатства, които се стичали от всички краища на страната в столицата Тива, позволили на Тутмос III и неговите наследници да разгърнат грандиозна строителна дейност.

През XIV в. пр. н. е. агресивната външна политика на Египет трябвало временно да бъде изоставена поради настъпилите вътрешни трудности. По време на дългото управление на *Аменхотеп III* в недрата на египетската върхушка постепенно назрявал конфликт. Представителите на номовата аристокрация и жречеството отново се опълчили срещу силната централна власт. Недоволството било оглавено от жреците в светилището на Амон-Ра в Тива, най-богатия и влиятелен религиозен център в страната. За да подкопае тяхното опасно могъщество, младият *Аменхотеп IV* провел религиозна реформа, с която наложил култа на ново върховно божество — слънчевия бог Атон. В негова чест фараонът приел името *Ехнатон* („Угоден на Атон") и заедно с жена си, прекрасната Нефертити, и с целия си двор напуснал Тива и само за няколко години изградил нова великолепна столица далеч на север — разположения на брега на Нил гр. *Ахетатон.* Но новата религия все още нямала здрави корени сред египетското население и след преждевременната смърт на фараона-реформатор неговите противници взели връх. Един от наследниците на Ехнатон, малолетният фараон *Тутанхамон* бил принуден да се върне в Тива и да възстанови всички привилегии на жреците на Амон. През 1922 г. в Долината на царете край Тива беше открита гробницата на доживелия само до 19-годишна възраст Тутанхамон — единствената неограбена гробница на египетски фараон, поразила света с блясъка на своите златни съкровища.

Вътрешните борби довели до временно отслабване на Египет, който през XIV в. пр. н. е. загубил повечето от външните си владения. Нов период на разцвет и военно могъщество настъпил през XIII в. при войнствените фараони от XIX династия и особено по време на дългото, 66-годишно управление на *Рамзес II.* Сред многото грандиозни строежи на този велик владетел е и прочутият скален храм при Абу Симбел в Нубия с 4 колосални 20-метрови статуи на фараона, изцяло преместен при изграждането на Асуанския язовир.

При последните владетели от XIX династия и във времето на XX династия (кр. XIII — нач. XI в. пр. н. е.) постепенно настъпил залезът на най-блестящия период на египетската цивилизация. При следващите династии, в епохата на т. нар. *Късно царство* Египет напълно загубил някогашното си политическо могъщество и сам се превърнал в обект на агресия от страна на съседните народи — либийци и етиопи. През VII в. пр. н. е. той попаднал временно под властта на Асирия, а в 525 г. бил присъединен към Персийската империя на Ахеменидите.

2.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

ПОУЧЕНИЕ НА ХЕРАКЛЕОПОЛСКИЯ ЦАР АХТОЙ III КЪМ НЕГОВИЯ СИН МЕРИКАРА

Текстът на поучението, съставено в XXI в. пр. н. е. от фараона на X династия Ахтой III, е запазен в преписи на папирус от епохата на Новото царство (Golénischeff W. Les papyrus hiératiques 1115, 1116 A et 1116 B de l'Ermitage impérial à Saint Pétersbourg. St. Pétersbourg, 1913. Ср. Хрестоматия по истории древнего Востока. Москва, 1980, I, 31—36).

[Начало на поучението, съставено от царя на Горен и Долен Египет Ахтой Уакхара] за неговия син Мерикара[1].

. . . [не бъди] мек в случай на нападение. Наказвай . . . ги за всякакви думи. Това е началото [на метежа] . . . Увеличава се броят на метежниците . . . Ако говорят, доложи . . . Той разделя . . . подчинените . . . младите в отряди . . . те са многочислени пред тебе . . . Ти знаеш, че неговите подчинени го обичат . . .

Вождът на племето на скитниците бедуини . . . заповядай да го [докарат] пр тебе . . .[2]

Подстрекателят е вреден човек. Унищожи го, убий . . . , изтрий името му[3]. [унищожи] привържениците му. Подчинените му го обичат. За гражданите метежът означава смут, той създава от поданиците два отряда млади воини. Ако откриеш такъв гражданин и делата му са ти известни, съобщи за него на придворните и нека те го унищожат — той е враг. Бъди враждебен към бедняка. [той подбужда] към ярост тълпата, настанена в работния дом[4] . . . [Всичко] се променя. Хората пак ще са радостни. Ти ще бъдеш оправдан редом с бога. Нека хората кажат „[няма нищо], което ти да не знаеш“. Наказвай съгласно твоите закони. Добрият характер е небе за човека. Лош е, който пренебрегва съветите на сърцето.

Бъди изкусен в речите, и силата ти ще е [голяма]. Езикът е меч, думите са по-силни от оръжията. Не могат да измамят мъдреца . . . познават мъдростта му. И няма лъжи в неговото време, тъй като „истината идва при него очистена“, както е казано в поученията на предците.

Следвай съветите на своите деди и предшественици. Мъдростта се ражда от знанието. Гледай — думите им остават записани. Развивай свитъците си[5], следвай мъдростта, който се учи, ще стане изкусен. Не бъди злобен, бъде добронамерен. Със своите паметници укрепвай любовта към тебе. Умножавай [богатствата на гражданите] си, и те ще ти бъдат благодарни. Благодарността за твоята доброта се връща при тебе, те се молят за твоето здраве на бога Хентихети[6].

Уважавай своите велможи, пази хората си. Укрепвай границите и окръзите си. Хубаво е да се работи за бъдещето. Благослови този, който живее с открито лице; доверчивостта е по-лоша от нещастието. Нека времето на живота ти мине в добродетел, и нещастният ще заобича земята, на която живее. Нямащият нищо е жаден за вещите на другите. Земният живот преминава, той е кратък. Ще пребъде само този, който остави спомен за себе си; няма милост нито за милионите хора, нито за владетелите на Двете земи. Праведният ще живее вечно; избягва смъртта, който върви с Озирис като свободен. . .

Издигай велможите си, за да постъпват според твоите закони. Безпристрастен е богатият в своя дом, той е господар на вещите и не изпитва нужда. Беднякът не говори истината. Няма правда у този, който казва: „О, само ако имах!“; той е пристрастен към този, който му дава подаяния.

Царят е велик със своите велможи. Могъщ е царят господар, велик е той с богатството на своите велможи. Говори правдата в своя дом, и ще се боят от тебе велможите в страната. Справедливостта на владетеля е добродетел на сърцето. Намиращите се в предната част на дома внушават страх на тези, които пребивават зад него[7].

Твори правда, и ти ще живееш дълго на земята. Направи да замлъкне плачещият, не притеснявай вдовицата, не гони човек заради имуществото на баща му. Не преследвай велможите заради техните постове. Пази се да не наказваш несправедливо. Не убивай, това е лошо за тебе. Наказвай с бой или затвор, и по този начин земята ще бъде устроена. Престъпникът, замислите на който бъдат разкрити, ще бъде наказан. Бог знае метежника и наказва кърваво греховете му. . . Не убивай човек, достойнствата на който познаваш, с който си повтарял писанията[8].

Чети съдебните дела . . . ще бъдеш чист пред бога. Отивай свободно в съкровеното място. Душата отива в мястото, което познава, тя не пресича вчерашния си път, не я спират разни заклинания, тя идва при този, който ѝ предлага възлияния[9].

Съдиите съдят и мъдрия[10], знай, че те са немилостиви в часа, когато изпълняват задълженията си. Лошо е, когато обвинят мъдреца. Не се надявай на дълги години. За тях животът е като час. След смъртта на човека остават делата му, и ги струпват до него на купчина. Пребиваването там е вечно. Глупав е, който пренебрегва това. Но този, който стигне там без да прави грях, ще бъде подобен на свободно крачещ бог, ще бъде господар на вечността.

Издигай младите воини и столичният град ще те обича. Увеличавай броя на воините сред твоите подчинени. Виж, сред твоите граждани има много млади, силни, навършили 20 години. На младите воини им е приятно, когато се изпълняват желанията им. Що се касае до старите воини, то аз се възвисих благодарение на тях при коронацията си[11]. Умножавай велможите си, поощрявай воините си, увеличавай отрядите на младите, които те следват. Снабдявай ги с имущество, осигурявай ги със земя, [дарявай] ги със стада.

Не прави разлика между знатните и обикновените хора. Приближавай човек до себе си заради неговите дела, и нека всички дейности процъфтяват. . .

Следи за границите си. Издигай своите паметници. Отрядите са полезни за владетеля. Създавай прекрасни паметници на боговете, в тях живее името на този, който ги е направил. Делата на човека са полезни за неговата душа. Прави ежемесечно жертвоприношения, обувай бели сандали, посещавай храма, откривай скритото, влизай при бога[12], яж хляб в храма.

Пълни жертвениците, умножавай хлябовете и жертвите. Това е полезно за този, който го прави. Укрепвай паметниците си според твоето могъщество, тъй като един ден дава вечност, един час украсява бъдещето. Богът знае кой работи за него. Пренеси статуите си в далечни страни. . . .

Разгромен и слаб е врагът в египетската столица. Отряди от млади воини ще се сражават с други отряди, както е предсказано от предците: „Египет ще се сражава на гробищата[13]“. Не разрушавай гробниците, когато унищожаваш останалите противници. Аз постъпвах така. Подобно на това, което направих аз, се случи. . .

Не се дръж лошо с юга, ти знаеш столичното пророчество за това. Всичко става според предсказанията. Ще се изпълни и това. . .

Аз се прославих заради Тинис[14], Маки[15] и южната граница до Таут[16]. Завладях ги като дъжд, постигнах това, което не постигна и вещаещият истина цар Мерибра[17]. . . Възстановявай крепостите. Добре е да се работи за бъдещето.

Бъди добър с юга, и при тебе ще идват носачи с дарове. Аз постъпвах така, както са постъпвали и предшествениците. Ако те нямат жито, трябва да им се даде. Това е полезно за тебе, тъй като те са изтощени.

Задоволявай се със своя хляб и бира. Червеният гранит ще дойде при тебе безпрепятствено. Не разваляй чужди паметници. Нека секат камък в Тура[16]. Като строиш гробница, не развалай направеното от други, за да изградиш своето. Гледай — ето царя, владетел на радостта, бъди кротък, и ще бъдеш спокоен в своето могъщество. В делата си следвай моето сърце[19] и няма да има враг в окръзите на твоите граници.

Стана владетелят в своя град, и сърцето му беше скръбно заради Делтата, от Хетшену[20] до Баки[21] и границата с Хераклеопол[22] на юг. Аз усмирих целия запад чак до Фаюм. Те работят и дават дърво „мерет“ и дърво „маят“. Изтокът е богат на стрелци с лъкове . . . Върнат е средният остров, и всички хора са в него. Областите ме наричат „велик“ и ми въздават почести.

Гледай . . . разрушено, всеки голям град се превръща в ном. Властта на един е в ръцете на десетина . . .

Награждавай велможите си с данъчни списъци, жреците — с участъци земя. Те ще работят за тебе, като един отряд. Няма да има сред тях метежници. Няма да страдаш от това, че Нил не идва[23]. Данъците на севера ще бъдат в ръката ти.

Гледай, граничният стълб е забит за азиатците. Аз установих границата на изток от Хебену[24] при Пътя на Хор[25]. Там има селища, те са пълни с най-добрите хора от цялата земя чак до границите ѝ, за да отблъскват азиатците. Бих искал да видя могъщия владетел, който би надминал това и би направил повече от мене. Лош е, който намалява наследството ми.

Тук се казва за стрелците с лъкове. Азиатецът е подъл, лошо е мястото, в което той живее — бедно е на вода, трудно проходимо заради многото дървета, пътят е тежък заради планините. Не стои той на едно място, краката му бродят от нужда. Той воюва още от времето на Хор, но не побеждава, а сам бива победен. Не обявява той деня на битката, действува като грабител, страхува се от въоръжените отряди.

Бъди доблестен като мене. Стрелците с лъкове бяха като брадва в крепостта; аз заповядах на Делтата да ги разбие. Аз разграбих селищата им и плених стадата им. За Египет азиатецът е повече от отвратителен. . . Той напада самотното селище, той не напада големия окръг с много градове.

Пази Делтата. Нейната земя е пълна с вода чак до Солените езера[26]. Гледай, там е центърът на номадите. Нейните стени воюват, нейните воини са многочислени[27]. Подчинените се разпореждат самостоятелно . . . Там има 10 хиляди души свободни, които не носят повинности. Велможите там са от времето на столицата[28].

Укрепвай своята граница, нека нейните крепости са силни. Жителите на Делтата са многобройни, те напояват земята, те плащат данък с ечемик от чисто място . . . Те направиха дига чак до Хераклеопол, това свидетелства, че там има много хора. Внимавай те да не бъдат обкръжени от враговете. Който е внимателен, той подмладява годините.

Твоята граница възстана срещу юга. Воините . . . сграбчиха коланите си[29]. Издигай крепости в северната страна. Името на човека е велико с това, което е създал. Не се разрушават укрепените градове . . . Който има слабо сърце[30], враговете го обичат, но съдбата му е лоша.

Казано е в поучението на вещаещия истина Ахтой[31]: „Спокойният . . . има по-силно сърце от този, който разрушава олтарите. Бог настига врага на храма. Връща му се същото, което е направил. Нека бъде мъдър в решенията си . . .“ Заздравявай жертвениците, почитай бога, не казвай, че това е слабост, не отпускай ръце, живей в радост . . . Не разваляй паметниците, та и дошлият по-късно да възстанови направеното от тебе. Никой не е без противници. Владетелят на Двете Земи е мъдър. Царят е умен, той е мъдър още при раждането си, той е издигнат на земята над милионите хора.

Хубава е длъжността на царя. Той няма нито син, нито брат, но паметниците му се увековечават, както хората правят за предшествениците си, желаейки направеното да бъде укрепено от тези, които ще дойдат след тях.

Гледай, случи се беда. Това стана в моето време. Разрушена беше областта на Тинис. Не по моя заповед стана това; аз узнах, след като беше извършено. Това трябваше да се случи. Лош е, който разрушава, това не е полезно за него. Укрепвай разрушеното, украсявай развалeното. Пази се да не ти се върне удар за удар, такова е следствието на всяка постъпка.

Сменят се човешките поколения. Скри се познаващият същността бог. Не отблъскват ръката на владетеля . . . Почитай бога на неговия път, изграден от камък, украсен с мед. Потоците се пълнят с вода и няма река, която да може да се скрие. Разрушава се дигата, която я скрива. Душата отива в мястото, което познава. Украсявай своите домове на запад[32], украсявай мястото си в некропола със своята добродетел като творец на правда. На това се опира сърцето.

Добродетелта на праведника се цени повече от бика на грешника. Грижи се за бога и той ще ти отвърне със същото и олтарите ти ще бъдат пълни с жертви.

Надписите върху камък пазят името ти, богът знае кой се грижи за него.

Грижи се за хората, божието стадо. Той е сътворил за тях небето и земята по тяхно желание, унищожил е мрака на водите, създал е за тях въздуха, за да живеят с него носовете им. Те са негови подобия, излезли от тялото му. Той изгрява на небето по тяхно желание. Той е създал за тях растенията, животните и птиците, за да ги храни. Той убива врага и унищожава децата му заради враждебните им замисли. Той е създал светлината по тяхно желание и обхожда с лодка небето, за да ги вижда. Той си е изградил светилище при тях и чува, когато те плачат. Той е създал за тях владетеля като опора, която да поддържа гърба на слабия. Създал е за тях по-силна от оръжието магия, за да отблъсква от тях злото, дал им е сънищата през деня и през нощта. Той убива метежника сред тях, както човек убива единия си син заради другия.

Не причинявай страдания. Устата ми произнасят закони за царя. Открий лицето си, за да се издигнеш като човек. За да ме достигнеш, и никой да не се оплаква от тебе. Не убивай никой от близките си, когото си хвалил. Бог знае това. Всеки от тях означава благополучие на земята. Боговете следят царя. Нека хората те обичат, нека вечно помнят твоето добро. Избягвай злото и ти ще кажеш: „Времето на страданията е унищожено благодарение на тези, които дойдоха до дома на Ахтой, според моето предсказание, което се сбъдва днес.“ Гледай, аз ти казвам прекрасните си мисли направо от сърцето си, за да бъдат пример за тебе.

Това е благополучният край на преписаното, така както беше намерено в писанията, от праведния с мълчанието си, прекрасен по характер, добър, обичащ хората, лишен от завист и злоба, почитащ господаря си, редовен в работата, изкусен в делата на Тот[33] писар Хамуас[34], както за самия него, така и за любимия му брат, праведния с мълчанието си, прекрасен по характер, изкусен в делата на Тот писар Маху.

---

[1] Началото на текста, запазен в препис на папирус от времето на XVIII—XIX династия, е силно повредено. Името на автора на поучението, бащата на Мерикара — фараонът от X династия Ахтой III (Хети III, ок. 2120—2070 г. пр. н. е.), е установено по царските списъци на Туринския папирус.

[2] Съдейки по запазените откъслечни думи и части от фрази, в началния абзац е ставало дума за потушаване на метеж и борба с нашествениците номади.

[3] Унищожаването на името се е смятало равнозначно на лишаване от надеждата за продължаване на живота в задгробното царство.

[4] Работен дом: работилници към храмово или номово стопанство.

[5] Т. е. чети поученията, написани на папирусови свитъци.

[6] Хентихети: древноегипетски бог, отъждествяван с Хор.

[7] Предната част на дома (или двореца) обитават господарите, а задната — слугите.

[8] Т. е. с който си учил заедно в училище, четейки на глас текстовете на поученията.

[9] Пасажът се отнася за задгробния живот.

[10] Има се предвид съдът на Озирис в царството на мъртвите.

[11] Вероятно намек за подавени с помощта на войската вълнения при встъпване в длъжност на фараона Ахтой III.

[12] Белите сандали са част от ритуалното облекло, с което жреците и фараонът са влизали във вътрешното помещение на храма, където се е намирала култовата статуя на бога.

[13] Намек за междуособица, обхванала дори свещената територия на града на мъртвите.

[14] Тинис: главен град на VIII горноегипетски ном.

[15] Маки: нелокализиран пункт в Горен Египет.

[16] Таут: нелокализиран пункт в Горен Египет.

[17] Мерибра: тронното име на фараона Ахтой (Хети) I, родоначалник на хераклеополските царе от IX и X династия.

[18] Тура: каменоломни за бял варовик на десния бряг на Нил срещу Мемфис.

[19] Т. е. следвай моя пример.

[20] Хетшену: населен пункт в района на Нилската делта.

[21] Баки: населен пункт в района на нилската делта.

[22] Хераклеопол (на египетски Нен-Несут): главен град на XX горноегипетски ном, столица на Египет в управлението на IX и X династия.

[23] Т. е. разливите на Нил ще са достатъчно пълноводни и ще благоприятстват земеделието.

[24] Хебену: погранична крепост в източната част на Нилската делта.

[25] Пътят на Хор: погранична крепост в източната част на Нилската делта.

[26] Солените езера: вероятно се имат предвид лиманите в крайбрежния район на Делтата.

[27] Става дума за Нилската делта.

[28] Вероятно се има предвид: от основаването на IX династия, когато Хераклеопол става столица.

[29] Т. е. грабнаха оръжието си, въоръжиха се.

[30] Т. е. който е глупав.

[31] Ахтой I (ср. бел. 17).

[32] Т. е. гробниците на западния бряг на Нил.

[33] Тот: древноегипетски бог на луната, мъдростта и писмеността, покровител на писарите.

[34] Хамуас е писарят, преписал (за себе си и брат си Маху) текста на поучението.

ИЗ „ПОУЧЕНИЕ НА АХТОЙ, СИН ДУАУФ, КЪМ СИНА МУ ПИОПИ“

Текстът на поучението, съставено в епохата на Средното царство, е запазен в преписи на папирус от времето на Новото царство. (Ср. Хрестоматия по истории древнего Востока. Москва, 1980, I, 39—42).

Начало на поучението, което Ахтой, син на Дуауф, човек от крепостта, отправи към сина си Пиопи, когато плуваше с него на юг към столицата, за да го даде в училището по писане при децата на столичните велможи.

Тогава той му каза: „Много бой съм видял, много бой! Обърни сърцето си към писането! Но съм виждал и освободени от труд. Гледай, няма по-добро нещо от писането. Прочети края на книгата Кемит[1] и ще намериш записано в нея следното изречение: „Що се касае до писаря, за него винаги ще има място в столицата и той няма да бъде беден там. Нима той трябва да изпълнява чужди желания против волята си?“

Виждал съм хора на длъжност като тази, за която се говори в изречението. Дано успея да те накарам да обикнеш писането повече, отколкото обичаш майка си, и да ти покажа неговата красота, която надминава всяка друга в цялата земя! Едва е почнал да расте и още е дете, а вече питат за здравето му и му възлагат поръчения, и не се връща облечен с дреха даю[2]. Но не съм виждал да пращат с поръчение някой скулптор или златар.

Виждал съм и бронзолеяра да се труди край отвора на пещта си, и пръстите му са като на крокодил, а вони по-лошо от рибешки хайвер.

Всеки майстор, който работи с длето [дърводелец?], се уморява повече и от земеделеца. Негово поле е дървото, [а рало] медните оръдия. През нощта вместо да почива той пали огън и продължава да прави това, с което са заети ръцете му.

Каменоделецът търси всякаква работа върху твърд камък, а когато я завърши, ръцете му са мъртви от умора. През целия ден до залез слънце той е седнал, коленете му са огънати и гърбът му е превит.

Бръснарят бръсне и когато настъпи вечерта. Той работи и с гърлото, и с ръцете си, обикаля от улица на улица и търси кого да обръсне. За да се нахрани, той напряга ръцете си като пчела, която се храни от труда си.

. . . [неизвестна професия] плува на север до Делтата, за да получи цената на това, което е произвел с ръцете си. Тялото му е умъртвено от ухапвания на комари и пясъчни оси, пътуването го разболява и съсипва.

Грънчарят цял живот се занимава със своите съдове. За да изпече гърнетата си, той трябва да наскубе от растението шаут[3] повече, отколкото изравя свинята. Дрехата му е тежка от калта, а поясът му е на парцали. Той прави . . . и сам я мачка с краката си . . .

Ще ти кажа и за строителя на стени. Той е болен, той винаги е навън, на вятъра, и все е разсъблечен, защото се привързва с пояса си за колоната. Силите му го напускат, ръцете му са като мъртви от работа с камъни. Дрехите му са . . . Той яде хляба от ръцете си и се мие само веднъж на ден. Той е пожалък и от . . . на колоните на къщата, и работи всякаква тежка работа, а изработеното отнася вкъщи. Децата му ядат много бой.

Градинарят все пренася колове, раменете му са издрани, на шията му има гнойна рана. От сутрин до обед той полива лука, а от обед до вечер — растението шаут, и прави това всеки ден, докато тялото му се развали . . .

Земеделецът вечно е затънал в дългове и се оплаква на висок глас . . . Той се уморява повече . . . Здрав е, колкото ако беше попаднал сред лъвове, и все боледува от . . . Вечер, когато се прибира в къщи, едва ходи от умора.

Тъкачът работи в затворено помещение и е по-слаб от жена. Коленете притискат гърдите му и не може да си поеме въздух. Ако тъче . . . на ден, го наказват с бой петдесет . . . Той дава от хляба си на пазача да го пусне да види светлината.

Майсторът на стрели е съвсем зле, той отива в планината, а магарето му е натоварено с материал . . . Той тръгва на път . . . Вечер се прибира в къщи, капнал от ходене.

Вестоносецът, когато тръгва на път, завещава всичко на децата си, защото го е страх от лъвовете и азиатците . . . Когато е в Египет . . . Вечер се прибира в къщи, капнал от ходене, но трябва пак да тръгва, облечен в дреха даю и носещ тухла[4], и не се връща радостен.

Пръстите на бояджията вонят, и миризмата им . . . Очите му . . . от слабост. Цял ден реже парцали, а собствените му дрехи са отвратителни.

Майсторът на сандали е съвсем зле. Той вечно изпитва нужда. Здрав е, колкото ако беше попаднал . . . Той дъвче кожа.

Перачът пере на брега на реката . . . И тази професия не е по-спокойна от всички други . . . Цялото му тяло е мръсно и се облича в женски дрехи. Той вечно е в беда, той плаче и денят му е тъжен . . .

Ловецът на птици е съвсем зле. Той не вижда птици. Когато види ято птици в небето, казва „Ах, ако имах мрежа“ . . .

Ще ти кажа и за рибаря. Той е по-зле от всички други. Гледай, той трябва да работи в реката, пълна с крокодили. Когато правят сметка на дълговете му, той плаче горчиво. И няма кой да го предупреди: „Крокодилът те дебне!“ Той ослепява от страх, и ако излезе от водата цял, то е само по божията воля.

Гледай, няма длъжност без началник, освен длъжността на писаря — той самият е началник.

Ако ти изучиш писането, това ще е за твое добро, защото няма по-добра длъжност сред тези, за които ти говорих . . . Не губи време! Гледай, аз написах това поучение, плувайки на юг към столицата. Гледай, направих това от любов към тебе. Всеки ден в училището ще бъде полезен за тебе. Вечна е неговата трудна работа . . .

[Останалата част на поучението съдържа съвети за поведението на ученика в столицата].

---

[1] Вероятно съставена при XI династия книга със стандартни изрази, формули и термини, необходими за работата на писаря. В края на книгата са били включени съвети и похвала на прилежността.

[2] Значението на термина е неясно; ср. и по-долу (вестоносецът).

[3] Значението на термина е неясно.

[4] Може би, глинена плоча с надпис.

НАДПИС ОТ ГРОБНИЦАТА НА САНОВНИКА МАИ

Надписът е изсечен на южната стена на скалната гробница на сановника Маи край Тел-ел-Амарна (Ахетатон). От времето на фараона-реформатор Ехнатон (1379—1362 г. пр. н. е.). (Sandman M. Texts from the Time of Akhenaten. Brussels, 1938, p. 61. Ср. Хрестоматия по истории древнего Востока. Москва, 1980, I, 92—93).

Прослава: „Да пребъде Ра-Хорахти[1], ликуващият на небосклона, чрез своето име Шу[2], който е Атон[3], дареният с вечен живот завинаги, царят на Горен и Долен Египет, живеещият с правдата, владетелят на Двете земи, Неферхепрура[4], единственият на Ра, синът на Ра, живеещият с правдата, владетелят на двете корони, Ехнатон[5], велик във времето си, и повелителката, великата в двореца, прекрасноликата, с великолепна корона от пера [?], обичаната от живия слънчев диск, великата жена на царя, възлюбената от него, господарката на Двете земи Нефернефруатен — Нефертити[6], да бъде жива вечно и завинаги!

Носителят на ветрилото от [дясната страна на царя, възвеличеният от царя на Горен Египет, издигнатият от царя на Долен Египет], Ка[7], създаденият от господаря, обичаният ежедневно от своя владетел, достигналият до старост, при което се върна доброто му състояние, изживелият дните си, при което тялото му беше невредимо, великият с милостта и добротата си, съпровождащият навсъкъде своя владетел, неговият спътник в дните на живота му, любовта към когото е трайна, царският писар, писарят на новобранците, началникът на дома „Умиротворение на Атон"[8], началникът на дома на единствения на Ра[9] в Хелиопол[10], началникът на добитъка в „Дома на Ра"[11] в Хелиопол, [началникът на всички царски работи], началникът на войските на владетеля на Двете земи, Маи, каза:

„Слушайте какво ще ви кажа, хора[12] малки и големи; аз ви разказвам за добрите дела на владетеля спрямо мене. Нека вие кажете: „О, колко е велико направеното за този немху[13]!" На него[14] [въздайте похвали]: „Вековечност в празнуване и вечност в качеството му на владетел на Двете земи!" Тогава и за вас той ще направи подобно на това, което направи за мене — той, богът, който дава живот.

Аз съм немху по баща и по майка. Аз съм създаден от владетеля. По негова воля станах . . . , а преди бях беден. По негова воля имах много хора. Той издигна моите братя и направи всички хора да се грижат за мене. Когато станах началник на града, по негова воля съединих длъжностите на велможа и „приятел"[15], а преди бях от последните. Той ми даваше храна и възнаграждение ежедневно, а преди [просех?] хляб."

---

[1] Ра — Хорахти (буквално Ра — небесен Хор): едно от най-често употребяваните наименовия на слънчевия бог в Египет, съчетаващо имената на стария Хелиополски бог Ра и на сина на Озирис и Изида Хор, покровител на фараоните и също слънчев бог.

[2] Шу: древноегипетски бог на пространството между небето и земята; смятан за син на Ра.

[3] Атон: първоначално наименование на слънчевия диск; през XIV в. пр. н. е. се утвърждава като име на слънчевия бог.

[4] Неферхепрура: тронното име на Аменхотеп IV (Ехнатон).

[5] Ехнатон („Угоден на Атон"): новото лично име, прието от Аменхотеп IV.

[6] Нефернефруитен („Прекрасна с красотата на Атон") е новото лично име на царица Нефертити.

[7] Ка: в представите на древните египтяни душа — двойник, продължаваща да съществува и след смъртта.

[8] „Умиротворение на Атон": вероятно наименование на храмово стопанство.

[9] Вероятно царско стопанство.

[10] Хелиопол: гръцко име на египетския град Он (Уну) в IV Тивански ном, древен център на култа към Ра.

[11] В текста буквално „очи".

[13] Немху: буквално „сирак": „бедняк"; употребява се за обозначаване на човек от простолюдието.

[14] Т. е. на Ехнатон.

[15] Придворна титла.

2.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Закономерно ли е периодичното разпадане (първи и втори преходен период), последвано от ново обединение (Средно и Ново царство) на централизираната древноегипетска държава? Кои са движещите сили на този исторически процес?
2. Какви средства използват фараоните от Средното и Новото царство, за да укрепват своята власт в противовес на жречеството и номовата аристокрация?
3. Какви са причините за активната военна политика на фараоните в епохата на Новото царство?
4. Кои са източниците на огромните богатства, съсредоточени в ръцете на египетските фараони?
5. Какви социални групи се споменават в египетските извори от епохата на Средното царство?
6. Прочетете приложените изворни текстове. Анализирайте съдържанието им с оглед на поставените в лекцията проблеми.

2.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

Първи преходен период, XXII—XXI в. пр. н. е.
VII династия (Мемфис): ок. 2181—2173 (= 8 г.?)
VIII династия (Мемфис): ок. 2173—2160 (= 13 г.?)
IX династия (Хераклеопол): ок. 2160—2130 (= 30 г.)
Мерибра Ахтой (Хети) I
Неферкара
Небкаура Ахтой (Хети) II
. . . .
X династия (Хераклеопол) : ок. 2130—2040 (= 90 г.)
(успоредно с XI тиванска династия)
. . . .
Уакхара Ахтой (Хети) III
Мерикара
. . . .
XI династия (Тива): ок. 2133—1991 (= 142 г.)
(до 2040 успоредно с X хераклеополска династия)
Ментухотеп I
Иниотеф I (общо 16 г.) 2133—2118
Иниотеф II (48 г.) 2117—2069
Иниотеф III (7 г.) 2068—2061
Небхепетра Ментухотеп II (50 г.) 2060—2010
2040 обединение на Египет
Средно царство, XXI—XVIII в. пр. н. е.

XI династия (продължение)
Санкхара Ментухотеп III (12 г.) 2009–1998
Небтовира Ментухотеп IV (7 г.) 1997–1991
XII династия (Тива): 1991–1786 (= 205 г.)
Сехетепибра Аменемхет I (30 г.) 1991–1962
Хеперкара Сенусерт I (33 + 10 г. съупр.) 1971–1928
Небкаура Аменемхет II (33 + 2 г. съупр.) 1929–1895
Хахперра Сенусерт II (17 + 3 г. съупр.) 1897–1878
Хакаура Сенусерт III (35 г.) 1878–1843
Нимара Аменемхет III (45 г.) 1842–1797
Махерура Аменемхет IV (8 г.) 1798–1790
Собкара Собкнефера (4 г.) 1789–1786
Втори преходен период, XVIII–XVI в. пр. н. е.
XIII династия: 1786–1633 (= 153 г)
(60 царе в Тива)
XIV династия: 1786 – ок. 1603 (= ок. 184 г.)
(76 царе в Ксоис в Западната Делта)
ок. 1720: хиксоси окупират Аварис в Североизточната Делта
ок. 1674: хиксоси окупират Мемфис
XV династия: 1674–1567 (= 108 г.)
(6 „големи" хиксоси в Мемфис и Аварис: Шеши, Якубхер, Хиан, Апопи I, Апопи II, Хамуди)
XVI династия: ок. 1684–1567 (= 118 г.)
(странична династия хиксоси, 8 имена)
XVII династия: ок. 1650–1567 (= ок. 83 г.)
(15 царе в Тива)
Ново царство, 1567–1085 г. пр. н. е.
XVIII династия: 1567–1320 (= 248 г.)
Небпетира Амосис (Яхмос) (24 г.) 1570–1546
1567 обединение на Египет (изгонване хиксоси)
Джесеркара Аменхотеп (Аменофис) I (21 г.) 1546–1526
Ахеперкара Тутмос I (ок. 13 г.) 1525 – ок. 1512
Ахеперенра Тутмос II (ок. 9 г.) ок. 1512–1504
Макара Хатшепсут (21 г.) 1503–1482
Менхеперра Тутмос III (32 + 21 г. супр.) 1504–1450
Ахепрура Аменхотеп (Аменофис) II (24 г.) 1450–1425
Менхепрура Тутмос IV (8 г.) 1425–1417
Небмара Аменхотеп (Аменофис) III (38 г.) 1417–1379
Неферхепрура Аменхотеп (Аменофис) IV (18 г.) 1379–1362 (= Ехнатон)
Анххепрура Сменхкара (1 +3 г. съупр.) 1364–1361
Небхепрура Тутанхамон (9 г.) 1361–1352
Хеперхепрура Аи (4 г.) 1352–1348
Джесерхепрура Хоремхеб (28 г.) 1348–1320
XIX династия: 1320–1200 (= 121 г.)
Менпетира Рамзес I (2 г.) 1320–1318
Менмара Сети I (14 г.) 1318–1304
Усермара Рамзес II (68 г.) 1304–1237
Баенра Мернептах (14 г.) 1236–1223
Менмара Аменмесес (6 г.) 1222–1217
Усерхепрура Сети II (7 г.) 1216–1210
Ахенра-Сетепенра Мернептах Сиптах (9 г.) 1209–1200
(= Сехенра Рамзес Сиптах)

XX династия: 1200–1085 (= 116 г.)
Усерхаура Сетнахт (2 г.) 1200–1198
Усермара-Мериамон Рамзес III (32 г.) 1198–1166
Усермара-Сетепенамон Рамзес IV (6 г.) 1166–1160
Усермара-Сехеперенра Рамзес V (4 г.) 1160–1156
Небмара-Мериамон Рамзес VI (8 г.) 1156–1148)
Усермара-Мериамон-Сетепенра Рамзес VII (1 г.) 1148–1147
Усермара-Ахенамон Рамзес VIII (7 г.) 1147–1140
Неферкара-Сетепенра Рамзес IX (19 г.) 1140–1121
Хепермара-Сетепенра Рамзес X (8 г.) 1121–1113
Менмара-Сетепенптах Рамзес XI (28 г.) 1113–1085
Късно царство, XI–VI в. пр. н. е.
525 г. пр. н. е. Египет под персийска власт

баку (= роби), хему нисут (= „царски роби"), неджес (= „малки"), „силни неджеси", хиксоси

2.5. БИБЛИОГРАФИЯ

О. Д. Берлев. Общественные отношения в Египте эпохи Среднего царства. Москва, 1978.
Е. С. Богословский. „Слуги" фараонов, богов и частних лиц. Москва, 1979.
Г. Картер. Гробница Тутанхамона. Москва, 1959.
И. С. Кацнельсон. Тутанхамон и сокровища его гробницы. Москва, 1976.
М. Э. Матье. Во времена Нефертити. Москва, 1965,
Ю. Я. Перепелкин. Переворот Аменхотпа IV. Москва, 1967.
Тутанхамон и его время. Москва, 1976.
C. Aldred, Middle Kingdom Art in Egypt, 2300–1590 B. C. London, 1950.
C. Aldred. New Kingdom Art in Ancient Egypt during the Eighteenth Dynasty, 1590 to 1315 B. C. London, 1951.
C. Aldred. Akhenaten, Pharaoh of Egypt. A New Study. London, 1968.
C. Aldred. Akhenaten and Nefertiti: Art from the Age of the Sun King. New York, 1973.
J. Baikie. The Amarna Age. New York, 1926.
J. von Beckerath. Untersuchungen zur politischen Geschichte der zweiten Zwieschenzeit in Ägypten. Glückstadt, 1965.
The Cambridge Ancient History. Third Edition, vol. I, 2: Early History of the Middle East. Cambridge, 1971, p. 464–531.
M. Carter. Tutankhamun, the Golden Monarch. New York, 1972.
J. J. Clère. Histoire des XIe et XIIe Dynasties égyptiennes. – Cahiers d'histoire mondiale, I, 1954, p. 643–668.
C. Desroches-Noblecourt. Toutankhamon. Vie et mort d'un pharaon. Paris, 1965.
W. Edgerton, J. A. Wilson. Historical Records of Ramses III. Chicago, 1936.
I. E. S. Edwards. Treasures of Tutankhamun. London, 1972.
R. M. Engberg. The Hyksos Reconsidered. Chicago, 1939.
H. G. Evers. Staat aus dem Stein. Denkmäler, Geschichte und Bedeutung der ägyptischen Plastik während des mittleren Reichs. München, 1929, I–II.
W. Heick. Zur Verwaltung des mittleren und neuen Reichs. Leiden – Kôln, 1958 (Probleme der Ägyptologie, 3).
E. Hornung. Untersuchen zur Chronologie und Geschichte des Neuen Reiches. Wiesbaden, 1964.
K. A. Kitchen. Ramesside Inscriptions. Historical and Biographical. Oxford, 1969–1980, I–VII.
J. A. Knudtzon. Die El-Amarna Tafeln. Leipzig, 1915, I–II.
P. Labib. Die Herrschaft der Hyksos in Ägypten und ihr Surz. Glückstadt – Hamburg – New York, 1936.
S. A. B. Mercer. The Tell el-Amarna Tablets. Toronto, 1939, I–II.
O. Neubert. The Valley of the Kings. London, 1957.
C. F. Nims. Thebes of the Pharaohs. London, 1965.
C. Parain. La vie de Ramses II. Paris, 1930.
J. D. S. Pendlebury. The City of Akhenaten. London, 1951, I–II.
B. Porter, R. L. B. Moss. The Theban Necropolis. Oxford, 1927.
G. Posener. Littérature et politique dans l'Egypte de la XIIe Dynastie. Paris, 1956.
D. B. Redford. History and Chronology of the Eighteenth Dynasty of Egypt. Toronto, 1967.
J. Samson. Amarna, City of Akhenaten and Nefertiti. London, 1972.

M. Sandman. Texts from the Time of Akhenaten. Brussels, 1938.
W. Schenkel. Memphis — Nerakleopolis — Theben, die epigraphischen Zeugnisse der 7.—11. Dynastie Ägyptens. Wiesbaden, 1965.
J. van Seters. The Hyksos, a New Investigation. New Haven — London, 1966.
K. Sethe, W. Helck. Urkunden der 18. Dynastie. Leipzig — Berlin, 1906—1958, I—XXII.
K. Sethe. Aegyptische Lesestücke zum Gebrauch im akademischen Unterricht. Texte des mittleren Reiches. Leipzig, 1924.
K. Sethe. Historische — biographische Urkunden des mittleren Reiches. Leipzig, 1935.
R. Silverberg. Akhnaten. The Rebel Pharaoh. New York, 1964.
G. Steindorff, W. Wolf. Die thebanische Gräberwelt. Glückstadt — Hamburg, 1936.
H. Stock. Studien zur Geschichte und Archäologie der 13. bis 17. Dynastie Ägyptens. Glückstadt, 1942.
J. Vandier. Réflexions sur l'histoire de la XIIe Dynastie. — Révue historique, 1958, p. 16—31.
A. Weigall. The Valley of the Tombs of the Kings. New York, 1923.
A. Weigall. The Life and Times of Akhenaten. New York — London, 1970.
R. Weill. La fin du moyen empire égyptien. Etude sur les monuments et l'histoire de la période comprise entre la XIIe et la XVIIIe dynastie. Paris, 1918, I—II.
H. E. Winlock. The Rise and Fall of the Middle Kingdom in Thebes. New York, 1947.

3. ШУМЕР И АКАД

3. 1. ВЪВЕДЕНИЕ

Египетската цивилизация не е уникална със своята дълбока древност; приблизително по същото време (а според някои изследователи дори малко порано) аналогични процеси протичали и в друг район със сходни природни условия — древна *Месопотамия*. Това е исторически утвърдило се наименование (на старогръцки език Месопотамия означава буквално „Междуречие"; на български се използва и равнозначният термин „Двуречие") на областта около средното и долното течение на реките Тигър и Ефрат, съвпадаща в общи линии с територията на съвременен Ирак. Алувиалната равнина на двете велики реки, които днес се вливат с общо устие в Персийския залив, била в най-древни времена силно заблатена поради честите им разливания и не предлагала подходящи условия за живот. През IX—VIII хил. пр. н. е., когато в разположените на запад, север и изток съседни територии на т. нар. „плодороден полумесец" успешно се осъществявала неолитната революция — историческият преход от лов и събирателство към уседнало земеделие и скотовъдство, Месопотамия все още оставала незаселена. Първите немногобройни групи неолитно население започнали да проникват (първоначално главно в северните райони) едва през VII—VI хил. пр. н. е., като постепенно заселвали ограничените площи годна за обработване земя между многобройните езера, блата и речни разливи. По името на едно от проучените от археолозите селища тази най-ранна месопотамска култура се нарича *Хасуна*. Нейните носители изграждали постоянни селища с постройки от глина и се препитавали предимно с лов, риболов и мотично земеделие; поради недостига на пасища скотовъдството оставало слабо развито.

През V хил. пр. н. е. в развитието на древна Месопотамия се наблюдават ред нови черти и особености, които дават облика на Халафската култура (по името на селището Тел Халаф). В тази епоха наред с каменните започнали все по-масово да се използват оръдия на труда, оръжия и други изделия от мед. Друго важно нововъведение било примитивното рало; разпространило се и отглеждането на едър рогат добитък — воловете били използвани като впрегатни животни при оран. Започнало изграждането на локални системи от канали, диги и бентове за предпазване от наводнения, отводняване на заблатените райони и напояване на освободените за селскостопанска дейност терени. Също както в долината на Нил, цялото по-нататъшно културно развитие на древна Месопотамия било пряко свързано с изграждането и поддържането на все по-мащабните иригационни съоръжения. В условията на орно земеделие и системно напояване алувиалните почви на Месопотамия давали много високи добиви и това обусловило както бързото нарастване на броя на населението, така и ускореното овладяване на все по-обширни обработваеми площи. Именно в тази епоха за първи път били заселени и усвоени стопански и най-южните райони на Месопотамия, разположени около долното течение на Тигър и Ефрат в съседство с Персийския залив. Поради своето изключително плодородие тази област, наричана от древните си жители *страната Шумер*, започнала да се развива особено интензивно.

През IV хил. пр. н. е. в Южна Месопотамия се редуват културните хоризонти *Ел-Убейд*, *Урук* и *Джемдет-Насър*, които бележат последователни етапи на формиращата се шумерска цивилизация. Високопродуктивното поливно земеделие създало условия за разделение на труда и в тази епоха нараснало чувствително значението на специализираните занаяти, строителството и търговията. Било изобретено колелото (като впрегатни животни използвали магаретата и воловете); развило се и корабоплаването по удобните речни пътища. В строителството масово се използвал кирпич, а в края на периода — и печени тухли; били изграждани внушителни храмови комплекси върху предпазващи ги от наводнения землени тераси, появил се и първообразът на типичната за месопотамската архитектура стъпаловидна храмова кула (*зикурат*). Сред най-ярките прояви на зараждащата се цивилизация била и писмеността, която първоначално си служела с предметни изображения — пиктограми.

Центровете на възникналите многобройни локални иригационни системи постепенно се превърнали в крупни селища, обособени от околната селскостопанска територия чрез преимущественото съсредоточаване в тях на специализираните занаяти, търговията и управленческите функции. Последните имали особено важно значение във връзка с нуждата от единно ръководство при изграждането и поддържането на напоителните съоръжения. Тази дейност обикновено била оглавявана от храмовите жреци, които се налагали като управители в градовете. С усложняването на стоящите пред примитивната териториална община с градски център икономически, социални и политически задачи властта на тези управници — жреци или военни предводители — нараствала и с време се превръщала в наследствена. Така в Шумер постепенно се оформил институтът на царската власт, а селищата от градски тип се развили в градове-държави.

Възникването на държавата било съпроводено и от рязко засилване на социалното неравенство. Съсредоточената в ръцете на оформящата се аристократическа върхушка власт ѝ давала възможност да трупа богатства и да заграбва най-плодородните земи. Имущественото разслоение на ранното шумерско общество намира ярко отражение в проучените по археологически път погребения, при които количеството и качеството на гробните дарове очертават пределно ясно контраста между бедни и богати. В най-ранните шумерски писмени документи, които имат предимно стопански характер, често се споменават роби и робини; използваната за целта пиктограма „човек от планините“ (т. е. чужденец) показва, че робите са били предимно военнопленници.

През първата половина на III. хил. пр. н. е. (т. нар. *раннодинастическа епоха*) в Шумер съществували няколко десетки цветущи градове-държави с обширна селскостопанска територия, които водели ожесточена борба помежду си. По това време окончателно се оформил шумерският *клинопис*; запазените писмени паметници, допълвани от данните на археологическите проучвания, позволяват да се възстанови в най-общи линии ходът на историческото развитие. Особено многобройни са документите, които хвърлят светлина върху икономическия живот; те произлизат както от храмови архиви, така и от частни домове. Ред документи свидетелстват например за обособяването на големи храмови стопанства, в които работели зависими от храма земеделци; друга част от храмовите земи била раздавана на жреците, чиновниците и войниците като

възнаграждение за службата им или била давана в аренда (срещу определена част от реколтата) на свободни земеделци. В храмовите документи често се споменават и многобройни роби. Извън храмовите стопанства продължавали да съществуват частни земи на селяните — общинници, съставляващи основната част от населението.

В началото на III. хил. пр. н. е. начело на шумерските градове-държави най-често стояли върховните жреци, носещи титлата *ен*. Според запазените документи те ръководели храмовото стопанство и административния апарат, строителството на храмови и обществени сгради и на отбранителни съоръжения, изграждането и поддържането на иригационните съоръжения и всички други крупни обществени мероприятия; в техни ръце били градската хазна и висшата съдебна власт. В документите се среща и терминът *лугал* (=господар, цар), с който в някои случаи се означава върховният жрец „ен“, а в други — застанал начело на управлението военен вожд; разликата е доста условна, тъй като най-често жреците изпълнявали и функциите на военачалници. По-късно се утвърдила нова титла — *енси* (според друго четене „патеси“), първоначално също обозначаваща жреческа длъжност. През по-голямата част на III хил. пр. н. е. в някои шумерски градове владетелите постоянно се наричали „енси“, в други — „лугали“, а в трети били използвани и двете титли. При това изглежда, че титлата „лугал“, носена обикновено от владетелите на най-големите и могъщи градове, била смятана за по-почетна и предвиждала по-големи (особено военни) пълномощия. Успоредно с нарастването на властта на управниците все повече губели своето значение традиционните общинни органи (народно събрание, съвет на старейшините) и политическата система на шумерските градове се превръщала в типична деспотична монархия.

Обикновено раннодинастичната епоха се разделя на три последователни периода, отразяващи перипетиите на борбите за хегемония между шумерските градове. В *I раннодинастически период* (XXVIII — XXVII в. пр. н. е.) най-могъщ бил разположения далеч на север (недалеко от възникналия много по-късно Вавилон) древен град *Киш*. Могъщите владетели от I династия на Киш, имената на някои от които са възпети в шумерските митове, оставили незаличим спомен в паметта на поколенията; в по-късно време големите шумерски завоеватели се стремели да прибавят към титулатурата си като особено почетно званието „лугал на Киш“.

През *II раннодинастически период* (XXVII — XXVI в. пр. н. е.) хегемонията преминала в разположения на десния бряг на Ефрат *Урук*, който се издигнал особено много при управлението на обезсмъртения по-късно в месопотамския епос *Гилгамеш*. Провеждайки агресивна военна политика, Гилгамеш и неговите наследници подчинили на властта на Урук Нипур, Лагаш и ред други шумерски градове.

Във втората половина на III хил. пр. н. е. държавнообразувателните процеси в Месопотамия навлезли в нова фаза. Тенденцията към политическо обединение на страната, която се подсилвала от необходимостта от изграждане на единна иригационна система, станала още по-отчетлива през *III раннодинастически период* (XXV — XXIV в. пр. н. е.). В началото му значително се усилила мощта на южния град *Ур*, чиито владетели започнали да се наричат „царе на света“. Разкопаните в Ур царски гробници от това време потвърждават писмените сведения за богатството и могъществото на владетелите от I династия на Ур. Особено добре запазено е погребението, принадлежащо (според клинописните надписи и печати) на царица Пуаби (или Шубад). Тя била положена на гробното си ложе завита в обшит със син лазурит плащ, с пищни нанизи и украшения от злато и скъпоценни камъни, огромни златни обици и разкошен накит за глава от златни листа и цветове. В гробницата на Пуаби са намерени голямо количество златни и сребърни съдове и всевъзможни други предмети, сред които изпъкват две необикновени арфи със скулптурни изображения на бик и крава от злато и лазурит. Но най-голямо впечатление правят не богатите дарове, а намерените в гробницата скелети на десетки прислужнички, стражи и водачи на впрегнати във волове дървени коли, които последвали своята владетелка в последния й път.

В борбата за хегемония в Шумер Ур скоро бил изпреварен от друг силен център — разположеният на р. Тигър *Лагаш,* където управлявала основаната от *Ур-Нанше* династия. Лагаш достигнал върха на своето могъщество при управлението на внука на Ур-Нанше, завоевателя *Еанатум,* който успял да подчини под своя власт по-голямата част на Шумер. Запазена е една победна стела на Еанатум (т. нар. стела на лешоядите) с изображение на царя, предвождащ своята тежко въоръжена (с копия, шлемове и големи правоъгълни щитове) войска, която тъпче телата на победените врагове.

При наследниците на Еанатум Лагаш отслабнал и накрая станал лесна плячка за царя на Ума *Лугалзагеси,* който в средата на XXIV в. пр. н. е. успял да обедини практически цял Шумер в единно царство, столичен град на което станал Урук. Но опитът на този владетел да разпространи властта си и на север, в населената със семитски племена Централна Месопотамия, завършил с неуспех. Един самозванец със съмнителен произход (според различните версии градинар, син на водоносец или слуга на царя на Киш) се възползвал от разгрома на последния във войната му с Лугалзагеси и завзел престола в Киш, провъзгласявайки се за цар под името *Саргон* (на акадски Шарумкен, което означава „истински цар“). Подчинявайки един след друг и другите северни градове, Саргон се нарекъл освен „лугал на Киш“ и „лугал на цялата страна“, а също и „лугал на Акад“ — новата столица, която построил между Тигър и Ефрат на мястото, където двете реки са най-близки една до друга (в района на съвременния Багдад). По името на града и цяла Централна Месопотамия започнала оттогава да се нарича *страната Акад.*

В решителния сблъсък със сборната шумерска армия, в която участвали със свои контингенти 50 подчинени на Лугалзагеси владетели, по-маневрената акадска армия (особено важна роля в нея играели елитните части от стрелци с лъкове) удържала пълна победа. Но ред шумерски градове продължавали да отстояват своята независимост и Саргон трябвало да спечели още 34 големи сражения, преди да може да измие меча си във водите на Персийския залив, ознаменувайки окончателното покоряване на южната страна. Акадските армии нахлули и на северозапад по р. Ефрат към градовете Мари, Тутул и Ебла, на север по Тигър към страната Субарту (Асирия), на изток в страната Елам. В края на дългото си 56-годишно управление (2371—2316 г. пр.н.е.) властвал над цяла Месопотамия.

Обединеното *Шумеро-Акадско царство* достигнало своя най-голям разцвет през XXIII в. пр. н. е. при един от наследниците на Саргон — *Нарамсин.* То представлявало централизирана бюрократична монархия с деспотично управление. Царската власт и единството на държавата се крепели на постоянната армия и многобройния чиновнически апарат, лично зависим от царя: според един клинописен документ 5400 мъже „ядели хляба“ на Саргон. Владетелите се назовавали „царе на Шумер и Акад“ или „царе на четирите страни на света“ (с което подчертавали претенциите си за световно господство и обосновавали непрестанните си завоевателни и грабителски походи); личността на царя започнала да се обожествява.

В края на XXIII в. пр. н. е. Шумеро-Акадското царство било разгромено и временно покорено от нахлулите от Иранското плато войнствени номадски племена на *гутеите,* които обложили месопотамските градове с данък. По

време на тяхното господство особено много се издигнал град *Лагаш,* където управлявал като зависим владетел оставилият много свои портрети, посветителни и строителни надписи „енси“ *Гудеа.*

В края на XXII в. пр.н.е. гутеите били прогонени и Месопотамия отново била обединена под властта на цар *Ур-Наму,* основател на *III династия на град Ур.* До края на следващия XXI в. Шумеро-Акадското царство останало под властта на тази династия, изживявайки нов период на политическо могъщество и вътрешна консолидация. От тази епоха са запазени стотици хиляди клинописни документи, предимно със стопански характер, които хвърлят обилна светлина върху обществено-икономическите отношения и организацията на държавата. Царете на Ур възстановили нарушената напоителна система и предприели новомащабно строителство на иригационни съоръжения и представителни обекти — храмове, дворци и царски гробници. Цялата страна била разделена на териториални единици, управлявани от царски наместници, а градовете-държави окончателно загубили останките от своята някогашна независимост. На царя били подчинени огромният бюрократичен апарат от различни по ранг и длъжност сановници, чиновници и писари и постоянната армия от снабдени с царска земя воини-колонисти и чужденци-наемници. Основателят на династията Ур-Наму издал първия писмен свод от закони, по които царските наместници, чиновниците и жреците раздавали правосъдие в държавата. Унифицирани били мерките и теглилките, което допринесло за активизиране на търговския обмен; външната търговия се превърнала в царски монопол и се осъществявала от пряко подчинени на двореца търговски агенти — тамкари. Многобройни документи отразяват организацията на труда в големите царски и храмови стопанства — списъци на работници, отчети за изпълнена работа, ведомости за разпределяне на хранителни дажби и т. н. В големите селскостопански имения и занаятчийски работилници се трудели десетки и стотици роби, но също и различни категории зависимо население и свободни наемни работници. Високата степен на развитие на робовладелските отношения в епохата на III династия на Ур се потвърждава и от често срещаните актове за продажба на деца в робство от родителите им, съдебни протоколи по дела за доказване или оспорване на робското състояние и пр. Законите предвиждали специално възнаграждение за залавянето на избягали роби.

Сложната и силно бюрократизирана стопанска система, основаваща се на големите царски и храмови робовладелски стопанства, била ниско рентабилна и скоро изчерпала възможностите си за екстензивно развитие; към края на XXI в. пр. н. е. в недрата на месопотамското общество назрявала криза. Тя била ускорена от напора на външни врагове и в резултат на едновременното нашествие на *амореи* от запад и *еламити* от изток, на границата на III и II хил. пр. н.е. Шумеро—Акадското царство рухнало и в Двуречието настъпил продължителен период на политическа децентрализация и стопански упадък. Една група литературни произведения от това време (т. нар. плачове) оплакват гибелта на цъфтящите в миналото богати градове Ур, Акад, Нипур, разрушени и разграбени от нашествениците и доведени до пълно обезлюдяване и запустение.

3.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

ЗАКОНИ НА УР-НАМУ

Текстът на законите на Ур-Наму е запазен частично в два преписа на силно повредени глинени плочки. Законите са написани на късношумерски език. III династия на Ур, около 2112—2094 г. пр. н. е. (Cramer S. N. Ur-Nammu Law Code. — Orientalia 23, 1954; Finkelstein G. G. The Laws of Ur-Nammu. — Journal of Cuneiform Studies 22, 1969, 3—4; ср. Хрестоматия по истории древнего Востока, Москва, 1980, I, 146—148).

. . .Той установи като свое редовно ежемесечно жертвоприношение 90 хуру[1] ечемик, 30 овце и 30 ка[2] масло. Когато Ан[3] и Енлил[4] предадоха на Нанна[5] божествената власт над Ур, тогава Ур-Наму, синът, роден от богинята Нинсун[6], за своята любима майка и родоначалничка, според справедливостта и истинността на своя. . . седем. . . той наистина му предаде. . . той наистина уби Намахани[7], енси на Лагаш. С могъществото на Нанна, господаря на града[8], той върна от Маган[9] кораба на Нанна. . . за да стане славен в Ур.

По това време полята бяха обложени с данъка нискум[10], всички кораби бяха подчинени на началника на моряците, всички пастири бяха подчинени на събирача на бикове, на събирача на овце, на събирача на магарета. . . Тогава могъщият мъж Ур—Наму, цар на Ур, цар на Шумер и Акад, с могъществото на Нанна, господаря на града, и по справедливото искане на Уту[11], наистина установи справедливост в страната, наистина изгони злото, насилието и раздора. Той отстрани началника на моряците от корабите и събирачите на бикове, овце и магарета от пастирите и установи свобода в Шумер и Акад.

По това време. . . Ума, Марад и Казалу[12]. . .

Той установи седем. . . Той направи бронзова теглилка от 1 мина[13] и бронзова теглилка от 1 сикъл[14] [в необходимото съотношение към] мината.

По това време бреговете на Тигър и Ефрат. . . Той постави началник на градините. И сиракът не беше предаван във властта на богатия, вдовицата не беше предавана на силния, имащият сикъл не беше предаван на имащия мина[15]. . .

. . . .

4. Ако жена на човек подмами друг човек и той преспи с нея, той [съпругът] трябва да убие тази жена. Извършилият прелюбодеяние трябва да бъде освободен [от наказание].

5. Ако човек злонамерено отнеме невинността на девствена робиня на друг човек, този човек трябва да заплати пет сикли сребро.

6. Ако човек напусне жена си и тя не е била омъжвана по-рано, той трябва да заплати една мина сребро.

7. Ако той напусне [бивша] вдовица, той трябва да заплати половин мина сребро.

8. Ако пък е съжителствал с вдовицата без. . . брачен договор, той не трябва да плаща нищо. . .

. . . .

10. Ако човек обвини друг човек в магьосничество и го подложи на изпитание в Реката[16] и богът на Реката го оправдае, то този, който го е подложил на изпитание, трябва да заплати три сикли сребро.

11. Ако човек обвини жената на друг човек в прелюбодеяние, но богът на Реката я оправдае, то обвинителят трябва да заплати една трета мина сребро.

12. Ако зетят е влязъл в дома на своя тъст, а тъстът после даде невестата на друг човек, той трябва да му върне в двоен размер всички донесени дарове.

13. . . .той трябва да му заплати два сикла сребро.

14. Ако роб или робиня избягат и напуснат пределите на града, [и друг] човек ги върне на стопанина им, той трябва да заплати на този човек два сикла сребро.

15. Ако човек повреди с оръжие крайника на друг човек, той трябва да заплати десет сикли сребро.

16. Ако човек счупи кост на друг човек с оръдие, той трябва да заплати една мина сребро.

17. Ако човек отреже носа на друг човек с нож, той трябва да заплати две трети мина сребро.

18. Ако той му отреже пръстите. . . за всеки пръст трябва да заплати. . . сикли сребро.

19. Ако той му избие зъбите, трябва да заплати по два сикла сребро. . .

. . . .

21. . . .да донесе. Ако той няма робиня, може да заплати с десет сикли сребро. Ако няма сребро, може да заплати с всякакво друго имущество.

22. Ако някоя робиня се сметне за равна на господарката си и я нагруби, [господарката] да ѝ натрие устата с 1 ка сол.

23. Ако някоя робиня се сметне за равна на господарката си и я удари, . . .

. . . .

25. Ако човек се яви като свидетел [в съда] и бъде уличен в лъжа, той трябва да заплати петнадесет сикли сребро.

26. Ако човек се яви като свидетел [в съда] и откаже да положи клетва, той трябва да заплати сумата на иска.

27. Ако човек злонамерено обработи нива, принадлежаща на [друг] човек, и той [собственикът] заведе срещу него съдебно дело, а той не се яви, този човек губи плодовете на труда си.

28. Ако човек допусне водата да наводни нивата на друг човек, той трябва да отмери [на собственика] по три хуру ечемик за всеки ику[17] от площта на нивата.

29. Ако човек даде на друг човек орна нива за обработване, но той не обработва нивата и тя запустее, той трябва да отмери [на собственика] по три хуру ечемик за всеки ику от площта на нивата.

. . . .

[От останалата част на законите са запазени само откъслечни изрази].

---

[1] Хуру (куру, хур): мярка за обем, ок. 150 л (по други данни, 300 л или 252,6 л).

[2] Ка: мярка за обем, ок. 0.84 л.

[3] Ан (или Анум; на акадски Ану): шумерски бог на небето, заедно с Енлил и Енки влиза във върховната божествена триада. Главен център на култа на Ан бил град Урук.

[4] Енлил (на акадски Еллил): шумерски бог на въздуха, „цар на боговете". В епохата на III династия на Ур — върховен бог на шумерския пантеон.

[5] Нанна (на акадски Син): шумерски бог на луната, син на Енлил и внук на Ан. Главен център на култа на Нанна бил град Ур.

[6] Нинсун: майка на обожествения герой на шумерския епос, царя от I династия на Урук Гилгамеш (ок. 2800 — 2700 г. пр. н. е.). Царете от III династия на Ур извеждали родословието си от Гилгамеш.

[7] Намахани: последен владетел от II династия на Лагаш (кр. XXII в. пр.н.е.).

[8] Ур.

[9] Маган: неидентифицирана южна страна, според някои мнения — съвременна Сомалия.

[10] За този данък няма други сведения.

[11] Уту (на акадски Шамаш): шумерски бог на слънцето, правосъдието и предсказанията, „съдия на боговете". Главни центрове на култа към него били Сипар и Ларса.

[12] Градове в Шумер.

[13] Мина: мярка за тегло, ок. 505 гр.

[14] Сикъл: мярка за тегло, ок. 8.4 гр.

[15] Т. е. бедният в ръцете на богатия.

---

[16] Ефрат.

[17] Ику: мярка за площ, ок. 3528 $м^2$.

ШУМЕРСКИ ДОКУМЕНТИ ОТ ЕПОХАТА НА III ДИНАСТИЯ В УР

1. [XXI в. пр.н.е.] Урмеш, роб на Ханарбубу, каза: „Баща ми беше освободен“. Лудингира, Хишани и Уршеила заявиха като свидетели, че такова решение не е имало и че Ханарбубу е купил баща му от Лугал-итуд за дългове. Уршеила даде клетва. Урмеш, Нин-имзуда, Нин-мама и Нин-ниизу и четиримата бяха върнати в робство.

[Документът е съставен] пред управителя Акала и свидетелите Урнигингар и Инимаан. Уркуг, следовател по това съдебно дело.

2. [2031 г. пр.н.е.] Съдебно дело. Шешкала, син на Урлама, каза: „Аз не съм роб на Урсахарабау“. Лудуга и Дудуму се заклеха, че Урлама, бащата на Шешкала, е получавал като роб в дома на Урсахарабау, сина на Наму, зърно и вълна от писаря Алла, и че Урлама е родил Шешкала като роб в дома на Урсахарабау. Взето е решение, че робът принадлежи на наследниците на Урсахарабау.

Тиемахта — следовател, Лушара — съдия. В годината, когато цар Шу-Суен изгради величествена стела на бога Енлил и богинята Нинлил.

3. [2041 г. пр.н.е.] Съдебно дело. Ахума, син на Лумарза, каза: „Аз не съм роб на Куди, марту[1]“. Урлама, царски чиновник, и Урбагар, син на Куди, марту, се заклеха, че той е роб на Куди и че при делението на дома на Куди от синовете му този роб се е паднал на Урбагар и че още тогава Ахума е казвал: „Аз не съм роб на Куди“, но е било решено, че той принадлежи на Урбагар. Обявено е решение, че Ахума е роб на Урбагар.

. . . ,син на Алла, съдебен следовател, съдии Аламу, Луебгал, Лудингира. В годината, когато беше назначен жрец на богинята Инана.

---

[1] Марту: титла с неясно значение.

4. [2032 г. пр.н.е.] Съдебно дело. Ахума, роб на Куди, марту, дойде пред съдиите и каза: „Аз не съм роб“. Сипадкагина, син на Куди, се закле, че той е живял в дома на Куди три години и след смъртта на Куди преди 15 години е бил даден на Урбагар. Урлама, марту, царски чиновник, който е делил дома на Куди, се закле, че още по време на дележа на дома на Куди той е казвал: „Аз не съм роб“. Взето е решение, че Ахума е роб на Урбагар, сина на Куди.

На съда присъства Урсагуба, брат на Ахума. Урлама, син на Луму, съдебен следовател. Съдии: Лушара, Луебгал, Урсатаран. В годината след изграждането на стената Марту.

5. [2034 г. пр.н.е.] Съдебно решение. Аламу и Шуили се заклеха, че Уренки, син на Уреана, е купил Лугал-ишим, син на Хурук, за 2 сикла сребро от родната му майка Кидугабаба и баба му Кининдубсар. Решено е, че Лугал-ишим е роб на Уренки.

. . . ,съдебен следовател. Съдии: Лушара, Луебгал, Лудингира, Урсатаран. В годината след (довършването) на кораба, наречен „Планински козел Абзу“[1].

---

[1] „Планински козел Абзу“: митично животно, посветено на бога Енки, обитаващо морските и подземни води (абзу).

6. [XXI в. пр. н. е.] Урсатаран дал дъщеря си Ишагу за 2.5 мини сребро на търговеца Лушега. Лушега даде клетва, че тя е живяла в дома му 18 години. После писарят Намхани каза: „Аз я купих“, и доказа това. Установи се, че [Урсатаран] два пъти е продал робинята. Урсатаран е признат за виновен.

Акала, уравител; Ургигира, управител; Сигбу, селски старейшина; Дати; Урнанше, царски чиновник; Аза, надзирател — тези хора присъстваха.

7. [XXI в. пр. н. е.] Съдебно дело. Пред великия сукал[1] беше потвърдено, че Кули, син на Уреана, е убил певеца Бабаму. Тъй като Кули не беше жив, неговото наследство, жена му и дъщерите му бяха предадени на синовете на Бабаму. Съдебен следовател при това беше Лугирсу. На петата година жената и дъщерите на Кули избягали от синовете на Бабаму. Синовете на Бабаму ги хванали. Пред съда те отричаха робския си статус. Показания даде Лугирсу, съдебен следовател на великия сукал. Решено е, че жената и дъщерите на Кули са робини на синовете на Бабаму.

. . . ,съдебен следовател. Свидетели: Лушара, Луебгал, Урсатаран, Лудингир.

---

[1] Велик сукал: един от най-висшите държавни служители в епохата на III династия на Ур.

8. [2045 г. пр. н. е.] Лу-уту, син на Нибаба, изостави жена си Гемеенлила. Дугеду и земеделецът Унила се заклеха, че Гемеенлила се обърнала към него и му казала: „Кълна се в името на царя! Дай ми 10 сикли сребро и няма да се съдя с тебе“ и че Лу-уту й дал 10 сикли сребро.

Урнигингар — съдебен следовател, Ургама — управител. В годината на разрушаването на Харши и Хумурти[1].

---

[1] Градове в Месопотамия.

9. [2035 г. пр. н. е.] Съдебно решение. Лугал-игихуш, син на управителя Урбаба, и Лушара, син на музиканта Ниурум, бяха свидетели, когато Ниурум, син на Урнемешд, дойде и каза: „Кълна се в името на царя! Нека Уригалим, моят наследник, вземе за жена Гемеигалим, дъщеря на Лугал-кигал“. Ниурум потвърди казаното. За това, че наследникът на Ниурум е взел за жена Иним-лугал, Ниурум трябва да отмери на Гемеигалим една мина сребро.

Урсатаран, син на Ниму, съдебен следовател. Свидетели: Лушара, Луебгал, Лудингир, Урсатаран. В годината, когато беше завършен корабът, наречен „Планински козел Абзу“.

10. [2036 г. пр. н. е.] Ургар, син на Луаба, даде на сина си Урнанше 2 ику палмова гора на брега на Тигър, гора, принадлежаща на търговеца Луаба. Урбаба, син на Лулала, съдебен следовател. Урсатаран, съдия. Свидетели на това, че градината беше отмерена на Урнанше: Ниурум, чиновник; Урмеш, писар, син на Лубаба; Уршаг, син на Ургигир; Урбаба, син на Малахгал; Уригалим, син на Урбаба. Съдебно решение на Ирнана, велик сукал и управител. В годината, когато Шу-Суен стана цар.

3.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какви са наличните исторически извори за ранната история на Месопотамия?
2. Какво знаете за месопотамската писменост?
3. Кои сродни фактори предопределят ранното възникване на цивилизацията в Египет и Месопотамия?

4. Защо централизираната бюрократична монархия („деспотия от източен тип“) се налага като основна политическа форма на цивилизацията и в Египет, и в Месопотамия?

5. Какви различия съществуват между древните цивилизации в Египет и Месопотамия?

6. Каква роля е играло робовладението в стопанския живот на древна Месопотамия?

7. Прочетете приложените изворни текстове. Анализирайте съдържанието им с оглед на поставените в лекцията проблеми.

3.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

Легендарни династии „преди потопа“ в царските списъци: общо 241 200 г. династическо управление в 5 града

I раннодинастически период, XXVIII — XXVII в. пр.н.е.
  I династия на Киш
    . . .(23 легендарни царе „след потопа“, общо 24 510 г. в царските списъци)
    Енмебарагисти: 900 г. (?)
    Ага: 625 г. (?) — съвр. на Гилгамеш
II раннодинастически период, XXVII — XXVI в. пр.н.е.
  I династия на Урук
    . . . (4 легендарни царе)
    Гилгамеш
    Урлугал (син, 30 г.)
    Утулкалама (син, 15 г.)
    . . .(още 5 имена)
III раннодинастически период, XXVI — XXIV в. пр.н.е.
  I династия на Ур, XXVI — XXV в. пр.н.е.
    (Мескаламдуг), (Акаламдуг), Месанипада, Аанипада (син), Мескиагнуна (брат), Анане, Мескиагнана (син), Елулу, Балулу.
  II династия на Ур: (4 царе)
  I династия на Лагаш, XXVI — XXIV в пр.н.е.
    (Енхегал), Лугалшагенгур, Ур-Нанше (ок. 2550?), Акургал (син), Еанатум (син, ок. 2500?), Енанатум I (брат), Ентемена (син), Енанатум II (син), Енетарзи, Лугаланда (ок. 2384 — 2378), Урукагина (ок. 2378 — 2371), ок. 2371 г. пр.н.е. Лагаш покорен от Лугалзагиси
  II династия на Урук: (7 имена)
  III династия на Урук: Лугалзагиси (ок. 2371 — 2347), първоначално енси на Ума
  ок. 2347 г. пр.н.е. Урук покорен от Саргон
Шумеро—Акадско царство
  I династия на Акад, XXIV — XXIII в. пр. н. е.
      Саргон (56 год.) 2371—2316
      Римуш (9 год.) 2315—2307
      Манишусу (15 год.) 2306—2292
      Нарамсин (37 год.) 2291—2255
      Шаркалишари (25 год.) 2254—2230
      Нашествие на гутеите, 3 год. анархия
      Дуду (21 год.) 2226—2206
      Шудурул (15 год.) 2205—2191
  Династия на гутеите, кр. XXIII — XXII в. пр.н.е.
      20 (21?) имена, общо 125 г.

  II династия на Лагаш, кр. XXIII — XXII в. пр.н.е.
    Лугалшумгал (ок. 2230), Пузур-Мама, (Ур-Уту, Ур-Мама, Лу-Баба, Лугула, Какуг), Ур-Баба (14 + х г.), Гудеа (16 + х г., зет на Ур-Баба), Ур-Нингирсу (5 + х г., син), Угме, Ургар (ок. 2120, зет на Ур-Баба), Намахни (зет на Ур-Баба).
    Лагаш, покорен от Ур-Наму
  IV династия на Урук, кр. XXIII — нач. XXII в. пр.н.е.
    5 имена, общо 30 г.
  V династия на Урук
    Утухегал (2120—2114), прогонва гутеите
  III династия на Ур, XXI в. пр.н.е.
    Ур-Наму (18 г.), 2113—2096, Шулги (48 г.), 2095—2048, Амар-Син (9 г.), 2047—2039, Шу-Син (9 г.) 2038—2030, Иви-Син (24 г.), 2029—2006.
  Нашествие на амореи и еламити

ен, лугал, енси (патеси), пиктограми, клинопис, зикурат, тамкари,

3.5. БИБЛИОГРАФИЯ

И. М. Дьяконов. Возникновение деспотического государства в древнем Двуречье. Ленинград, 1957.
И. М. Дьяконов. Общественный и государственный строй древнего Двуречья: Шумер. Москва, 1959.
И. М. Дьяконов. Эпос о Гильгамеше. Москва — Ленинград, 1961.
С. Н. Крамер. История начинается в Шумере. Москва, 1965.
В. В. Струве. Государство Лагаш. Москва, 1961.
А. И. Тюменев. Государственное хозяйство древнего Шумера. Москва — Ленинград, 1956.
G. Buccellati. The Amorites of the Ur III Period. Naples, 1966.
The Cambridge Ancient History. Third Edition, vol. I, 2: Early History of the Middle East. Cambridge, 1971, p. 71 — 144, 238 — 314, 417 — 463, 595 — 643.
A. Deimel. Sumerische Tempelwirtschaft zur Zeit Urukaginas und seiner Vorgänger. Rom, 1931.
J. A. van Dijk. La sagesse suméro-accadienne. Leiden, 1954.
A. Falkenstein, W. von Soden. Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete. Zürich — Stuttgart, 1953.
A. Falkenstein. La cité-temple sumérienne. — Cahiers d'histoire mondiale, 1954, 1.
A. Falkenstein. Die Ur- unf Frühgeschichte des Alten Vorderasien. Frankfurt a. M., 1965 (Fischer Weltgeschichte, Bd. II).
A. Falkenstein. Die Inschriften Gudeas von Lagaś. I, Einleitung. Rom, 1966.
H. Frankfort. Archaeology and the Sumerian Problem. Chicago, 1932.
C. J. Gadd. The Early Dynasties of Sumer and Akkad. London, 1921.
C. J. Gadd. History and Monuments of Ur. London, 1929.
P. Garelli (ed.). Gilgameś et sa légende. Paris, 1960.
G. G. Hackman, F. Stephens. Sumerian and Akkadian Administrative Texts. New Haven, 1958.
H. Hirsch. Die Inschriften der Könige von Akkade. — Archiv für Orientalforschung XX, 1963.
T. Jacobsen. The Sumerian King List. Chicago, 1939.
T. B. Jones, J. W. Snyder. Sumerian Economic Texts from the Third Ur Dynasty. Minneapolis, 1961.
C. E. Keiser. Patesis of the Ur Dunasty. New Haven, 1919.
L. W. King. A History of Sumer and Akkad. London, 1910.
S. N. Kramer. Lamentation over the Destruction of Ur. Chicago, 1940.
S. N. Kramer. Heroes of Sumer. Philadelphia, 1946.
S. N. Kramer. Ur-Nammu Law Code. — Orientalia, N. S. 23, 1954.
S. N. Kramer. From the Tablets of Sumer. Indian Hills, Colorado, 1956.
S. N. Kramer. The Sumerians. Their History, Culture and Character. Chicago, 1963.
S. N. Kramer. Sumerian Mythology. New York, 1969.
M. Legrain. Business Documents of the Third Dynasty of Ur. London — Philadelphia, 1947.
H. Lenzen. Die Entwicklung der Zikkurat von ihren Anfängen bis zur Zeit der III. Dynastie von Ur. Leipzig, 1941.
A. Parrot. Sumer (L'art mésopotamienne). Paris, 1960 („L'universe de formes“).
A. Pohl. Vorsargonische und sargonische Wirtschaftstexte. Leipzig, 1935.
W. H. Ph. Römer. Sumerische Königshymnen des Isin-Zeit. Leiden, 1965.
S. Schneider. Die Anfänge der Kulturwirtschaft: die sumerische Tempelstadt. Essen, 1920.
E. Sollberger. Sur la chronologie des rois d'Ur et quelques problèmes connexes. — Archiv für Orientalforschung XVII, 1954—1956.

E. Sollberger. Corpus des inscriptions royales présargoniques de Lagaś. Genève, 1956.
E. Sollberger. The Business and Administrative Correspondence under the Kings of Ur. New York, 1966 (Texts from Cuneiform Sources, I).
E. Sollberger. The Rulers of Lagash. — Journal of Cuneiform Studies 21, 1967.
E. Sollberger. Inscriptions royales sumeriennes et akkadiennes. Paris, 1971.
E. A. Speiser. Mesopotamian Origins. Philadelphia, 1930.
E. Szlechter. Le Code d'Ur-Nammu. — Revue d'assyriologie et d' archéologie orientale XLIX, 1955.
F. Thureau-Dangin. Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften. Leipzig, 1907.
F. Thureau-Dangin. Rituels Accadiens. Paris, 1921.
A. Westenholz. Pre-sargonic and Sargonic Texts from Nippur. New York, 1975.
C. L. Woolley. Ur Excavations. London — Philadelphia, 1927 — 1976, I — X.
C. L. Woolley. The Sumerians. London, 1930.
C. L. Woolley. Ur of the Chaldees. London, 1935 (Л. Вулли. Ур халдеев. Москва, 1961).
C. L. Woolley. Excavations at Ur. London — Bonn, 1958.
H. Wright. The Administration of Rural Production in an Early Mesopotamian Town. Ann Arbor, 1969.

4. СТАРОВАВИЛОНСКО ЦАРСТВО

4.1. ВЪВЕДЕНИЕ

През XX и XIX в. пр.н.е. Месопотамия оставала в плен на политическата разпокъсаност и стопанския упадък. Възприемайки местните културни традиции, нашествениците амореи постепенно се сливали с по-старото семитско население на Двуречието — акадците. В много градове управлявали нови, аморейски династии, които водели нескончаеми междуособни войни. Особено се издигнали градовете *Исин* и *Ларса;* техните аморейски царе започнали да се наричат „царе на Шумер и Акад", заявявайки по този начин претенциите си за господство над цяла Месопотамия. Взаимното съперничество и непрестанните конфликти изтощавали силите на двете конкуриращи се династии и в края на краищата нито една от тях не успяла да реализира намеренията си.

Все по-важна роля започнали да играят в този период и някои градове в Северна Месопотамия, които контролирали основните търговски пътища към Сирия и Източното Средиземноморие, Мала Азия и Иранското плато. Под властта на местни аморейски династии особено активно се развивали *Мари* на северозапад, в долината на Ефрат, и *Ашур* на р. Тигър в териториалното ядро на бъдещата Асирия.

През XIX в. пр. н. е. отново се засилил и натискът на еламските племена от изток: те успели да превземат *Ларса,* превръщайки я в изходна база за завоюването на по-голямата част от Южна Месопотамия. По време на дългото управление на могъщия еламски владетел *Рим-Син* (1822—1763 г. пр. н. е.) Ларса се издигнала като един от най-богатите и големи градове в Двуречието. Документите от времето на Рим-Син говорят за прокопаването на напоителни канали, за изграждането на храмове, на които владетелят подарявал бронзови и златни статуи на шумерските и еламски богове.

В Централна Месопотамия упадъкът на могъщите в миналото градове Киш и Акад създал предпоставки за издигането на един нов политически, икономически и културен център, на който предстояло блестящо бъдеще — разположеният на р. Ефрат (южно от съвременния Багдад) *Вавилон.* В началото на XIX в. пр. н. е. аморейският владетел *Сумуабум* поставил началото на I вавилонска династия, чието тривековно управление (1894—1595 г. пр. н. е.) обикновено се определя като *старовавилонски период* (или Старовавилонско царство).

Удобното местоположение на Вавилон в сърцето на Месопотамия, на кръстопътя на основни сухопътни и речни търговски пътища, богатата селскостопанска територия, обслужвана от развита иригационна система и нарастващата мощ на владетелите от династията на Сумуабум довели до бързо увеличаване на населението (предимно за сметка на притока на нови аморейски преселници от Сирийската степ), до активизиране на икономическия живот и все по-агресивна политическа експанзия. Още през XIX в. пр. н. е. Вавилон се превърнал в най-голям град на Централна Месопотамия, над която постепенно установил своето господство. От тези силни изходни позиции той се включил в борбата за политическо обединение на цяла Месопотамия, която достигнала своя апогей през първата първата половина на XVIII в. при управлението на шестия цар от I Вавилонска династия *Хамурапи* (1792 — 1750 г. пр. н. е.).

В сложната политическа обстановка на раздираната от междуособни борби страна, в която никой от многобройните съперници не разполагал с абсолютно превъзходство над останалите, Хамурапи се представил като ловък и проницателен държавник; умело съчетавайки дипломацията с решителните военни действия, той постепенно увеличавал стратегическите си преимущества, за да постигне накрая пълна и решителна победа. По-далновиден и целеустремен от основните си конкуренти, Хамурапи ловко използвал техните взаимни разпри и стълкновения и влизал в изгодни за каузата си военни съюзи, които после без никакви угризения лесно разтурял. За да си осигури възможност за проникване в Южна Месопотамия, той сключил договор с най-могъщия цар на юга — еламския владетел на Ларса *Рим-Син*, и като негов съюзник завладял ред градове, сред които и важните центрове Урук и Исин. По-късно Хамурапи сключил нов стратегически военен съюз, този път със силния цар на Мари *Зимрилим*, и с негова подкрепа насочил войските си на изток, към разположения в долината на източния приток на Тигър, р. Дияла, богат и процъфтяващ град *Ешнуна*. Напразни останали опитите на асирийските градове начело с Ашур да окажат помощ на Ешнуна и да спрат вълната на вавилонските завоевания. След разгрома на Ешнуна Зимрилим, който не претендирал за плодовете от тази отдалечена от собствената му територия победа, писал на съюзника си Хамурапи в писмо, копие от което е намерено сред документите в царския архив на Мари: „Управлявай сам или постави угоден на тебе управник". Едва сега вавилонският цар се почувствал достатъчно силен и, отново в съюз със Зимрилим, започнал решителна война срещу другия си доскорошен съюзник, могъщия владетел на юга Рим-Син. Царят на Ларса бил разгромен и избягал в родния си Елам, а Хамурапи разпрострял властта си над цяла Южна Месопотамия.

След победата си над Рим-Син Вавилон вече нямал равностойни съперници. Хамурапи лесно наложил хегемонията си над Ашур и останалите асирийски градове и обърнал оръжието си срещу последния силен и независим владетел — дългогодишния си верен съюзник Зимрилим. Скоро и Мари бил превзет, а разкошният дворец на Зимрилим — уникално архитектурно съоръжение с над 300 помещения — бил разграбен и разрушен. Обединението на Месопотамия под властта на Вавилон било завършено.

Епохата на Старовавилонското царство е сравнително добре застъпена в достигналите до нас исторически извори. Въпреки че месопотамската писмена традиция по това време не познава историческите съчинения в истинския смисъл на думата, наличните документи позволяват да бъдат възстановени (макар и не винаги достатъчно детайлно) ходът и перипетиите на политическото развитие. Важни в това отношение са царските списъци (например тези на вавилонските и асирийските царе), царските надписи и ред други документи, свързани с дейността на владетелите и политическите взаимоотношения на тогавашните държави. Особено богат на подобни материали е царският архив на Мари, намерен при археологическите разкопки на разрушения от Хамурапи дворец на Зимрилим и съдържащ над 30 хиляди глинени плочки с клинописен текст, сред които има копия на обширната кореспонденция на царя на Мари с владетелите на редица месопотамски, сирийски и финикийски държави, заповеди и разпореждания на царя до негови служители и техните доклади и съобщения, донесения от военни командири, дипломатически пратеници и шпиони и всевъзможни други документи, отразяващи функционирането на държавния

апарат. Макар и в по-малки количества, документи с административно-политически характер са запазени и в други градове. Значително по-многобройни от тях са стопанските и юридическите документи — частни архиви на търговци, лихвари или жреци, всевъзможни договори, разписки, сметки и ведомости, частна кореспонденция, храмови архиви, съдебни протоколи и присъди по гледани дела и др. Особено важно значение за реконструкцията на социално-икономическото развитие на древна Месопотамия през тази епоха имат запазените частично закони на Ешнуна, Ларса и Исин от първите векове на II хил. пр. н. е., както и значително по-пълният сборник със закони на вавилонския цар Хамурапи.

Оригиналният текст на *законите на Хамурапи* е запазен върху черна базалтова стела, намерена през 1901 г. при разкопките на древната еламска столица Суза и съхранявана днес в Лувъра в Париж. Предполага се, че е попаднала в Елам като военен трофей, може би през XII в. пр. н. е. В горния край на лицевата страна на стелата има релефно изображение, представящо Хамурапи в молитвена поза пред седналия на трон бог на слънцето и справедливостта Шамаш, който му връчва законите. Останалата част на паметника е покрита с хиляди дребни клинописни знаци, изрязани в полираната повърхност на камъка — самият текст на законите, предшестван от увод, в който Хамурапи се хвали с многобройните си победи и възвеличава могъществото си, и завършващ със заключение, в което се призовава гнева на боговете върху бъдещите царе, ако те имат неблагоразумието да променят или отменят законите. От общо 282 параграфа сравнително цялостно е запазен текстът на 247; част от липсващите параграфи се допълват по намерените в Суза и Ниневия фрагменти от глинени плочки с преписи на законите. Кодексът на Хамурапи е безценен паметник, истински съкровищница от сведения за живота на месопотамското общество през XVIII в. пр.н.е. — епохата на най-голям разцвет на Старовавилонското царство.

Основа на икономиката на Месопотамия през първата половина на II хил. пр.н.е. оставало иригационното земеделие; висока степен на развитие достигнали също скотовъдството, занаятите и търговията. Политическото обединение на страната позволило да се разшири и усъвършенства напоителната система и да се увеличи фондът на обработваемите земи. За изграждане и поддържане на иригационните съоръжения цялото население подлежало на задължителна трудова повинност под надзора на царските чиновници. В няколко параграфа от законите на Хамурапи специално се уговаря отговорността на земеделските стопани за правилната експлотация на напоителните съоръжения в техните участъци: който допусне повреда или поради небрежност наводни нивите на съседите си, трябвало да възстанови изцяло нанесените щети или бил продаван в робство. Наред със зърнените култури, които били най-важни за изхранване на населението, в изворите се говори за развито градинарство (зеленчуци и плодове; особено фурми), както и за отглеждането на някои маслодайни и технически култури.

Селяните общинници можели свободно да се разпореждат със своята поземлена собственост — да я продават или заменят, да я дават под аренда, да я завещават в наследство или да гарантират с нея изплащането на парични заеми. Арендните отношения били стриктно регламентирани от законите, които охранявали интересите на собственика: мързеливият арендатор, който не обработвал добре взетата в аренда нива или градина, или я оставял да запустее, трябвало да заплати наема за земята, изчислен на базата на добивите в съседните участъци. Гарантирането на заемите със земя и друго имущество при високо развитото лихварство било един от пътищата за концентрация и уедряване на поземлената собственост; обеднелите и загубили парцелите си общинници трябвало да търсят препитание като арендатори или наемни работници на чужда земя. И в тази епоха най-значителни площи земя били съсредоточени в ръцете на царя и храмовете. За разлика от епохата на III династия на Ур с характерните за нея крупни царски и храмови робовладелски имения, сега едрите собственици предпочитали да настаняват на земите си дребни арендатори срещу определена част от произведената продукция. Друга голяма част от дворцовите земи била раздавана в условно владение на царските чиновници и войници като възнаграждение за службата им.

При основните селскостопански дейности като работен добитък били използвани най-често волове; в законите на Хамурапи се споменава като очевидно обичайна практиката те да се дават под наем за извършване на определена работа. Отглеждани били също магарета, овце и други домашни животни; стадата от едър и дребен добитък били поверявани на пастири, които получавали за труда си определено възнаграждение. В законите се споменават и ветеринарни лекари.

Многобройните градове на Месопотамия били центрове на цветущи занаяти и търговия. В законите на Хамурапи и други съвременни документи се споменават редица специализирани професии — строители, каменоделци, дърводелци, корабостроители, бронзолеяри, грънчари, кожари, тъкачи, шивачи, а също лекари, бръснари, ханджии и др. Те получавали за труда си определено от законите твърдо възнаграждение и носели отговорност за качеството на извършената работа — например, ако построената къща рухнела върху собственика, строителят се наказвал със смърт, а лекарят при неуспешна операция — с отрязване на ръката. Развитието на търговията било стимулирано от политическото обединение на страната и от утвърждаването на паричните отношения. В документите от времето на Старовавилонското царство среброто, измервано в теглови единици (1 сикъл = ок. 8 грама, 1 мина = ок. 500 грама, 1 талант = ок. 30 килограма), системно се използва при всевъзможни търговски сделки, лихварски операции или при налагането на глоби и наказания. Кервани и търговски кораби свързвали Месопотамия с далечни земи, от Средиземноморието до Индия. От Месопотамия изнасяли зърно, фурми, растителни масла, вълна и занаятчийски изделия; вносът се състоял предимно от метали, строителни материали (камък и дърво), роби и различни предмети на лукса. Външната търговия била контролирана от държавата: едрите вавилонски търговци (*тамкари*) се занимавали същевременно с лихварство и били на царска служба. Като възнаграждение те получавали от царя къщи, ниви и градини. В изворите се споменават и дребни търговци-посредници (*шамалуми*).

Законите на Хамурапи разграничават три основни социални категории, чиито представители са назовани с термините *авелум*, *мушкенум* и *вардум*. *Авелум* (човек) или равностойното, но по-красноречиво *мар-авелум* (син на човек) се употребява като определение на свободните и пълноправни граждани, независимо от тяхното конкретно социално-икономическо положение: в тази категория влизат както едрите земевладелци, тамкарите и богатите жреци, така и редовите селяни-общинници, дребните занаятчии и търговци. В един единствен параграф (202) се прави изрично разлика между хората с по-високо и по-ниско обществено положение. Законите на Хамурапи защищават правата на свободните граждани, тяхната личност и частната им собственост. Характерен е например стремежът на законодателя да ограничи произвола на лихварите, забранявайки безусловното взимане на длъжника или членове на неговото семейство в дългово робство: отработването на дълга се ограничава до три години, като законът изрично гарантира правата на заложниците (§ 115 — 117). Само тежки престъпления водят до лишаване на извършителя от свобода (предаване в робство).

На другия полюс на вавилонското общество стоят робите — *вардум*. Те се смятат за имущество на своите господари, подобно на добитъка; в случай на убийство или нанасяне на телесна повреда на роб, на господаря му се плащало обезщетение или се давал роб за роб. За различни простъпки на робите се определят тежки наказания, които обаче не увреждали трудовите им способности: отрязване на ушите или носа, жигосване с нажежено желязо и пр. В законите се предвиждат строги мерки срещу укривателите на избягали роби и възнаграждение при връщането им на техните господари. Правят впечатление и някои своеобразни черти на робството във Вавилония, които говорят за неговата относителна архаичност: робите можели да притежават свое ограничено имущество, да встъпват в брак със свободни, а децата от подобни смесени бракове оставали свободни и имали право да наследяват имущество от родителите си.

Недокрай изяснена остава социалната характеристика на третата основна група — *мушкенум* (подчинени, покланящи се). Според някои изследователи те представляват подчинена от вавилонците друга етническа група (бившите шумери?); според други — полусвободно, пролетаризирано трудово население. Особено убедително изглежда предположението, че мушкенум са хора на царска служба — работници в царското стопанство и всевъзможни служители и длъжностни лица. Законите на Хамурапи определят на мушкенумите ограничени (в сравнение с категорията на свободните общинници — авелум) граждански права; същевременно техните права като собственици на имущество и роби се защищават безусловно. В няколко случая имуществото на мушкенум е поставено в законите наравно с имуществото на двореца, което може би означава, че те са получавали срещу службата си царска земя (и друго имущество) в условно владение.

Значително място е отделено в законите на Хамурапи на семейните отношения (§ 127 — 194). Вавилонското семейство било патриархално, но жените също имали определени права. Браковете се сключвали чрез писмен договор: младоженецът заплащал на бащата на младоженката брачен откуп, а тя внасяла в семейното стопанство зестра. Законите защищават честта и достойнството на жената, но и жестоко я наказват в случай на лошо поведение към съпруга, разхищаване на семейната собственост или изневяра. Жената запазвала имуществените си права върху своята зестра, а при смърт на мъжа получавала право да се разпорежда и с цялата семейна собственост до навършване на пълнолетие от законните деца, които по принцип наследявали имуществото на бащата. Децата дължали уважение на родителите си: син, посегнал на баща си, се наказвал с отсичане на ръката.

Начело на държавата стоял царят, който имал абсолютна и неограничена деспотична власт над страната и нейното население. Макар и (за разлика от владетелите от III династия на Ур) да не претендирали за лично обожествяване, вавилонските царе утвърждавали идеята за божествената санкция на властта си и личното покровителство на всички значителни богове и богини от многолюдния месопотамски пантеон над своята личност и дела. Всеки отделен жител на страната се третирал от законите като „роб на царя“. В ръцете на царя били съсредоточени и всички основни лостове на законодателната, изпълнителната, съдебната и религиозната власт в държавата: той бил същевременно най-големият поземлен собственик. Земите в огромното царско стопанство се раздавали в условно владение на държавните служители и войниците, давали се под наем на свободни арендатори или се обработвали от зависими труженици (*шшакум*), които живеели със семействата си на царска земя и нямали право да я напускат.

Опора на царската власт били бюрократичният административен апарат и мощната постоянна армия. Огромната входяща и изходяща кореспонденция на царския дворец била обработвана от придворната канцелария, която поддържала и дворцовия архив. Особено важна роля играел новият царски съд, който изместил традиционните съдилища в големите храмове, общините и градските квартали. Съдиите били разделени на колегии и имали в свое разпореждане вестоносци, писари, глашатаи и друг съдебен персонал. Многобройни запазени юридически документи разкриват дейността на вавилонските съдилища. Специално данъчно ведомство следяло за редовното събиране на данъците в сребро и натура и постъпването им в царската хазна. Представителите на царската администрация по места (*шаканаку*) контролирали дейността на органите на местното самоуправление начело с изборните старейшини на градските и селски общини (*рабианум*).

Армията била формирана от отряди от тежковъоръжени и лековъоръжени пехотинци — *редум* и *байрум*, командвани от съответни военачалници — *декум* и *лобутум*. Мощната и многобройна армия позволявала на вавилонските царе не само да държат в подчинение обширната си държава, но и да осъществяват активна военна експанзия, насочена към съседните земи. Постоянните военни походи били и един от значителните източници на доходи за царската хазна (под формата на всевъзможна военна плячка, включително добитък и роби). Срещу своята служба войниците и чиновниците получавали съответни парцели от царската земя, къщи, градини и добитък, които нямали право да предават или отстъпват другиму.

В епохата на Хамурапи Старовавилонското царство достигнало зенита на своето могъщество. При неговите наследници през следващите век и половина то оставало най-значителната политическа формация в Близкия Изток, но властта на вавилонските царе постепенно започнала да отслабва, подкопавана от ударите на външни врагове и периодично избухващите в различни райони на обширната държавна територия въстания. През XVII в. пр. н. е. особено опасни станали нашествията на войнствените племена на *каситите*, които се спускали от Иранското плато и подлагали Месопотамия на опустошение. В 1595 г. пр. н. е. друг могъщ противник нахлул изненадващо в Месопотамия — малоазийските *хети*, които разгромили вавилонската армия, превзели и разграбили Вавилон и се оттеглили с огромна плячка. След грабителския набег на хетите Вавилонското царство било трайно покорено от каситите, които наложили във Вавилон своя управляваща династия.

4.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

ИЗ ЗАКОНИТЕ ЗА ВАВИЛОНСКИЯ ЦАР ХАМУРАПИ[1]

[Въведение]

Когато великият Анум[2], царят на анунаките[3], и Еллил[4], господарят на небето и земята, определящ съдбините на страната, дадоха на Мардук[5], първородния син на Еа[6], господството над всички хора и го възвеличиха между игигите[7], нарекоха Вавилон с неговото велико име и го направиха могъщ между страните на света и основаха в него вечното царство, чиято основа е здрава като небето и земята — тогава аз, Хамурапи[8], почитащият боговете грижлив владетел, за да засияе в страната справедливостта, за да бъдат унищожени престъпните и лошите, за да не бъдат слабите притеснявани от силните, за да изгрявам аз като Шамаш[9] над черноглавите[10] и да озарявам страната, бях призован от Анум и Еллил за благото на народа.

. . . .

. . . аз, грижливият и слушащ великите богове потомък на Сумулаел[11], могъщият наследник на Синмубалит[12], вечно семе на царството, могъщият цар, слънцето на Вавилон, озарих със светлина страната на Шумер и Акад, аз, царят, подчинил четирите страни на света, любимецът на богинята Ищар[13].

Когато Мардук ме прати да управлявам народа справедливо и да донеса на страната щастие, аз вложих истината и справедливостта в устата на страната и дадох на хората благоденствие.

[Текст на законите]

От днес:

1. Ако човек, като обвини под клетва човек, хвърли върху него [подозрение в] убийство, но не го докаже, обвинителят трябва да бъде убит.

. . . .

. . . .

6. Ако човек открадне имущество на бог или на двореца, той трябва да бъде убит и онзи, който вземе от ръцете му откраднатото, трябва да бъде убит.

7. Ако човек купи от ръкта на син на човек или от ръката на роб на човек без свидетели и договор или вземе на съхранение сребро или злато, или роб, или робиня, или вол, или овца, или магаре, или каквото и да било, тоя човек е крадец, той трябва да бъде убит.

8. Ако човек открадне вол или овца, или магаре, или свиня, или лодка, то ако това е божие или дворцово, той трябва да го върне в 30-кратен размер, а ако то принадлежи на мушкенум, той трябва да го върне в 10-кратен размер; ако ли пък крадецът няма с какво да го върне, той трябва да бъде убит.

9. Ако човек, на когото се е загубило нещо, намери загубената си вещ в ръцете на друг човек и онзи, в чиито ръце се намери загубената вещ, каже: „Продаде ми я продавач, аз я купих пред свидетели“, а стопанинът на загубената вещ каже: „Аз ще представя свидетели, познаващи моята загубена вещ“, то купувачът трябва да доведе продавача, който му е продал вещта, и свидетелите, пред които той я е купил; също и стопанинът на загубената вещ трябва да представи свидетели, познаващи неговата загубена вещ. Съдиите трябва да разгледат тяхното дело, а свидетелите, пред които е дадена покупната цена, и свидетелите, познаващи загубената вещ, трябва да разкажат пред бога онова, което знаят. Ако продавачът е крадец, той трябва да бъде убит; стопанинът на загубената вещ трябва да си получи загубената вещ; купувачът трябва да вземе от къщата на продавача среброто, което е претеглил.

10. Ако купувачът не доведе продавача, който му е продал, и свидетелите, пред които е купил, а само стопанинът на загубената вещ представи свидетели, познаващи неговата загубена вещ, купувачът е крадец; той трябва да бъде убит, а стопанинът на загубената вещ трябва да получи своята загубена вещ.

11. Ако стопанинът на загубената вещ не доведе свидетели, познаващи неговата загубена вещ, той е лъжец, набедява и трябва да бъде убит.

12. Ако продавачът е умрял, купувачът получава от нещата на продавача в 5-кратен размер иска по това съдебно дело.

13. Ако свидетелите на този човек не са наблизо, съдиите му определят срок до шестия месец. Ако на шестия месец той не доведе свидетелите си, той е лъжец и трябва да понесе наказанието по това съдебно дело.

14. Ако човек открадне малолетен син на човек, той трябва да бъде убит.

15. Ако човек изведе вън от портата роб на двореца или робиня на двореца или роб на мушкенум, или робиня на мушкенум, той трябва да бъде убит.

16. Ако човек укрие в къщата си избягал роб, принадлежащ на двореца или на мушкенум, и не го изведе при вика на глашатая, тоя стопанин на къща трябва да бъде убит.

17. Ако човек залови в степта избягал роб или робиня и го достави на господаря му, господарят на роба трябва да му плати 2 сикла сребро.

18. Ако тоя роб не каже името на господаря си, той трябва да бъде доведен в двореца, сетне, като разследват обстоятелствата на делото му, да бъде върнат на неговия господар.

19. Ако ли пък той задържи тоя роб в къщата си и сетне робът бъде намерен в негови ръце, този човек трябва да бъде убит.

20. Ако робът избяга от ръцете на онзи, който го е задържал, този човек трябва да се закълне в бога пред господаря на роба и да бъде освободен от отговорност.

21. Ако човек направи пробив в къща, той трябва да бъде убит и заровен пред този пробив.

22. Ако човек извърши грабеж и бъде заловен, той трябва да бъде убит.

23. Ако грабителят не бъде заловен, ограбеният трябва клетвено да посочи пред бога всичко, което му се е загубило, а общината и рабианумът, в чиято земя или област е станал грабежът, трябва да го обезщетят за онова, което му се е загубило.

24. Ако (при това е погубен) живот, общината и рабианумът трябва да отмерят на роднините 1 мина сребро.

25. Ако в нечия къща избухне огън и човек, дошъл да гаси, обърне поглед към имуществото на стопанина и вземе [нещо от] имуществото на стопанина на къщата, този човек трябва да бъде хвърлен в същия огън.

26. Ако редум или байрум, комуто е заповядано да потегли в царски поход, не отиде или като наеме наемник, го прати за свой заместник, този редум или байрум трябва да бъде убит; наетият от него получава къщата му.

27. Ако редум или байрум бъде откаран [в плен] когато е на царска служба, и след него нивата и градината му бъдат дадени другиму, който ще носи неговата повинност, ако онзи, като се върне, стигне до своята община, трябва да му се върне нивата и градината и той сам ще носи своята повинност.

28. Ако редум или байрум бъде откаран [в плен], когато е на царска служба, и неговият син може да носи повинността, трябва да му се даде нивата и градината и той ще носи повинността на баща си.

29. Ако синът му е малолетен и не може да носи повинността на баща си, трябва да се даде една трета от нивата и градината на майка му и майка му ще го отгледа.

30. Ако редум или байрум поради своята повинност напусне нивата, градината и къщата си и се намира далеч и след него друг вземе неговата нива, градина и къща носи неговата повинност в продължение на 3 години, то ако той се върне и поиска своята нива, градина и къща, те не трябва да му се дават и онзи, който ги е взел и е носил неовата повинност, трябва да продължи да я носи.

31. Ако ли пък той отсъствува само една година и се върне, трябва да му се върне неговата нива, градина и къща и той сам ще носи повинността си.

32. Ако редум или байрум, който е откаран [в плен] по време на царски поход, бъде откупен от тамкар и върнат в общината си, то ако в къщата му има с какво да се откупи, той трябва сам да се откупи; ако в къщата му няма с какво да се откупи, той трябва да бъде откупен от храма на своята община; а ако храмът на неговата община няма с какво да го откупи, той трябва да бъде откупен от двореца. Неговата нива, градина и къща не трябва да се дават като откуп.

33. Ако декум или лубутум вземе човек от стопанството на воина или наемник за негов заместник по време на царски поход, този декум или лубутум трябва да бъде убит.

34. Ако декум или лубутум си присвои имуществото на редум, причини щета на редума, даде редума под наем, предаде редума в съд на по-силния или си присвои подаръка, даден на редума от царя, този декум или лубутум трябва да бъде убит.

35. Ако човек купи от редум волове или овце, дарени на редума от царя, този човек губи среброто си.

36. Нивата, градината и къщата на редум, байрум или данъкоплатец не могат да бъдат дадени срещу сребро.

37. Ако човек купи нивата, градината или къщата на редум, байрум или данъкоплатец, неговият документ трябва да бъде счупен и той губи среброто си, а [нивата, градината и къщата се връщат на] предишния им господар.

38. Редумът, байрумът или данъкоплатецът не могат да приписват своята нива, градина или къща, свързани с тяхната повинност, на жена си или на дъщеря си или да ги дават срещу свой дълг.

39. От нивата, градината или къщата, които са добили чрез покупка, те могат да приписват на жена си или на дъщеря си, или да ги дават срещу свой дълг.

……

53. Ако човек от леност не укрепи бента на нивата си и поради това, че бентът не е бил укрепен от него, в неговия бент стане пробив и водата наводни полския участък, човекът, в чийто бент е станал пробивът, трябва да обезщети погубените от него храни.

54. Ако той не може да обезщети храните, трябва да бъде даден той и имуществото му срещу сребро и [това сребро] трябва да се подели между стопаните на полските участъци, чиито храни са отвлечени от водата.

55. Ако човек, като отвори своята вада, допусне по немарливост да бъде наводнена нивата на съседите му, той трябва да отмери храни, колкото са унищожени у съседите му.

……

66. Ако човек вземе в заем сребро от тамкар и неговият тамкар поиска от него изплащане [на дълга], а той няма с какво да плати и даде на тамкаря градината си след оплодяване и каже: „Вземи всички фурми, израсли в градината, срещу твоето сребро“, този тамкар не може да се съгласи на това. Стопанинът на градината трябва да вземе израсналите в градината фурми и да задоволи тамкаря със сребро, с лихвите върху него съгласно със своя документ, а останалите фурми, израснали в градината, трябва да се вземат от стопанина на градината.

……

115. Ако човек, като има да взима дълг от човек в храни или сребро, вземе в залог принадлежащо нему лице, и взетият в залог умре от естествена смърт в дома на онзи, който го е взел в залог, то това съдебно дело не води до иск.

116. Ако взетият в залог умре в къщата на взелия го в залог от бой или лошо отнасяне, господарят на взетия в залог трябва да изобличи своя заемодател; ако [взетият в залог] е син на човек, трябва да бъде убит неговият син; ако той е роб на човек, той трябва да претегли една трета мина сребро и губи всичко, каквото е дал в заем.

117. Ако човек е поел дълг и даде срещу сребро или даде в дългово робство жена си, сина си или дъщеря си, те трябва да служат в къщата на техния купувач и заемодавец само 3 години; на 4-ата те трябва да бъдат пуснати на свобода.

118. Ако той даде в дългово робство роб или робиня и тамкарят ги продаде по-нататък, те не могат да бъдат изискани назад по съдебен ред.

119. Ако човек е поел дълг и даде срещу среброто своя робиня, която му е родила деца, то ако господарят на робинята отмери на тамкаря среброто, което той му е претеглил, той може да освободи робинята си.

……

134. Ако човек бъде откаран в плен и в къщата му няма [средства за] прехрана и съпругата му влезне в къщата на друг, тази жена не е виновна.

135. Ако човек бъде откаран в плен и в къщата му няма [средства за] прехрана и поради това жена му влезне в къщата на другиго и роди деца, а после нейният мъж се завърне и стигне до общината си, то тая жена трябва да се върне при първия си мъж, а децата остават при баща си.

136. Ако човек, като напусне общината си, избяга и след като се завърне, поиска да си вземе съпругата, тъй като той е презрял общината си и е избягал, съпругата на беглеца не е длъжна да се върне при мъжа си.

……

195. Ако синът удари своя баща, трябва да му бъдат отрязани пръстите.

196. Ако някой повреди окото на сина на човек, трябва да бъде повредено и неговото око.

197.Ако той строши кост на [сина на] човек, трябва да бъде строшена и неговата кост.

198. Ако той повреди окото на мушкенум или строши кост на мушкенум, той трябва да претегли една мина сребро.

199. Ако повреди окото на роб на човек или строши костта на роб на човек, той е длъжен да заплати половината от покупната му стойност.

200. Ако човек избие зъб на равен на себе си човек, трябва и нему да бъде избит зъб.

201. Ако той избие зъб на мушкенум, трябва да претегли 2/3 мина сребро.

202. Ако човек удари плесница на човек с по-високо от неговото [обществено] положение, той трябва да получи в събранието 60 удара с бич от говежда кожа.

203. Ако син на човек удари плесница на равен на себе си син на човек, той трябва да претегли 1 мина сребро.

204. Ако мушкенум удари плесница на друг мушкенум, той трябва да плати 10 сикли сребро.

205. Ако роб удари плесница на сина на човек, трябва да му бъде отрязано ухото.

206. Ако човек по време на сбиване удари друг човек и му причини телесна повреда, той трябва да се закълне „Аз не го ударих умишлено“ и да плати възнаграждението на лекаря.

207. Ако онзи човек умре от удара, този трябва да се закълне и ако потърпевшият е син на човек, трябва да претегли половин мина сребро.

208. Ако [потърпевшият] е син на мушкенум, той трябва да претегли 1/3 мина сребро.

209. Ако човек удари дъщерята на човек и причини помятане на плода, който тя носи в утробата си, той трябва да ѝ заплати за плода 10 сикла сребро.

210. Ако тази жена умре, то и неговата дъщеря трябва да бъде убита.

211. Ако той чрез побой причини помятане на плода на дъщеря на мушекенум, той е длъжен да претегли 5 сикла сребро.

212. Ако тази жена умре, той трябва да претегли половин мина сребро.

213. Ако той удари робиня на човек и ѝ причини помятане на плода, той трябва да претегли 2 сикла сребро.

214. Ако тази робиня умре, той трябва да претегли 1/3 мина сребро.

215. Ако лекар извърши на човек сериозна операция с бронзов нож и го излекува или пък отстрани перде от окото на човек посредством бронзов нож и му излекува окото, той трябва да получи 10 сикла сребро.

216. Ако болният е мушкенум, лекарят трябва да получи 5 сикла сребро.

217. Ако [болният] е роб на човек, господарят трябва да даде на лекаря 2 сикла сребро.

218. Ако лекар направи на човек тежка операция с бронзов нож и причини смърт на този човек или пък отстрани перде от окото на човек с помощта на бронзов нож и повреди окото на човека, трябва да му се отрежат пръстите.

219. Ако лекар извърши тежка операция с бронзов нож на роба на мушкенум и причини смъртта му, той трябва да замести роба с роб.

220. Ако той с помощта на бронзов нож отстрани перде и му повреди окото, той трябва да претегли половината от покупната му стойност.

221. Ако лекар оправи строшената кост на човек или пък му излекува болезнен оток, [болният] трябва да претегли на лекаря 5 сикла сребро.

222. Ако [болният] е син на мушкенум, той трябва да претегли 3 сикла сребро.

223. Ако болният е роб на човек, господарят на роба трябва да претегли 2 сикла сребро.

……

282. Ако роб каже на своя стопанин: „Ти не си ми господар“, то той е длъжен да го изобличи като свой роб, а след това господарят може да му отреже ухото.

[Заключение]

Това са справедливите закони, които установи могъщият цар Хамурапи, като даде на страната истинско щастие и добро управление. Аз, Хамурапи, съвършеният цар, не бях невнимателен към черноглавите, които ми дари Еллил и властта над които ми връчи Мардук. Аз не бях небрежен. Аз им осигурих убежище, намерих изход от тежките бедствия и накарах светлината да огрее над тях. С могъщото оръжие, дадено ми от бога Забаба [14] и богинята Ищар, с мъдростта, отредена ми от бога Еа, с мощта, която ми даде бог Мардук, аз изтребих враговете на север и на юг.

Аз изкорених междуособиците, подобрих положението на страната, заселих хората в надеждни места и ги избавих от страха. Великите богове ме призоваха и затова аз съм пастир-миротворец и жезълът ми е прав. Благодатният ми покрив е прострян над моя град, и аз нося на тялото си хората на страната Шумер и Акад. С помощта на моята богиня-покровителка те започнаха да преуспяват, аз ги доведох до благополучие и ги опазих с мъдростта си.

За да не бъдат слабите притеснявани от силните, за да има справедливост за вдовиците и сираците, за да съди във Вавилон — издигнатият от Анум и Еллил град, и в Есагила[15] — храмът със здрави като небето и земята основи, държавен съд, който да произнася държавни решения и да оказва справедливост на притеснените, аз, справедливият цар, написах драгоценните си думи на своя паметник, поставих ги пред своето изображение.

Аз съм великият цар на царете, моите думи са съвършени, моята мъдрост няма равна. По волята на Шамаш, великия съдия на небето и земята, нека моята справедливост да изгрее над страната; по думата на моя господар Мардук нека няма нарушители на моите укази. И нека в Есагила, обичания от мене храм, моето име да се споменава вечно с добро!

Угнетеният човек, когато трябва да води съдебно дело, нека дойде при моето, на справедливия цар, изображение, и нека накара да му прочетат написаното на моя паметник, и нека чуе драгоценните ми думи, а моят паметник да му покаже неговото дело, да види своето решение, да успокои сърцето си и нека тогава силно каже: „Владетелят Хамурапи е като роден баща за хората, той се подчини на волята на своя господар Мардук и одържа за Мардук победи на север и на юг, той зарадва сърцето на своя господар Мардук и даде на хората вечно благоденствие и справедливо управляваше страната!", и нека той от все сърце ме благослови пред моя господар Мардук и моята господарка Царпанит[16].

Богът-пазител и богинята-пазителка и влизащите в Есагила богове и самите тухли на Есагила нека ежедневно одобряват замислите ми пред моя господар Мардук и моята господарка Царпанит.

В бъдеще и завинаги нека царят на страната да пази справедливите слова, написани на моята стела; нека не изменя установените от мене закони на страната и решените от мене решения за страната; нека не отменя моите укази. Ако този човек има разум и може справедливо да управлява страната, то нека се отнася почтително към написаните на моята стела постановления, и нека тази стела му покаже пътя и посоката, установения от мене закон на страната и решените от мене решения за страната, и нека справедливо да управлява своите черноглави, да разглежда оплакванията им, да решава решенията им, да унищожи в страната престъпните и лошите и да подобри положението на хората си.

Аз съм Хамурапи, справедливият цар, на който Шамаш дари правдата! Моите думи са съвършени, моите дела нямат равни! Само за неразумния те са празни, но на мъдрия те са дадени за изпълнение.

. . . . [17]

---

[1] Тук са приведени само откъси от въведението, текста на законите и заключението. Пълният текст на Законите на Хамурапи вж. в Хрестоматия по истории древнего Востока. Москва, 1980, I; ср. и у Хр. Данов. Христоматия по история на Стария свят. С., няк. изд. (без заключението).

[2] Анум (Ан, Ану): месопотамски бог на небето, който заедно с Еллил и Енки влиза във висшата божествена триада. Главен център на култа му е бил гр. Урук.

[3] Анунаки: божества на земята и подземния свят, за разлика от игигите (вж. бел. 7).

[4] Еллил (Енлил): местопотамски бог на въздуха и земята, покровител на Нипур.

[5] Мардук: бог-покровител на Вавилон, едно от висшите божества във вавилонския пантеон.

[6] Еа (Енки): месопотамски бог на плодородието, на морето и подземните води, покровител на Ериду.

[7] Игиги: небесни божества, за разлика от анунаките (вж. бел. 3). Някои текстове изброяват като игиги Анум, Еллил, Еа, Син, Шамаш, Мардук и Ищар.

[8] Точната дата на съставяне на законите не е известна, но те се отнасят към края на продължителното управление на Хамурапи (1792—1750 г. пр. н. е.).

[9] Шамаш (Уту): месопотамски бог на слънцето, правосъдието и предсказанията. Главни центрове на култа му били Урук, Сипар и Ларса.

[10] Черноглави се наричат във вавилонските текстове семитите.

[11] Сумулаел: вторият цар от I вавилонска династия (1880—1845 г. пр. н. е.).

[12] Синмубалит: петият цар от I вавилонска династия, баща и предшественик на Хамурапи (1812—1793 г. пр. н. е.).

[13] Ищар (Инана): месопотамска богиня на плодородието, любовта и войната, отъждествявана с планетата Венера.

[14] Забаба — главен бог на шумерския град Киш.

[15] Есагила — централен храм на Мардук във Вавилон.

[16] Царпанит — месопотамска богиня, смятана за съпруга на Мардук.

[17] В останалата част на заключението се призовават боговете да накажат бъдещия цар, който би променил или отменил законите.

СТАРОВАВИЛОНСКИ ДОКУМЕНТИ, XVIII В. ПР. Н. Е.

1. Относно къщата, купена от Шеп-Син от неговия баща, Синериш му предяви иск и каза: „Среброто не е изплатено напълно". Убар-Шамаш ги прие и ги изпрати в храма на богинята Нинмар. Съдиите от храма на богинята Нинмар разгледаха тяхното дело и накараха Шеп-Син да се закълне пред бога. Шеп-Син взе документа за покупка на къщата и каза така: „Аз наистина платих цялото сребро съгласно този документ и нямам повече задължения". [Списък на свидетелите, дата].

2. Балмунахме купи от Манний, жена му Нушахтум и сина му Илимааби 42 сари[1] засадена с финикови палми градина до градината на Тарибум. Той отмери пълната стойност, 5 сикли сребро. [Списък на свидетелите, дата].

---

[1] Сар: мярка за площ, приблизително 35 м^2.

3. Апил-Амуру купи от Синублам 1 ику целина, принадлежаща на Синублам, до полето на Апил-Амуру, до даденото под наем поле и до полето на Битумраби и брат му Шеп-Син. Той отмери пълната цена, 3 сикли сребро. Той се закле в бог Нана, в бог Шамаш и в царя Рим-Син, че в бъдеще няма да наруши договора. [Списък на свидетелите, дата].

4. Пирхум предяви иск на Шеп-Син, сина на Сингамил, относно полето на Сингамил. Прие ги Нинуртанишу и ги изпрати в храма на богинята Нинмар. В храма на богинята Нинмар съдиите разгледаха тяхното дело и накараха Шеп-Син, сина на Сингамил, да положи клетва пред богинята. В храма на богинята Нинмар Шеп-Син, синът на Сингамил, каза следното: „Това поле, за което Пирхум ми предявява иск, не е негово. То е хранително поле[1] на моя баща, което той действително държеше от времето на цар Синидиннам[2]". [Списък на свидетелите, дата].

---

[1] Земя, дадена вместо заплащане срещу изпълнението на определени служебни задължения.

[2] Синидиннам е бил владетел в Ларса в 1849—1843 г. пр. н. е.

5. Наби-Дамгалнуна нае от самия него наричащия се Апил-Амуру за срок от 1-я ден на месец думузу до утрото но 30-я ден на месец нисану. Като издръжка той ще му дава по 60 ка[1] зърно на месец и ще го облече с дреха на стойност 1 сикъл сребро. [Списък на свидетелите, дата].

---

[1] Ка: мярка за обем, ок. 0,84 л

6. Илушунацир, син на Бур-Син, нае в месец абу Пакикум, син на Исииди, като пастир на овни за срок за една година. Полагат му се 5 куру ечемик като възнаграждение, 2 2/5 куру за храна и 1 сикъл сребро за облекло. От овните, за които отговаря, на сто ще върне сто и двадесет и ще отговаря за загуба. Ако бъде небрежен, ще загуби възнаграждението си.

7. Убар-Шамаш купи една робиня на име Кабталамаси, родена в град Мари, от господарката ѝ Шимат-Син и господаря ѝ Нарам-Син и плати пълната ѝ стойност, 12 сикли сребро. Повече не дължи. [Списък на свидетелите, дата].

8. Един роб, на име Пала-Адад, е подарък на Билтум свръх зестрата ѝ от нейния баща Иддин-Еа и нека в бъдеще нито братята ѝ нито някой друг нямат

претенции към нея. Печатът на Иддин-Еа не е поставен, печатът на Балмунахме е поставен. [Дата].

9. Зубабум и Синишмеани взеха 20 мини сребро по приятелство и 6 мини сребро в безпроцентен заем, всичко 26 мини сребро от бога Шамаш и Синишмеани. След благополучно завършване на пътешествието ще отмерят среброто и печалбата. [Списък на свидетелите, дата].

10. На всяка мина до 2 1/3 сикла сребро лихва. Нуратум взе от Наннаримах 12 сикли . . .ще отмери среброто. Той се закле в името на царя. [Списък на свидетелите, дата].

11. Алиахуа взе от Гимиллум 2 сикла сребро. Шамашливир ще върне среброто. Когато донесе среброто, синът му ще бъде освободен. [Списък на свидетелите, дата].

12. Балмунахме купи сина на Пузур-Нумушд и Тарибатум, на име Синмагир, от баща му Пузур-Нумушд и майка му Тарибатум и отмери пълната му цена, 1/3 мина сребро. . . [Списък на свидетелите, дата].

13. Един роб на име Синмагир, роб на Балмунахме, взеха в свои ръце от господаря му Балмунахме неговият баща Пузур-Нумушд и майка му Тарибатум. Те ще дадат дома си и градината си на Балмунахме.

14. Шеп-Син взе за син от самия него наричания Илигимлани и го определи за свой наследник. Ако някога в бъдеще Илигимлани каже на своя баща Шеп-Син: „Ти не си мой баща", нека бъде продаден за сребро; а ако Шеп-Син каже на Илигимлани: „Ти не си мой син", нека се лиши от имуществото си. Те се заклеха в името на бог Нана, на бог Шамаш и на царя Рим-Син. [Списък на свидетелите, дата].

4. 3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какви са основните исторически извори за Старовавилонския период?
2. Как било реализирано политическото обединение на Месопотамия под властта на I Вавилонска династия?
3. Направете кратка характеристика на политическата система на Старовавилонското царство.
4. Направете кратка социално-икономическа характеристика на старовавилонското общество.
5. Прочетете приложните откъси от законите на Хамурапи. Анализирайте съдържанието им с оглед на поставените в лекцията проблеми.
6. Прочетете и анализирайте съдържанието на приложните старовавилонски юридически документи.

4. 4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

Исин:	. . . . Дамикилишу (24 г.) 1816—1794 (Хамурапи)
Ларса:	. . . . Рим-Син (60 г.) 1822—1763 (Хамурапи)
Мари:	. . . . Зимрилим (Хамурапи)
Ешнуна:	. . . . Нарамсин (вер. същият в Асирия) Дадуша Ибалпиел II (ок. 1784—?) Силисин (Хамурапи)
Асирия:	. . . . Нарамсин (вер. същият в Ешнуна) Еришум (?—1814) Шамши-Адад I (33 г.) 1813—1781 Ишме-Даган I (40 г.) 1780—1741?
I династия на Вавилон:	Сумуабум (14 г.) 1894—1881 Сумулаел (36 г.) 1880—1845 Сабиум (14 г.) 1844—1831 Апил-Син (18 г.) 1830—1813 Синмубалит (20 г.) 1812—1793 Хамурапи (43 г.) 1792—1750 Самсуилуна (38 г.) 1749—1712 Абиешу (28 г.) 1711—1684 Амидитана (37 г.) 1683—1647 Амисадука (21 г.) 1646—1626 Самсудитана (31 г.) 1625—1595

1595 г. пр.н.е.: поход на хетите в Месопотамия, превземане на Вавилон, установяване на каситската династия

авелум, мушкенум, вардум, тамкари, шамалуми, ишакум, шаканаку, рабианум, редум, байрум, декум, лобутум.

4. 5. БИБЛИОГРАФИЯ

В. А. Белявский. Вавилон легендарный и Вавилон исторический. Москва, 1971.
М. А. Дандамаев. Вавилонские писцы. Москва, 1983.
И. М. Дьяконов. Законы Вавилонии, Асирии и Хеттского царства. — Вестник древней истории, 1952, № 3—4.
И. М Дьяконов. Muškênum и повинностное землевладение на царской земле при Хаммураби. — Eos, 58, 1956.
И. М. Дьяконов. Проблемы вавилонского города. — Город и торговля на древнем Ближнем Востоке. Древний Восток (I). Ереван, 1973.
И. С. Клочков. Духовная культура Вавилонии. Москва, 1983.
Н. М. Никольский. Культура древней Вавилонии. Минск, 1959.
А. П. Рифтин. Старовавилонские юридические и административные документы в собраниях СССР. Москва — Ленинград, 1937.
В. В. Струве. Датировка I вавилонской династии. — Вестник древней истории, 1947, № 1.
В. А. Якобсон. Правовое и имущественное положение воина — rēdûm эпохи I вавилонской династии. — Вестник древней истории, 1963, № 2.
J. B. Alexander. Early Babylonian Letters and Economic Texts. New Haven, 1943.
Archives royales de Mari. Paris, 1950—1964, I—XIII.
E. Bergmann. Codex Hammurabi. Textus primigenius. Roma, 1953³.
M. Birot. Textes économiques de Mari. — Revue archéologique 47, 1953, 121—130, 161—174; 49, 1955, 15—31; 50, 1956, 57—72.
J. Bottéro. La religion babylonienne. Paris, 1952.
V. E. Crawford. Sumerian Economic Texts from the First Dynasty of Isin. New Haven, 1954.
E. Cuq. Etudes sur le droit babylonien. Paris, 1929.
G. Dossin. Les archives épistolaires du Palais de Mari. — Syria 19, 1938, 105—126.
G. Dossin. Les archives économiques du Palais de Mari. — Syria 20, 1939, 97—113.
G. R. Driver. Letters of the First Babylonian Dynasty. Oxford, 1924.
G. R. Driver, J. C. Miles. The Laws of Eshnunna. — Archiv Orientalni 17, 1949.
G. R. Driver, J. C. Miles. The Babylonian Laws. Oxford, 1952—1955, I—II.

W. Eilers. Die Gesetzstele Chammurabis. Leipzig. 1932.
H. Figulla, W. J. Martin. Letters and Documents of the Old Babylonian Period. London — Philadelphia. 1953.
A. Goetze. The Laws of Eshnunna. New Haven. 1956.
L. W. King. Letters and Inscriptions of Hammurabi. King of Babylon. London. 1898—1900. I—III.
L. W. King. Chronicles Concerning Early Babylonian Kings. London. 1907. I—II.
L. W. King. History of Babylon. London. 1915.
H. Klengel. Hammurapi von Babylon. Berlin. 1976.
E. Klengel-Brandt. Reise in das alte Babylon. Leipzig. 1977^3 (Э. Кленгель-Брандт. Путешествие в древний Вавилон. Москва. 1979).
J. Kohler et al. Hammurabi's Gesetz. Leipzig. 1904—1923. I—VI.
P. Koschaker. Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurabis. Königs von Babylon. Leipzig. 1928.
J.-R. Kupper. Les Nomades en Mésopotamie au temps des rois de Mari. Paris. 1958.
W. G. Lambert. The Babylonian Wisdom Literature. Oxford. 1960.
W. F. Leemans. The Old — Babylonian Merchant. Leiden. 1950.
W. F. Leemans. Foreign Trade in the Old Babylonian Period. Leiden.1960.
J. McQueen. Babylon. London. 1964.
A. Poebel. Babylonian Legal and Business Documents from the Time of the First Dynasty of Babylon. Philadelphia. 1909.
F. Schmidtke. Der Aufbau der babylonischen Chronologie. Münster. 1952.
F. R. Steele. The Code of Lipit-Iśtar. — American Journal of Archaeology 52. 1948.
E. Unger. Babylon. die heilige Stadt. Berlin — Leipzig. 1931.
A. Ungnad. Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurapi — Dynastie. Léipzig. 1914.

Предна Азия в древността

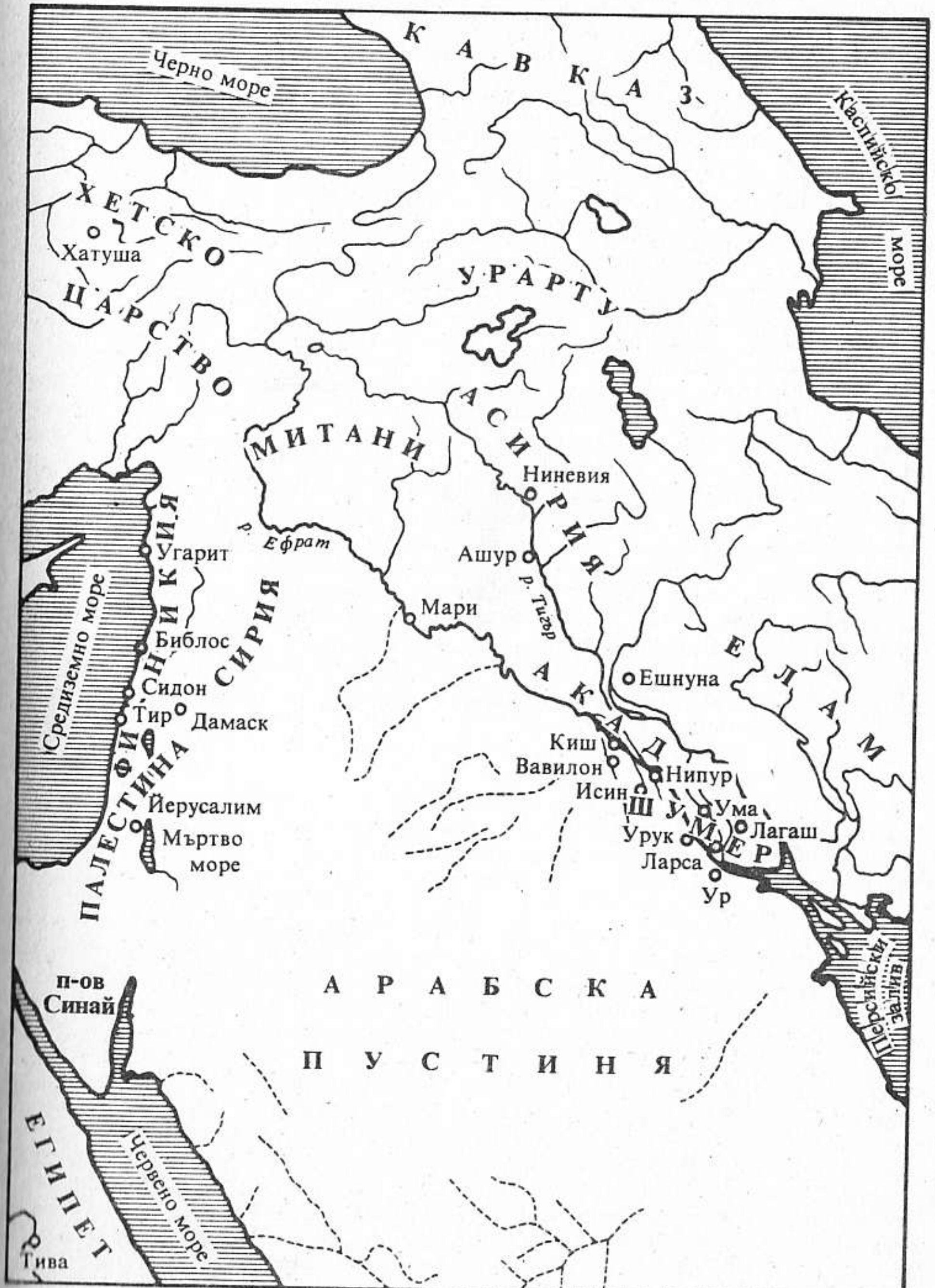
Черно море
КАВКАЗ
Каспийско море
ХЕТСКО ЦАРСТВО
Хатуша
УРАРТУ
АСИРИЯ
МИТАНИ
Ниневия
Ашур
р. Тигър
р. Ефрат
Мари
ФИНИКИЯ
Угарит
Библос
Сидон
Тир
Дамаск
СИРИЯ
Средиземно море
ПАЛЕСТИНА
Йерусалим
Мъртво море
АКАД
Ешнуна
ЕЛАМ
Киш
Вавилон
Исин
Нипур
ШУМЕР
Ума
Лагаш
Урук
Ларса
Ур
Персийски залив
АРАБСКА ПУСТИНЯ
п-ов Синай
ЕГИПЕТ
Червено море
Тива

5. ПРЕДНА АЗИЯ ОТ СРЕДАТА НА II ДО СРЕДАТА НА I ХИЛ. ПР.Н.Е.

5. 1. ВЪВЕДЕНИЕ

През втората половина на II хил. пр.н.е. Предна Азия станала арена на ожесточени политически конфликти и борби за хегемония. Надраствайки своите първоначални огнища в долината на Нил и в Двуречието, цивилизацията постепенно се разпространявала на огромни територии в околните райони — Източното Средиземноморие, Мала Азия, Ирáнското плато. Наред с имащите вече хилядолетна политическа традиция стари държавни формации в Египет и Месопотамия на историческата сцена излизали нови и витални политически обединения, някои от които имали ефемерен живот, а други оставили трайна диря в световното историческо и културно развитие.

След своя голям разцвет в епохата на Старовавилонското царство, при управлението на *Каситската династия* (XVI—XII в. пр.н.е.) Вавилон изживявал продължителен период на относителен упадък. Властта на каситските царе над останалите райони на Месопотамия била твърде слаба; назначаваните от тях управители на области, на големите градове и дори на някои богати храмове се ползвали със значителна политическа и стопанска самостоятелност. За дълго време Вавилония престанала да играе първостепенна роля в международните отношения.

По това време в Северна Месопотамия възникнала нова могъща държава — *Митани*. Силната централна власт и могъщата армия, в която за пръв път били въведени впрегнатите в коне бойни колесници, позволили на митанийските царе да осъществят още през XVI в. пр.н.е. значителна политическа експанзия както на изток, където достигнали долината на р. Тигър и временно подчинили старите търговски градове Ашур и Ниневия, така и на югозапад, в района на Източното Средиземноморие. Митанийското царство изживявало своя най-голям разцвет през XV и началото на XIV в. пр. н. е., но политическата му експанзия била спряна от появилите се могъщи съперници. Още в началото на XV в. пр. н. е. митанийските царе се сблъскали в Източното Средиземноморие с енéргичната политика на фараона завоевател Тутмос III, който след окончателния разгром на хиксосите в Синайския полуостров и Южна Палестина започнал последователно настъпление на североизток. Дългогодишната борба завършила с победа на египтяните: армията на Тутмос III дори успяла да премине Ефрат и разгромила митанийците на собствената им територия. Временно Египет се издигнал като най-могъща военно-политическа сила в Близкия Изток. Десетките градове и държавници в Източното Средиземноморие признавали властта на фараона и му плащали данък; владетелите на Митани, Вавилон и Хетското царство се надпреварвали да пращат в Тива кервани с дарове и уверения за своята вярност и приятелство.

Насърчени от постепенното отслабване на Египет към края на XV в. пр.н.е., митанийците сключили стратегически съюз с Вавилон с цел да изменят съотношението на силите на международната арена в своя полза. От своя страна египетската дипломация потърсила противодействие чрез съюз с отстояващия своята независимост от Митани и Вавилон богат търговски град *Ашур*, който бързо се превръщал в политически център на обширен район около средното течение на р. Тигър. По името на града формиращата се държава станала известна като Асирия. През XIV и XIII в. пр. н. е. Хетското царство и Асирия се издигнали като най-могъщи държави в Предна Азия.

Изучаването на историята на *Хетското царство*, напълно забравено от историческата традиция след своята гибел в края на II хил. пр.н.е., започва едва в началото на нашия век с разкопките на древната столица *Хатуша* (източно от Анкара). Откритият в развалините на царския дворец огромен архив с клинописни документи дава възможност да се възстановят различни страни от социално-икономическото, политическото и културното развитие на малоазийските хети. Най-значителна научна сензация предизвика установяването на индоевропейския характер на хетския език — най-рано засвидетелствания с писмени паметници език от индоевропейската група.

Първата обширна и централизирана държава на хетите възникнала в Централна Анатолия през XVIII — XVI в. пр.н.е. (т. нар. Старохетско царство); тя достигнала върха на своето могъщество в началото на XVI в. пр.н.е. при Муршилиш I, който осъществил в 1595 г. пр.н.е. довелия до превземането на Вавилон поход в Месопотамия. След относителен упадък през XV в. пр.н.е. нов период на могъщество настъпил в епохата на Новохетското царство (XIV—XIII в. пр.н.е.). Засилената централна власт черпела своето могъщество от огромните царски домени и добре организираната войска, в която — както и в другите съвременни армии — основна роля започнали да играят въведените най-рано от митанийците маневрени отряди от впрегнати в коне бойни колесници. Още през първата половина на XIV в. пр.н.е. *Шупилулиумаш I*, един от най-забележителните хетски владетели, успял да наложи политическата си хегемония над почти цяла Мала Азия от Черно до Средиземно море и, като се възползвал от временното отслабване на Египет при фараона реформатор Ехнатон, започнал планомерно да настъпва на юг в района на Източното Средиземноморие. Конфликтът на хетите с Египет достигнал своя връх в края на XIV и началото на XIII в. пр.н.е., когато хетските царе *Муршилиш II*, *Муваталищ* и *Хатушилиш III* водили последователно тежки войни с войнствените фараони от XIX династия Сети I и Рамзес II. През 1280 г. пр.н.е. конфликтът бил уреден със сключването на мирен договор, по силата на който Сирия и Северна Финикия станали зона на хетско влияние, а Палестина и Южна Финикия останали в обсега на египетската политика.

През XV в. пр.н.е. владетелите на Ашур се възползвали от стратегическия си съюз с Египет, за да възстановят и издигнат държавната независимост на *Асирия*, поставяйки началото на Средноасирийския период (XV — XI в. пр.н.е.). В борба с Митанийското царство и с каситските царе на Вавилон *Ашур-Надин-Ахе II* и *Ашур-Убалит I* изградили през XIV в. пр.н.е. основите на асирийското военно могъщество. Продължавайки и развивайки тяхната агресивна политическа линия, съчетаваща дипломатическите интриги и решителните военни действия, през стогодишното си управление мощните асирийски царе *Адад-Нирари I*, *Салманасар I* и *Тукулти-Нинурта I* (1307 — 1208 г. пр.н.е.) превърнали Асирия в първостепенна политическа сила. Още в началото на XIII в. пр.н.е. държавата Митани била окончателно разгромена. Мощната асирийска армия многократно нахлувала в централна и южна Месопотамия, а при един от походите дори отвлякла в плен царя на Вавилон. Заедно с другата плячка в Асирия била откарана и статуята на покровителя на Вавилон, бог Мардук.

В края на XIII в. пр.н.е. в Мала Азия нахлула мощна коалиция от войнствени племена, наричани в египетските документи *морски народи*. Те разгромили хетските армии и крепости, превзели столицата Хатуша и сложили край на съществуването на Хетското царство. В началото на XII в. „морските народи“ навлезли от Мала Азия в Източното Средиземноморие; част от тях се заселила във Финикия, смесвайки се с местното население, а други продължили по суша и море към Египет, откъдето били отблъснати със сетни усилия.

От създалия се в Предна Азия политически вакуум се възползвала Асирия. След като преодоляла една временна криза, в края на XII и началото на XI в. пр.н.е. при управлението на войнствения цар *Тиглат-Пилесар I* тя се впуснала в завоевания. В продължение на повече от 30 години асирийските армии ежегодно се отправяли на походи към Вавилония, Сирия, Финикия и източна Мала Азия, подлагали тези земи на грабеж и опустошение, отвличали в робство огромни маси от хора, облагали местните владетели с данъци. Тиглат-Пилесар дори извършил демонстративен поход с кораби в Средиземно море; египетският фараон му изпратил богати дарове в знак на почит и приятелство.

Разцветът на асирийското могъщество при Тиглат-Пилесар I бил кратък; в началото на XI в. пр.н.е. от Арабския полуостров нахлула поредната вълна от преселници — номадските племена на *арамеите*, които залели Месопотамия и Източното Средиземноморие, смесвайки се с местното население. Арамеите първи разпространили в Близкия изток камилата. Повече от два века след тяхното нашествие Асирия не могла да се съвземе от понесения удар.

Отстраняването от историческата сцена на всички велики сили, които в продължение на векове си оспорвали господството над Източното Средиземноморие, дало възможност на местните държави и народи да изживеят период на разцвет в самостоятелното си развитие. Крайбрежната област — *Финикия*, отдавна се славела с богатите си градове-държави, средища на морска и сухопътна търговия. В края на II и началото на I хил. пр. н. е. водеща роля играели градовете *Тир* и *Сидон*, които се обединили в единно царство. Финикийските мореплаватели господствали в този период в Средиземно море, обслужвайки транзитната търговия между Египет, Месопотамия, Гърция и Западното Средиземноморие; те били известни и като опасни пирати. По бреговете на Северна Африка, Южна Испания, на островите Сицилия, Сардиния и Малта били основани ред финикийски колонии; сред тях бил и прочутият *Картаген* в днешен Тунис. Голяма била и славата на финикийските занаятчии, особено на майсторите на накити и ювелирни изделия. Тир пазел тайната на оцветяването на тъкани в пурпурен цвят с боя, получавана от някои морски мекотели; в Сидон пък били изработени изящни изделия от многоцветно стъкло. За своите нужди финикийските търговци създали първата в света азбучна писменост.

Процъфтяващи търговски центрове имало и в *Сирия*, на керванските пътища от финикийските пристанища към Месопотамия. След нашествието на арамеите особено се издигнал градът *Дамаск*, прочут с изработката на висококачествени железни оръжия. През X—IX в. пр.н.е. царете на Дамаск се славели със своето богатство и наложили господството си над обширна територия.

На юг от Сирия, в разположената около р. Йордан и Мъртво море *Палестина*, през XIII в. пр.н.е. се заселили номадските племена на древните евреи. Сведения за тяхната история съдържа Старият завет на Библията — сборник от древноеврейски свещени книги и летописи. В XII — XI в. пр.н.е. еврейските племена постепенно уседнали в новите си територии, наред със скотовъдството започнали да се занимават и със земеделие, занаяти и търговия. Социалното разслоение довело до обособяването на върхушка от едри собственици, търговци, лихвари и робовладелци, които били заинтересувани от създаването на здрава и стабилна, защищаваща интересите им власт. Възникването на държавата било стимулирано и от военната опасност, породена от непрестанните стълкновения със съседите. В края на XI в. пр.н.е. бил избран първият цар на всички евреи *Саул*. Той назначавал свои близки за началници на войската и ги награждавал с ниви и лозя, създавайки служебна аристокрация като опора на царската власт. В началото на X в. наследникът му *Давид* въвел постоянна царска войска от наемници наред с племенното опълчение и централизиран административен апарат от чиновници за управление на държавата. Давид завладял гр. *Йерусалим* и го превърнал в столица на еврейското царство. Авторитетът на царската власт укрепнал особено при управлението на сина на Давид *Соломон*. Освен с непрестанни завоевателни войни той се прочул и със строителната си дейност. Много градове били превърнати в непревземаеми крепости; в Йерусалим били изградени царски дворец и богато украсен храм на древноеврейския бог Яхве. Войните и строежите изисквали значителни средства и населението било обложено с тежки данъци и повинности. След смъртта на Соломон, в края на X в. пр.н.е. еврейското царство се разпаднало на две независими държави: на север, около р. Йордан — *Израел* със столица Самария и на юг, в района на Мъртво море — *Юдея* със столица Йерусалим, където и в следващите векове останала на власт династията на Давид.

От края на X в. пр.н.е. започнала постепенно отново да набира сили Асирия, която възстановила военното си могъщество и подновила завоевателните набези срещу съседите си. Значителен икономически и военно-политически подем бил отбелязан през IX в. при управлението на *Ашурназирпал II* и *Салманасар III*. Но в края на IX и първата половина на VIII в. пр.н.е. Асирия отново изживяла период на временен застой и упадък, свързан с успешната политическа консолидация на един мощен противник на северната ѝ граница — разположеното на Арменското плато царство *Урарту*.

От средата на VIII в. пр.н.е. започва най-блестящият период в историята на Асирия, която се превърнала в „световна" (по тогавашните мащаби) централизирана и деспотична военно-бюрократична империя. В началото на този период стои важното управление на *Тиглат-Пилесар III*, който провел значителни административни и военни реформи, подготвящи бурната външнополитическа експанзия. Била въведена единна административна система, като цялата територия била поделена на провинции начело с назначавани от царя управители, а населението било обложено с тежки данъци. Вместо традиционното народно опълчение била създадена постоянна професионална царска армия, която била великолепно обучена и организирана и достигала огромна за епохата численост — над 120 хиляди души. Армията се деляла на различни родове войски с уеднаквено, стандартно въоръжение (тежко и леко въоръжена пехота, тежка и лека конница, бойни колесници). Високо развитие получили фортификационното дело (укрепяване на градовете, строеж на военни крепости и лагери), изграждането на инженерни съоръжения (мостове и пътища), обсадната техника, транспортът, съобщенията и снабдяването на армията.

Централизираната държавна организация и могъщата армия позволили на Асирия да завоюва огромни територии, превръщайки се през VIII — VII в. пр.н.е. в господар на целия Близък Изток. При управлението на Тиглат-Пилесар III и неговите наследници *Салманасар V*, *Саргон II* и *Синахериб* завоевателните походи следвали методично, година след година, и грамадната военна машина с огън и меч разширявала сферата на асирийското могъщество. За да държат в подчинение завладените територии, асирийските владетели преселвали цели племена и народи в нови земи, жестоко удавяли в кръв всеки опит за извоюване

на независимост. Асирийската експанзия достигнала своя връх през първата половина на VII в. пр.н.е., когато *Асархадон* покорил дори Египет и се провъзгласил за фараон (671 г. пр.н.е.). Грамадната военно-робовладелска империя се простирала на хиляди километри от праговете на Нил до Арменското плато, от Средиземно море до Западен Иран и Персийския залив.

Непрестанните войни и усилията да се държат в подчинение покорените народи в огромната по територия държава в крайна сметка изтощили нейните сили. В края на VII в. пр.н.е. Асирийската империя рухнала под напора на въстаналите поробени народи и нахлулите външни врагове. Столицата Ниневия, в която последният велик асирийски цар *Ашурбанипал* бил събрал огромна библиотека от над 20 хиляди глинени плочки с клинописни текстове, била превзета и разрушена.

В края на VII и през VI в. пр.н.е. нов кратък период на политическо могъщество, икономически разцвет и културно възраждане изживял Вавилон, който успял да наложи властта си над значителна част от предишните асирийски владения в Месопотамия и Източното Средиземноморие. *Нововавилонското царство* се превърнало при *Набопаласар* и *Навуходоносор II* в огромна робовладелска империя. Самият Вавилон — най-големият тогавашен град — имал над 200 хил. души население. Построен на двата бряга на р. Ефрат, той бил укрепен със сложна система от крепостни стени и запълнени с вода канали. От украсената с изображения на фантастични и реални зверове „врата на Ищар" главната улица извеждала покрай царския дворец до смятания в древността за едно от чудесата на света храм на Мардук с огромен седеметажен зикурат („Вавилонската кула"). Към седемте „чудеса на света" били причислявани и „висящите градини", построени във времето на Навуходоносор.

5. 2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

АНАЛИ НА СИНАХЕРИБ

Текстът на аналите на асирийския цар Синахериб (704—681 г. пр. н. е.) е записан на нововавилонски диалект върху шестостенна призма (т. нар. призма Тейлър), която се съхранява в Британския музей. Записването на аналите се датира в 691 г. пр. н. е. (F. Delitzsch. Akkadische Lesestücke. Leipzig, 1912; ср. Хрестоматия по истории древнего Востока. Москва, 1980, I, 211—219).

Аз, Синахериб, великият цар, могъщият цар, цар на страните, цар на Асирия, цар на четирите страни на света; премъдрият пастир, послушен на великите богове, пазител на истината, обичащ справедливостта, творящ добро, помагащ на нещастните, отдаден на доброто; съвършеният герой, могъщ самец, пръв от всички владетели, смиряваща непослушните с юзда, изпепеляваща противниците мълния. Бог Ашур[2], Великата планина[3], ме дари с несравнимо царуване и възвеличава своето оръжие над всички обитаващи в палати. От Горното море[4], където залязва слънцето, до Долното море[5], където изгрява слънцето, всички черноглави се преклониха в краката ми, а враждебните владетели се уплашиха от бой с мене, напуснаха своите селища и като планински сови самотно отлетяха в неведоми места.

В първия си поход около Киш[6] нанесох поражение на Мардук-апла-иддин[7], царя на Кардуниаш[8], заедно с войските на неговия помощник Елам[9]. Посред сражението той напусна лагера си, избяга сам и спаси живота си.

Колесниците, конете, колите, мулетата и всичко, което той захвърли в разгара на битката, завладях с ръцете си. Тържествено влезнах в двореца му, разположен сред Вавилон. Аз отворих неговата съкровищница, златото, среброто, златните и сребърни съдове, скъпоценните камъни, всичко, което се намираше там — неизброимо имущество и богаство, тежки товари, неговите дворцови жени, велможи, придворни, певци и певици, всички занаятчии — всичко принадлежащо на неговия дворец аз наредих да бъде изнесено и взех като плячка. Със силата на своя господар, бог Ашур, аз обсадих и превзех 75 могъщи градове, крепости на страната Халди[10], а също 420 малки града в техните околности, и взех плячката им.

Помощните воини [?], арамеи, халдеи, всички, които бяха в Урук, в Нипур, в Киш, в Хурсагкалама, в Кут, в Сипар и в малките градове, всички, които имаха вина, наредих да изведат и присъединих към плячката. При връщането си подчиних и непокорните [арамейски племена]. Двеста и осем хиляди души, малки и големи, мъже и жени, а също безбройни коне, мулета, магарета, камили, едър и дребен добитък — значителна плячка — отвелох в Асирия.

По време на своя поход приех от Набу-бел-шумате, владетел на Харарат[11], злато, сребро, големи трупи скъпо дърво, магарета, камили, едър и дребен добитък — немалки дарове. Воините на коварния противник, града Хиримме[12], избих с оръжие, никого не оставих, побих труповете им на колове около целия град, а областта им заселих отново. Десет овни, десет имера[13] вино, двадесет имера фурми — най-доброто на тази земя, установих за вечни времена като данък за боговете на Асирия, моите господари.

При втория ми поход моят господар бог Ашур ме въодушеви и се отправих към страната на каситите[14] и към страната на ясубигалаите[15], които отдавна не се покоряваха на царете, моите бащи. Високите планини и недостъпните плата преминах на кон, а колесницата си накарах да пренесат на ръце. И като тур пеша преминах тесните проходи.

Град Бит-Киламзах, град Хардишпи, град Бит-Кубати[16] — техните градове, техните мощни крепости аз обсадих и превзех. Изведох от тях хората, конете, мулетата, магаретата, едрия и дребен добитък и ги присъединих към плячката. А малките им градове, които са безбройни, разруших, съборих, обърнах в руини. И техните шатри, палатки и селища запалих и предадох на огъня. След това се върнах в този град Бит-Киламзах и го превърнах в крепост. По-здраво от преди укрепих стените му, и хора от разни страни, заловени от ръцете ми, заселих в него. Хората от страната на каситите и страната на ясубигалаите, които бяха избягали пред моето оръжие, накарах да изведат от планините и ги заселих в градовете Хардишпи и Бит-Кубати. Преброих ги и се погрижих да издигна стела, на която накарах да опишат извоюваната с мои ръце победа и да я поставят сред града.

И обърнах впряга си и се отправих на път в страната Еллипи[17]. Пред мене царят им, Испабара, изостави могъщите си градове, изостави съкровищницата си и избяга далече. Цялата тази голяма страна разгромих като ураган. Неговите резиденции, градовете Марубищи и Акуду, и още 34 по-малки града в техните околности обсадих, превзех, разруших, изгорих с огън. Хората и малки и големи, мъже и жени, коне, мулета, магарета, камили, едър и дребен добитък завладях безброй и го доведох до небитие и умалих страната му. Могъщите градове Цицирту и Куммахум заедно с малките градове около тях и цялата област Бит-Барру[18] откъснах от страната му и я присъединих към пределите на Асирия. А града Елензаш превърнах в столица и крепост на тази област, и смених старото му име, и го нарекох Кар-Синахериб[19], и заселих в него пленените от ръцете ми хора. Всичко това дадох в ръцете на своя велможа, началника на областта Хархар, и уголемих страната.

При връщането си получих богат данък от далечните мидийци, за които никой от царете — мои бащи не беше чувал, и ги превих под ярема на своята власт.

При третия си поход се отправих в страната Хати[20]. Страшният блясък на моето величие събори царя на Сидон[21] Лули и той избяга далеч в морето и загина навеки. Сидон великия и малкия Сидон, и градовете Бит-Зити, Царипту, Махалиба, Ушу, Акзиби, Аку[22], неговите могъщи градове, неговите крепости и опори в районите на пасбищата и водопоите паднаха сразени от блясъка на оръжието на бог Ашур, моя господар, и те се преклониха в краката ми. Аз поставих на царския трон Тубаалум и му наложих данък в полза на моето господство. И всички царе на Амурру[23], самримурунецът Минхиму, сидонецът Тубаалум, арудаецът Абдилити, гублаецът Урумилки, ашдодецът Метинти, амонитянинът Пудуел, моавитянинът Камусунатби, идумеецът Аяраму — всички те ми поднесоха своите богати дарове и целунаха краката ми.

А царя на Аскалон[24] Цидка, който не се склони под моя ярем с боговете на бащиния му дом и него самия, и жена му, синовете, дъщерите, братята и всичките му роднини взех и преселих в Асирия. Над народа на Аскалон поставих Шарулудари, сина на предишния им цар Рукибти, и му наложих да плаща данък, съюзнически дар на моето величие, и той влачеше моя ярем.

По време на похода градовете Бит-Дагана, Япу, Банаябарка, Азузу[25] — градове на Цидка, които не паднаха веднага в нозете ми, аз обсадих, превзех и плених богатствата им. А управителите, князете и хората на град Екрон[26], които бяха хвърлили в железни окови своя цар Пади, дал съюзническа клетва на страната Ашур, и го бяха предали на юдея Хизкия[27], постъпвайки враждебно и грешно, сега се уплашиха в сърцата си. Те извикаха срещу мене царете на Египет, стрелци с лъкове, колесници, конници от царя на Етиопия, безбройни сили, които им дойдоха на помощ. И край град Алтаку[28] се построиха пред мен редовете им, и точеха оръжието си. А аз се сразих с тях и с могъществото на своя господар Ашур им нанесох поражение. По време на боя в ръцете ми попаднаха живи колесниците и бойците на египетския цар и колесниците на етиопския цар. Аз обсадих градовете Алтаку и Тамну[29] и ги превзех и плених богатството им. И като се приближих към Екрон, убих прегрешилите управници и князе и набих труповете им на колове около града. И всички синове на града, извършили грехове и престъпления, прибавих към плячката, а останалите, които нямаха грехове и престъпления и бяха невинни, пощадих. Техния цар Пади изведох от Йерусалим[30] и го поставих на трона да господства над тях и му наложих данък в полза на моето величие. А юдея Хизкия, който не се склони под моя ярем, 45 негови големи града и безбройни крепости и малки селища около тях обсадих с насипи и тарани, с нападения на пехотата и щурмови стълби и плених 200 150 души малки и големи, мъже и жени и безброй коне, мулета, магарета, камили, едър и дребен добитък изведох от тях и причислих към плячката. А самия него затворих като птица в клетка в неговия царски град, Йерусалим. Издигнах срещу него укрепления и затворих за него изхода от градските порти. Завзетите негови градове отделих от страната му и предадох на царя на Ашдод[31] Метинти, на царя на Екрон Пади и на царя на Газа[32] Цили-Бел. На тях в добавка към предишния данък прибавих и наложих ежегоден налог като съюзнически дар на моето величие. А него, Хизкия, ужасния блясък на моето величие събори и неговите воини и най-добрите му войски, събрани за отбраната на царския му град Йерусалим, поискаха мир. И той ми изпрати в моята столица Ниневия 30 таланта злато и 800 таланта чисто сребро, сърма, големи каменни украшения, легла от слонова кост, високи тронове от слонова кост, слонови кожи, слонова кост, абаносово дърво, жълто дърво и всякакви ценни богатства, а също и своите дъщери, дворцови наложници, певци и певици, и прати свой вестител за плащане на данък и изпълнение на служба.

Моят господар бог Ашур ме вдъхнови на четвърти поход и аз събрах многобройните си войски и ги поведох към страната Бит-Якин[33]. По време на похода нанесох поражение на халдея Шузубу[34], живеещ сред блатата в град Битуту[35], и когато ужасът на моето сражение го порази, сърцето му изтръпна като на блатен рис и той избяга самотен и местонахождението му не беше открито. Тогава аз обърнах впряга си и се отправих към страната Бит-Якин. А той, Мардук-апла-иддин, на който още в първия си поход нанесох поражение и разпръснах силите му, сега се уплаши от гърма на моето могъщо оръжие и от настъплението на моята ужасна битка, и като събра всички богове на страната си от техните жилища, ги натовари на кораби и като птица отлетя в град Нагите-раки[36], който е отвъд морето. А неговите братя, семе на бащиния му дом, които той изостави на брега на морето, и останалите хора на страната му аз изведох от Бит-Якин, който е сред блатата и гъстите камъши, и ги причислих към плячката. И като се обърнах превзех, разруших и обърнах в руини всичките му градове, и докарах беди на съюзника му, царя на Елам. При връщането си поставих своя първороден син Ашур-надин-шуми, роден от мене, на царския трон и заставих обширните страни Шумер и Акад да гледат в лицето му[37].

Петият ми поход беше срещу жителите на град Тумури, на град Шарум, на град Езам, на град Кибшу, на град Халгида, на град Куа, на град Кан[38], чиито жилища като гнездата на орела, първа сред птиците, са разположени по върховете на планината Нипур[39], висока и непристъпна, и които не скланяха глава под моето иго. Аз построих боен лагер в подножието на планината Нипур и с отбраните воини от своята гвардия, с безпощадните мои войници като могъщ тур настъпих. Теснини, водопади и стръмни планински склонове преодолях с носилката си, а трудните за носилка места преминах пеша като планински козел по високите върхове и планински хребети. Там, където се уморяваха колената ми, седях на планинските камъни и пиех вода от мех за утоляване на жаждата си. Преследвах ги до върховете на планината и ги разбих, а градовете им превзех, плених, разруших, сломих и предадох на огъня. И обърнах впряга си и настъпих с поход срещу Мания, цар на града Ука, непокорният мидиец. Тези непроходими пътища и стръмни пътеки преди мене не беше преминавал никой от предишните царе. В подножието на могъщите планини Анара и Упа изградих лагер и сам на носилка заедно с превъзходните си воини с труд се промъкнах в тесните им проходи, изкатерих се на непристъпните им планински скали. А той, Мания, като видя праха от краката на войската ми, напусна царския си град Ука и избяга надалеч. Аз обсадих Ука и я превзех, плених всичко в нея, ценности и имущество, и изнесох съкровищата от двореца и ги прибавих към плячката и взех още 33 града в края на страната. Хората, конете, едрия и дребен добитък от градовете отведох, а тях изгорих, разруших, предадох на огъня.

В шести поход тръгнах срещу останалите хора на страната Бит-Якин, които като диви магарета избягаха пред могъщото ми оръжие, изнесоха всички богове на страната от жилищата им, преплуваха великото източно море и се заселиха в град Нагите в страната Елам. На кораби от страната Хати[40] аз наистина преплувах морето[41] и превзех град Нагиту-Дибина заедно със страната Хилму[42], град Билату и страната Хупапану, области на Елам. Аз плених и хората от страната Бит-Якин заедно с техните богове, и хората на царя на Елам, и не оставих нито един беглец. Качих ги на кораби и ги докарах на отсамния бряг и ги изпратих в Асирия. Градовете в онази страна разруших, унищожих, предадох на огъня, обърнах в хълмове и развалини. При връщането си разбих в открито сражение вавилонянина Шузубу[43], който по време на метеж беше заграбил властта над Шумер и Акад, и го залових жив в ръцете си, и окован в железни окови и вериги го изпратих в Асирия. И царя на Елам, който беше на негова страна и му дойде на помощ, разбих в бой и развях силата му и разгромих войската му.

Моят господар, бог Ашур ме вдъхнови за седми поход и аз тръгнах срещу страната Елам. Градовете Бит-Хаири[44] и Раза[45], които са на границата на Асирия и които при управлението на баща ми еламитите бяха отнели със сила, при този поход превзех и взех плячката им. И като въведох в тях отбрани войски, върнах ги в пределите на Асирия и ги поверих на управителя на крепостта Дер[46]. [Изброяване на градове]. 34 могъщи града с безчислени селища около тях обсадих, превзех, плених, разруших, унищожих и опожарих. Димът на пожарите им като буреносен облак покри лика на широките небеса. А еламитът Кудур-Нахунте[47] научи за падането на градовете си и го обзе ужас. И той превърна останалите си градове в крепости. А самият той напусна резиденцията си Мадакту[48] и отиде в града Хаидала[49] в далечните планини. Аз поведох войските си към Мадакту, неговия царски град. През месец Тамхири настъпи страшен студ и многобройни облаци лееха дъжд. Аз се уплаших от дъжда и снега, от стръмните планини и обърнах впряга си и се върнах в Ниневия. Не изминаха и три месеца оттогава и по волята на моя господар Ашур Кудур-Нахунте внезапно умря в нещастен за него ден. И след него на трона му се качи Уманменану[50], който нямаше нито ум, нито благоразумие.

При осмия ми поход, след бунта на Шузубу, жителите на Вавилон, злобни демони, затвориха вратите на града си и сърцето им се реши на битка. Халдеят Шузубу, нищожен човек, лишен от мъжка сила, гледащ в лицето наместника на Лахир[51], пропаднал арамей, беглец, кръвопиец, крадец — при него се събраха, спуснаха се в блатата, устроиха бунт. Аз го обкръжих от всички страни и притесних душата му, и пред лицето на страха и глада той избяга в Елам. И тъй като имаше договор и той беше престъпник, побърза да напусне Елам и дойде във Вавилон. А вавилоняните, за негово нещастие, го качиха на трона; връчиха му властта над Шумер и Акад. Те отвориха съкровищницата на Есагила[52], златото и среброто на бог Бел[53] и богинята Царпанит[54] и богатството на храмовете им изнесоха и пратиха в дар на Уманменану, царя на Елам, който нямаше нито ум, нито благоразумие: „Събери войската си, свикай лагер, побързай във Вавилон, застани до нас, ти си надеждата ни!“ А той, еламитът, забрави в сърцето си как при предишния си поход в Елам превзех и обърнах в руини градовете му. Той прие дара им и събра войската си, събра своя лагер, колесници и каруци, запрегна конете и мулетата. [Изброяване на много страни и народи]. Те сключиха с него голям съюз и с голямо множество нахлуха в Акад, дойдоха до Вавилон и се съединиха с халдея Шузубу, царя на Вавилон, и обединиха войските си. Като безбройно ято скакалци в началото на годината всички заедно се вдигнаха за сражение с мене. Прахът от краката им като буреносен облак през зимата покри широките небеса. В град Халула[55] на брега на Тигър те построиха редовете си пред мене и ми преградиха водопоя и наточиха оръжието си. А аз се помолих на Ашур, на Син, на Шамаш, на Бел, на Набу, на Нергал, на Ищар Ниневийска и на Ищар Арбелска, на боговете, които ми помагат, за победа над могъщите врагове, и те веднага чуха молитвата ми и се притекоха на помощ.

Разярен като лъв, аз облякох доспехите, поставих на главата си шлема, украшение в битката, с яростно сърце бързо се качих на своята висока бойна колесница, събаряща враговете. И като взех в ръце мощния лък, даден ми от Ашур, и смъртоносното копие, завиках като страшен ураган над цялата войска на злобния противник, изревах също като Адад. По волята на Ашур, великият владетел, моят господар, като буен порив на южния ураган се нахвърлих върху противника във фронт и във фланг, с оръжието на моя господар Ашур и с яростен натиск ги върнах назад и ги обърнах в бягство. Със стрели и копия изтребих вражеската войска и надупчих телата им като решето. Велможата на царя на Елам Хумбан-Унташ, опитен воин, предводител на войската му, велика негова подкрепа, заедно с другите началници със златни кинжали на поясите и чудесни златни гривни на ръцете пронизах мигновено като вързани тлъсти бикове и ги избих напълно. Като на жертвени овни прерязах гърлото им, като конец отрязах скъпия им живот. Накарах кръвта им да тече по широката земя като придошла вода в дъждовния сезон. Буйните коне от впряга на колесницата ми потъваха в кръвта им като в река; колелата на бойната ми колесница, носеща смърт на лошите и злите, разплискваха тяхната кръв и нечистотии. С труповете на бойците им като с трева напълних земята. Отрязах брадите им и ги обезчестих, отсякох ръцете им като зрели краставици и взех пръстените и великолепните златни и сребърни гривни от тях, с остри мечове разсякох коланите им и взех висящите на тях златни и сребърни кинжали. Останалите негови началници заедно с Набу-шум-ишкун, синът на Мардук-апла-иддин, се уплашиха от моя натиск и вдигнаха ръце и попаднаха живи в ръцете ми посред боя, а колесниците им заедно с конете, на които бяха убити колесничарите или бяха изоставени, кръжаха наоколо неуправлявани.

Аз се обърнах и след два двойни часа от нощта прекратих избиването им. А той, Уманменану, царят на Елам, заедно с царя на Вавилон и придружаващите ги предводители на племената на страната Халди — всички те бяха обзети от страх пред моя натиск като от ужасяващ демон, и напуснаха шатрите си, и за спасение на живота си тъпчеха труповете на своите воини. Сърцата им трепереха като на хванат гълъб, те изпускаха топлата си урина и пълнеха колесниците си със своята кал. Аз изпратих своите колесници и конница да ги преследват, и настигайки избягалите, за да спасят живота си, на място ги посичаха с оръжие[56].

По това време направих своя резиденция двореца в Ниневия, напълних го с богатства за удивление на всички хора. Задният дворец, построен по нареждане на моите деди, предишните царе, за настаняване на гарнизона, държане на конете и съхранение на всякакви вещи, беше без тераса, жилищните помещения бяха малки, не беше красив видът му, основите му бяха остарели и отслабнали, кулите му се бяха съборили — този дворец разруших изцяло и като добавка присъединих голямо пространство от ливади и градски ниви. Оставих мястото на предишния дворец и на ливадите чак до брега на реката накарах да насипят тераса от пръст, висока колкото 120 реда тухли. На тази тераса в подходящ месец и благоприятен ден накарах да построят по мой изкусен замисъл и с майсторството на моя умел строител дворец от мрамор и кедрово дърво по хетски образец, много по-голям, удобен и прекрасен от предишния, за обитание на моето величество. Над него поставих дълги греди от кедър, израсли в светлата планина Хаманим[57], и крила от благовонно дърво обкових със скоби от блестяща мед и ги окачих на портите. И накарах да направят за тяхна защита статуи на шеду и ламасу[58] от превъзходен мрамор от страната на баладаите[59] и ги поставих отляво и отдясно. За поместване на черноглавите, за пазене на бойните коне, мулетата, катърите, камилите, колесниците, колите, каруците, колчаните, лъковете, стрелите и другото бойно снаряжение, на впряговете от силни коне и мулета и впряговете с ярем наредих да увеличат много външния павиран площад. Този дворец изградих и завърших от основите до покрива и поставих в него за вечни времена стели с името си. И нека моите потомци, царете, които Ашур и Ищар изберат за управление на страната и хората, когато този дворец остарее и се разруши, да възстановят разрушеното, и като видят стелата с името ми, да приготвят благовонно масло и да извършат възлияние и да я върнат на мястото ѝ. И ако направят така, Ашур и Ищар ще чуят молитвите им и ще им окажат милост. А този, който измени моя надпис и моето име, нека великият господар Ашур, бащата на боговете, да го накаже, да го лиши от жезъл и престол, да го свали от власт.

В месец адару, на 20-я ден, при епонима Бел-емурани, началник на областта на Каркемиш[60].

---

[1] Синахериб, асирийски цар, син на Саргон II, управлявал от 705 до 681 г. пр. н. е.

[2] Ашур: върховен бог на асирийския пантеон с главен храм в едноименния град.

[3] Великата планина: епитет на боговете Енлил и Ашур.

[4] Горното море: Средиземно море.

[5] Долното море: Персийският залив.

[6] Киш: град в Централна Месопотамия.

[7] Мардук-апла-иддин: вожд на арамейското племе Бит-Якин, противник на Саргон II и Синахериб, от 721–710 г. и в 703 г. пр. н. е. цар на Вавилон.

[8] Кардуниаш: каситското име на Вавилония.

[9] Елам: древна държава в планинската област на изток от Месопотамия.

[10] Страната Халди: халдеите в Южна Месопотамия (Шумер).

[11] Харарат: град в Месопотамия, източно от р. Тигър, на границата с Елам.

[12] Хиримме: град близо до Харарат.

[13] Имер (магарешки мях): мярка за вместимост, равна на 84 л.

[14] Касити: древна народност в Западен Иран.

[15] Ясубигалаи: народ, населяващ планината Загрос.

[16] Бит-Киламзах, Хардишпи, Бит-Кубати: градове в Месопотамия.

[17] Еллипи: планинска страна на север от Елам.

[18] Бит-Барру: неидентифицирана местност в Източна Месопотамия.

[19] Кар-Синахериб: „крепост на Синахериб“.

[20] Страната Хати: Сирия.

[21] Сидон: голям пристанищен град във Финикия.

[22] Бит-Зити, Царипту, Махалиба, Ушу, Акзиби, Аку: финикийски градове на източното крайбрежие на Средиземно море.

[23] Амурру: страните на Запада.

[24] Аскалон: град в южната част на финикийското крайбрежие.

[25] Бит-Дагана, Япу, Банаябарка, Азузу: градове във Финикия и Палестина.

[26] Екрон: град в южната част на финикийското крайбрежие.

[27] Хизкия: Езекия, цар на Юдея (715–687 г. пр. н. е.).

[28] Алтаку: град в Южна Палестина.

[29] Тамну: град в Южна Палестина.

[30] Йерусалим: столица на Юдейското царство.

[31] Ашдод: град на финикийското крайбрежие.

[32] Газа: град в южната част на финикийското крайбрежие.

[33] Бит-Якин: страна край северния бряг на Персийския залив.

[34] Шузубу: презрителна форма от името Мушезиб-Мардук, вожд на халдейското племе Бит-Дакури, цар във Вавилон през 692–689 г. пр. н. е.

[35] Битуту: град в областта Бит-Якин на Южна Месопотамия.

[36] Нагите-раки: град в Елам, на северния бряг на Персийския залив.

[37] Ашур-надин-шуми е цар във Вавилон от 699–694 г. пр. н. е.

[38] Тумури, Шарум, Езам, Кибшу, Халгида, Куа, Кан: градове на северозапад от Асирия, край източния бряг на р. Тигър.

[39] Нипур: планина на северозапад от Асирия.

[40] Синахериб е построил флота си в Персийския залив с помощта на финикийски корабостроители.

[41] Морският поход е нещо нечувано в историята на Асирия.

[42] Хилму, Хупапану: области на северния бряг на Персийския залив.

[43] Шузубу: тук Нергал — Ушезиб, завладял властта във Вавилон през 693 г. пр. н. е.

[44] Бит-Хаири: град в Източна Месопотамия.

[45] Раза: град в Източна Месопотамия.

[46] Дер: град-крепост на границата на Вавилония и Елам.

[47] Кудур-Нахунте: цар на Елам в 693–692 г. пр. н. е.

[48] Мадакту: град в западен Елам, една от царските резиденции.

[49] Хайдала: град в Елам.

[50] Уманменану: цар на Елам, 692–687 г. пр. н. е.

[51] Лахир: град в Месопотамия.

[52] Есагила: централен храм на Мардук във Вавилон.

[53] Бел (Баал): върховно семитско божество, отъждествяван с Енлил и Мардук.

[54] Царпанит: вавилонска богиня, съпруга на Мардук.

[55] Халула: град в поречието на Тигър.
[56] За същото сражение Вавилонската хроника съобщава лаконично, че асирийците претърпели поражение. Вероятно всъщност битката е завършила без победител.
[57] Хаманим: планина на север от Месопотамия.
[58] Шеду и ламасу: духове—пазители във вавилоно—асирийския пантеон; изображенията им във вид на крилати бикове били поставяни пред входовете на храмовете и дворците.
[59] Баладаи: семитско племе в Северна Асирия.
[60] Каркемиш: град по горното течение на Ефрат.

5.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Направете хронологическа схема на периодите на разцвет и упадък на основните политически сили в Близкия изток през разглеждания период.
2. Какви типове държави съществуват в Предна Азия през разглеждания период?
3. Каква роля са играели стихийните миграции на номадски народи в древната история на Предна Азия?
4. Какво знаете за индоевропейските народи и тяхното разселване?
5. Какви са причините за разцвета на местните държавици в Източното Средиземноморие (Финикия, Сирия и Палестина) на границата на II и I хил. пр. н. е.?
6. Как била организирана Асирийската империя в периода на своето най-голямо могъщество?
7. Прочетете приложения изворен текст (Анали на Синахериб). Какви сведения съдържа той за политическата действителност в новоасирийския период?

5.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

Асирия
Средноасирийски период, XV—XI в. пр.н.
. . . .
Ашур-Надин-Ахе II (10 г.) 1402—1393
. . . .
Ашур-Убалит I (36 г.) 1365—1330
. . . .
Адад-Нирари I (33 г.) 1307—1275
Салманасар I (30 г.) 1274—1245
Тукулти-Нинурта I (37 г.) 1244—1208
. . . .
Тиглат-Пилесар I (39 г.) 1115—1077
. . . .
Новоасирийски период, X—VII в. пр.н.е.
Тиглат-Пилесар II (33 г.) 967—935
Ашур-Дан II (22 г.) 934—912
Адад-Нирари II (21 г.) 911—891
Тукулти-Нинурта II (7 г.) 890—884
Ашурназирпал II (25 г.) 883—859
Салманасар III (35 г.) 858—824
Шамши-Адад V (13 г.) 823—811
Адад-Нирари III (28 г.) 810—783
. . . .

Тиглат-Пилесар III (18 г.) 744—727
Салманасар V (5 г.) 726—722
Саргон II (17 г.) 721—705
Синахериб (24 г.) 704—681
689 разрушава Вавилон
Асархадон (12 г.) 680—669
671 завладява Египет
Ашурбанипал (42 г.) 668—627
. . . .
Ашур-Убалит II (3 г.) 611—909

Хетско царство, XVIII — XIII в. пр.н.е.
. . . .
Шупилулиумаш (Супилулиума) I, XIV в. пр.н.е.
. . . .
Муршилиш (Мурсили) II
Муваталиш (Муватали)
Хатушилиш (Хатусили) III, XIII в. пр.н.е.
1280 мирен договор с Египет
Тудхалияш V
. . . .
ок. 1200 гибел на държавата Хати

Митани, XVI — XIII в. пр.н.е.
(XV — нач. XIV в. разцвет при управлението на Артатама, Шутарна II, Арташумара и Тушрата)

Израел
ок. 1300 Египетски плен
ок 1250 Изход
ок. 1230 първо заселване в Ханаан
ок. 1200—1020 съдии
Саул, ок. 1020—1000
Давид, ок. 1000—960
Соломон, ок. 960—930
от 930 отделни династии в Юдея и Израел

Вавилон
Каситска династия, 1595—1157
Нововавилонско царство, 626—539
Набопаласар, 626—605
Навуходоносор II, 605—562
. . . .
Набонид, 556—539

5. 5. БИБЛИОГРАФИЯ

Г. Гиоргадзе. Очерки по социально-экономической истории Хеттского государства. Тбилиси, 1973.
А. Дандамаев. Рабство в Вавилонии VII — IV вв. до н. э. Москва, 1974.
М. Дьяконов. Развитие земельных отношений в Ассирии. Ленинград, 1949.
Г. Маккуин. Хетты и их современники в Малой Азии. Москва, 1983.
Б. Пиотровский. Ванское царство (Урарту). Москва, 1959.
Ч. Садаев. История древней Ассирии. Москва, 1979.
Ш. Шифман. Финикийские мореходы. Москва, 1965.
F. Albright. The Biblical Period from Abraham to Ezra. New York, 1963.
Andrae. Das wiedererstandene Assur. München, 1977.
Baramki. Die Phöniker. Stuttgart, 1965.
H. Bernhardt. Der alte Libanon. Leipzig, 1976 (К.—Х. Бернхард. Древний Ливан. Москва, 1982).

R. Borger. Einleitung in die assyrischen Königsinschriften. Erster Teil: Das zweite Jahrtausend v. Chr. Leiden. 1961 (Handbuch der Orientalistik).
H. Th. Bossert. Altsyrien. Tübingen. 1951.
J. Bright. A. History of Israel. Philadelphia. 1959.
J. A. Brinkman. A Political History of Post-Kassite Babylonia 1158—722 B. C. Rome. 1968.
J. A. Brinkman. Materials and Studies for Kassite History. Chisago. 1976.
J. P. Brown. The Lebanon and Phoenicia. Beirut. 1969.
G. Buccellati. Cities and Nations of Ancient Syria. Rome. 1967.
E. Cavaignac. Les Hittites. Paris. 1950.
F. Cornelius. Geschichte der Hethiter. Darmstadt. 1979^{3}.
G. R. Driver, J. C. Miles. The Assyrian Laws. Oxford. 1959.
J. Friedrich. Die hethitischen Gesetze. Leiden. 1959.
A. K. Grayson. Assyrian Royal Inscriptions. Wiesbaden. 1972—1976. I—II.
A. K. Grayson. Assyrian and Babylonian Chronicles. New York. 1975.
O. R. Gurney. The Hittites. Harmondswoth. 1964^{2} (О. Р. Герни. Хетты. Москва. 1987).
D. Harden. The Phoenicians. Harmondsworth. 1980^{3}.
R. K. Harrison. Introduction to the Old Testament. London. 1970.
J. H. Hayes, J. M. Miller (eds.). Israelite and Judaean History. London. 1977.
G. Herm. Die Phönizier. Das Purpurreich der Antike. Düsseldorf — Wien. 1973.
S. Herrmann. A. History of Israel in Old Testament Times. London. 1975.
G. Hölscher. Geschictsschreibung in Israel. Untersuchungen zum Jahvisten und Elohisten. Lund, 1952.
T. Ishida. The Royal Dynasties of Ancient Israel. Berlin, 1977.
H. Klengel. Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v. u. Z. Berlin. 1965—1970. I—III.
H. Klengel. Geschichte und Kultur Altsyriens. Leipzig. 1979^{2}.
S. Moscati. Die Phöniker von 1200 v. Chr. bis zum Untergang Kartahagos. Zürich. 1966.
A. et R. Heher. Histoire biblique du peuple Israël. Paris. 1962. I—II.
M. Noth. Geschichte Israels. Göttingen. 1961^{5}.
M. Noth. Die Welt des Alten Testaments. Berlin. 1962^{4}.
A. T. E. Olmstead. Assyrian Historiography. Columbia. 1916.
A. T. E. Olmstead. History of Assyria. London — New York. 1923.
A. T. E. Olmstead. History of Palestine and Syria to the Macedonian Conquest. London — New York. 1931.
A. Parrot. Nineveh and Babylon. London. 1961.
A. Parrot. Abraham et son temps. Neuchatel. 1962.
A. Parrot et al. Les Phéniciens. Paris. 1975.
Th. H. Robinson. History of Israel. I. From the Exodus to the Fall of Jerusalem. 568 B. C. Oxford. 1932.
W. Schramm. Einleitung in die assyrischen Königsinschriften. Zweiter Teil: 934— 722 v. Chr. Leiden. 1973 (Handbuch der Orientalistik).
M. F. Unger. Israel and the Aramaeans of Damascus. London. 1957.
L. Waterman. Royal Correspondance of the Assyrian Empire. Michigan. 1930—1936. I—IV.
E. Weidner. Die Inschriften Tukulti-Ninurtas I und seiner Nachfolger. Graz. 1959.
J. Wellhausen. Israelitische und jüdische Geschichte. Berlin. 1958^{9}.

II

Възход и упадък на полисния свят

6. ГРЪЦКИЯТ ПОЛИС

6.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Опитът да се скицира накратко обществената и държавна действителност в класическа Гърция се оказва трудна задача. В противовес на римската държава, която се характеризира със сравнително хомогенно, в продължение на столетия запазило се стабилно държавно и обществено развитие, гръцките условия се отличават с многобройни форми и характерни черти: Различни форми на управление и държавни структури, наред със съответните им социални устройства, съществуват в непосредствена близост и твърде ограничена територия и предлагат от една страна пъстра картина на държавната и обществената реалност, но от друга страна, утежняват общовалидното им систематизиране.

От основно значение за разбирането на гръцкото мислене за държавата е понятието *полис*, производно на което е нашата дума политика. „Полис“ е било само по себе си абстрактно понятие, което допуска повече интерпретации. В най-широк смисъл то означава независима от вън общност, която се управлява по собствени норми и ценностни представи, и в която винаги определена група от свободни граждани (*полити*), различна по брой в отделните случаи, определя обществения живот (Arist. Pol. III 1275 в). По правило с думата полис се означава множество релативно малки общини, които са били групирани около един градски център и чиито жители и територии обикновено не достигали големи размери. За този вид полиси се е наложило означението град-държава — един двусмислен термин, понеже може да възникне представата, че градът властува над хинтерланда, което не винаги е било задължително. Друга трудност за прецизиране на съдържанието на понятието полис произтича от твърде различната *степен на урбанизация* на отделните общини. Ако се вземе за основа на сравнение класическият пример Атина — Спарта, то тази разлика проличава особено ясно. В противовес на разположения в близост до морето търговски град Атина, който може да бъде характеризиран като високо развит градски център, Спарта има в значително по-малка степен градски характер. При все това Лакедемонската община била схващана и означавана от гърците като полис, макар че спартанците се противопоставяли на това и считали своя селищен комплекс от отделни села, лишен от градска стена и урбанизация, като нещо особено.

Със сравнението в структурно отношение на двата града ние се докосваме до друг важен компонент на понятието полис. Например Атина и Спарта се различават не само по различната степен на урбанизация, но преди всичко по съответните им форми на организация. Спартанската носи белезите на аристократично управление, в което елементите на монархията имали все още определена роля, основаваща се на затворения елит от пълноправните спартански граждани. След изгонването на последния род от тирани, Пизистратидите, атинският строй се превърнал в *демокрация*, в която делата на полиса се определяли от *демоса*, който бил наново разпределен по фили чрез реформите на Клистен. Поради това означението полис не е било свързано с някаква специфична форма на управление. В един полис е можело да се приемат както олигархически закони, така и демократични, без да се е внасяла поради това промяна в понятието полис. Оттам и античната представа за полис наподобява модерното понятие за държава, с която не е свързано специфично определение за съществуващата форма на управление. Чрез отъждествяването на античния полис с термина град-държава се изразява само една важна част от историческата действителност в повечето гръцки общини, които обикновено били обединени от градския център в средището на малка територия.

Повечето гръцки полиси са притежавали три ясни характерни черти: на първо място несломимата воля за опазване и утвърждаване на политическата им независимост; след това — силен стремеж за самостоятелно снабдяване и задоволяване (*автаркия*), чието осъществяване се удавало само в отделни случаи; и накрая се наблюдава стремеж към уеднаквяване в политическия живот, което намира израз в постепенното осъществяване на равноправието на гражданите от един град (*изономия*). Гражданите на гръцкия полис се различават съществено от типа на съвременния гражданин (Arist. Pol. III 1275 sqq.). Гръцкият полис бил за тях не само родина и религиозен център, който често бил почитан с божествен култ, но и съдбовна общност. Съответното им право на гражданство е било за политите интегрална съставна част от тяхната идентичност. Добиване на право на гражданство, т. е. получаване на чуждо поданство — нещо, което в повечето съвременни държави става в резултат просто на административен акт — е било практически невъзможно в гръцкия полис, защото е било необходимо съгласието на всички граждани. Въпреки това много гръцки градове приемали доброволно чужденци и заедно с несвободните те надминавали по брой пълноправните граждани в някои полиси. Чужденците (*метеки, периеки*) не получавали граждански права, не били подчинени на правните норми в приелия ги град. Полисната власт отивала твърде далеч и обхващала всички области от живота на населението. От държавата на римляните гръцкият полис се отличавал с по-големи абсолютни изисквания. Общественият и личен живот били уреждани и регламентирани от конституцията (*politeia*) на полиса; на много полити тя дори гарантирала икономическо съществуване.

След изгонването на тираните много полиси получили олигархически, а някои — демократични конституции. Реформатори и законодатели като атинянинът Солон или легендарният спартанец Ликург не могли да преодолеят привлекателната сила на полисите. Те посветили своето реформаторско дело не на възстановяване на архаичното аристократично общество, а на полисната идея (Plut. Lyc. 8 sqq.; Sol. 14 sqq.). Въведените от тях промени били насочени към автономни граждани (*полити*), а не към монархия, която пуснала корени на много места в гръцкия си вариант на тирания, и която се разглеждала като контрапункт на конституция, поддържана от свободните граждани на един град (подобна на представата за *rex* в римското републиканско общество). Така повечето спорове вътре в полисите загубили характера на борба между два противоположни възгледи за държавата, но се разигравали предимно между различни групи от населението, всяка от които искала да спечели за себе си възможно най-голямо участие във властта и влияние сред гражданите. Заможни граждани и безимотни спорели за изискванията си към структурите на политическия живот в техния общ роден град. При все това политическите спорове се коренели в политическите и социалните отношения, които определяли всекидневието на държавите полиси.

Вън от тези борби за власт между различните групи и прослойки на гражданите оставали многобройните неграждани — чужденци и други непълноправни, макар и лично свободни хора, пребиваващи на територията на даден полис (наричани *метеки* в Атина, *периеки* в Спарта), както и робите, броят на които непрестанно нараствал. През VI-V в. пр. н. е. се наблюдава не само значително увеличение на числеността на робите в гръцкия полисен свят, но и преход към по-интензивни форми на експлотация, свързани с т. нар. класическо (или антично) робовладение. В много полиси били въведени специални мерки, ограничаващи или забраняващи заробването на съграждани за дългове; основен източник на роби станали колониите, където те били купувани на ниска цена или обменяни срещу гръцка занаятчийска продукция от местните варварски владетели. Значителни маси роби от Скития, Тракия, Мала Азия, Италия и Сицилия постъпвали постоянно на робските пазари в Гърция; изобилието на евтина робска работна сила направило възможно широкото прилагане на робски труд във всички основни отрасли на производството — в селското стопанство, в занаятите, в рудниците, като прислуга в домовете на богатите. Върху робите бил прехвърлен най-тежкият, унизителен и неквалифициран труд; същевременно у техните господари — свободните полисни граждани — все повече се формирало отрицателно отношение към физическия труд; те имали повече свободно време, което можели да посвещават на занимания с политика, спорт, култура или наука. Така развитието на робовладението дало съществен тласък за разцвета и забележителните завоевания на новата полисна цивилизация.

Робовладението ускорявало и задълбочавало икономическото разслоение на полисното гражданство: бедността и нуждата оставали широко разпространени в Гърция. Материалните условия за живот на долните слоеве били крайно оскъдни, и противоположното им богатство на горния слой предизвиквало негодувание, ако не и непримирима вражда. Малката и бедна гръцка родина не могла да изхранва многобройното си население. Често част от гражданите на един полис трябвало да напусне страната, за да си създаде в колониите нови условия за живот. Където и изселването не допринасяло за дълготрайно подобрение, демографският натиск довеждал до опасно социално напрежение. Враждебността между богатите и безимотните граждани определяла често политиката на града. *Политът* се чувствал задължен да помага на своя град, обаче съзнавал също и своите права. Ако не бил съгласен с господстващата форма на управление, понеже виждал в нея господството на една социална група, което противоречало на неговите материални интереси, той нямал скрупули да се бори срещу него, и с това в крайна сметка да доведе и до падане на управлението. Линията, разделяща мирната политика и бунта (*stasis*) била често прекрачвана в класическа Гърция; резултатът е безкрайна верига от граждански войни, т.е. борби между богати и бедни, между *олигархи* (малцинството) и *демократи* (мнозинството) за властта в държавата (Thuk. I, 24 sqq.; Arist. Pol. V, 1301 b). Обаче имало и полиси, които се характеризират с относително стабилна политика. Към тях принадлежат Спарта и Атина, чиито конституции и държавно развитие станали от решаващо значение за понататъшната история на Гърция.

Завладяването на съседна Месения и заробването на нейното население от Спарта определят решително насоките и провеждането на спартанската политика. Месенските *илоти* произвеждали необходимото за препитанието на спартанските си господари, а превърналите се във военна каста спартиати бдели недоверчиво, за да се запази това състояние. Тази ситуация довежда до две колебливи последствия: от една страна, въздигналите се до господари спартиати изпаднали в силна икономическа зависимост от своите държавни роби; от друга страна, те били травмирани от призрака на въстанието на превишаващите ги по брой илоти. На този фон трябва да се разглежда реорганизацията на спартанската държава през отделни периоди на VI в. пр.н.е.. приписвана на Ликург, която води до създаване на спартанския начин на живот. т.нар. *спартански космос.* Тези опити за реформа представляват всъщност нагаждане към военните изисквания на един управляван със силата на оръжието народ. Били премахнати всякакви разлики между аристократи и неаристократи. Всички спартиати без разлика на произход и имущество получили политическо равноправие, което прокарва старият аристократичен принцип на „господство на най-добрите". Тази повратна крачка предпоставя всъщност премахването на древните дорийски родови обединения (*фили*) в полза на новото разпределение на гражданите по военни отряди. Старият *родов принцип* на деление трябвало да отстъпи пред нуждите на военизираното общество. С това в спартанското общество се налага принципът на рационалността, т.е. целта определя мисленето, и в последствие се проявява като съвършен държавен тоталитаризъм. Правителствената власт в Спарта имали *ефорите*, които се избирали ежегодно, и които в съвместна работа със „съвета на старейшините" (*gerusia*) определяли насоките на политиката: в герузията участвували 28 мъже спартиати над шестдесетгодишна възраст. Народното събрание се събирало само за да даде вот на поставените му въпроси.

Двойната царска власт имала ръководно място в тази организирана по военному държава: това е една институция, произхождаща от спартанската древност, на чието съществуване консервативните спартанци не посягали, и в мирни времена нейната политическа власт била незначителна. Във война обаче двамата царе били главнокомандващи на лакедемонското опълчение, най-важното и ефективно оръжие на спартанската държава.

Съвместните обеди, военните упражнения и състезания играели голяма роля в спартанското общество. Всички органи на държавата, нейните мощности и обществена структура, били съобразени с войната. Така военният елемент бил силата, определяща всичко в държавата. С това били отворени вратите пред опасността от застой в политическото и обществено развитие (Arist. Pol. II 1170 в. sqq.). Нарушението на твърдо установения ред в спартанския космос било невъзможно за отделния човек, защото това би разтърсило съществуването и функционирането на това общество и държавата му. Наистина в самата Спарта била последователно осъществена демократичната сама по себе си идея за равноправие на всички граждани, но радикалният начин на провеждането и запазването ѝ изглежда много малко демократичен. При това правото за разгръщане на собствената индивидуалност имало твърде малко значение и напротив, тоталитарните изисквания на спартанския космос към неговите граждани превъзхождали всичко.

Но все пак, колкото и строго и неотстъпчиво да реагирали спартиатите у дома, в отношенията си към пелопонеските съседи и съюзниците те се отличавали с голяма либералност. Наистина те се опитвали навсякъде, където било възможно, да поставят олигархично управление, но външната им политика се характеризирала изобщо с резервираност. Спарта се задоволява с това да бъде начело (*prostates*) в *Пелопонеския съюз* и да бъде уважавана и призната като авангард на Гърция.

Историческото развитие на Атина, града на легендарния Тезей, протича по-различно в сравнение с дорийската Спарта. Тук се налага не консервативна олигархическа конституция, а искането на демоса за активно участие в делата на града. Важна стъпка по пътя към демокрация в Атина са *Солоновите реформи*, които премахнали робството за дългове и се опитали да подобрят положението на атинските селяни (Arist. Pol. II 1273 в sq.). С това се постигнал съществен предварителен етап в осъществяването на демокрацията. След него се осъществява от Клистен новият държавен ред, чрез организиране на гражданите в десет нови фили и създаване на институция, представяща цялото гражданство — „Съвета на петстотинте" (*bulé*). *Конституционната реформа на Клистен* давала възможност за участие на безимотните граждани (*тети*) в политическия живот в рамките на *Темистоклевата морска политика*. Към средата на V в. пр.н.е. било завършено демократизирането на атинската конституция. По време на Ефиалт запада значението на последния аристократичен бастион на държавата — *ареопага*. Неговите най-важни функции преминали към съвета, народното събрание и съдилищата. Накрая, при Перикъл окончателно победил принципът на изономията, с което било постигнато фактическо равноправие на всички граждани (Arist. Athen. Pol. 25 sqq.).

Тъй както и в Спарта, политически пълноправното гражданство на атинската демокрация далеч не обхваща цялото население на Атина. Пълноправните граждани в сравнение с нямащите право да гласуват (жени, метеки и роби) по числеността си били малцинство. Модерните изчисления говорят за приблизително 10% пълноправни граждани от цялото население на Атина. Въпреки това в Атина кръгът на политически правоспособните бил много по-голям, отколкото в много други гръцки полиси, които се придържали към тимократичния принцип, разрешаващ само на заможните право на участие и съдействие в делата на полиса. Нещо повече — извършеното в Атина премахване на имуществената бариера като предпоставка за политическо участие, означавало значителен пробив в полза на демократичното мнозинство.

Придържайки се към класическата формулировка на Аристотел, според която само участващият в правораздаването и управлението (Arist. Pol. III 1275 а) може да бъде означен като гражданин на полиса, всички атински граждани може да се нарекат *полити* (в смисъла на Аристотел), защото те притежавали активно и пасивно изборно право. Отделният гражданин бил призоваван като упълномощител, както и като пълномощник в служба на държавата, според това каква служба са му възложили неговите съграждани. Участието на атинските граждани в политическите дела на града им било по-пряко и се разпростирало по-далеч от това, което съвременните държави позволяват на гражданите си да вършат. В цялата античност не е имало представителна демокрация, в която професионални политици да се грижат за държавните работи по поръчение на анонимна маса избиратели. Атинският гражданин могъл да поеме и активно, и пасивно отговорност, заемайки всяко възможно място в полиса — като политик, съдия, или чиновник за определен мандат. Понеже по правило длъжностните лица се сменяли, не е могло обикновено да се установи каста на професионални политици, която постепенно да вземе юздите на властта.

Като меродавни органи на атинската конституция трябва да се отбележат Народното събрание (*ekklesia*). Съветът на петстотинте (*bulé*) и многочислените народни съдилища (*heliaia*). Най-важното политическо обединение било еклесията. Под ръководството на съответния председател на Съвета се събирало Народното събрание: то могло да взема решения с просто мнозинство от имащите право на глас. От еклесията се избирали цивилните и военните държавни служители, одобрявали се закони и се ратифицирали договори с чужди държави. Различно от римските *комиции*, в атинското народно събрание всеки гражданин имал правото на законодателна инициатива. Той могъл да изказва мнението си там, да го обосновава и накрая да доведе до гласуване своите предложения за закони.

Булето се състояло от петстотин съветници, които се избирали в различни части на града и страната, и представяли отделните фили и деми. Всяка десета от съвета, т.е. петдесет души от всяка фила образували комисия (*притания*), която дежуряла в едномесечен срок, и в чиито ръце се намирало обсъждането и ръководството на най-важните държавни и управленчески работи. Председате- лят на пританията (*epistates*), който бил подменян ежедневно, бил по ранг най-висшият представител на атинската държава — една повече символична, отколкото имаща политическа власт функция. Към другите важни задачи на булето били предварителното обсъждане и подготовка на законодателните инициативи, решенията на Народното събрание и др.

Както в повечето антични държави и атинската изпълнителна власт била поле за дейност на най-богатите слоеве на обществото. Избраните чиновници изпълнявали своята служба безплатно; за тях това било преди всичко чест и следователно отличие, което предполагало обикновено поредица от разноски и задължения от тяхна страна. Висшите цивилни чиновници били деветте *архонта* (архонт *епоним*, според който била назовавана годината; *базилевс*, *полемарх* и шест *тесмотети*), които трябвало да изпълняват задачите на представителство на властта, правораздаването, поддържането на култа и т.н. Подпомагала ги колегията на *стратезите* (десет на брой), която била натоварена предимно с военни задачи и с върховното командуване на атинската войска. За контрола на дейността на чиновниците, за спазването на конституцията и на всички други обществени работи, била използувана институцията на народните съдилища като върховни крепители на демокрацията. Доколко далеч стига властта на тази трета съдебна сила в държавата, се вижда преди всичко от въвеждането на съда на чирепите (*остракизъм*). С него демокрацията си създала институция, която извеждала на преден план непрекъснато съществуващото латентно недоверие срещу твърде силната личност. Немалко атиняни, между които най-изтъкнатите и най-способните, станали жертва на това оръжие, основаващо се на недоверието и страха. Остракизмът действувал като елемент на демократичния деспотизъм в тази държава на атиняните, вманиачена от идеята за равноправие на всички граждани.

6.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Plutarch. Lykurgos 5 sq.: За реформите на Ликург.

От многобройните преобразования, които Ликург въвел, най-съществеността било учредяването на съвета на геронтите. Последният според думите на Платон, бидейки приравнен по значение с властта на царете, която била придобила характер на подчертан произвол, се изравнил по влияние с нея при разрешаването на най-важните въпроси, съдействувал повече от всичко друго за запазването на държавата и внесъл мъдрост в управлението. И действително държавното управление, което преди това било лишено от стабилност и клоняло ту към страната на царете с тенденция за установяване на тирания, ту към страната на народа за възтържествуването на демокрацията, след като в средата между тези крайности била поставена опора във формата на властта на геронтите (старейшините), придобило равновесие и твърде стабилно устройство. Причината за това било обстоятелството, че двадесетте и осем геронти, присъединявайки се към царете, имали възможност да се противопоставят на демокрацията, а, от друга страна, те имали възможност да поддържат народа да не допусне установяването на тиранията.

За да премахне окончателно всякакво неравенство и несъразмерност, Ликург искал да раздели и движимото имущество, но тъй като виждал, че гражданите понасят тежко обстоятелството да бъдат лишавани от своето имущество, той тръгнал по околен път и чрез своите държавнически мероприятия успял да преодолее користолюбието на гражданите. Преди всичко той извадил от обръщение златните и сребърните монети, постановил да се използуват само железни монети, но и последните със своето голямо тегло и обем притежавали съвсем незначителна стойност, тъй като за десет мини от тях било необходимо да се строи в домовете голямо помещение и те да се превозват с кола.

. . . По този начин луксът, като бил лишен от онова, което го поддържало и хранело, малко по малко замрял и изчезнал от само себе си. Онези хора, които били натрупали голямо имущество, нямали никакви предимства пред бедните, тъй като нямали никаква възможност да извадят своето богатство на показ, а трябвало да го държат сякаш зазидано и скрито в домовете си без да могат да го употребят. Ето защо и обикновените съдове и всичко необходимо като кревати, столове, маси, започнало да се изработва от най-добро качество от самите спартанци, а спартанските кани [котони] според думите на Критий намирали най-добро приложение по време на походите, тъй като понякога от тях се налагало по необходимост да се пие вода, а тези съдове прикривали мътния ѝ цвят, тъй като извитите им краища задържали калта и от тях можело да се пие сравнително по-чиста вода. Автор на всички тези мероприятия бил законодателят Ликург. Занаятчиите, които дотогава изработвали луксозни предмети, трябвало да прилагат занапред своето майсторство при изработването на предмети от първа необходимост.

Ксенофонт от Атина (V—IV в. пр.н.е.) е след Тукидид най-именитият атински историк. Неговата „Гръцка история" (Hellenica) и „Анабазис", а така също и текстът за „Държавата на лакедемонците" са изключително ценни извори за историята на неговото време.

Xenophon. Lak. pol. 5. 2 sq.: За спартанския начин на живот

2. Ликург заварил у спартанците такива порядки, каквито съществували и у останалите гърци, когато всеки обядвал у дома си. Като си дал обаче сметка, че това обстоятелство е причина за лекомисленост и отпуснатост, Ликург направил техните съвместни обеди публични, като по този начин смятал, че ще направи невъзможно нарушаването на наредбите.

На гражданите той разрешил да употребяват в такова количество храна, че да не се пресищат без мярка, но и да не чувстват недостиг. Впрочем на тези обеди често се дават добавки във вид на убит дивеч; случва се понякога така, че вместо дивеч богатите често поднасят на трапезата пшеничен хляб. По този начин трапезата никога не остава без ядене, докато онези, които се хранят на нея, не се разотиват, а от друга страна, тя не е свързана с много големи разноски.

8. Освен това Ликург бил забелязал, че храната придава на онези, които работят, хубав цвят, здрави мускули и голяма сила, докато онези, които безделничат, затъпяват и се обезобразяват от нея. Ликург сметнал, че тези негови наблюдения имат голямо значение, а като размислил и върху това, че даже и на онзи, който работи доброволно и усърдно, макар и той да е в напреднала възраст, физическите му сили са в добро състояние, той предписал щото всеки от най-старите, които се намират ежедневно в гимназия, да бди никой да не извършва работа по-малка от храната, която му се дава.

9. Струва ми се, че в това отношение не се е измамил, защото не бихме могли да намерим хора нито по-здрави, нито телесно по-крепки от спартиатите. Последните упражняват еднакво и равномерно нозете си, ръцете си и врата си.

Aristoteles, Athen. Pol. 6 sq.: Солоновите реформи

Като взел властта в свои ръце, Солон освободил народа и в настоящия момент, пък и в бъдеще, като забранил заемите да се гарантират със залог на личната свобода. След това той издал закон и отменил всички дългове, частни и държавни, което се нарича „сизахтия“, защото като че ли с това бил снет товар от гърба на длъжниците. По този повод някои се опитват да оклеветят Солон. Случило се така, че когато Солон се готвел да проведе сизахтията, той обадил за това на някои от познатите си, а впоследствие, както твърдят демократите, бил изигран от приятелите си; по думите пък на онези, които желаят да го очернят, сам Солон взел участие в печалбите. Както се разправяло, те взели пари назаем и накупили много земя, а когато не след дълго време дълговете били премахнати, станали богати. Оттук, както се разправя, водят началото си родовете, които по-късно се смятали за богати от памтивека. Твърдението на демократите заслужава все пак повече доверие. Солон бил във всяко друго отношение твърде умерен и безпристрастен и макар да имал възможност да привлече към себе си чрез измама едната партия и по този начин да стане тиран в държавата, той предпочел да стане омразен и на двете партии и поставил благото и спасението на държавата над своите лични облаги. Ето защо неправдоподобно е такъв човек да е могъл да се опетни с подобни дребнави и недостойни постъпки. А че той е имал възможност да стане тиран, се доказва от разклатеното състояние на държавата. Самият той изтъква това твърде често в стихотворенията си, а и всички останали автори го признават. Следователно въпросното обвинение трябва да се счита за лъжливо.

Държавният строй, който Солон установил, и законите, които той издал, били различни от по-ранните. Законите на Дракonт престанали да бъдат в сила с изключение на законите за убийство. Тези закони били написани на така наречените „кирби“ и били изложени от атиняните в царската колонада, като всички положили клетва да се съобразяват с тях и да ги прилагат. А пък деветте архонти, които се заклели пред камъка, дали обет да посветят на боговете златна статуя, в случай че престъпят някой от законите; от тогава дават същата клетва и до днес. Солон установил своите закони за 100 години и дал следното устройство на държавата. Въз основа на оцененото им имущество той разделил гражданите на четири категории, както се делели и преди това, а именно на пентакосиомедимни, конници, зевгити и тети. При това той дал достъп до ръководните държавни длъжности на гражданите от класите на пентакосиомедимните, конниците и зевгитите, а именно длъжностите на деветте архонти, на ковчежниците, на полетите, на колегията на единадесетте и на колакретите, като дал всекиму право на власт, съответна на големината на имуществото му. На онези, които принадлежали към категорията на тетите, той позволил да участвуват само в народното събрание и в съдилищата. Към категорията на пентакосиомедимните спадал онзи, който получавал от земята си 500 мери продукти в твърдо и течно състояние. Към категорията на конниците спадали онези, които изкарвали над 300 мери; но някои твърдят, че към имуществената категория на конниците спадали онези, които били в състояние да изхранят кон. Като доказателство за това те привеждат преди всичко названието на тази категория, което ѝ било дадено поради естеството на самата работа, а също и някои посвещения от старо време. Така например на Акропола се намира посвещение със следния надпис: „Антемион, синът на Дифил, посвети това изображение на боговете, след като от тет стана конник“. Непосредствено до надписа има изобразен кон, което според мнението на същите автори е признак за имуществената категория на конниците. По-вероятно е все пак, че и тази категория, подобно на категорията на пентакосиомедимните, се характеризирала

и отделяла от другите по броя на мерите храни, които произвеждала. Към категорията на зевгитите принадлежали онези, които получавали доход от 200 мери сухи и течни продукти. Останалите граждани се числели към категорията на тетите, които нямали достъп до никаква държавна длъжност. Затова и до днес, когато председателствуващият запита някого, който желае да бъде избран с жребие на някаква длъжност, към коя имуществена категория принадлежи, никой няма да отговори, че спада към категорията на тетите.

Aristoteles, Athen. Pol. 21 sq.: Реформите на Клистен

По изложените по-горе причини народът имал доверие в Клистен, а той, като застанал начело на градския демос, на четвъртата година след свалянето на тиранията от власт по времето на архонта Исагор, устроил държавата по следния начин. Най-напред той разделил всички на 10 фили вместо предишните 4, понеже искал да ги смеси, та по този начин повече хора да се ползуват от гражданските си права. Оттам води началото си и поговорката „Не закачай филите!“ Тя се употребява и по отношение на онези, които искали да издирват родословието и произхода на гражданите. След това той установил съвет от петстотин души вместо предишните четиристотин, по 50 души от всяка фила, а дотогава били по сто от всяка фила. Той не разделил гражданите на 12 фили, за да не трябва да ги дели въз основа на съществуващите от по-рано третини (тритии), а те именно били дванадесет на брой и се съдържали в четирите фили, като в такъв случай не би се постигнало смесване на народа. Клистен разделил страната на 30 части по деми, като взел десет части около града, десет от крайбрежието и десет от вътрешността на страната; тези части той нарекъл третини и ги разделил с жребие по три на всяка фила, та по този начин в състава на всяка да влизат части от всички тези области на Атика. Жителите на отделните деми той заставил да се смятат за демоти и за да не би хората да издават новите граждани, като ги назовават с бащините им имена, наредил да се наричат по имената на демите; затова и в частния си живот атиняните се именуват според демите. Клистен учредил и демарсите, които имали същите функции, каквито имали предишните навкрари, тъй като той учредил и образувал демите на мястото на навкрариите. Едни от демите той нарекъл по мястото, където се намирали, а други — по имената на техните основатели, тъй като не всички се намирали на места, които имали вече име. На всекиго Клистен предоставил да пази родовете, фратриите и жреческите длъжности, тъй като това му било завещано от неговите деди, а на филите дал десет епонима, посочени от Питията измежду сто предварително избрани родоначалници (архегети).

След тези промени държавният строй станал много по-демократичен от онзи по времето на Солон. Станало именно така, че тиранията обезсилила законите на Солон вследствие на това, че те не се прилагали, а Клистен издал други, нови закони, като имал предвид интересите на народа. Между тях бил и законът за остракизма. И така преди всичко на петата година след учредяването на този закон, по времето на архонта Хермокреонт, бил установен текстът на клетвата на съвета на петстотинте, така както я полагат и до днес членовете на съвета. След това започнали да избират стратезите по фили, и то по един от всяка фила, а главнокомандващ на цялата войска бил полемархът. На двадесетата година, след като атиняните победили в битката при Маратон по времето на архонта Фенип и се били изминали две години от времето на тази победа, а народът съзнавал вече своята сила, тогава чак бил приложен законът за остракизма, който бил установен от подозрителност спрямо силните и влиятелни личности, тъй като и Пизистрат от водач на народа и стратег станал тиран. Пръв бил остракизиран един от неговите сродници, а именно Хипарх, син на Харм от дема Колит, главно заради когото Клистен създал закона, тъй като желаел да го прогони. Работата била там, че атиняните, прилагайки присъщата на демокрацията снизходителност, позволили на онези приятели на тираните, които не били взели участие в техните престъпления по време на смутовете, да живеят в града. А техен водач и покровител бил именно Хипарх. Още на следната година обаче, във времето на архонта Телезин, за пръв път след тиранията деветте архонти били избрани чрез бобово жребие по фили измежду петстотин души, избрани предварително от демите, докато всички предишни архонти се избирали чрез гласуване. Тогава бил остракизиран и Мегакъл, син на Хипократ от дема Алопека. Така три години поред били прогонвани приятелите на тираните чрез остракизъм, заради които бил създаден този закон. След това обаче на четвъртата година започнали да подлагат на остракизъм и всички останали, които им се стрували твърде мощни и влиятелни. Пръв от хората, които нямали нищо общо с тираните, бил подложен на остракизъм Ксантип, син на Арифрон. Три години след това, през архонтството на Никомед, били открити рудници в Маронея и държавата получавала от разработването им приход от 100 таланта. Когато някои съветвали да се поделят парите между народа, Темистокъл се възпротивил, без да каже за каква цел ще употреби парите, а заповядал да се дадат назаем на 100 души от най-богатите граждани, по талант на всекиго, и после, ако се задоволят с резултата на разхода, градът ще вземе този разход върху себе си, ако ли не, да приберат парите от длъжниците. Като получил парите при това условие, той заповядал да се построят 100 триери, по една на всеки от стоте души; с тези триери се сражавали против варварите при Саламин. По това време бил изгонен чрез остракизъм Аристид, син на Лизимах. Четири години по-късно, във времето на архонта Хипсихид, във връзка с похода на Ксеркс атиняните повикали обратно всички прогонени чрез остракизъм. Било постановено за в бъдеще остракизираните да живеят отвъд линията Герест-Скилей, в противен случай да бъдат лишавани веднъж завинаги от гражданските им права.

6.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Изследвайте по дадените текстове устройството на спартанския космос и се опитайте да разкриете най-важните политически и социални структури.

2. Какви тенденции (положителни — негативни) се разкриват в античните съобщения за спартанската конституция (Плутарх, Ксенофонт) и атинската конституция (Аристотел)? Опитайте се от дадените текстове за развитието на атинската конституция да разкриете най-важните политически и обществени структури.

3. Какви обществени сили определят политическия живот на Атина и съответно на Спарта, и какви последици следват от това?

6.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

683/2 г. пр.н.е.
Начало на атинските списъци на архонтите
594/3 г. пр.н.е.
Реформите на Солон в Атина
VI в. пр.н.е.
Реформите на Ликург в Спарта

561—528 г. пр.н.е.
Тиранията на Пизистрат в Атина
508/7 г. пр.н.е.
Конституционни реформи на Клистен в Атина

Автаркия, ареопаг, буле, герусия, демос, ефори, епистати, метеки, остракизъм, периеки, простати, притания, стасис, фили.

6.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Ю. В. Андреев. Раннегреческий полис (Гомеровский период). Ленинград, 1976.
Античный полис. Ленинград, 1979.
А. К. Бергер. Политическая мысль древнегреческой демократии. Москва, 1966.
А. Доватур. Политика и Политии Аристотеля. Москва — Ленинград, 1975.
А. И. Зайцев. Культурный переворот в древней Греции VIII—V вв. до н. э. Ленинград, 1985.
Г. А. Кошеленко. Полис и город: к постановке проблемы. — Вестник древней истории, 1980, № 1.
Г. А. Кошеленко. Введение. Древнегреческий полис. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва, 1983, I, 9—36.
Г. А. Кошеленко. Греческий полис и проблемы развития экономики. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса, Москва, 1983, I, 217—246.
Г. Ф. Полякова. От микенских дворцов к полису. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва, 1983, I, 89—127.
Э. Д. Фролов. Рождение греческого полиса. Ленинград, 1988.
В. П. Яйленко. Архаическая Греция. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва, 1983, I, 128—193.
A. R. Burn. The Lyric Age of Greece. London, 1978^2.
J. N. Coldstream. Geometric Greece. London, 1977.
V. R. d'A. Desborough. The Greek Dark Ages. London, 1972.
R. Drews. Basileus. The Evidence for Kingship in Geometric Greece. London, 1983.
V. Ehrenberg. Der Staat der Griechen. Zurich—Stuttgart, 1965^2 (The Greek State. London, 1969).
V. Ehrenberg. From Solon to Socrates. Greek History and Civilization during the Sixth and Fifth Centuries B. C. London, 1973^2.
M. I. Finley. Early Greece. The Bronze and Archaic Ages. London, 1970.
W. G. Forrest. La naissance de la démocratie grecque de 800 à 400 av. J.—C. Paris, 1966.
K. Freeman. Greek City States. London, 1950.
G. Glotz. La cité grecque. Paris, 1968.
R. J. Hopper. The Early Greeks. London, 1976.
L. H. Jeffery. Archaic Greece. The City-States c. 700—500 B. C. London, 1976.
E. Kirsten. Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes. Bonn, 1956.
J. V. Luce. The Polis in Homer and Hesiod. Dublin, 1978.
R. Martin. L'Urbanisme dans la Grece antique. Paris, 1956.
O. Murray. Early Greece. Brighton, 1980.
J. de Romilly. Problemes de la démocratie grecque. Paris, 1975.
A. M. Snodgrass. The Dark Ages of Greece. Edinburgh, 1971.
A. M. Snodgrass. Archaic Greece. London, 1980.
C. G. Starr. The Origins of Greek Civilisation, 1100-650 B. C. New York, 1961.
K. W. Welwei. Die griechische Polis: Verfassung und Gesellschaft in archaischer und klassischer Zeit. Stuttgart, 1983.

Ранногръцка тирания

A. Andrewes. The Greek Tyrants. London, 1956.
H. Berve. Die Tyrannis bei den Griechen. Munchen, 1967, I—II.
C. Mossé. La tyrannie dans la Grece antique. Paris, 1969.

Гръцката колонизация

В. П. Яйленко. Греческая колонизация VII—III вв. до н. э. Москва, 1982.
J. Bérard. La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité. Paris, 1957.

J. Bérard. L'expansion et la colonisation grecques jusqu'aux guerres médiques. Paris. 1960.
F. Bilabel. Die ionische Kolonisation. Leipzig. 1920 (Philologus. Suppl. Bd. 14. H. 1).
J. Boardman. The Greeks Overseas. Harmondsworth. 1973.
J. M. Cook. The Greeks in Ionia and the East. London. 1962.
T. J. Dunbabin. The Greeks and their Eastern Neighbours. London. 1957.
T. J. Dunbabin. The Western Greeks. Oxford. 1948.
C. Roebuck. Ionian Trade and Colonization. New York. 1960.
M. B. Sakellarion. La migration grecque en Ionie. Athènes. 1958.

Спарта

Плутарх. Ликург. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II. Москва. 1961.
Ю. В. Андреев. Спарта как тип полиса. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва. 1983. I. 194—216.
А. К. Бергер. Социальные движения в древней Спарте. Москва. 1936.
P. Cartledge. Sparta and Laconia: A Regional History. 1300—362 B. C. London. 1979.
W. G. Forrest. A History of Sparta 950—192 B. C. London. 1968.
J. T. Hooker. The Ancient Spartans. London. 1980.
G. L. Huxley. Early Sparta. London. 1962.
A. H. M. Jones. Sparta. Oxford. 1968^{2}.
F. Michell. Sparta. Cambridge. 1952.
P. Oliva. Sparta and Her Social Problems. Prague. 1971.
F. Ollier. Le mirage Spartiate. Paris. 1933—1943. I—II.
P. Roussel. Sparte. Paris. 1960.
E. N. Tigerstedt. The Legend of Sparta in Classical Antiquity. Stockholm. 1965—1974. I—II.
C. W. Weber. Die Spartaner. Düsseldorf. 1977.

Атина

Аристотел. Атинската държавна уредба (прев. от старогръцки Г. П. Кацаров). София. 1904.
Плутарх. Солон. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. I. Москва. 1961.
В. Н. Андреев. Аграрные отношения в Аттике в V — IV вв. до н. э. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва. 1983. I. 247—326.
Л. М. Глускина. Проблемы социально-экономической истории Афин IV в. до н. э. Ленинград. 1975.
А. И. Доватур. Робство в Аттике VI-V вв. до н. э. Ленинград. 1980.
К. К. Зельин. Борьба политических группировок в Аттике в VI веке до н. э. Москва. 1964.
К. М. Колобова. К вопросу о возникновении Афинского государства. — Вестник древней истории. 1968. № 4. 41—55.
P. Cloché. La démocratie athénienne. Paris. 1951.
J. K. Davies. Athenian Propertied Families (600—300 B. C.). Oxford. 1971.
J. Day. M. Chambers. Aristoteles' History of Athenian Democracy. Amsterdam. 1967.
M. I. Finley. Studies in Land and Credit in Ancient Athens. 500—200 B. C. New Brunswick. 1952.
C. Hignett. A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth Century B. C. Oxford. 1958.
A. H. M. Jones. Athenian Democracy. Oxford. 1978^{5}.
P. Musiolek. W. Schindler. Klassisches Athen. Leipzig. 1980.
P. J. Rhodes. A Commentary on the Aristotelian Athenian Politeia. Oxford. 1981.

Конституционното устройство на Спарта (Спартанският космос)

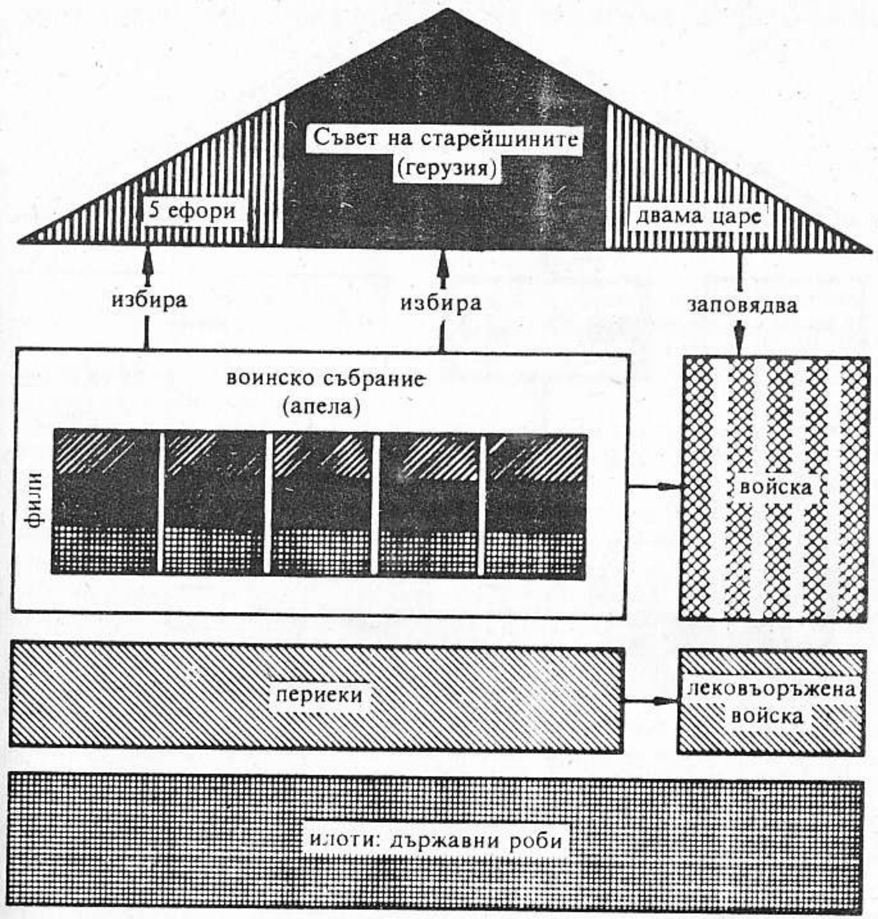

Демократичното конституционно устройство на Атина при Клистен

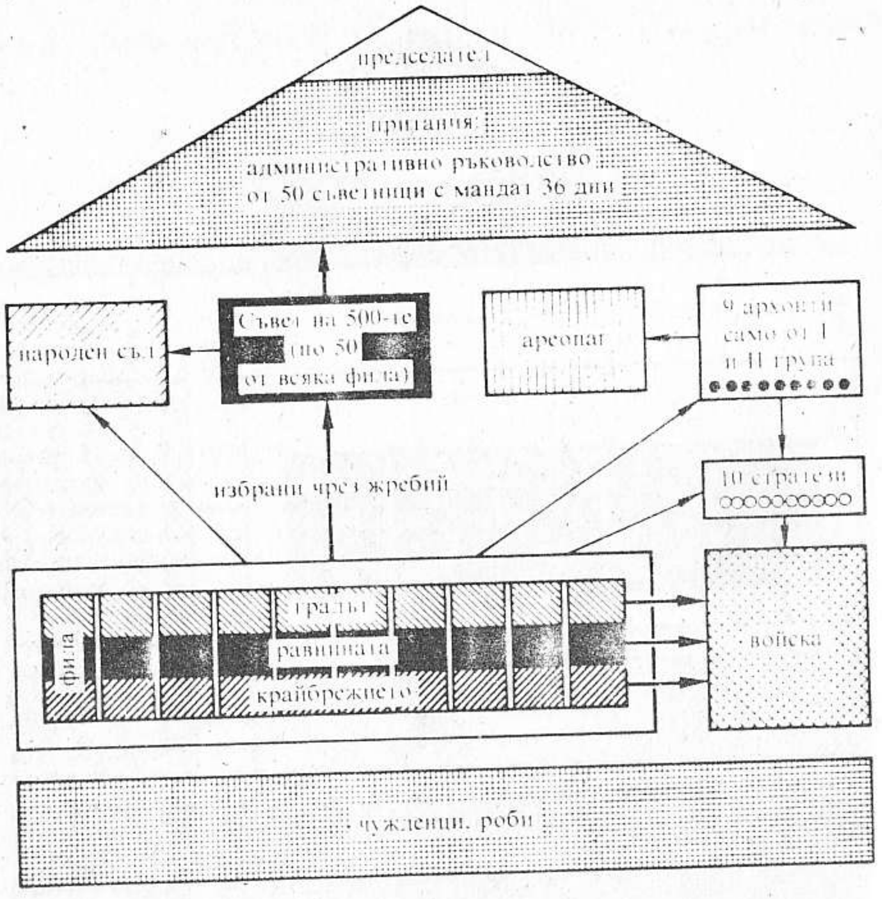

7. ИОНИЙСКОТО ВЪСТАНИЕ И ПЕРСИЙСКИТЕ ВОЙНИ

7.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Въстанието на малоазийските градове срещу *Ахеменидската монархия* било от епохално значение за историята на Гърция. Протичането и последиците на това въстание образуват началото на дълга поредица от противоречия между елините и персите, които приключват окончателно едва две столетия по-късно с похода на Александър в Азия.

За Йонийското въстание и последвалите го Персийски войни притежаваме подробно описание на събитията в „Истории“ на Херодот, които могат да бъдат допълнени в някои точки с по-кратките по същество, но по-критични забележки на Тукидид. От относително незначителни поводи в периферията на Персийската държава се развива движение за отцепване на малоазийските йонийци от персийското владичество, за което Херодот вади заключение единствено от личните спорове между Аристагор и Мегабатес (Herod. V 35). За въстанието на йонийците обаче, трябва да са били важни и ред други причини. Тук би трябвало да се спомене силната конкуренция на намиращите се също под персийска власт финикийски търговски републики (Тир, Сидон, Библос). Освен това трябва да се вземат под внимание последиците от експанзивната персийска политика в Тракия, които засягат йонийската търговия. И не на последно място идеите за изономия са могли да упражнят решаващо влияние върху еднoплеменните атиняни в Йония, която в по-голямата си част била под владичество на приятелски разположени към персите тирани. Но нищо не би било по-погрешно от приемането на един „национален“ или пък „демократичен“ бунт на гърците срещу персите като причина за размириците. Политическите причини за въстанието си остават в рамките на полисния свят. Колебливото и най-често пасивно поведение на гръцките градове, които не участвували във въстанието, показват най-добре липсата на единен гръцки фронт срещу персийската хегемония (Herod. V 50,97).

През 499 г. пр.н.е. в Мала Азия се разпространява движение за отцепване, произхождащо от Милет и заплашващо устоите на персийското господство в западния край на империята (Herod. V 35 sqq.). Отделилите се от нея йонийски градове могли да очакват изгледи за успех само при евентуална ефективна подкрепа от Балканска Гърция. Но Спарта, традиционен хегемон в Пелопонес, не показвала склонност да се застъпи с войска за Йония, далеч от родната Лакония (Herod. V 50), а била застрашена и от война срещу Аргос. Освен това трябва да се отчита заплахата за структурата на *спартанския космос* от въстаническо движение на илотите, ако се отслаби спартанският военен потенциал с начинание отвъд морето. И накрая спартанската държава, основана чрез завоевание, могла да оцелее само с военното надмощие на спартанците над старото месенско население (илоти). От Аргос, Коринт, Беотия и от егейските острови също не могло да се очаква помощ. Единствено Атина и малката

Еритрея на о-в Евбея дали съгласие за помощ. Но тази подкрепа не била много ефективна. Тя имала предимно символичен характер и трябва да е възникнала на първо място от чувството на племенна обвързаност с родствените ионийци (Herod. V 99). Когато в 494 г. пр.н.е. Милет бил превзет от персите, центърът на въстанието бил унищожен, а движението за отцепване — ликвидирано. (Herod. VI 18,25 sqq.).

Непосредствено след потушаването на Ионийското въстание вниманието на укрепналите перси се насочило към елините на Балканския полуостров. Една експедиция към Тракия и р. Дунав продължила традиционно експанзивната външна политика на персийския владетел (Herod. VI 33). През 525 г. пр.н.е. Египет бил присъединен към Персийската държава от Камбис; през 512 г. пр.н.е. Дарий предприел похода си в земите край устието на Дунав. По-късно била завладяна и Македония, и с градовете в Балканска Гърция трябвало да се закръгли поредицата от завоевания.

С помощта, която Атина и Еритрея оказвали на йонийците, тези полиси без друго се компрометирали политически в очите на персите, с което единствено може да се свърже нанасянето на първия персийски удар върху тези градове (Herod. VI 43 sq.; 49; VIII 38). Възможно е, щото предвиденото наказание на Атина и Еритрея да е било само предлог за персите (Herod. VI 44) да се закрепят в Балканска Гърция с крайната цел да установят и там ахеменидско господство. Но на изпратените под ръководството на Датис и Артаферн военни пълчища от перси не се удало да постигнат решаващ пробив при Маратон на п-ов Атика — персите били отблъснати и се оттеглили (Herod. VI 112–120).

Битката при Маратон, в която спартиатите не взели активно участие, означава началото на политическия и военен възход на Атина като водеща гръцка власт в Егеида. Във времето след Маратон, в Атина на власт бил Темистокъл, който в навечерието на втория персийски поход (490 г.), сериозно заплашващ съществуването на града на Тезей, държал здраво в ръце конците на атинската политика. Планът на Темистокъл за строеж на голям военен флот, който бил осъществен след известна съпротива, трябвало да стане най-важният коз на Гърция за отпор на персите (Herod. VII 141 sqq.). Защото ако предприетите при Дарий експедиции на Датис и Мардоний имали характер на малки наказателни акции в периферията на Ахеменидското царство, сега, при господството на Ксеркс, трябвало да се осъществи планомерно завладяване на Балканска Гърция. В 483 г. пр.н.е. персийският велик цар Ксеркс предприема обширна подготовка за провеждането на завоевателен поход, ръководен лично от него срещу Елада. Подробното описание на Херодот на персийското въоръжение ни позволява да вникнем във внушителните структури на властта в персийското царство, което при Ксеркс се намира в апогея на своята мощ (Herod. VII 61–100). Пехотата на персите отразява, както никоя друга организация, многонародностния характер на Ахеменидската монархия. Наред с контингенти от Персия, Мидия и източните сатрапи, във войната взели участие народите от Мала Азия и гръцките градове, подвластни на персийското върховенство. Действуващият паралелно със сухопътната войска персийски флот бил доставен от ионийските полиси в Мала Азия, както и от финикийските градове.

Доказателство за важността на втората персийска война е осъщественият от Ксеркс съюз с Картаген (Ephor. fr. 86; Diod. XI. 120), най-могъщият град в Западното Средиземноморие и естествен неприятел на Велика Гърция. Съюзът трябвало да възпрепятствува ефективна помощ от страна на Сиракуза или други гръцки градове. Дипломатическата активност на персите се разширила и постигнала решаващи успехи на Балканския полуостров. Македония, Тесалия, Беотия, Аргос и повечето Цикладски острови оставали или неутрални и не се

съпротивлявали на персите, или даже открито заставали на страната на Ахеменидите (Herod. VII 145, 202 sq.; VIII 1; 43 sqq.).

На гръцка страна останали повечето градове в Пелопонес (Спарта, Коринт и др.), в Атина и Егина и сключили отбранителен съюз, *симахия*, срещу Персия. Това било първата обща инициатива на елинските градове за общото дело, което станало възможно само защото преди това те успели да подтиснат взаимните вражди и съперничеството пред персийската заплаха. Тези противоречия между различните гръцки полиси се коренели не на последно място в различните форми на политическия им строй. Така например в Спарта властвал малочислен слой спартански пълноправни граждани, чиято власт се основавала на военното им надмощие над далеч по-многобройните безправни илоти. Съвсем различна е картината в Атина, където политическата власт и влияние зависели от демократични механизми — от изборите, респ. от жребия.

След възвестяването на всеобщия мир гръцките съюзници в Елада се обединяват под военното ръководство на Спарта — сигурно под влияние на Темистокъл — за да предприемат отбранителна борба срещу Ксеркс по вода и суша. В Термопилския проход гърците под водачеството на спартанеца Леонид успели за известно време да задържат персийската войска, а гръцкият флот, под ръководството на атиняните нанесъл чувствителни загуби на персите край северния бряг на Евбея (Herod. VII 210 sqq.; VIII 9 sqq.). Така Термопилите и нос Артемисион се превърнали в понятия, които укрепили борческия дух на елините и документирали волята за съпротива срещу персите. Първата голяма и решаваща битка за съдбата на Атина, Спарта и другите съюзници, става по море. Построеният по настояването на Темистокъл военен флот на атиняните нападнал в Саламинския залив състоящия се от ионийци, финикийци и киприоти персийски флот и го принудили към бягство (Herod. VIII 84 sqq.). Когато една година по-късно гръцките хоплити под ръководството на Спарта победили персийската войска, предвождана от Мардоний, непосредствената заплаха за Балканския полуостров била отстранена (Herod. IX 89). След това гърците поели инициативата и разрушили с победата при Микале морската хегемония на персите в Егея, която от тогава се превърнала във вътрешно море за елините.

Това гръцко или по-точно атинско надмощие в Егеида, възникнало след отблъскването на персите, променило забележимо политическото положение в региона. Защото стремящите се към автономия ионийски градове в Мала Азия сега виждали възможността да се отърсят от персийското иго и да се облегнат на родствените им атиняни, чийто флот очевидно предлагал най-добрата гаранция за ефикасна закрила. Това панелинско настроение без съмнение отговаряло и на политическите интереси на Атина, защото след като Спарта не предлагала повече своята закрила на ионийците, в Атинската метрополия се заловили усърдно да изграждат своя собствена сфера на влияние. Резултат от това развитие е основаването на *Атинско-делоския морски съюз* — огромна коалиция на морските гръцки полиси, която се превръща в най-мощен политически блок в Гърция (Thuk. I 94 sqq.). Въз основа на първостепенната си мощ Атина скоро започнала да упражнява неограничено господство над съюзниците. Така Атинският морски съюз се превърнал в мощен инструмент в ръцете на атинския демос, който през V в. пр.н.е.поел политическата отговорност в града на Тезей. Защото след отблъскването на персите настъпила основна политическа промяна във вътрешнополитическата структура на Атина. Въведената наскоро от Клистен конституционна реформа получила именно сега ред важни демократични допълнения. Така тетите, доскоро изключени от политиката, сега заслужили повече внимание заради гласуването си в атинското народно събрание. Завършекът на демократичното развитие представлявала конституционната реформа, осъществена под влиянието на Ефиалт и Перикъл.

Най-важните белези на това политическо обновление са обезсилването на ареопага в полза на народното събрание (*ekklesia*), както и въвеждането на подневно заплащане (*диети*), за съдебните заседатели, градските съветници и чиновници, за да не бъде изключен никой от политическа дейност по икономически причини. С това политическият строй в Атинския град-държава се превърнал в *радикална демокрация* (Arist. Athen. Pol. 25 sqq.), която определяла по-нататък, по време на пентеконтаетията (479—431 г.) политическата съдба на Атина.

7.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Херодот от Халикарнас (V в. пр.н.е.) е най-важният и почти единствен литературен извор за епохата на Персийските войни. Неговият труд с право е допринесъл за славата му на „баща на историята“. В него са обединени елементи от областта на историческия разказ, на анекдотите, политическата спекулация и историческия разказ, на анекдотите, политическата спекулация и наред с това и ценни екскурси в областта на етнографията и географията.

Her. V, 30: За причините на Йонийското въстание.

30 Тъй паросците сложили в ред милетците. Но ето как сега започнали да идват бедите за Йония от страна на споменатите градове. От Никеос били прокудени от народа мъже, принадлежащи към партията на дебелите, и бягайки, те отишли в Милет. В Милет управител се случил да бъде Аристагор, син на Молпагор, зет и братовчед на Хистиай, сина на Люсагор, когото Дарий държал в Суза. Хистиай бил тиран на Милет и по времето, когато наксосците дошли, той се случило да бъде в Суза — преди наксосците били в гостоприемни отношения с Хистиай. С пристигането си в Милет наксосците се обърнали с молба към Аристагор да им предостави войска, за да се върнат в земите си. Аристагор си направил сметка, че ако с негова помощ те успеят да се върнат в своя град, той ще управлява Наксос, и изтъквайки като предлог приятелството им с Хистиай, той се обърнал към тях със следната реч: „Не мога да ви дам гаранция, че ще ви предоставя толкова войска, че да може да ви върне в отечеството ви против волята на наксосците, които държат града; аз знам, че наксосците имат на разположение осем хиляди щита и голям брой дълги пръти, но ще направя всичко възможно. Имам наум следния план: Артаферн ми е приятел, а Артаферн е син на Хистасп, брата на цар Дарий; под негова власт се намират всички приморски земи в Азия, той има многобройна войска и много кораби. Мисля, че този мъж ще направи това, което искаме“.

32 Като чул тези думи, зарадван твърде много, Аристагор тръгнал за Милет. А Артаферн, след като изпратил човек за Суза да изкаже съображенията, изказани от Аристагор, и получил съгласието на Дарий, съоръжил двеста триери и приготвил значителен брой войска от перси, както и от останалите съюзници, и за военачалник посочил Мегабат, мъж персиец от рода на Ахеменидите, негов собствен и на Дарий племенник;

33 След като посочил Мегабат за военачалник, Артаферн изпратил войската при Аристагор. Вземайки със себе си от Милет Аристагор, йонийската войска и наксосците, Мегабат отплувал уж към Хелеспонта, но щом пристигнал в Хиос, спрял корабите в Каукаса, за да може оттам с помощта на северния вятър да ги прехвърли към Наксос.

Но съдбата не искала в този поход да погинат наксосците и се случило така, че станало следното нещо. Веднъж Мегабат обикалял стражите по корабите, но на един кораб от Мюнд не заварил никого и разярен, заповядал на копиеносците си да намерят капитана на кораба, чието име било Скюлакс, да го проврат през весления отвор и да го завържат по такъв начин, че главата му да остане навън, а тялото му — отвътре. Скюлакс бил завързан, когато някой съобщил на Аристагор вестта, че Мегабат бил завързал и измъчвал неговия приятел. Аристагор отишъл и поискал от персиеца да го освободи, но като не получил нищо от това, което искал, отишъл сам и го освободил. Узнавайки това, Мегабат зле го понесъл и се разгневил на Аристагор. А той му отвърнал: „Ти каква работа имаш с тези хора? Артаферн не те ли прати да ми се подчиняваш и да плаваш натам, накъдето ти заповядам? Защо превишаваш правата си?“ Това били думите на Аристагор; изпълнен с гняв щом настъпила нощта, Мегабат изпратил с кораб в Наксос хора да разкажат на наксосците всичко, което предстояло да им се случи.

35 Аристагор не бил в състояние да изпълни обещанието, което бил дал на Артаферн; едновременно с това той бил притиснат да върне средствата, които изхарчил за похода, бил обхванат от страх от това, че войската му претърпяла неуспех, и за това, че се бил скарал с Мегабат: минавало му през ум че щял да бъде лишен и от царуването си в Милет. Страхувайки се от всяко едно от тези неща, той решил да се отцепи.

Her. V, 49: Йонийците търсят помощ в елинското отечество

49 Клеомен все още държал властта в Спарта, когато там пристигнал Аристагор, тиранът на Милет. Той дошъл да поговори с него, както твърдят лакедемонците, като носел със себе си медна плоча, на която било гравирано цялото описание на земята с цялото море и всички реки. Разговорили се и Аристагор му рекъл следното: „Клеомен, не бива да те учудва това, че съм си дал труд да дойда тук. Работите стоят така. Синовете на йонийците са роби, вместо да са свободни хора, и това за нас самите е най-голям позор и мъка, а и за вас от останалите, доколкото вие сте начело на Елада. В името на елинските богове, защитете и спасете йонийците от робство, те са мъже със същата кръв като вашата. Не е никак трудно за вас да успеете. Защото варварите не са храбри, а вие, що се отнася до войната, сте стигнали до върха на изкуството. . .“ Това били думите на Аристагор, на когото Клемен отвърнал със следното:

50 „Гостенино от Милет, отлагам отговора си до три дни.“ Тогава стигнали дотам. Когато уреченият ден за отговора дошъл и те се срещнали на мястото, за което се уговорили, Клеомен попитал Аристагор колко дни път има от морето на йонийците до града на царя. Аристагор, който във всичко друго се показал разумен, успявайки да заблуди добре царя, тук се излъгал: трябвало да каже не така, както било, щом бил дошъл да доведе спартанците в Азия, а заявил, че пътят дотам бил три месеца. Клеомен го пресякъл и не му дал да се доизкаже, тъй като Аристагор бил започнал да разказва за пътя, и рекъл: „Гостенино от Милет, напусни Спарта преди залез слънце. Ти не казваш нищо, което да звучи добре на лакедемонците тъй, като да ги отведеш на три месеца път от морето.“

97 . . . от Спарта в Атина пристигнал милетецът Аристагор, изгонен от лакедемонеца Клеомен: а Атина имала най-голяма мощ от всички останали. Аристагор се изкачил на трибуната в народното събрание и държал същата реч, както и в Спарта — за богатството в Азия и за войната с персите, че било лесно те да бъдат надвити, тъй като нямали навика да се бият нито с щит, нито с

кони. Та това именно казал и освен него и следното: че милетците са атински колонисти и че било естествено атиняните, които били добили голяма мощ, да ги защищават; нямало нещо, което да не им обещал, намирайки се в крайна нужда — и накрая ги убедил. Наистина, изглежда, е по-лесно да се заблудят мнозина, отколкото един — ако Аристагор не успял да заблуди лакедемонеца Клеомен, с трийсетте хиляди атиняни успял да го направи. Те се поддали на увещанията му и гласували да пратят двадесет кораба помощ на йонийците, като за военачалник посочили да бъде един от съгражданите им — Мелантий, мъж във всяко отношение доблестен. Тези кораби били началото на беди и за елини, и за варвари.

Her. VII. 4 sq.: Подготовка на Ксерксовия поход срещу Елада

4 След като Дарий посочил Ксеркс за цар, той съсредоточил вниманието си върху похода. Но на следващата година след тези събития, след въстанието на египтяните, когато той се подготвял, се случило така, че умрял след трийсет и шест годишно царуване, без да му се удаде възможност да накаже нито въстаналите египтяни, нито атиняните. След смъртта на Дарий царската власт преминала в ръцете на сина му Ксеркс.

5 Отначало Ксеркс нямал никакво желание да се отправя на поход срещу
Елада и събирал войска за Египет. Но Мардоний, син на Гобрий, който се
намирал там и имал голямо влияние върху него — той бил братовчед на Ксеркс,
син на сестра на Дарий — развил следната мисъл: „Господарю, не е правилно
атиняните, които причиниха толкова злини на персите, да не понесат наказание
за това, което са сторили. Добре разбирам, че ти си зает сега, но след като
усмириш Египет заради обидата, която ти нанесе, тръгни на поход срещу Атина,
та хората да започнат да говорят с уважение за тебе и да внимават занапред да
се впускат в поход срещу твоята земя.“ Това слово целяло отмъщение. Към тези
думи той често добавял и това, че Европа била прекалено хубава страна с
всякакви видове плодни дървета, раждаща много плод — страна, достойна да
6 бъде владяна единствено сред смъртните от царя. Той говорел такива думи,
понеже сам имал силно желание за бунтове и промени и искал самият той да
управлява Елада. С времето той постигнал своето и убедил Ксеркс да постъпи
така. Случили се и други събития, които му станали съюзници в уговарянето на
Ксеркс: от Тесалия, от страна на Алевадите пристигнали пратеници, които
употребили цялата си настойчивост да убедят царя да тръгне срещу Елада (а
Алевадите царували в Тесалия); същото правели и Пизистратидите, които били
отишли в Суза, прибавяйки към думите на Алевадите още по-големи
насърчения. Те били довели със себе си Ономакрит, атински тълкувател на
предсказания, който бил събрал предсказанията на Мусай; преди това те се били
сдобрили с него: Ономакрит бил изгонен от Атина от Хипарх, син на Пизистрат.

Her. VII. 32 sq.: Начало на персийския поход.

32 Пристигайки в Сарди, той най-напред разпратил вестители из Елада да поискат земя и вода и да предупредят да се приготвят пирове за царя: той разпратил искането си навсякъде из цялата страна с изключение на Атина и Лакедемон. А изпратил повторно да искат земя и вода по следната причина: онези, които преди не дали на Дарий, когато той бил изпратил вестители, сега щели да се уплашат и да дадат; така че царят желаел да се осведоми и затова пратил хора.

59 Всички кораби дошли в Дориск и военачалниците им по заповед на Ксеркс ги спирали на брега, който бил в съседство с Дориск, където се намирал самотракийският град Сале, Дзоне и накрая прочутият морски нос Серейон; това място в древни времена принадлежало на киконите. Спрели корабите там, издърпали ги на сушата и си отдъхнали, а по това време Ксеркс преброявал в Дориск войските си.

60 Колко на брой били хората, които всяка една страна предоставяла, не мога точно да кажа (никой не говори за това), но изглеждало, че общият брой на сухоземната войска бил един милион и седемстотин хиляди. Преброяването станало по следния начин. Закарали на едно място десет хиляди души и като ги накарали да се притиснат колкото се може по-близо един до друг, очертали около тях кръг, след това пуснали десетте хиляди и заобиколили кръга с плет, който на височина достигал пъпа на човека; след това започнали да вкарват други на това място с оградата, докато по този начин не преброили всички. Преброили ги и ги наредили по народи.

108 От Дориск Ксеркс се отправил към Елада, принуждавайки всички, които срещал по пътя си, да се присъединят към войската му; цялата земя чак до Тесалия (както разказах по-горе) била заграбена и плащала данъци на царя — Мегабиз я бил подчинил, а по-късно и Мардоний.

131 Ксеркс прекарал няколко дни в Пиерия, защото една част от войската му орязвала македонската планина — оттам трябвало да мине цялата войска на юг към перебите. Изпратените от него в Елада глашатаи да поискат земя се върнали — едни с празни ръце, други със земя и вода.

132 Тези, които дали, били: тесалийците, долопите, енианите, перебите, локрите, магнетите, малиеите, ахейците от Фтиотида, тиванците и останалите беотийци без теспийците и платейците. Срещу тези народи елините, които били вдигнати оръжие срещу персите, положили клетва; клетвата била следната: онези елини, които се били предали на персите без принуда, да платят една десета част от имуществата си на бога в Делфи, след като елинските работи се оправят. Това съдържала клетвата на елините.

Her. VII. 143 sq.: Подготовка на атиняните срещу персийската агресия

143 Между атиняните имало един мъж, който наскоро се бил наредил между
първенците. Името му било Темистокъл, син на Неокъл. Този мъж заявил, че
тълкувателите са разбрали не съвсем точно значението на оракула. Защото, ако
стиховете са били наистина насочени срещу атиняните, оракулът не щял да
започва с „жесток Саламине“ вместо със „свещен Саламине“, ако жителите му
щели да умрат там; за онзи, който иска да схване правилно предсказанието,
богът е имал предвид „срещу неприятелите“, а не „атиняните“. Тъй той ги
посъветвал да се подготвят за морска битка, понеже според него това
означавали думите „дървена крепостна стена“. Изказаното от Темистокъл
мнение се сторило на атиняните по-приемливо от това на тълкувателите, които
не давали да започнат приготовления за морски бой и, да го кажем наведнъж, да
вдигнат ръце за защита, а искали да напуснат Атика и да се заселят някъде
144 другаде. И преди друго едно мнение на Темистокъл се оказало най-добро за
момента: когато в държавната каса на атиняните постъпили много пари от
мините в Лаурейон и те възнамерявали да ги разделят — по десет драхми на
всеки. Тогава Темистокъл убедил атиняните да изоставят подялбата и с парите
да построят двеста кораба за война, имайки предвид войната с егинците. Тази
война спасила тогава Елада, принуждавайки атиняните да станат морски народ;
корабите не били използвани за това, за което били построени, но послужили в
нужното за Елада време. Атиняните имали тогава под ръка тези предварително

построени кораби, но се нуждаели да пуснат на вода и други. И те решили — след обсъждането на прорицанието да посрещнат настъпващите към Елада варвари повсеместно с корабите си, вслушвайки се в съветите на бога, заедно с онези елини, които искали това. Тези предсказания били дадени на атиняните.

Her. VII, 145: Коалиция на гръцките градове срещу персите

Всички елини, които мислели доброто на Елада, се събрали на едно място и си дали клетва за вярност; решено било най-напред да сложат край на враждите и войните, които са водели помежду си, имало такива предприети враждебни действия, като най-сериозна била войната между атиняните и егинците. После, научавайки се, че Ксеркс заедно с войската си се намирал в Сарди, решили да изпратят разузнавачи в Азия да разберат как стоят работите на царя; пратеници отишли в Аргос да сключат военен договор срещу персите; други изпратили в Сицилия при Гелон, син на Дейноменс, както и в Керкира да ги помолят да се притекат на помощ на Елада; на Крит изпратили други хора. Замисълът им бил да научат дали елинството не би могло някак си да се обедини и всички да напрегнат сили за общото дело — опасността приближавала и била еднаква за всички елини.

Her. VII, 172: По проблема за приятелското отношение към персите на някои гръцки области (медизъм)

Отначало тесалийците по принуда преминали на страната на персите, като показали с това, че кроежите на Алевадите не им се нравели. Веднага щом научили, че персите имали намерение да преминат в Европа, те изпратили пратеници в Истъма; в Истъма се били събрали пратеници от Елада, избрани от градовете, за да решат как по-добре да защитят Елада. Пристигайки при тях, пратениците на тесалийците заявили: „Мъже елини, трябва да се опази проходът при Олимп, за да може Тесалия и цяла Елада да бъде предпазена от война. Ние сме готови да спомогнем за това, но и вие трябва да изпратите многобройна войска; ако не изпратите, знайте, че ние ще се спогодим с персите; не трябва само ние да загиваме, само защото земите ни са толкова напред от останалата част на Елада. Ако не желаете да ни помогнете, не можете да ни принудите по никакъв начин; принудата никога не може са справи с невъзможността; ние ще се опитаме сами да намерим някакво средство за нашето спасение“. Това заявили тесалийците.

Her. IX, 65: Поражението на персите

Обърнати в бягство от лакадемонците при Платея, персите избягали без ред в лагера си, в дървената крепост, която били направили на тиванска земя. Чудно ми е едно нещо, че докато се биели при свещената горичка на светилището на Деметра, нито един персиец не умрял там — повечето паднали убити около светилището, но не свещена земя. Според мен, ако въобще е нужно да изказвам мнение за божествени работи, самата богиня не ги допускала, защото опожарили храма ѝ в Елевзина. Това е що се отнася до тази битка.

Thuk. I, 18 sq.: За Елада преди Персийските войни

По-късно в Атина и в останалата Елада, където множество държави били изпитали, даже преди Атина, режима на тираните, с изключение на тези в Сицилия, били смъкнати от власт от лакадемонците. Самият Лакадемон,

доколкото знаем, след заселването му от дорийци, които сега го населяват, страдал дълго време от вътрешни вълнения, но сега вече отдавна има добри закони и никога не е бил под тиранска власт. Ето вече са изтекли малко повече от четиристотин години от края на тази война, откогато локадемонците имат все един и същ политически строй; затова те станали силни и уреждали работите и на другите държави. Не много години след премахването на тираните в Елада станала и битката при Маратон между персите и атиняните. Десет години след нея варваринът отново се явил с голяма войска, за да пороби Елада. Надвиснала голяма опасност и лакадемонците със своите сили застанали начело на обединилите се за борба елини. Атиняните пък при настъплението на персите решили да напуснат града си и като натоварили имуществото си и се качили на корабите, станали моряци. След като с общи усилия отблъснали варварина, наскоро след това елините, които отпаднали от персийския цар, както и онези, които воювали от по-рано като съюзници помежду си, започнали да се делят, за да се групират било около атиняните, било около лакедемонците, тъй като те се проявили като най-силни. Едните били силни по суша, а другите — по море. Военният съюз се запазил за кратко време. Скоро лакадемонците и атиняните се скарали и заедно със своите съюзници започнали да воюват помежду си. И ако някъде някои елини влизали в спор помежду си, те се присъединявали към едните или към другите. Така че от Гръко-персийските войни до тая последната (война) лакедемонците и атиняните ту се помирявали, ту пък воювали било помежду си, било срещу съюзниците си, които се откъсвали от тях. Така те изучили добре военното дело и понеже се упражнявали всред опасности, станали и по-опитни.

Лакедемонците държали под своя хегемония съюзници, които не плащали данък, но за които те се грижели да имат олигархическо управление, както единствено било изгодно за тях. Атиняните, напротив, след време отнели корабите от другите държави, освен от хиосците и лесбосците, и обложили всички с паричен данък. За това и през тази война собствената им подготовка била по-добра, отколкото по времето на най-големия им разцвет, когато съюзът им бил в пълна сила.

Thuk. I, 23: За значението на Персийските войни

Но от всички предишни военни събития най-голямото са били Гръко-персийските войни и все пак те намерили бързо разрешение в две сражения по море и две по суша. Сегашната война, напротив, продължи дълго и през това време причини на Елада страдания, каквито тя по-рано никога не е изпитала за същото време. И наистина никога не са били превземани и разрушавани толкова много градове — едни от варварите, а други от самите воюващи страни. А имало и градове, в които след превземането им населението е бивало подменяно. Никога не са били извършвани толкова много изгнания и убийства било по време на самата война, било при междуособици. Това, което по слухове се разказва за миналото, а в същност е ставало рядко, сега то е станало несъмнено; твърде много сътресения, които със страшна сила обхванали едновременно голяма част от земята, слънчеви затъмнения, които ставали по-често, отколкото се разправя, че са ставали в миналото, а след това големи суши и като последствия от тях — глад и чума, която причинила най-големи бедствия и погубила немалко хора. И всичко това се струпало именно все през тая война.

7.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Обосновете причините, повода и протичането на Йонийското въстание. Доколко това въстание е начало на нова епоха в гръцката история?
2. Как гръцките полиси (особено Атина и Спарта) се подготвят за заплашващата ги война с Ксеркс? (Herod. VII, 142 sqq.)
3. По какви причини гръцките полиси могли да устоят на борбата срещу Ахеменидската монархия до победа?
4. Какво обратно въздействие оказала Втората персийска война върху йонийските полиси в Мала Азия и върху Балканска Гърция?
5. Каква позиция заема Тукидид спрямо Персийските войни и по какво се различава неговото изложение от това на Херодот (I, 18; I, 23)?
6. Какви са последиците в световноисторически мащаб от гръцката победа над персите?

7.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

500/499 г.

Въстание на йонийците под предводителството на Милет срещу персите

494 г. пр.н.е.

Превземането на Милет от персите — край на Йонийското въстание

490 г. пр.н.е.

Отбрана срещу персите при Маратон

480 г. пр.н.е.

Нова и окончателна отбрана срещу персите (похода на Ксеркс) при Саламин и Платея

479 г. пр.н.е.

Битката при Микале предпоставя безспорното превъзходство на елините в Егейско море.

477 г. пр.н.е.

Основаване на Атинско-Делоския морски съюз — укрепяване на атинската мощ

449 г. пр.н.е.

Сключването на Калиевия мир слага край на епохата на Персийските войни

Ахеменидска монархия, Великият цар, илоти, медизъм, оракул, полис, радикална демокрация, сатрапия, симахия, спартански космос, тети, хегемония, хоплити.

7.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Есхил. Персите. — В: Есхил. Трагедии (прев. от старогръцки Ал. Ничев). София, 1982.
Плутарх. Аристид. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. I. Москва. 1961.
Плутарх. Кимон. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II Москва. 1963.
Плутарх. Фемистокл. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. I. Москва. 1961.
Херодот. История (прев. от старогръцки П. Димитров). София. 1986—1990. I—II.
М. А. Дандамаев. Политическая история Ахеменидской державы. Москва. 1985.
А. И. Доватур. Повествовательный и научный стиль Геродота. Ленинград. 1957.
М. М. Дьяконов. Очерк истории древнего Ирана. Москва. 1961.
С. Я. Лурье. Геродот. Москва — Ленинград. 1947.
W. Aly. Volksmärchen. Sage und Novelle bei Herodot und seinen Zeitgenossen. Göttingen. 1921.
H. Bengtson. The Greeks and the Persians. London. 1968.
P. Brunt. The Hellenic League against Persia. — Historia 2. 1953. 135 ff.

A. R. Burn. Persia and the Greeks. The Defence of the West c. 546—478 B. C. London, 1970^2.
J. M. Cook. The Persian Empire. London etc., 1983.
F. Focke. Herodot als Historiker. Stuttgart. 1927 (Tübinger Beiträge 1).
K. v. Fritz. Die griechische Geschitsschreibung. Bd. I: Von den Anfängen bis Thukydides. Berlin, 1967.
Y. Garlan. La guerre dans l'antiquuité. Paris, 1972.
D. Gillis. Collaboration with the Persians. Wiesbaden, 1979 (Historia Einzelschriften 34).
N. G. L. Hammond. The Origins and the Nature of the Athenian Alliance of 478/7 B. C. — Journal of Hellenic Studies 87, 1967, 41 ff.
J. Hart. Herodotus and Greek History. London, 1983.
E. Herzfeld. The Persian Empire. Wiesbaden, 1968.
C. Hignett. Xerxes' Invasion of Greece. Oxford, 1963.
F. Jacoby. Herodotos. Stittgart, 1956^2.
J. Labarbe. La loi navale de Thémistocle. Paris, 1957.
M. Lang. Herodotus and the Ionian Revolt. — Historia 17, 1968, 24 ff.
D. M. Lewis. Sparta and Persia. Beiden, 1977.
W. Marg (Hrsg). Herodot. Darmstadt, 1982^2 (Wege der Forschung 26).
M. Mayrhofer. Xerxes, König der Könige. Wien, 1970.
H. D. Meyer. Vorgeschichte und Begründung der Delisch-Attischen Seebundes. — Historia 12, 1963, 405 ff.
A. T. Olmstead. The History of the Persian Empire (Achaemenid Period). Chicago, 1959^2.
H. H. der Osten. Die Welt der Perser. Stuttgart, 1956.
O. Picard. Les Grecs devant la menace perse. Paris, 1980.
M. Polenz. Herodot, der erste Geschichtsschreiber des Abendlandes. Leipzig, 1961^2.
W. K. Pritchett. The Greek State at War. Berkeley, 1974.
J.-P. Vernant et al. Problèmes de la guerre en Grèce ancienne. Paris, 1968.
J. Wolski. Les Grecs et les Ioniens au temps des guerres médiques. — Eos 58, 1969/70, 33 ff.

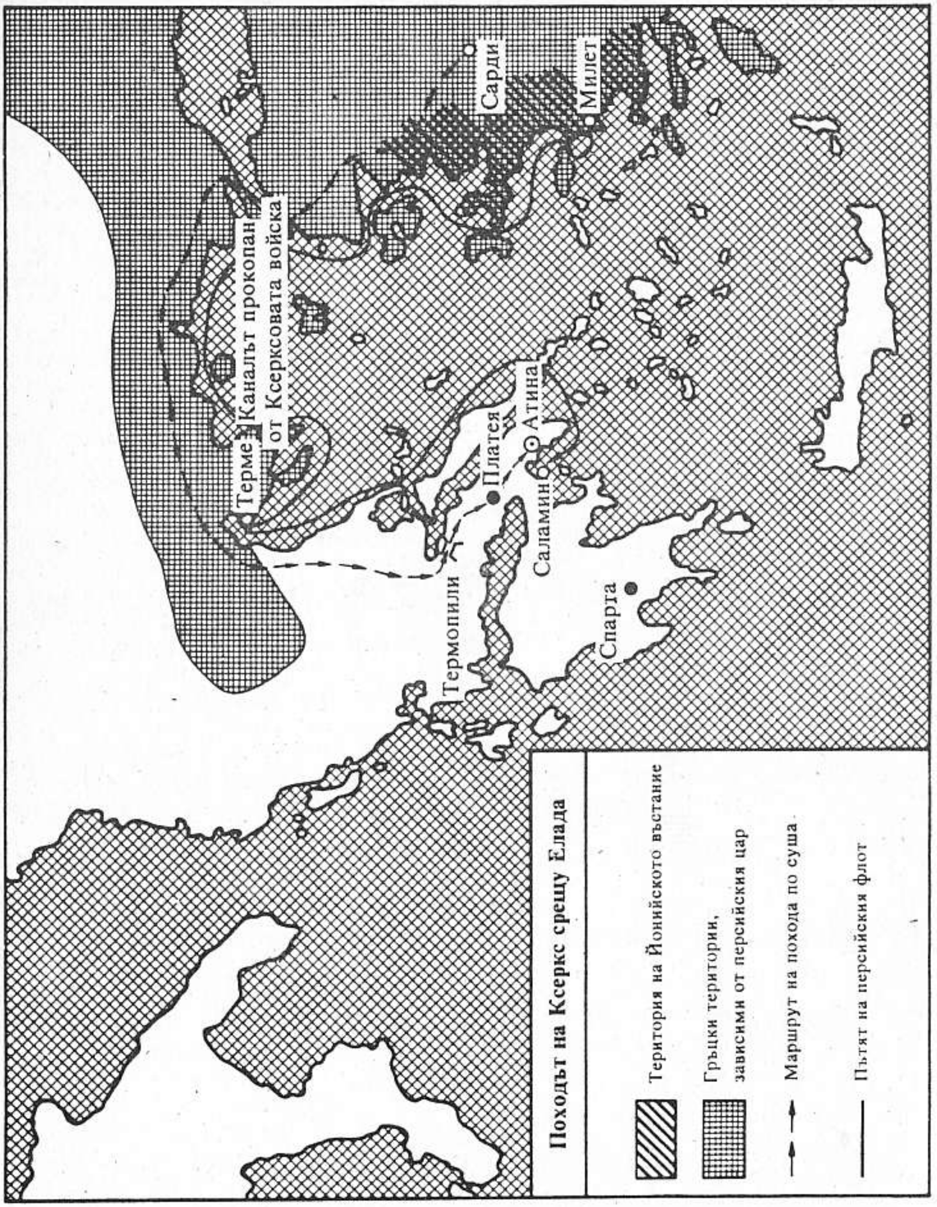
Походът на Ксеркс срещу Елада
Територия на Йонийското въстание
Гръцки територии, зависими от персийския цар
Маршрут на похода по суша
Пътят на персийския флот
Терме
Каналът прокопан от Ксерксовата войска
Сарди
Милет
Платея
Атина
Саламин
Термопили
Спарта

8. ПЕНТЕКОНТАЕТИЯТА

8.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Епохата на *пентеконтаетията* (понятието е въведено от Тукидид) обхваща петдесетгодишния период между Персийските войни и избухването на голямата Пелопонеска война (479–431) г.). Това е времето на разцвет на класическия полисен свят, на гръцката цивилизация и култура (Plut. Per. 11–13; Thuk. I 18 sq). Но тези петдесет години на възход и доизграждане на елинската цивилизация представляват междинен епизод, който завършва в голямата елинска братоубийствена война внезапно и съдбовно за гърците.

След отблъскването на персийската опасност Спарта и Атина, най-важните и мощни центрове на Балканска Гърция, били обединени в приятелски съюз (Thuk. I 194, 102, 109). Атина се развила чрез създадения от Темистокъл военноморски флот в първа морска сила на гръцкия свят. Тя участвувала равностойно под водачеството на Спарта в отбранителната война срещу Ксеркс, но след успеха в тази задача пътищата на двата града се разделили. Атина поела защитата на родствените малоазийски йонийци срещу посегателството от страна на Персия и изградила за тази цел при Аристид *Атинско-Делоския морски съюз* „като могъщ политически и военен инструмент“ (Thuk. I 95–98). Атина сключила с островите и градовете по брега на Егеида сепаративни договори без определен срок („за вечни времена“) и същевременно забранила на своите партньори да сключват договори помежду си. С това тя силно укрепила своето положение, още повече, че като хегемон и без друго определяла пълководците на съюза от кръга на атинските стратези и следователно притежавала изпълнителната власт в съюза. Спарта обаче останала вярна на своите стари традиции и концентрирала дейността си в пелопонеската политика, без да ѝ придава видими експанзивни амбиции (Thuk. I 95; II 8). Докато градът на Тезей превръщал Морския съюз все по-безпрепятствено в чисто атинска организация, което имало за последица поставянето на съюзниците ѝ в подчинение (Thuk. I 98–101). Спарта се задоволявала просто с упражняването на хегемония в *Пелопонеския съюз* чрез респектиране и либерално отношение към членовете му.

От тази политическа констелация се развили две различни стратегии и проекти. Атина разширила своята морска власт силно и с това преследвала, както показва египетската експедиция през 460–454 г. (Thuk. I 104, 109, 110), политика на разширение и интервенция, която често проявявала белези на агресия и се стигало до конфликт със също морски ориентирани сили като Коринт, Егина, Мегара и т.н. Спарта обаче, както и по-рано олицетворявала своята същност на традиционна сухоземна власт, която черпила военната си сила от фалангата на тежковъоръжените спартиати и външнополитически се държала все така неутрално. Тези различни ориентации постепенно разкрили възникващия дуализъм между Спарта и Атина, който оказвал все по-силно влияние върху изграждането на отношенията между елините.

Първото разногласие между двата града възбужда предприетия от Темистокъл строеж през 479–78 г. на *Дългите стени* в Атина, който Спарта изтълкувала като загуба на доверие (Thuk. I 92). Оградането на Атина и Пирея със стени обаче, показвало от друга страна и промяна на досегашния начин на поведение. Накрая тази крачка не означавала нищо друго освен отказ от традиционния *агонален начин на борба*, която олицетворявала дотогава идеята и практиката на гръцката военна тактика. Но това Атина могла да си позволи само защото чрез новопостроения флот била осигурена превъзходна защита на града, което я направило независима от атическия хинтерланд (Thuk. I 93).

Кратко време след това възникнал, при това — от относително малък повод, конфликтът между Атина и Спарта. При обсадата на Итома (462 г.) се стигнало най-напред до изостряне и накрая до скъсване на приятелските отношения между двата града (Thuk. I 102 sq.; Arist. Athen. Pol. 23, 4).

Атински контингенти, предвождани от приятелски настроения към Спарта Кимон, подкрепили в изпълнение на съществуващия съюзен договор спартанските хоплити при обсадата на въстаналите илоти, които се защитавали в планинската крепост Итома. Изведнъж спартанците били обзети от страха, че атиняните биха могли да се споразумеят с обсадените месенци и да унищожат спартанците. Под претекст спартиатите отказали помощта на току-що дошлите помощници и върнали извънредно огорчените от това атиняни в къщи (462 г.).

Отсега нататък недоверието и откритата вражда между Спарта и Атина се разраствали и това не останало без последици и във вътрешнополитическите отношения и на другите гръцки градове. Атиняните подкрепяли навсякъде демократичните режими, а спартанците обратно — аристократичните (Thuk. I 18; 19). Конституционното противоречие между Спарта и Атина засилвало допълнително тяхното отчуждение и го развивало в други полиси, в които тогава съществували две борещи се партии. Атина извлякла заключение от спартанското безцеремонно държание при Итома и анулирала съюза си със Спарта. Едновременно с това тя сключила договор за приятелство с Аргос, смъртния неприятел на лакедемонците, и се обвързвала освен това с дорийския град Мегара, който пък враждувал с Коринт (Thuk. I 102, 103). С това атиняните предизвикали непримиримата неприязън на коринтяните, които виждали застрашени търговските си връзки от нарастващото всемогъщество на Атина и разглеждали атинско-мегарската антанта като насочена срещу тях.

Чрез подкрепата на Атина в полза на Аргос и Мегара се променили основно политическите отношения в Пелопонес (Thuk. I 105). Някои членове на Пелопонеския съюз и преди всичко Коринт и Спарта схванали атинските политически съюзи като сериозна заплаха за държавното им съществуване и започнали да се сближават още по-силно. Разбира се, разпространяващият се в Гърция страх от растящата мощ на Атина не бил съвсем без причина. Защото и тя се превръщала последователно след края на Персийските войни в икономическа, но и във военна велика сила.

С времето Атинско-Делоският морски съюз, замислен първоначално като отбранителен, променил напълно своите основни структури. Политиката му неприкрито служела в полза на атинския демос. Чрез раздаване на земя *(клерухии)* и данъци Атина жънела плодовете на хегемонията си като успяла да снабди по този начин хиляди атински граждани със земя и едновременно с това да се развие в най-важната финансова сила в Елада. Така настъпило несъмнено нарушаване на равновесието в полза на Атина. Все по-често и по-безпрепятствено се изявява тя като господарка над съюзниците си, упражнявайки желязна власт, а понякога даже насилие. Нищо не отразява по-ясно принудителния характер на атинската хегемония в съюза, отколкото опитите на някои държави членки да се откъснат от него. (Thuk. I 98 sqq.; III 110). Всички те без изключение били потискани от Атина, а опълчилите ѝ се градове трябвало да понесат допълнително наказание (Thuk. I 108). През 454 г. съюзната каса, която

дотогава се намирала на о-в Делос, била преместена в Атина (Plut. Per. 12). С това *атинският демос* постигнал изключителната мощ да разполага с финансите на съюза.

С тези именно постъпки Атина пределно ясно показала на гръцката общественост с каква стойност се съизмерва морският съюз. Атина го възприемала вече не като крепост срещу персите, а като инструмент за изграждането и господството на една велика атинска държава. От *Калиевия мир* насетне (Diod. XII, 4, 4) Морският съюз изгубил първоначалната си функция. Това се изразило в увеличилите се опити на някои полиси да се откажат от членството си след сключването на Калиевия мир (449 г.), който уреждал гръко-персийските отношения и с това направил невероятно избухването на нова война с персите. Към средата на V в. *Форосът* на отделните съюзни градове, замислен първоначално като компенсация на разходите, добил характер на данък, който трябвало да се плаща на първата сила в съюза, Атина (Plut. Per. 12). По този начин огромни суми потекли към Атика. Тук те били употребени предимно по време на стратегията на Перикъл за финансиране на радикалните демократични реформи, които превърнали в бездънна яма атинската държавна каса чрез голямата нужда от пари за заплащането на участието в заседания *диети*/и компенсации. Други огромни суми от фороса на съюзниците били изразходвани за разхубавяването на Атина (Plut. Per. 12, 13). Пак тогава атиняните получили много представителни и култови сгради, които извели стария, разрушен от Ксеркс град на Пизистратидите на първо място сред полисите в Гърция (Plut. Per. 13). През 447—438 г. Иктин и Каликрат построили Партенона, а Фидий, най-прочутият скулптор на древността, украсил сградата с култовата статуя на Атина Партенос. През 437—432 г. били издигнати Пропилеите. През 408 г. бил завършен Ерехтейонът, а две години по-късно — храмът на Нике.

Но наред с неоспорвания блясък на Перикловата Атина, която се превръща в средище за политика, икономика и култура в Гърция, трябва да се имат предвид и политическите и икономическите предпоставки и последици на тази т. нар. *Периклова епоха*. На първо място съюзниците на града трябвало да понесат цената на демократичното изграждане и разцвета на Атина. На техните широки рамене лежала голяма част от тежестите, които помогнали да се осъществи господстващото място на града на Тезей. Една друга, не по-малко значителна част от тежестите била понесена от сравнително голямото множество атински роби. Това били тези — и това е също съпътстващо явление за атинската демокрация — които със своя тежък труд, напр. в мините на Лаврион направили възможен икономическия просперитет на Атина (Thuk. II 55; Arist. Athen. Pol. 13,4).

8.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Атинянинът Тукидид (V в. пр.н.е.), най-значителният историк на Елада, а може би и на цялата античност, анализира историческите причини за Пелопонеската война като прави за тази цел един преглед върху предшествуващата история на пентаконтаетията.

Thuk. I, 89 sq.: Начало на противоречията между Атина и Спарта.

След като варварите се оттеглили от атинска територия, атиняните прибрали незабавно обратно оттам, където били скрили децата, жените и оцелялото си имущество и започнали да се готвят за възстановяването на града и крепостните стени. От околовръстната крепостна стена била оцеляла всъщност незначителна част, а що се отнася до къщите, повечето от тях били разрушени. Останали били само малък брой къщи, в които се били подслонили знатните персийски първенци.

Като узнали за тези приготовления, лакедемонците изпратили в Атина пратеници; това станало, защото, от една страна, те самите предпочитали да няма укрепление където и да било нито от едната, нито от другата страна. От друга страна обаче, те отстъпили главно пред настояванията на своите съюзници, които се боели от Атина поради нейната многобройна флота, която преди това не съществувала и поради смелостта, която Атина проявила по време на войната срещу персите. И тъй, лакедемонците заявили, че Атина не трябва да се укрепява: тя трябвало даже по-скоро да им помогне да разрушат всички крепости, които съществували вън от Пелопонес. Като се обръщали обаче към атиняните, лакедемонците не им разкрили своите истински намерения и своите подозрения; те твърдели, че по този начин в случай, че варварите биха се върнали, за да ги нападнат, те не биха могли да разполагат с никаква сигурна база за каквато им е служила на времето Тива. Пелопонес, заявявали те, представлявал за всички удобен район за отстъпление, както и подходяща изходна база за водене на офанзивни действия. Атиняните постъпили тогава съобразно съвета на Темистокъл. На речта на лакедемонците те отговорили, че щели да изпратят пратеници, за да разискват по въпроса; благодарение на това те могли да се отърват бързо от тях. И тъй, Темистокъл ги посъветвал да изпратят колкото е възможно по-скоро него самия в Лакедемон, да изберат освен него други пратеници, но да не ги изпращат веднага. Те трябвало, напротив, да изчакат през цялото време, което е необходимо, за да може крепостната стена да достигне достатъчна височина, та да бъде възможно да се водят (отбранителни) военни действия от най-малката необходима височина: и всички, които се намирали в града, трябвало да работят масово, включително и жените и децата, без да щадят никакви постройки, били те частни или обществени, от които те могли да извлекат полза за тази работа. И като дал тези указания, добавяйки, че останалото той ще уреди там, Темистокъл потеглил на път. Като пристигнал в Лакедемон обаче, Темистокъл не се явил пред властите, но отлагал това, като измислял различен претекст. И когато някое длъжностно лице го запитвало, защо той не установява контакт с отговорните обществени инстанции, той казвал, че очаква своите колеги по делегация, че някакви задължения са ги забавили още след него, за да не дойдат, но че той ги очаква да пристигнат много скоро и че се чудел защо те още не били пристигнали.

А лакедемонците, които имали симпатии към Темистокъл, му вярвали. Когато обаче от Атина пристигнали други хора и донесли ясното и точно известие, че укрепителните работи били в ход и че стените вече били издигнати високо, те не могли да се съмняват вече. Като разбрал това Темистокъл ги поканил да не се осланят на хорските приказки, а да изпратят добросъвестни хора от своята среда, които, след като извършат разследване, да им докладват точно. И така лакедемонците изпратили една делегация, а Темистокъл наредил тайно на атиняните да задържат по възможност незабелязано по-продължително време делегацията и да не я пускат да замине, преди самите те да са се завърнали. В това време пък неговите колеги по делегация — Хаброних, синът на Лизикъл и Аристид, синът на Лизимах, били пристигнали с известието, че крепостната стена е вече достатъчно висока; а Темистокъл се страхувал да не би лакедемонците, като узнаят истината, да не ги пуснат вече да си тръгнат обратно. И така атиняните задържали лакедемонската делегация, както им било наредено, а Темистокъл се явил пред лакедемонците и им заявил, този път вече

без заобикалки, че техният град е вече достатъчно укрепен, за да гарантира сигурността на своето население и че ако лакедемонците или техните съюзници желаят да преговарят по някакъв въпрос с тях, то те в бъдеще трябвало да се отнасят към тях като към хора, които са в състояние да разграничават своите собствени интереси от общоелинските. Защото, казвали пратениците, тогава, когато атиняните били решили да напуснат своя град и да се натоварят на флотата, те не се нуждаели от пелопонесците, за да вземат това смело решение; и, от друга страна, каквото и да обсъждали съвместно с тях, атиняните не отстъпвали на никого по своята разсъдливост. Така и сега те сметнали, че е по-добре техния град да има крепостни стени и че това ще бъде по-добре както лично за самите техни граждани, така и за съюзниците изобщо. Защото не било възможно без наличието на еднакви и равностойни бойни средства да се участвува в обсъждането на общите въпроси на еднакви и справедливи начала. Ето защо, завършил Темистокъл, трябвало или всички да сключат военен съюз, без да бъдат снабдени с крепостни съоръжения, или пък да се смята, че новосъздаденото положение е от полза и за тях.

Като изслушали тази реч, лакедемонците не дали явно израз на своя гняв срещу атиняните, защото всъщност тяхната делегация в Атина имала за задача не толкова да попречи на издигането на крепостните стени, колкото да направи внушения от общ интерес. Освен това тогава лакедемонците били приятелски настроени спрямо атиняните, поради усърдието, което те проявили във войната срещу персите. Все пак вътрешно лакедемонците изпитвали огорчение, като виждали, че са се излъгали в своите желания. Така пратениците на двете страни се завърнали у дома си, без да си от правят упреци.

По този начин атиняните укрепили за кратко време своя град. И досега начинът на строеж показва, че последният бил извършен набързо, защото основите на стените са изградени от нееднакви камъни, които на места са неодялани и не прилягат едни към други, а били поставяни там, както се донасяли. . .

Thuk. I, 96 sq.: Атина става хегемон на Атинско-Делоския морски съюз

Така атиняните поели главното командване със съгласието на съюзниците вследствие на враждебното настроение, което съществувало против Павзаний. Те определили кои градове трябвало да им доставят пари за войната срещу варварите и кои — кораби. Официалният предлог бил да се опустошат земите на персийския цар като отплата за това, което те самите били изпатили. Тогава за пръв път атиняните учредили длъжността на хеленотамиите, т.е. пазителите на общоелинската каса, които събирали фороса, както се наричала паричната вноска. Първоначалната вноска била определена в размер на четиристотин и шестдесет таланта. Съюзната каса се намирала на остров Делос и събранията на съюзниците ставали в тамошното светилище.

Застанала отначало начело на един съюз от независими градове, всеки от които имал съвещателен глас в общите събрания, през годините, които изминали между Гръко-персийските войни и настоящата война, Атина успяла да утвърди своето надмощие във военната и политическата сфера. Тези борби ги противопоставяли не само на варварина, но и на техните собствени съюзници, когато последните се показали бунтовно настроени, както и на пелопонесците, които се намесвали във всички работи. . .

Най-напред атиняните обсадили града Ейон, на реката Стримон, който тогава се намирал в ръцете на персите; под командването на Кимон, сина на Милтиад, те превзели града и заробили жителите му. След това атиняните превърнали в роби и жителите на Скиос, остров, разположен в Егейско море, който тогава бил обитаван от долопите, и на тяхно място се заселили атински колонисти. Атиняните започнали бойни действия и срещу жителите на града Карист, без останалата част от острова да се намесва в тях, и с течение на времето уредили своите отношения, като постигнали споразумение. След това те воювали срещу Наксос, който бил отпаднал от съюза; те го обсадили и го принудили да се подчини. Това било първата съюзна държава, която станала подвластна противно на установените посредством конвенции норми. Това щяло да се повтаря впоследствие по един или друг начин и с други държави.

Имало и други причини за отпадане от съюза; най-често обаче тези отпадания ставали, когато един град не се издължавал с данъците, които трябвало да плаща в пари или в кораби, или пък когато той се опитвал да се изплъзне от своите военни задължения. Атиняните предявявали много строги изисквания и те били омразни на хора, които нямали нито навика, нито пък вкуса да си налагат усилия и които трябвало да действат по принуда. Освен това върховното ръководство на атиняните и изобщо не се упражнявало вече както преди това, а именно със съгласието на всички. И както атиняните не предприемали бойни операции на равни начала заедно с другите, така и за тях. Било лесно да подчинят онези, които проявявали неподчинение. Отговорни за това положение на нещата били самите съюзници; те изпитвали отвращение да участвуват в походи и за да не бъдат принудени да напуснат своята страна, те се били ангажирали да доставят вместо предвидените кораби тяхната равностойност и пари. Сумите, които те плащали, давали възможност на атиняните да увеличават своята флота и когато някой град се опитвал да отпадне, той не разполагал нито с достатъчни военни средства, нито пък с необходимата опитност да издържи войната, с която той се заемал.

. . . По-късно тасосците отпаднали от Атина, понеже между тях избухнал спор заради пазарите на отсрещния бряг на Тракия и заради рудниците, които тасосците експлоатирали. Атиняните изпратили една флота срещу Тасос, победили в морската битка и извършили десант на острова. По същото време те изпратили на Стримон десет хиляди свои и съюзнически колонисти, които да заселят местността, наричана дотогава Деветте пътя, а сега Амфиполис. Колонистите завладели местността, която принадлежала на едонците, но когато навлезли навътре в Тракия, те били избити до крак при Драбеск на едонска земя от траките, за които завладяването на местността Деветте пътя представлявало враждебен акт.

Разбити в сраженията и подложени на обсада, тасосците се обърнали за помощ към лакедемонците, като ги помолили да нападнат Атина. Лакедемонците им обещали тайно от атиняните помощ и вече започнали да се готвят, но им попречило станалото земетресение. По време на земетресението илотите, както и периеките от Турия и от Етея се разбунтували и се оттеглили на планината Итома. Голям брой от илотите били потомци на поробените някога месенци и затова всички илоти се нарекли месенци. Срещу тях именно лакедемонците повели на Итома военни действия, а тасосците капитулирали пред атиняните на третата година от обсадата, като разрушили своите крепостни стени, предали корабите си и се задължили незабавно да дадат исканите суми, да правят вноски и в бъдеще. Най-сетне те се отказали от владенията си на континенталната суша и от рудниците.

Thuk, I, 102 sq.: Изостряне на политическите отношения между Атина и Спарта

Междувременно лакедемонците виждали, че войната срещу хората от Итома се продължавала и те се обърнали с апел за помощ освен към другите

съюзници, и към атиняните. Последните се отзовали с един значителен по своята численост отряд под командата на Кимон. Лакедемонците се обърнали с апел към атиняните главно затова, защото ги смятали, че са много опитни в обсадните военни действия. Тъй като обаче обсадата се протакала, атиняните се показали като неспособни в това отношение; в противен случай те би трябвало да щурмуват със сила въпросното укрепено място. А тази военна експедиция предизвикала за пръв път явни разногласия между лакедемонци и атиняни. Лакедемонците, щом разбрали, че укреплението не може да бъде превзето със сила, започнали да се боят от предприемчивия бунтарски дух на атиняните, а освен това гледали на тях като на хора от друг племенен произход. И за да избегнат щото, ако останат тук, хората от Итома да бъдат подтикнати към някакви бунтовнически действия, те отпратили единствени от всички съюзници атиняните да си вървят. Наистина те не проявявали своето недоверие явно, но заявили, че нямат повече нужда от тях. Атиняните обаче схванали, че не ги отпращат поради този благовиден предлог, а поради някакво съмнение, което се е породило у лакедемонците. Те се разгневили много, не желаели да допуснат да бъдат третирани по този начин от лакедемонците и веднага щом се завърнали, те развалили своя военен съюз с лакедемонците срещу персите и се съюзили с аргосците, които били неприятели на лакадемонците. Освен това двете държави [Атина и Аргос] разменили едни и същи клетви и сключили един и същ военен договор с тесалийците.

Що се отнася пък до въстаниците на Итома, тъй като те не били в състояние да се съпротивляват повече, на десетата година постигнали споразумение с лакедемонците, по силата на което те трябвало да напуснат Пелопонес и никога кракът им да не стъпва там; и ако някой бъдел заловен тук, той щял да бъде роб на този, който го е заловил. Всъщност още преди това едно предсказание на Питийския оракул нареждало на спартанците да пуснат да си отиде молителят на Зевс Итомийски. Въстаниците, заедно с децата и жените си напуснали Пелопонес, а атиняните от омраза, която те изпитвали вече към лакедемонците, ги настанили в Навпакт, който те успели да отнемат наскоро преди това от неговите тогавашни жители. В това време и мегарците отпаднали от лакедемонците, за да се съюзят с Атина, понеже Коринт воювал ожесточено с тях поради някакви гранични спорове. Атиняните завзели Мегара и Пеги за мегарците, те построили Дългите стени, които отивали от Мегара до Нисея, и сами се разположили там на гарнизон. Главно от този момент насетне омразата на коринтяните към атиняните започнала да се проявява в особено остри форми.

Thuk. I, 115 sq.: Методи за запазване на атинската хегемония в Атинско-Делоския морски съюз

Скоро след изтеглянето си от Евбея атиняните сключили тридесетгодишен мир с лакедемонците и съюзниците им, като върнали Нисея, Пеги, Троизен и Ахея [т.е. ония територии на Пелопонеския съюз, окупирани от атиняните]. На шестата година след сключването на договора между самосците и милетците избухнала война заради Приена. Милетците, които претърпели поражение във войната, се озовали в Атина и се оплаквали гръмко от самосците. Към тях се присъединили и отделни лица от самия Самос, които искали да съборят тогавашния политически строй. И така атиняните отплували с четиридесет кораба срещу Самос, установили демократическо управление на острова, взели като заложници петдесет самоски деца и още толкова възрастни граждани и ги настанили на остров Лемнос. След това те оставили в Самос гарнизон и се оттеглили. Някои от самосците, които не останали на острова и били избягали на континенталната суша [М. Азия], се уговорили със знатните граждани в

Самос и с Писутън, син на Хистасп, който тогава властвал в Сарди, и заедно със събраните от тях седемстотин души се прехвърлили през една нощ на Самос. Те вдигнали най-напред хората срещу водачите на демократическата фракция и изловили повечето от тях. След това скришно си взели заложниците от Лемнос и отпаднали от Атина. Атинския гарнизон заедно с ръководните лица те предали на Писутън и сами започнали да се готвят веднага за поход срещу Милет. Бизантион отпаднал заедно с тях също от Атина.

Когато атиняните научили за станалото, те с шестдесет кораба потеглили за Самос. Шестнадесет от тях обаче те не употребили във военната операция срещу Самос, защото един от тях се наложило да насочат към Кария, за да наблюдават финикийската флота, а други — към Хиос и Лесбос, които молели за подкрепления. С останалите четиридесет и четири кораба десетте атински стратези начело с Перикъл завързали морски бой при острова Трагия със седемдесет самоски кораба, от които двадесет били за пренасяне на войски и тъкмо тогава били пристигнали от Милет. Победили атиняните. След това те получили в подкрепа още четиридесет атински кораба, а от Хиос и Лесбос — двадесет и пет. Тогава те извършили десант на брега на Самос и след като взели връх по суша, обсадили града от три страни със стена и започнали блокадата му откъм сушата и откъм морето. В същото време Перикъл задържал шестдесет от стоящите на котва кораби, вдигнал ги и бързо се отправил към Кавнос и Кария, понеже му донесли, че финикийските кораби се били насочили срещу тези места. От своя страна и Самос бил изпратил начело със Стезагор и някои други още пет кораба, за да дирят финикийската флота.

В същото време самосците се възползвали от това за да извършат един изненадващ излаз с корабите си на открито море; като нападнали незащитения атински стан, те унищожили корабите, намиращи се на преден пост, и в морския бой взели връх над корабите, които излезли срещу тях. По този начин те си осигурили господството по море пред Самос в продължение на около четиридесет дни, през което време те внасяли и изнасяли каквото желаели. Когато обаче Перикъл се върнал, те били блокирани отново от корабите. По-късно от Атина пристигнали в подкрепа още четиридесет кораба начело с Тукидид, Хагнон и Формион, двадесет други — с Тдеполем и Антикъл и тридесет от Хиос и Лесбос. Самосците влезли в краткотрайна морска битка, но не могли да издържат на неприятеля и на деветия месец били принудени да капитулират и да се подчинят по силата на споразумение, като разрушили крепостните си стени, дали заложници, предали кораби и се задължили да изплатят на срокове направените разходи. Жителите на Бизантион също се задължили да останат, както и преди, подвластни на атиняните.

Аристотел от Стагира, универсалният учен в античността, е посветил, наред с наблюденията и систематизирането на устройството на гръцките полиси, един трактат на Атинската държава, от който са ексцерпирани следващите откъси.

Aristoteles, Athen. Pol. 23 sq.: За развитието на атинската демокрация и за епохата на Перикъл

След мидийските войни обаче се засилило влиянието на съвета на ареопагитите, който започнал да управлява града, без да е получил върховната власт по силата на някакво решение, а защото на него се дължал успехът в морската битка при Саламин. Защото когато стратезите се намирали в безизходно положение и били разгласили всеки да се спасява както може, съветът на ареопагитите намерил средства и раздал на всеки гражданин по осем драхми и им заповядал да се качат на корабите. По тази причина именно атиняните се подчинявали на авторитета на Ареопага и действително управлението на атиняните по това време било много добро. Те успели да развият военните си способности, да се прославят между елините и да добият хегемония по море против волята на лакедемонците. Водачи на народа по това време били Аристид, син на Лизимах и Темистокъл, син на Неокъл; вторият минавал за извънредно способен във военното дело, а първият — в политиката и при това превъзхождал съвременниците си със своята справедливост. Поради това именно към единия се обръщали като към пълководец, а към другия като към съветник. За строежа на градските стени двамата се грижели общо, макар и да били съперници. . .

След това, когато държавата укрепнала и били събрани големи парични средства, Аристид посъветвал атиняните да се доберат до хегемония, а гражданите да се преселят от селата и да живеят в града, където щяло да има поминък за всички: едни щели да участват във военните походи, други да носят гарнизонната служба, а трети да се занимават с обществени работи; така щели да получат хегемонията. Като послушали този съвет и се сдобили с власт, атиняните започнали да се отнасят деспотично към всички съюзници с изключение на хиосците, лесбосците и самосците; тях направили пазачи на своята власт, като им позволили да имат самоуправление и да властват над онези, които те управлявали дотогава. Освен това атиняните осигурили на множеството от народа лесно препитание, и то по начина, предложен от Аристид. Работата се състояла в това че от данъците, налозите и съюзниците се издържали повече от 20 000 души, тъй като имало 6 000 души съдии, 1 600 стрелци и 1 200 конници, 500 членове на съвета, 500 пазачи на корабостроителниците и освен тях 50 души пазачи на крепостта, около 700 души чиновници вътре в страната и около 700 души в чужбина. Освен това, когато впоследствие избухнала Пелопонеската война, имало 2 500 хоплити, 20 кораба за охрана на крайбрежието и други, които превозвали гарнизонните части, достигащи на брой до 2 000 души и избирани с бобово жребие. Накрая идвали тези, които получавали издръжка от пританиона, сираците и стражата на затворниците. Издръжката на всички тези изброени длъжностни лица била за сметка на държавата.

Aristoteles, Athen, Pol. 25 sq.: Конституционната промяна на Ефиалт (462 г.пр.н.е.)

. . . В течение на около 17 години след мидийските войни управлението на държавата оставало в ръцете на ареопагитите, въпреки че тяхната власт постепенно клоняла към упадък. Когато силите на народа нараснали, негов водач станал Ефиалт, син на Софонид, който се ползвал с репутацията на човек неподкупен и справедлив в държавните дела; той именно започнал да напада Ареопага. Първо той отстранил много от ареопагитите, като ги привличал към съдебна отговорност за действия, извършени при изпълнение на длъжността им; а после, във времето на архонта Конон, отнел на съвета всички допълнително присвоени права, по силата на които в неговите ръце била съсредоточена охраната на държавния строй, и ги предал отчасти на Съвета на 500-те, отчасти на народното събрание и на съдилищата. . .

По този начин Ареопагът бил лишен от правото на надзор над държавата. След това се получило така, че политическият порядък бил нарушен по вина на демагозите. Именно в това време по-умерените нямали добър вожд (техен водач бил синът на Милтиад Кимон, който не бил достатъчно енергичен и при това късно започнал да се занимава с държавни дела), а и много от тях загинали във войните. Трябва да се има предвид, че тогава гражданите отивали на война по списък и стратези ставали често хора неопитни във военното дело, но почитани поради славата на бащите им; затова и се случило по време на поход да загинат по две или три хиляди души. По този начин загивали най-добрите хора и от народа, и от състоятелните граждани. Въпреки че в държавното управление атиняните вече не се придържали към законите така строго, както по-рано, те не изменяли реда за избиране на деветте архонти; само на шестата година след смъртта на Ефиалт решили да избират и зевгити сред кандидатите за тази длъжност; пръв архонт от тях бил Мнестидит. Всички предишни архонти били от конниците и пентакосиомедимните, а зевгитите обикновено заемали низши длъжности, освен когато не се допускало нарушение на съществуващите порядки. . .

Aristoteles, Athen. Pol. 27: За началото на политическата кариера на Перикъл

След това вожд на народа станал Перикъл. Той се прославил първоначално с това, че обвинил отчета на Кимон върху стратегията му, когато бил още твърде млад. Държавният строй сега станал още по-демократичен. Перикъл отнел някои права на ареопагитите и особено решително настоявал за развиване на военноморските сили на държавата. Чрез тях простият народ почувствувал силата си и вече се стараел да съсредоточи в свои ръце цялото политическо управление. 49 години след битката при Саламин, при архонта Питодор избухнала войната с пелопонесците, по време на която народът, затворен в града и свикнал да получава заплата за военната служба, отчасти съзнателно, а отчасти и по необходимост започнал да проявява повече решителност в самостоятелното управление на държавата. Перикъл пръв установил и заплащането на съдиите, когато се борил с богатия Кимон за водачеството на народа. Кимон именно, понеже разполагал с царско богатство, не само изпълнявал бляскаво обществените си задължения, но и издържал мнозина от своите демоти; всеки от лакиадите можел при желание да идва всеки ден и да получава скромна издръжка. Освен това всичките му имения били незаградени, за да можа всеки желаещ да получава от плодовете. Понеже средствата на Перикъл не позволявали да се състезава с него по щедрост, той последвал съвета на Дамонид от дема Ойе, който се смятал в много дела за съветник на Перикъл и затова по-късно бил остракизиран. Съветът се свеждал до това, щом частното му имущество не достига да дава на народа от собствените му средства. Поради тази причина някои го обвиняват в настъпилото впоследствие нравствено разложение, тъй като към избиране започнали да се стремят не толкова порядъчните хора, а хора случайни. Започнали и подкупите, пръв пример за което дал Анит, след като бил стратег в Пилос. Повикан на съд по обвинение в загубата на Пилос, той подкупил съдиите и бил оправдан.

Плутарх от Херонея (ок. 45–120 г. от н.е.), най-известният автор на биографии в античността, е съставил сборник от жизнеописания на прочути елини и римляни. Следващият откъс е от биографията на Перикъл.

Plut. Per. 12, 1 sqq.: Атина като културен и стопански център

Онова обаче, което причинявало най-голяма радост на атиняните и с което те най-много се гордеели, и което предизвиквало най-голямо удивление у всички хора, единствено може да служи като доказателство на Гърция, че всичко, което

се разказва за нейното минало могъщество и за нейните старинни богатства, не са празни приказки. Това били великолепните храмове и други обществени постройки в Атина. И точно тези мероприятия от всички дела на Перикъл били предмет на най-завистливи нападки и ожесточени упреци от страна на неговите противници. Последните викали по събранията, че атинският народ се покрива със срам, като си присвоява всички парични средства на Гърция, които той пренася в Атина от Делос. . .

Противно на това обаче Перикъл обяснявал на народа, че той не е длъжен да дава отчет на съюзниците за начина, по който той употребява техните пари, щом като воюва заради тяхната отбрана и отблъсква от тях нападенията на персите. По-нататък той обяснявал на атиняните, че съюзниците им не доставят нито флота, нито пехота, нито конница, а плащат само парични суми и че тези, които са ги получили, ги употребяват за онези цели, за които са предназначени, тъй че тези суми принадлежат не на оня, който ги е дал, а на оня, който ги е получил. По-нататък Перикъл наблягал на това, че тъй като градът е снабден с всичко необходимо за война, би трябвало излишните парични средства да се употребят за строежи, които, след като бъдат завършени, ще донесат вечна слава на гражданите и които по време на извършването на работите ще донесат значително материално благосъстояние, тъй като вследствие на това ще се прояви всевъзможната човешка дейност, която ще бъде в състояние да задоволява различни човешки потребности; последните, оживявайки, от една страна, всички занаяти, не ще оставят, от друга страна, да се стои със скръстени ръце. По този начин почти целият град ще бъде на заплата и сам ще се грижи за своето благоустрояване и прехранване.

На младите и здрави хора се давала във време на война заплата от държавата, но желанието на Перикъл било и неподлежащата на военна служба занаятчийска маса да участвува в доходите, като не ги получава обаче със скръстени ръце и без да прави нищо. По тази причина той предложил на народа проекти за грандиозни строежи, както и плановете за извършване на крупни архитектурни мероприятия, които изисквали от своите изпълнители и изкуство, и продължително време, за да може по този начин населението, което остава у дома си, да има правото на участие в тази дейност и да се ползува от приходите на държавата на равни начала с матросите и с онези, които служат в гарнизоните или пък в пехотата.

Затова и държавата разполагала със строителни материали, като камък, мед, слонова кост, злато, абаносово и кипарисово дърво, а освен това и със занаятчии, умеещи да обработват тези материали, като дърводелци, скулптури, ковачи и майстори на бронзови изделия, каменоделци, майстори по оцветяване на златото, майстори по изработване на слонова кост в размекнато състояние, художници, майстори-оцветители на изделия от емайл, гравьори, както и такива, които се занимавали с експедицията на стоките и с техния превоз по море, като търговците на едро, матросите, школуваните кормчии, пък и такива, които били опитни в превоза на стоките по сухо, като колари, файтонджии, сарачи, въжари, седлари, работници — строители на пътища и рудокопачи. Така както пълководецът разполага със своя специална войска, тъй и всеки от тези занаяти разполага с една достатъчна по брой мобилизирана армия от работници, която се набира от средата на тетите и на обикновените работници и служи като оръдие на труда и като работна сила. По такъв начин изброените занаяти се разпределяли, ако можем да се изразим така, между хора и от двата пола, намиращи се на различни възрасти, а чрез това благосъстоянието се разпределяло и разпространявало между отделните граждани. . .

8.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са причините за растящия антагонизъм между Атина и Спарта в епохата на пентеконтаетията?

2. Кои са отличителните белези на Атинско-Делоския морски съюз? Бил ли е инструмент за защита срещу персите или основа на атинската хегемония?

3. Какви заключения могат да се направят от описанието на Плутарх за отношенията между Атина и съюзниците ѝ (Plut. Per. 12 sqq.)?

4. Опишете възхода на атинската икономика и потърсете основата на нейното доминиращо място в Гърция.

5. Анализирайте въз основа на Аристотелевия текст развитието на атинския държавен строй при Перикъл и обяснете управлението на Перикъл, т. нар. Златен век.

6. Смятате ли за оправдано да се определя политическата изява на Атина в Елада като тирания?

ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

479/8 г.

Построяване на Дългите стени в Атина по настояване на Темистокъл

469 г. пр.н.е.

Ражда се Сократ

462/1 г.

Завръщане на атинския контингент начело с Кимон през Спарта; съюз между Атина и Аргос.

462/1 г.

Ефиалт отнема властта на ареопага за сметка на народното събрание

454 г. пр.н.е.

Преместване на касата на Атинско-Делоския съюз от Делос в Атина.

447—438 г.

Строеж на Партенона на Атинския акропол; 437 г. пр.н.е. — начало на строежа на Пропилеите

Агони, ареопаг, Атинско-Делоски морски съюз, диети, дуализъм, Итома, клерухия, Дълги стени, олигархия, Пелопонески съюз, Периклова епоха, съюзна каса, трибут, тирания

8.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Плутарх. Перикл. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. I. Москва. 1961.
Ф. Н. Арский. Перикл. Москва. 1971.
М. В. Кондратюк. Архэ и афинская демократия. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва. 1983. I. 327—365.
М. С. Корзун. Социально-политическая борьба в Афинах в 444—425 гг. до н. э. Минск. 1975.
А. Е. Паршиков. Исследования по истории афинской морской державы. Москва. 1976.
Э. Д. Фролов. Социально-политическая борьба в Афинах в конце V века до н. э. Ленинград. 1964.
A. Amit. Athens and the Sea. Brussels. 1965.
A. Aymard. Les cités grecques à l'époque classique. Paris. 1954.
J. M. Balcer. Imperial Magistrates in the Athenian Empire. — Historia 25. 1976. 257 ff.
H. Bolkenstein. Econovmic Life in Greece's Golden Age. Leiden. 1958.
A. R. Burn. Pericles and Athens. New York. 1949.
P. Cloché. Le siècle de Periclès. Paris. 1949.

W. R. Connor. The New Politicians of Fifth Century Athens. Princeton, 1971.
K. Dienelt. Die Friedenspolitik des Perikles. Wien, 1958.
V. Ehrenberg. Sophokles und Perikles. München, 1956.
M. I. Finley. The Fifth Century Athenian Empire: A Balance-Sheet. — In: Imperialism in the Ancient World. Cambridge, 1978.
R. Flacelière. La vie quotedienne en Grèce au siècle de Périclès. Paris, 1959.
A. French. The Tribute of the Allies. — Historia 21, 1972, 1 ff.
A. Giovannini, G. Gottlieb. Thukydides und die Anfänge der athenischen Arche. Heidelberg, 1980.
N. G. L. Hammond. The Classical Age of Greece. London, 1975.
V. D. Hanson. Warfare and Agriculture in Classical Greece. Pisa, 1983.
L. Homo. Périclès. Une expérience de démocratie dirigée. Paris, 1954.
R. J. Hopper. Trade and Industry in Classical Greece. London, 1975.
D. Knight. The Foreign Policy of Perikles 446 to 431 B. C. Wiesbaden, 1970.
R. Meiggs. The Athenian Empire. Oxford, 1972.
B. D. Meritt et al. The Athenian Tribute Lists. Princeton, 1939—1953, I—IV.
H. D. Meyer. Vorgeschichte und Begründung des delisch — attischen Seebundes. — Historia 12, 1963.
H. Nesselhauf. Untersuchungen zur Geschichte der delisch — attischen Symmachie. Leipzig, 1933.
M. Nouhand. Panorame du siècle de Périclès. Paris, 1970.
J. de Romilly. Thucydide et l'impérialisme athénien. Paris, 1951^2.
F. Schachermeyr. Perikles. Stuttgart, 1969.
W. Schuller. Die Herrschaft der Athener im ersten attischen Seebund. Berlin-New York, 1974.
W. Schuller. Die Stadt als Tyrann. Athens Herrschaft über seine Bundesgenossen. Konstanz, 1978.
M. de Ste.-Croix. The Character of the Athenian Empire. — Historia 3, 1954/5, 1 ff.
T. Tarkiainen. Die athenische Demokratie. Zürich, 1966.
H. D. Westlake. Thukydides and the Pentekontaetia. — Classical Quarterly, 49, 1955, 53 ff.
E. Will. Le monde grec et l'Orient. I, Le Ve siècle. Paris. 1972.

9. ПЕЛОПОНЕСКАТА ВОЙНА (431–404 г. ПР. Н.Е.)

9.1. ВЪВЕДЕНИЕ

На майсторското перо на атинянина Тукидид дължим сведенията за предпоставките и протичането на Пелопонеската война, най-големият и дълъг военен спор, но и най-тежката катастрофа, сполетявала някога гръцкия народ. Стриктното разграничаване у Тукидид между външните поводи *(aitía)* и вътрешните причини *(próphasis)* за избухването на войната (Thuk. I, 20–24), както и неговото критично отношение към предмета на изложението, са поука за изследователска и аналитична история, която, противоположно на по-старото тълкуване на историята от Херодот, поставя началото на нова, по-висока степен за историческата наука.

От многобройните исторически събития, които предхождат непосредствено избухването на войната, могат да се набележат следните основни проблеми: разприте на Керкира с метрополията му Коринт – царица на Истмос, които предизвикали намесата на Атина в полза на острова и с това засилили стария гняв на коринтяните срещу атиняните (Thuk. I, 24–55). Конфликтът между Атина и Коринт заради Потидея (Thuk. I, 56–66) сигурно трябва да се прибави също към важните поводи за избухването на войната. Съвременниците на събитията винаги твърдели като същински мотив за обявяването на войната от пелопонесците търговското ембарго, наложено от Атина срещу Мегара, нар. *мегарска псефизма* (Thuk. I, 67). Решаваща причина обаче, а с това и непосредствен повод за началото на военните действия според Тукидид бил страхът на съюзените пелопонесци от възхода на Атина, главата на Атино-Делоския морски съюз, чиято експанзивна политика можела постепенно да ѝ осигури пълно надмощие: „Започна се именно с това, че атиняните и пелопонесците прекратиха тридесетгодишния договор, който бяха сключили след завладяване на Евбея. Причините, поради които го прекратиха, и спорните въпроси ще опиша най-напред, за да не се пита по-късно никой как е избухнала подобна война в Гърция. Най-дълбоката причина впрочем, и едновременно най-премълчаваната виждам във възхода на Атина, който принудил изплашените спартанци да започнат войната (Thuk. I, 23)".

Психологическото тълкуване на Тукидид на по-дълбоките причини за избухването на войната почива върху грижливото наблюдение на историческите условия, повечето от които се проявили в епохата на пентеконтаетията. Би трябвало да се споменат, наред с дуализма, и антагонизмът между Атина и Спарта, който отговарял изцяло на съществуващите структури на гръцките полиси, и вихреният възход на Атина като първа политическа и икономическа сила на Гърция. Развитието на Атина като средище на силната атическа държава взривило традиционните рамки на класическия полис, очертавайки ясно контурите на една организирана по държавно-териториален принцип морска империя (Thuk. I, 89–119). Към това се прибавяли и последиците на широко разпространяващата се динамична атическа търговска политика. Градът на Тезей, който контролирал морските пътища към Черно море и левантийския бряг, поискал чрез интервенцията в Керкира да пусне корени в Западното Средиземноморие, което дотогава се смятало за сфера на коринтските интереси (Thuk. I, 24). И не на последно място последиците от едно прикрито ионийско съперничество на *конференцията в Коринт*, може да са били решаващи при обявяването на войната от дорийските членове на Пелопонеския съюз. На безпристрастния наблюдател не е убягнало обстоятелството, че Гърция се е намирала в двойна патова ситуация, която изглежда е подтикнала към военна разпра. При тази перспектива много вероятно е заключението, че само едно изпробване на силите можело да реши проблема. Историческата ситуация налагала решението дали един полис бил в състояние да получи безспорна хегемония над Елада — или иначе казано, да утвърди панелинското единство. Илюзорността на тази алтернатива се доказва от изхода на войната, която нанесла смъртоносен удар на класическия свят на автономните полиси. Но това не съзнавали повечето съвременници, което не бива да ни учудва, понеже на първо място те били обладани от политическото ежедневие, т. е. от многобройните претексти, оплаквания и взаимни обвинения, които определяли навечерието на избухването на войната (Thuk. I, 120—146). Това е отново едно доказателство, колко сериозно се приемало общественото мнение, защото по друг начин не могат да се разберат многобройните идеологично-пропагандни усилия на участниците във войната за нейното оправдание.

Както се очаквало, Атина, ръководена от Перикъл, поела предизвикателството и подхванала дълга и тежка борба, чиито стратегически насоки са представени в речите на Перикъл (Thuk. I, 140—145). Военните събития, описани старателно от съвременника им, историка Тукидид в седем книги (II—VII), ни водят по най-различни места на битките из гръцката *oikumene* която била изцяло обхваната от тази война — най-голямата, която елините дотогава са водили помежду си.

Началото на военните действия започнало с нападението на съюзените със Спарта тиванци срещу атинския преден пост Платея (Thuk. II, 2—7), както и с нахлуването на спартанския цар Архидам в Атика начело на опълчението на Пелопонеския съюз (Thuk. II, 10; 18:24). Тази фаза на войната, т. нар. *Архидамова война*, се характеризира с ежегодни офанзиви на пелопонесците в Атика (Thuk. II, 10; 18—24; 55; 71; III, 1). Сигурно по съвета на Перикъл Атина възприела отбранителна тактика, не рискувала в открита битка със спартанците в Атика и се укрепила зад Дългите стени, които били непревземаеми със средствата на тогавашната обсадна техника. По море обаче, атинската ескадра пречела на търговията и снабдяването на пелопонеските неприятели и ги тормозела чрез целенасочени военни акции (Thuk. II, 24—27; 30; 32). Но и самата Атина трябвало скъпо да заплати последиците от избраната от самата нея отбранителна военна стратегия. Сполучливо диагностицираната от Тукидид чумна епидемия, избухнала в пренаселения град (жертва на която станал и Перикъл), драстично намалила населението на града и поставила атиняните очи в очи с ужаса от войната.

През 425 г. Атина успяла да отбележи важен успех при Пилос. На остров Сфактерия Клеон, новият водач на радикалдемократичната групировка в Атина, пленил няколкостотин спартанци (Thuk. IV, 26—41). Спартанският военачалник Бразидас обаче завоювал в Тракия успехи, най-значителен от които бил превземането на града Амфиполис, най-важният атински стратегически пункт в Северна Егеида (Thuk. IV; 102—109), и с това превърнал в условни атинските победи. Но, уплашени от събитията в Сфактерия, които заплашвали държавата им със загуба на значителен брой пълноправни граждани, спартанците решили да започнат мирни преговори с Атина. През 421 г. се стигнало до подписване на *Никиевия мир* между Спарта и Атина (Thuk. V, 13—24), наречен по името на атинския държавник. Сключеният поради изтощение и военни затруднения компромисен мир бил обаче несигурен. Всъщност той не донесъл никакво истинско решение, т.е. траен ред и равновесие в гръцките отношения. Поради това мирът се оказал едно примирие, което правело очаквано възобновяването на военните действия в недалечно време.

И действително не след дълго се стигнало до открито избухване на вражда между нереалните съюзници Спарта и Атина заради някои неизпълнени клаузи на договора (Thuk. V, 25). Непосредствения повод представляват два тясносвързани фактора: единият е вътрешната криза в Пелопонеския съюз, която противопоставяла Спарта и Атина, а другият — появата на силна личност от нов стил на политическата сцена в Атина — Алкивиад (Thuk. V, 43—46; VI, 15). Възпитан в духа на просвещението и софистиката, Алкивиад олицетворявал типа на силния индивид, надраснал тесните традиционни рамки на полиса, за когото било трудно да се включи в стойностната система на полисната традиция. От това произтича и по-късното му политическо поведение, което последователно го превърнало в ожесточен враг на бащиния град Атина, в приятел на спартанците и накрая — в силна опора на заплашените от хода на войната атиняни (Plut., Alc. 20 sq.; 32 sq.). И ако неговият приятел и учител Сократ предпочел чашата с отрова, за да не изпадне в неоспоримо противоречие с атическия полис (Платон, Апология), то Алкивиад предпочел бунта и борбата срещу силата на традицията. След като постигнал значително влияние в атинската политика след Никиевия мир, неговата намеса в пелопонеските отношения чрез сближаването с Аргос (неприятел на лакадемонците) ликвидирала примирието между Атина и Спарта (Thuk. V, 43—48). Когато планът му да предизвика отново войната в Елада тогава не успял, Алкивиад спечелил атинското народно събрание за един смел план — *Сицилийската експедиция* (Thuk. VI, 15—19). Въпреки изричния съвет на предпазливия Никий, атическият демос предприел осъществяването на идеята на Алкивиад (Thuk. VI, 20—27). Според нея силна атинска флота трябвало да завладее Сиракуза, дъщерна колония на Коринт и най-значителен гръцки полис на запад, и след това да постави Сицилия под атинско владичество (Thuk. VI, 24—27; 30—32). Но с отзоваването на Алкивиад, който след това избягал при спартанците, цялото начинание било обезглавено. Сицилийската експедиция (415—413) пропаднала изцяло. Превземането на Сиракуза не се удало; цялата атинска флота, както и десантните войски, били унищожени или попаднали в плен; атинските стратези, между които и Никий, загинали (Thuk. VI, 53; 62—105; VII, 1—87). Това било най-голямата политическа и военна катастрофа, преживяна дотогава от Атина.

Поражението на Атина край Сиракуза означавало обрат за Пелопонеската война. По съвета на Алкивиад, избягал при лакадемонците, Спарта предприела офанзива в Атика (Thuk. VII, 18). Там завладяла градчето Декелея и си създала здраво военно укрепление, с което парализирала напълно атиняните (Thuk. VII, 19 sq.). Последиците от *Декелейската война* могат да се открият преди всичко във вътрешнополитическите промени в Атина. Скоро след нея олигархията наложила (411 г.) господството си, но само за кратко време. Година по-късно демокрацията отново се възстановила, а с нея се съживила и надеждата за благоприятен обрат във войната. Новото засилване на атинската демокрация е свързано с новия политически курс на Алкивиад (Thuk. VIII, 63—72, 81 sq). Той се скарал със спартанците и се завърнал в Атина, където сега го посрещнали с отворени обятия (Thuk. VIII, 82—93; 97). Избран за стратег на атическата флота, той успял да спечели две големи морски битки над спартанците и съюзниците им и с това — да заздрави атинското владичество в Егеида (Thuk. VIII, 104–109; Xen., Hell. 4, 8 sq). Но вместо да съдействува за изглаждащ противоречията мир, който би възстановил изтощената държава, атинското народно събрание отхвърлило две мирни предложения на спартанците, подценявайки фактическото съотношение на силите (Diod. XIII, 53, 1 sq). Самонадеяността на атинското народно събрание, която се наблюдава във времена на крайна заплаха, го водела често до погрешна преценка на военно-политическото положение в Атина, а оттам — и до прибързани, но съдбоносни решения, опънало сега до крайност тетивата на политическия разум. Упоритото държане на атиняните накарало най-накрая Ахеменидите, които дотогава държали здраво в ръцете си Спарта, сега да я подкрепят по-енергично. През лятото на 405 г.пр.н.е. спартанците унищожили при Егоспотамой (Diod. XIII, 105; Xen., Hell. II, 1, 21) атинската флота и скоро след това спартанецът Лизандър превзел Атина. С това приключила Пелопонеската война (404 г.пр.н.е.).

Равносметката на резултатите и последиците от войната е твърде потискаща. Политика, икономика, търговия и нрави претърпели значителни поражения. Участвувалите във войната гръцки полиси пострадали нечувано от продължителността на войната и нито една от държавите, заплетени в раздорите на войната, не спечелила в края на краищата. Даже и Спарта, за която битките били победоносни, всъщност не печелела от войната. Своето ново надмощие в Елада тя трябвало да заплати с тежки трусове в общественото си устройство. Само Ахеменидите постигнали своята цел, защото гръцките полиси не представлявали вече сериозна конкуренция за персийските претенции за надмощие.

Колкото и отчаяно да изглежда цялостното състояние в Елада в края на V в.пр.н.е., то все пак лъч на надежда проблясва в тази епоха. Не бива да се забравя, че тъкмо в това време на разруха и упадък на гръцката политическа мощ е епоха на безпримерен духовен разцвет. Тогава именно живеят и творят Сократ, Платон, Ксенофонт и много други, завещали на елинската култура, а чрез нея — и на европейската история, своето духовно наследство.

9.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Thuk. I, 1: За значението на Пелопонеската война

Атинянинът Тукидид е описал войната между Пелопонеския съюз и атиняните така, както те я водели едни срещу други. С това той се заел още при нейното избухване, защото предвидил, че тя ще има големи размери и ще надминава по значение всички предишни войни. Това той заключил от обстоятелството, че и двете страни, които се заловили за война, се намирали в разцвета на силите си, пък и били напълно подготвени за война, и защото виждал, че и останалият елински свят е застанал на едната или на другата страна, едни още веднага, а други с намерение да сторят това по-късно. Действително това събитие е било най-голямото сътресение, което изпитали елините, част от варварите, и може да се каже — целият свят.

Thuk. I, 23; 55 sq.: Aitia и Prophasis

А войната започнали атиняните и пелопонесците, след като нарушили тридесетгодишния мирен договор, който сключили помежду си след завладяването на Евбея. Аз предварително ще опиша причините и споровете, заради които го нарушили, за да няма нужда някой някога да се пита от какво е избухнала тая война между елините. Най-правдоподобната причина, както мисля, ако е наглед скрита, и тази, че атиняните станали силни и започнали да плашат лакедемонците и с това ги принудили да воюват. А поводът, който и двете страни изтъквали открито и поради който нарушили мирния договор и влезли във война, бил следният. . .

. . . Така Керкира надделяла във войната с коринтяните, а атинските кораби се върнали в Атина. Тази била първата причина за война между коринтяните и атиняните, а именно, че атиняните, въпреки мирния договор участвували в морската битка срещу тях на страната на керкирците.

(56) Непосредствено след тези събития се случило така, че между атиняните и пелопонесците избухнали нови спорни въпроси, които тласнали нещата към война, а именно тази. Понеже коринтяните кроели и действували ревностно как да си отмъстят, атиняните подозирайки враждебните им замисли, заповядали на потидейците, които живеели в провлака на полустров Палена и били задължени да им плащат данък като техни съюзници, ако и да били колонисти на коринтяните, да съборят крепостните си стени откъм Пелена, да дадат заложници, да отпратят епидемиурзите, които коринтяните им изпращали всяка година, и да не приемат в бъдеще нови. Атиняните се страхували да не би потидейците, подбудени от Пердика и коринтяните да отпаднат от тях и с това да увлекат и другите им съюзници по егейския бряг на Тракия.

(58) От една страна, потидейците изпратили пратеници в Атина с цел да убедят атиняните да не предприемат никаква акция, насочена срещу тях, а от друга страна, заедно с коринтяните отишли в Лакедемон, та ако стане нужда, да си осигурят помощ. Въпреки че настоявали много, те не получили от атиняните никакъв благоприятен отговор, а напротив, корабите, които потеглили за Македония, се насочили и срещу самите тях. А когато властите в Лакедемон им обещали, че ако атиняните нападнат Потидея, те ще нахлуят в Атика, едва тогава, използувайки тези благоприятни условия, потидейците сключили с халкидците и ботиейците съюз под клетва и отпаднали от Атина.

(66) А ето в какво още се обвинявали взаимно атиняните и пелопонесците: коринтяните се оплаквали, че атиняните обсаждали Потидея, тяхна колония, и намиращите се в нея коринтски и пелопонески войници, а атиняните обвинявали пелопонесците, че подбудили към въстание техен съюзен град, задължен да плаща данък, и че са отишли на помощ на потидейците и открито се сражавали заедно с тях. Но все пак войната още не избухвала и коринтяните вършели това на своя глава.

Thuk. I, 67: Заседанието в Спарта

След като Потидея била обсадена, коринтяните не бездействували, защото там се намирали техни граждани, а се страхували и за самия град. Затова те веднага свикали в Лакедемон съюзниците и когато те се събрали, започнали да обвиняват атиняните, че били нарушили мирния договор и че вършели неправди спрямо Пелопонес. Егинците, които също изпратили пратеници, но не открито, а тайно, защото ги било страх от антиняните, и то не по-малко от коринтяните настоявали за война, като твърдели, че те въпреки договора нямат автономия. Тогава лакедемонците поканили и други съюзници, всички, които биха могли да кажат в какво са оскърбени от атиняните, свикали обичайното народно събрание и предложили на съюзниците да се изкажат. Мнозина от присъствуващите изложили своите обвинения, а също така и мегарците. Покрай другото те най-много се оплаквали от това, че въпреки договора пристанищата в подвластните на атиняните земи и пазарът в Атика били затворени за тях. Последни се изказали коринтяните.

Thuk, I, 80 sq.: Реч на спартанския цар Архидам

„Самият аз, лакедемонци, имам опит от много войни, а виждам, че и някои от вас са на моята възраст и които са достатъчно разумни и опитни, за да не желаят войната, било от неопитност, както това би могло да се случи с по-голямата част от присъствуващите, било затова, че я смятат за носеща изгоди и лишена от опасности. Тази война обаче, за която вие разисквате днес, съвсем не би била незначителна и тъкмо това е, за което вие трябва да имате наум, като разсъждавате за тези неща, без да влагате страсти. Спрямо хората от Пелопонес и спрямо тези, които са наши съседи, нашите оперативни средства са равностойни и ние сме в състояние да предприемем атаки във всички посоки. Как можем обаче да започваме така лекомислено война срещу хора, чиято земя се намира далеч, при това са извънредно опитни в морското дело и са снабдени с всичко в изобилие: и богатства — частни и обществени, и флота, и конница, и пехотно оръжие, и човешки резерви, колкото няма никоя гръцка държава, взета отделно. При това атиняните имат и многобройни подвластни съюзници, които им плащат данък. И как тогава да се решим с лека ръка на война срещу такива хора и на какво да разчитаме, за да отстъпим на прибързаността, без да бъдем подготвени? Може би на флотата си? Ние обаче сме по-слаби от атиняните; за да се обучим и екипираме срещу тях, ще ни трябва време. Може би разчитаме на средствата си? Но тук ние сме още по-назад от тях: нито разполагаме със средства в държавната хазна, нито пък сме готови да изразходваме от своите частни средства.

(81) „Може би някой би се окуражил от мисълта, че ние ги надминаваме с въоръжението и с пехотните си сили, така че ще можем често да предприемаме набези в земите им и да ги опустошаваме. Но те владеят и други обширни земи и всичко, което им е необходимо, си го доставят по море. Ако пък ние се опитаме да откъснем от тях съюзниците им, то ще трябва да им помагаме с флота, защото повечето от тях са островни държави. И така, каква ще бъде тая наша война? Ако ние не вземем връх над атиняните с флотата си и не ги лишим от доходите им, с които те поддържат флотата си, то ние ще навредим повече на себе си. И тогава не ще можем да завършим войната с чест, защото за главни виновници за избухването на конфликта ще бъдем считани ние. Нека не се залъгваме с надеждата, че ако опустошим земята им, войната ще свърши бързо. Аз се страхувам по-скоро да не би да оставим войната в наследство на децата си. Защото може да се очаква, че атиняните при своята гордост няма да пожелаят да бъдат зависими от земята си, нито пък като някакви хора, които нямат опит, да се уплашат от войната.

(82) „Това не ще рече, че аз предлагам ние да позволим на атиняните да малтретират нашите съюзници и да си затваряме очите пред козните, които те плетат срещу тях. Аз само ви съветвам да не се залавяме все още за оръжие, а да изпращаме делегации за преговори и да обсипваме атиняните с обвинения, без обаче да проявяваме нито голяма войнственост, нито пък че сме готови да отстъпим, а в същото време да укрепваме своите позиции, като си осигурим за съюзници и елини, и варвари, а и ако можем да подсилим отнякъде нашата мощ и с флота, и със средства. А не е осъдително, когато заплашени елини, каквито сме ние сега от атиняните, търсят помощ, за да се опасят не само от елини, но и от варвари. Същевременно обаче нека и ние самите да разгърнем своите възможности. И тогава атиняните или ще се вслушат в думите на нашите пратеници и тогава всичко ще бъде наред, или пък ако не се съгласят, тогава ние след две или три години, вече по-добре въоръжени, ще бъдем в състояние, ако решим да ги нападнем. И може би, когато видят нашата подготовка и чуят думите ни, които ще отговарят на тая подготовка, те ще се съгласят на отстъпки, докато още земята им не е опустошена и докато още става дума за опазване, а не за унищожаване на блага. . .

(83) „Никой не трябва да смята, че ако много държави не нападнат бързо една, това означава страхливост. Защото и атиняните имат немалко съюзници, които да плащат данък, а войната се води не толкова с оръжие, колкото с пари, чрез които оръжието става и по-ефикасно, особено когато става дума за война на континентална държава срещу морска. Ето защо ние трябва най-напред да си набавим средства, преди да се увлечем от думите на съюзниците си, и ние, които ще понесем най-голямата отговорност за последствията от войната при един или друг изход от нея, ще трябва спокойно да обмислим всичко.

Thuk. I, 86: Реч на Стенелаид

„Аз не мога да разбера дългите речи на атиняните, защото с всичките хвалебствия, които сами си присъдиха, те ни най-малко не отрекоха неправдите, които извършват срещу нашите съюзници и срещу Пелопонес. Макар че на времето си те се проявиха срещу персите като доблестни мъже, сега спрямо нас те са безчестни и заслужават двойно наказание затова, че от доблестни мъже те станаха подлеци. А ние сме днес същите, каквито бяхме и тогава. Следователно ние не ще търпим повече, ако сме разумни, да се извършват неправди спрямо нашите съюзници и не ще се маем в намерение за възмездие за огорчения и неправди, които вече не са от областта на намеренията. Ако други имат наистина в изобилие пари, кораби и конница, ние имаме добри съюзници и ние не бива да ги изоставяме на атиняните, нито пък да прибягваме до съдебни процедури и до размяна на думи за една неправда, която е извършена не с думи. За тази неправда ние трябва да отплатим бързо и с всички сили. Нека никой не ни дава съвети, че ако и да търпим неправди, трябвало повече да си помислим: напротив, дългото мислене подобава по-скоро на тия, които възнамеряват да вършат неправди. И така, лакедемонци, гласувайте за война, както подобава на Спарта, и не допускайте атиняните да се засилят, нито пък да изоставим нашите съюзници, а с помощта на боговете да потеглим срещу виновниците."

Thuk. I, 118 sq.: Изказвания на коринтяните — решение за война срещу Атина

. . . Лакедемонците били решили за себе си, че мирният договор е нарушен и че атиняните са виновни; те изпратили в Делфи пратеници, които да запитат божеството дали тая война ще бъде изгодна за тях. Както се разказва, богът им отговорил, че те щели да победят, ако воюват с всичките си сили и че той щял да им окаже своята поддръжка независимо дали те го молят или не за това.

(119) Лакедемонците свикали отново съюзниците си, защото искали чрез гласуване да решат дали трябва да воюват. Когато пратениците на държавите членове на съюза пристигнали и било свикано събрание, всички дали израз на своите желания, като повечето обвинили атиняните и настоявали войната да се обяви. Коринтяните още преди това убеждавали всяка държава поотделно да гласува за войната, защото се страхували да не загубят Потидея. Те присъствували и на това събрание, взели последни думата и се изказали приблизително така:

(120) „Що се отнася до лакедемонците, съюзници, ние нямаме вече основание да се оплакваме от тях, тъй като сами те са взели решение да воюват и сега са ни свикали със същата цел. Понеже тези, които имат хегемонията, трябва наистина като уреждат своите частни работи в дух на справедливост и равенство, да бъдат

преди другите, когато решават и общите дела, както и когато в други отношения са уважавани повече от всички. . .

(121) „И така днес ние пробуждаме войната, защото ни са нанесени неправди и защото имаме достатъчно основания да се оплакваме. И тая война ние ще прекратим едва тогава, когато накажем атиняните. Естествено е ние да спечелим войната, и то по много причини. Най-напред защото ние ги превъзхождаме по численост и по своя военен опит и, от друга страна, защото ще действуваме всички единодушно, съобразно с дадените ни нареждания. А флота, с каквато те са силни, ние ще си създадем с нашите налични средства, взети вкупом, и със съкровищата в Делфи и Олимпия. Като сключим заем, ние ще можем да привлечем срещу по-висока заплата техните чуждестранни моряци, тъй като войската на атиняните е повече наемна, отколкото собствена. А нашата войска е по-малко изложена на този риск, защото нейната мощ се дължи повече на живата сила, отколкото на парите. Те биха могли да бъдат разбити само с една единствена победоносна битка по море, а ако предположим, че окажат съпротива, ние ще имаме повече време да се упражним в морското изкуство и ако се изравним с тях по майсторство, сигурно ще ги надминем и по храброст. А това предимство, което ние дължим на природата, не може да им се предаде чрез поучаване. Майсторството пък, с което те ни превъзхождат, ние ще трябва да усвоим чрез старателна подготовка. Паричните средства, необходими за целта, ние ще внесем под формата на налог. И би ли било наистина нормално техните собствени съюзници да не отказват да плащат непрестанно налога, за да осигуряват своето заробване, а ние да не желаем да изразходваме средства, за да накажем своите противници и едновременно с това да осигурим своето собствено спасение, както и да избегнем това, щото като ни вземат тези парични средства, да ни увреждат с тях?

(122) „Ние разполагаме обаче и с други способи за водене на войната: като предизвикаме отпадането на техните съюзници, което е най-ефикасното средство, за да бъдат атиняните лишени от доходите, от които те черпят своята сила; сетне като издигаме укрепени бази на тяхната територия и много други възможности, които сега никой не би могъл да предвиди. Защото войната не се води по установени правила; тя самата открива по-голямата част от своите методи според обстоятелствата. И този, който във време на война действува разумно, постига повече, а който се горещи при нейното водене, губи повече. Ние трябва да вземем предвид и това, че ако в случая се касаеше за погранични разпри за земя между отделни съюзници с равностойни противници, това все още би било поносимо. В случая обаче атиняните са достатъчно силни да се съпротивляват срещу всички нас заедно, а още по-силни срещу всяка държава поотделно. Ето защо, ако ние, сплотени от една мисъл по племена и градове, не ги сразим, а останем разединени, те лесно ще ни покорят. А трябва да се знае, че нашето поражение, колкото и страшно да е това да го чуете, ще ни донесе не нещо друго, а пълно заробване. За Пелопонес е срамно дори само на думи да се приеме, че толкова много държави търпят да бъдат малтретирани от само една държава. В такъв случай ще изглежда, че ние заслужаваме изпитанията, на които сме подложени и че от страхливост търпим това положение и се оказваме по-недостойни от своите бащи, които освободиха Елада, а ние не можем да осигурим тази свобода дори за себе си. Ние, които имаме за принцип да сваляме самовластните управници в отделните градове, допускаме един град да се превърне в тиранин. И ние не виждаме как подобно поведение може да бъде излекувано от трите най-големи недъга, а именно от глупостта, мекошавостта и безразличието. Понеже не може да се мисли, че вие сте избягнали тези недъзи, за да изпаднете в най-гибелния недостатък — високомерието, което е навредило на толкова много хора и което поради това, че проваля мнозина, е получило противното название „безразсъдство".

(123) . . . По много съображения поемате с увереност пътя на войната: преди всичко богът [от Делфи] изрече едно предсказание и сам той ви обеща да ви подкрепи. Освен това всички други елински държави ще се сражават на ваша страна, едни от страх, а други от интерес. Най-сетне при нарушаването на договорите вие не ще проявите инициатива, тъй като самото божество, като ви посъветва да започнете войната, смята, че те са нарушени. Вие по-скоро ще ги защитите от посегателството, на което те са били подложени. Защото нарушители на договорите са не тези, които се отбраняват, а тези, които нападат първи.

(124) „И тъй като, лакедемонци, за вас войната предоставя изгоди от всяка гледна точка, пък и ние изразяваме пред вас препоръки в същия смисъл и понеже общността на интересите между двете държави, както и между частните лица, е най-сигурната гаранция за общата полза, не се колебайте нито да помогнете на потидейците, които са дорийци и които — противно на онова, което е ставало досега — са подложени на обсада от ионийци, нито пък да отстоявате свободата на другите. По-нататъшното чакане е непоносимо, защото за едните то представя вече настоящи злини и щети, а за други — ако се види, че ние сме се събрали, без да смеем да се защищаваме — една напълно подобна съдба. Ето защо, съюзници, внушете си час по-скоро, че е настъпила крайна необходимост и че същевременно ние ви даваме най-добрия възможен съвет. Гласувайте прочее за войната, без да се страхувате от непосредствената опасност, и мислете за по-дълготрайния мир, който ще настъпи след нея. Понеже след война мирът винаги е по-солиден и след един период на спокойствие е по-рисковано да не се воюва. И понеже ние сме убедени, че държавата, която в Елада е поела ролята на тиранин, заплашва еднакво всички нас, като над едни властвува, а над други се готви да властвува, то нека да потеглим срещу нея и я разгромим. Така в бъдеще ние ще живеем спокойно и сега ще освободим елините, които са заробени." Такава реч държали в общи черти коринтяните.

(125) След като изслушали мнението на всички, лакедемонците предложили на съюзниците, малки и големи, които присъствували на събранието, да гласуват поред. Мнозинството от тях гласувало за война. Въпреки решението обаче те не били в състояние да започнат веднага войната, защото не били подготвени и затова решили всяка отделна държава да достави което е необходимо, и то веднага. Въпреки това, за да набавят, което било необходимо, те употребили не по-малко от една година, преди да нахлуят в Атика и да обявят открито войната.

Thuk. I, 140 sq. Първа реч на Перикъл — Атина приема предизвикателството на лакедемонците. . .

„Аз винаги съм бил на мнение, атиняни, че не трябва да правим отстъпки на лакедемонците. . .

(141) . . .Що се отнася пък до условията на страната и до ресурсите на двете страни, ние ще се окажем по-малко силни. Затова именно вие трябва да си дадете сметка, като изслушате моето изложение точка по точка. Наистина пелопонесците обработват сами земята и не притежават нито частни, нито обществени средства. Заедно с това обаче те не познават войни, които траят продължително, нито пък притежават опит в отвъдморски операции, понеже тяхната бедност им позволява само краткотрайни военни действия, при които те воюват помежду си. Такива хора не са в състояние да доставят екипажи за флотите, нито пък да изпращат често на поход сухопътни сили, когато трябва да бъдат далеч от дома си и да изчерпват своите собствени ресурси и когато, на всичко отгоре, морето е затворено за тях. А пък известно е, че паричните

резерви са тези, които поддържат повече войните, отколкото събраните насила контрибуции. И освен това онези хора, които обработват лично земята, са посклонни да воюват, като заплащат със своята жива сила, отколкото със своите пари. Понеже докато те смятат, че могат да излязат от опасностите на войната живи и здрави, те не са сигурни, че парите няма да се изразходват преждевременно особено, както и може да се очаква, ако войната продължи повече от техните предвиждания. Наистина в едно единствено сражение пелопонесците, заедно със своите съюзници, биха могли да удържат срещу всички останали елини. Те обаче не са в състояние да воюват срещу такава военна сила, която е различна от тяхната, тъй като не ще могат да извършат под общо командуване с успех някаква по-бърза непосредствена акция и понеже всички имат равен брой гласове, бидейки при това от различен племенен произход, те ще имат присърце само своите собствени интереси. Резултатът от това обаче е, че нищо не се завършва докрай. . .

(142) . . .Нашата опитност в областта на морското дело ни дава, въпреки всичко, по-голяма опитност за воюване и по суша, отколкото на тях опитността им по суша — за военни действия по море. И за тях няма да бъде лесно да придобият опитност по море. Даже и вие, които се обучавате в това дело още от Гръкоперсийските войни, все още не сте го усвоили с всички негови тънкости. Как тогава един народ, който не е морски, а земеделски и на който освен това няма да му бъде позволено да се обучава, като се има предвид това, че ние ще разполагаме винаги с много кораби, които образуват преграда, би могъл да извърши нещо достойно за отбелязване? Срещу преграда, образувана от малко на брой кораби, тези хора биха могли и да поемат риска, като при своята неукост си дават кураж чрез своето числено превъзходство; ако обаче са налице повече кораби, които да ги блокират, те ще стоят мирни и липсата на опитност ще ги направи още по-безпомощни и заедно с това по-колебливи. Морското дело, както и всяка друга професия, е резултат от професионална опитност. То не търпи човек да се занимава с него случайно като с нещо странично. Напротив, при него няма място за никакво друго занятие.

(143) Да предположим накрая, че те сложат ръка на паричните средства в Олимпия или в Делфи и се опитат да подкупят с по-голяма заплата моряците от чужд произход, които са на наша служба. Това наистина би било страшно, ако ние няма да можем да попълним екипажите на нашите кораби с наши граждани и метеки. Сега обаче ние имаме тази възможност, а което е най-важното, имаме наши граждани кормчии, пък и останалият ни корабен екипаж е по-многочислен и по-качествен, отколкото екипажите в цялата останала Елада. Освен това, при възможната опасност, никой чужденец не би приел едновременно да избяга от родината си заедно с това заради удоволствието да получава за няколко дни висока заплата, да приеме по-слабите изгледи за успех, като се сражава на тяхна страна. Ето как или в каква подобна светлина ми се вижда, че е положението на лакедемонците. Що се отнася до нашето собствено положение, в него няма никъде ония слабости, които критикуваме у другите, а ние притежаваме освен това други значителни предимства, равностойни на които те нямат. Също така не могат да дойдат и да нападнат нашата страна по суша, но ние пък ще се оттеглим да нападнем тяхната страна по море. Опустошаването на една част от Пелопонес обаче не може да се компенсира с опустошението на цяла Атика, защото пелопонесците не могат да се снабдят с друга земя на мястото на своята без война, докато ние разполагаме с изобилна земя и на островите, и на континенталната суша, тъй като господството по море е фактор с неимоверно голямо значение. Помислете си само по този въпрос. Кои биха били понепревзимаеми от нас, ако ние бихме живели на остров? Е, добре! Това, което трябва да правим днес, е да се доближим мислено, колкото е възможно повече, до следната ситуация. Да изоставим, без да се грижим за тях, своята земя и домове, а да охраняваме бдително града и морето. Трябва да избягваме, щото като вземем много присърце загубата на земята и домовете си и се разгневим от тази загуба, да не се увличаме в сражение срещу пелопонесците, тъй като тяхното числено превъзходство е значително. В случай на успех ние ще трябва да започнем отново действия срещу не по-малки сили, а в случай на поражение, всичко онова, което представляват от себе си нашите съюзници и които представляват нашата сила, ще отпадне от нас. Понеже те няма да стоят мирни, ако ние не бъдем в състояние да предприемем срещу тях военни действия. Найсетне ние не трябва да се вайкаме за своите домове и земи, а да гледаме да придобием хора, защото хората са, които придобиват земите. И ако аз бях уверен, че ще мога да ви убедя, аз щях да ви кажа да отидете самите вие и да ги ограбите, като покажете по тоя начин на пелопонесците, че това не е средство, чрез което те могат да ви заставят да се подчините.

(144) „Аз имам още много други съображения, за да се надявам, че ще победим, при условие, че вие се откажете да използувате войната, за да разширявате своите владения и по този начин да си навличате още повече рискове. Аз впрочем се боя повече от нашите собствени слабости, отколкото от замислите на противника. Ще изложа тези мотиви в една друга реч, когато настъпи времето за действие, т.е. по време на самите събития. Сега обаче нека да изпратим пратениците с отговора, че ние ще разрешим на мегарците да използуват всички наши пристанища и пазар, ако и лакедемонците не прогонват като чужденци нито нас, нито нашите съюзници — защото в мирния договор не се забранява нито едното, нито другото — и че ние ще предоставим на държавите автономия, ако те са били независими при сключването на мирния договор, и то тогава, когато и лакедемонците дадат на своите държави правото да се управляват самостоятелно, но не както е изгодно на тях, лакедемонците, а както желаят самите държави. Нека да им отговорим, че ние сме съгласни по силата на договора да се явим на арбитражен съд, че няма да започнем война, но ще се защитаваме, ако някой я започне. Нека им дадем този достоен и подобаващ на нашата държава отговор. Освен това ние трябва да се проникнем от мисълта, че войната е неизбежна, че с колкото по-голямо желание я приемем, толкова по-малко и нашите неприятели ще ни подлагат на натиск и че големите рискове носят и голямата слава както на държавата, така и на отделния човек. И така, когато нашите бащи се вдигнаха срещу персите и започнаха военните действия , без далеч да притежават такава изгодна база като нашата, те изоставиха своите имущества и отблъснаха варварите повече благодарение на своята воля, отколкото благодарение на своята щастлива съдба и повече благодарение на своята решителност, отколкото на своята сила. И издигнаха държавата на нейната сегашна висота. Ние не трябва да изоставаме назад от своите бащи, а с всички средства да отблъскваме враговете и да полагаме усилия, щото да завещаем тази държава на нашите потомци не по-малко могъща."

Thuk. II, 37 sq.: Втора реч на Перикъл — възхвала на атинската демокрация и оправдаване на войната

(37) „И тъй нашият държавен строй е такъв, че той не подражава на чуждите порядки, а напротив, ние самите повече служим за образец на другите, отколкото да подражаваме на когото и да било. Нашият държавен строй се нарича демокрация, защото той държи сметка не за малцинството, а се съобразява с интересите на мнозинството. При споровете между частни лица

всички имат според закона еднакви права. Що се отнася пък до зачитането в обществения живот, почит се отдава само на оня, който се е отличил в едно или друго отношение и то не поради някакъв произход, а поради своите слабости. По същия начин онзи човек, който е способен да принесе полза на държавата, не е лишен от възможността да стори това било вследствие на своята бедност, било пък поради своето принизено обществено роложение. И с обществените работи ние се занимаваме, както това подобава на свободни граждани, пък и във всекидневните си отношения не храним недоверие един към други. И ако някой си позволи тяхната волност, то той се отърва само с парична глоба, без да бъде подлаган на някакви унизителни наказания. Въпреки тази толерантност, която е характерна за частните ни отношения, в сферата на обществените работи боязънта ни въздържа да не извършваме никакви беззакония, понеже ние се отнасяме с уважение и към лицата, които са облечени за даден период от време във власт, и към законите, но особено към онези от тях, които са издадени в защита на онеправданите, пък и на ония, които макар и неписани, носят като санкция на нарушителите сигурно опетняване.

(38) „За да си отдъхнем от труда и усилията, ние сме предоставили на човешкия дух и мисъл най-широки възможности, като устройваме в течение на цялата година състезателни игри и тържествени жертвоприношения; освен това ние създаваме в частния си живот прекрасни удобства и съоръжения, които ни причиняват такава наслада във всекидневието, че поради тях забравяме личните си грижи и скърби. Освен това вследствие големината на нашата държава у нас се внася абсолютно всичко от всички страни и ние можем да се ползуваме еднакво удобно както от онези блага, които се произвеждат у нас, така и от благата, които се произвеждат от други народи.

(41) „С една дума, аз смея да твърдя, че цялата наша държава е школа за Гърция, и ми се струва, че всеки човек може да се прояви у нас при най-разнообразни положения като пълноценна и самостоятелна личност и при това с голяма елегантност и изисканост. И че това не са само суетни надменни слова, които подхождат за случая, а самата действителност, основана на факти, показва не само могъществото на нашата държава, което ние сме придобили благодарение на посочените качества на нашия бит и характер. Единствена тя от всички съвременни държави съумява в момент на изпитание да се издигне над собствената си слава. Единствена тя не възбужда никога гняв у неприятеля, който я е нападнал, че е претърпял поражение от такива хора, нито пък кара подчинените да протестират, че са владени от недостойни хора. Създавайки едно могъщество, което е ознаменувано с най-велики дела и е достатъчно засвидетелствувано, ние ще бъдем предмет на адмирации и за съвременниците си, пък и за потомството. При това ние не се нуждаем ни най-малко от хвалебствията на един Омир или на когото и да било друг, който чрез своите творби би ни доставил минутна наслада, но чиито измислици впоследствие биха били обезсилени от силата на фактите. Ние заставихме с нашата дързост всички морета и цялата суша да станат достъпни и навред оставихме непоклатими паметници, напомнящи за добрините и за злините. Ето такава е нашата държава и тези воини загинаха, сражавайки се доблестно заради нея, понеже считаха, че не бива да се лишават от нея. А също и от онези, които са останали живи, всеки един е нормално да приеме да страда за тази държава.

(42) „Затова именно аз се разпростирах в своето слово по отношение на онова, което засягаше нашия град. Аз желаех разясня, че залогът за борбата не е един и същ за нас и за онези които не притежават в еднаква степен въпросните предимства. Едновременно с това аз желаех да подкрепя посредством ярки доказателства възхвалата на онези, в чест на които говоря днес.

9. 3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Посочете видимите поводи и действителните причини за Пелопонеската война. Какво е характерно за отношението на Тукидид в описанието на събитията?

2. Какви аргументи се привеждат в речите на Стенелаид и коринтяните за обявяване на война на Атина? Какви аргументи се изтъкват в Атина за необходимостта от войната? (Анализ на първата реч на Перикъл).

3. Какви политически и обществени промени се наблюдават по време на войната?

4. Как изглежда политическото състояние в цяла Гърция в края на Пелопонеската война?

5. Анализирайте втората реч на Перикъл. Какъв портрет на Перикъл предлага този анализ? Доколко идеалната картина на атинската демокрация, която Перикъл скицира, отговаря на истината?

9. 4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

431 г. пр. н.е.
Нападение на тиванците срещу Платея — начало на Архидамовата война
421 пр. н.е.
Сключване на Никиевия мир между Спарта и Атина
418 г. пр. н.е.
Възстановяване на войната под въздействието на Алкивиад
415—413 г. пр. н.е.
Сицилианската експедиция на Атина завършва с неуспех край Сиракуза
413—404 г. пр. н.е.
Декелейска война
404 г. пр. н.е.
Капитулация на Атина след битката при Егоспотами
399 г. пр. н.е.
Смъртта на Сократ

итиия, Архидамова война, Декелейска война, Мегарска псефизма, Никиев мир, ойкумене, пелтасти, профазис, Сицилийска експедиция

9. 5. БИБЛИОГРАФИЯ

ристофан. Комедии (прев. от старогръцки Ал. Ничев). София, 1985.
лутарх. Алкивиад. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. I. Москва, 1961.
лутарх. Лисандр. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II. Москва, 1963.
лутарх. Никий. — В. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II. Москва, 1963.
укидид. История на Пелопонеската война (прев. от старогръцки М. Мирчев). София, 1979.
сенофонт. Гръцка история. — В: Ксенофонт. Исторически съчинения. София, 1984.
И. Соболевский. Аристофан и его время. Москва, 1957.
E. Adcock. Thucydides and his History. Cambridge, 1963.
Andrewes, D. M. Lewis. A Note on the Peace of Nikias. — Journal of Hellenic Studies, 1957, 177 ff.
Berve. Thukydides. Frankfurt a. M., 1938.
F. Bloedow. Alcidiades Reexamined. Wiesbaden, 1973.
Ehrenberg. The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy. Cambridge, Mass., 1951.
Ehrenberg. Aristophanes und das Volk von Athen. Zürich, 1968.
H. Finley. Thucydides. Cambridge, Mass., 1947².
Garlan. La guerre dans l'Antiquité. Paris, 1972.

A. W. Gomme. A. Historical Commentary on Thucydides. Oxford. 1945–1956. I–III.

G. B. Grundy. Thucydides and the History of his Age. London. 1948. I–II.

J. Hatzfeld. Alcibiade. Etude sur l'histoire d'Athènes à la fin du Ve siècle. Paris. 1951^2.

V. W. Henderson. The Great War between Athens and Sparta. A Companion to the Military History of Thucydides. London. 1927.

A. J. Holladay. Athenian Strategy in the Archidamian War. – Historia 27. 1978. 399.

D. Kagan. The Outbreak of the Peloponnesian War. Ithaca. 1969.

E. Lévy. Athènes devant la defaite de 404. Athènes. 1976.

A. Meder. Der athenische Demos zur Zeit des Peloponnesischen Krieges im Lichte der Quellen. München. 1938.

J. A. R. Munro. The End of the Peloponnesian War. – Classical Quarterly 31. 1937. 32 ff.

H. Patzer. Das Problem der Geschichtsschreibung der Thukydides und die thukydideische Frage. Berlin. 1937.

W. Schadewaldt. Die Geschichtssreibung des Thukydides. Leipzig. 1929.

E. Schwartz. das Geschichtswerk des Thukydides. Bonn. 1929^2.

G. E. M. de Ste-Croix. The Origins of the Peloponnesian War. London. 1972.

H. Strassburger. Thukydides und die politische Selbstdarstellung der Athener. – Hermes 86. 1958. 17 ff.

F. Taeger. Alkibiades. München 1943^2.

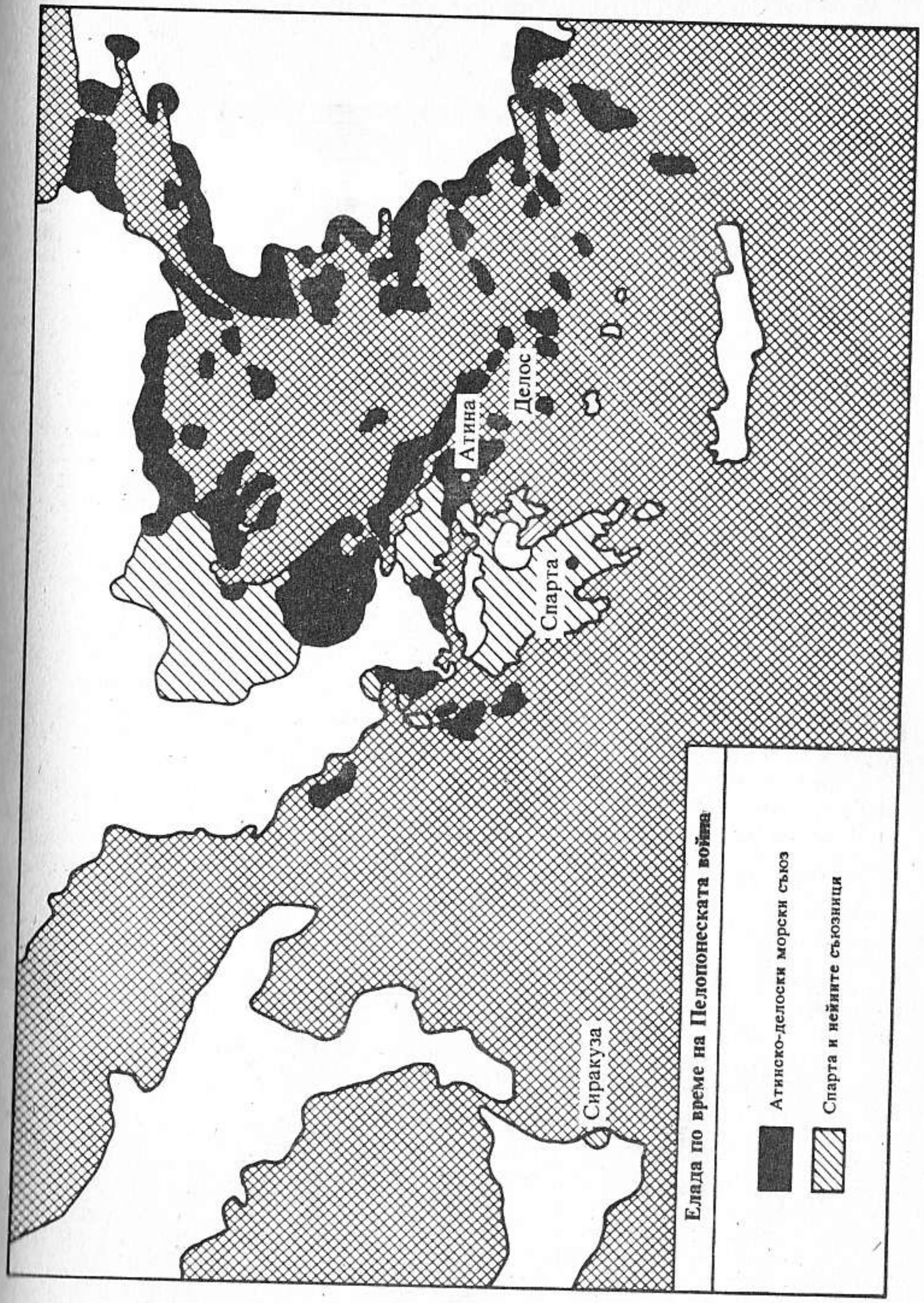
Елада по време на Пелопонеската война

10. ПОЛИСНИЯТ СВЯТ ПРЕЗ IV В. ПР. Н.Е. И ИЗДИГАНЕТО НА МАКЕДОНИЯ

10. 1. ВЪВЕДЕНИЕ

Краят на Пелопонеската война създал ново разположение на силите в Елада. Персия всъщност извлякла полза от разрушаването на междуполисните връзки с тази война. Въпреки че не взела активно участие в сраженията, тя подкрепила Спарта финансово в последната и решаваща фаза на войната, създавайки възможността за организиране на лакедемонския флот (Xen. Hell. I,5). Войната нанесла големи и донякъде неизличими поражения на класическия гръцки свят. Демографският му потенциал решително намалял. Икономиката на повечето воювали полиси била безнадеждно срината, цъфтящата някога търговия — съсипана, а условията за съществуване на много градове — сведени до ръба на катастрофата (Xen. Hell. I,4; Plut. Lys. 6). Не по-малки били възникналите по време на войната поражения в политическия живот. Честите, постигнати обикновено с насилие конституционни промени, увеличаващите се прояви на насилие по отношение на политически инакомислещи граждани и егоистичната политика от позиция на силата от страна на господстващите лица и партии изплашили елините и ги възпирали от политическа дейност. Така заедно с кризата в икономиката и търговията се наблюдава занемаряване на политическия морал (Xen. Hell, II,3). Това явление се изразява ярко в представеното от Тукидид огрубяване на политическите отношения, което причинило море от насилия по време на войната (Thuk. I,23; III, 82—85).

Множеството гръцки полиси, които тъкмо се отърсили от хегемонията и опекунството на Атина, трябвало скоро да разберат, че с това не придобили пълна автономия. Повечето от тях попаднали отново под чуждо владичество. Защото Персия и Спарта все още си съперничели за ролята на „закрилници“ на гръцките градове и при всички случаи повечето от тях трябвало да се подчинят на желанията на съответната сила. На много полиси било наложено олигархическо правителство и заедно с това — и да понасят присъствието на чужди окупационни войски. Вместо една всеобхватна нова организация, която да има предвид истинските нужди на гръцките градове, трудностите за попадналите в зависимост в началото на IV в. станали по-големи от когато и да било преди това.

Спарта, хегемон на Пелопонеския съюз, а след поражението на Атина — и за цяла Елада, не била в състояние да реши многото новопоявили се проблеми. Причините са не на последно място в невъзможността ѝ да овладее новите задачи, многообразни и свръх силите ѝ. Освен това скоро след приключването на Пелопонеската война тя се оказала в противоречие както с Персия, така и с други гръцки държави. Причината за това е, от една страна, поемането на закрилата на йонийските градове срещу Персия, а от друга — строго формулираните и винаги следвани спартански претенции за хегемония, които предизвикали съпротивата на гръцките полиси (Isokr., Euag. 54; Xen. Hell. III 1,3 sg. IV, 2, 8; Justin. VI, 1). Коринт и Атина, старите и непримирими неприятели, се организирали с други полиси в коалиция срещу Спарта. (Diod. XIV, 86, 91, 2, 92; 1; Xen. Hell. III, 5, 17–24; IV, 4, 1 sq). Разгорялата се вражда в Пелопонес принудила спартанците да повикат на помощ своя цар Агесилай от Мала Азия, където той вече почнал поход срещу Ахеменидите.

В битката при Коронея (394 г. пр. н.е.) спартанските хоплити успели да вземат превес по суша, но при остров Книдос (394 г. пр. н.е.) лакедемонският флот бил напълно унищожен и с това надмощието на Спарта в Егеида било ликвидирано (Xen. Hell. IV, 3, 15–23; Diod. XIV, 81, sq.)

Както в края на Пелопонеската война, така и сега Ахеменидите извлекли най-голяма полза от политическото положение в Гърция. Спарта, Коринт, Атина, Аргос и др. били военно изтощени и политически разединени, така че едва ли би могло да се очаква някаква недвусмислена промяна на равновесието в полза на един или друг гръцки политически блок. Нищо не документира толкова ясно новото положение, т.е. прехода от оръжие към дипломация, колкото мирната инициатива, подета от спартанеца Анталкидас, която довела до обявяването на всеобщ мир, обхващащ всички гъцки държави *(koîne eiréne)*. Прокламирането му завършило с мирен договор (387 г.), наречен по името на Анталкидас; по-късно изследователите го преименуват в *царски мир*, доколкото той определял на персийския цар доминиращо положение в Елада (Xen. Hell. V, 1, 30–36). Царят получил отново върховната власт над малоазийските йонийски гърци и постигнал нещо повече – той разтурил всички гръцки коалиции, освен Пелопонеския съюз. С това се потвърдила спартанската хегемония на балканска Гърция, а Персия получила лъвския пай от плячката. Сферата ѝ на влияние се разширила до западното крайбрежие на Егейско море, което отново престанало да бъде вътрешно гръцко море. (Xen. Hell. V 1, 31; Isokr. Paneg. 176).

Наистина лакедемонската държава се стараела според силите си да установи и да подкрепя навсякъде господството на олигархията, да се грижи по свое разбиране за реда в неспокойните градове, изпращайки в тях спартански окупационни части, но всички тези усилия се оказвали напразни. (Xen. Hell., V. 2. 1–7; 11–43; V, 3, 1–9; 18–20; V, 4, 2–12). Наред с това Спарта си навлякла омразата на гръцката общественост чрез окупационните си отреди под водителството ня *хармости*. Гърците не виждали в тези мерки нищо друго, освен смяна на сваленото атинско господство от нова, в известен смисъл даже още по-тежка тирания. Това от своя страна било в ярко противоречие с лозунга, обявен от спартанците в началото на Пелопонеската война, за освобождение на потиснатите гръцки общини от атинската тирания. Тази политика на постоянно присъствие на спартанските войски извън Спарта била необходима за запазването на лакедемонската хегемония, но променила съществено вътрешните структури на спартанската държава. Защото за Спарта ставало все по-трудно да интегрира действуващите извън Пелопонес спартанци в тесните рамки на родния спартански космос.

Съществено за отбелязване е, че спартанецът Лизандър бил първият елин, комуто отдали приживе божествени почести (Plut. Lys. 8). Неговата биография най-добре може да обрисува конфликтната ситуация между разпадащата се традиция и необузданата сила на изявяващия се със самочувствие индивид. (Plut. Lys., 18–24). Най-късно от края на голямата елинска братоубийствена война може да се наблюдава разпадане на наследената парична система в Спарта. Разрухата на старите добродетели, корупцията и освобождаването на отделния индивид от здраво скрепения спартански космос са симптомите на протичащите обществени промени (Xen. Lak. pol. 14. 1 sg.: Plut. Lys., 18 sg: 23, 26).

Преходът от изоставаща към парична икономика – този непосредствен резултат от потока на персийски пари, потекъл по време на войната към Спарта, се развил много бързо и предизвикал опустошителни последици за държава като Спарта, която в продължение на столетия не познавала никакви динамични промени в старото икономическо и социално устройство (Plut. Lys., 16 sq.). Не само посочените трудности обаче влиeли върху способността на спартанската държава да функционира. Много по-важен с последствията си бил постоянно намаляващият брой на спартанските пълноправни граждани, гарантиращи военното превъзходство на града, както и неспособността на спартанското държавно управление да реши ефикасно този проблем.

Не след дълго Спарта въпреки численото си превъзходство трябвало да отстъпи на бойното поле при Левктра през 371 г. пред военната тактика на Епаминонд от Тива, създателя на нов боен строй за фалангата (Xen. Hell., VI, 4, 4–15). Така при Левктра приключила ерата на спартанската хегемония в Гърция, която сега отстъпила на тиванската. Повярвалият, че Тива като хегемон би донесла нови импулси, а с това – и по-продължителен ред в твърде хаотичното донякъде състояние на гръцките държави, скоро се видял измамен. *Тиванската хегемония* си оставала също толкова ефимерна, колкото всъщност била и спартанската, като за кратко време (371–362 г. пр. н.е.) дори не се свързва със значителни прояви. Светът на автономните полиси и без друго бил достатъчно разпокъсан и разнебитен, без да бъде възстановен чрез новия хегемон, който принадлежал към същия този свят. Нямало гръцка сила, която да може да спре старата игра на интриги, егоизъм и съперничество между отделните градове държави. Следователно и Тива не могла. (Isokr., Archid. 64 sq.), и особено – веднага след смъртта на Епаминонд, който бил движещата политическа сила в разширяването на властта на Тива. В Беотийския съюз неговата загуба предизвикала вакуум, който повече не могъл да бъде запълнен, а с Епаминонд било погребано и господството на Тива. (Xen. Hell. VII, 5, 18 sq.). При тази ситуация не е чудно, че погледът на гръцката общественост бил отправен към Македония, където, незабелязани от гръцкия свят, се извършили сериозни политически промени.

В това време на политически упадък на гръцките градове държави, изживяващи дълбока следвоенна криза, в севера на Балканския полуостров се консолидирала македонската монархия (Thuk. II, 100; Polyb. VIII, 12). Македоните трябвало да отстояват владенията си срещу епирци, илири, траки и фриги, преди да се превърнат във нарастващ по значение и политическа мощ фактор за Балканския полуостров (Thuk. I, 99; 95–100; Diod. XII, 50; Herod. V, 94; Demosth. XXIII, 149 sq.). Но за разлика от полисната традиция в Гърция и свързаното с нея икономическо и културно развитие, македонската държава застинала на едно по-архаично стъпало, преодоляно от класическа Гърция. Това трябва да е причината за силната първичност на македонските институции, тъй като те отразявали обществените порядки на архаичната епоха. Селското стопанство представлявало икономическата основа на държавата, а царят и аристокрацията – политическата ѝ база.

Когато през 359 г. на Филип II се удава да оглави Македония, тя била средна по мощ държава, при това разкъсвана от кризи и вълнения (Diod. XVI, 2, 6; Theopomp. frg. 31; Diod. XVI, 4, 2–7; 8,1). И именно при управлението му започнал възходът на македонската държава и превръщането ѝ в хегемон на Елада. Чрез вътрешни реформи, укрепване на царската власт по отношение на аристокрацията, както и чрез създаването на мощна армия, Филип II създал необходимите условия за македонската експанзия: тя била облагоприятствувана, разбира се, и от безнадеждното положение на повечето гръцки полиси. Македонските военни реформи са започнати още от предшествениците на Филип – Александър, Пердика и Аминта. Чрез формирането на конница *(hetairoi)* и изключителна по бойните си качества пехота *(pezhetairoi)* от македонската аристокрация била поставена още през V век основата на така прочутата по-късно *македонска фаланга* (Anaximenes, frg. 4: Diod. XVI, 2–3, 1).

Най-напред Филип покорил гръцките градове по северноегейското крайбрежие (Амфиполис, Потидея, Пидна и Метоне), осигурявайки си по този начин достъп до морето (Demosth. I, 5; VI, 20; II, 14; Diod. XVI, 8, 2 sq.; XVI, 31, 6; 34, 5). Но с това той си спечелил и конфликта с Атина, която предявявала претенции към тези градове и територии като за своя сфера на интереси (Diod. XVI, 8, 3–5; Demosth, 107). Така Филип предизвикал обособяването на силна антимакедонска партия в Атина, която малко по-късно намерила в лицето на Демостен своя най-прочут говорител.

По-нататък, с походите в Тракия, Филип придобил златните мини в планината Пангей, а с това — и важна финансова база за по-нататъшната си експанзионистична политика (Diod. XVI, 8, 6). Чрез женитбата си с епирската принцеса Олимпиада, майката на Александър, Филип си осигурил мира с Епир и укрепването на позициите си в Тесалия (Justin. VII, 6, 10; Isokr. VI, 20; Diod. XVI, 14, 21, 38, 2). По този начин цяла Северна Гърция попаднала под неговото непосредствено влияние. Тази първа фаза на експанзия била скоро последвана от интервенция в политическите отношения на Средна Гърция, вра́тата към политическите центрове на Атика, Беотия и Пелопонес. През 352 г. Филип потеглил срещу фокидците, ограбили съкровището на Аполоновия храм в Делфи, най-престижния култов център на гръцкия свят. Той ги победил в Тесалия, осигурявайки си по този начин малко по-късно достъпа до августейшия кръг на управляващите Делфийския оракул (Diod. XVI, 35, 4–6; 61, 2; Demosth. XIX, 319; Pausan. X, 2). Наред с политическите предимства, попадането на Евбея под македонско влияние, огромен идеологически престиж и на Филип и на държавата му донесло приемането на Филип в *Делфийската Амфиктиония* Diod. XVI, 59–60).

Така Филип се превръща в главен фактор за гръцката политика и същевременно — в опасност за автономните гръцки полиси, които не искали да бъдат ограничавани в действията си чрез македонските претенции за велика сила. Същевременно с извънредно успешната си завоевателна политика македонският цар дал най-добрия пример на съперничещите помежду си гръцки полиси, какво е в състояние да постигне една единна целенасочено водена териториална държава. За дълбокото впечатление сред елинския свят говори оживената дискусия, която политиката на Филип предизвикала сред гръцката общественост, и която се водела предимно в Атина. За една част от общественото мнение тя била последният шанс за елините в преодоляването на политическата разпокъсаност на своя изживял времето си полисен свят. Противниците на Филип, които черпели сили за идеологията си от старата традиция за равнопоставеност пред закона в автономния полис, македонската политика означавала, разбира се, път за установяване на тирания над Елада.

Важен материал за илюстрация на сблъсъка между панелински изявяващата се македонска политическа мощ и старото полисно мислене предлагат публицистичните прояви на Исократ, най-значителния представител на панелинистичната идея, както и споровете между Есхин и Демостен в Атина. От многото достигнали до днес изказвания на приятелски настроените към македоните Исократ и Есхин, но и на заклетия неприятел на Филип — Демостен (Philippika), може да се обхване основната политическа тема, която вълнувала независимите все още гръцки държави в навечерието на битката при Херонея. Макар и разгорелите се пред атинското народно събрание риторични битки да позволяват вникването в механизма на политиката на някои гръцки държави, те не отчитат фактическите измерения на политическите сили. Центровете, определящи политическите решения, се намирали извън полисите. В царския дворец в Пела се събирали всички нишки на гръцката политика и ги теглел Филип, а на бойното поле при Херонея в Беотия (338 г.) се стигнало до решаващия изход (Diod. XVI, 85 sq.). *Македонската фаланга* победила коалиционната гръцка войска, в която се сражавали тиванци, атиняни и техните съюзници. С това приключила епохата на полисите-държави. Основаването на Коринтския съюз, в който участвували повечето гръцки държави с изключение на Спарта, потвърдили неоспорваната македонска хегемония над Гърция (Diod. XVI, 89; Justin. IX, 5). Сега Филип можел да се надява, че ще успее да спои потенциално съществуващото панелистично настроение в една общогръцка действуваща общност. Задачата и целта били формулирани от Исократ, когато приканвал към обединени действия на македони и елини срещу ахеменидска Персия (Isokr., Philipp. V, 14 sq.). През 337 г. пр. н.е. Филип, като хегемон на *Коринтския съюз*, обявил война на персите, която обаче била поставена под въпрос с неговата неочаквана смърт. С Филип II Македонски умира създателят на македонската велика мощ и победителят на полисния свят, чиято политическа агония била ускорена от енергичната политическа дейност на царя. С него обаче умира и един политик, за когото историкът Теопомп (фрг. 27) с право можел да твърди, че дотогава Европа не е създала подобен мъж.

10. 2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Plut., Lys.: Относно методите на спартанското господство

13. След това Лизандър обикалял с флотата си от град на град и заповядал на всички атиняни, които срещал по пътя си, да се върнат в Атина , заплашвайки, че няма да пощади нито един атинянин, когото намери извън Атина и ще заповяда да избият всички. По този начин той пропъдил всички атиняни в града, желаейки да възникнат в него по-скоро тежък глад и недоимък, с което и да не му се налага дълго да държи обсадата. Като унищожил демокрацията и други законни форми на управление той оставил във всеки град по един спартански хармост и по десет души от създадените от него във всеки един град политически общества. Това направил той както във враженските, така и във вече съюзническите градове и тръгнал от уста на уста, докато същевременно изграждал в известен смисъл своето господство над Елада. Управителите той назначавал не по знатност и богатство, а раздавал власт според старите отношения на гостоприемството. Новоназначените дарявал с правомощия и да награждават и да наказват. Като присъствувал лично на много екзекуции, помагал на приятелите си да прогонят своите врагове, той не давал на елините добър пример, както би могло да се очаква от господството на лакедемоните. . . 18. По това време Лизандър притежавал власт както никой друг елин преди него, но изглежда неговото самочувствие и гордост били още по-големи от властта му. Той бил първият елин. . .. на когото градовете издигали олтари като на бог и му принасяли жертви. . .

Xen., Lak. pol. XIV, 1 sqq.: Промени в ценностната система на спартанския космос

Ако обаче някой ме запита, дали и днес все още законите на Ликург остават непроменени, то, кълна се в Зевс, не ще твърдя това уверено. Та аз знам, че по-рано лакедемонците предпочитали да живеят в умерени отношения помежду си, отколкото да искат да заемат местата на хармости в градовете и да се покваряват от угодливостта и че преди се боели да притежават пари. Днес обаче има доста хора, които се славят със своето имущество. Аз знам още , че по-рано затова се стигнало до прогонване на чужденците и било забранено да се живее извън родината, за да не възприемат спартиатите удобства от чуждите. Днес обаче тези, които минават за първенци, са усърдни в желанието си дейността им като хармости извън страната да продължава безкрайно. Някога са се грижили да са достойни за водачеството, а днес полагат повече усилия да вземат властта, отколкото да са достойни за нея. И действително, когато навремето елините посещавали Спарта, тогава те молели да ги поведат срещу тези, които ги заплашвали с несправедливост. Днес обаче има много заговори, за да бъде осуетено едно ново спартанско господство над елините. И това никак не е учудващо, че се предявяват такива упреци срещу спартанците, тъй като е очевидно, че те днес не се подчиняват нито на бога, нито на законите на Ликург.

Xen., Hell. II 8: За царския мир

(8. 12 sqq.) До лакедемонците непрекъснато достигали вести, че със средствата, предоставени от царя, Конон не само издигал отново стените на атиняните, но и поддържайки с тях флотата си, бил на път да възвърне на Атина островите и градовете по континенталното крайбрежие. Поради това сметнали, че ако направят действията му достояние на Тирибаз, военачалника на царя, биха го склонили да вземе тяхната страна, или пък поне да преустанови поддръжката на флотата на Конон. Решено било да изпратят Анталкид при Тирибаз, с мисия да го запознае с обстановката и да се опита да издейства за Лакадемон примирие с царя. Като узнали за това, атиняните незабавно изпратили от своя страна пратеничество, в което освен Конон включили Хермоген, Дион, Калистен и Калимедонт. Поканили и съюзниците си да сторят същото. На техния призив се отзовали пратеници от Беотия, Коринт и Аргос. Когато пристигнали при Тирибаз, Анталкид изложил пред него целта на своето посещение: че е дошъл да моли царя за мир от името на своя град и то при условия, каквито царят отдавна желае. Защото по отношение на гръцките градове в Мала Азия лакедемонците не ще оспорват неговата власт: за тях ще бъде достатъчно, ако всички острови и останалите градове станат независими. „Щом предлагаме такива условия", казал той, „защо е необходимо царят да воюва срещу нас и да изразходва толкова средства? А за да се предприеме поход срещу царя занапред не ще бъде възможно нито за атиняните, ако ние не застанем начело, нито пък за нас, ако градовете получат независимост."

Предположенията на Анталкид твърде много се понравили на Тирибаз, но останалите се противопоставили. Защото атиняните се страхували да сключат мирен договор, предоставящ независимост на градовете и островите, та да не би по този начин да се лишат от Лемнос, Имброс и Скипос, тиванците пък, за това, че ще бъдат принудени да дадат независимост на беотийските градове и накрая аргосците за това, че ако сключат договор възоснова на такива споразумения, не биха могли да запазят занапред владичеството си над Коринт, нещо, което те така силно желаели. И тъй опитът за примирие излязъл неуспешен и пратениците се разотишли по домовете.

(V. 1. 29 sqq.) Атиняните, виждайки превъзходството на противниковата флота, все повече желаещи мир, понеже се страхували да не би, както преди, да бъдат напълно разбити, след като и сега царят станал съюзник на лакедемонците. . . Що се отнася пък до аргосците, като виждали, че срещу тях се готви военен поход и че случаят със свещените месеци вече с нищо не би им помогнал и у тях се появил стремеж към мир. И когато Тирибаз призовал желаещите да чуят мирните условия, които царят им предлага, скоро всички

пристигнали. След като се събрали, Тирибаз показал царския печат, а сетне прочел посланието. То имало съдържание:

„Цар Артаксеркс намира за справедливо нему да принадлежат градовете в Азия и островите Клазомене и Кипър. На останалите елински градове, малки и големи, да се предостави независимост с изключение на Лемнос, Имброс и Скирос; те, както и в миналото, трябва да принадлежат на атиняните. Срещу онези обаче, които не приемат тези условия, ще воювам заедно с всички, които желаят такъв мир, по суша и по море, с кораби и парични средства."

Isokr., Or. 5: Из „Филип" на Исократ (346 г. пр. н.е.)

(15) На теб самия съдбата е дала неограничена възможност и да изпращаш посланици до когото поискаш и да приемаш от когото ще ти е угодно, и да говориш това, което ти се струва полезно. При това ти придоби такова богатство и могъщество, както никой от елините — това, което може единствено и да убеждава, и да принуждава. Мисля, че това ще потрябва и за делото, за което ще стане дума. (16). Работата е в това, че аз възнамерявам да те посъветвам да доведеш елините до съгласие и да оглавиш поход срещу варварите. Убеждението подхожда на елините, а принуждението е полезно за варварите.

(30). А сега ще премина към същината на речта. Искам да кажа, че е необходимо, без да се забравят и личните интереси, да се направи опит да се помирят помежду им държавите на аргосци, лакедемонци, тиванци и нашата. Ако ти съумееш да ги обединиш в съюз, то без усилие ще постигнеш съгласието и на другите държави. (31). Защото всички те се намират в зависимост от споменатите и при грозяща ги опасност се обръщат към една от тях за помощ и я получават от там. Ето защо, ако ти склониш към благоразумие само четири държави, то и останалите ще избавиш от много беди.

(39). Може би някой ще се реши да се обяви срещу думите ми, твърдейки, че се опитвам да те склоня да се заемеш с невъзможното. Според тях нито аргосците ще станат някога приятели на лакедемонците, нито лакедемонците — на тиванците; и изобщо тези, които са навикнали на постоянно превъзходство, никога не ще се съгласят на равен дял с другите. (40). Аз от своя страна мисля, че когато първенството сред елините принадлежеше на нашата държава, а след това на държавата на лакедемонците, едва ли можеше да бъде постигнато каквото и да е, тъй като всяка от тях лесно можеше да попречи на действията на другата. Предполагам, че при сегашните обстоятелства това не е така. Знам, че нещастията поставиха и едните и другите в еднакво положение, поради което считам, че те предпочитат изгоди, получени от съгласието, пред преимуществата, придобити от предишните им действия. (1). После, аз мисля, че едва ли някой друг умее да помири тези държави, а за теб подобни дела не представляват никаква трудност, защото виждам как ти осъществи много от това, което на други им се струваше безнадеждно и невероятно — и никак няма да е учудващо, ако и това смогнеш да свършиш само ти. Великите и изтъкнати хора не трябва да се заемат с дела, които може да свърши обикновен човек, а с такива, с които няма да се наеме никой друг освен тези, които имат същите дарования и могъщество като неговите.

(53) Що се касае до положението на тиванците, то и това, разбира се ти е известно. Като одържаха блестяща победа в сражение и като си отвоюваха гръмка слава, благодарение на нея, те злоупотребиха с успеха си и се оказаха в не по-добро положение, отколкото победените и претърпелите неуспехи. Тъкмо биха победили враговете си, когато, без да се съобразяват с всички, започнаха да безпокоят държавите в Пелопонес [походите на Епамидонд през 369, 368, 366,

362 г.], дръзнаха да заробят Тесалия [походите на Пелопид и Епаминонд през 368, 367, 364 г. срещу Александър от Фера], започнаха да заплашват своите съседи, мегарците, отнеха част от земята на нашата държава [Оропос], опустошиха Евбея, изпратиха триери във Византион с намерението да завземат властта и по суша и по море. 54. Накрая те тръгнаха на война срещу фокидците [356—346 г.], за да овладеят бързо градовете им, да завладеят цялата околна територия и да надминат по богатство делфийските съкровища. От това нищо не излезе и вместо да превземат градовете на фокидци, те загубиха своите, а като нахлуха в територията на противниците си, те причиниха по-малко вреда, отколкото сами претърпяха, когато се връщаха в родината си. (55). Всъщност във Фокида те убиха няколко наемници, които по-добре беше да умрат, отколкото да живеят, а на обратния път загубиха най-славните от хората си, готови да умрат непоколебимо за родината си.

(69). Може ли да има по-голямо щастие от това при теб да идват посланици от велики държави, ползуващи се с най-голяма почит, и ти ще се съвещаваш с тях за общото спасение, за което, както ще стане ясно, никой друг не е проявил такава грижа. (70). Да видиш как цяла Елада се надига от твоя призив и никой не остава равнодушен към решенията ти — едни се стараят да разучават в какво е същността, други пожелават успех в стремленията ти, трети се страхуват да не ти се случи нещо, преди да доведеш докрай делото си.

(120). Ако Язон само на думи можал да се възвеличае [тиранин на Фера през 70-те години на IV в.], каква ще бъде твоята слава, ако осъществиш всичко на дело и най-вече се опиташ напълно да съкрушиш това царство или, в крайна сметка да завладееш колкото се може повече земи и заемеш Азия, както се казва, от Киликия до Синопе. Освен това да основеш градове на тази територия и да заселиш там тези, които се скитат сега поради бедност и нанасят вреди на всеки срещнат. (121). И ако ние не установим тяхната численост (а това можем да направим, като им предоставим средства за живот), то те незабелязано за вас ще станат толкова много, че те няма да бъдат по-малко опасни за елините, отколкото за варварите.

(144). Обърни внимание и на това — спомни си по нещо и за древните — че богатството на Тантал, властта на Пелопс, могъществото на Евристей никой не би се наел да възхвалява, нито изобретателният оратор, нито поетът, но всички са готови да възхваляват участниците в похода срещу Троя и тези, които се сравнявали с тях, вярно, едва след великия Херакъл и доблестния Тезей. (145). А впрочем ние знаем, че най-известните и най-доблестните от тях са управлявали градчета и островчета и все пак са оставили след себе си божествена гръмка слава, защото всички хора обичат не тези, които придобиват могъщество за самите ебе си, а тези, които стават причина за най-големи блага за всички елини.

(154). И така, остава да направя извод от всичко, казано по-горе, за да можеш да се запознаеш в най-сбит вид с моите съвети. Аз твърдя, че ти трябва да си благодетелят на елините, царят на македоните и повелителят на възможно повече варвари. Ако ти направиш това, всички ще са ти благодарни: елините за услугата, македоните — ако ги упраляваш като цар, а не като тиранин, другите народи — ако се избавят, благодарение на теб, от варварската деспотия и се окажат под покровителството на Елада.

Isokr., Ep. 3: Из последното писмо на Исократ до Филип II.

(Помисли и за това, че само тогава ще обладаваш непреходна слава, достойна за твоите дела, когато направиш варварите илоти на елините (с изключение на тези, които се сражават на твоя страна), а царя, който сега се нарича „велик", заставиш да изпълнява това, което му наредиш. На теб няма да ти остане нищо друго, освен да станеш божество. Да се постигне това при днешните обстоятелства е много по-леко, отколкото беше да достигнеш сегашното могъщество и слава, придобивайки принадлежащата ви от древни времена власт.

Aisch., Or. 3: Из речта на Есхин срещу Ктезифон

(26). Аз не говоря това, за да ги обвинявам и порицавам, а желая да ви покажа, че законодателят не позволява да се награждава със златен венец подотчетно лице, докато то не предостави сметките и отчета си, дори да е била най-нищожна. Ктезифон обаче не се побоя да внесе предложение за награждаването с венец на Демостен, който заемаше в Атина едновременно всички длъжности. (27). Аз ще ви предоставя Демостен по свидетелски показания за това, че по времето, когато Ктезифон внесе своето предложение, той заемаше длъжността строител на стените, разпореждаше се с обществените средства, налагайки както и други длъжностни лица, глоби, а също и председателствуваше в съда. . . (32). Аз ще ви докажа, че и обявяването на наградата в своя декрет [псефизма] той [Ктезифон] предлага да се направи противозаконно. Та законът ясно предписва — ако някой се награждава с венец от Съвета на 500-те, обявлението се прави в Булевтериона, ако наградата се дава от народа — в народното събрание. „На друго място — никъде". . . (34). . . .Ктезифон пък предлага обявлението на наградата в театъра. . . по време на прдставлението на новите трагедии. . . (54) Относно престъпленията на Демостен към държавата ще се постарая да кажа нещо по-определено. Защото аз узнах, че Демостен се кани когато му бъде предоставена думата, да ви изброи, че има вече четири периода в нашата държава, когато той се е занимавал с държавни дела. Както чух, първият от тези периоди той счита времето, когато воювахме с Филип за Амфиполис. Той го ограничава със сключването на мира и военния съюз, приети по предложение на Филократ. . . а, както ще покажа, и при съдействието на Демостен. (55). Вторият период, казва той, било времето, когато живеехме в мир, разбира се до деня, когато същият този оратор, нарушавайки сключения с нашата държава мир, внесе предложение за война. Третият период — времето, когато воювахме чак до битката при Херонея; четвъртият период — днешното време. . . . (57). Ще отговоря, че те обвинявам за всичките четири периода, на които ти раздели дейността си. . . твърдо се надявам да покажа на съдиите, че виновници за спасението на нашата държава са били боговете и тези, които хуманно и благо са се разпореждали със съдбата на града ни, а виновник за всички наши нещастия беше Демостен. . . (83). . . . И накрая, награждавайки с венци посланичеството на Аристодем, ходил в Тесалия и Магнезия, въпреки условията на мирния договор, той наруши мира и ни подготви война и нещастия. . . (152). Тук е уместно да припомня за онези доблестни мъже, които Демостен, въпреки неблагоприятните жертви и знаменията, отправи на същинска гибел, а след това имаше наглостта да дезертира, напускайки мястото си в строя и да прославя на гроба на загиналите тяхната доблест. О ти — от всички хора най-неспособен за големи и честни дела, но удивително способен към дръзки речи! Нима ти сега ще се опиташ, гледайки тези хора в лицето, да твърдиш, че за бедствията на нашия град е нужно да те наградят с венец? А ако той говори такива неща, нима вие ще търпите, нима вашата памет умря заедно с падналите във войната?. . . (156). Не! В името на Зевс и всички богове ви моля, граждани атиняни, не поставяйте в орхестрата на Дионис трофей в чест на вашето собствено поражение. Не увличайте атинския народ в безумие в присъствието на елини. Не напомняйте на нещастните тиванци за техните неизлечими и непоправими беди, на които вие предоставихте убежище в града ни, когато се оказаха изгнаници по вина на този човек. Та нали техните светилища, деца и бащини гробове загубиха продажността на Демостен и царското злато. . . (160). Когато умря Филип, а Александър дойде на власт, Демостен отново започна да ви мотае главите — той издигна светилище в чест на Павзаний. . . На Александър той даде прозвището Маргит [Ахил] и се осмеляваше да говори, че той никога няма да се помръдне от Македония, а щял да се задоволява да се разхожда из Пела и да наднича във вътрешностите на жертвените животни.

Demosth., Or. 18: Из речта на Демостен „За венеца“

(175). Ето чуйте, тези тиванци, които било невъзможно да излъже или прелъсти с пари, той вече спечели на своя страна, но тези, които от самото начало му противостояха, продължават да негодуват и сега и на него по никакъв начин не му се удаде да ги промени. Какво иска той и заради какво превзе Елатейя [Фокида]? Той иска всъщност да покаже силата си отблизо и, настъпвайки към Тива с оръжие, да подкрепи и ободри своите привърженици, а противниците си да наплаши, за да приемат те сами в страха си нежелателни за себе си условия, към които иначе ще ги принудят. (176). Ето защо, ако в настоящето положение на нещата предпочетем да си спомняме как и в какво не са ни угаждали тиванците и ги подозираме, защото били врагове и от вражеския лагер, то, първо, ще постъпим точно по Филиповите моливи, и, второ, опасявам се досегашните му противници да не се обърнат към него и в единодушно „филипство“ да настъпят с него към Атика. . . (177). Какво предлагам? Преди всичко да оставите настрана обладалите ви страхове, да използувате обикновени мнения и да се загрижите повече за тиванците, защото опасността там е по-близко и бедата тегне първо над тях. След това предлагам гражданите, годни да носят оръжие, заедно с конницата да отидат в Елевзин, за да видят всички, че самите вие сте готови за бой — така ще помогнете на своите привърженици в Тива, за да бъдат наравно в споровете си за правото дело, защото ще знаят, че не само продалите се на Филип изменници разчитат на помощ от елатейската войска, но и че борците за свобода имат помощници — вие — и че в случай на нападение сте готови да настъпите. (178). Накрая предлагам да изберем с открито гласуване 10 посланици и да ги опълномощим всички заедно да определят сроковете за посолството и за настъпването на опълчението. Сега за това как трябва да се държат посланиците в Тива и към това мое мнение ще бъдете особено внимателни. Не трябва да се иска от тиванците нищо, защото сегашният случай не е сгоден за това, но, ако поискат помощ, да се обещае, защото тяхното състояние е най-бедствено, а ние къде по-добре можем да се погрижим за себе си.

(211). . . .И така, пристигайки в Тива, ние открихме, че посланиците на Филип, на тесалийците и на другите негови съюзници са вече там и че неговите приятели са одързостени, а нашите наплашени. Това го говоря сега не в собствена угода, а в доказателство да бъде огласено писмото, което ние изпратихме у дома веднага след пристигането си. (212). Този доносник е стигнал дотам, че, ако нещата се нареждат, твърди, че уж не аз съм бил причината за това, но единствено случаят, а ако изходът е друг, то тук съм виновен тъкмо аз с моята неудачност. . . Е, възможно ли е да се клевети по-подло и по-гнусно?. . . (213). След това, когато тиванците свикаха народното събрание, дадоха думата на нашите противници, защото се числяха към техните съюзници, а те, обръщайки се към народа, всячески превъзнасяха Филип и всячески обвиняваха вас, а също и припомниха всичко, което сте сторили срещу тиванците. Главното им искане беше тиванците да се отблагодарят на Филип за всичко добро, сторено за тях, а на вас да отмъстят за обидата, давайки пропуск на настъпващите към Атика войски или присъединявайки се към нашествието. . . След това доказваха, колкото умееха, че ако тиванците се съгласят с тях, ще заприиждат от Атика в Беотия стада от добитък и роби, а, ако са с нас, то цялата беотийска земя ще бъде разорена от война. . . (214). Как ние им възразихме? Нищо на света не бих пожалил само да ви разкажа в подробности за това, но не се решавам, защото всичко е в миналото. . . (215). Ето как след това тиванците се обърнаха към вас и ви повикаха при себе си. Вие тръгнахте на поход и им се притекоха на помощ, а след това те ви приеха до такава степен по роднински, че собствената си пехота и конница оставиха на полето, а вашите воини поканиха в града и в собствените си домове, където са техните деца, жени и най-съкровеното. През този ден вие получихте от тиванците три прекрасни награди — едната за храброст, другата за честност, а третата за скромност. . . (216). Скоро стана очевидно, че техните представи за нас, атиняни, е най-правилната. Когато вашата войска влезе в града, вие се държахте така скромно, че на никой от жителите не се наложи да се жалва от вас. А и след това, два пъти сражавайки се с тиванците в първите схватки рамо до рамо — един път при реката и друг път в зимната виелица — вие се проявихте не само като безупречни воини, но достойни за възхищение бяха и вашият боен строй, и умението ви, и смелостта ви. Ето защо всички ви възхваляваха, а вие самите благодаряхте на боговете с жертви и празненства. (217). Тук много бих се радвал да питам Есхин: какво правеше той през това време, когато градът се препълваше от радостни славословия?. . . Може би той също е принасял жертви и се радвал с всички? Или тъкмо обратното — седял си е в къщи в сълзи и скръб, завиждайки на общото щастие?. . . Ако тогава той не е празнувал заедно с народа и е скърбял, наблюдавайки общата радост, то нима не заслужава за това много пъти да умре?. . . (218). И така, ние принасяхме тогава благодарствени жертви, а тиванците съзнаваха, че са ни длъжници за спасението си. . . (221). Що се касае до мен самия, то аз бях уверен — дори и да се заблуждавах, то искрено — че нито постановленията някой ще съчини по-добре от мен, нито работите ще свърши по-добре, нито посланическата длъжност ще изпълни по-усърдно и по-честно. Ето затова аз поех върху себе си задълженията. Е, хайде, прочети писмото на Филип (четат писмото на Филип). (222). Е, чуваш ли Есхине? Ето докъде докарах Филип, ето с какъв глас заговори той. — а дотогава произнасяше толкова дръзки речи срещу града ни. За тези дела гражданите справедливо ме наградиха с венец, а ти беше тук, но не възрази, докато Дионд, обжалващ постановлението, не събра нужния брой съдийски камъчета. . . (229). . . Да, именно посредством тези държавни начинания, които тук напада, аз достигнах до там, че тиванците, въпреки всички очаквания, не тръгнаха с Филип срещу нас, а заедно с нас тръгнаха срещу него и му преградиха пътя, (230) а след това решаващото сражение стана не в Атика, а в страната на беотийците и на 700 стадия от нашия град. Освен това аз направих така, щото евбейските пирати да прекратят своите набези и през цялата война морето около Атика беше мирно. Още направих и така, щото не само на Филип не се удаде да завладее Византион и заедно с това и Хелеспонта, но византийците воюваха срещу него и в съюз с нас. . . (234). И така, що се отнася до военната сила на нашата държава, нея я представляваха островитяните и то не всички а само най-бедните, защото нито Хиос, нито Родос, нито Керкира бяха в съюз с нас. Съюзните приходи се изчисляваха само на 45 таланта, а и тези пари бяха събрани отнапред, а конници, освен от собственото ни опълчение, изобщо нямахме. Най-страшното за нас обаче и най-изгодното за враговете ни беше това, че тези тук негодяи не толкова привличаха към нас всички най-близки съседи, колкото отблъскваха, възбуждайки вражда срещу нас в Мегара, Тива и на о. Евбея. (235). Такива бяха обстоятелствата за нашия град в началото на събитията и това никой не може да отрече. А сега вижте как стояха нещата при нашия съперник Филип. Преди всичко той управляваше еднолично над своите поданици, а това за война е най-важното. Освен това, неговите хора бяха винаги в пълна бойна готовност. А и наред с това, той имаше предостатъчно пари и той постъпваше така, както сам решеше, без да обявява предварително делата си в специални декрети, без да ги обсъжда пред целия свят. . . без да отговаря на обвинения в беззаконие и да се отчита на когото и да било във всички дела той си беше сам господар. . . (236). А аз? Аз му противостоях сам самичък и в интерес на истината тук трябва да се каже, с какво можех аз да се разпореждам по собствено виждане? С нищо и с никого!. . . (237). Въпреки тази моя слабост, аз направих в ваши съюзници и евбейците, и ахейците, и коринтяните, и тиванците, и магеряните, и жителите на Левкада и Керкира, от които ние наехме в общото затруднение 15 000 пешаци и 2000 конници, и при това, без да се счита гражданското опълчение. А и пари събрах толкова, колкото можеше да бъдат събрани. (238). И ако ти, Есхине, изискваш тук и сега справедлива подялба и и равенство в задълженията в отношенията с тиванци, византийци и евбейци, то ти дори не знаеш и това, че в миналото нашият град е осигурил 200 от всичко 300 бойни кораба на съюзния елински флот, и че атиняните не считали това тогава за унизително, а благодарили на боговете, че в бедствено за всички елини време смогнали да направят за общото спасение двойно повече от останалите. . . (240). И ако сега мен ме винят дори за изпълненото, то какво според вас щяха да правят и говорят тези тук мерзавци, ако в това време, заради тази моя придирчивост, споменатите градове се бяха отметнали от нас и присъединили към Филип? (241). Нима нямаше да започнат да твърдят, че тези градове са станали жертва на предателство, че те са жадували за съюз с нас, а ние сме ги отблъснали, че заради византийците Филип се утвърдил на Хелеспонта и така турил ръка на износа на изхранващото атиняните зърно, че заради тиванците на Атика са се струпали тежестите на пограничната война, че заради пиратските набези на Евбея е прекратено мореплаването? (242). . . подла твар — ето какво е всеки доносник. . . (244). Ще кажа и за поражението, с което ти, мерзавецо, тук се хвалиш, макар да подобава да плачеш, и което, както вие сами виждате, нашият град претърпя не по моя вина. И така обърнете внимание, че колкото и пъти да съм бил назначаван от вас за посланик, никога и отникъде не съм тръгвал победен от посланиците на Филип.: нито от Тесалия, нито от Амбракия, нито от Ирилия, нито от тракийските царе, нито от Византион, нито даже от самата Тива — никога и отникъде. Забележете обаче, че Филип покорява с оръжие именно тези държави, където пратениците му са били победени в словесна схватка. (245). Така че защо и ти ми поставяш този въпрос? Нима не те е срам да издевателстваш над моята слабост, искайки от мен да се справя в двубой само с речите си с Филиповата войска?. . . (253). Аз знам, че на нашия град е отредена добра участ и че за това ви е известил Зевс в своето Додонско прорицалище, но аз знам, че на всички хора, които живеят в наше време, се падна тежка съдба и наистина нима никой от елините или варварите не търпи сега множество беди?

Anaximenes FGrHist 72 F4 (=Harpokration, Suidas s.v. Pezhetairoi:
Военни реформи в Македония

Като говори за Александър, Анаксимен [от Лампсак] казва в кн. 1 на „Филипики": „После, като приучил най-знатните да яздат коне, ги нарекъл „хетайри", а на множеството и пешаците, които разделил на лохи, декади и други бойни единици, дал името „пезхетайри", за да бъдат и едните, и другите, ползувайки се от царското приятелство, докрай най-предани".

Diod. XVI. 5,1

„Като свиквал редовно народно събрание, [Филип II] активизирал македоните и им внушил смелост с красноречивите си изказвания. Той въвел един целенасочен военен ред, снабдил войските с всички нужни за полевия бой оръжия и организирал постоянно прегледи на оръжията и бойни игри. Той бил този, който открил плътната бойна редица, която се образувала от прикрепването един към друг на щитовете по образец на троянските герои и първи устроил македонската фаланга."

10. 3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Пелопонеската война предизвикала много проблеми в спартанската държава.
   а) Как оценява Ксенофонт промените в паричната система на спартанската държава?
   б) Как описва Плутарх (Plut. Lys., 13 sq.) методите на Спарта в упражняване на господство в края на войната?
2. Защо спартанската и тиванската хегемония над Елада се оказали всъщност епизоди без голямо въздействие?
3. Кои условия довели до превръщането на Македония във водеща сила в Гърция? Кои са основите на експанзионистичната външна политика на Македония?
4. Анализирайте следните речи: на Исократ (III реч), Есхин (III реч) и Демостен (III реч) от гледна точка на:
   а) Главните аргументи в тези речи
   б) Политическите позиции, поставени в тях
   в) Заключенията, които могат да се направят от речите за вътрешнополитическото състояние в Атина.

10. 4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

394—394 пр. н.е.
Агезилай побеждава при Коронея и с това спасява спартанската хегемония. При Книдос е унищожена спартанската флота.
387/386 г. пр. н.е.
Анталкидов (Царски) мир, осигуряващ на Великия персийския цар ролята на арбитър за Елада.
371 г. пр. н.е.
Битката при Левктра разрушава спартанската хегемония и предпоставя краткотрайното надмощие на Тива (371—362 г.)
359 г. пр. н.е.
Възцаряването на Филип II в Македония
338 г. пр. н.е.
Битката при Херонея полага основите на македонското надмощие в Елада.
337 г. пр. н.е.
Коринтският съюз (лига) осигурява трайността на македонската хегемония.

Делфийска амфиктиония, Койне́ Ейре́не, Коринтски съюз, македонска фаланга, панелинизъм, пезхетайри, реторика, Тиванска хегемония, фаланга, филипики, хармости, хетайри, Царски мир.

10. 5. БИБЛИОГРАФИЯ

Ксенофонт. Исторически съчинения (прев. от старогръцки М. Мирчев, Р. Стефанов). София, 1984.
Плутарх. Агесилай. — В. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II. Москва. 1963.
Плутарх. Демостен. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. III Москва. 1964.
Плутарх. Пелопид. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. I, Москва. 1961.
Л. М. Глускина. О специфике греческого классического полиса в связи с проблемой его кризиса. — Вестник древней истории. 1973. № 2. 27—42.
Л. М. Глускина. Проблемы социально-экономической истории Афин IV в. до н. э. Ленинград, 1975.
Л. М. Глускина. Проблемы кризиса полиса. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва. 1983. II. 5—42.
А. И. Доватур. Политика и Политии Аристотеля. Москва — Ленинград. 1965
В. И. Исаева. Принципы межполисных отношений конца V — середины IV в. до н. э. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва. 1983. II. 73—120.
Г. И. Кацаров. Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 год. пр. Христа. София, 1922.
Л. П. Маринович. Греческое наемничество IV в. до н.э. и кризис полиса. Москва, 1975.
Платон и его эпоха. Москва, 1979.
Э. Д. Фролов. Греческие тираны (IV в. до н.э.). Лининград. 1972.
Э. Д. Фролов. Сицилийская держава Дионисия. Ленинград. 1979.
Э. Д. Фролов. Младшая тирания. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса, Москва, 1983, II, 121—156.
Э. Д. Фролов. Панэллинизм в политике IV в. до н.э. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса, Москва, 1983. II. 157—207.
А. С. Шофман. История античной Македонии. Казань. 1960—1963. I—II.
E. Delebecque. Essai sur la vie de Xénophon. Paris. 1957.
E. N. Borza. Philip II and Greeks. — Classical Philology 73. 1978. 236 ff.
H. R. Breitenbach. Historiographische Anschaungsformen Xenophons. Freiburg. 1950.
J. Buckler. The Theban Hegemony 371—362 B. C. London. 1980 (Harvard Historical Studies 98).
G. L. Cawkwell. Epaminondas and Thebes. — Classical Quarterly 22. 1972. 254 ff.
G. L. Cawkwell. The Foundation of the Second Athenian Confederacy. — Classical Quarterly 23. 1973. 47 ff.
G. L. Cawkwell. Agesilaos and Sparta. — Classical Quarterly 26. 1976.
G. L. Cawkwell. Philip of Macedon. London — Boston. 1978.
P. Cloché. La politique étrangère d'Athènes de 404 à 338 avant J.-C. Paris. 1934.
P. Cloché. Un fondateur d'empire: Philippe II roi de Macédoine. Paris. 1955.
P. Cloché. Démosthènes et la fin de la démocratie athénienne. Paris. 1957^2.
P. Cloché. Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand. Paris. 1960.
V. Ehrenberg. The Fourth Century V. C. as Part of Greek History. — Polis und Imperium. Zürich — Stuttgart. 1965. 32 ff.
J. Ellis. Philip II and Macedonian Imperialism. London — New York. 1976.
N. G. L. Hammond. G. T. Griffith. A History of Macedonia. Vol. II (550—336 B. C.). Oxford. 1979.
F. Hampl. Die griechischen Staatsverträge des 4. Jh. v. Chr. Leipzig. 1938.
M. B. Hatzopoulos et al. (eds.). Philip of Macedon. Athens. 1980.
Hellenische Poleis. Krise — Wandlung — Wirkung. Hrsg. von. E. Welskopf. Berlin. 1974. I—IV.
S. Isager. M. H. Hansen. Aspects of Athenian Society in the Fourth Century B. C. Odense. 1975.
A. N. M. Jones. The Athens of Demosthenes. Cambridge. 1952.
W. Judeich. Athen und Theben vom Königsfrieden bis zur Schlacht bei Leuktra. — Rheinisches Museum für Philologie 76. 1927. 171 ff.
C. Mossé. La fin de la démocratie athénienne. Aspects sociaux et politiques du declin de la cité grecque au IVe siècle avant J.-C. Paris. 1962.
C. Mossé. Athens in Decline: 404—86 B. C. London — Boston. 1973.
J. Pečirka. The Crisis of the Athenian Polis in the Fourth Century B. C. — Eirene XIV. 1976. p. 5—29.
S. Perlman (ed.). Philip and Athens. Cambridge — New York. 1973.
A. Schäfer. Demosthenes und seine Zeit. Hildesheim. 1966—1967. I—IV^3.
E. Will. C. Mossé. P. Goukowsky. Le monde grec et l'Orient. t. II. Le IVe siècle et l'époque hellénistique. Paris. 1975.
F. R. Wüst. Philipp II von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346—338 v. Chr. München. 1938 (München. — Hist. Abh. I. 14).

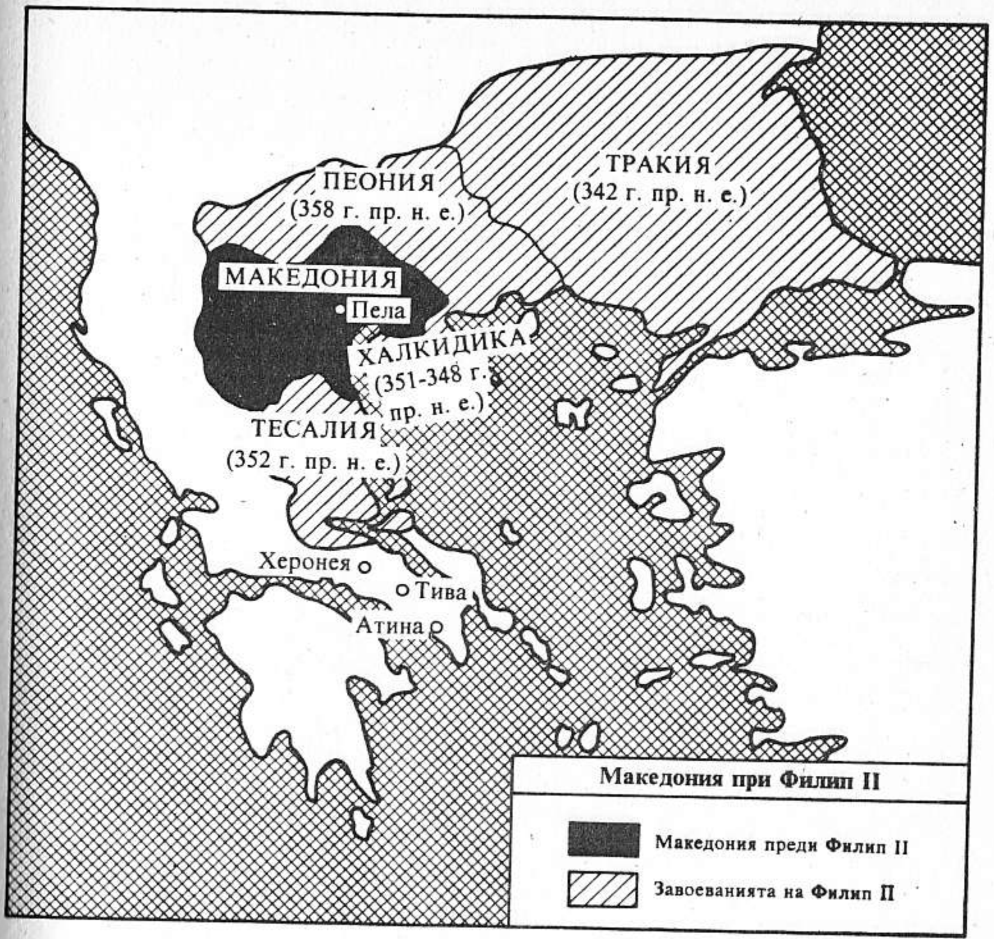

III

Елинизъм

11. ДЪРЖАВАТА НА АЛЕКСАНДЪР ВЕЛИКИ

11. 1. ВЪВЕДЕНИЕ

Едва ли има епоха от световната история, която да е така тясно свързана с дейността на един велик индивид, както елинистическата епоха — с Александър Македонски. Често началото на една нова епоха се свързва с появата на силни личности, но това в най-редки случаи е отговор на историческите събития. Не така стои въпросът с Александър Велики, чието дело и завет разкриват нови измерения в историята на стария свят, доближавайки ни за първи път до представата за универсална монархия. Не само хората от античността са пленени от неговото име и дела — обаянието на личността му продължава да сияе и в християнското средновековие, въздействайки по-нататък и до наши дни. Началото на политическия му път стои изцяло под знака на силно волевия баща Филип II Македонски, комуто след преодоляване на многобройни трудности се удало да установи македонска хегемония над цяла Елада (основаване на Коринтския съюз през 337 г. пр. н.е., Diod. XVI, 89; Justin. IX, 5).

В битката при Херонея, съдбовна за историята на старите полиси (338 г. пр. н.е.), Александър командвал именно лявото крило на македонската фаланга, което решило сражението в полза на Македония (Diod. XVI, 85 sq.; Front. II, 19). Той имал възможността (при едно пътуване като посланик до Атина) да опознае непосредствено света на класическите полиси и сложните политически отноше- ния в Елада (Arr. I, 1, 1–4). След насилствената смърт на баща си той успял с подкрепата на майка си Олимпиада да се възкачи на македонския трон. С това Александър ставал и пълномощен стратег, *стратег — автократор* на Коринт- ския съюз, поемайки по този начин и задължението за войната срещу персите (Diod. XVI, 60, 5; 89, 3; Arr. VII, 9, 5). Планът за поход срещу Персия сигурно не бил негова собствена идея, доколкото още Филип II започнал военната му подготовка с предварителното изпращане на Парменион с военни сили в Мала Азия (Diod. XVI, 91 1–2; XVII, 2, 4; Justin. IX, 5, 3). Но и енергичният и деен Филип не е първият, който се осмелил за едно такова дело. Още десетилетия преди това спартанският цар Агесилай се опитал, макар и безуспешно, да организира експедиция срещу персите (Xen. Hell. III, 4, 21–25; Diod. XIV, 80). Съзнанието за безсилието на великия цар се разпространило всред гръцката общественост още след завръщането на един отряд гръцки наемници, които били завербувани от претендента за персийския трон Кир и които без усилие могли да си пробият път за завръщане от вътрешността на Персия; събитието било популяризирано от Ксенофонт, който го описал в своя „Анабазис“. Част от това настроение можем да усетим в речите на някои атински държавници, които поискали да оправдаят стремежа на Филип към хегемония в Гърция с идеята за война за отмъщение на всички елини срещу Ахеменидите. Така за първи път възникнала представата за обща външнополитическа акция на всички елини под единно ръководство (Polyb. III, 6; Diod. XVI, 89; 91, 1; Justin. IX, 5, 8).

Със заповедта си за похода срещу персите Александър стига до логичното заключение на политиката, водена от неговия предшественик, което изглежда да е било в съзвучие с господстващите идеи на времето. На две благоприятни предпоставки Александър можел предварително да разчита при своето начинание: на първо място — на високото военно качество на многократно изпробваната *македонска фаланга*, най-добрата войска по онова време, и от друга страна — на дейната подкрепа и на гръцките хоплити, които едва ли отстъпвали по храброст и опит на основното ядро от неговите македонски войски. Един трети по-значителен компонент, който тогава не можел още да се предскаже предварително в цялата му значимост, била лабилността на Ахеменидската империя, която била засегната и реагирала много чувствително на външни заплахи.

Целта на първите начинания на Александър били владените от персите йонийски полиси, които той постепенно успял да вземе под своя закрила. В продължение само на няколко месеца — между битката при Граник (334 г. пр.н.е.) и завладяването на Милет — Александър могъл напълно да разгърне всички възможности на военната си машина пред очите на изненаданите ориенталци (Arr. I, 14—23).

След покоряването на Кария, Фригия, Кападокия и Киликия се стигнало до първия сблъсък с великия цар Дарий III в битката при Ис (333 г. пр.н.е.). Претърпял поражение, Ахеменидът не могъл да попречи на Александър да си разкрие свободен път към Сирия, Финикия и Египет. След дълги сражения във Финикия (превземането на Тир) Александър най-после стигнал Египет, където бил поздравен като освободител от персийското господство. Там той наредил да го коронясат като фараон; тази съзнателно търсена връзка с местните староегипетски традиции трябвало да разшири одобрението на властта му (Arr. III, 1, 5). С основаването на Александрия при устието на Нил царят на македонците продължил традицията на своя династичен дом, която по време на неговите по-нататъшни завоевания щяла да добие изключително значение (още Филип основал на времето Филипополис в Тракия, а самият Александър — Александрополис).

След битката при Ис Александър получил предложение от Великия цар, с което Дарий искал да му предостави господството над областите западно от Ефрат (Arr. II, 25, 1—2), но победителят със самочувствие отказал. Зашеметяващите завоевания придали съвсем нови измерения на сравнително краткия по време поход през Азия. Още след завземането на град Тир, или най-късно — след заобиколеното с тайнственост посещение в оазиса Сива (светилището на Зевс-Амон), Александър трябва да е насочил действията си към завладяването на цялото ахеменидско царство. Но целта му е била да се представя не като завоевател и разрушител, а като легитимен наследник и приемник на *ахеменидската династия*. Развитието на тази идея ясно личи от енергията и последователността след решаващата битка при Гавгамела (331 г. пр.н.е.), с които той завладял самата Персия; въпреки всичко Александър винаги съзнавал, че води война срещу нея и като *хегемон* на Коринтския съюз. Малко след влизането си във Вавилон той успял да превземе град Суза — старата резиденция на Ксеркс и политически център на ахеменидската монархия (декември 331 г. пр.н.е.). Наред с огромните съкровища, които се намирали там, в ръцете му попаднали и бронзовите статуи на тираноубийците Хармодий и Аристогитон, заграбени от Ксеркс през 480 г. пр.н.е. Александър наредил те да бъдат върнати обратно в Атина, представяйки се с този жест в елинския свят като отмъстител за Ксерксовото нашествие (Arr. III, 16, 6—9).

Със завладяването и опожаряването на Персеполис, старата разиденция на персийските велики царе, походът за отмъщение, който Александър водил като хегемон на Коринтския съюз, бил официално приключен. В Екбатана той разпуснал гръцките контингенти, като наредил да се върнат в родината си богато възнаградени. С това съставът на армията се променил съществено. Верните му македонци и много перси, които доброволно останали на служба, съставили ядрото на военната му сила, подсилена от допълнително свикания набор от подчинените народи. По-нататъшните походи на Аександър срещу Бактрия и Индия били военни успехи от голям мащаб и закръглили завоеванията му (330—325 г. пр.н.е.).

След завръщането си във Вавилон и Суза Александър се опитал да постави огромната сграда на своето господство на здрава основа. Обаче огромната територия на неговите владения не се сляла в една държава в истинския смисъл на думата. Тя представлявала по-скоро пъстра мозайка от територии с различна икономическа структура (напр. търговските финикийски републики, земеделският Египет, номадското стопанство в Иракското плато и т.н.), държавни форми (градове-държави, храмове-държави, големи териториални държави и т.н.), религии (гръцките Олимпийски богове, египетски култове, зороастризъм и т.н.), езици (гръцки, египетски, арамейски, персийски и т.н.) и правов ред. Едно учредяване на държавата на основата на гръко-македонския елемент с включване на персите — може би това е било идеалната представа на Александър за бъдещата империя. Но едва ли е било възможно да се осъществи тази представа. Въпреки някои опити в тази насока не било възможно да се стигне до подобно претопяване, а внезапната смърт на Александър прекъснала всичките му начинания.

Колкото и да се учудва непредубеденият наблюдател на смелите експедиции на Александър с техните огромни военни постижения, истинската стойност на държавата му се състои в намеренията на основателя й да оформи завоюваните области в наднационално единство. Колко трудна за изпълнение, обаче, била тази задача, се доказва от настъпилата след неочакваната смърт на Александър ситуация. Неговите наследници в държавното управление (*диадохите*) не успели да задържат за дълго единното съществуване на царството. Устройството му дотолкова се крепяло изцяло на личността на неговия създател, че тежката задача на продължител на Александровото дело не могла да се изпълни от другите. Причините за разпадането на държавата му са в пряка зависимост не само от ония мъже, изглеждали подходящи за приемници на Александър, но и са обосновани преди всичко от структурата на властта му и методите на упражняването й. Скоро след първата победа над Дарий настъпила промяна у Александър. Наред с гърци и македонци, на ръководни длъжности в армията, управлението и двореца все по-често били поставяни и перси. Идеята за постепенна интеграция и взаимопроникване на македонските и персийските елементи се превърнала постепенно в една от определящите черти на държавната политика на Александър (Arr. VII, 4 sq.; 11, 8—9).

Отговорът на македонците на тази промяна не закъснял. Със съпротива (Парменион, Клейтос), бунт (Калистен) или заговор (на пажовете) реагирала една част от македонците в армията и двореца, която не възприемала влиянието на идеите на Изтока върху промените във властта на Александър (Arr. IV, 13, 3 sq.). Това критично поведение на част от националистично настроените македонци, макар и да огорчило безкрайно царя, не могло да го накара да се откаже от обединителната си политика (Arr. VII, 8, 1—3; 11, 1—5). Понякога изглеждало даже, че твърдото и последователно поведение на Александър в това отношение е накарало някои от критиците му да отстъпят (*помирителният празник в Опис*). Но това се случило по-скоро от лоялност към царя, отколкото от съгласие с политиката му за претопяване на националностите.

На този фон сега става ясно защо след смъртта на Александър идеята за елинско-персийската световна държава отпаднала — наложили се промакедонските кръгове. Последиците от това развитие имали широко отражение, защото сега центърът на тежестта на държавата се преместил от староориенталските резиденции (Вавилон, Суза, Екбатана) на запад. В епохата на Диадохите Егеида се превръща в гравитационен център на елинистическата политика.

Походът на Александър в Азия се отразил не само върху промяната на съществуващите политически отношения. На Александър се дължат и съществените импулси в развитието на икономиката, търговията и транспорта. Със завладяването на царските резиденции в Суза, Персеполис и Пасаргади се променя основно паричната политика в бившата персийска държава. Александър скъсал с принципа на трезориране на благородни метали, извършвано дотогава от всички персийски царе, и пуснал в обръщение огромни количества монети, отсечени от съхраняваните в персийските съкровища злато и сребро. Този нов принцип създал нужната финансова подкрепа за осъществяване на грандиозни проекти (иригационна система в Месопотамия, усилена строителна дейност) и за провеждането на неговите големи начинания: изграждане на венец от гръцки градове в цялата Ахеменидска държава. Многото градове, които носели името на Александър, били предни постове на елинската цивилизация и разширили *номадската* структура на персийската държава около тази *урбанизирана* компонента (Diod. XVII, 83, 1–3; Arr. III, 28, 4; 22, 4–6; V, 29, 3; VI, 15, 4 etc.).

За науката и изследванията експедициите на Александър били от изключителна полза. В областта на етнографията и географията новите познания от тези експедиции допринесли за съществено повишаване на научното ниво. Така кореспонденцията, която Александър водел със своя бивш учител Аристотел върху теми от геологията, фауната, флората, географията и т.н., послужила на универсалния учен от Стагира да предприеме корекции на ред познания, смятани дотогава за сигурни.

Засилването на културния обмен между Изтока и Запада било несъмнено непосредствена последица от подхода на Александър. Още в неговата балканска държава се намирали известен брой гръцки учени, историци, философи, лекари и др. и скоро те били последвани от мнозина, които имат големи заслуги за разширяването на гръцкия дух на Изток. Те били предвестници на елинизма, с който се означава епохата на Александър и на създадените от Диадохите държави. „Елинизъм" е понятие от ново време, въведено от Дройзен, и означава проникването на гръцкото културно богатство в източните култури, просмукването на ориенталски културни елементи в европейската и особено в гръцката култура. Затова и говорим от третото столетие пр.н.е. насетне за елинистически монархии и общества, имайки предвид държавите, възникнали в земите на Александровата държава, на които дължим разпространението на елинистическата цивилизация и култура.

11.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Полибий от Мегалополис (II в. пр. н. е.) е единственият
елинистически историограф, чието произведение е запазено до
голяма степен. В старанието си да напише универсална история,
Полибий свързал в единно цяло събитията на Изток и Запад.
Затова той е не само историограф на възникващата световна
Римска империя, но и един от най-важните извори за елинистиче-
ската история.

Polyb. III, 6: Причините за Александровия поход към Азия

Впрочем по този начин говорят хората, които не са разсъдили, по какво се
разпознава началото и колко е отдалечено то от причината и повода и как тези
двете са преди всичко останало, докато началото се явява по-късно от тях. Аз
виждам началото на всяко предприятие в първите крачки, които водят към
изпълнение на вече решеното, а причините в това, което предхожда решенията
и плановете... Предходното впрочем се пояснява посредством дошлото след
това, защото какви са истинските причини и от какво е избухнала войната срещу
персите, това е лесно за разбиране от всекиго. Първо обаче се състоял
обратният подход на елините под водачеството на Ксенофонт, по време на който
те преминали цяла враждебна тям Азия и не се натъкнали на никакви варвари,
които да имат смелостта да им се изпречат. Второто след това е преминаването
на спартанския цар Агезилай в Азия... Оттук Филип прозрял и си направил
извода за страхливостта и нехайството на персите. И като имал пред очите си
своето и на македонците умение във военното дело и към това величината и
красотата на бленуваните придобивки от войната, се нуждаел, доколкото бил
спечелил отвсякъде благоразположението на елините, незабавно от повод. Той
искал да отмъсти за несправедливостта, която персите извършили спрямо
елините, взел решение за война и мобилизирал всичко в изпълнение на
намерението си. Следователно причините за войната срещу персите трябва да се
разпознават в това, което бе споменато на първо място, поводът — в това,
което бе споменато на второ място, а началото — в преминаването на
Александър в Азия.

Ариан, който пише през 2 в. от н. е., е изключително ценен
извор, основен за епохата на Александър. Преработвайки и
оценявайки критично съвременните на описваните събития източ-
ници (Птолемей и Аристобул), той скъсва с разпространените
версии на Александровата история и пресъздава една видимо
достоверна картина на фактите около похода на Александър в
Азия и породилите ги причини.

Arr. I, 1–3; Тексткритиката на Ариан

Всичко, което са написали в съгласие един с друг Птолемей, синът на Лаг, и
Аристобул, синът на Аристобул, за Александър, сина на Филип, записвам на
всяка цена като истина. Там обаче, където се разминават, съм подбрал това,
което ми се струва надеждно и същевременно достойно за разказване. Други
действително са писали по друг начин за Александър, но всъщност няма човек,
за когото да са писали повече хора или да са били в по-големи противоречия
един с друг. За моето изложение обаче най-достоверни ми се видяха Птолемей и
Аристобул, единият, именно Аристобул, защото извършил военния поход заедно
с цар Александър, а Птолемей, освен че също участвал в похода, и защото за
него в сравнение с всеки друг като за бъдещ цар би било позорно да лъже. И
тъкмо на тези двамата може особено да се вярва, защото при тях, пишещите
едва след смъртта на Александър, отсъствуват принудата и надеждата за похвала,
ако представят нещата по друг начин, а не както са се случили в действителност.
Има обаче и неща, за които другите пишат и които аз записах единствено като
недостоверни предания за Александър, защото ми се стори, че са достойни за
споменаване и не на всяка цена толкова невероятни.

Arr. I, 11, 6—12; 2: Александър преминава в Азия

На Парменион било запо́вядано да прекара много пехота и конница от Сестос в Абидос. Това било извършено на 160 триери и на много транспортни плавателни съдове. Обикновено разказват, че Александър, потегляйки от Елеунт... сам управлявал кораб и, като доплувал до средата на Хелеспонта, заколил бик в жертва на Посейдон и Нереидите и извършил възлияние в морето от златна чаша. Разказват, че той пръв стъпил в пълно снаряжение на азиатската земя. На това място, откъдето отплувал от Европа и там, където дебаркирал в Азия, той поставил олтари на Зевс, покровителя на слизащите на брега, на Атина и на Херакъл. Пристигайки в Илион, той принесъл жертва на Атина Илионска, поднасяйки ѝ и закачайки в храма пълно бойно снаряжение, а в замяна взел някои от свещените оръжия, пазени от Троянската война. Говорят, че в сраженията ги носели пред него. Разказват още, че на олтара на Зевс, покровителя на домашното огнище, той принесъл жертва на Приам, молейки го да не се гневи повече на рода на Неоптолем, от който произхождал и той.

Когато влизал в Илион, навархът Манетий го увенчал със златен венец. Същото направил и атинянинът Харет, който дошъл от Сигейон, както и други елини и местни жители. Сам той положил венци на гроба на Ахил, а Хефестион, казват, положил венци на гроба на Патрокъл. Разказват, че Александър провъзгласил Ахил за щастливец, защото за неговата слава известил на бъдещите времена такъв поет като Омир. Александър действително имал право да завижда за това на Ахил. Той бил щастлив във всичко, но тук не му провървяло — никой не разказал на човечеството по достоен начин за деянията на Александър.

Arr. I, 23, 7—8: Александровите методи за укрепване на властта

За владетелка на цяла Кария той назначил Ада, дъщерята на Хекатомн, жената на Идрией, който ѝ се падал и брат, но я взел по карийски обичай за жена. Умирайки, Идрией ѝ предал управлението на страната, тъй като в Азия още от времето на Семирамида било прието жените да управляват с мъжете си. Пиксодар ѝ отнел властта и сам заел мястото ѝ. 8. След смъртта на Пиксодар карите управлявал по решение на царя неговият зет Оронтобат. Ада задържала само Алинда, една от карийските крепости. Когато Александър навлязъл в Кария, тя излязла насреща му, предала му Алинда и казала, че той за нея е като син. Александър ѝ върнал обратно Алинда, като не пренебрегнал името на „сина“, а когато превзел Халикарнас и завладял останалата Кария, той ѝ предоставил управлението на цялата страна.

Arr. I, 24, 1—2; Александър и женихите

Сред македонците, потеглили на война с Александър, имало и такива, които се оженили преди самия поход. Александър решил, че не трябва да забравя за това — той изпратил младоженците от Кария в Македония, за да прекарат зимата с жените си. Водачеството им той поверил на Птолемей, сина на Селевк, един от царските телохранители, а за стратези назначил Кен, сина на Полемократ, и Мелеагър, сина на Неоптолем, тъй като самите те били младоженци. 2. Той заповядал, когато се върнат в родината и заведат тези, които потеглили с тях, да се заемат с набора и да съберат колкото може повече конници и пехотинци. Тази постъпка, заедно с други, прославила Александър сред македонците. Той изпратил също Клеандър, сина на Полемократ, в Пелопонес за воински набор.

Arr. II, 14: След битката при Ис (333 г. пр. н. е.) персийският владетел се опитва да преговаря с Александър

Когато Александър бил все още в Марат (333—332 г.), при него дошли пратеници с писмо от Дарий и с устната молба да освободи неговата майка, жена и деца. В това писмо се изяснявало следното: Филип живял в дружба и съюз с Артаксеркс, след възцаряването на Арсес обаче, сина на Артаксеркс, Филип пръв постъпил несправедливо с него, макар персите нищо лошо да не му били направили. Откакто Дарий станал цар на персите, Александър не пратил никого при него, за да потвърди старото приятелство и съюза, а нахлул с войска в Азия и много злини причинил на персите. Той, Дарий, излязъл да защищава своята земя и своята власт, дадена му в наследство от дедите. На някой от боговете било угодно да реши сражението така, както то вече било решено. Той, царят, моли царя (Александър) да върне майка му, жена му и децата му, взети в плен, желаейки да завърже приятелство с Александър и да му стане съюзник. Той моли Александър да отговори по Мениск и Арсим, посланици на персите — на тях им е поръчано да му връчат и да получат от него гаранциите за приятелство и съюз.

Александър отговорил на писмото и изпратил с Дариевите посланици Терсип, повелявайки му да предаде писмото на Дарий, но нищо да не обсъжда с него. Ето писмото на Александър: „Вашите предци нахлуха в Македония и останалата Елада и извършиха много злини, макар да не бяха претърпели от нас никаква обида. Аз, предводителят на елините, желаейки да накажа персите, навлязох в Азия, предизвикан от самите вас. Вие помагахте на Перинт, който обиди моя баща, в Тракия, намираща се под наша власт, където Ох изпрати войска. Баща ми умря от ръката на заговорниците, които вербуваха и за което се хвалите на всички в писмата си. Ти с помощта на Багой уби Арсес и завзе властта несправедливо, противно на персийските закони. Ти си несправедлив към персите. Ти разпращаше до елините непристойни писма, призовавайки ги на война с мен. Ти изпрати пари на лакедемонците и другите елини — нито един полис не ги прие, но лакедемонците ги взеха, а твоите пратеници подкупиха привържениците ми и се постараха да разрушат мира, който въдворих в Елада. Тръгнах на война срещу теб, защото враждебните действия започна ти. Победих в сражение отначало твоите военачалници и сатрапи, а сега и теб, и войската ти и владея тази земя, защото боговете ми я предадоха. Аз ще се погрижа за твоите хора, които, като оцеляха в сражението, преминаха към мен. Те не остават против волята си, а доброволно идват да воюват заедно с мен. Сега аз съм господарят на цяла Азия. Ела при мен. Ако се боиш, че ще ти сторя зло, то прати когото и да е от близките си да получиш гаранции за твоята безопасност. Когато ти дойдеш при мен, ще ти върна, по твоя молба, и майката, и жената, и децата и ще ти дам всичко, което още пожелаеш. За каквото и да ме помолиш, ще бъде твое. В бъдеще, когато ми пишеш, ми пиши като на цар на Азия, а не се обръщай като към равен. Ако ти е нужно нещо, кажи ми го като на господаря над всичко, което е било твое. В противен случай ще те считам за човек, който ме обижда. Ако ти си решил да оспорваш царството ми, то стой и се бори за него, а не бягай, защото ще те стигна, където и да си.“

Arr. II, 24, 5–6: Александър завладява Тир

Тези, които избягали в храма на Херакъл (тук били главните управители на Тир, цар Адземилк и някои богомолци от Картаген, дошли по древния обичай в метрополията да се поклонят на Херакъл), Александър помилвал. Останалите той превърнал в роби. Били продадени около 30 000 тирийци и чужденци, заловени в Тир. Александър принесъл жертви на Херакъл и устроил в негова чест процесия, в която взела участие войската в пълното си въоръжение. Корабите следвали процесията в чест на Херакъл. Александър организирал в свещен участък гимнастически състезания и надбягване с факли. Машината, която пробила стената, той принесъл в дар на храма, както и тирийския свещен кораб на Херакъл, който заловил в сражението. Когато го принесли в дар на Херакъл, на него бил поставен надпис, съчинен от него или от някой друг, който не заслужава да се спомене, затова и не го привеждам. Така бил превзет Тир при атинския архонт Никет в месеца хекатонбеон.

Arr. II, 25: Ново писмо на Дарий III

Когато Александър бил още зает с обсадата на Тир, при него дошли пратеници от Дарий със следните предложения: Дарий да даде 10 000 таланта за майка си, жена си и децата си, цялата земя оттатък Ефрат чак до Елинското море да принадлежи на Александър, Александър да се ожени за дъщерята на Дарий и да живее с Дарий в приятелство и съюз. Когато пратениците изложили всичко това пред събранието на хетайрите, разказват, че уж Парменион казал на Александър, че ако той бил на мястото на Александър, с радост би прекратил войната при тези условия и не би излагал себе си на по-нататъшни опасности. Александър отговорил, че и той би постъпил така, ако би бил Парменион, но тъй като е Александър, ще даде на Дарий следния отговор: Той не се нуждае от парите на Дарий и не ще приеме вместо цялата страна, само част от нея — и парите, и цялата страна му принадлежат. Ако пожелае да се жени за дъщерята на Дарий, ще се ожени и без неговото съгласие. Той заповядва на Дарий да се яви при него, ако иска добро отношение към себе си. Дарий, като чул това, се отказал от преговори с Александър и започнал да се готви за война.

Arr. IV, 9, 1–2: Оценка на Ариан за убийството на Клит

Аз решително порицавам Клит за неговото дръзко поведение с царя и съжалявам Александър в тази му беда. Той открил, че се намира във властта на два порока, а именно на гнева и на пиянството; на разумния човек не подобава да бъде във властта дори на единия от тях. Тук обаче аз и хваля Александър за това, че той веднага разбрал какво страшно дело е извършил. Някои казват, че той опрял сариса в стената и искал да се хвърли отгоре ѝ, считайки, че е недостоен да живее, след като в пияно състояние е убил приятеля си.

Спор в обкръжението на Александър относно проскинезата

Arr. IV, 9, 9: Защото е известно, че Александър, въобразявайки си, че е син на Амон, а не на Филип, поискал да му се кланят до земята. Като се възхищавал на обичаите на персите и мидийците, той сменил облеклото и преобразил дворцовия етикет. Тук нямало нужда нито от ласкатели, които да го тласкат по този път, нито от софисти като Анаксарх или Агис, епически поет от Аргос.

Arr. IV, 10, 1–2: Калистен, олинтиецът, ученик на Аристотел, човек обикновен и суров, не одобрявал всичко това. Тук съм съгласен с Калистен, но по никакъв начин не считам справедливи думите му (ако те наистина били написани), че Александър и Александровите дела зависят от него, Калистен, и от неговата история и че той дошъл при Александър не за собствена слава, а за да прослави него, за да стане Александър съпричастен към боговете не по лъжливите разкази на Олимпиада относно неговото раждане, а по тази история на Александър, която Калистен щял да напише за пред света.

Arr. IV, 6–7: Анаксарх положил началото и започнал да говори, че е много поправилно да почитат за бог Александър, а не Дионис и Херакъл и не само заради множеството негови велики деяния: а и защото Дионис е тиванец и няма отношение към македонците, а Херакъл е аргосец и с македонците го свързва само произходът на Александър, чийто род произлизал от Хераклидите. Ще бъде по-справедливо, ако македонците започнат да оказват на своя цар божески почести, защото няма никакви съмнения в това, че когато той си отиде от този свят, те ще го почитат като бог. Много по-правилно е да го възвеличават приживе, отколкото да го почитат мъртъв, когато тези почести вече няма да са нужни.

Arr. IV, 11, 1 sq.: Анаксарх произнасял подобни слова. Съучастниците в изготвения план ги одобрили и заявили, че те тук желаят да се поклонят до земята на Александър. Болшинството македонци, отегчени от чутото, мълчали. (2). Калистен пръв нарушил мълчанието... (7) „И на самия Херакъл приживе елините не са оказали божески почести и започнали да го почитат като бог не веднага след смъртта, а едва по-късно, по заповед на делфийския бог. Ако на човек, който разсъждава във варварска страна, му се налага да мисли по варварски начин, то моля те, Александре, спомни си за Елада, заради която ти предприе целия този поход, пожелавайки да присъединиш Азия към нея. (8). Помисли: като се върнеш там, и елините ли, най-свободните хора, ще заставиш да ти се кланят до земята? Или елините ще оставиш на мира и само на македонците ще наложиш това безчестие? Или ще ти бъдат оказвани различни почести — елините и македонците ще те почитат като човек, по елинския обичай, а само варварите — по варварски? (9). За Кир, сина на Камбиз, разказват, че той бил първият човек, на когото започнали да се кланят до земята, и оттогава насетне персите и мидийците продължават да се унижават по този начин. Би следвало да се припомни, че този Кир бил вразумен от скитите, хора бедни и независими, Дарий — също от скитите, Ксерокс — от атиняните и лакедемонците, Артаксеркс — от Клеарх и Ксенофонт с техните 10 000 войни, а нашият съвременник Дарий — от Александър, комуто не са се кланяли до земята."

Arr. IV, 12, 1: Тези думи на Калистен раздразнили Александър извънредно много, но македонците ги приели от сърце. Като забелязал това, Александър изпратил да кажат, че за земните поклони вече няма да става дума.

Arr. VII, 4, 4–6, 5: Политика на асимилация

В Суза отпразнували сватбите си и той самият, и неговите хетайри. Той, по думите на Аристобул, взел за жена най-голямата дъщеря на Дарий, Барсина, и още най-малката дъщеря на Ох, Парисатида. Неговата жена била вече и Роксана, дъщерята на бактриеца Оксиарт. Хефестион той оженил за Дрипетида, дъщеря на Дарий и сестра на собствената му жена — той поискал децата на Хефестион и неговите да са братовчеди. На Кратер дал за жена Амастрида, дъщеря на Оксиатър, Дариев брат; на Пердика — дъщерята на Атропат, сатрапа на Мидия. Телохранителя си Птолемей и царския секретар Евмен оженил за дъщерите на Артабаз, единия за Артакама, другия за Артонида; Неарх — за дъщерята на Барсина и Ментор; Селевк — за дъщерята на бактриеца Спитамен. По такъв начин той сродил около 80 хетайри с дъщерите на най-знатните перси и мидийци. Браковете били извършени по персийски обичай. За женихите били поставени в един ред кресла. След като вкусили от напитка, невестите дошли и седнали, всяка до своя жених. Те ги прегърнали и целунали. Царят дал пример. Всички бракове били осъществени едновременно. Тази постъпка на Александър сочели като едно от доказателствата за неговото обикновено и приятелско отношение към хетайрите. Мъжете, всеки със своята жена, се прибрали. Разходите за всичко платил Александър. Имало и други македонци, които се оженили за азиатски жени; Александър наредил да им съставят поименен списък (оказали се повече от 10 000), и всички те получили от него сватбени подаръци.

Александър решил, че сега е времето да се изплатят войнишките дългове. Той наредил да съставят списъци, кой с колко е длъжен, за да се отпуснат съответните суми. Отначало само малцина записали имената си, боейки се, че Александър ще направи проверка на кого молбата е невярна и е прекалил. Когато доложили на Александър, че само малцина нанесли имената си върху списъците и че болшинството крие своите дългови задължения, той изругал войниците за тяхната недоверчивост: „И царят е длъжен да говори само истината пред своите поданици, и тези, над които той властва, не бива да се съмняват в правдивостта на своя цар." В лагера наредили маси и поставили на тях парите. На раздаващите парите той наредил да изплащат дълга на всеки, който предяви дългово задължение, без да записват повече имена. Войниците се доверили на Александровата дума и това обстоятелство, че останали анонимни, били за тях още по-приятно, отколкото избавлението от дълговете. Говорят, че на войската били раздадени този път около 20 000 таланта. На някои той раздал и подаръци — различни, в зависимост от сана им и доблестта, показана в сраженията. Тези, които се отличавали с мъжеството си, той увенчал със златни венци — преди всичко Певкест, който го прикрил със своя щит, след това Леонат, който също го прикрил с щита си и преминал цялата война с индите и удържал победа над оритите... След това увенчал Неарх в награда за пътешествието от земята на индите по Великото море..., след това Онесикрит, наварх на царския кораб, а също така Хефестион и останалите телохранители.

При него дошли и сатрапите от новоосновавите градове и от останалите покорени земи. Те му водели около 30 000 младежи, все на една възраст, които Александър нарекъл „епигони". Тези младежи били снабдени с македонски оръжия и обучени в македонските военни порядки. Пристигането им озлобило македонците, защото си мислели, че Александър предприел всичко това, за да няма повече нужда от тях. Не по-малко огорчение за македонците били персийските дрехи на Александър, както и браковете, сключени по персийски обичай, в болшинството си по сърдечно желание на женихите, които заради своята равнопоставеност на царското бракосъчетание били почитани извънредно много. Те били настроени и срещу Певкест, сатрапа на Персия, защото по начина си на обличане и изразяване той се държал като персиец, а Александър се радвал на „варварските" му привички. Обявили се и срещу обстоятелството, че конници на бактрите, согдианците и арахозците, както и конни отряди от Зарангия, Ария, Партия и Персия и така наречените еваки, разделени на лохи, били включени в конницата на довереницитe... А после и фактът, че на тях им били раздадени македонски сариси, вместо „варварски" копия — всичко това огорчило много македонците...

11.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Анализирайте гледището на Полибий за причините за похода на Александър в Азия.
2. Доколкото походът на Александър в Персия е въведение към нова епоха в гръцката история?
3. Какви са политическите резултати за завоюваните области и особено за персийския културен кръг от похода на Александър?
4. Изследвайте какви промени предизвиква огромното нарастване на мощта след Александровите завоевания в македонската държава:
   а) отношението цар — войска
   б) връзките цар — македонска аристокрация (Arr. IV, 9, 9)
   в) политика на претопяване (Arr. VII, 4, 4 sq.).
5. Кои особености на Александровата държава ви изглеждат особено характерни?

11.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

334 г. пр. н. е.

Александър започва Персийската война и прехвърля Хелеспонта при Абидос. При р. Граник Александър разбива войските на малоазийските сатрапи.

333 г. пр. н. е.

С битката при Ис Александър си осигурява подстъпите към Сирия и Египет. Великият цар Дарий се опитва да преговаря с Александър, но старанията му в това отношение остават безрезултатни.

331 г. пр. н. е.

Решителната битка при Гавгамела превръща Александър в притежател на по-голямата част от Ахеменидската държава. Той е провъзгласен за цар на Азия.

329—325 г. пр. н. е.

Покоряване на източните персийски сатрапии, поход към Индия.

323 г. пр.н.е.

Смъртта на Александър във Вавилон.

—Диадохи, дивинизация, епигони, елинизъм, Зевс—Амон, номадизъм, проскинеза, стратег автократор, политика на претопяване, празник на помирението в Опис.

11. 5. БИБЛИОГРАФИЯ

Арриан. Поход Александра (пер. М. Е. Сергеенко). Москва — Ленинград, 1962.
Квинт Курций Руф. История на Александър Велики Македонски (прев. от латински Н. Бакърджиева). София, 1985.
Плутарх. Александър. — В: Плутарх. Успоредни животописи. София, 1981.
Б. Г. Гафуров, Д. И. Цибукидис. Александр Македонский и Восток. Москва, 1980.
Л. П. Маринович. Афины при Александре Македонском. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва, 1983, II, 208—258.
Б. Чолпанов. Александър Македонски. София, 1964.
Ф. Шахермайр. Александр Македонский. Москва, 1984.
А. С. Шофман. Восточная политика Александра Македонского. Казань, 1976.
W. L. Adams, E. N. Borza (eds.). Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage. Washington, 1982.
P. Bamm. Alexandre le Grand. Pouvoir et destin. Paris, 1969.
H. Berve. Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage. München, 1926, I—II.

P. Briant. Alexandre le Grand. Paris, 1974.
N. J. Burich. Alexander the Great. A Bibliography. Kent, 1970.
A. Burn. Alexander the Great and the Hellenistic Empire. London, 1951.
A. Cutrules. A History of Alexander the Great. New York, 1958.
R. L. Fox. Alexander the Great. London, 1984^4.
G. T. Griffith (ed.) Alexander the Great: The Main Problems. Cambridge, 1966.
N. G. L. Hammond. Alexander the Great: King, Commander and Stateman. London, 1981.
N. G. L. Hammond. A History of Macedonia, vol. III. Oxford, 1988.
F. Hampl. Alexander der Grosse und die Beurteilung geschichtlicher Persönlichkeiten in der modernen Historiographie. — Nouvelle Clio 6, 1954, 91 ff.
F. Hampl. Alexander der Grosse. Göttingen, 1965.
A. Heuss. Alexander der Grosse und die politische Ideologie des Artertums. — Antike und Abendland 4, 1954, 65 ff.
L. Homo. Alexandre le Grand. Paris, 1951.
S. Lauffer. Alexander der Grosse. Munchen, 1978.
F. Lipsius. Alexander the Great. London, 1974.
R. Peyrefitte. Alexandre le Grand. Paris, 1981.
R. Peyrefitte. Les Conquêtes d'Alexandre. Paris, 1979.
C. A. Robinson. History of Alexander the Great. Providence, 1953, I–II.
A. F. Savill. Alexander the Great and his Time. London, 1955.
F. Schachermeyr. Alexander der Grosse. Ingenium und Macht. Wien, 1949.
F. Schachermeyr. Alexander der Grosse. Das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens. Wien, 1973.
J. Seibert. Alexander der Grosse. Darmstadt, 1972.
W. W. Tarn. Alexander the Great. Cambridge, 1979^2, I–II.
U. Wilcken. Alexander der Grosse. Leipzig, 1931.

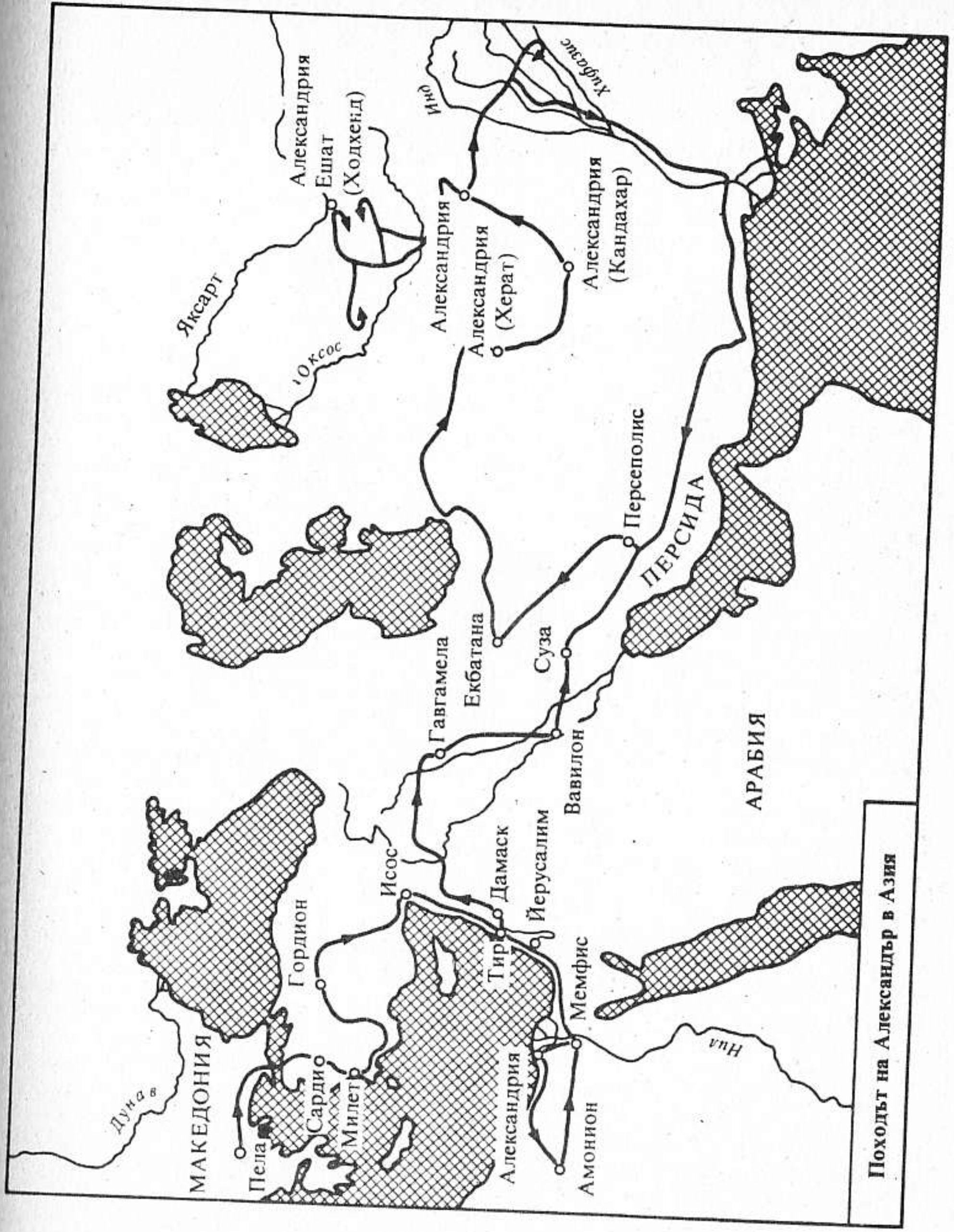
МАКЕДОНИЯ
Пела
Дунав
Сардис
Милет
Гордион
Исос
Тир
Дамаск
Йерусалим
Мемфис
Александрия
Амонион
Нил
Гавгамела
Екбатана
Вавилон
Суза
Персеполис
ПЕРСИДА
АРАБИЯ
Александрия
Александрия (Херат)
Александрия
Александрия (Кандахар)
Александрия Ешат (Ходженд)
Яксарт
Оксос
Инд
Хифазис

Походът на Александър в Азия

12. ЕЛИНИСТИЧЕСКИТЕ ДЪРЖАВИ

12.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Смъртта на Александър настъпила изненадващо и поставила под въпрос неотдавна изграденото му господство (Plut., Alex. 75 sq.). Огромните територии, които се простирали от р. Инд до Долни Дунав изведнъж били лишени от върховното им ръководство и с това — от единствената обща връзка, която ги обединявала, и която била олицетворена от личността на Александър. И понеже не се виждал всеобщо признат, неоспорван наследник, заемането на най-важните отговорни места начело на царството се оформило скоро като въпрос за властта в държавата изобщо (Diod., XVIII, 2; Justin., XIII, 1—4; Plut., Eum. 3). Той трябвало да се реши в кръга на македонската аристокрация, която представлявала генералитета на Александровата войска и, както се очаквало, този проблем не можело да се разреши по мирен път. Така годините непосредствено след смъртта на Александър били изпълнени с непрекъсната верига от борби и спорове, сменящи се съюзи и насилия между отделните наследници на Александър, *диадохите*, в надпревара за властта, което придало на епохата объркан и едновременно колоритен облик.

В продължение на цяла генерация бушували войните на диадохите. Те събирали постоянно войска, водили я от едно бойно място на друго, опустошавали и ограбвали градове, местности, храмове. Анархия владеела политическата сцена на Изток и Запад и почти ежегодно се сменяли политическите констелации в това променливо време. Върховна политическа цел на всички претенденти за престола било на първо място притежанието на възможно най-голям брой области от царството на Александър, за да бъде спечелена по този начин благоприятна изходна позиция при борбите, които трябвало да се очакват за утвърждаване и разширяване на завоюваното притежание (Plut., Eum. 3; Diod., XVIII, 3.16.17 sq; 22). Но за формата и съдържанието на бъдещата организация на държавата на Александър имало различни гледища. Антипатър, Полиперхон и Евмен се опитвали да спасят единството на царството под слабата власт на живите роднини на Александър (Plut., Eum. 3 sq.; Diod., XVIII, 55 sq.) На това се противопоставили Пердика и Антигон, всеки от които претендирал за собствена власт над цялото царство. (Arr. succ. Alex., 24.26.37; Justin. XIII, 6,4 sq.; 8,10 sq.; Diod. XVIII, 23.25.39.41.50.52; XIX, 56). И накрая Селевк, Лизимах, Птолемей и Касандър се стремели да откъснат под собственото си господство части от областите на цялото царство (Diod., XVIII, 25; sq; Justin., XV, 1,5 sq.; 72; App. Syr., 55 sq.; Diod. XIX, 105). Тези намерения за откъсване на области и взаимното конкуриране са причината за избухналите след смъртта на Александър борби, които могат да бъдат потушени едва на бойното поле при Курупедион през 281 г. пр. н. е., и с това приключила епохата на диадохите (Justin. XIII, 2,1; Euseb. I, 234; Polyb., XVIII, 51). Основателите на новите елинистически монархии се сдобили един след друг с царска титла и с това всеки от тях ясно показал претенцията си за господство (Plut., Dem. 15 sq.; Appian. Syr., 54; Justin. XV, 2,10; Diod. XX, 47–53). Непосредствените последици от постоянните войни в края на века, както и царските прокламации на отделните диадохи, довели до разпадането и разкъсването на единството на Александровата държава. Възникнали нови отделни монархии в земите на по-раншната ахеменидска държава. Това променило значително формата и характера на старите структури на държавната власт. Епохата на диадохите днес може да разграничим в две различни фази. Първата обхваща времето на борбите за власт на диадохите помежду им за завоюване на земи и за установяване на властта. Втората фаза се определя от борбата на отделните царе за надмощие.

Ако царството на Александър означавало обединение на всички цивилизовани части от гръко-ориенталския свят под едно общоприето единно ръководство и с това представлявало една голяма крачка към осъществяване на универсална монархия (идея, която не била чужда на Изтока), то новите царства на диадохите педставлявали почти обратното. Разделение и взаимно съперничество са характерните белези за всички елинистически монархии в техните взаимоотношения. По примера на македонските и персийските форми на управление, монархията *(basileia)* била държавна форма на всички елинистически държави. Тя не само представлявала държавата, но била същевременно и самата държава (Plut., Dem. 41–42). Царят господствувал в нея почти неограничено, на много места се радвал на божествена почит или бил, както в земята на Нил според староегипетските фараонски традиции, дори бог. Завладяната земя и хората преминавали в негова собственост, която той по различни начини могъл да подари на верни и всеотдайни приятели *(philoi)*, с което, разбира се, значително намалявало царското имущество. Освен това е могъл даже да остави като наследство със завещание страната си, което е напълно немислимо за гръцките полисни традиции. Господството на елинистическия монарх и на неговата династия било узаконявано чрез покоряването и завладяването на страната *(chóra doríktetos)*, или както се случвало в началото, чрез позоваване на особено тесните му връзки с починалия Александър. Птолемей например заграбил трупа на Александър, за да го погребе в Мемфис. Така той могъл да изяви претенции пред македонците за своето наследство, и с това — да установи господството на своята династия над Египет (Diod. XVIII. 28; Arr. succ. Alex. 28). Други диадохи се опитали пък чрез позоваване на тесните си връзки с Александър или чрез принадлежността си към македонската аристокрация да посочат друг легитимен източник за установеното от тях господство, понеже македонското воинско събрание имало право на решаващата дума при признаването на претенциите за власт (Diod. XX, 47–53; Plut., Dem. 18; Euseb. I, 237).

Армията и чиновничеството били политическата опора на всички елинистически монархии. Войската се съставяла предимно от македони и гърци, които били възнаграждавани и поддържани от плячката в завладените области, както и чрез предоставяне на земя *(клерухии)*. Работната сила се набавяла от местното население, което било изключено от всяко участие във властта, представлява икономическата основа на елинистическите държави. Местните жители, обложени с данъци и налози, били държани в пълна политическа и икономическа зависимост, както в Птолемеевия Египет, чрез безпримерна експлоататорска система. Те живеели предимно в прилежащите обработваеми земи *(chora)*; в повечето елинистически държави културното развитие често изоставало за сметка на градовете и било почти занемарено от централната власт (Diod., XIX, 85, 4 sq.; Ps. Arist. sec., 1353a).

Градът бил средище на политическия, икономическия и особено на културния живот, който през елинизма достигнал нов разцвет. С времето повечето от новообразуваните елинистически царски градове (Александрия, Антиохия, Селевкия, Пергамон и др.) се развили в столици на царете. Тук била резиденцията на царя с неговия двор, тук работели царските чиновници и заседавал царският съвет; пак тук били заселени висшите сановници на управлението и армията. Всичко това довело до централизиране на политическия и икономическия живот, както и до концентриране на елинистическите културни заведения само в няколко градски центрове. Различно от гражданите на класическите полисни държави, гражданинът на големия елинистически град бил само поданик на една огромна териториална държава, чувствувал се като *космополит*. Скоро стоическата философия могла да постанови принадлежността на всички хора към общността на „гражданите на света" и да развие, в допълнение на Платоновата мисъл, канона за добродетел, който установява нормите на поведение на идеалния монарх. Защото от двореца излизали решаващите импулси в елинистическата държава. По нареждане на владетеля архитектите изграждали в *царските резиденции* във вид на шахматна дъска по примера на Хиподам от Милет, учени уреждали големи сбирки и библиотеки, най-значителните от които били в Александрия и Пергамон; цяла една армия от философи и учени създала предпоставките за развитието на философията и природните науки през елинистическата епоха, чиито най-важни школи (стоици, епикурейци, перипатетици) оказвали влияние чак до римската императорска епоха. Зависимостта на изкуството и на науката от монарха има своите корени в меценатството на някои владетели, които не само се стремели към политическо и икономическо надмощие на царството си, но също и към културно превъзходство на тяхната резиденция по отношение на останалите елинистически дворове.

Но колкото и много да са еднаквите и сравними структури, които се срещат във всички елинистически държави, то има и големи разлики в отделни случаи. Елинистическите монархии имали твърде различна продължителност във времето, както и различно развитие. Едно обаче за всички е общо: през II–I в. те всички станали плячка на Рим, който установил своето господство над елинистическия свят.

Най-кратко продължило господството на *Антигонидите* в Македония, родината на всички елинистически царства. След поражението на последния цар Андриск срещу Цецилий Метел, римляните превзели страната и основали там римска провинция (148 г. пр. н. е.). Очудващо е, че тъкмо Македония най-напред престанала да съществува като елинистическа държава, защото тази опасност изглеждала твърде далечна за нея в началото на III в. пр.н.е. Тогава Македония правела впечатление на силна, утвърдена страна, която могла да запази и разшири хегемонните си претенции над Гърция, съществуващи още при Филип II. Освен това Македония била важен и независим източник за войници и чиновници, т.е. за ръководните слоеве на елинистическите държави, с което постигала понякога ключово положение при борбите на елинистическите владетели. Благоприятното ѝ геополитическо положение ѝ позволявало да контролира политическите отношения на балканския полуостров и в Северна Егеида. Старите онаследени обществени структури продължавали, обаче, да съществуват и с това пропастта между двореца, държавата и управляваните никога не достигала такива размери, каквито се наблюдават в държавата на Птолемеите, ръководена от поредица местни царе; на македонската държава били спестени опасните социални напрежения и политически конфликти на повечето елинистически монархии на Изток. Тя достигнала своя разцвет с управлението на Антигон Гонат (272–239 г.), когато се заздравила властта на

Антигонидите. От тогава произхожда и възгледът за царска власт като „почетно робство“ *(éndexos douleía),* появил се несъмнено под стоическо влияние. Многобройни учени и философи поддържали приятелство с македонския цар (Зенон, Китион, Хиероним от Кардия и др.), който издигнал резиденцията си Пела в духовен и културен център (Diog. Laert. II, 141 sq.; IV, 39; IX, 1104 Paus. 1,2,3). За разлика от *царството на Селевкидите* или от Египет на Птолемеите, Македония не преживяла постепенно упадъка на предишната си мощ. До навечерието на римското нашествие Антигонидите могли да запазят териториалната цялост на държавата си. Но нейното географско разположение се превърнало в зла съдба. Тя не могла да устои на нападението на римската държава, станала могъща след падането на Картаген, и така първа сред елинистическите монархии станала римска провинция.

Царството на Селевкидите, основано от Селевк, генерал на Александър, било първоначално най-голямата елинистическа държава. То обхващало всички области на по-ранната ахеменидска монархия. За разлика от Македония и Египет, царството на Селевк било държава с много народи без вътрешна сплотеност и поради това — в процес на постоянна промяна. Разделянето на сатрапии, което възхожда към персийската военно-административна традиция, тук било запазено (Appian. Syr. 62; Strab. XII, 4, 14—17; Polyb. V, 55 sq.). Тъкмо това децентрализиране на властта подпомагало стремежите към самостоятелност на гръко-македонските наместници и усилено действуващите тук особено активно центробежни тенденции. Наред с това увеличавала етническата и политическата разнородност на селевкидското царство, така че страната се управлявала значително по-трудно от централизираните Египет и Македония.

Култът към владетеля, важна идеологическа спойка за централизираното господство, което било особено застрашено в селевкидското царство, могъл да се създаде значително по-късно, отколкото при Птолемеите. Причината е, че тук, в противовес на страната на фараоните — Египет, не съществувала никаква традиция в боготворенето на владетеля. Господството на селевкидската династия било узаконявано чрез правото на победителя над покорената страна. Наистина позициите на царя били много силни, както в повечето селевкидски монархии, но съветът на неговите приятели *(philoi),* към които принадлежали ръководителите на армията и администрацията, играел в управлението важна роля. Гръко-македонският елемент, най-важната опора на монархията, съставлявал висшия слой в царството. Принадлежащите към него семейства живеели в градските центрове на страната (Антиохия, Селевкия и др.), или в своите домове в големите домени, които образували гръбначния стълб на икономиката.

Политиката на селевкидското царство се характеризира с опитите на царете да елинизират страната: като инструмент за това служела широкозамислената и интензивна заселническа политика. Основаването на многобройни градове трябвало да привлече гръцки заселници, които да заздравят царството чрез венец от военни лагери и гръцки културни центрове (Appian. Syr. 57). Но с времето селевкидското царство се оказва недорасло за многобройните нападки на различните центробежни сили. Още в средата на III в. пр.н.е. Бактрия и Партия били загубени. Заради Койлесирия Селевкидите водили ожесточена и кървава война срещу Птолемеите, която унищожила капитала на царството и завършила без резултати. В Мала Азия скоро успели да се откъснат цяла редица от области и да утвърдят своята самостоятелност под властта на местни династии (Галатия, Пергамон и др.). С намесата на Рим в политическите отношения на Източното Средиземноморие царството продължило да се смалява и накрая останало ограничено в рамките на Сирия. През 64 г. пр.н.е. империалистическата завоевателна политика на римляните била увенчана с успех. Помпей Велики завладял Сирия и областта била включена след това като провинция в Римската империя.

Птолемеевият Египет представлява до известна степен затворена държава, където много тънък гръко-македонски слой господствувал над голямата маса от местното египетско население. Религиозният и духовният живот на отделните части от населението (гърци, евреи и египтяни) протичал в почти пълна взаимна изолация. Резиденцията на Птолемеите, Александрия, била средище на строго централизирано по организация и ръководство царство. Тя била най-значителният културен център на елинизма и нейното духовно излъчване продължило непрекъснато до края на гръко-римската древност. Докато Александрия притежавала всъщност ограничена местна автономия, останалата част от страната *(chora)* била разделена на общини, администрирани и управлявани от чиновнически апарат; начело на този апарат стоели сановници от Македония и Гърция, докато местните египтяни се срещали само в подчинените им служби (Strab. XVII, 801—802). Строго организираното централно ръководено чиновничество — наследство от времето на *фараоните,* дало възможност за изграждане на държавно монополно стопанство. То се основало върху работната сила на силно обезправеното местно население, носело на държавата каса значителни печалби, които укрепвали властта на господстващата династия на Птолемеите.

Положението и властта на египетските царе далеч надхвърляли тези на другите елинистически владетели. Като наследници на фараоните Птолемеите били почитани като богове. Те били собственици на цялата земя, която давали под аренда на местното население, и получавали огромни суми от експлоатацията на многобройни източници на пари. Особено видим е блясъкът на богатствата им в царската резиденция Александрия, която се развила в пръв по значение и най-великолепен град на античния свят (Strab. XVII, 1, 7 sq.). Подобно на царството на Селевкидите и египетското преживяло бавно разпадане на своята някогашна власт. След дълга агония Август го присъединил след Акциум (30 г. пр.н.е.) и изградил там първата и най-важна императорска провинция, която със своите богатства и финансова сила станала съществена подкрепа на господството на римските цезари (Strab. XVII, 1, 10. 12; Res gestae 5, 24; Cass. Dio LI, 17, 1; Suet. Aug. 18, 2).

12.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Апиан от Александрия, който живял и писал през II в. от н.е., е ценен източник както за елинистическата, така и за римската история. Той хвърля светлина върху епохи, за които нямаме други запазени сведения.

App. Syr. 54; Диадохите приемат царската титла

Антигон, защитникът на единството на Александровата империя, владетел на Мала Азия и Сирия, подел борбата срещу владетелите на Египет и Елада, Птолемей и Касандър, и (през 306 г. пр.н.е.) сразил Птолемей в морската битка при Кипър благодарение на помощта на своя син Деметрий Полиоркет. При вида на този бляскав успех войската провъзгласила и двамата, Антигон и Деметрий, за царе, тъй като носителите на царската титла, Аридей... и синовете на Александър не били вече сред живите. Войската на Птолемей също го провъзгласила за цар, за да не е той поради неуспеха си по-долу от своите победители... Останалите се присъединили веднага и всички станали от сатрапи царе.

Plut. Dem. 10–11: Владетелският култ през елинизма

Като се върнал в Мунихий и застанал на лагер пред стените му, Деметрий най-сетне избил стражевия отряд на крепостта, самата крепост разрушил и едва тогава приел поканата на атиняните, влязъл в града и като свикал народното събрание, възстановил старата държавна уредба. Освен това той обещал, че баща му ще изпрати 150 хиляди медимни зърно и корабно дърво за 100 триери. Така след 14 години олигархия — от времето на Ламайската война и битката при Кранон, олигархия, която могъществото на Деметрий от Фалерон по същество превърнало в едновластие, атиняните отново придобили демократична управа. Това благодеяние само̀ по себе си прославило и възвеличило Деметрий, ето защо атиняните, като желаели да се отблагодарят заслужено на своя освободител, предизвикали с неумерените си почести единствено ненавист към него. Атиняните били първите, които провъзгласили Деметрий и Антигон за царе, макар до този момент двамата по всякакъв начин да отхвърляли това звание — то се считало за единственото от царските преимущества, останало отпреди за потомците на Филип и Александър и недосегаеми, недостъпни за другите. Атиняните били единствените, които ги нарекли богове спасители. Като отменили древната почетна титла „архонт—епоним", те решили ежегодно да избират „жрец спасител" и всички постановления и договори да го споменават поименно. После те приели на свещения пеплос, заедно с останалите богове, да се изтъкат изображенията на Антигон и Деметрий. Мястото, където Деметрий стъпил, слизайки от колесницата, те осветили и издигнали там жертвеник на Деметрий Слизащия. Към предишните фили прибавили две нови — Деметриада и Антигонида, а броя на членовете на Съвета увеличили от 500 на 600, защото всяка фила изпращала по 50 избраника.

Най-чудовищната измислица на този Стратокъл (така се наричал авторът на цялото това хитроумно и изтънчено раболепие) било предложението, спрямо което лицата, изпращани от Събранието при Антигон и Деметрий, трябвало да се наричат не посланици, а теори — като тези, които на общоелинските празници в Делфи и в Олимпия принасят жертви от името на своите полиси, както е прието по древен обичай. Този Стратокъл се отличавал изобщо с голяма дързост, водел разпътен и разюздан живот и в своето безгрижно и пренебрежително отношение към народа сякаш подражавал на гнусната палячовщина на Клеон...

App. Syr. 55–57: Изграждане на властта на Селевкидския дом

Така и Селевк станал цар на Вавилон, също и на Мидия, след като погубил в битка оставения от Антигон сатрап на име Никанор... След като Антигон паднал в сражението, всички царе, които го сразили в съюз със Селевк, си поделили империята му. Така Селевк се сдобил по това време със Сирия от Ефрат до морето и с вътрешността на Фригия. И понеже той потискал постоянно съседните народи, бил силен във военно отношение и побеждавал и дипломацията си... цялата територия от Фригия до Инд му се подчинявала. Той прекрачил дори Инд във война със Сандрокот [Чандрагупта], царя на местните инди, докато накрая завързал с него приятелство и роднинство...

Той строял градове, докъдето достигнала империята му: 16 с името Антиохия в чест на баща си, 5 на име Лаодикея в чест на майка си, 9 със своето собствено име, 4 с имената на жените си, а именно 3 на име Апамея и един на име Стратоникея. Най-известни от тях днес са Селевкия на морето и Селевкия на Тигър, Лаодикея във Финикия, Антиохия в подножието на Ливан и Апамея в Сирия. Също и на други градове той давал имената на елински и македонски селища или ги наричал по собствените си дела или в чест на Александър. И така днес се срещат много имена на елински и македонски селища в Сирия и в разположените надалеч варварски страни.

C. B. Welles. Royal Correspondence in the Hellenistic Period, 11: послание на Антиох I Сотер (280–261 г. пр.н.е.) до Мелеагър, сатрап на Хелеспонта, относно разпределението на земи в Селевкидската държава

Цар Антиох поздравява Мелеагър. Пред нас се яви Аристодикид от Асос с молба да му дадем в сатрапията Хелеспонт [мястото] Петра, което преди владееше Мелеагър и 1500 плетра обработваема земя от земята на Петра и още 2000 плетра обработваема земя от тази, която граничи с падналата му се преди „по жребий" [мерис]. Така че ние му дадохме както Петра, при положение че не е била дадена вече на някой друг, така и земята в околностите на Петра и към това още 2000 плетра обработваема земя, защото той ни е засвидетелствувал като наш „приятел" служба с най-добро желание и усърдие. Така че ти [направи следното]: след като си проверил дали тази Петра не е дадена вече на някой друг, предай я, заедно с прилежащата ѝ земя, на Аристодикит и нареди да бъдат измерени 2000 плетра от „царската земя", която граничи с по-рано дадената от Аристодикид и му я дай с разрешението да я включи към някой от градовете по нашите земи или съюз [симмахия]. Ако „царските селяни" от областта, в която лежи Петра, заради своята сигурност желаят да живеят в Петра, то ние сме наставили Аристодикид да им разреши. Здравей!

Polyb. V, 59: Описание на един голям елинистически град

Топографските отношения на Селевкия с околността ѝ са следните. Градът лежи на морето между Килия и Финикия, над него е разположена една много висока планина, наречена Корифей, срещу която е прибоят на морския залив между Кипър и Финикия, като се извисява на изток над местностите на Антиохия и Селевкия. Селевкия лежи на нейния южен склон, все пак отделена от нея посредством дълбока и труднопроходима планинска урва. Градът слиза към морето на множество тераси, а откъм останалите страни точно обратното — защитен е с дълбоки пропасти и отвесни скални масиви. На страната на морето в равнината са разположени пазарите и складовите помещения, както и предградието, което е укрепено здраво. Наред с това и самият град е укрепен по подобен начин на цялата си площ със стени, построени с много средства, а във вътрешността е украсен разкошно с храмове и други богати постройки. Той е достъпен единствено откъм морето, по една изсечена от човешката ръка в скалата стълба, която криволичи нагоре. Недалеч от града се влива Оронт, който извира от Ливан и Антиливан, прекосява равнината на Амика, след което достига Антиохия, там приема всички отпадъчни води на града и с мощното си течение продължава напред, за да се излее най-сетне недалеч от Селевкия в морето.

Polyb. V, 65: За структурата на египетската войска

Изпратените получили и постове на военачалници, които отговаряли на опита на всеки един от тях. Еврилох от Магнезия командвал личната царска гвардия, наречена агема, която числяла почти 3000 души, а беотиецът Сократ — пелтастите, 2000 души. Фоксида от Ахея и Птолемей, сина на Трасей, а също така и Андромах от Аспенд упражнявали фалангата и елинските наемници в същата бойна тактика. Първата, около 25000 души, командвали Андромах и Птолемей, а вторите, около 8000 — Фоксида. Конниците от царската свита, 700 души либийци и местните, всичко около 3000 души, обучавал и водел Поликрат. Особено добра подготовка дал тесалиецът Ехекрат на конниците от Елада и на наетите, около 2000 души, а след това показал и отлична служба с войската си в битката. Пред всички стоял обаче по усърдие в подготовката на подчинените му военни отряди Кнопий от Алария — това били критяни, всичко 3000 души, от тях 1000 души новокритяни, начело на които той поставил Филон от Кносос. Освен това те въоръжили 3000 либийци по македонски образец, които водел Амоний от Барка. Силите на египтяните възлизали на 20000 фалангити, които били подчинени на Сосибий. Най-сетне бил сформиран и един отряд от траки и галати, и то от заселници в Египет и техни потомци, около 4000 души и около 2000 новодошли, под водачеството на Дионисий Тракиеца. Това били силата и съставът на свиканата от Птолемей войска.

Polyb. XV, 20: Относно елинистическата власт

Кой не би се зачудил на това, че двамата царе [Филип и Антиох], докато Птолемей все още бил жив и не се нуждаел от помощта им, били готови да го подкрепят. Когато обаче умрял [204 г.] и оставил след себе си един малолетен син, на когото трябвало да помагат по силата на естествения им дълг да се сдобие с царството си, те се наговорили да отслабят властта на момчето и да си поделят владенията му. При това те не изтъкнали нито веднъж дори някакъв нищожен довод за безобразията си, за което полагали грижи тираните, а се нахвърлили направо като диви зверове върху жертвата си, така че с право могат да бъдат упрекнати, че са постъпили като рибите, които, както се казва, се хранят и поддържат живота си от смъртта на по-малките, при това от същия вид.

Polyb. XXXI, 18: Рим като въдворител на реда в елинистическия Изток

След като Птолемеите [Птолемей VI Филометор и Птолемей VIII Евергет II Фискон] вече си били поделили царството [163 г.], по-младият дошъл в Рим [162 г.], за да развали дележа с брат си, с обосновката, че не го предприел доброволно, а под натиск, в положение на крайна нужда, следвайки заповедта на брат си, и молел сената да му отреди Кипър: дори тогава неговият дял да бъде далеч по-малък от този на брат му. Канулей и Квинт [?] потвърдили пред пратениците на по-стария Птолемей, водени от Менил, че по-младият киренец дължал живота си тъкмо на тях: толкова била нараснала съпротивата на тълпата срещу него. Затова той бил приел с радост предоставената му, противно на надеждите и очакванията, власт над Кирена и бил сключил с брат си договор, скрепен с общи жертви и взаимни клетви. Когато Птолемей възразил по всички точки, сенатът, който признал пълното (неравенство) на дележа и искал да постъпи по-умно, още повече, че той сам дал повод за това, гласувал исканията на по-младия, които съвпадали със собствените интереси на римляните. Техните решения са всъщност в голямата си част такива, че използват глупостта на другите, за да изградят умело своята собствена власт и да я разширят, като при това се представят така, сякаш че правят благодеяние на засегнатия. Понеже те

видели силата на египетското царство и се плашели, че ако попадне някога в здрави ръце, щяло да поиска да надхвърли възможностите, които можело да му бъдат позволени, провъзгласили за пратеници Т. [Манлий] Торкват и Гн. [Корнелий] Мерула, за да заведат Птолемей до Кипър и изпълнят неговите и своите лични намерения. Те ги накарали да отпътуват веднага със заръката да помирят двамата братя и предадат на по-младия Кипър без война.

Diog. Laert., Zenon VII, 6—10: Отношението на Стоата към монархията

Атиняните оказали на Зенон голяма почит. Те дори му връчили ключ от-градските стени и го удостоили със златен венец и медна статуя. Същото направили и неговите съотечественици — статуята на Зенон те почитали като украса на своя полис. Така се гордеели с него и тези китайци, които живеели в Сидон. Сам Антигон изразил своята благосклонност към него и неведнъж го слушал, когато пребивавал в Атина. Той дори канел философа при себе си. Последният се отказал, но му изпратил един от своите близки — Персей, сина на Деметрий, родом от Китай, чието акме се пада през 130 олимпиада, когато Зенон бил вече старец. Ето какво било писмото на Антигон, преведено от Аполоний Терски в съчинението му за Зенон: „Цар Антигон изпраща на философа Зенон привет. По успехи и слава аз съм по-високо от теб, както ми се струва, но по разум и възпитание аз стоя по-ниско, а така също и по отношение на съвършеното щастие, което ти си обладал. Оттук и разсъдих да ти предложа да дойдеш при мен, като предполагам, че ти няма да отклониш молбата ми. Постарай се, така или иначе, да дойдеш при мен, защото сам разбираш, че ще бъдеш наставник не единствено на мен, а на всички македонци, взети заедно. Който учи царя на Македония и го води по пътя на добродетелта, очевидно той ще подготви и всички негови подчинени да станат и те добри хора. Защото какъвто е владетелят, такива обикновено стават задължително и поданиците му.“

Зенон му отговорил така: „Зенон изпраща привет на цар Антигон. На мен ми е скъпа твоята любов към знанието, доколкото отдаваш предпочитание на истинското и благополезно възпитание, а не на пошлото и развращаващо нравите. Който се обръща към философията, отстъпвайки от прехвалената наслада, в която някои юноши размекват душите си, в него очевидно е жива не само вродената, но и доброволната склонност към благородство. А когато вроденото благородство укрепне в упражнение и нелицеприятно поучение в достъпна степен, то на него вече не му е трудно да овладее съвършената добродетел. Тялото ми, за съжаление, е сковано от старческа немощ, защото съм 80-годишен. Ето защо да дойда при теб не е по силите ми, но ти изпращам някои от моите съмишленици. По своята душевна сила те не стоят по-ниско от мен, а с телесната си сила ме превъзхождат многократно. Приближи ги до себе си и ти няма да изостанеш от достигащите съвършено щастие.“ Така той изпратил при Антигон Персей и Филонид Тивански. За това, че те живеят при царя, споменава и Епикур в писмо до брат си Аристобул.

Diog. Laert., Zenon VII, 122—124

… Мъдрецът е не само свободен, но той е и цар, защото царската власт не дължи никому отчет и тя съществува само за мъдрите, както казва Хризип… понеже владетелят трябва да разпознава що е добро и зло, докато никой глупав човек няма представа от това. Той единствен може да управлява, да съдейства и да бъде красноречив, а от глупаците — никой. Той е непогрешим, защото не е подложен на грешки. Той не причинява и вреда, тъй като не вреди нито на другите, нито на себе си. Той обаче не е жалостив и не знае снизхождение към никого, тъй като не отменя никакви наказания, произлизащи от закона, защото отстъплението, състраданието и мекушавостта са слабости на душата...

12.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Характеризирайте формата на власт на диадохите.
2. Назовете причините за бързото разпадане на царството на Александър след неговата смърт.
3. Кои са определящите политически, социални, икономически и културни структури на елинистическите монархии?
4. Кои са характерните черти на елинистическите царски резиденции и по какво се различават елинистическите градове от старите гръцки полиси?
5. Опишете строежа и структурата на елинистическите армии и тяхното значение и място в елинистическите държави.
6. Изследвайте отношението между Рим и елинистическите монархии според Полибий XXXI, 18.
7. Анализирайте отношенията Стоа—монархия. Какви са практическите резултати от тези отношения?

12.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

321—280 г. пр. н. е.
Войните на диадохите
306—305 г. пр. н. е.
Антигон, Деметрий, Птолемей, Касандър, Лизимах и Селевк приемат царски титли
272—167 г. пр. н. е.
Господство на династията на Антигонидите над Македония
312—63 г. пр. н. е.
Господство на династията на Селевкидите
305—30 г. пр. н. е.
Господство на Птолемеите над Египет
393—323 г. пр. н. е.
Диоген от Синопе: най-значителният представител на киническата философия
335 г. пр. н. е.
Откриване на философската школа на перипатетиците от Аристотел
307—306 г. пр. н. е.
Преселване на Епикур в Атина. Основаване на „Градината".
301 г. пр. н. е.
Основаване в Атина на философската школа на стоиците от Зенон.

Академия, Антигониди, базилейа, хора, хора дориктетос, ендоксос дулейа, царски култ, космополит, филой, Птолемеи, Селевкиди, Стоа, диадохи, клерухии, Птолемеев Египет, царски резиденции, царство на Селевкидите, фараони.

12.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Плутарх. Деметрий. — В: Плутарх. Успоредни животописи. София, 1981 г.
Т. В. Блаватская и др. Рабство в эллинистических государствах в III—I вв. до н. э. Москва, 1969.
Т. В. Блаватская. Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени. Москва, 1983.
Б. Богданов. Литературата на елинизма. София, 1979.
В. Д. Жигунин. Международные отношения эллинистических государств в 280—220 гг. до н. э. Казань, 1980.
Источниковедение древней Греции (эпоха эллинизма). Москва, 1982. (под ред. В. И. Кузищина).
Г. А. Кошеленко. Греческий полис на эллинистическом Востоке. Москва, 1979.
А. Кравчук. Закат Птолемеев. Москва, 1973.
А. Б. Ранович. Эллинизм и его историческая роль. Москва—Ленинград, 1950.
Д. Шлюмберже. Эллинизированный Восток. Москва, 1985.
А. С. Шофман. Распад империи Александра Македонского. Казань, 1984.
M. M. Austin. The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. Cambridge, 1981.
H. Bengtson. Die Strategie in der hellenistischen Zeit. München, 1952^2, I—III.
H. Bengtson. Herrschergestalten des Hellenismus. München, 1975 (Г. Бенгтсон. Правители эпохи эллинизма. Москва, 1982).
E. R. Bevan. The House of Seleucus. London, 1902, I—II.
E. R. Bevan. A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty. London, 1927.
E. R. Bevan. Histoire des Lagides de 323 à 30 av. J.-C. Paris, 1934.
R. Bichler. „Hellenismus": Geschichte und Problematik eines Epochenbegrifs. Darmstadt, 1983.
E. Bickermann. Institutions des Séleucides. Paris, 1938 (Э. Бикерман. Государство Селевкидов. Москва, 1985).
A. Bouché-Leclercq. Histoire des Lagides. Paris, 1903—1907, I—IV.
A. Bouché-Leclercq. Histoire des Séleucides. Paris, 1913—1914, I—II.
P. Briant. Antigone le Borgne. Paris, 1973.
M. Cary. A History of the Greek World from 323 to 146 B. C. London, 1932.
J. Delorme. Le monde hellénistique (323—133 av. J.-C.). Evènements et institutions. Paris, 1975.
J. G. Droysen. Geschichte des Hellenismus. Gotha, 1899—1878^2, I—III (И. Г. Дройзен. История эллинизма. Москва, 1890—1893, I—III).
J. Ferguson. The Heritage of Hellenism. The Greek World from 323 B. C. to 31 B. C. London, 1973.
M. Grant. From Alexander to Cleopatra: The Hellenistic Wolrd. London—New York, 1982.
P. Grimal et al. Hellenism and the Rise of Rome. London, 1970.
E. S. Gruen. The Hellenistic World and the Coming of Rome. Berkeley, 1984, I—II.
M. Hadas. Die Kultur des Hellenismus. Werden und Wirkung. München, 1975 (Kindlers Kulturgeschhichte des Abendlandes 3).
M. Holleaux. Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle avant J.-C. Paris, 1969^2.
P. Jouguet. L'Impérialisme macédonien et l'hellénisation de l'Orient. Paris, 1972^2.
J. Kaerst. Geschichte des Hellenismus. Leipzig—Berlin, 1926—1927^{2-3}, I—II.
P. Klose. Die völkerrechtliche Ordnung der hellenistischen Staatenwelt in der Zeit von 280—168 v. Chr. München, 1972 (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung 64).
H. Kreissig. Geschichte des Hellenismus. Berlin, 1984.
M. Launey. Recherches sur les armées hellénistiques. Paris, 1949—1950, I—II.
P. Lévêque. Le monde hellénistique. Paris, 1969 (П. Левек. Эллинистический мир. Москва, 1989).
B. Niese. Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea. Gotha, 1893—1903, I—III.
P. Petit. La Civilisation hellénistique. Paris, 1965.
C. Préaux. Le Monde hellénistique. La Grèce et l'Orient de la mort d'Alexandre à la conquête romaine de la Grèce, 323—146 av. J.-C. Paris, 1978, I—II.
H. W. Ritter. Diadem und Königscherrschaft. München—Berlin, 1965.
M. Rostovtzeff. The Social and Economic History of the Hellenistic World. Oxford, 1941, I—III (Gesellschafts- und Wirtschaftsgeschichte der hellenistischen Welt. Stuttgart, 1955—1956, I—III).
K. Schneider. Kulturgeschichte des Hellenismus. München, 1967—1969, I—II.
K. Schneider. Die Welt des Hellenismus. Lebensformen in der spätgriechischen Antike. München, 1975.
J. Seibert. Historische Beiträge zu den dynastischen Verbindungen in hellenistischer Zeit. Wiesbaden, 1967.
W. W. Tarn. Hellenistic Civilization. London, 1952^3 (В. В. Тарн. Эллинистическая цивилизация. Москва, 1949).
F. W. Walbank. The Hellenistic World. London, 1981.
C. Bradford Welles. Alexander and the Hellenistic World. Toronto, 1970.
E. Will. Histoire politique du monde hellénistique (323—30 av. J.-C.). Nancy, 1966—1967, I—II.

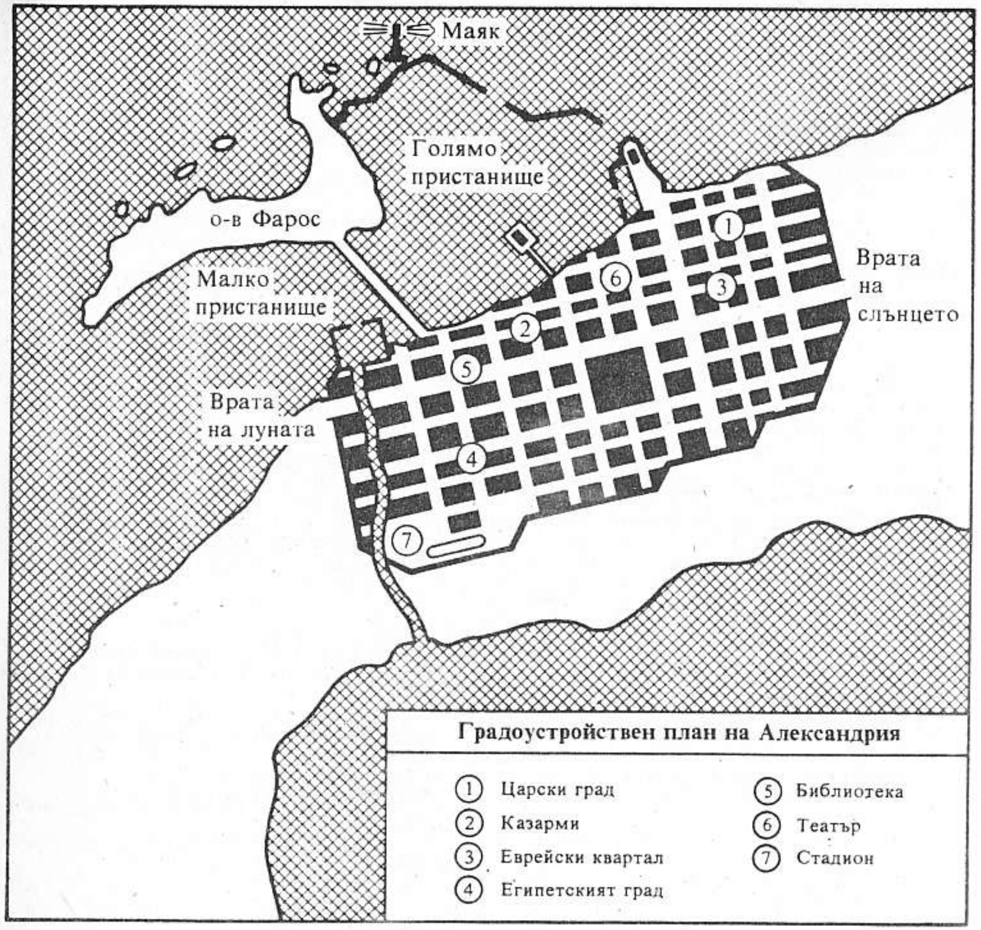
Маяк
Голямо пристанище
о-в Фарос
Малко пристанище
Врата на слънцето
Врата на луната
① Царски град
② Казарми
③ Еврейски квартал
④ Египетският град
⑤ Библиотека
⑥ Театър
⑦ Стадион

Градоустройствен план на Александрия

IV

Res publica populi romani

13. ДЪРЖАВА И ОБЩЕСТВО НА РИМЛЯНИТЕ

13.1. ВЪВЕДЕНИЕ

От V. в. пр. н. е. римският народ бил управляван от малък брой фамилии, чиято власт се основавала върху богатство (предимно поземлена собственост), върху широкообхватни отношения на лична зависимост (*клиентела*), както и на постоянна взаимна подкрепа и контрол; често тази власт траела с векове. Имотно състояние, авторитет, влияние и обкръжение на фамилиите, придобити и стабилизирани от поколения наред, представлявали за отделния римлянин не само обещаваща предпоставка за политическа кариера; при условие, че даден човек принадлежал към някоя от големите фамилии, той вече почти не можел да мисли за упражняване на друга дейност освен обществената.

Цялото римско общество било изтъкнато от мрежа от зависимости и задължения за вярност, обикновено познати като клиентни отношения (Dion. Halic. II 9 sqq.); тази мрежа днес бихме могли да обхванем или да си представим само повърхностно. В по-тесен смисъл клиентела (*clientela*) означава съвкупност от онези личности (*clientes*), които са установили със своя покровител (*patronus*) вярност (fides), за да защитят и прокарат интересите си. В изключителни случаи патронът гарантирал социалното съществуване на своя клиент, при което се грижел за издръжката, подслона и поне за временна работа. Клиенти с известна сигурност в социалното положение, напр. дребни селяни, занаятчии, дребни и средни търговци, очаквали от своя патрон правна защита, мерки за опазване на имотното им състояние и насърчаване на професионалния им напредък. Клиенти, вкл. онези, които принадлежали на издигнатите и на по-висшите слоеве като крупни поземлени собственици, търговци, корабопритежатели, собственици на работилници и банкери, следователно заемащи независимо социално положение и сами, влизащи в ролята на патрон, не изисквали материална помощ, а съдействие в деловата дейност от патрона си, който имал обществено и политическо влияние. Една от най-древните функции на патрона — представянето на клиента пред съда — била често използвана преди всичко във висшите слоеве на обществото (Dion. Halic. II 10).

Клиентът бил задължен да отговаря с действия, чиито вид и мащаби зависели от положението и възможностите му, както и от потребностите на патрона. Тук можем да се ограничим с казуса на патрона, който принадлежал към някоя от най-големите фамилии и бил политик по професия. Общо взето, неговите клиенти гласували за него при избори и плебисцит, респ. за предложенията му и за неговите кандидати. Когато клиентите спадали към висшите кръгове и сами притежавали клиенти, те ги водели със себе си; очаквало се те да защитават деловите и обществените си връзки в интерес на патрона си.

По правило клиентелните отношения не могли да бъдат преустановявани. Умирал ли патронът, неговото наследство обхващало всички съществуващи задължения; умирал ли клиентът, то неговите наследници продължавали отношенията на вярност към патрона. Клиентните връзки били многостранни. Отделният човек можел да бъде патрон на повече клиенти или клиент — на повече патрони, или и двете заедно. Но личната обвързаност била толкова по-слаба, колкото по-сходен бил общественият ранг на партньорите в подобни отношения на вярност и колкото по-независими били те в социалното си положение. И това се отнася особено за отношенията между управляващите фамилии и т. нар. конническо съсловие, което макар и второ по значение след тях, се равнявало във финансово и икономическо отношение, но било по-добре поставено; във взаимните си задължения членовете на тези две съсловия не се определяли като патрони и клиенти (освен пред съда), а като приятели (amici) или добри познати (*familiares*). Това не променяло нищо в моралното задължение да се отговаря на всяка услуга и между големите фамилии също нерядко отношенията на вярност продължавали поколения наред. Но във всекидневието на политическия и обществен живот като правило действали по-скоро променящите се отношения (Q. Cic. Com. Pet. 16—20).

Върху такива отношения на зависимост се основавало владичеството на големите фамилии. За една политическа кариера се изисквал няколкократен избор на обществени длъжности, но само членовете на големите фамилии в кръга на широката си клиентела притежавали необходимите предпоставки за това. Така и отделната личност, за да можела да се наложи, се нуждаела от подкрепата на равнопоставените ѝ и на тяхното обкръжение; по друг начин необходимото ѝ мнозинство не можело да бъде постигнато. Така си помагали близките на големите фамилии — в променящи се коалиции и при извънредно силна конкуренция — постоянно един с друг в политическата кариера, като същевременно изключвали останалото общество. (Q. Cic. Com. Pet. 4 sqq, 18 sqq) Дори от равностойното в икономическо отношение конническо съсловие рядко някой успявал да си пробие път в управляващия слой и то обикновено само благодарение на протекцията на благороднически кръгове, които очаквали от „новия мъж“ (*homo novus*) да им осигури по-широко влияние. Взаимните услуги, които всеки в политическата си дейност трябвало да оказва заради необходимата помощ, балансирали разпределението на властта в аристократичните кръгове и по този начин не се допускало да се създаде лична власт на отделен човек, независима от консенсуса на управляващия слой.

Управлявано било предимно чрез две институции — сената и магистратурата. Магистратите (*magistratus*) били чиновниците, избирани всяка година от целия народ и в задълженията им влизало изпълнение на законите и решенията на сената, внасяне на предложения пред народа, водене на война, правораздаване, както и общата администрация, накратко извършване на всички обществени дела. За тази цел те притежавали широки пълномощия (potestas, а във военната област: *imperium*), като в екстремни случаи могли да се разпореждат и с живота на отделния гражданин, но стриктното обвързване на тази власт със служебните задължения, ограниченото времетраене на длъжността за срок от една година и колегиалният принцип всички длъжности в магистратурата да се притежават най-малко от двама души почти не допускали използването на служебната власт за укрепване на лична позиция във властта. По същите причини магистратурата не можела да послужи някому в определянето на „основните насоки в политиката“.

В продължение на III и II век пр. н. е. се изградила стабилна йерархия на магистратурите, чиято последователност трябвало да бъде спазвана от всеки начеващ политик. Магистратите били избирани от целия народ и по принцип всеки гражданин бил избирател. От една страна, обаче службите не се заплащали (*honores*) и стрували скъпо; от дрга страна, изфабрикуваната

имократична избирателна система, която гарантирала на имотните големи предимства при гласуването, както и мощното влияние на големите фамилии, били насочени към това, поне до високите служби да стигат само мъже, чиито семейства поколения наред фигурирали в магистратните листи (Cic. Rep. II 22). Особено консулатът като най-висша служба се поемал само от благородник (nobilis), мъж, който сред предшествениците си регистрирал поне един консул. В съответствие с това нобилитетът, т. е. общността от онези фамилии, които са представили един или обикновено повече консули, образувал съответно вътре в римската аристокрация една особена висша група, чиито близки, както се разбира от само себе си, израствали в чиновническата кариера и по пътя към консулството не могли да се опасяват от нищо друго освен от връстниците си нобили.

Другият и по-важен орган на властта за големите фамилии бил *сенатът*. В историческо време сенатът се съставял от всички бивши квестори нагоре, общо 300 члена преди 80 г. пр. н. е., след това 600 (Apppian, I, 35, 100; Lib. ep. 60). По този начин в сената обикновено били представени всички глави на големите фамилии и техни видни представители, особено на нобилитета; от друга страна, вече не самата принадлежност към аристокрацията, а едва заемането на магистратски пост водело до сенатското кресло. Свързаната с това конкуренция обаче изискала дори от членовете на най-влиятелните фамилии определен минимум от собствено участие и личен успех в служба на обществения интерес. В действителност аристокрацията монополизирала длъжностите като цяло, а нобилитетът консулата в частност; но в последна сметка избирателите решавали кой член от тези групи каква длъжност на заеме или кой нобил е победен от своя конкурент от нобилитета, кой се е провалил още в службите на ниско или средно равнище и по този начин да бъде отлъчен въобще от вземането на политически решения.

Първостепенното значение на сената произтичало от самия му състав. Като бивш магистрат отделният сенатор вече бил осмислил пътя, който съответният магистрат за годината тепърва трябвало да измине. Той вече от години бил свикнал да се справя с всички обществени дела, а не само със специалните задачи на една отделна магистратура. Подкрепата му, личният му авторитет и авторитетът на неговата фамилия са помагали в изборите на заемащия службата чиновник, може дори да са били от решаващо значение. Той бил по-възрастен от повечето магистрати и поради това могъл да очаква, че те са приемали сериозно мненията му, ако в сравнение с чиновника, отделният сенатор имал предимство в опит, постижения и авторитет, то това важело напълно за целия съвет. Сенатът въплащавал натрупания от всички бивши чиновници опит, резултата от постиженията им в името на обществения интерес, техния личен авторитет и влиянието на техните фамилии, но също така и авторитета на всички техни предшественици, които със същите задължения са седели в сената може би от векове насам.

Естествено е, че в самия сенат най-голямо влияние имали преминалите цялата чиновническа кариера — бившите консули (*viri consulares*). От народа- избирател те многократно били утвърждавани на своите длъжности, познавали всички граждански и военни области на общественото поприще, числели се към нобилитета и обикновено притежавали широк кръг от привърженици сред населението. Личните успехи в служба на обществения интерес (*res gestae*) създавали личен авторитет и лично достойнство (*dignitas*) Q. Cic. Com. Pet. 6 sqq. 27 sqq.; двете заедно, свързани с принадлежността към някоя от големите фамилии, придавали на бившия консул (в по-малък мащаб и на сенатора с по- нисък ранг) *auctoritas*, т. е. влиянието на ръководещия държавник. Неговите мнения и съвети били от определящо значение за всички при вземането на решение, когато трябвало да се определи респектиращото всички мероприятие от обществен интерес и да се предприемат съответни действия и мерки (Q. Cic. Com. Pet. 50 sqq.). Личният авторитет (*auctoritas*) на отделния консул тежал неимоверно много, а общият авторитет на сената (*auctoritas patrum*) определял основните насоки в политиката.

Като се вземе предвид най-ниската съгласно закона възраст от 43 години, както и 60-те години като приблизителна граница на живота, може да се заключи, че броят на бившите консули в сената едва ли е надхвърлял повече от 30. На заседанията му винаги консулите първи вземали думата при дебати и те първи гласували (в противовес на народното събрание сенатът не познавал тайното гласуване). Към каквото се определяло болшинството от консуларите, това решавал обикновено и останалият съвет, не на последно място въз основа и на установените вътре в аристокрацията отношения на роднинство и вярност. Дори самите консули в своя вот се ориентирали в общи линии по мнението на малка група от своята среда, по auctoritas на онези държавници, които, благодарение на извънредни постижения и извънредно висок личен престиж се ползували с неоспоримо предимство. Това били *principes viri,* понякога само един човек или най-много шепа хора, първите мъже, които със своето единодушие определяли в действителност хода на нещата. В много редки случаи някой можел да се причисли към *principes* без още да е бил консул; и обратно, консулството, или принадлежността към нобилитета не означавали и признаване на някого за princeps.

Определящото влияние на принцепсите или на останалите консулари водело до това, че постигнат ли те това съгласие по някой актуален въпрос, целият сенат следвал техния пример и вземал съответно решение. Само когато не са могли да бъдат преодолени противоположни схващания относно пътя, по който да се върви, се стигало фактически до решение с мнозинство, което тогава бивало обикновено прието и съблюдавано от всички като израз на тяхното общо дело, на обществения интерес. Така сенатът се проявявал като затворено неделимо цяло, което по силата на своя състав и авторитета на своите ръководни членове можело да взема по-обмислени решения за общото благо, отколкото всяка друга институция или всеки отделен индивид.

Остава да се обърне внимание върху още едно значение на начина на попълване на сената. Разглежда ли се сенатът като римско правителство, то се вижда, че никога не би могло да се стигне до смяна на правителството. Членовете му непрекъснато се подменяли, поради смъртни случаи и ново попълнение, сменяли се и *principes viri,* но никога всички наведнъж и още по-малко — в резултат на загубени избори. Магистрат се ставало за една година, сенатор — за цял живот. Който е бил консул, нямал повече други длъжности пред себе си в кариерата; напротив, очаквали го цели петнадесет или повече години дейност като държавник на ръководен пост, без да трябва отново да участвува в избори. От една страна, това водело до известна неповратливост в реакцията при промяна на ситуацията, от друга страна, обаче извеждало решенията на сената извън давлението на всекидневната политика, давало възможност за оформяне на дългосрочни съображения и планове и по този начин осигурявало на римската политическа система континюитет и стабилност, каквито поне в древността никъде на друго място не били осъществени.

Погледнато формално сенатът имал само едно правомощие: да дава съвети на магистратите и то само в отговор на тяхно запитване; сенатът не можел сам да се събира, а трябвало да бъде свикан от упълномощен за това чиновник (консул, претор или народен трибун Polyb. VI 12). На практика едно решение на сената (*senatus consultum*) било за магистратите обвързващо наставление, а за цели народ — според модерния израз — действащо правно разпореждане

(Polyb, VI, 13, 17). При това и те трябва да са били заинтересовани, щото и в бъдеще едно решение на сената, издействано благодарение на тяхната auctoritas да бъде изпълнявано от съответните магистрати.

Някой лош пример в това отношение, даден от тях като магистрати, можел да се отрази по-късно върху тяхното собствено положение като ръководни държавници в сената. Но това твърде обобщено представяне, колкото и да е вярно за обикновения случай, не трябва да заблуждава, че във всички времена в републиката се е случвало да мерят сили магистрати и сенат — и това да се счита за нормален — но не всекидневен — ход на политическия живот.

Въпреки изтъкването на сената като ръководеща сила в управлението, не бива да се пренебрегват политическите функции на целия народ. Различните организационни форми на народно събрание (*comitia centuriata, comitia tributa, comitia curiata*) не са от значение за нашата цел и тук не се нуждаят от описание; достатъчно е да се отбележи, че начинът на гласуване повече и по-малко облагодетелствува притежаващите поземлена или друга собственост имотни групи от населението. Целият народ (*populus Romanus*), т. е. събранието на всички римски граждани (*cives Romani*) избирало магистрати и постановявало всеки закон (*lex*) както войната и мира (Polyb. VI 14). Решението на отделния гражданин било, безспорно, мотивирано в общи линии от съответните му клиентни отношения. Ако ръководният слой застанел единно зад едно предложение тогава съгласието на народа можело да се счита за сигурно; само при екстремни обстоятелства можело да се стигне до *отказ*. Естествено, при избори това условие не съществувало, така че на целия народ му било предоставено да утвърди съответните индивиди от редицата на сенаторските фамилии или да ги отхвърли като вземе под внимание клиентните отношения на избирателя. В редките случаи, когато в сената не се споразумявали по предстоящи мерки, малцинството не искало да приеме решението на мнозинство, народът, разбира се, можел да стане арбитър на споровете вътре в самата аристокрация (Plut. Tib. Gracch. 12).

Стана дума за целия народ: тук трябва да се обърне внимание върху някои особености. От прастаро време датира едно съсловно деление на римския народ на плебеи (plebei, plebs Romana) и патриции (patricii) (Dion. Halic. II 7). В ранния период (ок. VI—IV в. пр. н. е.) последните образували едно чисто както по наследство, така и по отношение на правни и политически привилегии аристократично съсловие. В т. нар. съсловни борби през V и IV в. върхушката на плебеите извоювала социално и политическо равноправие. При този процес по-горе описаната сенатска аристокрация заедно с нобилитета, т. е. с консулските семейства, независимо дали са патрициански или плебейски, заела върховете. Редица патрициански фамилии запазили сред нобилитета известно влияние до императорската епоха, мнозинството обаче трябвало да отстъпи пред плебейските фамилии.

Създадените по време на съсловните борби политически институции на плебса се запазили изцяло. Това било едно особено събрание на всички плебейски граждани (concilium plebis) и неговите избирани за една година генерални пълномощници, чието название „tribuni plebis" неточно се превежда като „народни трибуни" (Liv. VIII 50, 5; Plut. Tib. Gracch. 15 sqq). От времето на Lex Hortensia през 287 г. пр. н. е. решенията на плебейското особено специално събрание (plebi scita) били задължителни за целия народ, но магистратите трябвало и за в бъдеще да бъдат избирани от него. Като водачи на *concilia plebis* трибуните притежавали както редовните магистрати законова инициатива; освен това те имали право да забраняват на всеки магистрат всеки служебен акт и чрез своето вето да провалят решения на сената (Polib. VI 16; Cic. Rep. II 336 35; Plut. Tib. Gracch 10). След края на съсловните борби нобилитетът преодолял опасността от плебейско управление като включил трибуните в обсъждането на сенатските решения. Млади нобили (разбира се, само плебейски), можели да се насочат към трибуната в началото на своята кариера; това служело на сената за по-бързото прилагане на законодателството, а също така и за контрол над непокорните трибуни и за тяхното дисциплиниране. Трибунатът откривал допълнително поле за действие на сенаторски фамилии, непринадлежащи към нобилитета; на мъже, които се стремели към политическа кариера, без да притежават сенаторски опит, се предлагала може би най-добрата възможност да си създадат име и същевременно да докажат на патроните си от сенатската аристокрация своята благонадеждност.

Накратко, при цялото разнообразие на политически и обществени институции римската система на управление се откроява като господство на малък брой фамилии, т. е. една олигархия. През II и I в. пр. н. е. към нобилитета се числели едва сто семейства, от които отново само около две дузини редовно се проявявали в консулските фасти и така през целия този период играели определяща роля. Схващането на Полибий за една римска смесена конституция от монархични, аристократично-олигархични и демократични елементи се оказва във всеки случай повърхностно (Polyb. VI 10 sqq; 18). Разпределянето на управленческия процес между различни институции представлявало всъщност сложна система за гарантиране на едно от край до край олигархично господство. По принцип решения се вземали в сената; но за тяхното осъществяване той имал нужда от магистрати, а при законите — и от народното събрание. Някои политици или групи може би могли временно да домнират в сената, но самите те се проваляли при една от двете инстанции — сената или народното събрание, тъй като те не били под техен контрол, ако сред нобилитета не се постигнело истинско съгласие. Обратното, народ и сенат не могли да се свикват и да решават без председателството на магистрата. Въпреки своите пълномощия, отделни своеволни магистрати не могли да предприемат значими мерки без решение на народа; народът обаче бил под контрола на клиентната си обвързаност и ако някой магистрат — доста рядко — съумеел да преодолее това препятствие и да прокара според разбиранията си дадено решение, сенатът можел да спре действията му посредством лоялен спрямо сената трибун. Явно, демагозите имали малка свобода на действие. В крайна сметка целият обществен живот бил подчинен на максимата на *fides* — а именно на онези двустранни и многостранни задължения, без чието съблюдаване не било възможно да се осъществи успешна политика.

Прави сигурно впечатление, че понятията „държава“ и „република“ бяха избягвани досега. Срещу тяхната употреба при характеризиране на римската публично-правна общност не може нищо да се възрази, но преди това би трябвало да си изясним римското понятие за държава. *Res publica*, обикновено превеждано като „държава“, дословно означава „обществено дело“ — онова, което засяга гражданите като съвкупност. Обществени дела, обществени интереси, публично-правна общност, държава, конституция и политика, за всичко това римлянинът познава само понятието *res publica*. Изразът е противоположен на *res privata*, на частните дела на отделния човек, с които той се разпорежда свободно и неограничено, в чиито рамки той притежава *potestas* — власт, сила. В *res publica populi Romani*, общите дела на римския народ, отделни лица могат да се ползват от неограничено голяма *auctoritas* като *principes viri*, но никой не притежава (освен в установените форми на магистратурата) *potestas* — власт да принуди общността да се подчини на лични желания. Обстоятелството, че близките на аристокрацията и на имотните слоеве въобще участвуват в по-голяма степен в тези обществени дела, отколкото други, че особено нобилите гледат на *res publica* като на своя изконна задача, не противоречи на основната идея. „Държава“ било за римляните нещо абстрактно, което принадлежало на всички и засягало всички; ако някой съумеел да направи това дело свое, така че общността да бъдела изключена от неговите решения и принудена да приеме неговите решения дори против неговата (б. пр. на римлянина) воля, тогава *res publica* била загубена, държава повече не съществувала.

Става ясно от казаното че *res publica* е пасивно понятие: тя не може да действува, да приема закони и да сключва договори, да обявява война, да събира данъци и др. „Държава“ в смисъл на действуващ суверен спрямо гражданина и спрямо чужди държави е винаги *populus Romanus* — римският народ. Характерен белег на самочувствието на нобилитета е, че в официалния речник сенатът се появявал равностойно на целия народ: нищо не изразява по-сбито същността и реалността на римската държава от съкращението S.P.Q.R.: Senatus populusque Romanus, „сенатът и римският народ“.

13.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Polyb. VI, 11—14: За взаимодействието между римските органи на държавно управление

Теория за смесените форми на държавен строй

11. И тъй, римляните познават всичките три типа държавен строй, които вече споменах; при това — всичко било дотолкова равномерно разпределено и уредено както подобава, че никой дори измежду местните люде не би съумял точно да прецени, аристоркратическо, демократическо или монархическо е държавното устройство на римляните като цяло. И това е разбираемо, защото ако разгледаме внимателно властта на консулите, държавата ще ни се стори напълно монархическа и царска; ако ли насочим вниманието си към властта на сената, то — напротив — държавният строй ще изглежда по-скоро аристократически; ако пък някой се вгледа във властта на народа, то той ще е несъмнено демократически. Такова съдържание е имала, а отчасти има и до днес всяка от тези три части на властта в римската държава.

Магистратури

12. Консулите, когато не са на поход с войската, се намират в Рим, занимавайки се с държавните дела. Всички останали длъжностни лица, с изключение на народните трибуни, покорно им се подчиняват. Пратеничествата въвеждат в сената също консулите. Освен това, те докладват пред сенаторите нещата, изискващи обсъжане и следят да бъдат изпълнявани постановленията. Консулите ръководят и всичко онова, което влиза в компетенциите на народа: те са задължени да свикват народните събрания, да внасят там предложения и да привеждат в изпълнение решенията на множеството. Консулите имат почти неограничена власт при подготовката за война и въобще при всякакви военни начинания: позволено им е да изискват от съюзниците всичко, което сметнат за нужно; да назначават военни трибуни; да набират войници, подбирайки годните за военна служба. Наред с това те имат правото да наказват когото пожелаят измежду подчинените си във военния лагер. В тяхна власт е също да изразходват средствата от държавната хазна в зависимост от необходимостта, тъй като консулите биват следвани от квестора, готов да изпълни всяко тяхно нареждане. Така че ако някой насочи вниманието си върху характера на консулската власт, то той би имал основание да твърди, че римската държава е просто една монархия или царство.

Сенат

13. Във властта на сената е преди всичко държавната хазна, защото именно той се разпорежда с приходите и разходите. Така например квесторите не могат да правят никакви разходи по какъвто и да било повод без разрешението на сената, освен ако за това няма искане от страна на консулите. Сенатът се разпорежда и относно най-значимия от всички и най-важен разход — този, който се прави веднаж на 5 години от цензорите за ремонт и съзиждане на обществени сгради; и за него разрешение на цензорите дава сенатът. Той се занимава също така и с всички престъпления, извършени в Италия, които подлежат на разследване от страна на държавата — такива като предателството, заговорът, отравянето, предумишленото убийство. Наред с това ако отделно лице или град в Италия се нуждаят от разрешаване на някакъв спор, от наказание, помощ или защита, то като попечител при всички подобни дела се явява сенатът. Ако ли пък е необходимо да се проводи посланичество до някого извън Италия било за примирие, помощ, разрешение за нещо или за обявяване на война, за това също има грижата сенатът. Подобно на това, когато в Рим пристига някакво посланичество, сенатът е този, който определя как и кое от тях да бъде прието, а също как и на кого трябва да се даде отговор. В описаното дотук народът не взема никакво участие. Следователно, ако някой пристигне в Рим докато консулът отсъствува, то държавата ще му се стори напълно аристократическа. В това са убедени както мнозина от гърците, така и повечето от царете, тъй като в Рим почти всички държавни дела се ръководят от сената.

Комиции

14. Затова не без основание някой би могъл за запита, каква част от държавната власт остава всъщност в ръцете на народа: докато сенатът — според изложеното по-горе — се разпорежда с всичко и най-вече с приходите и разходите, консулите бидейки главнокомандуващи разполагат с неограничена власт при подготовка за война и военни кампании. При все това, място за участие на народа в управлението на държавата остава и то — едно твърде значимо място, тъй като в държавата единствено народът е овластен да награждава и да наказва, а тъкмо наградите и наказанията са в основата на царствата, свободните държави и изобщо на цялото човешко битие. Там, където или не биват разграничавани наградата и наказанието или пък — макар и разграничавани — те не биват разпределяни правилно, нито едно начинание не би могло да се осъществи по подобаващ начин. Пък и мислимо ли е това, ако хора порочни се поставят наравно с хора честни? Често народът решава и дела, свързани с налагане на парична глоба, особено ако глобата е значителна или обвиняемите са висши длъжности лица. Смъртни присъди произнася само народът. В това отношение римляните са установили забележителен и достоен за похвала ред: докато се разглеждала присъдата и 1/3 от присъствуващите все още не са гласували, било позволено на осъдените на смърт да се оттеглят, без да се крият, обричайки се доброволно на изгнание. За убежище на изгнаниците служат градовете Неапол, Пренесте, Тибур и останалите градове, обвързани чрез клетвен съюз с римляните. Народът е овластен и да дарява с почести достойните граждани, а висшата награда в държавата е наградата за доблест. Народът е упълномощен също така да приема или отхвърля закони и най-вече — да решава въпроса за мира и войната. Освен това той утвърждава или отхвърля решения за сключване на съюзи, примирия, договори. Съдейки по това, всеки би могъл с право да каже, че в римската държава на народа именно принадлежи най-значимият дял от управлението, което следователно би трябвало да се определи като демократическо.

Дионисий Халикарнаски (втора половина на I в. пр. н. е.) — ретор и историограф, оставил в своите „римски древности“ ценни бележки за държавното устройство и историята на ранната Римска република.

Dionys. Halicarn., VII, 59: За състава и начина на гласуване на центуриатните комици

В миналото, колчем народът трябвало да гласува по обсъжданите в сената неща, консулите свиквали центуриантните комисии, като по-напред принасяли жертви, каквито могат отчасти да се видят и в наше време. Множеството се стичало към намиращото се пред града Марсово поле, подреждайки се както по време на война при знамената и начело с центурионите си. Започвали да гласуват не всички наведнъж, а всяка центурия поотделно, щом е бивала извиквана от консулите. Имало всичко 193 центурии, разделени на 6 класи. Първа била викана и гласувала класата на гражданите с най-високо оценен имот, които заемали първата редица по време на битка; всред тях имало 18 центурии от конници и 80 — от пешаци. Втора гласувала класата на по-малко имотните граждани, заемащи по време на битка по-задна позиция и притежаващи оръжие не като на стоящите най-отпред, а по-лошо. Това множество било подредено в 20 центурии, а към тях били придадени и 2 центурии от строители — дърводелци и ковачи, както и също толкова други майстори във военните занаяти. Извиканите в третата класа достигали 20 центурии. Те имали по-нисък имуществен ценз от вторите, място в строя след тях и носели оръжие, което не било равностойно на притежаваното от стоящите пред тях. Извиканите следом имали още по-нисък имуществен ценз, заемали по-безопасна позиция в строя и били леко въоръжени. Те били разделени на 20 центурии, а към тях били придадени още 2 от свирачи и тръбачи. Пета бивала извиквана класата на тези с най-ниско оценено имущество. Оръжието им се състояло в метателни копия и прашки. Те нямали определено място в строя, а лековъоръжени и подвижни — сражавали се към хоплитите, разделени на 30 центурии. Най-безимотните пък от гражданите, които били не по-малобройни от всички останали, гласували последни и имали само една центурия. Те били освободени от военна служба и необременени от военен данък, тъй като той се формирал съобразно имуществения ценз, та поради това при гласуването те били най-непочетени. И тъй, ако при първите центурии, състоящи се от конници и пещаци, които заемали предни позиции в строя по време на битка, 97 биха се придържали към едно и също становище, гласуването приключвало и на останалите 96 центурии не била давана възможност да гласуват. Ако пък не се случвало така, била викана втората класа от 22 центурии, после третата и това продължавало, докато 97 центурии не стигнели до съгласие. Но повечето от споровете завършвали още при първите повиквания, така че изобщо не се налагало да се допитват до долните класи. Извънредно рядко се случвало работата да е дотам несигурна, че да се стигне чак до гласуване на най-неимущите.

Квинт Тулий Цицерон — брат на прочутия Марк Тулий Цицерон, излага основите на политическия успех в кандидатирането за консулство в изпратени до брат си паметни бележки.

Q. Cicero, Com. Pet. 3 sqq.

Ти би могъл да се опреш на онова, което е недостижимо за един новак в политиката — на всичките държавни арендатори, на почти цялото конническо

съсловие, на безбройните благосклонни спрямо теб италийски градове, на много
хора, принадлежащи към различни съсловия, които са бивали под твоя защита в
съда, на редица колеги, на немалкото обучени в красноречие от теб младежи,
както и на увеличаващия се брой твои приятели. Ти трябва да задържиш всичко
това, умолявайки ги и опитвайки се на всяка цена да убедиш хората, че за
всички, които имат съзнанието, че са ти задължени, това е една последна
възможност да ти засвидетелствуват своята признателност, а за онези, които ти
искат нещо — една възможност да се обвържат с теб. По-натам, един новак в
политиката би могъл да бъде чувствително подпомогнат, ако се ползува със
симпатиите на официалните длъжностни лица, особено на консуларите; би било
полезно тъкмо на тях да им бъде зачетен както ранга, така и достойнството, ако
човек иска да се домогне до техния собствен ранг и достойнство. Всичките тези
трябва усърдно да се ласкаят, човек трябва да се стреми да се доближи до тях и
да ги убеди, че политическите ни възгледи винаги са били прооптиматски и
никога — клонящи към популарите. Освен това ти трябва да се помъчиш да
спечелиш за своята кауза и изисканата младеж, а доколкото част от нея вече е
на твоя страна, да се опиташ да я удържиш докрай — това неимоверно ще
увеличи престижа ти. Мнозина държат на теб още отсега — накарай ги да
повярват, колко много държиш самият ти на тях! Ако ли пък съумееш да
привлечеш и онези, които не са склонни да те подкрепят, то те също ще са ти от
голяма полза.

13. Ти се стремиш към консулство! Никой не се съмнява, че си достоен за
тази чест, но имаш и много завистници, защото бидейки човек от конническото
съсловие, ти предявяваш претенции да достигнеш до най-висшата длъжност в
обществената и правна област, при това — тази длъжност би могла със
сигурност да донесе далеч по-голям престиж на един почтен, доблестен, опитен в
красноречието, безупречен човек, отколкото на когото и да било другиго. Само
не мисли, че онези, които вече са се домогнали до този ранг, не си дават сметка,
до какво положение ще се издигнеш, ако съумееш да постигнеш целта си! И
също потомци на консуларски фамилии, които не са достигнали ранга на
предците си, вероятно ще ти завиждат, твърдейки поради това, че уж този или
онзи те е надценил. А също и парвенютата измежду преторите, струва ми се,
няма да те подкрепят, освен ако не се чувствуват обвързани с теб вследствие на
някакво благодеяние от твоя страна. Пък и немалко са недоброжелателите всред
народа, който изпитва силна неприязън към новаците в политиката предвид
проявите им през последните години — сигурно си наясно с това; не е за чудене
и това, че някои са неблагоразположени спрямо теб поради различните водени
от теб съдебни дела. В края на краищата, струва си да се запиташ, дали трябва
да считаш, че със застъпничеството си за Помпей и умножаването на неговата
слава и влиятелност, си успял да спечелиш приятели за себе си. Стремиш се да
станеш най-високопоставен всред гражданите, но сам виждаш, че има спънки по
пътя ти; ето защо е крайно необходимо да вложиш в своето начинание целия си
разум, всичкото се усърдие, усилия и умелост.

18. Нататък — трябва да си осигуриш приятели от всеки обществен слой: за
представителност — мъже със звучни имена и високопоставени; те дори и да не
се намесват пряко в предизборните борби, все пак биха придали на кандидата
известна тежест; за спазване на установения ред — официалните длъжностни
лица и най-вече консулите и народните трибуни; за създаване на нужните
настроения всред народа — центурионите, хора с големи връзки. Който се е
домогнал благодарение на твоето посредничество до центурия или триба, или
пък е получил друго някакво благодеяние чрез теб, за него трябва да полагаш
особено големи грижи и гледай всячески да запазиш неговото към теб
благоразположение, защото през последните години мнозина честолюбиви мъже

успяха с голямо усърдие да постигнат своите цели с помощта на приятелите си от трибите. Та ти всячески трябва да се погрижиш, щото тези хора да се застъпят за теб с цялата си душа и сърце.

M. Cicero, ad fam., V, 9: За патроната в съда

Ватиний, императорът, поздравява своя Цицерон.

Ако ти си здрав — това е хубаво; що се отнася до мен, то аз съм здрав. Ако си останал верен на обичая си да оказваш покровителство в качеството си на патрон, то към теб като клиент се обръща Публий Ватиний, който те моли за съдебна защита. Предполагам, че ти няма да отблъснеш един обкръжен с почит- човек, чието дело пое, когато той все още бе в опасност. Що се отнася до мен, то кого другиго да избера и призова, ако не тогова, с помощта на чиято защита аз се научих да побеждавам? Трябва ли да се опасявам, че този, който заради моето спасение пренебрегна съюз с могъщи люде, заради честта ми няма да надделее хулите и завистта на хора нищожни и недоброжелателни? Затова ако ти ме обичаш както някога, поеми делото ми изцяло и бъди уверен, че колкото и голямо бреме да е то и услугата, която ми оказваш, ти трябва да се нагърбиш с тях заради опазването на моето достойнство. Ти добре знаеш, че моята щастлива съдба някак си ми спечелва недоброжелатели, въпреки че — кълна се! — не съм заслужил подобно нещо. Но какво ли значение има това, ако все пак се е случило, за зла беда? Ако някой пожелае да посегне на достойнството ми, то моля те да проявиш обичайното си благородство, защищавайки ме в мое отсъствие. Копие от донесението за своите действия, което изпратих до сената, съм преписал за теб по-долу.

M. Cicero, ad fam., V, 10 (11)

Марк Тулий Цицерон поздравява Публий Ватиний, императора. Не се изненадвам, че си ми благодарен за оказаните от моя страна услуги. Та нали те познавам като най-благороден от всички хора и не преставам да твърдя това. И ти не само си ми бил благодарен, но си се и отплатил по най-щедър начин. Затова във всичките останали неща ти ще се увериш, че и аз се отнасям към теб със също такова усърдие и благоразположение.

M. Ciero, ad fam., VII, 5: Молба за услуга — или към практиката на препоръки

Цицерон поздравява Цезар, императора!

Прецени сам, доколко съм сигурен, че ти си моето второ аз, при това — не само в нещата, отнасящи се до мен самия, но и във всичко, което се отнася до моите близки. Възнамерявах, независимо къде отивам, да взема със себе си Гай Требаций, та да го доведа у дома, обсипан с всевъзможни услуги и благодеяния от моя страна. Но тъй като и Помпей се забави повече, отколкото допусках, а и едно мое колебание, известно ти достатъчно добре, като че ли възпира заминаването ми, или поне го задържа засега, то аз реших следното: у мен се зароди желание, щото Требаций да може да очаква от теб онова, което очакваше от мен и — бога ми! — аз щедро му обещах твоето благоразположение, така както съм му обещавал и своето собствено. И ето че се случи нещо удивително, което бе като че едно потвърждение за моята увереност в теб и доказателство за твоята човечност: докато надълго и широко беседвах в своя дом с нашия Балб за същия този Требаций, предадоха ми от теб писмо, завършващо със следните думи: „Онзи Марк, когото ти ми препоръчваш, ще направя дори и цар на Галия. Ако искаш, изпрати го в Лепта, а прати и другиго още, та да му дам длъжност в провинцията.“ И аз, и Балб протегнахме ръце към небесата. Случаят бе дотолкова навременен, че изглеждаше да е не съвпадение, а божествен знак. И тъй, провождам ти Требация както по свой собствен почин, така и по твоя воля. Бих желал, Цезаре мой, да го дариш с цялата си доброта, така че всичко онова, което по моя молба би бил склонен да дадеш на близки ми хора, да стане единствено негово. За този човек аз гарантирам пред теб, но не с онези мои някогашни слова, с които ти основателно се пошегува, когато ти писах за Милон, а по римски обичай — така, както говорят мъдрите люде. Няма чоек, по-честен и добросъвестен от него. При това той е познавач на гражданското право, има невероятна памет и огромни познания. Не ти искам за него нито трибунски ранг, нито префектура, нито изобщо някаква определена длъжност. Моля обаче за твоето благоразположение и снизхождение, без същевременно да те възпирам, ако би решил да го украсиш и с тези знаци на преходната слава. И тъй, доверям ти този човек изцяло, предавайки го от моята в твоята ръка, която знае и да побеждава, и да остава вярна. Може и да съм малко по-досаден отколкото би следвало, но ти — струва ми се — ще ми позволиш това. Пази здравето си и ме обичай, както ме обичаш.

M. Cicero, ad fam., VII, 8

Цицерон до Требаций.

Цезар ми писа, съвсем като на приятел, че ти не си му дотам близък все още, поради значителната негова заетост, но че несъмнено ще станеш. Аз му отговорих, че би ми било много драго, ако той те обсипе с колкото се може повече внимание, грижовност и добронамереност. Но в писмото ти прозира според мен известна прибързаност от твоя страна; изненадах се, че си пренебрегнал предимствата на трибунската длъжност, особено щом е освободена от несгодите на военната служба. Ще се оплача на Вацера и Манилий, тъй като на Корнелий, който именно е отговорен за глупостта ти, не смея да река нищо — та нали според теб си се учил на мъдрост при него! Защо не се възползуваш от тази възможност, по-добра от която надали ще се появи? Що се отнася до онзи юрист Прециан, за когото ми пишеш, то аз не спирам да му говоря за теб и ето че той лично ме извести, че трябва да му благодариш. Дръж ме в течение на нещата. Чакам писмата ви от Британия.

13.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Как вижда Полибий взаимодействието между римските органи на управление и как те определят римската конституционна действителност?

2. Доколко теорията за смесените форми на държавно управление обхваща реалните римски конституционни форми, които често водят до противоречие с действителността в държавното управление?

3. Доколко анализът на Дионисий Халикарнаски (VII, 59) съответствува на изложението на Полибий (VI, 14) за мястото на римския народ в държавното управление?

4. На кои икономически фактори, обществени компоненти и исторически процеси се основава аристократическият облик на *res publica populi Romani*?

5. Анализирайте текста на Квинт Цицерон (13—15) и обърнете особено внимание на данните за трудностите пред един homo novus в римските държавни дела

6. Какво политическо значение и обществен обхват постига клиентелата в римската държавна структура?

7. Обмислете въпроса за приложимостта на съвременните понятия „държава“ и „общество“ към римската.

13.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

510/9 г.

Построяването на Капитолийския храм — легендарна дата за основаването на Римската република.

494 г. пр. н. е.

Начало на т. нар. съсловни борби между патриции и плебеи — възникване на народния трибунат в защита на плебса

ок. 450 г. пр. н. е.

Първо кодифициране на действуващото право: Закони на 12-те таблици.

367/6 г.

Законите на Лициний и Секстий: допущане на плебеите до консулството

287 г. пр. н. е.

Законът на Хортензий: решенията на плебейския консилиум (plebi scita) са задължителни за всички граждани (populus Romanus)

123 г.

Законът на Семпроний (Гракх) за съдилищата: предаване на съда на заклетите съдии на конническото съсловие

комиции, клиент, конническо съсловие, народен трибун, нобилитет, патриций, плебей, плебс, потестас, cives Romani, cursus honorum, dignitas, fides, lex, principes viri

13.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Тит Ливий. История на Рим (прев. от латински М. Марков). 1. София, 1978.
Тит Ливий. Достопаметни герои и деяния. София, 1989.
Л. А. Ельницкий. Возникновение и развитие рабства в Риме в VIII—III вв. до н. э. Москва, 1964.
И. Л. Маяк. Проблема генезиса римского полиса. — Вестник древней истории, 1976, № 4.
И. Л. Маяк. Рим первых царей: Генезис римского полиса. Москва, 1983.
А. И. Немировский. К вопросу о времени и значении центуриантной реформы Сервия Туллия. — Вестник древней истории, 1959, № 2.
А. И. Немировский. История раннего Рима и Италия. Воронеж, 1962.
А. И. Немировский. Идеология и культура раннего Рима. Воронеж, 1964.
Ф. М. Нечай. Образование римского государства. Минск, 1972.
В. Сестон. Римское гражданство. Москва, 1970.
G. Alföldy. Die römische Gesellschaft — Struktur und Eigenart. — Gymnasium 83, 1976, 1 ff.
J. Binder. Die Plebs. Studien zur römischen Rechtsgeschichte. Leipzig, 1909.
J. Bleicken. Die Verfassung der römischen Republik. Paderborn, 1978^2.
J. Bleicken. Staat und Recht in der römischen Republik. Wiesbaden, 1978.
R. Bloch. Tite Live et les premiers siècles de Rome. Paris, 1965.
R. Bloch. Les origines de Rome. Paris, 1971 (The Origins of Rome. New York, 1960).
T. R. S. Broughton, M. L. Patterson. The Magistrates of the Roman Republic. New York, 1968^2, I—III.
K. Büchner. Die römische Republik im römischen Staatsdenken. Freiburg, 1947.
G. Dumezil. La religion romaine archaique. Paris, 1966.
J. Gagé. La plebs et le populus et leurs encadrements respectifs dans la Rome de la première moitié du Ve siècle av. J.-C. — Revue historique 94, 1970, 5 ff.
M. Gelzer. Die Nobilität der römischen Republik. — In: Kleine Schriften, Bd. I, Wiesbaden, 1962, 17 ff.
E. Gierstad. Legends and Facts of Early roman History. Lund, 1962.

O. Hackl. Die sogenannte servianische Heeresreform. München, 1959.
U. v. Lübtow. Das römische Volk, sein Staat und sein Recht. Frankfurt, 1955.
H. Müller-Karpe. Zur Stadtwerdung Roms. Heidelberg, 1962.
F. Münzer. Römische Adelsparteien und Adelsfamilien. Stuttgart, 1963².
C. Nicolet. L'Ordre équestre à l'époque républicaine. Paris, 1966–1974, I–II.
C. Nicolet. Le métier de citoyen dans la Rome républicaine. Paris, 1977.
R. Palmer. The Archaic Community of the Romans. Cambridge, 1970.
J. C. Richard. Les origines de la plèbe romaine. Essai sur la formation du dualisme patricio-plébéien. Paris, 1978.
N. Rouland. Clientela. Essai sul l'influence des rapports de clientèle sur la vie politique romaine. Paris, 1977.
A. N. Sherwin-White. The Roman Citizenship. Oxford, 1973².
L. R. Taylor. The Voting Disctricts of the Roman Republic. Rome, 1960.
R. Werner. Der Beginn der römischen Republik. München, 1963.

Устройство на римското общество

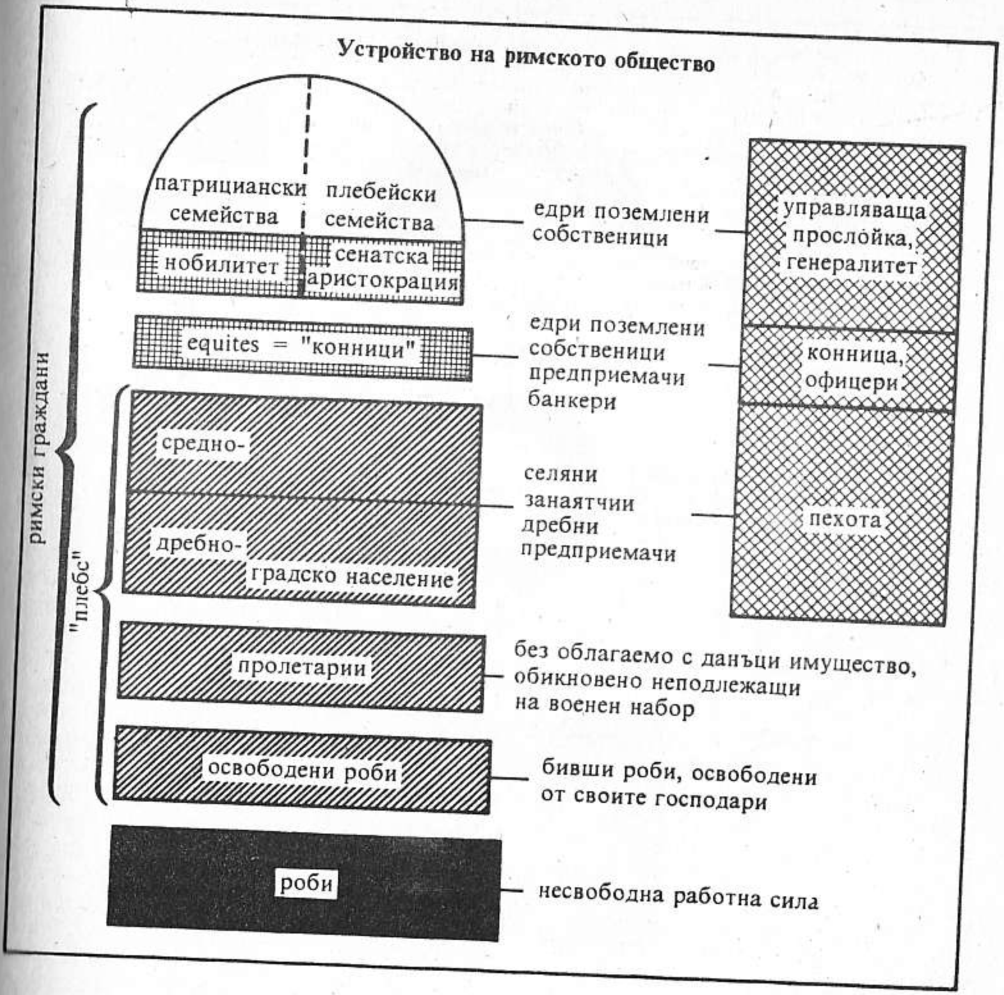
патрициански семейства
плебейски семейства
нобилитет
сенатска аристокрация
едри поземлени собственици
управляваща прослойка, генералитет
equites = "конници"
едри поземлени собственици предприемачи банкери
конница, офицери
средно-
дребно-
градско население
селяни занаятчии дребни предприемачи
пехота
пролетарии
без облагаемо с данъци имущество, обикновено неподлежащи на военен набор
освободени роби
бивши роби, освободени от своите господари
роби
несвободна работна сила
римски граждани
"плебс"

Конституционната уредба на Римската република

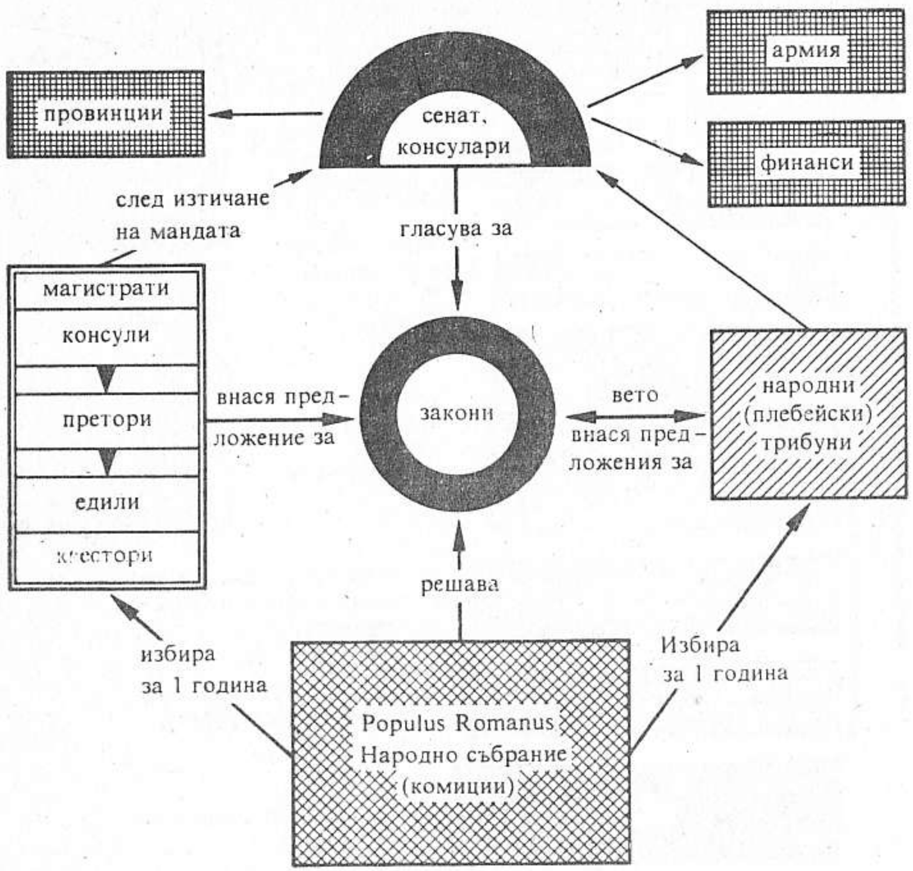

14. РИМСКАТА ЕКСПАНЗИЯ

14.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Започнала от малко поселение, Римската държава след изгонването на етруските царе успяла да се конституира като солидна самостоятелна република и успешно да отблъсне всички нападения от страна на Етрурия или на латините. Във *foedus Cassianum* от 493 г. пр. н. е. Рим вече изпъквал като важен град, който установил тесни връзки с еднoплеменните латини за отпор на оските и сабелите (Liv. II 33,4 sqq; Cic. Pro Balbo 53; Dion Halic. VI 95,2). Въпреки това Рим трябвало още дълго време да воюва, за да може да се утвърди като политически автономна сила. През целия V в. пр. н. е. битки с етруския град Вейи и други съседни общини определяли римската външна политика. Когато накрая Вейи бил победен и разрушен и римляните могли да установят господството си над латинския съюз, през 387 г. пр. н. е. последвал тежък удар, който поставил под въпрос всичко постигнато дотогава. Опустошението от келтите и частичното разрушаване на Рим станало известно като *галската катастрофа*, унищожило първите доловими прояви на римската претенция за хегемония над Средна Италия (Polyb. I 6; II 18; 22, 4; Diod. XIV 113 sqq). Но Рим се съвзел учудващо бързо. Като обединил всички сили, той успял да се наложи над латинските градове и да ги накара да признаят господството му (388 г. пр. н. е.). Благодарение на по-нататъшно целенасочено разширяване на военния си капацитет укрепналият отново Рим се намесил в политическите отношения на Италия. В продължение на десетилетия той водил войни срещу келтите, етруските и самнитите, които отвреме-навреме докарвали града до ръба на гибелта (Liv. VII, 32 sqq; VIII 9; X 11–13), но се показал по-силен и по-устойчив от тогавашните си врагове. След римската победа при Сентинум (295 г. пр. н. е.) Рим нямал повече сериозен противник в Италия, от когото да се опасява; повечето италийски градове трябвало да признаят римското господство.

Международноправните отношения между Рим и италийците били така степенувани, че всички договорни споразумения служели за военното укрепване на Рим. Създала се мрежа от двустранни задължения. Отделните договори на съюзниците *socii* с града на Тибър означавали обаче централизиране, а по този начин и силно надмощие на Рим. От друга страна, на членовете на този италийски военен съюз било забранено да сключват помежду си международноправни действуващи спогодби, тъй като според договора единствено Рим се явявал свързващото звено. Укрепнал по този начин значително, Рим издържал голямото си изпитание, когато успял да се наложи над елинистическия монарх Пир от Епир, който по аналогия с елинистическите държави в Източното Средиземноморие искал да се сдобие с една италийска държава (Plut. Pyr. 14–25; Diod. XXII 6; Dion. Halic. XX 11–12). През първата половина на III век пр. н. е., изгонвайки го от Италия, Рим заел неоспоримото си място на хегемон на Апенинския полуостров (Polyb. 16). Неговата извънредно силна позиция се основавала върху една крайно диференцирана съюзническа система с народите на Италия, която, концентрирайки се около Рим, осигурявала господството му. Италийският военен съюз, който обединявал Рим и латините като сърцевина на съюза, обхващал най-различни градове и региони на Италия (гръцки градове, градове в Кампания, Самниум, Етрурия и т. н.) и представлявал изключително боеспособен инструмент под ръководството на града на Тибър.

Така Рим се превърнал в стабилно разрастващ се мощен фактор в Западното Средиземноморие, където дотогава, поради превъзходството си по море, определяща роля играл северноафриканският Картаген. В сравнение с аграрния облик на града на Тибър, Картаген, основан прибл. през VIII в. пр. н. е., бил търговска република. Във вековните битки срещу етруски и западни гърци финикийската метрополия успяла да създаде една Средиземноморска търговска империя, оградена от множество фактории, простиращи се от Иберийския полуостров през островите в западното Средиземноморие до Северна Африка (Polyb. I, 10). Под ръководството на местна търговска аристокрация с течение на времето Картаген успял да си извоюва икономическа и политическа позиция от първостепенно значение. Но за разлика от Рим, военната мощ на Картаген се основавала върху наемни войски, вербувани при нужда от Либия, Нумидия, Иберия и Галия, които били използувани предимно за утвърждаване господството на Картаген в Сицилия (Polyb. I, 17, 19, 40, 43). Това създало трайно напрежение между политическото ръководство на Картаген и картагенския генералитет. На базата на дислокация на войските и на създадените благодарение на това сфери на власт извън Северна Африка, с течение на времето се образувала пукнатина между важни политически и военни институции. Политическото ръководство се намирало в Северна Африка, военното управление обаче било постоянно стационирано по периферията на картагенската държава. Така например в Сицилия трябвало да бъде поддържан значителен контингент от войски, за да се гарантира военната сигурност на острова и на търговията в Западното Средиземноморие. Тук фимилията на Баркидите положила началото на военната си слава, която по-късно, при завоюването на Испания, се издигнала още повече; пословичната омраза на Хамилкар и Ханибал спрямо Рим привнесла в славното военно реноме на Баркидите нова черта, която не била съвсем без значение за избухването на втората римско-картагенска война (Polyb. III 8 sqq.).

Римско-картагенските отношения, които се развивали мирно в продължение на векове (Polyb. III 22 sqq), внезапно се променили с римската експанзия в Сицилия. Събитията около Месана (265) 4 г. пр. н. е. — на които Полибий направил обстойна оценка — когато римляните под водачеството на консула Апий Клавдий нахлули за първи път извън италийския полуостров, накрая завършили с въоръжен конфликт между Рим и Картаген, който от предишните съюзници направил непримирими врагове (Polyb. I 10—12, 16 sqq.). Първата римско-картагенска война (264—241 г. пр. н. е.), която продължила необичайно дълго и причинила огромни загуби на двамата контрагенти, по принцип не била желана нито от Рим, нито от Картаген. Но тъй като след усложнените отношения поради Сицилия за двете сили нямало вече път назад, то войната продължила да се води упорито и с крайно ожесточение. При Картаген се касаело до укрепване на интересите му в Сицилия и по този начин — за запазването на един от неговите най-мощни източници. За по-нататъшно водене на войната изглежда, че за Рим на първо място била необходимостта да запази наскоро извоюваната си хегемония над Италия, която не би удържала на никакви външни удари.

Краят на първата римско-картагенска война променил като никое друго събитие преди това основите на политическите взаимоотношения в западния басейн на Средиземно море. След като предал голяма част от флотата, изплатил

висока военна контрибуция и отстъпил Сицилия на Рим, Картаген загубил значително от догогавашната си позиция и от влиянието си (Polyb, I 63 sqq.) Рим, напротив, си извоювал неоспоримо първо място в Западното Средиземноморие, тъй като влязъл във владение на наследеното от Картаген. Анексирането на бившата картагенска Сицилия в много отношения било от голямо значение за формирането на *Imperium populi Romani.* За управляването на острова в началото се задоволявали с делегирането на един квестор със седалище в Лилибеум; квесторът трябвало да събира немалкия данъчен приход от Сицилия. След 227 г. пр. н. е., когато Корсика и Сардиния станали римски владения, римляните започнали да назначават претори като губернатори (Liv. XXII 35; XXXII 27, 6, per, 20). Така се родила системата на римското управление на провинциите, която в основни линии се запазила до упадъка на Imperium Romanum. Както войната на Пир решила съдбата на водещата позиция на Рим над италийския полуостров, така краят на първата пуническа (римско-картагенска) война недвусмислено отбелязал включването на Рим в световната политика. Малко по-късно били установени контакти с елинистичните монархии на Изтока (държавите наследници на Александър), които започнали да гледат на Рим като на равноправен партньор.

Годината 229 пр. н. е. означава, както вече е констатирал Полибий, повратен пункт в римската външна политика (Polyb. II 2. 12; III 4). Тогава римляните за първи път се намесили в Илирия, от другата страна на Адриатика, и осъществили военна интервенция в области, които спадали към сферата на влияние на македонската монархия. Но докато Рим на изток се проявявал като велика сила, на запад везните се наклонили не в негова полза. Нови силни вълнения на северноиталийските келти така ангажирали вниманието на римляните, че за дълго време постепенното възраждане на Картаген останало скрито за тях (Polyb. II 13 kqq).

Родът на Баркидите, най-известната фамилия от картагенската военна аристокрация, търсил и намерил със съгласието на картагенското управление в Иберия ново поле за действие като компенсация за претърпените в Сицилия и Сардиния загуби (Polyb. II, 1.13; III 13). След като Картаген покорил по-голямата част от иберийския полуостров, Рим се намесил по дипломатичен път и се опитал да ограничи картагенската експанзия като сключил т. нар. договор за Ебро с Хаздрубал (Polyb, II 13). Втората конфронтация между Рим и Картаген в т. нар. *Ханибалова война* представлявала в по-голямата си част пряко следствие от първата римско-картагенска война. Този път обаче инициативата била на Картаген. Ханибал, застанал начело на картагенската държава в Испания след смъртта на Хамилкар и Хаздрубал, след усложнените отношения с Рим поради разрушаването на Сагунт и на тълкуването на договора за Ебро, отправил своеволно и изненадващо за мнозина своя прочут поход към Италия (Polyb. III 6, 8—10, 13—22; Liv. XXI 5—11). Главната цел на настъплението на Ханибал, а именно откъсването на италийските съюзници от Рим и изолирането му, не се осъществила, въпреки някои многообещаващи признаци (падането на Капуа). За учудване съюзът на италийците с Рим укрепнал повече, отколкото могло да се очаква след първите поражения на известните дотогава като непобедими негови легиони. Дори такива унищожителни удари като пораженията при Кана и опасната обсада на Рим от Ханибал не могли да раклатят бойния дух на римляните и на техните съюзници (Polyb. III 119—118; IX 1—10).

Пред лицето на толкова много катастрофи сплотеността на този съюз и увереността на римското ръководство са всъщност тайната причина за успеха на римското дело, което изглеждало безнадеждно. Като изглаждала вътрешните недоразумения, *res publica romana*, здраво обединена в concordia, успяла да постигне под ръководството на нобилитета в сената обрат във военното и политическото положене (Liv. XXII 25—28; 35—38). Твърдата стратегия на Фабий Максим Кунктатор, както и победите на Клавдий Марцел в Сицилия, на фамилията на Сципионите в Испания и на Ливий Салинатор и Клавий Нерон в Италия затруднили все още непобедения Ханибал и накрая го принудили да се оттегли от Италия. На Сципион Африкански от старата уважавана фамилия на Корнелиите (Сципиони) било съдено да победи Ханибал при Зама и да принуди Картаген да падне на колене (Polyb. XV 3—15; Liv. XXX 26—45). В резултат на втората пуническа война отнетите от Картаген иберийски земи увеличили броя на римските владения, които сега обхващали по-голямата част от земите в Западно-Средиземноморския басеин (Polyb. XV 17—21; Liv. XXX 40—45).

Повторното нахлуване на Рим в Гърция по време на втората македонска война без съмнение се възприема като последица от победата над Картаген. Когато римляните се появили в източната част на средиземноморския свят, *политическият елинизъм* представлявал една незавършена и дори отчасти разпокъсана формация. В годината 205—204 в Александрия се стигнало до възцаряването на едно още малолетно дете (Polyb. XV 25—28). Това помамило Филип V, македонският цар, и Антиох III да предприемат решителен удар срещу Птолемейските владения в Сирия и Егея (Polyb. XV 20—23; 30—37; XVI I sqq). Стреснати от агресивната политика на Филип, средноголемите държави Пергам, Родос и Атина се обърнали за помощ към Рим (Polyb. XVI 23—28). Под впечатлението на опасността от Картаген победоносната Република искала да предотврати образуването на велика сила в Егея, още повече че това изглеждало осъществимо с използването дори на малко средства. В 197 г. пр. н. е. Квинкций Фламинин победил при Киноскефале Филип V, който загубил хегемонията над балканска Гърция (Polyb. XVIII 18—33). Година по-късно същият Фламинин оповестил на Истмийските игри в Коринт свободата на гръцките полиси, което произвело голям ефект пред елинската общественост. Две години по-късно, преследвайки последователно пропагандистките си намерения, римляните се оттеглили от цяла Гърция (Polyb. XVIII 44—50).

Римската политика от тези години се характеризира с категорична въздържаност. В Гърция и Мала Азия противникът бил повален, но в никакъв случай не и унищожен. Рим променил политическото равновесие със съдбоносни последици при много пестелива употреба на средства, но не създал нова организация в политическите отношения. През есента на 192 г. пр. н. е. Антиох III нахлул в Гърция, която била напълно освободена от римляните. Там Селевкидът се опитал да активизира антиримската съпротива и да направи от Гърция база за битката си срещу Рим (Polyb XX 1—9). Но силата на държавата му и на съюзниците му не се оказали достатъчни, за да задържи задълго нападението на римските легиони. През 190 г. пр. н. е. в битката при Магнезия Антиох III претърпял решаващо поражение, което го принудило да отстъпи части от Мала Азия на римските съюзници Пергам и Родос (Polyb. XXI 18, 19—52; Liv. XXXVII). С това окончателно приключили мечтите на Селевкидите да превърнат царството си във велика сила. Последният бунт против римското влияние в Гърция избухнал многозначително в Македония, родината на всички елинистически монархии. Но въпреки големите усилия и той нищо не могъл да постигне. Победата на римляните над Персей означавала за гърците окончателния политически упадък (Polyb. XXV; XXXIII 6—9). Ако римляните и преди тази си победа се стремели да убедят гърците в законността на римския начин на действие, то сега всички съображения отпаднали. В 148 г. пр. н. е. Македония станала римска провинция. Заключителният акт дошъл с разрушението на Коринт през 146 г. пр. н. е., едновременно с разрушението на Картаген, и убедително документирал претенцията си за световно господство на изток и запад.

Обобщят ли се обектите на римската средиземноморска експанзия, то става ясно, че в продължение на три поколения всички средиземноморски държави — а тогава те представлявали всъщност по-голямата част от цивилизования свят — попаднали под косвеното или непосредственото римско владичество. Това било учудващ успех, безпрецедентен случай в историята на Стария свят. Този успех принудил дори гърка Полибий — който под впечатлението от римското могъщество станал историк на формирането на римската световна империя — да го признае безрезервно и без завист. Епохата на политическата раздробеност изглеждала отминала и Полибий гледал на римската експанзия като на прелюдия към универсална история, обхващаща целия Средиземноморски свят.

В предишните времена събитията по света оставали като че ли откъснати едно от друго, тъй като случилото се тук и там се проучвало без план, без връзка с резултатите — всяко събитие само за себе си в пространството и без взаимна връзка. От този момент обаче историята става едно цяло, подобно на един единствен организъм, събитията в Италия и Либия се преплитат с тези в Азия и Гърция и всичко се насочва към една единствена цел (Polyb. I, 3).

14.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Polyb. I, 6; Рим и Италия преди началото на Първата пуническа война

И тъй, била деветнадесетата година след морската битка при Егоспотами [405 г.]), шестнадесетата преди битката при Левктра [371 г.] — годината, когато лакедемоните утвърдили т. нар. Анталкидов мир с персийския цар [387—386] Дионисий Стари, побеждавайки италийските елини в битката около реката Елепор, обсадил Регий, а галатите завзели с пристъп самия Рим без Капитолия. Римляните сключили с тях мирен договор, изгоден за галатите, но след като въпреки очакванията си останали господари на Рим, постепенно започнали да набират сила, а през следните години повели и войни със съседите си. Та благодарение на храбростта, а и на съпровождащото ги военно щастие, римляните подчинили всички латини, след което воювали с тирени, келти и самнити — тези, които граничели на север и изток със земите на латините. Скоро след това тарентинците, опасявайки се от римляните заради обидата, нанесена от тях на римските пратеници, повикали Пир на помощ. Това се случило една година преди нахлуването на галатите в Гърция — онези галати, част от които били разбити при Делфи, а останалите преминали в Азия. По това време римляните вече били окончателно покорили тирените и самнитите, многократно били надвили в сражения италийските келти и се насочвали вече към останалите части на Италия. При битките със самнити и келти римляните били набрали достатъчно военен опит и сега се готвели да воюват за земи, които считали не за чужди, а за свои собствени. Войната с Пир те водили храбро и най-сетне го изтласкали извън пределите на Италия заедно с войската му, като веднага след това разгромили и доскорошните съюзници на Пир. И така, след като покорили всички споменати народи и наложили властта си над цялото италийско население без келтите, римляните пристъпили към обсадата на град Регий.

Polyb., I, 10 sqq.: За избухването на Първата пуническа война

10. Мамертинците, както вече споменах, още преди това се били лишили от подкрепата на Регий, а сега били напълно унищожени и техните военни сили.

Някои избягали при картагенците, предавайки и себе си, и акропола; други проводили пратеници при римляните, като им предлагали да предадат града, а те пък да им се притекат на помощ като на сродно племе. Римляните дълго се колебали какво да предприемат. Ако помогнели на мамертинците, те щели да покажат една явна непоследователност, тъй като малко преди това били наказали най-сурово свои граждани заради нарушението на договора с жителите на Регий. Та евентуалното оказване на помощ на мамертинците, които носели същата вина и пред месенците, и пред регийците би било несъмнена проява на несправедливост. Римляните си давали сметка за всичко това. Но те виждали също, че картагенците вече са наложили властта си в Либия и в повечето земи на Иберия и че тяхното господство се разпростирало над всички острови в Сардинско и Тиренско море. Това именно ги карало да се опасяват, да не би в лицето на Картаген да се сдобият с един опасен и застрашаващ ги съсед, особено ако картагенците сложат ръка върху Сицилия. Тогава вече обръчът около римляните би се затворил, заплашвайки с това цяла Италия. Всъщност било ясно, че ако мамертинците не получават помощ от Рим, Картаген щял да завладее Сицилия: той вече господствувал над Месана, която сама се била предала, а превземането на Сиракуза нáдали щяло да отнеме много време. Като взели под внимание всичко това и давайки си сметка, че за Рим е жизнено необходимо да не изоставя Месана, за да не позволят градът да послужи като мост за едно преминаване към Италия, римляните дълго обсъждали създалата се сложна ситуация.

11. Но сенатът не стигнал до никакво решение, защото съображенията против оказването подкрепа на мамертинците се уравновесявали от предимствата, които би дало оказването на исканата помощ. Народът обаче, измъчен от дотогавашните войни, се надявал някак да подобри положението си и решил — по внушение на консулите — да се притече на помощ на мамертинците. Консулите изтъкнали наред с гореизложените и други значителни изгоди, които отделният човек би могъл да извлече от войната. И така, когато народът взел решение, единият от консулите — Апий Клавдий, бил избран за военачалник и именно нему било възложено да прехвърли войска в помощ на град Месана. Мамертинците пък, дали със заплахи или с измама, прогонили от града си картагенския военачалник, който охранявал акропола и предали града на Клавдий. Картагенците, подозирайки, че техният военачалник е предал акропола поради страх и безразсъдство, го разпънали на кръст. След това разположили флотата си в Пелориада, сухопътните си войски — в местността, наречена Си́нии и започнали обсадата на Месана. По същото време съюз с картагенците сключил Хиерон, като считал, че създалата се ситуация е благоприятна за окончателното прогонване на варварите от Сицилия, които все още държали в ръцете си Месана. Та след като потеглил с войска от Сиракуза, Хиерон се насочил към споменатия град и разположил лагера си откъм противоположната страна — близо до т. нар. Халкедонска планина, отрязвайки така излаза на обсадените и в това направление. Римският военачалник Апий неочаквано дръзко прехвърлил войските си през Месанския проток и се озовал пред самата Месана. Тогава видял, че неприятелите напират към града отвсякъде и имат несъмнено превъзходство и по суша, и по море. Поради това Апий решил да проводи пратеници и до двете страни, та да избави мамертинците от война. Но нито една от страните не се вслушала в думите му и той бил принуден да поеме риска на сражението. Решил да нападне първо сиракузците, Апий извел от лагера войниците си и ги построил в боен ред. Сиракузкият цар не закъснял да излезе срещý му. След продължителна и ожесточена битка Апий успял да вземе връх над неприятеля и продължил да преследва бягащата войска на врага до самия ров. Като свалил доспехите от телата на убитите, Апий се завърнал в Месана, а Хиерон, предвиждайки неблагоприятен завършек на сражението, се оттеглил с падането на нощта в Сиракуза.

12. Когато на следния ден Апий узнал за бягството на сиракузците, той се окуражил много и решил незабавно да нападне картагенците. Той наредил на войниците си да бъдат готови за сражение и токý на развиделяване потеглил на поход. В сражението с неприятелските войски той избил голяма част от хората, а останалите принудил да се спасяват с бягство в съседните градове. След като удържал победа, Апий снел обсадата на Месана и взел да кръстосва навсякъде без страх, опустошавайки посевите на сиракузците и техните съюзници, като никой не дръзвал да влезе в открит бой с него. Най-сетне Апий заел позиции около самата Сиракуза и започнал обсадата на града. Първото излизане на римляните с войска извън пределите на Италия било описаното дотук.

Polyb., II, 13: Рим и Картаген в навечерието на Втората пуническа война — договорът за р. Ебро

По същото време Хаздрубал — на това място прекъснахме разказа си за Иберия — с мъдро и грижливо управление достигнал значителни успехи, а с основаването на града, наричан от едни Картаген, от други — „новият град", още повече увеличил могъществото на картагенците. Този град наистина е разположен твърде удобно както за Иберия, така и за Либия, но на неговото местоположение и изгоди, които би могъл да донесе и на двете споменати страни, ще се спрем другаде. Когато римляните забелязали, че Хаздрубал се е домогнал до значителна и опасна власт, те решили сериозно да се заемат с иберийските работи. Защото според тях за огромното могъщество на картагенците били допринесли и самите те — със своята небрежност и безгрижие, та затова решили да направят опит да поправят предишните грешки. Наистина, те не можели веднага да си позволят да предявят искания на картагенците, нито пък да воюват с тях, защото ги притеснявал страхът от келтите, чиито набези очаквали всеки момент. Та затова римляните възнамерявали първо да благоразположат и успокоят Хаздрубал, а после да се заловят с келтите, тъй като били убедени, че не биха могли да господствуват не само в пределите на Италия, но дори и да живеят спокойно в родната си страна, докато продължават да бъдат заплашвани от това племе. И тъй, римляните проводили до Хаздрубал едно пратеничество, което да сключи с него договор; там, премълчавайки въпроса за останалата част от Иберия, се определяла за гранична реката, наречена Ебро — отвъд нея картагенците нямали право да минават с военни цели. Веднага след това римляните започнали войната с келтите.

Polyb., III, 8 sqq.: Критиката на Полибий към изворите — противоречия с Фабий Пиктор по въпроса за причините, довели до избухването на Ханибаловата война.

8. Римският историк Фабий твърди, че причина за войната с Ханибал били користолюбието и властолюбието на Хаздрубал, както и обидата, нанесена на сагунтинците. Защото — казва историкът — след като Хаздрубал засилил властта си в Иберия, той се завърнал в Либия, замисляйки промяна на установения при картагенците ред и форма на управление чрез налагане на единовластие. Но първите държавни мъже в Картаген, като разбрали за неговите кроежи, подготвили заговор, за да се противопоставят. Досетил се за това — продължава Фабий — Хаздрубал се оттеглил от Либия и оттогава нататък управлявал Иберия както сам намери за добре, без да се съобразява с

волята на картагенския сенат. Междувременно Ханибал, който още от ранните си години подпомагал Хаздрубал и му подражавал, сега вече го наследил в Иберия, управлявайки страната по негов образец. Така и последната война с римляните той бил започнал по свой собствен пóчин, въпреки волята на картагеците. Нито един личен картагенец не одобрявал действията на Ханибал спрямо града на сагунтинците. Като разказва всичко това, Фабий добавя, че след превземането на току-що споменатия град, в Либия пристигнали римски пратеници и обявили, че картагенците трябва да им предадат Ханибал или да приемат войната с тях. Ако бихме могли да попитаме историка, не е ли било това най-благоприятният момент за картагенците и не би ли трябвало те, след като — според него — са били недоволни от поведението на Ханибал поначало, да сметнат за мъдро и полезно за себе си още тогава да приемат исканията на римляните и да предадат виновника за нерзбирателството, ликвидирайки така с чужди ръце един държавен враг и осигурявайки на страната едно спокойно, незастрашено от война съществуване, какъв ли отговор би ни дал той? Вероятно никакъв. Защото картагенците били твърде далеч от подобно нещо: в течение на цели 17 години те водили война според замислите на Ханибал и я прекратили едва когато вече били изразходвани и последните средства, а опасността била надвиснала над родния им град, заплашвайки самото им съществуване.

9. С каква цел споменах за Фабий и неговия исторически труд? Не от страх, да не би разказът му да бъде приет от някого с доверие, защото неговата нелепост е очевидна за читателя сама по себе си и без моите обяснения. Сторих това, за да припомня на хората, които ще вземат в ръка неговия труд, че следва да се обръща внимание не на името на писателя, а на съдържанието на съчинението му. Защото някои читатели считат за важно не толкова онова, което се пише, а личността на пишещия и затова, знаейки предварително, че авторът е бил съвременник на описваните събития и член на римския сенат, приемат за достоверно всяко негово сведение. Аз пък твърдя, че макар и да не трябва да се пренебрегват сведенията на този историк, все пак не би следвало да го считаме за непогрешим; напротив, читателите трябва да си съставят мнение преди всичко въз основа на самите събития. Та тук ние малко се отклонихме. И тъй като първа причина за войната между римляни и картагенци следва да се счита мъката на Хамилкар, наречен Барка — родният баща на Ханибал. Неговото мъжество не било сломено от сицилийската война и все още невлизалата в сражение негова войска приЕрикс била въодушевена от същите чувства, от каквито и самият той. Но след морското поражение на картагенците Хамилкар, отстъпвайки пред обстоятелствата, приел договора с римляните, като същевременно останал верен на намерението си да изчака сгоден момент за ново нападение. И ако не било избухнало въстанието на наемниците срещу картагенците, Хамилкар незабавно би започнал да се готви за нова война, доколкото това зависело от него. Но бидейки зает с вътрешните размирици, той насочил силите си към тях.

10. Когато след потушаване на споменатото въстание римляните обявили война на картагенците, те били готови да я приемат, надявайки се да победят със силата на своята правота, както бе споменато по-горе. Въпреки това, би било невъзможно еднозначното тълкуване и на това, което говорим сега, и на онова, което ще последва по-долу. Та римляните не уважили техните справедливи искания и картагенците, принудени от обстоятелствата, неохотно напуснали Сицилия, защото били безсилни да окажат някаква съпротива. Те се съгласили да изплатят, освен дадените по-рано, нови 1200 таланта, само и само тогава да избегнат войната. Това трябва да считаме за втора, при това — за най-важна причина за започналата впоследствие война. Защото към личното недоволство

на Хамилкар се прибавило и раздразнението на съгражданите му. И затова веднага щом били укротени въстаналите наемници и спокойствието на родината било осигурено, Хамилкар незабавно насочил мислите си към иберийските дела, тъй като именно в Иберия той разчитал да намери средства за войната с римляните. Следователно за трета причина трябва да считаме успеха на картагенците в уреждането на иберийските дела, защото, опирайки се на тамошните войски, те смело се впуснали в споменатата война с римляните. Относно това, че започването на втората война е било подготвено до голяма степен от Хамилкар, макар и той да починал 10 години преди същинското ѝ начало, могат да се посочат редица доказателства.

Тит Ливий от Падуа (59 г. пр. н. е. — 17 г. от н. е.) — съставил най-обхватната римска история в античността, твърде важни части от която не са запазени. Достигналият до нас текст е един от най-ценните извори за историята на римската република.

Liv., XXI, 6: Конфликтът за Сагунт между Картаген и Рим

Въпреки че при сагунтинците все още война нямало, повод за започването ѝ създавали сблъсъците със съседите, най-вече с турдетаните. Тъй като тези същите търсели причина за някаква разпра и било съвсем ясно, че се стремят не към честно сражение, а към насилие, от страна на сагунтините били проводени в Рим пратеници, за да молят за подкрепа при вече несъмнено надвисващата война. По онова време консули в Рим били Публий Корнелий Сципион и Тиберий Семпроний Лонг. След като пратениците били въведени в сената, консулите докладвали положението. Стигнало се до съгласие да бъдат изпратени посланици в Испания, които да проучат как стоят нещата около съюзниците и ако видят основателна причина, да предупредят Ханибал да стои надалеч от сагунтинците — съюзници на римския народ, а след това да преминат към Картаген в Африка, за да изложат жалбите на съюзниците на римския народ. Но още преди да бъде проводено, съобразно решението, такова пратеничество, по-скоро отколкото допускали, получили известие, че Сагунт е обсаден. Тогава въпросът отново бил отнесен към сената. Едни считали, че консулите трябва да поемат провинциите Испания и Африка, за да поведат война по суша и море. Други мислели, че войната срещу Ханибал трябва да се води изцяло в Испания. Но имало и такива, които смятали, че едно толкова сериозно начинание не трябва да се започва как да е и че трябва първо да се изчакат пратениците от Испания. Това становище, което изглеждало най-обмислено, надделяло и при Ханибал в Сагунт възможно най-бързо били проводени Публий Валерий Флак и Квинт Бебий Тамфил. Оттам ако Ханибал не се откажел от войната, те трябвало да отидат в Картаген, за да настояват да бъде наказан военачалникът, нарушил сключения договор.

Liv., XXI 4: Характеристика на Ханибал от римска гледна точка

Малцина, при това знатните, били съгласни с Ханон, но както бива най-често — по-голямата част надделяла над по-добрата. Изпратен в Испания, Ханибал още с идването си, на часá спечелил цялата войска: старите воини мислели, че им се е завърнал Хамилкар като млад — същата енергичност на изражението, същата мощ в очите, същият вид и черти на лицето, същият проницателен поглед. Но не минало много време и бащата сам по себе си станал най-незначителното нещо, което предразполагало войниците към доброжелателност. Никога друг човек по природа не е бивал дотолкова пригоден за двете найпротивоположни неща — да се подчинява и да заповядва. И затова било трудно да се определи, дали на главнокомандуващия или на войската бил по-скъп Ханибал. Защото нито Хаздрубал поверявал другиму случаите, при които трябвало да се действува дръзко и устремно, нито пък войниците се доверявали някому в по-голяма степен или бивали по-храбри при друг военачалник. Неизмеримо дръзко приемащ опасността, Ханибал бил и неизмеримо благоразумен пред лицето на самата опасност. С никакви средства не можело нито да се изтощи тялото, нито да се надвие духът му. Еднакво издръжлив на пек и мраз, съблюдаващ мяра в храненето съобразно естествената потребност, а не според стремежа към удоволствие, той определял времето си за сън и бодърствуване не по нощта и деня. Позволявал си отдих едва след като свършвал започнатото, при това — не на меко ложе, нито в тихо място: мнозина често го съзирали, загънат с войнишки плащ, да лежи на земята между стражите и войнишките постове. По облеклото си с нищо не се различавал от своите връстници; биели на очи обаче оръжието и конят му. Бил пръв и в конницата, и в пехотата: преди всички влизал в битка, последен я напускал. Равностойни на тези толкова големи добродетели на Ханибал били неговите вродени пороци: нечовешка жестокост; коварство, по-голямо от това на пуните; нямал в себе си нищо искрено, нищо свещено, никаква боязън пред боговете, никаква вярност към дадена клетва, никава набожност. С тези вродени добродетели и пороци той три години служил под командуването на Хаздрубал, без да пропусне нищо, което трябвало да върши и види един военачалник с голямо бъдеще.

Polyb., XV, 18: Резултатите от Втората пуническа война

Най-съществени от уговорените мирни условия били следните: картагенците да запазят властта си над градовете в Либия, както преди последната война с римляните. Да задържат и онази територия, която била изконно тяхна, заедно със стадата добитък, робите и останалото имущество. Оттогава нататък картагенците трябвало да живеят по обичаите и законите си, без да бъдат считани за врагове, поради което на тяхна земя нямало да има римски гарнизони. Това били човечните условия на мирния договор, а противоположни на тях били следните: картагенците се задължавали да заплатят на римляните за всички нанесени по време на примирието щети; да им върнат обратно всички пленници и бегълци от римската армия за цялото времетраене на войната; да предадат на римляните всичките си военни кораби, освен 10 триери, както и бойните си слонове. Занапред картагенците губели правото да обявяват война на някого без съгласието на римляните както извън Либия, така и в пределите на самата Либия. Задължени били също да върнат на Масиниса къщите, земята, градовете и цялото останало имущесто, което принадлежало лично нему и на предците му. Картагенците трябвало да осигурят прехраната на римската войска за три месеца в такова количество, каквото им бъде определено от римляните и да заплащат заплати на войниците, докато Рим не изпрати отговор относно условията на мирния договор. Те се задължавали също така да изплатят 10000 таланта в пари за 50 години, като всяка година издължават по 200 евбейски таланта. За гарантиране сигурността на договора картагенците трябвало да дадат 100 заложници, посочени от римския главнокомандуващ, като условието било те да не бъдат по-стари от 40 и по-млади от 30 години.

Polyb., XXIX, 27: Антиох и Гай Попилий Ленат

Когато Антиох пристигнал при Птолемей заради превземането на Пелузий, още отдалече приветствал римския военачалник, протягайки му дясната си ръка.

Попилий му протегнал в отговор една табличка с изписано върху нея сенатско решение, която държал в ръцете си и предложил на Антиох да я прочете веднага. Струва ми се, че Попилий е постъпил така, защото не желаел да отвърне на Антиох дружески, преди да е разбрал приятел или враг има насреща си. Когато царят, след като прочел табличката заявил, че иска да обсъди с приближените си полученото от сената искане, Попилий извършил нещо оскърбително и крайно високомерно: с една лозова пръчица, която държал в ръката, той очертал кръг около Антиох и заповядал на царя да отговори на писмото, без да излиза извън кръга. Антиох бил поразен от тази дързост, но след известно колебание обещал да изпълни всичко, което искат римляните. Сега вече Попилий и придружаващите го се поздравили с царя, приветствувайки го еднакво радушно. Писмото гласяло: „незабавно да бъде прекратена войната с Птолемей.“ Няколко дни след това, в уречения срок Антиох, недоволен и огорчен, изтеглил войските си обратно в Сирия. Тогава било наложително да се подчини. След като уредил нещата в Александрия, Попилий заедно с хората си заминал за Кипър — искал колкото може по-скоро да очисти този остров от намиращите се там войски на Антиох. След пристигането си на острова римските пратеници видели военачалниците на Птолемей победени, а целият Крит — разграбен. Те наредили на сирийската войска час по-скоро да напусне страната. Ето така римляните спасили от почти пълно унищожение царството на Птолемей. Съдбата така бе наредила нещата, свързани с Персей и македонците, че почти сринатите Александрия и Египет се издигнали отново именно благодарение на предварително решената участ на Персей. Ако това не бе така или пък ако не е било вече със сигурност известно на Антиох, то — струва ми се — царят не би се подчинил на предявените му от римляните искания.

14.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои политически и социални фактори са благоприятствували римската експанзия?

2. Посочете разликите между римската хегемогия в Италия и атинското превъзходство в Атинско-Делоския морски съюз.

3. Град-държава и световна империя: как Рим организирал и консолидирал своето господство в Средиземноморието? С какви проблеми трябвало да се справя?

4. Изследвайте причините за Първата пуническа война според Полибий (I, 10 и сл.)

5. Разкрийте политическите отношения, които довели до Втората Пуническа война. Анализирайте договора за р. Ибер у Полибий (II, 13), противоречията между Полибий и Фабий Пиктор (Polyb. III, 8 sqq.) и войната за Сагунт (Liv. XXI, 5).

14.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

338 г. пр. н. е.
Рим се превръща в хегемон на Латинската федерация
343–290 г.
След ожесточени войни Рим налага властта си над самнитите.
280–275 г.
Войната с цар Пир: Рим налага хегемонията си над по-голямата част от Италийския полуостров.

264—241 г.

Първа Пуническа война: завладяването на о-в Сицилия

229 г. пр. н. е.

Римска агресия в Илирия

218—201 г.

Втора пуническа война (Ханибаловата война): римска хегемония в Западното Средиземноморие

215—168 г.

Войните срещу Македония довеждат до упадък на Антигонидите и до установяване на римско владичество в Елада.

191—188 г.

Войни срещу Антиох III: прогонване на Селевкидите от Мала Азия

146 г. пр. н. е.

Разрушението на Картаген

Договор за р. Ибер, военна колония, Латинска федерация, обявяване на свободата, Пирова победа, провинция, amicus, bellum iustum, dedition, Fides Punica, foedus, imperium populi Romani, municipium, socius.

14.5. БИБЛИОГРАФИЯ

S. Albert. Bellum iustum. Die Theorie des „gerechter Krieges" und ihre praktische Bedeutung für die auswärtigen Auseinandersetzungen Roms in republikanischer Zeit. Kallmünz. 1980.
W. V. Harris. War and Imperialism in Republican Rome, 327—70 B. C. Oxford. 1979.
C. Nicolet. Rome et la conquête du monde méditerranéen. Paris, 1977—1978. I—II.
A. Piganiol. La conquête romaine. Paris. 1967.
E. T. Salmon. Roman Colonization under the Republic. London, 1969.
H. H. Scullard. Roman Politics 220—150 B. C. Oxford, 1951.

Завладяване на Италия

Плутарх. Пирр. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, II, Москва, 1963.
Я. Буриан, Б. Моухова. Загадочные этруски. Москва, 1970.
Н. Н. Залесский. Этруски в Северной Италии. Ленинград. 1959.
Н. Н. Залесский. К истории этрусской колонизации Италии в VII—IV вв. до н. э. Этруски в Кампании. Ленинград, 1965.
И. Л. Маяк. Взаимоотношения Рима и италийцев в III—II вв. до н. э. Москва, 1971.
А. И. Немировский. Этруски. Москва, 1983.
Ф. М. Нечай. Рим и италики. Минск, 1963.
A. Afzelius. Die römische Eroberung Italiens (340—264 v. Chr.). — Acta Jutlandica 14. 3 Aarhus 1942.
A. Alföldi. Early Rome and the Latins. Ann Arbor, 1963 (Das frühe Rom und die Latiner. Darmstadt, 1977).
E. Bayer. Rom und die Westgriechen bis 280 v. Chr. — Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt I. 1. Berlin, 1972, 305 ff.
R. Bianchi Bandinelli, A. Giuliano. Les étrusques et l'Italie avant Rome. Paris. 1973.
R. Bloch. The Etruscans. London, 1965.
J. Carcopino. Pyrrhus, conquérant ou aventurier? — Profils de conquérants. Paris. 1961, 9 ff.
P. Grimal. A la recherche de l'Italie antique. Paris, 1961.
J. Heurgon. La vie quotidienne chez les Étrusques. Paris, 1961.
W. Hoffmann. Rom und die griechische Welt im 4. Jahrhundert. Leipzig, 1934 (Philologus Suppl. 27. 1)
L. Homo. L'Italie primitive et les débuts de l'impérialisme de Rome. Paris. 1925.
M. Humbert. Municipium et civitas sine suffragio. L'organisation de la conquête jusqu'à la guerre sociale. Paris, 1978.
P. Lévêque. Pyrrhos. Paris, 1957.
M. Pallottino. Die Etrusker. Frankfurt a. M.-Hamburg. 1965.
E. Richardson. The Etruscans. Chicago—London. 1964.
A. Rosenberg. Der Staat der alter Italiker. Berlin. 1913.
E. T. Salmon. Samnuim and the Samnites. Cambridge, 1967.
H. H. Scullard. The Etruscan Cities and Rome. London—New York, 1967.
K. Weeber. Geschichte der Etrusker. Stuttgart, 1979.

Пунически войни

Плутарх. Фабий Максим. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, I, Москва, 1961.
И. Ш. Кораблев. Ганнибал. Москва, 1918^{2} (И. Карабльов. Анибал. София, 1984).
А. И. Немировски. Пуническите войни. София, 1965.
С. Стоилов. Анибал. София, 1966.
Ю. Б. Циркин. Карфаген и его культура. Москва, 1987.
И. Ш. Шифман. Возникновение Карфагенской державы. Москва—Ленинград, 1963.
G. de Beer. Hannibal. London, 1969.
J.-P. Brisson. Carthage ou Rome? Paris, 1973.
J. Carcopino. Grandeur et faiblesses d'Hannibal. — Profils de conquérants, Paris, 1961, 109 ff.
B. Caven. The Punic Wars. London, 1980.
G.-C. Picard. Le Monde de Carthage. Paris, 1956.
G.-C. Picard. Hannibal. Paris, 1967.
G.-C. et C. Picard. La vie quotidienne à Carthage au temps d'Hannibal. Paris, 1958.
G.-C. et C. Picard. Vie et mort de Carthage. Paris, 1970.
K. Christ (Hrsg.). Hannibal. Darmstadt. 1974.
B. Combet-Farnoux. Les guerres puniques. Paris, 1960.
T. A. Dorey, D. R. Dudley. Rome against Carthage. London, 1971.
J. Heurgon. Rome et la Méditerranée Occidentale. Paris, 1969.
A. Heuss. Der Erste punische Krieg und das Problem des römischen Imperialismus. Darmstadt, 1970^{3}.
W. Hoffmann. Hannibal. Göttingen, 1962.
W. Hoffmann. Karthagos Kampf um die Vorherrschaft im Mittelmeer. — Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt I. 1. Berlin, 1972, 341 ff.
P. Hubac. Carthage. Paris, 1952.
J. F. Lazenby. Hannibal's War. A Military History of the Second Punic War. Warminster, 1978.
A. Lézine. Carthage. Utique. Paris, 1968.
P. Marchetti. Histoire économique et monétaire de la deuxième guerre punique. Bruxelles, 1978.
H. Meier-Welcker. Karthago, Syrakus und Rom. Zu Grundfragen von Flieden und Krieg. Göttingen, 1979.
H. H. Scullard. Scipio Africanus: Soldier and Politician. Ithaca, 1970.
P. Senay. Carthage. Montreal, 1978.
S.-E. Tlatli. La Carthage. Paris, 1978.
A. J. Toynbee. Hannibal's Legacy. The Hannibalic War's Effects on Roman Life. London, 1965, I—II.
B. H. Warmington. Carthage. London, 1960. (Karthago. Wiesbaden, 1979).
C. R. Wittaker. Carthaginian Imperialism. — In: The Imperialism in the Ancient World. Cambridge, 1978.

Източни войни

Плутарх. Филопемен. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, II, Москва, 1963.
Плутарх. Эмилий Павел. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, I, Москва, 1961.
S. Accame. Roma alla conquista del mediterraneo orientale. Roma, 1966.
P. S. Derow. Polybios, Rome and the East. Journal of Roman Studies, 69, 1979, 1 ff.
P. Grimal et al. Hellenism and the Rise of Rome. London, 1970.
E. S. Gruen. The Hellenistic World and the Coming of Rome. Berkeley, 1984, I—II.
A. Heuss. Die römische Ostpolitik und die Begründung der römischen Weltherrschaft. — Neue Jahrbücher für Antike und deutsche Bildung, 1, 1938, 337 ff.
M. Holleaux. Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle avant J.-C. Paris, 1969^{2}.
P. Klose. Die völkerrechtliche Ordnung der hellenistichen Staatenwelt in der Zeit von 280—168 v. Chr. München, 1972 (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung 64).
D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. Princeton, 1950, I—II.
P. Melon. Perseo e la fine della monarchia macedone. Roma, 1953.
H. H. Schmitt. Untersuchungen zur Geschichte Antiochos' des Grossen und seiner Zeit. Wiesbaden, 1964 (Historia Einzelschriften 10).
F. W. Walbank. Philip V of Macedon. Cambridge, 1940.
R. Werner. Das Problem des Imperialismus und die römische Ostpolitik im zweiten Jahrhundert v. Chr. — Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt I. 1. Berlin, 1972, 590 ff.
E. Will. Rome et les Séleucides. — Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt I, 1. Berlin, 1972, 590 ff.

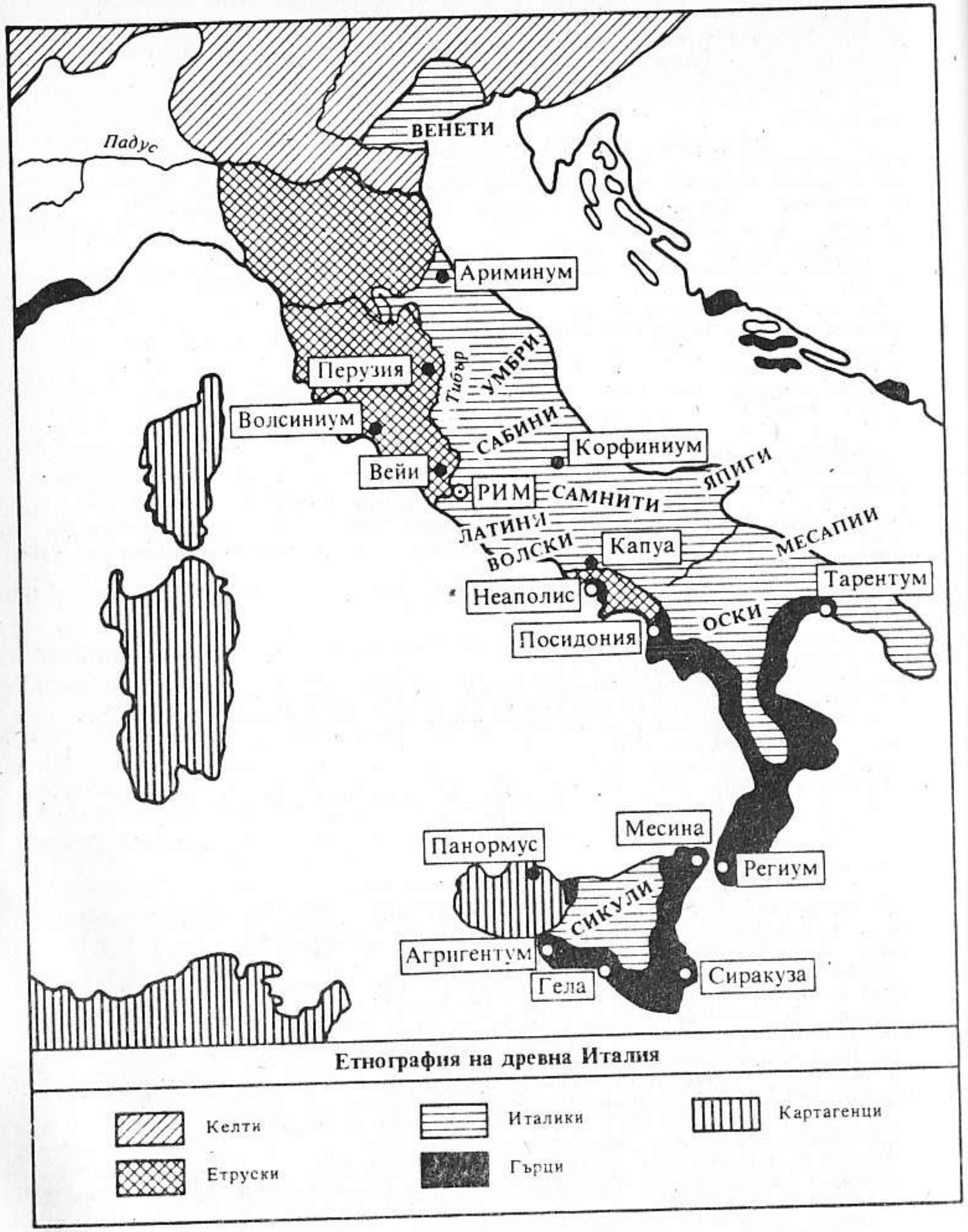

Етнография на древна Италия

15. СВЕТОВНА ДЪРЖАВА И КРИЗА

15.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Завладяването на голямата част от Средиземноморския свят издигнало Рим до военна сила от първа величина по онова време. Вследствие на това развитие римски магистрати в провинциите раздавали право, а римските и италийските търговци могли постепенно да си създадат важна позиция на надмощие там, където дотогава водещо положение заемали картагенци, гърци и азиатци.

За големите фамилии на Рим политическата експанзия на Римската държава означавала значително разширяване на сферата им на влияние, т. е. на техните патронатни отношения, което същевременно било равнозначно на обезличаване и отслабване на техните съществуващи вече клиентни отношения. Римският плебс показвал все по-голяма готовност да гласува в комиците за онзи кандидат, който бил готов най-добре да защитава материалните му интереси. Подкупите в изборите станали съпътстващо политиката средство и към края на II в. пр. н. е. една успешна политическа кариера изисквала не само принадлежност към нобилитета и лични успехи, но преди всичко много пари. Обаче колкото повече пари, роби и стоки от всички видове се стичали към Рим от завладените области, толкова по-решително се променяло политическото и социалното равновесие в града на Тибър, където дотогава социалният и политическият живот се определял от един слой население с предимно аграрен облик (Plut. Tib. Gracch. 8). Благодарение на търговията със зависимите провинции, както и на системата на арендуването на данъците неизмеримо забогатели конници (*equites, publicani*) влагали капиталите си вече в Италия (Polyb. VI 17, I sqq.). Там те придобивали крупна поземлена собственост (*латифундии*), стопанисвана от роби, които се намирали в изобилие вследствие на многобройните завоевателни войни; тези латифундии ставали все по-мощни конкуренти на дребните и средните италийски селски стопанства. Евтиният внос на зърно от завоюваните провинции изострил допълнително конкуренцията и предизвикал икономическо неравновесие, което накрая принудило много селяни да се откажат от селския поминък и да се преселят в Рим. Тези останали без земя селяни, които дотогава съставяли голяма част от действуващите армии (легионите), разклатили и установената военна система. Така към икономическата криза се прибавила и криза във военната организация на Рим. Мащабите на социалните проблеми проличават най-добре в постоянно увеличаващата се армия на пролетариите и в без това демографски раздутия град Рим. Но не само това.

Към описаните икономически и социални кризисни явления се прибавили и политически затруднения. Нобилитетът, цветът на сенатската аристокрация, на който дотогава било възложено да ръководи държавните дела, все по-често отказвал да изпълнява външнополитически задачи, които дотогава му били присъщи. Пораженията на римски легиони в келтиберийските войни (153—133 г.

пр. н. е.) — само пред градчето Нуманция били принудени да капитулират няколко римски армии — прекъснали внезапно политическата кариера на не малко сенатори, които носели отговорността като главнокомандуващи. Всичко това разкривало убедително безпомощността, а отчасти и корупцията или просто неподготвеността на сенатската аристокрация (Plut. Tib. Gracch. 5 f; Florus I 36, 6; Appian. Iber. 45, 80; Liv. per. 48).

Първите признаци за дълбока криза в държавната структура се изострили чувствително чрез реформаторската политика на Гракхите след Нумантийската война. Трибунската 133 пр. н. е. се превърнала за нобилитета в събитие с решаващи последствия. Трибунът Тиберий Семпроний Гракх, нобил от древна и уважавана фамилия, се опитал да се справи с бягството от селото и с пролетаризирането (Plut. Tib. Gracch. 8 sqq.) чрез една сама по себе си умерена поземлена реформа (*Lex agraria*). Но парадоксът е, че се провалил, въпреки неспособността на сената да попречи на намерението му. Друг един трибун, по силата на своето трибунско вето, попречил да се приеме законът, за който двамата с Тиберий апелирали пред сената (Plut. Tib. Gracch. 10—16). Когото и да фаворизирал сенатът, авторитетът на сенаторите (*auctoritas patrum*) би позволил провалилият се да се откаже от позицията си без да накърни достойнството си. Но сенатът — епохално събитие — не стигнал до консенсус, не се произнесъл нито за, нито против Тиберий Гракх. И той, и неговият противник държели на своето пред своите привърженици и подкрепящите ги; в противен случай един отказ без въпросната поддръжка на сената би означавал за всеки от двамата загуба на *dignitas*, а сигурно и край на всички бъдещи амбиции. В това тежко положение Тиберий Гракх имал изход — да заобиколи сената, да не се съобразява с него, но този изход криел и големи опасности. Всички безимотни лица, които трябвало да бъдат облагодетелствувани от неговото аграрно законодетлство, му били задължени и следователно отишли към неговата fides. Така той станал най-мощен патрон на градския плебс в Рим и отнел от сената поне временно значителна част от традиционните основи на владичеството му (Plut. Tib. Gracch. 16). Опирайки се на контролирано и управлявано от него народно събрание, Тиберий Гракх отстранил опонента си, трибуна Октавий, прокарал накрая предложенията си за закони (*rogationes*) и така фактически поел управлението (Plut. Tib. Gracch. 12 sqq.). Сенатският нобилитет пропуснал да се възползува от своята *auctoritas* — съдбоносна грешка, която го поставяла в зависимост от господството на един единствен човек. Една неволна травма на аристокрацията станала действителност: едно лице от нейните среди се провъзгласил за владетел над всички.

С появата на Тиберий Гракх кризата в държавните дела достигнала първата видима за всички кулминация. В основата си сдържана, като тенденция дори консервативна, реформаторската политика на Тиберий Гракх след неговото поражение била основно променена от една оптиматски настроена сенатска група и тръгнала по рискован път, който безпощадно разкрил кризата в държавните органи и институции. На свой ред насилствената смърт на Гракх окончателно разтърсила установения политически ред на римската република в нейните устои (Plut. Tib. Gracch. 18—21), така че и след отстраняването на Тиберий Гракх сенатското господство не могло да бъде възстановено.

През 124 г. пр. н. е. движението на популарите получило нов трасък, когато Гай Гракх, по-младият брат на Тиберий Гракх, бил избран за народен трибун (Plut. G. Gracch. 24). Основно място в неговите необичайни по обхвата си законопроекти заемала социалната политика. Предложените *lex agraria*, *lex frumentaria*, както и *lex militaris* имали за цел да подобрят социалното и икономическото състояние на широки слоеве от народа (Plut. G. Gracch. 26). От най-голямо политическо значение бил прокараният с натиск и с подкрепата на

конническото съсловие *lex iudiciaria*, насочен против сенаторите; той предоставял на конниците съставите на съдилищата, които преди това били в ръцете на сената, и по този начин създал непримиримо съперничеството между двете висши съсловия (ordines). Колко мощен е бил взривният потенциал на този закон, показва една сентенция, приписвана на Гай Гракх:

> „Хвърлих ками на форума, с които римските граждани ще се разкъсат един друг“.

Благодарение на Гай Гракх конническото съсловие (ordo equester), което дотогава проявявало слаби политически амбиции, получило достъп до механизма на римската актуална политика. Особено чрез упражняването на закона за съдебна власт конниците получили контрола над дейността на сенатските управители на провинцията. Значимостта на *equites* нараснала не само в политическо, но и в обществено отношение, и това се проявило в своевремен- ното признаване на правото им да се ползуват от предназначени само за тях места в театрите — чест, оказвана дотогава само на сенатори. Като втора по значение обществена сила в държавата политически най-честолюбивите конници — едно малцинство, чиито устои били в сдруженията на арендаторите (publicani) претендирали за известно участие в управлението на *res publica* и признаването му от страна на сената. Конническото съсловие успяло да се издигне до конституиращ фактор в политиката на град Рим, с който всеки управляващ трябвало да се съобразява, и който, въпреки временни отстъпления (Сула), не можело вече да бъде отстранен. Но докато сенатският нобилитет определял съдбините на държавата (а така било и до падането на републиката), конническото съсловие играело второстепенна роля. Фактически неговият политически пробив щял да успее едва в епохата на Принципата, когато старата res publica libera, а с нея и доминирането на сенатската аристокрация щели да бъдат погребани. Общността на интересите между Гай Гракх и конниците се разпаднала при решението на въпроса за правото на римско гражданство. Депозирането по време на втория му трибунат предложение за закон за разширяването на *civitas Romana* и върху италийските съюзници поставило Гай Гракх в политическа изолация, в която чрез ловки маневри бил победен от политическите си противници (Plut. G. Gracch. 29), тъй като това му предложение не се харесвало нито на сената, нито на плебса — негова традиционна клиентела. За следващата година Гай не бил избран за трибун и това парализирало и политическата му програма, и политическата му кариера (Plut. G. Gracch. 32 sqq). Като брат си Тиберий и той умрял от насилствена смърт, с която бил сложен рязко край на реформите на популарите и започвала епохата на оптиматската реставрация (Plut. G. Gracch. 36—40).

Третата атака срещу оптиматското господство в сената не се състояла на форума. Гай Марий — един *homo novus*, стигнал до консулството, открил офанзивата срещу банкрутиралото оптиматско управление. Неговата реформа на войската променила чувствително структурата на римските легиони, т. е. на най-важните инструменти на властта в държавата (Sall. Jug. 86, 2 sqq; Flor. I 36, 13; Plut. Mar. 9). Марий, като върховен военачалник, започнал да събира пролетарии за навобранци, което довело до развитието на патронатна връзка между командващите генерали и зависимите от тях войски: генералите в качеството си на патрони се стремели да осигурят икономически войниците си след края на военната служба, като организират колонии от ветерани (Cic. pro Balbo 21, 48). След катастрофални поражения на римски армии, причинени от оптиматски настроените сенатори (Сервилий Цепио при Араузиум) и скандал- ните афери с подкупи (Калпурний Вестиа, Постумий Албин), безукорният и кадърен Марий и събралата се около него опозиция на популарите успели отново да поемат загубената след Гракхките политическа инициатива (Plut. Mar. 12). Средство за нейното осъществяване се превърнали седемте поредни консулства на Марий, които извели прочутия военачалник до върха на изпълнителната власт (Plut. Mar. 16, 28.45). Кадърен като генерал, но непохватен като политик, Марий не могъл да издържи на политическите интриги на редикализираните популари (Сатурнин) и на единодушно опониращото им сенатско мнозинство, което междувременно си осигурило подкрепата на конническото съсловие. Противоречивото и нерешително политическо поведение на Марий унищожило популярното движение и по този начин освободило пътя за реставрацията на Сула (Plut. Mar. 33 sqq.).

Когато през 88 г. пр. н. е. един честолюбив аристократ, консулът Корнелий Сула, се отправил с армията си към Рим, завзел по военен път града и си послужил незаконно с въоръжена сила за ликвидиране на политическия противник, стародавната попукана сграда на господството на нобилитета се сринала (Plut. Sul. 6—11). В тази държава, която не познавала разделение между военна и гражданска власт, в която политици били пълководци и пълководци — политици, главното командване на важни военни мероприятия представлявало от край време политическа институция от първа степен; сега това положение се превърнало в жизнено важен въпрос за олигархията. Държавникът, който водел успешно война със своите легиони, който разполагал с всички финансови ресурси и клиентелни обвързаности от подчинените му провиниции, който чрез своята дейност укрепил и разширил господството на римския народ и с това допринесъл за *res publica,* се превърнал в опасност за сигурността.

Трагедията на римската република се състояла в това, че политическото ръководство, нобилитетът, най-често не знаел как да посрещне такава опасност освен чрез политика на отказ на властта по отношение на своите най-изтъкнати членове. Проблемите и кризите, срещу които била изправена Римската държава: пролетаризиране на Рим, въстания на робите, морско пиратство, бунтове по границите, както и освободителни процеси в провинциите, изисквали ангажирането на една силна чрез дадените й широки пълномощия личност (Сула, Помпей). Но при изпълнението на подобни задачи се криела и опасността тази личност да придобие преобладаваща власт над своите колеги по съсловие в сената. Обладан от недоверие спрямо всеки, който разбивал олигархическото равенство и обзет от отколешен страх пред самодържавието, нобилитетът по-скоро се отказвал от всякакви мерки за овладяване на кризата, вместо да поеме риска да се лиши от власт за сметка на един от своите членове. Той загубил доверие в самия себе си, в своите институции и в интеграционните способности на системата си на управление. Бунтовете на Лепид (78 г. пр. н. е.), както и опитите за преврат на Каталина (63 г. пр. н. е.) успели за последен път да обединят сенат и народ при отблъскването на тези заплахи. Но веднага след отстраняването на непосредствено затрашаващата опасност, политическата борба отново пламвала, политиката изпадала в противоречие с конституционните норми поради постоянно заявяваните претенции на отделни личности. Проектираната от Цицерон по повод на съзаклятието на Катилина програма за *concordia ordinum* останала след неговия разгром само една политическа утопия.

Политическите борби между различните съсловни и политически групировки на populus Romanus били съпътствани през тази бурна епоха и от други ожесточени социални сблъсъци и конфликти. Масовото разпространение на робовладението, което именно във времето след Пуническите войни се превърнало в основен фактор на римската икономика, струпването на огромни маси от подложени на тежка човешка експлоатация роби в едрите имения на римската върхушка в плодородните селскостопански области довели до избухването на няколко крупни, макар и стихийни по своя характер робски въстания. В 138 г. пр. н. е. въстанали робите в Сицилия. Те избили господарите, нанесли ред поражения на изпратените срещу тях римски военни отряди и създали своя държавна организация, провъзгласявайки вожда на въстанието, роба сириец Евън за цар под името Антиох. Според Диодор Сицилийски броят на въстаналите роби достигнал 200 000 души; те успели да наложат своята власт над по-голямата част от острова (Diod, XXXIV, 2, 1—23). В течение на няколко години римляните били принудени да водят в Сицилия истинска война с консулски армии и едва в 132 г. пр. н. е. въстанието било окончателно потушено.

Ново голямо въстание избухнало в Сицилия тридесет години по-късно (104—101 г. пр. н. е.). Подробният разказ на Диодор (Diod. XXXVI, 1—10) показва значително сходство между двете сицилийски въстания и в размаха на робското движение, и в конкретния ход на събитията. Начело със своите водачи Салвий (провъзгласен за цар под името Трифон) и Атенион въстаналите роби овладели значителна част от острова, включително някои градове. Едва в 101 г. консулът Маний Аквилий успял да превземе силно укрепената столица на въстаниците Триокала и да ликвидира робското движение.

Няколко десетилетия по-късно (74—71 г. пр. н. е.) в Италия избухнало най-голямото по своите мащаби въстание на робите, начело на което застанал тракиецът Спартак (App. Bell. Civ. I, 116—120; Plut. Crass. 8—11). Започнало с бягството на няколко десетки гладиатори от Капуа на планината Везувий, въстанието скоро обхванало цяла Южна Италия. През 72 г. пр. н. е. огромната робска армия се насочила на север с намерение да премине източните Алпи и да напусне Италия. Срещу нея били изпратени и двамата консули за тази година; те успели да унищожат един отцепил се 20-хиляден отряд от роби — гали и германци, но претърпели поражение от основните сили на Спартак. Същата участ имал и наместникът на Цизалпийска Галия, но когато пътят към Алпите бил открит, въстаниците се отказали от намерението си и се върнали на юг, за да се прехвърлят на остров Сицилия и да вдигнат отново на въстание сицилийските роби. Срещу въстаналите роби римляните събрали всички налични сили начело с претора Марк Лициний Крас; били повикани на помощ и легионите на Помпей от Испания и на Лукул от Тракия. Армията на Спартак била блокирана на полуостров Брутий, а след като с кръвопролитни боеве успяла да пробие обкръжението, през пролетта на 71 г. била в края на краищата разгромена и унищожена в кръвопролитно сражение в Апулия.

Различен характер имало въстанието, влязло в римската история с наименованието „Съюзническа война“ (91—88 г. пр. н. е.). Основна движеща сила на това крупно движение, разтърсило из основи Римската република и поставило под угроза самото й съществуване, било свободното италийско население, което се борело за получаване на римско гражданство и изравняване на правата си с коренните римляни. Повод за въстанието дало убийството в Рим на народния трибун Марк Ливий Друз, след като той внесъл законопроект за удовлетворяване исканията на италийските съюзници. Въстаналите италийци се отцепили от Рим и създали своя държавна организация с магистрати, сенат и народно събрание (App. Bell. Civ. I, 34—53; Vel. Pat. II, 13—17). Притиснати от размаха на въстанието и претърпените военни поражения, римляните били принудени да прибегнат до отстъпки — като обещали римско гражданство първоначално на всички съюзници, които не се присъединят към въстаниците, а впоследствие и на всички, които доброволно сложат оръжие, те успели да внесат разцепление в редовете на италийците и удържали крайната военна победа. Цената на тази победа обаче била висока: значителна част от италийците получили мечтаното римско гражданство, числеността на populus Romanus нараснала повече от два пъти.

15.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Плутах от Херонея, най-прочутият античен автор на биографии, се опитал в жизнеописанията на братята Гракхи да проследи причините за тяхното реформаторско движение

Plut., Tib. Gracchus, 8 sqq.

8. Част от земята, завземана при водене на война, римляните продавали; другата част ставала обществена земя. Нея разпределяли между бедните безимотни граждани срещу нищожна вноска в държавната хазна. Но понеже богатите можели да заплатят повече, те измествали бедните. Затова бил приет закон, който забранявал да се владее повече от 500 плетра земя. За известно време този закон възпрял алчността и подпомогнал безимотните да се задържат на дадената им под аренда земя, запазвайки я в посочения размер. После обаче богатите успели чрез подставени лица да завладеят съседните участъци, докато най-сетне открито се обявили за пълновластни господари. Лишени от земя, бедните хора започнали неохотно да служат във войската, занемарили и грижата си за отглеждане на деца, поради което не след дълго прирастът на свободното население в Италия рязко бил съкратен, а робските затвори за варвари се увеличили; варварите, обработвайки земята на богатите, пропъждали от нея гражданите. Със създалото се положение се опитал да се справи Гай Лелий — сподвижник на Сципион, но богатите ожесточено се възпротивили и той, като се уплашил от евентуалнте размирици, се отказал от започнатото. Затова получил прозвището „сапиенс“, сиреч — мъдър или благоразумен; изглежда тази дума означава и едното, и другото. Избран за народен трибун, Тиберий решил да действува без отлагане. Според твърдението на повечето автори, той бил насърчаван от ретора Диофан и от философа Блосий. Някои обвиняват и майка му Корнелия, че го подбуждала като повтаряла често с горчивина пред синовете си, че римляните още я наричали „роднина на Сципион“ вместо „майка на Гракхите“. Брат му Гай пък пише, че когато на път за Нуманция Тиберий минал през Етрурия, видял пустеещата земя, където земеделците и пастирите били все роби-пришълци; тогава именно му дошъл за пръв път на ум онзи политически проект, който донесъл впоследствие на братята толкова беди. Но най-вече го подбудил да стори това самият народ, който го призовавал с надписи по колонади, стени, паметници да се погрижи, щото обществената земя да бъде върната на бедните.

9. Но Тиберий не съставил закона сам: посъветвал се с най-славните и доблестни за онова време римляни — върховният жрец Муций Сцевола, тогава консул, Апий Клавдий, негов тъст. Според мен никога не е бил предлаган по-умерен и лек закон срещу една невероятна несправедливост и ненаситна алчност. Онези, които следвало да бъдат подведени под съдебна отговорност за неподчинение и които не само трябвало да напуснат земята, но и да заплатят глоба за незаконното ѝ ползуване, били принудени от закона на Тиберий само да изоставят несправедливо обсебената земя срещу някаква символична сума и да допуснат в нея нуждаещите се свои съграждани. Народът с радост приел реформата, макар и да била толкова умерена и бил готов да забрави миналото с надежда, че занапред няма да бъде онеправдан. Но богатите посрещнали закона с ненавист и, разгневени срещу законодателя, опитали се да разколебаят народа, внушавайки му, че Тиберий уж бил имал една скрита цел — чрез преразпределянето на земята да отслаби държавата и да я тласне към смутове. Ала така и не постигнали нищо: в случая Тиберий наистина се борел за едно справедливо и прекрасно дело. А и неговото красноречие било необоримо. Заобиколен от народа, той говорел на бедните: дори зверовете по италийската земя имат дупка, имат леговище, където да се приютят, а тези които защищават Италия и мрат за нея, те имат само въздух и светлина, скитайки се с жените и децата си без подслон и домашно огнище; военачалниците лицемерно призовават войниците да воюват в защита на родните светилища и гробове, но кой всред толкова римляни има дом, кой може да посочи вечното обиталище на предците си? — воюват за чуждо богатство, но самите те, „господарите на света“, не притежават дори и една буца пръст.

Plut., C. Gracchus, 8 sqq.

8. Фаний бил избран за консул, а Гай — втори път за народен трибун. Той нито издигнал своята кандидатура, нито се домогвал до тази магистратура — избрало го благоволението на народа. Като видял, че сенатът е настроен срещу него, а консулът Фаний не откликва на неговото добро отношение, Гай решил да спечели народа с нови закони. Предложил да се изведат колонии в Тарент и Капуа и да се дадат граждански права на латините. Сенатът, уплашен да не би Гай да стане напълно неуязвим, опитал нов и необичаен начин, за да го отцепи от плебеите, като си послужил с недостойни средства. Имало между колегите на Гай един мъж на име Ливий Друз, който не само никому не отстъпвал по произход и възпитание, но можел и да се мери с най-личните граждани по твърдост на характера, по ум и богатство. Знатните се обърнали към него с молба да се опълчи заедно с тях срещу Гай, но без да се противопоставя на плебеите, а напротив — действувайки в тяхна угода, дори когато сенатът би изглеждал съвсем несъгласен.

9. Ливий приел да направи тази услуга на сената чрез трибунската си власт и предложил закони, които не целели нищо полезно или достойно за държавата, а само да надминат Гай в предразполагането на плебеите. Той бързал да се състезава също като артист в комедия. Тогава веднага станало ясно, че сенатът се дразни не от законопроектите на Гай, а цели само неговото премахване и унижаване. Укорявали Гай, че с предложението си за двете нови колонии се домогвал до благоразположението на народа, а подкрепяли предложението на Ливий да основе 12 нови колонии и да изпрати във всяка от тях по 3000 безимотни хора. С това, че Гай разпределял земята между бедните и искал всички да внесат определена сума в държавната хазна, той ставал омразен на сената, който го упреквал, че така привлича на своя страна плебеите; а че Ливий дори освобождавал от вноска получилите земя — това сенатът одобрявал. Гай дал равни права на латините и това дразнело сената, а когато Ливий внесъл законопроект да не се наказват латините с пръчка дори по време на военен поход, то той бил подкрепен. А и самият Ливий неведнъж споменавал в речите си, че сенатът одобрява неговите предложения, защото мисли за плебеите. Това било в полза на реформите му, защото народът станал по-търпелив спрямо сената. Ливий съумял да премахне злопаметността и непреклонността на народа, който ненавиждал знатните и се отнасял зле към тях. Това той сторил като внушил на плебса мисълта, че цялата тази демагогска дейност е станала възможна само благодарение на сената.

Велей Патеркул — историк от времето на ранния Принципат; пресъздава сенатско-оптиматската гледна точка при преценката на политиката на Гракхите.

Velleius Paterculus, II, 2 sqq.; 6 sqq.: Гракхите от гледна точка на прооптиматската историография

2. Предаването на Манцин предизвика голямо разцепление в държавата; защото Тиберий Гракх, син на пресветлия и забележителен мъж Тиберий Гракх и внук на Публий Африкански по линия на дъщеря му, през квесторството на когото и по чийто почин бе сключен договорът, било понасяйки тежко отменянето на нещо, утвърдено лично от него, било опасявайки се от вероятен съд или наказание, стана народен трибун. Човек с по-безупречен от чийто и да е живот, в разцвета на таланта си, несравнимо благочестив в намеренията си, надарен с всички вродени и придобити добродетели, през консулството на Публий Муций Сцевола и Луций Калпурний Пизон, т. е. преди 162 години, измени на знатните, обеща на цяла Италия граждански права и чрез обнародване на аграрните закони смеси висшето с низше, довеждайки държавата до ръба на пропастта и до смъртна опасност. Той лиши от империум колегата си Октавий, отстояващ общото благо и избра за триумвири, които да разделят земите и да основат колонии, своя тъст — консулара Апий и брат си Гай, още съвсем юноша.

3. Тогава се намеси Публий Сципион Назика — внук на човека, обявен от сената за най-добър гражданин, син на онзи, който в качеството си на цензор издигна портик на Капитолия и правнук на Гней Сципион, роднина на прославения мъж Публий Африкански по бащина линия. Въпреки че беше родственик на Тиберий Гракх, той като частно лице и като гражданин, поставяйки отечеството над родствените връзки (заради тези си добродетели той за пръв път бе избран за понтифекс максимус и в негово отсъствие), настоятелно призоваваше, застанал на горните стъпала, водещи към Капитолия, с преметнатата върху лявата си ръка тога, да го следват всички, които наистина желаят да се спаси държавата. Тогава оптиматите, сенатът, мнозина от по-знатните конници и плебсът, непокварен все още от гибелните замисли, се втурнаха срещу Гракх, който беше застанал заедно с пълчищата си в района на Капитолия, свиквайки тълпата от цяла Италия. Той побягна надолу по стръмнината на Капитолийския хълм, но ударен с отломък от скамейка, преждевременно завърши живота си, който можеше да прекара в най-голяма слава. Така бе поставено начало на гражданското кръвопролитие и необуздания произвол на мечовете в Рим. Оттогава нататък правото бе унищожено от силата, пръв стана по-могъщият, разногласията между гражданите, разрешавани дотогава чрез споразумения, сега се уреждаха вече с оръжие, а войните бяха започвани не защото имало някакво основание за това, но поради изгодата, която биха донесли. И нищо чудно: та примерите не остават там, откъдето са дошли, а пътечката, колкото и тясна да е в началото, бива разширена доколкото е възможно; и щом веднъж правият път бива изоставен, то неизбежно се стига до пропастта, където нищо доходоносно не изглежда срамно.

8. Десет години по-късно лудостта на Тиберий Гракх обхвана и брат му Гай, който еднакво приличаше на него и в добродетелите, и в пороците, но бе далеч по-талантлив и умел в красноречието. Гай можеше да стане първи човек в държавата, но било за да отмъсти за братовата смърт, било за да си разчисти пътя към царската власт, той по примера на Тиберий също се посвети на трибуната. Но Гай се домогваше до много по-големи и дръзки неща: даде граждански права на всички италийци, разпространявайки това чак до Алпите; раздели земите, забранявайки един гражданин да притежава повече от 500 югера, както някога бе предвидено в закона на Лициний; установи нови мита; изпълни провинциите с нови колонии; прехвърли съдебните функции от сената към конниците и постанови на плебса да се раздават храни. Не остави нищо недокоснато, незасегнато, необезпокоено, накратко — нищо в някогашното му състояние; освен това продължи трибуната си за втори мандат. Той бе убит от консула Луций Опимий (този, който бидейки претор, разруши Фрегела). Опимий го преследваше с меча си заедно с Фулвий Флак — консулар и удостояван с триумф мъж, домогвал се до същите недостойни цели, както и Гай. Флак бе посочен за триумвир от Гай Гракх на мястото на брат му Тиберий и стана негов съюзник в борбата за достигане до царската власт. Само в едно Опимий се показа като нечестив човек: той обяви награда в злато за главата на Гракх, който бе преди всичко един римски гражданин. Флак бе погубен заедно с големия си син на Авентинския хълм, докато призоваваше воините си на бой; Гракх пък загина докато бягаше от преследвачите си и когато вече почти бе попаднал в ръцете им той подложи шията си на своя роб Евпор, който еднакво сръчно се справи и с господаря си, и със самия себе си. През същия този ден безпримерно доказателство за верността си към Гракх даде и римският конник Помпоний, който също като Коклес, задържайки враговете на моста, се прободе с меч. Както някога тялото на Тиберий Гракх, така сега и това на Гай, бе хвърлено в Тибър поради невероятната жестокост на победилите.

7. Такъв бе завършекът на живота и смъртта на децата на Тиберий Гракх, внуците на Публий Сципион Африкански, още докато майка им Корнелия, дъщеря на Африканеца, беше жива — двама мъже с изключителни, но зле използувани възможности. Ако те се бяха домогвали до високо обществено положение като порядъчни граждани, то всичко, което невъздържано желаеха да получат чрез безредици, държавата би им предоставила по мирен път. . . Всред законите на Гракх бих определил като най-гибелен този за основаването на колонии извън пределите на Италия. Подобни неща предците ни грижливо избягваха, като гледаха, колко по-могъщ е Картаген от Тир, Масилия — от Фокея, Сиракуза — от Коринт, Кизик и Византион — от Милет, накратко — създанието от създателя; дори за провеждане на ценз всички римски граждани били извикани от провинциите обратно в Италия. Та първата колония, основана извън рамките на Италия, бе Картаген.

Гай Салустий Крисп (86—34 г. пр. н. е.) — историк и моралист на къснорепубликанската епоха; скицира в изложението си за Югуртинската война идеалния портрет на новия човек в политиката, Гай Марий — един от водещите политици на популарите и военачалник на загиващата Римска република

Sallust., Jugurtha, 85, 29—38: Похвала за homo novus

29. Аз не мога, квирити, за да спечеля вашето доверие, да се похваля нито с изображения на предците си, нито с техни триумфи или консулати, но ако се наложи, ще се похваля с копия, с едно почетно знаме, с военни отличия и други воински награди, а най-вече — с белезите от рани по гърдите си. 30. Това са моите семейни светини, моето благородно потекло, но получено не по наследство като при знатните, а с цената на неимоверни усилия и безброй опасности.

31. Моите думи не са украсени — малко ме е грижа за това. Истинската доблест говори сама за себе си достатъчно красноречиво. От словесна изкусност се нуждят знатните, за да прикриват чрез нея позорните си дела. 32. Аз не съм познавач на гръцката литература, а не ми се и нравеше изучаването ѝ, тъй като тя не е успяла да насърчи доблестта у онези, които са я преподавали. 33. Но аз усвоих добре нещо далеч по-полезно за държавата: да разгромявам врага, да

стоя на пост, да не се боя от нищо, освен от лоша слава, еднакво търпеливо да понасям зной и мраз, оскъдица и изтощение, да спя на голата земя. 34. С това ще насърчавам войниците си и не ще живея в охолство, обричайки тях на лишение, нито ще си приписвам слава, спечелена с цената на техните усилия. 35. Ето какво е командуване, полезно за държавата и достойно за нейните граждани. Защото да тънеш в разкош, докато налагаш във войската дисциплина чрез наказания, това ще рече да бъдеш деспот, а не военачалник.

36. С такива и други подобни неща предците ви прославиха и държавата, и самите себе си. 37. Гордеейки се със стореното от дедите си, знатните, известни със съвсем други нрави, презират нас, техните съперници, които подражаваме на предците им, а от вас изискват да им предоставяте магистратури не защото са ги заслужили, но защото им се полагат. 38. Тези горделивци обаче дълбоко се заблуждават във високомерието си. Техните прадеди са им завещали какво ли не — богатства, изображения, славен спомен за себе си, но не са им дали доблест, а и не биха могли: единствено това нито се подарява, нито се наследява.

Sallust., Jugurtha, 86, 1 sqq.; Военната реформа на Марий

1. Когато Марий се уверил, че достатъчно е развълнувал с речта си духа на народа, набързо натоварил на корабите провизии, взел заплати за войниците, оръжие и всичко останало, необходимо за войната, след което заповядал на легата Авъл Манлий да потегли с тях. 2. Самият Марий междувременно набирал войници, но не според обичая по класи, а приемайки всички желаещи и най-вече — гражданите от безимотното съсловие. 3. Едни обяснявали това с недостига на добри граждани; други — с честолюбието на консула, когото именно бедните бяха прославили и издигнали. А за домогващия се до властта безимотните са най-удобни — те не мислят за имущество, защото нямат такова и поради това всичко, което би им донесло изгода, за тях изглежда почтено.

Plut., Marius, 9: военната реформа на Марий; похвала за homo novus

След като всред всеобщо ликуване бил избран за консул, Марий на часа започнал да набира войници, записвайки във войската мнозина безимотни и роби, независимо от закона и обичая, според които всички предишни военачалници не допускали подобни люде в легионите, поверявайки оръжието — като да е някаква ценност — само на хора, чието имущество служело за надежден залог. Но най-оживен коментар предизвиквали не действията на Марий, а неговите високомерни, изпълнени с дързост речи, които наскърбявали знатните римляни. Така, той твърдял, че консулството му е трофей, отнет с борба от изнеженото знатно съсловие и богаташите или пък че той би могъл да се похвали пред народа със своите собствени рани, а не с паметници на знатни покойници и чужди изображения. Споменавайки неведнъж злополучните военачалници Бестия и Албин — потомци на знатни фамилии, но хора без военни дарби, претърпели по неопитност поражения в Африка, Марий се обръщал с въпрос към обкръжилите го хора, дали предците на онези двамата, домогнали се до слава не поради знатен произход, а с доблест и подвизи, не биха предпочели да имат потомци по-скоро като самия него. Всички тези неща Марий говорел не от обикновено самохвалство, нито пък за да предизвика ненавистта на първите хора в Рим; народът, свикнал да съди за величието на духа по звънливостта на речите, ликувал, като слушал хули срещу сената и превъзнасял Марий, насърчавайки го да угоди на обикновените люде и да не щади най-добрите граждани.

Plut., Sulla, 31 sqq.; Мероприятията на Сула след завръщането му от Елада

31. Сега вече Сула започнал убийствата; кървавите деяния в Рим нямали нито брой, нито предел и мнозина, които нямали нищо общо със Сула, били унищожени от лични врагове, защото той с охота позволявал подобни безчинства, за да угоди на своите привърженици. Най-сетне един млад човек, Гай Метел, се осмелил да попита Сула пред сената, как ще приключи това бедствие и докъде би трябвало да се стигне, за да бъде то прекратено. „Ние те молим не да избавиш онези, които вече си решил да унищожиш, а да премахнеш неизвестността за тези, които си решил да оставиш живи“ — казал Метел. Когато Сула отвърнал, че още не е решил кому да прости, Метел рекъл: „Тогава обяви, кого си решил да накажеш“. И Сула обещал да стори това. Някои приписват цитираните думи не на Метел, а на някой си Фуфидий — един от обкръжението на Сула. И тъй, без да се съветва с някого от магистратите, той набързо съставил списък, включващ 80 имена. Въпреки всеобщото недоволство един ден по-късно Сула добавил към списъка още 220 души, а на следния ден — още поне толкова. По този повод произнесъл пред народа реч. В нея казал, че е вписал онези, които е успял да си спомни, а пък пропуснатите щели да бъдат нанесени в списъка следния път. Хората, които приемали в дома си или спасявали осъдените, също били наказани — наказанието за проява на човеколюбие било смърт; не се правело изключение ни за брат, ни за син, ни за баща. В замяна на това Сула определил награда за убийство: онзи, който би умъртвил осъден човек, получавал два таланта, дори ако роб убиел господаря си или син — баща си. Но най-несправедливо било постановлението, според което и синовете, и внуците на осъдените били лишавани от гражданство, а имуществото им подлежало на конфискация. Такива списъци се съставяли не само в Рим, но и във всички италийски градове. Не останал неосквернен от убийство нито божи храм, нито гостоприемно огнище, нито башин дом. Мъжете били убивани пред очите на жените им, децата — пред очите на майките им. Тези, които били покосени поради гняв или вражда, били малцина в сравнение с убитите заради пари. Самите палачи понякога признавали, че един го е погубил домът му, другиго — градината му, а трети — топлите води. Квинт Аврелий, един човек, чужд на държавните дела, предполагал, че бедата го засяга само дотолкова, че неизбежно изпитва състрадание към нещастниците. Та като дошъл на форума и започнал да чете списъците, открил там своето име и промълвил: „Тежкó ми! Преследва ме моето албанско имение.“ И наистина, той не успял да се отдалечи — някой го проследил и го заклал.

32. По това време, за да не бъде заловен, се самоубил Марий-млади. Сула пристигнал в Пренесте и започнал разправата с гражданите: отначало произнасял присъдата всекиму поотделно, но после за да не губи време наредил всички пренестинци да бъдат събрани на едно място и да бъдат изклани (те наброявали 12000 души). Сула простил само стопанина на дома, в който бил отседнал. Но онзи с достойнство отговорил, че не би желал за нищо на света да дължи живота си на палача на родния му град; подир това се смесил със съгражданите си и доброволно приел смъртта заедно с тях. Но най-невероятен бил случаят с Луций Катилина: още преди това той бил убил собствения си брат, а сега помолил Сула да впише мъртвия в списъците, уж не бил жив. За да се отблагодари, Катилина пък убил някой си Марк Марий — един от противниците на Сула. Поднесъл главата му на седящия на форума Сула, а самият той измил ръцете си в намиращия се наблизо храм на Аполон.

33. Но дори ако отминем убийствата, останалите постъпки на Сула също никого не радвали. Той се провъзгласил за диктатор, възстановявайки тази

длъжност след 20 години. Било постановено, че той не носи никаква отговорност за станалото по-рано, а занапред получава пълни права да наказва със смърт, да лишава от имущество, да извежда колонии, да основава и разрушава градове, да отнема царства и да ги дава на когото реши. Седнал на креслото си, той с такова високомерие разпродавал конфискуваното имущество, че — давайки го почти даром — предизвиквал още по-голямо озлобление, отколкото при самото му отнемане, защото с лека ръка раздавал земите на цели народи или доходите на разни градове на красиви жени, певци, мимически актьори и обикновени негодници от либертините. А на някои от приближените си давал дори жени, които съвсем не мечтаели за подобно съпружество — така било с Помпей Велики: за да се сроди с него, Сула му наредил да се разведе с дотогавашната си жена, а на него дал дъщерята на Скавър и своята съпруга Метела Емилия, която разделил с Маний, докато била още бременна. Именно при Помпей тя и умряла по време на раждане. Лукреций — онзи, който водил успешно обсадата на Марий в Пренесте, се опитал да се кандидатира за консул. Сула отначало изобщо не искал да допусне подобно нещо. Но когато Лукреций, подкрепян от тълпата, нахлул на форума, Сула изпратил едного от своите центуриони да го убие, а самият той спокойно наблюдавал убийството, седнал в креслото си в храма на Диоскурите. Хората хванали центуриона и го довели при Сула, но той заповядал на възмутената тълпа да млъкне, като съобщил, че стореното е разпоредено от него самия; центуриона заповядал да пуснат.

M. Cicero, De imperio Gnaei Pompei, 59 sq.: За главнокомандуващия Помпей — реч през 66 г. пр. н. е. в полза на предоставянето върховното командуване на Гней Помпей

59. Трябва, струва ми се, да кажа още няколко думи за важното заявление на Квинт Катул. Когато той ви попита, кой би бил ваша надежда, ако с Гней Помпей, комуто вие поверявате без остатък цялата власт, се случи нещо лошо, то Катул бе възнаграден щедро за своята доблест и достойнство от вашия почти единодушен отговор, че тогава ще възложите всичките си надежди именно върху него. И наистина, достойнствата на този мъж са толкова големи, че всяка задача, колкото трудна и сложна да е тя, той може да реши разумно, да изпълни безкористно и да приключи доблестно. Но тъкмо в едно аз изобщо не съм съгласен с него: тъй като човешкият живот е толкова несигурен и непродължителен, държавата трябва колкото се може повече да извлича полза от дейността на всеки доблестен и забележителен мъж, докато той е жив.

60. Но — казва Катул — не би трябвало да показваме с постъпките си примера и заветите на предците. Аз няма тук да припомням, че в мирно време нашите деди винаги са се ръководели от обичая, а по време на война — от ползата за държавата и винаги са прибягвали до нови мерки, ако новите обстоятелства са изисквали това. Няма да припомням също, че и двете най-големи войни — пуническата и испанската — са били успешно приключени от един император и че двата най-могъщи града, заплашвали държавата ни повече от всички други — Картаген и Нуманция — са били разрушени все от същия този Сципион. Няма да припомням и за вашите и на вашите бащи неотдавнашни решения, по силата на които всички надежди на нашата държава бяха възложени единствено на Гай Марий, така че един и същи човек води войните и с Югурта, и с кимврите, и с тевтоните. Що се отнася до самия Гней Помпей, заради когото Квинт Катул не иска да се допуснат нововъведения, то спомнете си, колко много необичайни решения бяха приети именно по отношение на него и то — с пълното съгласие на същия този Квинт Катул.

Sallust., Catilina, VII sqq.: Морализаторска картина на нравите, за величието и падението на римската мощ

VII. 3. Трудно е да се повярва, за какъв кратък период гражданската община се издигнала, достигайки свободата и колко голяма жажда за слава обладала хората. 4. Някога младежта, щом ставала способна да понася военните тегоби, започвала да се обучава на военно изкуство в лагерите и към прекрасните коне и оръжия младежите ги влечало повече, отколкото към блудство и пирове. 5. Затова за подобни мъже нямало нито непреодолима трудност, нито недостъпна или непроходима местност, нито вдъхващ страх въоръжен враг; тяхната доблест преодолявала всичко. 6. Но помежду си те енергично оспорвали славата; всеки бързал да срази врага, да изкачи градските стени, да извърши подвиг пред взора на останалите; това считали те за богатство, добро име, знатно потекло. Били жадни за похвала, парите си раздавали щедро, домогвали се до огромна слава и до честно богатство.

IX. 2. Разприте, раздорът, неприязънта — подобни неща съществували при враговете; гражданите си съперничели в доблестни дела. При молебен те обичали разкоша, в частния си живот оставали скромни и верни на приятелите си. 3. От две неща те се ръководели в управлението на държавата: храброст по време на война и справедливост след сключване на мирен договор. 4. Ето какви убедителни доказателства имам в полза на казаното: по време на война били наказани по-често онези, които въпреки заповедта влизали в сражение с неприятеля и независимо от заповедта за отстъпление, оставали на бойното поле; към тези, които дръзвали да изоставят знамената, принудени да отстъпят, били по-снизходтелни. 5. Но през мирно време те управлявали не толкова чрез всяване на боязън, колкото чрез проява на милосърдие и когато бивали обиждани, предпочитали не да отмъщават, а да прощават.

XII. 1. Когато богатствата започнали да носят почит и да се придружават от слава, власт и могъщество, то доблестта започнала да линее, бедността — да предизвиква презрение към себе си, безкористността — да се счита за недоброжелателност. 2. И ето че заради богатството младежта била обхваната от развратеност, алчност и високомерие и тя се втурнла да граби, да разсипничи, да не цени своето, но — да желае чуждото, да пренебрегва съзнателността, срамливостта, божите и човешки закони, да не се съобразява с нищо и да не знае мяра в нищо. 3. Струва си човек, след като огледа напомнящите градове имения, да погледне и божите храмове, издигнати от нашите предци — най-благочестивите измежду смъртните. 4. Те украсявали светилищата със своята набожност, домовете си — със слава, а победените лишавали единствено от свободата да извършват беззакония. 5. А съвременниците ни, тези най-страхливи люде, по най-престъпен начин отнемат от съюзниците всичко онова, което храбрите мъже-победители някога им оставяли; като че ли да вършиш беззаконие означава да упражняваш власт.

XIII. 1. Трябва ли да припомням онова, на което би могъл да повярва само очевидецът? — че много граждани като частни лица изравнявали планини със земята, облицовали морета. 2. За тях, струва ми се, богатствата били за забавление; защото те биха могли да ги владеят с чест и достойнство, а пък те бързали позорно да ги пропилеят. 3. После ги обхванала не по-малка страст към блудство, лакомия и други удоволствия: мъжете започнали да се държат като жени, жените — да търгуват открито с целомъдрието си. За да разнообразят своята трапеза, те обикаляли земи и морета; лягали да спят преди да им се приспи; не изчаквали нито да огладнеят, нито да ожаднеят, нито да усетят студ или умора, а поради своята поквара изпреварвали появата на тези усещания. 4. Всичко това тласкало младежта към престъпление, когато собствените средства вече не достигали. 5. Един човек, обладан изцяло от злото, трудно би се отказал от своите капризи; и толкова по-неудържимо се отдавал той на всякакво разточителство и пилеене на средства.

Velleius Paterculus, II, 1: Морализираща историопис

Пътя към световно господство откри за римляните старият Сципион; младият откри пътя към разточителността; защото когато Рим се освободи от страха пред Картаген и неговият съперник за световното господство бе отстранен, изоставен бе пътя на добродетелта заради пътя към порока, при това — не постепенно, а стремглаво; старият ред бе отхвърлен, за да се въведе нов; държавата бе отклонена от бдителност към безгрижие, от военно могъщество към развлечения, от обществена дейност към безделие. Тогава бяха издигнати на Капитолия портиците на Сципион Назика, на Метел, които споменахме по-рано, и портикът на Гней Октавий в цирка — най-прекрасният от всички тях; и личната разточителност скоро бе последвана от всеобщ разкош в държавата. След това последва тъжната и оскърбителна за римляните война в Испания с главатаря на разбойниците Вириат; тази война се водеше с променлив успех, но по-често военното щастие се отвръщаше от римляните. И след като Вириат бе унищожен повече благодарение на коварството, отколкото на храбростта на Сервилий Цепион, избухна страшната Нумантинска война. Градът Нуманция не би могъл със собствени сили да въоръжи повече от 10 000 души, но било поради вродено безстрашие, било поради неопитността на нашите военачалници, било по благоволение на съдбата, градът отблъскваше всички пълководци, докато най-сетне не дойде Помпей — един мъж с достойно име, който сключи най-срамни мирни договори (Помпей бе първият от семейството си, който бе станал консул) и подтикна консула Манцин Хостилий към неща не по-малко срамни и недостойни. И докато Помпей се измъкна безнаказано, благодарение на своята влиятелност, Манцин поради своята смиреност не отклони наказанието си и бе осъден да бъде предаден чрез фециалите на враговете гол и със завързани зад гърба ръце. Но нумантинците отказаха да го приемат, както някога бяха сторили това и каудините; те заявиха, че погазването на доверието от страна на една цяла държава не трябва да бъде изкупено от кръвта на едного.

15.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Проучете реформаторската политика на Гракхите по отношение на нейните социално-политически предпоставки, съдържание и преследвани цели, както и възможността за прокарването ѝ. Прочетете същевременно и оптиматската гледна точка на Велей Патеркул (II, 2 и сл.).

2. Чрез военната реформа на Марий може да се изясни един особен облик в отношенията между индивида и държавата в късната Римска република. Как се променят политическото състояние на res publica чрез извънредните войскови части в късната Римска република?

3. Какви политически цели преследвала суланската реставрация? Посочете причини за провалянето им.

4. Анализирайте Салустий (Катилина, 6 и сл.) и Велей Патеркул (II, 1) и определете общото у двамата автори. Назовете главните аргументи в „морализаторстващата“ историография.

15.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

133 г. пр. н. е.

Трибунска власт на Тиберий Семпроний Гракх: криза на римската държава

123 г. пр. н. е.

Гай Семпроний Гракх възстановява като трибун реформаторските планове на убития си брат. През същата година и той е убит.

111—105 г.

Югуртинската война: несполука за нобилитета — възход на Гай Марий (107 г. I консулат, след това още 6), военна реформа.

88 г. пр. н. е.

Консулът Сула и неговите легиони влизат победоносно в Рим.

82—79 г.

Dictator legibus scribendis et rei publicae constituendae.

70 г. пр. н. е.

Първо консулство на Гней Помпей Велики и Марк Лициний Крас: обезсилване на по-голямата част от суланските мерки.

63 г. пр. н. е.

Потушаване на заговора на Катилина от консула М. Тулий Цицерон.

агер публикус (ager publicus), римско гражданство, съгласие между съсловията (concordia ordinum), нов човек (homo novus), оптимати, конническо съсловие (ordo equester), популари, публикани, ветерански поселения, военна клиентела, civitas Romana, lex agraria, lex frumentaria, lex iudicaria, publicani, rogationes.

15.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Общи проблеми. Социално-икономически отношения

Марк Порций Катон. Земледелие (пер. М. Е. Сергеенко). Москва — Ленинград, 1950.
Марк Теренций Варрон. Сельское хозяйство (пор. М. Е. Сергеенко). Москва — Ленинград, 1963.
Плутарх. Марк Катон. В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, I. Москва, 1961.
Салустий. Исторически съчинения. София, 1982.
Я. Ю. Заборовский. Очерки по истории аграрных отношений в Римской республике. Львов, 1985.
В. И. Кузищин. Очерки по истории земледелия Италии II в. до н. э. — I в. н. э. Москва, 1966.
В. И. Кузищин. Римское рабовладельческое поместье II в. до н. э. — I в. н. э. Москва, 1973.
В. И. Кузищин. Генезис рабовладельческих латифундий в Италии (II в. до н. э. — I в. н. э.). Москва, 1976.
Г. М. Лившиц. Социально-политическая борьба в Риме 60-х годов I в. до н. э. и заговор Катилины. Минск, 1960.
И. Л. Маяк. Взаимоотношения Рима и италийцев в III—II вв. до н. э. Москва, 1971.
М. Е. Сергеенко. Очерки по сельскому холяйству древней Италии. Москва—Ленинград, 1958.
М. Е. Сергеенко. Жизнь древнего Рима. Очерки быта. Москва—Ленинград, 1964.
М. Е. Сергеенко. Простые люди древней Италии. Москва—Ленинград, 1964.
М. Е. Сергеенко. Ремесленники древнего Рима. Ленинград, 1968.
Н. Н. Трухина. Политика и политики „золотого века“ Римской республики (II в. до н. э.). Москва, 1986.
Е. М. Штаерман. Расцвет рабовладельческих отношений в римской республике. Москва, 1964.
E. Badian. Foreign Clientelae (264—70 B. C.). Oxford, 1958.
E. Badian. Publicans and Sinners. Private Enterprise in the Service of the Roman Republic. Oxford, 1972.
E. Badian. Roman Inperialism in the Late Republic. Oxford, 1968^2 (Römischer Imperialismus in der späten Republik. Stuttgart, 1980).
P. A. Brunt. Social Conflicts in the Roman Republic. Oxford, 1971.
H. Chantraine. Untersuchungen zur römischen Geschichte am Ende des 2. Jahrhunderts v. Chr. Kallmünz, 1959.
K. Christ. Krise und Untergang der Römischen Republik. Darmstadt, 1979.
H. Dohr. Die italischen Gutshöfe nach den Schriften Catos und Varros. Köln, 1965.

A. H. J. Greenidge. A. M. Clay. Sources for Roman History, B. C. 133–70. Oxford, 1960.
P. Grimal. Le siècle des Scipions. Paris, 1952.
H. Hill. The Roman Middle Class in the Republican Period. Oxford. 1952.
W. Hoben. Terminologische Studien zu den Sklavenerhebungen der römischen Republik. Wiesbaden, 1978 (Forsch. z. antiken Sklaverei 9).
F. B. Marsh. A History of the Roman World from 146 to 30 B. C. London, 1935.
J. Martin. Die Popularen in der Geschichte der späten Republik. Färeiburg. 1965.
Chr. Meier. Res publica amissa. Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der späten Römischen Republik. Wiesbaden, 1980².
C. Niolet. L'ordre équestre à l'époque républicaine (312–43 av. J.-C.). Paris, 1966–1974, I–II.
H. Schneider. Zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der späten römischen Republik. Darmstadt, 1970.
H. Schneider. Wirtschaft und Politik. Untersuchungen zur Geschichte der späten römischen Republik. Erlangen. 1974 (Erlanger Studien 3).
R. Seager (ed.). The Crisis of the Roman Republic. Studies in Political and Social History. Cambridge, 1969.
K. D. White. Roman Farming. Aspects of Greek and Roman Life. London, 1970.
T. P. Wiseman. New Men in the Roman Senate 139 B. C. – A. D. 14. London, 1971.

Братя Гракхи

Плутах. Тиберий и Гай Гракхи. – В: Плутарх. Успоредни животописи. София, 1981.
E. Badian. Tiberius Gracchus and the Beginning of the Roman Revolution. – Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt I. 1. Berlin. 1972. 668 ff.
A. H. Bernstein. Tiberius Sempronius Gracchus, Tradition and Apostasy. Ithaca–London. 1978.
J. Carcopino. Autour des Gracches. Etudes critiques. Paris, 1967².
D. C. Earl. Tiberius Gracchus. A Study in Politics. Brussels. 1963 (Coll. Latomus 66).
K. Meister. Die Aufhebung der Gracchischen Agrarreform. – Historia. 23. 1974. 86 ff.
C. Nicolet Les Gracches ou la crise agraire et la révolution à Rome. Paris. 1967.
J. Molthagen. Die Durchführung der gracchischen Agrarreform. – Historia. 22. 1973. 423 ff.
D. Stockton. The Gracchi. Oxford. 1979.
Плутарх. Гай Марий. – В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II. Москва. 1963.
Плутарх. Серторий. – В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II. Москва. 1963.
Плутарх. Сулла. – В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания. II. Москва. 1963.
H. Aigner. Die Soldaten als Machtfactor in der ausghenden römischen Republik. Innsbruck. 1974.
E. Badian. Sulla. The Deadly Reformer. Sidney. 1970 (Todd Memorial Lectures 7).
J. Carcopino. Sylla ou la monarchie manquée. Paris. 1931.
T. F. Carney. A Biography of C. Marius. Chicago. 1970².
A. Keaveney. Sulla: The Last Republican. London. 1982.
J. van Ooteghem. Caius Marius. Bruxelles. 1964.
W. Schur. Das Zeitalter des Marius und Sulla. Leipzig. 1968².
H. Volkmann. Sullas Marsch auf Rom. Der Verfall der römischen Republik. München. 1958.
B. Wosnik. Untersuchungen zur Geschichte Sullas. Würzburg. 1963.

Спартак.

В. А. Лесков. Спартак. Москва. 1983.
А. В. Мишулин. Спартак. Москва. 1950.
J. R. Brisson. Spartacus. Paris. 1959.
Spartacus (Symposium Blagoevgrad 1977). Sofia. 1981.

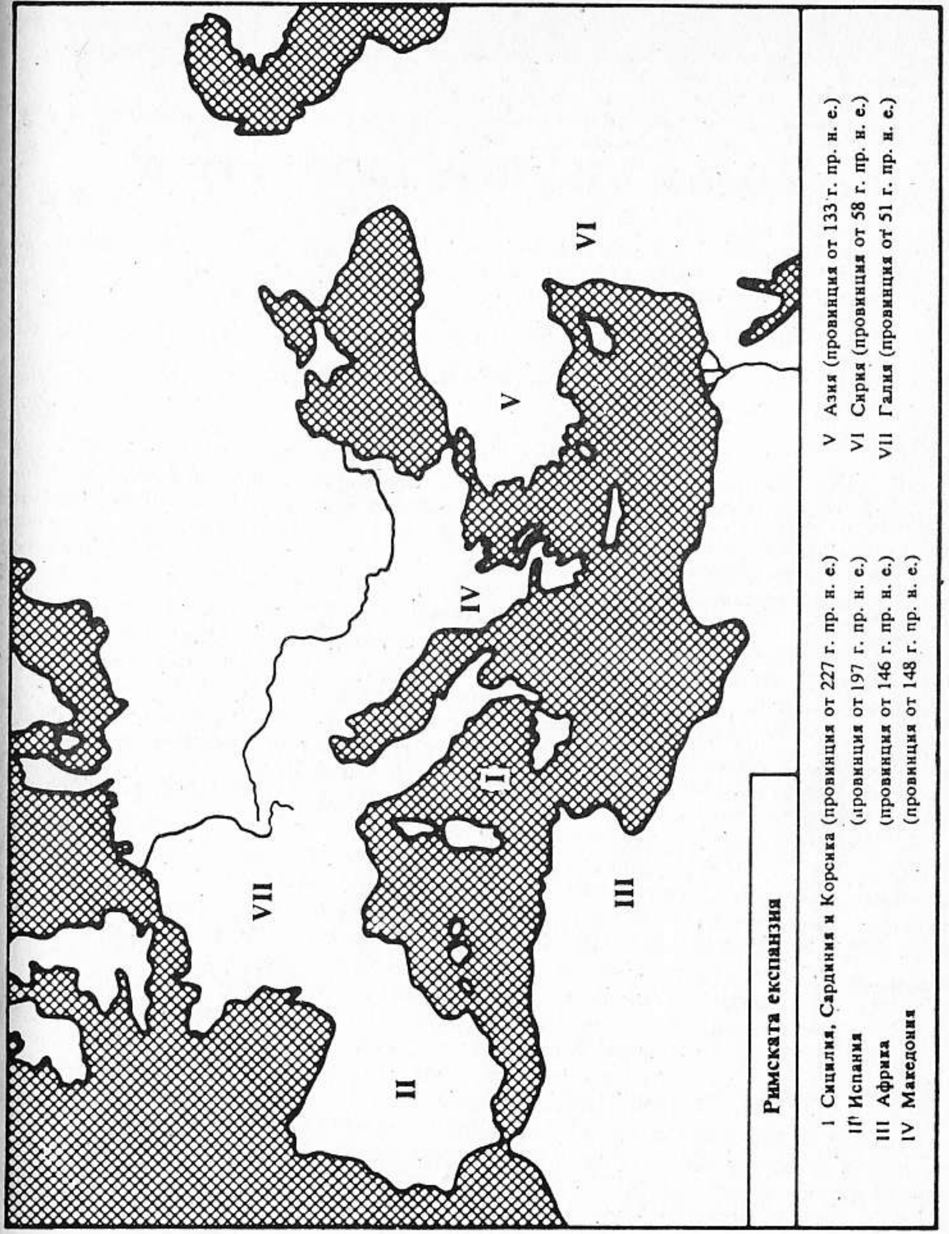

Римската експанзия

I Сицилия, Сардиния и Корсика (провинция от 227 г. пр. н. е.)
II Испания (провинция от 197 г. пр. н. е.)
III Африка (провинция от 146 г. пр. н. е.)
IV Македония (провинция от 148 г. пр. н. е.)
V Азия (провинция от 133 г. пр. н. е.)
VI Сирия (провинция от 58 г. пр. н. е.)
VII Галия (провинция от 51 г. пр. н. е.)

16. УПАДЪК НА РИМСКАТА РЕПУБЛИКА

16.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Последните години на Римската република се характеризират с непрекъсната верига от крайно динамични, важни битки за съществуването на старата *res publica libera.* Силно драматични и интензивни събития дават облика на времето. Неслучайно тези години се числят към най-добре описаните исторически периоди от античната история. Както съвременници (Цицерон, Цезар, Азиний Полио и т. н.), така и по-късни наблюдатели (Апиан, Дион Касий и др.) били привлечени и впечатлени от значимостта на политическите събития и от движещите ги сили и личности; на това обстоятелство ние дължим относително добрата документация за политическия театър на епохата.

Дори съвременният историк Азиний Полио, който същевременно бил отговорен политически деец, виждал в споразумението (*coitio*) от 60 г. пр. н. е. (т. нар. I триумвират) началото на края на *res publica libera* (Horat. Od II 1 ff.). Тогава трима от най-важните и потенциално силни политически мъже на римската държава — прославеният военачалник Помпей Велики, ловкият тактик Цезар и най-състоятелният човек в Рим Крас — се уговорили да повлияят върху политиката през следващите години според своето разбиране (Cass. Dio XXXVII, 56 f.; XXXVIII, 5, 5; Plut. Crass. 14; Caes. 13). Обстоятелството, което предшествало това споразумение, било безцеремонното поведение на сената спрямо Помпей. Завърналият се с победа от войната с Митридат на изток пълководец, след като стъпил на италийска земя, разпуснал ветераните от войската си и се отправил сам, без насилие, към Рим с надеждата да получи от сената заслуженото признание за политиката си. Но сенатът реагирал не така, както очаквал Помпей. Той нито признал дадените от него разпореждания на Изток, нито се съгласил да обезпечи най-важните му клиенти — ветераните (Vell. Pat. II, 40; Plut. Pomp. 46; Appian. II, 9; Cass. Dio XXXVIII, 49). Ядосан и огорчен от шикалкавенето на сената, Помпей се обединил с Цезар и Крас, две имена, които вече били споменавани във връзка с привържениците на Катилина, и които му осигурили подкрепата на популарите. С това започнал период на борба между Помпей и сената, която щяла да продължи цяло десетилетие и която допринесла значително за рухването на оптиматското управление на сената. Защото страхът от свръхмощен колега от съсловието, притежаващ изключителна власт, който съществувал винаги у римската аристокрация, но бил особено изострен след Гракхите и Сула, тласнал сената към онази гибелна политика на опозиция, на отказ или (както в случая с Помпей) на непризнаване на извършени повинности. По този начин сенатът вземал страна, самият той всявал в себе си политически раздори и така престанал да бъде независима инстанция, стояща над интересите на различните групи и политически направления. Традиционната функция на сената за уреждане на спорове, в която след епохата на Гракхите се появили пукнатини, станала изключение в късния период на Римската република: голяма политика все по-често се разигравала извън сената или още по-лошо — против декларираната от сената воля.

Първият видим резултат от дейността на „триглавото чудовище“ (Appian. II, 9, 33), както бил наричан съюзът на тримата мъже, несъмнено била извоюваната от Цезар при наличието на упорита съпротива от страна на сенатския необилитет победа в изборите за консул за годината 59 пр. н. е. Тази консулска година щяла да стане паметна в много отношения (Suet. Caes. 19, 20; Plut. Caes. 14). От гледна точка на триумвирите консулството на Цезар трябвало да доведе до изпълнение на приетите преди една година решения, но на практика през 59 г. пр. н. е. благодарение на своите изключителни лични качества и политическа гъвкавост Цезар успял да съсредоточи в ръцете си необичайно могъщество, което отразявало настъпилите промени в характера и разпределението на властта в държавата. Със своето съдържание, цели и методи на прилагане неговите законопроекти — т. нар. Юлиеви рогации — разместили по непознат дотогава начин акцентите в политическата действителност на късната римска република (Suet. Caes. 20). Само по себе си дори предлагането на аграрен закон (*lex agraria*) с цел снабдяване със земя на ветераните на Помпей — материя, която според римските норми спадала към политическия репертоар на популярните народни трибуни — било необичаен акт за един изпълняващ служебните си задължения консул; начинът, по който били наложени това и други предложения за закони, представлявал открита провокация към сената (Cic. ad Att. II, 16—18; Cass. Dio XXXVIII, 4 ff.; Plut. Caes. 14; Pomp. 48). Откритото пренебрежение спрямо колегата консул Бибул, който деградирал до фигурант в политиката на Юлий, означавало де факто обезсилване на оптиматската група и по въздействието си се равнявало на подкопаване на сенатското управление. Чувството на безсилие и омраза към Цезар характеризирало настроението на строгия оптиматски кръг в сената, сплотил се около Катон, за когото разплатата с Цезар станала неразделна съставна част от борбата за собственото му политическо утвърждаване (Plut. Caes. 144 Suet. Caes. 20).

За да гарантира запазването на завоюваното политическо положение и същевременно да се предпази от възможно и напълно вероятно преследване от страна на противниците си, Цезар не пропуснал по време на консулството си, с активната помощ на своите съюзници Помпей и Крас и тяхната клиентела, да си осигури възлагането на управлението на Галия за срок от десет години (Suet. Caes. 19, 22; Plut. Cat. 33; Crass. 14). Така триумвирите сякаш се сдобили с ефективен механизъм за заплаха, тъй като крайната южна територия на Цезар (*Gallia Cisalpina*) представлявала ключова позиция към Апенинския полуостров и тежала като дамоклев меч над сената. Но въпреки че през 58 г. пр. н. е. Помпей, Цезар и Крас вече били реализирали голяма част от целите си и че съюзът им бил най-силният фактор в Римската република, трайното политическо бъдеще на триумвирата съвсем не било без проблеми.

Колкото и парадоксално да звучи, предимствата, които с акуратно съгласуваното си политическо поведение триумвирите успявали да си осигурят един на друг, в крайна сметка отслабвали в същата степен общата политическа база на техния съюз, тъй като разпределението на властта не ставало равномерно, а протичало на периоди с различна интензивност и предизвиквало по този начин дебаланс в съюза. Така галската империя на Цезар с многостранните си възможности за упражняване на власт щяла задълго да изпълни Помпей с подозрение. По същата причина и Крас се опитал в средата на 50-те години, поемайки главното командване в Сирия, да преодолее неравенството си спрямо Помпей, който използвал разнообразните си ресурси, клиентелата и ветераните си, за да упражнява отвреме-навреме мощен контрол над римската политика, предизвиквайки завистта на богатия Крас. Но по това време общата връзка все още прикривала подмолно съществуващите различия и съперничества. Още повече, че обезсилената в момента, но в никакъв случай не и отстранена задълго оптиматска група в сената представлявала реална заплаха за всеки един от триумвирите. Затова следващите мерки били насочени преди всичко срещу водачите на тази опозиция. Едва със заточението на Цицерон и отстраняването на Катон от Рим политическата сцена могла да бъде овладяна трайно от триумвирите (Plut. Caes. 14; Cass. Dio XXXVIII, 14—17, 30; Vell. Pat. II, 45).

Следващите години преминали в значителна степен под знака на галските събития, при което дейният Цезар разгърнал своята голяма енергия и разкрил пред Рим неподозирани перспективи (Plut. Caes. 15—28; Suet. Caes. 25; Caes. Bell. Gall. 1 ff.) Ако, от една страна, галските завоевания на Цезар се отразили добре върху *Imperium populi Romani,* тъй като нови значителни територии били подчинени на римската *potestas,* то, от друга страна, техен не по-малко важен резултат било укрепването на личната мощ, което честолюбивият император извлякъл от победите си. Три основни предимства произтекли за Цезар от успешното му ръководство на галските кампании: предани войници, пари и престиж (Suet. caes. 25, 26, 47; Plut. Caes. 20, 21, 23, 25—27; Cass. Dio XXXIX, 1—5, 40—53; Cic. de prov. cons. 26, 27; Cic. ad Att. IV, 17, 7). С първия и най-важен от тези три фактора Цезар поставил основите на бъдещата си власт. Освен това, използвайки парите, той успял да повлияе на актуалната римска политика и да я направлява според разбиранията си, а някогашният ноторен длъжник се превърнал в най-големия кредитор на римската аристокрация (Cic. pro. C. Rabir. Post. 41 f.; ad Att. VII, 7, 6; Plut. caes. 20; Cass. Dio XI, 60; Val. Max. IX, 1. 6). Накрая Цезар могъл, благодарение на престижа си, извоюван чрез военни успехи (*res gestae*) и така явно изтъкнат на празниците на благодарност в негова чест, да постави искания за уважаване на личността си и за съобразяване със своето достойнство (*dignitas*), което щяло да се превърне в кардинален въпрос на бъдещата му политическа кариера (Bell. Civ. I).

След смъртта на Крас, който загинал в битка срещу партите край Карай в 53 г. пр. н. е., съюзът между Помпей и Цезар отслабнал, а известно време след това и напълно се разпаднал. Помпей се споразумял със сената и така изолирал все още успешно действащия в Галия Цезар (Plut. Caes. 28). С оглед да се балансира положението му спрямо Цезар, Помпей получил военното командване в Испания. Противно на всяка традиция обаче Помпей останал близо до Рим, за да може да контролира на място главния център на властта, а предадените му провинции оставил да управляват младши военачалници (легати) — решение, изпреварило приложеното при Август императорско управление на провинциите (Plut. Caes. 28). Всичко това поставило Цезар в крайно опасно положение. Ако не успеел отново да се примири с Помпей, под въпрос оставали и честолюбивите му политически планове (втори консулат), и самата му политическа кариера. При евентуален провал той щял да бъде оставен сам на себе си. За да може да поддържа претенциите си, което предвид големите му успехи изглеждало основателно, Цезар трябвало да мобилизира всички сили, с които разполагал от губернаторството си в Галия. В този смисъл може да се разбере и трескавата му дейност в Галия след потушаването на въстанието на Верцингеторикс (Caes. Bell. Gall. VIII). Сформирането на нови легиони водело до разширяване на базата на властта на Цезар. С това обаче той явно показвал, че е готов в случай на нужда да наложи със сила претенциите си за повторно консулство. Гражданската война се усещала във въздуха. Цезар, който тихомълком се подготвял за всяка евентуалност (значителни войскови контингенти били групирани в Цизалпийска Галия), разгръщал същевременно активна политическа офанзива сред римската общественост (Plut. Caes. 29, 30; Caes. Bell. Gall. VIII, 55). Стратегията си за възпрепятстване на войната Цезар водел от позиция на силата и провалянето на предложенията му за помирение щяло да обрече противниците му на неминуем крах. Така се стигнало до военни действия, провокирани от събраната около Катон оптиматска група, която Помпей бил привлякъл на своя страна и която била най-малко подготвена за воденето на война (Bell. Civ. I, 4, 5). Преминаването на Цезар през Рубикон в отговор на гласувания по инициатива на неговите противници *senatus consultum ultimum*, акт, който поставил началото на гражданската война, не бил изненада за никого. В реч, произнесена от Цезар пред неговите войници, императорът обосновал решението си за започване на войната с пренебрегването на неговата dignitas от страна на политическите му противници (Plut. Caes. 32; Caes. Bell. Civ. I, 8; Suet. Caes. 33). Фактът, че войниците последвали безусловно призива за защита на достойнството на своя главнокомандващ, се дължал на тесните отношения на клиентела, поддържани и разширявани в продължние на десет години в легионите на Цезар (Plut. Caes. 15 ff.). Той показва в същото време, на фона на високата лоялност към пълководеца — патрон, колко е намаляло значението на връзката с държавата. След Гракхите привлекателната сила на *res publica* била загубила твърде много от интензивността си и за мнозина тя се принизила до едно голо понятие.

Решителната битка за господство над републиката все още предстояла. Изглеждало, че се завръща бурното време на Марий, Цина и Сула с всичките му насилствени действия и с техния ужас. Все пак имало разлика от изминалата епоха: всъщност много проблематично било дали силно разтърсената от властта на отделния човек римска общност би могла изобщо да бъде върната назад в стария път на аристократично равенство. Потискащата алтернатива изглежда гласяла: Цезар или Помпей. Свободната *res publica* с нейния традиционен аристократичен облик изглежда клоняла към монархическо решение: републиката не е залязла едва при Фарсала.

В продължение на четири години целият средиземноморски свят се превърнал в арена на ожесточените борби между Цезар и неговите противници. Още в началото на войната Цезар успял да завземе Италия, която противниците му били принудени да напуснат (Plut. Caes. 34—36; Bell. Civ. I, 13—32; Suet. Caes. 33—34). Помпей се оттеглил на изток, където имал голяма клиентела, за да се опита оттам, както някога Сула, да извоюва господството си (Suet. Caes. 35; Plut. Pomp. 52 ff.). Цезар, въпреки бързия успех на похода си в Италия, се намирал в тежко положение. Настанените в Испания легиони на Помпей били в тила му и не само не му позволявали да преследва незабавно изплъзващия се през Адриатика Помпей, но и сериозно застрашавали оперативните му бази в Галия (Caes. Bell. Civ. I, 34). Цезар не се бавил с решението си и се отправил към Испания, за да избегне опасността от война на два фронта. С победата си при Илерда той преодолял първото трудно препятствие по пътя към властта. С победата над армията на Помпей в Испания изчезнала опасната заплаха от запад (Caes. Bell. Civ. I, 34 — II, 23). До окончателно разрешение трябвало да се стигне на изток. На бойното поле при Фарсала в Македония Цезар получил надмощие, а вражеската армия в голямата си част се разпаднала и с това изходът на войната бил решен (Plut. Caes. 40—46; Pomp. 66—73). Помпей загинал скоро след това при опита си да се спаси в Египет (Plut. Caes. 48; cass. Dio HLII, 4 f.). Сметките с Катон били разчистени при Утика в Северна Африка (Plut. caes. 52—55). Последните остатъци на републиканско-помпеянската съпротива били най-накрая пометени след ожесточени боеве при Мунда в Южна Испания (Plut. Caes. 56; Suet. 36; Cass. Dio XLIII, 35—38).

В 45 г. пр. н. е. победителят в кървавата гражданска война се завърнал в Рим. Политическите му противници били победени и или загинали, или трябвало да приемат милостта на новия всемогъщ владетел на Рим (*Clementia Caesaris*) (Cass. Dio XLIII, 50; Plut. Caes. 57; Suet. caes. 75, 1). Властта на Цезар в римската държава след присъждането на пожизнена диктатура била неограничена (Cass. Dio XLIV, 8, 4; LXVI, 17, 5; Suet. Caes. 76, 1; Plut. Caes. 57; Appian. II, 106, 44). Старата репубуликанска държавна форма била запазена само номинално; империята обаче била като плячка в ръцете на победителя. Старата, основана на аристократично равенство република, изиграла окончателно своята роля. Едно прастаро страхово видение на римската аристокрация станало действителност: един от тяхната среда се издигнал над останалите и станал владетел над всички. Старата държавна форма вече не съществувала.

16.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Cassius Dio, XXXVII, 54 sqq.: Така нареченият първи триумвират от 60 г. пр. н. е.

54. След като свърши тези неща и сметна, че достатъчно се е доближил до консулството, бързо потегли за изборите и пристигна, преди да дойде приемникът му; Цезар реши да участвува в изборите преди дори да чествува триумфа си, след като това не бе възможно предварително да се осъществи. Но тъй като не сполучи с триумфа, поради ожесточената съпротива на Катон, той остави това, защото се надяваше като консул да извърши много по-големи неща и да отпразнува подобаващ триумф. А и освен поличбите, на които той винаги много се доверяваше, един от неговите коне бе роден с пукнатина на копитата на предните си крака и това го направи много горд, защото означаваше, че конят не би могъл да носи никакъв друг ездач. И тъй като неговите очаквания бяха не по-малки, Цезар доброволно се отказа от триумфа, влизайки в Рим, за да участвува в предизборната борба за консулския пост; там той примами Помпей, Крас и останалите дотолкова умело, че макар и да изпитваха неприязън помежду си и всеки си имаше свой кръг политически привърженици, макар и всеки да се противопоставяше на другия, ако го усетеше да желае нещо, Цезар надделя и бе единодушно избран от всички тях за консул. И това наистина бе блестящо потвърждение за неговата проницателност и доказваше, че той знае удобния момент и мярката на услугите спрямо тях, за да ги привърже към себе си, докато те действуваха един срещу друг.

55. Цезар отишъл и по-надалече и помирил Крас и Помпей, не защото искал те да живеят в съгласие помежду си, а защото разбирал, че те са много могъщи и затова не би могъл без подкрепата на двамата или поне на единия от тях да достигне значително влияние в държавата. От друга страна, Цезар разбирал също, че ако се присъедини към единия само от тях, ще превърне другия в свой враг и че така от единия ще трябва да очаква повече вреда, отколкото полза и подкрепа от другия, когото е привлякъл на своя страна. А и му се струвало, че всички хора са по-скоро склонни да действуват срещу враговете си, отколкото да подадат ръка на приятелите си не само поради обстоятелството, че гневът и омразата вдъхват повече сила от приятелството, а и поради това, че онзи, който действува за себе си и онзи, който действува за другиго, не изпитват нито еднакво удовлетворение, в случай че успеят, нито пък еднакво незадоволство, ако това не стане. Цезар виждал също и това, че хората по-охотно се стараят да спъват човека и да му пречат да се издигне, отколкото да улесняват неговото издигане; и всичко това се върши по различни

съображения, но най-вече поради това, че онзи, който не позволява другиму да се издигне доставя така удоволствие и на други хора, а това е полезно за самия него, докато при издигането му се създават спънки за него и другите.

56. Такива били съображенията, накарали тогава Цезар да спечели благоразположението на Помпей и Крас и да ги помири помежду им. Самият той бил убеден, че няма да успее да достигне могъщество без тях и гледал да не наскърбява нито единия, нито другия. Цезар не се страхувал, че след като се помирят, тези двамата ще го превъзхождат, защото прекрасно знаел, че с помощта на тяхното приятелство той ще се издигне над всички останали и че скоро след това и двамата ще му съдействуват, за да го направят по-могъщ от самите себе си. И наистина станало именно така. А пък Помпей и Крас, по свои съображения, сключили споразумение и щом се помирили, спечелили и Цезар за общите си планове. Помпей не бил силен толкова, колкото смятал да стане, но същевременно той виждал, че Крас разполага със значителна мощ, а Цезар придобива все по-голямо влияние и се страхувал да не бъде свален от тях. Най-сетне, той се надявал, че като влезе в съюз с тях, ще може да възвърне някогашната си мощ с тяхно съдействие. Крас пък си мислел, че произходът и богатството му би трябвало да го издигнат над останалите. Тъй като Крас стоял далеч по-ниско от Помпей и бил убеден, че Цезар е призван да играе огромна роля, той се стремял да ги противопостави един на друг, за да не може никой от тях поотделно да се издигне над самия него. Той се надявал те да бъдат равностойни противници, а той да може да се възползува от приятелството им и да получи по-големи почести и от двамата. Наистина, Крас не целял със своята политика нито издигането на сената, нито на народа, а най-вече се стремял към онова, което способствувало за увеличаване на неговото лично могъщество. По такива именно съображения той искал да помири сената и народа, без да си навлича тяхната омраза, а така че да се понрави еднакво и на двете страни и те да смятат, че той е допринесъл за нещата, които им се нравят, но да не го упрекват за своите несполуки.

57. Така поради всички тези причини тримата се свързали с приятелство помежду си: те скрепили своя съюз с клетва и станали господари на държавата; оттогава те се споразумели помежду си и получавали един от друг това, което искали или им било нужно, за да уреждат държавата така, както им било изгодно.

Suet., Vita Caes., 20: За първото консулство на Цезар през 59 г. пр.н.е.

20. След като поел длъжността си, пръв наредил да се обнародват ежедневно сведения за събранията на сената и народа. Той възстановил и старинния обичай, според който през месеца, когато бил без фасции, пред него самия трябвало да върви един слуга, следван от ликтори. Когато внесъл аграрния си законопроект, а колегата му, позовавайки се на лоши поличби, му се противопоставил, Цезар го прогонил от форума с оръжие. На следния ден Бибул се оплакал в сената, но никой не дръзнал да се изкаже срещу това недостойно деяние или пък да предложи мерките, обичайни при по-големи или по-малки смутове. Бибул се отчаял дотолкова, че се оттеглил в дома си и докато продължавал консулата му, противопоставял се на колегата си само чрез разпоредби. Оттогава Цезар еднолично ръководел всички държавни дела, съобразно своята воля. Някои остроумни граждани, при подписване на документи, именували годината не като година на консулите Цезар и Бибул, а като година на консулите Юлий и Цезар, споменавайки един и същи човек с родовото име и прякора му. Не след дълго всред народа били разпространени такива стихчета:

Някога се случило това — бил консул не Бибул, а Цезар;
Бибул, че консул бил, съвсем дори не помня.

Областта Стелат, обявена от предците за неприкосновена, както и Кампанското поле, оставено за даване под аренда, в полза на държавата, разпределил без хвърляне на жребий помежду 12000 граждани с три и повече деца. Публиканите искали намаляване на откупната цена; намалил я с една трета, като публично ги предупредил да не предлагат твърде големи суми при откупуването на новите данъци. Раздавал щедро всичко, което му искали, а пък ако някой решавал да му попречи, заплашвал го. При разискванията му се опрял Марк Катон; Цезар заповядал на ликтора да го извлече от курията и да го прати в тъмница. Луций Лукул, който дръзко му възразявал, така наплашил с клевети, че той сам паднал на колене пред Цезар. По време на едно съдебно дирене, Цицерон взел да оплаква положението на държавата; още същия ден, на заседание, Цезар удовлетворил отдавнашния стремеж на един Цицеронов враг — патриция Публий Клодий — като го направил плебей. Най-сетне, подкупил някакъв човек да свидетелствува срещу цялата опозиционна групировка; той трябвало да признае, че са го подсторвали да убие Помпей и публично да назове като инициатори предварително уговорени лица. Но някои от имената били споменати съвършено неоснователно, което пробудило съмнение за измама; тогава изгубил надежда за успех на прибързаното си начинание и — според слуховете — отровил доносника.

Suet., Vita Caes., 23: Оптиматската опозиция срещу Цезар

23. Към края на своето консулство, преторите Гай Мемий и Луций Домиций пожелали да попрехвърлят всички дела от изминалата година. Цезар възложил разследването на сената, но тъй като никой не се заел с това, след три дни безплодни спорове той отпътувал за провинцията. Неговият квестор бил даден под съд във връзка с няколко обвинения — едно предупреждение за самия Цезар. Скоро след това го обвинил народният трибун Луций Антистий и само след като се отнесъл до цялата трибунска колегия, Цезар успял да отложи подвеждането си под съдебна отговорност, докато отсъствува от Рим по държавни дела. За да се подсигури за по-нататък, непрестанно се мъчел да обвърже някак висшите магистрати за съответната година със самия себе си. Подпомагал издигането на онези кандидати, които се съгласявали да го бранят в момент на отсъствие; без много да му мисли, искал от някои клетва, та дори и писмено потвърждение за това обещание.

Suet., Vita Caes., 24: Подновяването на съглашението от 60 г. пр.н.е. между Цезар, Помпей и Крас (56 г. пр.н.е.)

24. Когато обаче кандидатът за консул Луций Домиций явно го заплашил, че след като стане консул ще осъществи онова, което не е смогнал да стори в качеството си на претор и ще му отнеме войската, Цезар извикал Крас и Помпей в Лука — град в неговата провинция — и ги насърчил да поискат втори път консулство, за да бъде провален Домиций. С тяхна помощ успял да удължи собствения си мандат с още 5 години. Насърчен от това, той прибавил към поверените му от държавата легиони и други, на които плащал на свои разноски: дори един от легионите, носещ галското название „Алауда“ („Чучулигата“), набрал измежду отвъдалпинските племена. Обучил ги и въоръжил по римски образец, а впоследствие им дал и римско гражданство. Без да бъде провокиран по какъвто и да е начин, не пропускал сгода да влезе във война, дори несправедлива и опасна; нападал и съюзници, и враждебни племена.

Най-сетне нещата стигнали дотам, че сенатът решил да проводи комисия за проучване на положението в Галия, а някои дори предлагали Цезар да бъде предаден на враговете. Но тъй като всичко му било наред, все по-често и все по-продължителни молебени се уреждали в негова чест; така не е бивал почитан никой друг военачалник в миналото.

М. Тулий Цицерон (106—43 г. пр.н.е.) — адвокат, публицист, оратор, философ и държавник, най-известната личност от античността. За никого не са запазени толкова сведения от обществения и частен живот, колкото за него. Богатата му кореспонденция, наред с речите и политическите му и философски съчинения, представлява най-нагледният извор за историята на късната Римска република.

Cicero, Epistulae ad Atticum, VII, 6, 2:

Много се страхувам за положението на държавата. И досега не намерих кажи-речи ни едного, който да не счита, че по-скоро трябва да се отстъпи пред исканията на Цезар, отколкото да се води война. Тези искания, да си призная, са безсъвестни; те дори са по-властни, отколкото хората си мислят. Но аз питам, защо ние едва сега трябва да му оказваме отпор,

„сега ни чака беда, не по-страшна . . .“,

вместо тогава, когато му продължихме мандата с 5 години или пък когато решавахме въпросът за него да се обсъжда в негово отсъствие. Та нима ние тогава му дадохме оръжие, за да можем да се сражаваме сега с добре обучен враг? Ще речеш: „Е добре, какво тогава мислиш по въпроса?“ Мнението ми съвсем не е такова, каквото официално ще изкажа: та нали аз мисля, че трябва да се направи всичко, за да се избегне въоръженият сблъсък, а ще кажа това, което рече и Помпей, и ще го сторя, без да се унижавам. Но въпреки всичко, това е голямо зло за държавата и на мен повече, отколкото на другите, не подобава при едни такива извънредни обстоятелства да се отделям от Помпей.

Plutarch., Caesar, 28: Политическата ситуация в Рим към края на петдесетилетието пр.н.е.

Цезар вече отдавна бил решил да отстрани Помпей, разбира се, също както и Помпей — него самия. След като Крас, който би бил противник на всеки един от двамата в случай, че победи, загинал във войната с партите, на Цезар не му оставало друго, освен — ако желаел да стане първи — да унищожи онзи, комуто това първенство вече принадлежало; а Помпей, за да не допусне подобно развитие на събитията, трябвало да отстрани тогова, от когото се опасявал. Помпей всъщност едва напоследък започнал да се бои от Цезар, а дотогава се отнасял към него с пренебрежение, като считал, че лесно би се справил с човека, който дължал издигането си нему, на Помпей. А Цезар — който от самото начало таял подобни намерения — като истински атлет, задълго изчезнал от погледа на съперниците си. По време на галските войни той дотолкова увеличил своята слава, че тя се равнявала единствено на славата от Помпеевите победи. Сега вече той използувал всеки повод, даван му от Помпей, от времената, от упадъка на гражданския живот в Рим, достигнал вече дотам, че домогващите се до магистратури лица седяли на площада и безсрамно подкупвали тълпата, която идвала в народното събрание, за да гласува за собственика на парите не с ръка, а с оръжие. Често събранията се разпускали едва след като възвишението за оратора било покривано от трупове и осквернявано с кръв. Държавата затъвала в бездната на анархията като останал без управление кораб, носещ се по вълните и здравомислещите хора считали, че би било един щастлив завършек, ако след всичките безумства и бедствия би се установила еднолична форма на управление, а не нещо още по-лошо от настоящото. Мнозина вече дръзвали открито да говорят, че държавата не може да бъде спасена от нищо друго, освен от единовластието и би следвало това изцелително средство да се приеме от ръката на най-кроткия лекар, за какъвто считали Помпей. Той пък, на думи уж не приемал една такава роля, но всъщност все повече се стремял именно да го провъзгласят за диктатор. Катон и неговите привърженици разбрали това и прокарали в сената предложение да изберат Помпей за консул без колега, за да може той да не се домогва до диктатура, задоволявайки се с даденото му. Било решено също така да бъде продължен срокът, даден му за уреждане на двете провинции — Испания и Африка. Управлявал ги чрез легати, получавайки ежегодно 1000 таланта от държавната хазна за поддържане на войската си.

Cicero, ad fam., VIII, 7 (8): Политическото отчуждаване между Цезар и Помпей — Рим, октомври 51 г. пр.н.е.

Марк Целий до Марк Цицерон.

4. Що се отнася до държавните дела, то много дни наред, поради неяснотата около Галиите, не бе обсъдено нищо. Най-сетне, след като работата няколко пъти бе отлагана и маниерно обсъждана, стана ясно желанието на Гней Помпей, щото подир мартенските календи да бъде решено, че той трябва да замине; по този повод бе прието постановление на сената, което ти изпращам; там са записани и изказаните възражения и съждения по постановлението.

9. Освен това, ето какво бе отбелязано от страна на Гней Помпей, което вдъхна на хората голяма увереност; Помпей заяви, че до мартенските календи той, без да прибегне към погазване на справедливостта, не би могъл да изнесе решение относно провинциите на Цезар, но че след мартенските календи няма да се поколебае да стори това. На въпроса: „Ами ако някой тогава наложи забрана?“ — той отговори, че изобщо не е важно, ще откаже ли Гай Цезар да се подчини на сената или пък ще подготви предварително някого, който да попречи сенатът да приеме постановлението. Друг запита: „А ако той поиска да бъде и консул, и да задържи войската си?“ Помпей отвърна: „А какво ли ще се случи, ако синът ми понечи да ме удари с пръчка?“ С тези си думи той достигна това, че хората си помислиха, че между Помпей и Цезар има някакви търкания.

Cicero, ad fam., VIII, 14: Политическото положение в Рим преди избухването на Гражданската война — Рим, септември 50 г. пр.н.е.

Целий до Цицерон

2. Що се отнася до общото положение на държавата, то аз често ти пиша, че не се надявам на мир през тази година и колкото повече наближава разпрата, която е неизбежна, толкова по-ясно тази опасност се вижда. Първоначалното положение, заради което мислят да се сражават тези, които са на власт, е следното: Гней Помпей е решил да не допусне избирането на Гай Цезар за консул, ако той не предаде войските и провинциите си; Цезар пък е убеден, че няма да остане невредим, ако се раздели с войската си, но — независимо от това — той предлага и двамата да предадат войските си. Така миналите дружески отношения и съюзът на завистта са достигнали не до скрито недоброжелател-

ство, а вървят към война; какво решение да взема във връзка с това, не зная. Затова не се и съмнявам, че и теб този мой размисъл ще смути; та с тези хора ме свързват чувства на благодарност и дружески отношения и същевременно, аз изпитвам омраза към делото на техните противници, но не и към самите тях. 3. Предполагам, че ти е напълно ясно, че при вътрешни раздори, докато гражданите се борят без да вдигат оръжие, хората следва да подкрепят почестната страна в спора, но щом се стигне до войни и военни експедиции, то — трябва да минат към по-силната страна и да нарекат по-добро онова, което е по-безопасно. При настоящите раздори, струва ми се, на страната на Гней Помпей ще бъде сенатът и тези, които са свързани със съдопроизводството; към Цезар ще се присъединят онези, които живеят със страхове и без надежда; излишно е да се сравняват войските. Само дано има достатъчни време да се преценят силите и на единия, и на другия, за да се избере една от двете страни. 4. Едва не забравих да ти пиша нещо, което на всяка цена би следвало да знаеш. На теб ти е известо, че цензорът Апий прави тук истински чудеса, или не си узнал? Че той най-сурово говори за статуи и картини, за размерите на земята, за дълговете? Той е дълбоко убеден, че цензурата е средство за изчистване. Струва ми се, че греши: та той иска да измие калта, а на самия себе си разрязва всички кръвоносни съдове и вътрешности. Побързай! — в името на боговете и хората! — и колкото може по-скоро ела да се повеселиш със следното: при Друз се съди според Скантиниевия закон, а Апий говори за картини и статуи. Повярвай ми, струва си да побързаш!

Plutarch., Caesar, 30 sqq.: Дипломатическата активност в навечерието на Гражданската война

30. Исканията на Цезар изглеждали напълно справедливи на пръв поглед. Така, той предлагал сам да разпусне войската си, ако и Помпей стори същото; след това и двамата, като частни лица, да получат от гражданите възнаграждение за делата си. Защото ако на него му бъде отнета войската, а Помпей задържи своята и бъде подкрепен, то, обвинявайки единия в стремеж към тирания, те биха направили другия тиранин. Курион, който съобщил това предложение на Цезар на народа, бил посрещнат с шумни аплодисменти, като дори му хвърляли венци, както на победител в някакви игри. Народният трибун Антоний скоро донесъл в народното събрание и писмо на Цезар по повод на същото предложение и го прочел, независимо от съпротивата, оказана от консулите. Но в сената тъстът на Помпей, Сципион, внесъл предложение Цезар да бъде обявен за враг на отечеството, ако сам не предаде оръжието си за определен срок от време. Консулите започнали да питат, кой гласува за това, Помпей да разпусне войската си и кой — за това, Цезар да разпусне своите войници; за първото се изказали малцина, докато за второто — почти всички. Тогава Антоний внесъл предложение двамата едновременно да се откажат от пълномощията си и на това единодушно откликнал целият сенат. Но тъй като Сципион решително се обявил срещу това предложение, а консулът Лентул викал, че срещу един разбойник трябва да се действува с оръжие, а не с постановления, сенаторите се разотишли и облекли траурни одежди по повод на този така голям раздор.

31. Впоследствие от Цезар били получени писма с извънредно умерени предложения. Той заявявал съгласието си да се откаже от всичките си искания, ако му дадат отсамна Галия и Илирик заедно с два легиона дотогава, докато той получи възможност отново да се кандидатира за консул. Ораторът Цицерон, току-що пристигнал от Киликия, се опитал да помири враждуващите страни и да накара Помпей да отстъпи, но онзи, приемайки всичко останало, отказал да остави на Цезар войската му. Тогава Цицерон убедил привържениците на Цезар да се ограничат с посочените провинции и с шестте хиляди войници и да сложат край на враждата; с това бил съгласен и Помпей. Но консулът Лентул и неговите хора се противопоставили и се стигнало дотам, че по най-безчестен и позорен начин прогонили Антоний и Курион от сената. Тъкмо с това те предоставили на Цезар едно великолепно средство за разпалване гнева на войниците — трябвало само да им се спомене, че двама почтени мъже, заемащи висши постове в държавата, били принудени да бягат в дрехи на роби и с наета кола от Рим (освен това, опасявайки се от враговете, на тях им се наложило тайно да напуснат града).

Caesar, Bellum civile, 1, 7: Речта на Цезар след избухването на Гражданската война

След като научи всичко това, Цезар се обърна с реч към събранието на своите войници. Той припомни неправдите, които беше понесъл дотогава от своите противници. Оплака се, че Помпей, който бил подведен и покварен от тях, зловидел на неговата слава, докато той — Цезар, винаги бил съчувствувал на Помпей и му бил помагал да постигне почести и високи постове. После Цезар споменал и нечуваното дотогава нарушение на римската конституция да се преследва и потиска с оръжие интерцесията на народните трибуни. Дори Сула, който лишил властта на трибуните от всички присъщи ѝ права, запазил ненакърнено нейното право на интерцесия. А Помпей, който уж бил възстановил тези права, отнел от трибунската власт и това право. И колчем сенатът възлагал със специално постановление на магистратите „да се погрижат, щото държавата да не понесе щети“, една формула, с която римският народ се вдигал „на оръжие“, ставало дума за случаи, когато се внасяли предложения за пагубни закони, при насилствени действия от страна на трибуните, при смутове от страна на плебеите, когато били завземани храни и важни по стратегическото си разположение места. Цезар посочи и онези примери от миналото, при които намериха гибелта си Сатурнин и Гракхите. Но сега нищо подобно на онези събития не се е било случило, нито пък е било замисляно. Не беше внесен никакъв законопроект: не са били започвани никакви преговори с народа; не е имало никакви вълнения всред плебса. В края на речта си Цезар убеждаваше и молеше войниците си да защитят честта и доброто име на своя военачалник пред лицето на неговите неприятели. Под негово командуване те се бяха сражавали успешно 9 години, за да усмирят цяла Галия и Германия в боеве за родината си. Войниците от намиращия се при Цезар XIII легион, извикан още в началото на смутовете, докато другите легиони още не бяха дошли, единогласно извикаха, че са готови да защитят своя военачалник и народните трибуни от тези неправди.

Cicero, ad fam., IV, 3 (4): Clementia Caesaris — Рим, есента на 46 г. пр.н.е.

До Сервий Сулпиций Руф в провинция Ахая

3. В едно аз наистина те надминах: за спасението на твоя колега Марцел аз научих малко по-рано от теб: и — кълна се в боговете! — видях как стана това. Съгласи се да приемеш, че нещата са такива: след тези нещастия, т.е. — след като за правото в държавата започнаха да спорят с оръжие, нищо друго вече не бе правено с достойнство. Та и самият Цезар, като осъди свирепостта на Марцел (така именно я нарече той), а с огромна почит похвали и твоята справедливост, и благоразумието ти, внезапно, противно на очакванията, каза, че той все пак няма да откаже на молбата на сената относно Марцел, дори въпреки

поличбите". А сенатът ето как постъпи: след като Луций Пизон спомена за Марцел, а Гай Марцел се хвърли в краката на Цезар, той в целия си състав се изправи на крака и обкръжи Цезар, умолявайки го за пощада. Не ме питай, какво преживях! — този ден ми се стори толкова прекрасен, щото ми се струваше, че видях като че образа на съживяващата се държава.

4. Затова след като всички, запитани преди мен, изказаха своята благодарност на Цезар, с изключение на Волканций, (последният рече, че той на мястото на Цезар не би постъпил така) аз промених дотогавашното си решение и когато бях запитан, отговорих, а нали бях решил — кълна се, не поради леност, но от тъга по достойнството на миналите времена — да мълча постоянно. Но това ми решение бе сломено и от великодушието на Цезар, и от верността към дълга, показана от страна на сената. Затова именно аз в дълга реч изказах благодарност на Цезар.

16.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са политическите предпоставки и социалните фактори, които определят римската политика в последните десетилетия на libera res publica?
2. Помпей Велики (Pompeius Magnus): пропуснатият шанс на Републиката?
3. Кои са разнообразните фактори, които позволили на Цезар да се осмели и да посегне към властта?
4. Clementia Caesaris: аристократична снизходителност или политическа програма на един монарх?
5. Защо от насилствените разправии за властта в държавата (Гражданските войни) не възникнали нови алтернативи за господствуващата система?

16.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

60 г. пр.н.е.
Политически съюз между Помпей, Цезар и Крас (I триумвират)
59 г. пр.н.е.
Консулство на Г. Юлий Цезар и М. Калпурний Бибул
58—49 г.
Цезар — проконсул в Галия
55 г. пр.н.е.
Консулство на Гн. Помпей и М. Лициний Крас; възобновяване на съюза
53 г. пр.н.е.
Смъртта на Крас в Партската война
49 г. пр.н.е.
Избухване на Гражданската война
48 г. пр.н.е.
Победа на Цезар над Помпей при Фарсала (Македония)
46/45 г.
Победа на Цезар над помпейанската съпротива при Мунда (Испания)
45 г. пр.н.е.
Caesar dictator perpetuo
44 г. пр.н.е.
Убийството на Цезар

Bellum civile, clementia Caesaris, coitio, dictator perpetuo, Divus Julius, imperator, imperium extraordinarium, legatus, regnum, senatus consultum ultimum, triumph, triumvirat.

16.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Марк Тулий Цицерон. Писма. Ленинград, 1949—1951, I—III.
Марк Тулий Цицерон. Речи. Москва, 1962, I—II.
Плутарх. Антоний. — В: Плутарх. Успоредни животописи. София, 1981.
Плутарх. Брут. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, III. Москва, 1964.
Плутарх. Катон младший. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, III, Москва, 1964.
Плутарх. Красс. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, II. Москва, 1963.
Плутарх. Помпей. — В: Плутарх. Сравнительные жизнеописания, II. Москва, 1963.
Плутарх. Цезар — В: Плутарх. Успоредни животописи. София, 1981.
Плутарх. Цицерон. — В: Плутарх Сравнительные жизнеописания, III. Москва, 1964.
Светоний. Божественият Юлий. — В: Гай Светоний Транквил. Дванадесетте цезари. София, 1981.
Гай Юлий Цезар. Исторически съчинения. София, 1991 I—II.
С. Л. Утченко. Кризис и падение Римской республики. Москва, 1965.
С. Л. Утченко. Цицерон и его время. Москва, 1972.
С. Л. Утченко. Юлий Цезарь. Москва, 1976 (Юлий Цезар. София, 1983).
J. P. V. D. Balsdon. Julius Caesar. A Political Biography. New York, 1967.
H. Bengtson. Caesar. Sein Leben und seine Herrischaft. — Kleine Schriften zur alten Geschichte. München, 1974.
H. Bruhns. Caesar und die römische Oberschicht in den Jahren 49—44 v. Chr. Köln, 1973.
K. Büchner. Cicero. Bestand und Wandel siner geistigen Welt. Heidelberg, 1964.
J. Carcopino Jules César. Paris, 1965.
J. H. Collins. Caesar and the Corruption of the Power. — Historia 4, 1955; 445—465.
M. Gelzer. Pompeius. München, 1959^{2}.
M. Gelzer. Caesar, der Politiker und Staatsmann. Wiesbaden, 1960^{6}.
M. Gelzer. Cicero und Caesar. Wiesbaden, 1968.
M. Gelzer. Cicero. Ein biographischer Versuch. Wiesbaden, 1969.
H. Gesche. Caesar. Darmstadt, 1976 (Erträge der Forschung 51).
M. Grant. Caesar. London, 1974.
P. Greenhalgh. Pompey, the Republican Prince. Columbia, 1982.
E. S. Gruen. Pompey, the Roman Aristocracy and the Conference of Luca. — Historia 18, 1969, 71 ff.
E. S. Gruen. The Last Generation of the Roman Republic. Berkeley, 1974.
J. Leach. Pompey the Great. London, 1978.
W. Lewin. Gaius Julius Caesar. Aufstieg und Fall eines römischen Politikers. Berlin, 1980.
U. Maier. Caesars Feldzüge in Gallien (58—51 v. Chr.) in ihrem Zusammenhang mit der stadtrömischen Politik. Bonn, 1978.
Chr. Meier.Untersuchungen zur römischen Innenpolitik zwischen 63 und 56 v. Chr. Heidelberg, 1956.
Chr. Meier. Caesar. Berlin. 1982^{2}.
Ed. Meyer. Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius. Stuttgart-Berlin, 1922^{3}.
J. van Ooteghem. Pompée le Grand, batisseur d'empire. Bruxelles, 1954.
Ch. Parain. Jules César. Paris, 1968.
M. Rambaud. Cicéron et l'histoire romaine. Paris, 1953.
D Rasmussen (Hrsg.). Caesar. Darmstadt, 1980 (Wege der Forschung 43).
D. R. Schackleton Bailey. Cicero. London, 1971.
R. E. Smith. Service in the Post-Marian Roman Army. Manchester, 1958.
D. Stockton. Cicero. A Political Biography. London, 1970.
R. Syme. Roman Revolution. Oxford, 1939.
R. Syme. A Roman Post-Mortem. An Inquest on the Fall of the Roman Republic. Sidney, 1950.
R. Syme. Imperator Caesar. A Study in Nomenclature. — Historia, 7, 1958, H. 2.
L. R. Taylor. Party Politics in the Age of Caesar. Berkeley, 1949.
L. Wickert. Caesars Monarchie und das Principat des Augustus. — Neue Jahrbücher für Antike und deutsche Bildung, 1941, H. 1.
H. Willrich. Cicero und Caesar. Zwischen Senatsherrschaft und Gottkönigtum. Göttingen, 1944.

V

IMPERIUM ROMANUM

17. ОСНОВАВАНЕ НА ПРИНЦИПАТА

17. 1. ВЪВЕДЕНИЕ

С Гай Юлий Октавиан, по-късния Август, започва нова и решаваща фаза в римската история. Неговото историческо дело образува пресечна точка между господстващата дотогава републиканска форма на държавно управление и постепенно изграждащия се принципат. Като никой друг римлянин преди него, той успял да повлияе решително върху проблемите и предизвикателствата на своето време, а оттук — и да положи своя отпечатък върху епохата, в която живял.

Октавиан поел по пътя на крайно необикновена политическа кариера (с кресло и право на глас в сената наред с консуларите, пропреторска власт), което в много отношения напомня на живота на Сципион Африкански или Помпей Велики (Suet. Aug. 26, I; Cass. Dio XIVI 29), с енергични и решителни действия след убийството на Гай Юлий Цезар, малко след първата си обществена проява в Рим (на мартенските иди на 44 г. пр. н. е.).

Под егидата на името и авторитета на своя починал и обожествен през 42 г. пр. н. е. осиновител (*C. Julius Caesar divi filius*), от когото наследил огромни финансови ресурси, значителна военна клиентела и голям престиж сред градското население на Рим, младият Цезар — както бил наричан от своите привърженици — започнал борбата си за власт в държавата. Защото делото на Цезар не било унищожено след смъртта му. Надеждата на съзаклятниците, че републиканската държавна форма би могла да бъде съживена, не се изпълнила. Нито градският плебс на Рим, нито водещите сенатори се присъединили към Брут и Касий и — както често ставало в тази епоха — окончателно решение по този въпрос трябвало да бъде взето с оръжие (Appian III 90; Cass. Dio XLVI 45–47).

В съюз с бившите цезарианци Антоний и Лепид (основан е през 43 г. пр.н.е. II триумвират *rei publicae constituendae*) Октавиан поел борбата против верните на сената убийци на Цезар — Брут, Касий и техните привърженици, но преди това отстранил вътрешнополитическата опозиция посредством проскрипции (смъртта на Цицерон; Suet. Aug. 27; Plut. Anton. 19; Appian IV 4, 6, 7, 14; Cass. Dio XLVI 55 — XLVII 14).

След битката при Филипи (42 г. пр. н. е.), която се е превърнала в символ на залеза на Римската република, победителите разделили държавата помежду си. Докато Антоний, чиято власт била в апогея си, поел управлението на Изтока, Октавиан получил най-важните провинции на Запад, включително и Италия (Vell. Pat. II 76, 3; Cass. Dio XLVIII 28, 4; Liv. per. 127). Там той се установил и се погрижил да засели ветераните от гражданските войни, като по този начин увеличил клиентелата си; това щяло да се окаже от решаващо значение за бъдещето на Октавиан (Suet. Aug. 13, 3; Appian V 3; Cass. Dio XLVIII 2 sqq.).

Когато се влошили отношенията му с Антоний, Октавиан се заел да проправя път на национално-римската традиция и така започнал идеологическата офанзива против получилия известност като ориентал Антоний, който бил представян пред римската общественост за лакей на египетската кралица Клеопатра. Преди това бил свален от власт Лепид, който излязъл от триумвирата. Управлението на двамата — Антоний и Октавиан — продължило до битката при Акциум (31 г. пр. н. е.), когато Октавиан, подпомогнат военно от Запада, победил Антоний и съюзницата му Клеопатра (Vell. Pat. II 85; Plut. Anton. 65 sqq; Florus II 21. 6 — 8). Ако Филипи означавал окончателното поражение на републиката, то Акциум отбелязвал началото на Принципата. Защото въпреки предаването на всички пълномощия, с което формално републиката била възстановена, на паметното заседание на сената от 16. 1. 27 г. пр. н. е. Октавиан получил почетната титла Август, а заедно с нея — и поканата да задържи и за в бъдеще властта в държавата.

От този момент нататък се взимали все повече решения в чест на Август; те били внасяни от craналия угодлив сенат и одобрявани от контролираното народно събрание. Многобройните пълномощия за властта на Октавиан достигнали мащаби, надхвърлящи границите на формално все още действуващия републикански строй (23 г. пр. н. е. той получил *tribunicia potestas;* 23 г. пр. н. е. — *Imperium proconsulare;* 12 г. пр. н. е. бил избран за *Pontifex maximus*). Накрая личността и властта на Октавиан се доближили до култово-религиозната святост, когато по предложение на сената му били присъдени почетните титли Август (27 г. пр. н. е.) и *Pater patriae* (2 г. пр. н. е.). Но колкото и здрава да изглеждала властта му, исторически образованият Август все се боял да направи последната крачка към короната на монарха. Назидателният пример с убийството на неговия осиновител трябва да го е предпазвал от подобна стъпка и същевременно изострял у него съзнанието за уважение на старите почетни републикански институции.

Ако се окачествява принципата като монархия в републикански одежди (Сенека), то това е вярно дотолкова, доколкото се имат предвид съсредоточените в ръцете на Август власти. Въпреки това, значението на републиканските институции не би трябвало да се оценява като твърде малко, а самите те — да се възприемат само като фасада. Все пак Октавиан бил роден в годината на консулството на М. Тулий Цицерон (63 г. пр. н. е.) и израсъл в традициите на републиката. Вероятно тези традиции са упражнили върху по-зрелия Август формиращо влияние (членове на стария републикански нобилитет като Марций Филип и Клавдий Марцел принадлежали към кръга на предишните му политически съветници); пак те в следващото поколение са въздействали сигурно и върху Тиберий, потомък на старата републиканска фамилия на Клавдий Нерон. Така напр. след Акциум Август се стремял да спечели като сътрудници за плановете си видни членове на сената — свои бивши противници или убедени републиканци като Домиций Ахенобарб или Л. Калпурний Пизон и др., които стигнали при неговия принципат до консули. Без съмнение, щабът на най-близките му съветници и довереници като Агрипа, Меценат и др. не се попълвал от стария републикански нобилитет. Проявяващите се понякога тенденции в сената за ограничаване на властта на Август или дори — за нейното оспорване оставали епизодични. Сенатската опозиция, която би могла сериозно да застраши властта на Август, въпреки някои наченки, не можела да се формира. Твърде голям бил болезненият опит, натрупан от кървавите граждански войни, за да се рискува постигнатият мир, който пропагандата на Август ловко представяла като Pax Augusta (Vell. Pat. II 38. 3; Suet. Aug. 22; Appian V 130 sqq; Cass. Dio LI 19 sqq.).

Ако мисълта за сигурност *(securitas)* повече клоняла като претенция за свобода *(libertas)*, то принцепсът трябвало да направи всичко, което е по силите му, за да осигури онази стабилност в политическите отношения, с чиято помощ той можел да легитимира позицията си във властта. За тази цел му служел преди всичко контролът над военните, които благодарение на проконсулската му власт и без това му били напълно подчинени, и които той могъл да държи близо до себе си посредством подаръци и колонии на ветерани (Suet. Aug. 17; Tac. Ann. I 2; Cass. Dio LI 3 sqq; 21; LIII 12-18; LV 23 sqq.). Легионите, разположени по застрашените зони на държавата, изпълнявали задачата да гарантират границите ѝ и при случай могли да бъдат използвани като фактори на реда във вътрешната политика (Suet. Aug. 49). С оглед на властта и влиянието на Август над римските армии, управлението му без съмнение би могло да се характеризира като военна монархия. И ако се постави въпросът за белезите и принципите, формиращи облика на принципата, то именно този аспект — един между многото — бил решаващ. Ако искаме с една дума или с една определена категория да обхванем същността в управлението на принципата, тогава изникват проблеми, причината за което се крие повече в природата на нещата, отколкото в липсата на точни съвремени понятия.

Собствените думи на Август най-добре предават многообразната проблематика на положението му в държавата. Те са стигнали до нас чрез неговия „Политически отчет“ *(Res gestae, 34):*

„По личното си влияние *(auctoritas)*, аз надминах всички, но по служебна власт *(potestas)* не притежавах нищо повече от останалите, които бяха мои колеги при всяка магистратура“.

Интересно е, че основателят на принципата като изтъквал *(auctoritas)* като основен момент в управлението си, пропускал обаче да спомене, че високият му авторитет бил следствие и същевременно резултат от историческия процес, в чийто рамки той вече си осигурил ключовите позиции на властта в държавата. Оттук произтича и загатването на равностойната *potestas*, която той делил с колегите си по служба, и това юридически погледнато, е вярно; но от гледна точка на политическата власт — и това е решаващият критерий — така се подменя причината със следствието; все пак силната позиция на Август във властта се основавала върху безпримерното съсредоточаване в негови ръце на чисто републикански служби или права, които, разгледани поотделно, били съвсем безобидни, но фокусирани в едно лице те изгубили първоначалния си характер, тъй като увеличавали почти без граници потенциалните възможности на властта му.

Ако освен това се проучат и идеологическите аспекти, които за първи път се изявили при полагането на клетвата на западните провинции преди Акциум *(Res gestae, 25)*, обосновавайки *consensus universorum* и след това постоянно увеличавали политическото си значение, то на конституционната страна на въпроса отговаря едно ново измерение от религиозно-идеологическата област, която приближавала Август до божеството и му придавала почти свръхчовешка святост. Организираният в провинциите на Империята култ към императора е само логичен корелат на тази тенденция, който хвърлял мост към източните елинистични монархии и категорично извел принцепса от колектива на аристократите от традиционния римски тип. Но нито Август, нито неговите приемници са носели, когато и да било, титлата цар или император така, както е в съвременния смисъл. Те безрезервно са държали за по-нататъшното съществуване на традиционните републикански институции, които изключвали подобна власт. Така те могли да обезсилят упрека, че са изградили царско управление *(regnum)*, което в Рим винаги е било обвеяно с непопулярната слава на тирания. Все пак, монархистическият характер на тяхното управление, което в крайна сметка се основавало върху наслагването на най-различни видове републикански компетенции е очевиден. Този своеобразен парадокс бил възприет обаче от обществото и това е една от най-дълбоките тайни на римската императорска история. Юридически принцепсите оставали граждани — разбира се, видни граждани на римската република *(Senatus populusque Romanus)*, по чието поръчение те действували без да променят старото съдържание и осветените традиции на онаследената *Res Publica*. Нещо повече, през II в. от н. е. т. нар. добри императори (Нерва, Траян, Хадриан, Марк Аврелий) успели да се прославят като радетели на старите римски добродетели, охраняващи *mores maiorum* и дори да си извоюват славата на сенатски императори, които пазят и съдействуват за развитието на старите републикански традиции.

С управлението на Август най-тясно се свързва представата за териториалното и организационното изграждане на световната римска империя: редът в огромните земи, които се простирали от Ламанш до Ефрат и от Либийската пустиня до Дунав; реформите в управлението на провинциите, новите постижения в областта на търговията, съобщенията и икономиката, както и формулирането на принципите на римската външна политика — това са исторически постижения от голям мащаб, които, запазили частично валидността си в течение на векове (Suet. Aug. 44 sqq.). Началото в реформите на Август бележи новото административно устройство на империята. Разделението на провинциите на императорски, в които били настанени по-голямата част от армиите (Египет, Сирия, Галия, Германия, Испания, Мизия и др.), и сенатски, които били почти демилитаризирани (Африка, Азия, Бетика, Нарбония, Сицилия, Македония) не само имало неоспорими предимства за принцепсите, но се отразявало благоприятно и върху провинциалното население (Vell. Pat. II 96; Suet. Aug. 47; Cass. Dio LIII 12, 5-7; 13, 1). Постепенно неуреденото стопанство на републиканското провинциално управление отстъпило пред практиката, ориентирана към твърдо установени норми и принципи, която безусловно много повече отговаряла на интересите на провинциите; към нея спадало и твърдото заплащане на провинциалните управители, което допринесло за предпазването на провинциите от предишната експлоатация. Своето предимство показвала и практиката на продължаването на мандата на провинциалните управители, което имало за резултат по-голям политически континюитет; при това силната власт на принцепса означавала и възможност за контрол над дейността им, която с това загубила доста от предишната си квазимонархическа сила. (Suet. Aug. 47; Cass. Dio LIII 12-16).

В тази връзка би трябвало да се спомене и достъпът, който *ordo equester* получил до кариерата на провинциалната администрация. Произхождащите от конническото съсловие *procuratores* (най-знатният пост, запазен само за конници, бил този на *Praefectus Aegypti)* съставяли най-важната опора на императорското управление в провинциите. За това и организираният във всички провинции култ към императора бил вероятно искрена реакция от страна на провинциите спрямо новите структури на Августовата провинциална администрация, която открила нова епоха в отношенията на *urbs aeterna* към техните зависими територии.

Но вниманието на първия принцепс било насочено не само към административните реформи, които отдавна трябвало да се извършват, но и към подобряване на инфраструктурата. Преустройството и разширяването на пътищата, които свързвали Рим с всички области на империята било, наред с вътрешната сигурност и стабилност, най-важната предпоставка за разгръщането на икономиката и търговията (Средиземно море = *mare nostrum);* (Suet. Aug. 30, I; 32; Cass. Dio LIII 22, I sqq.; LIV 8, 4). Така например желаните производства на Юга (вино, зърно, зехтин, помади) стигнали до Галия и Германия, където

могли да бъдат изгодно разменени с други (коне, оръжия, дървен материал и др.) На мирното състояние вътре в империята отговаряла една външна политика, която се стремяла според възможностите си да изглажда конфликтите по дипломатичен път. Не необуздан устрем към експанзия, а внимателно премерени, военно и политически добре обмислени граници на имперската територия, определя в голяма степен целите на външната политика на Август — с малки изключения като напр. експанзивната политика към германите, която обаче могла да бъде незабавно коригирана (напр. границата на Елба); (Suet. Aug. 21). Приписваният на самия Август принцип на отбранителната политика и неговото действие би трябвало да бъде отнесен не само за времето на управление на първия принцепс, но и за целия императорски период, като белег на римската външна политика (Cass. Dio LIV 9, I). Като инструменти за осъществяването на тази концепция служели, от една страна, постоянно стациониращите по границите на империята (Рейн-Дунав-Ефрат) легиони, и от друга — един *cordon sanitaire* от съюзни чуждестранни владетели (т. нар. клиентни държави), които, в замяна на признатия им суверенитет, трябвало да допринесат за отбраната на застрашените граници (Suet. Aug. 48; 60).

Но не само в областта на политиката, администрацията и икономиката принципатът влял нови импулси. Също толкова важни стимули се създавали и в културната сфера. Принципатът на Август с право станал епохален по значимите постижения в областта на приложното изкуство, архитектурата, поезията и историографията. Многобройните постижения в архитектурата, от които са запазени някои свидетелства, (напр. Олтарът на мира — *Ara Pacis* на Марсово поле в Рим), изразяват духа на времето и същевременно са един вид политически барометър за един от редките случаи в историята на съзвучие между изкуството и политиката, постигнато в епохата на Август (Suet. Aug. 29; 30, 2; Strab. XIV 1, 14; Cass. Dio XLVIII 18, 19; LI 22; LIII 2). Подобна тенденция може да се открие и в поезията. Значими литератори като Хораций, Проперций, Тибул, Овидий и особено Вергилий подготвили почвата за поезия, сближена с принципите на Августовото управление и същевременно създали основата на национална римска литература (Енеида). Твърде скоро, без чувство за малоценност тази литература могла да се мери с гръцките образци, на които дотогава се подражавало. В тази връзка трябва да се спомене и обширното историческо творчество на Тит Ливий, историкът от ерата на Август. Той е автор на едно от най-значителните исторически произведения на древността, което и до днес е един от най-добрите литературни източници за историята на Римската република.

17.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Една голяма част от размирните и изпреварващи се събития след смъртта на диктатора Цезар са изложени от Цицерон — съвременник на Август (106—43 г. пр.н.е.) — в неговата огромна кореспонденция. Тя предлага важни прозрения за преплетените взаимоотношения между водещите политици на епохата, както това може да се види от следващите откъси от писма на Цицерон.

Cicero, ad Atticum, XIV, 12: Путеоли, 22.IV.44 г. пр.н.е.

1. О, мой Атик! Опасявам се, че мартенските иди не ни дадоха нищо, освен радост и отмъщение за омразата и скръбта. Какво само ми съобщават за вас!

Какво съзирам и тук! О, прекрасно, но незавършено дело! Ти знаеш добре, доколко съм аз благоразположен към сицилийците и доколко почетна считам аз тази клиентела. Цезар направи много за тях и то съвсем не нещо, нежелано от мен, въпреки че предоставянето на латинско право на сицилийците бе за мен непоносимо нещо. И въпреки това. . . Но ето че Антоний, като прибра големите пари, обнародва един закон, прокаран от диктатора през комициите, според който сицилийците биват провъзгласени за римски граждани. За подобно нещо не се е и споменавало, докато бе жив Цезар!

2. Октавий се отнася много почтително и дружелюбно към мен. Неговите хора го приветствуваха като Цезар, но не и Филип; аз — също не, защото мисля, че той не може да стане честен гражданин. Толкова много хора има наоколо, които заплашват нашите със смърт!. . . А какво според теб ще стане, когато момченцето пристигне в Рим, където нашите освободители не могат да бъдат в безопасност? Всъщност, те винаги ще си останат славни хора, а поради съзнанието за справедливостта на постъпката си — дори и щастливи. Но ние, ако не греша, сме повалени.

3. Колко отдавна няма за какво да ти пиша!. . . И все пак ти пиша — не за да ти доставя удоволствие с писмото си, а за да те подбудя ти да ми пишеш.

Cicero, ad Atticum, XVI, 21: Путеоли, 11.V.44 г. пр.н.е.

2. Щом отпратих писмоносеца Касий, веднага дойде Балб. О, всеблаги богове! Колко е лесно да се разбере, че той се бои от мира! И ти го знаеш, колко е потáен, но въпреки това, Балб ми разказа за кроежите на Антоний: че той обхождал ветераните, за да одобрят те постановленията на Цезар и да се закълнат, че всички те ще останат в лагера, който ежемесечно щял да бъде наглеждан от дуумвирите. Той се оплакваше от омразата към него и с една дума, всичко казано клонеше към това, че той очевидно е благоразположен към Антоний. Ами как иначе? . . . Няма никаква искреност.

3. Но за мен няма съмнение, че работата върви към война. Та онова бе извършено с храбростта на мъже, които имаха разум на деца! Наистина, кой все още не разбира, че е оставен наследник на царската власт?

Cicero, ad Atticum, XVI, 9: Путеоли, 2/3.XI.44 г. пр.н.е.

1. На първи вечерта получих писмо от Октавиан: той замисля нещо голямо: ветераните, които се намират в Казилин и Калация, той е спечелил на своя страна. Не е за чудене: дава им по 500 денария; мисли да обходи и други селища. Той има предвид войната с Антоний да бъде водена под негово ръководство. Затова мисля, че след някой друг ден вече ще имаме военни действия. Но — кого да последваме? Виж само името му, вгледай се във възрастта му. . . А от мен той иска преди всичко тайна беседа или в Капуа, или някъде там наоколо. Но хлапашка работа е, ако той си въобразява, че това може да стане тайно. Обясних му в писмо, че това е и ненужно, и невъзможно.

2. Той ми изпрати някой си волатерец Цецина — негов близък, който ми съобщи следното: Антоний с легиона „Алауда“ се насочвал към Рим, искал пари от муниципиите и бил построил легиона със знамената му. Искаше ми съвет, да тръгне ли към Рим с 3000 ветерани или да държи Капуа, отрязвайки пътя за настъпление пред Антоний, или пък да отиде при трите македонски легиона, които са на поход при Адриатическо море: той се надява те да са на негова страна. . . Октавиан се обявява за вожд и счита, че ние не трябва да му отказваме подкрепата си. Аз от своя страна го посъветвах да се насочи към Рим. Струва ми се, че ще го подкрепи жалката градска тълпа, простолюдието и дори,

ако съумее да вдъхне доверие, честните люде. О, Бруте, къде си? Какъв удобен случай пропускаш!. . .

Cicero, ad Atticum, XVI, 10: Путеоли, 4.XI.44 г. пр.н.е.

За един ден получих две писма от Октавиан — сега вече, за да пристигна незабавно в Рим: той иска да действува чрез сената. Аз му отговорих, че сенатът не може да се събере до януарските календи; аз действително мисля така. Но той добавя: „по твой съвет“. Какво още? Той настоява, аз пък го увъртам. . . Не се доверявам на възрастта му, не зная, какви са му намеренията. С една дума, не искам нищо без твоя Панза. Опасявам се, че Антоний е силен. . . Наистина, на Варон планът на момченцето не се нрави; на мен пък — напротив. Ако той няма надеждна войска, би могъл да има на своя страна Брут. . . Всеки момент войната ще започне.

Cicero, ad Brutum, XVII, 18: Рим, началото на юни, 43 г. пр.н.е.

При битката за Мутина на Октавиан не бе възложено нищо, а на Хирций може би едно-друго. . . Държавата удържа победа, когато войската на Антоний бе разбита, а самият той — прогонен. Децим Брут извърши обаче тогава толкова много грешки, че победата донякъде ни се изплъзна от ръцете. Противникът бе изплашен, безоръжен, ранен, но нашите военачалници въпреки това не тръгнаха да го преследват. Така Лепид спечели време, през което впоследствие ни се наложи да изпитаме на собствения си гръб неговата безхарактерност, известна ни толкова отдавна, при това — да я изпитаме в час на върховно изпитание. Октавиан пък, който засега все още се съобразява със съветите ми, макар и с блестящи заложби, а и удивително целеустремен, повярва на дадената му от безразсъдни писма и измамни доноси надежда, че каквото и да се случи, идната година щял да получи консулство. . . Играят си игра с нас, Бруте, а помисли си сáмо за необуздаността на войниците, за високомерието на военачалниците! Всеки един от тях иска да получи такова положение и влияние в държавата, което да е равностойно на военната сила, поставена в негово разпореждане: никакво разумно обяснение, никаква сдържаност, никакъв закон, никакво благонравие или пък чувство за дълг вече биват зачитани. Твърде отдавна виждах приближаването на всичко това — ето защо исках да изтърся италийския прах от краката си. Ти беше този, мой Бруте, който настоя във Велия да се завърна в Рим. На мен ми беше, разбира се, твърде тягостно да се завърна в същия този Рим, който ти искаше да напуснеш: но въпреки всичко аз поех натам, пристигнах в града и там без всякакво оръжие успях да разклатя устоите на Антоний и предложената ни от Октавиан закрила срещу престъпната мощ на оногова бе осигурена и подсилена чрез съвета и личността ми. Ако той последва съветите ни, без съмнение няма да ми липсват нито закрила, нито сигурност. Но ако над Октавиан надделее съветът на подлеците, ако младостта му попречи да се нагърби с бремето на мисията, то тогава ти ни оставаш единствената надежда. Затова — бързай насам, заклевам те! — и спаси от гибел държавата.

Плутарх от Херонея (около 50–120 г. от н.е.) — автор на биографии на забележителни римляни и гърци, предлага една картина на отношенията между Цицерон, Октавиан и Антоний в избраната част от биографията на Цицерон.

Plutarch., Cicero, 45sq.

45. Изложих видимите причини за тяхната дружба, които обикновено се споменават. Но всъщност, Цицерон се сближил с Цезар най-вече поради ненавистта си към Антоний, а и заради неговата вродена слабост към почести; той разчитал да използува в политиката си силите на Цезар, а пък младежът така го коткал, че чак го наричал свой баща. Негодувайки по повод на това, Брут в писмата си до Атик обвинява Цицерон, че той, сближавайки се с Цезар от страх пред Антоний, търси очевидно не свобода за родината, а благосклонен господар за самия себе си. Но неговия син, който се учел при философите в Атина, Брут приел при себе си, поставил на висш команден пост и нееднократно му възлагал поръчения, успешно изпълнявани от него. По това време могъществото на Цицерон в Рим достигнало своя апогей. Рапореждайки се с всичко, както пожелае, той прогонил Антоний, настроил срещу него всички и проводил да се борят с него двамината консули Хирций и Панза. Същевременно той убедил сената да предостави на Цезар ликтори и отличителните знаци на преторската власт като на борещ се за родината човек. Но когато Антоний бил победен, двамата консули — убити, а войските им, завръщайки се от бойното поле, се присъединили към Цезар, сенатът, опасявайки се от младежа, покровителствуван дотолкова от съдбата, се опитал с почести и дарове да отцепи войските от Цезар, с което го лишавал от военна сила под предлог, че след бягството на Антоний вече нямало нужда от защита. Цезар пък от своя страна, стреснат от този обрат на събитията, проводил свои хора при Цицерон, за да го молят и убедят да издействува консулска власт за двама им, като след встъпването в длъжност Цицерон щял да се разпорежда с всички дела, както реши и да ръководи младежа, търсещ уж само титли и слава. Цезар признавал, че се страхува от разпускането на войските и тъй като рискувал да остане в изолация, навреме се възползувал от властолюбието на Цицерон, подбуждайки го да се кандидатира за консул и обещавайки му подкрепа при изборите.

46. Цицерон е един възрастен човек, в крайна сметка подлъган и измамен от един младеж: той подкрепил неговата кандидатура и превърнал сената в послушно негово оръдие. Тогава бил подложен на обвинения от страна на свои приятели, а малко по-късно и самият той си дал сметка, че е погубил себе си и е пожертвувал свободата на народа. Тъй като Цезар, набрал сили и станал консул, се отдръпнал от Цицерон и станал приятел на Антоний и Лепид. След като слял войските си с техните, той поделил между тях върховната власт в държавата, като да е някаква частна собственост. Те внесли в списъците на проскрибираните повече от 200 дýши, които било решено да бъдат умъртвени. Измежду всички спорни въпроси, най-продължителни препирни предизвикал въпросът за включването на Цицерон в списъка; Антоний не бил склонен към никакъв компромис, ако Цицерон не бъде убит пръв; Лепид подкрепял Антоний, а Цезар се противопоставял на двамата. Три дни продължили техните тайни преговори близо до града Бонония, където те се събрали в една местност, отдалечена от военните лагери и обкръжена от река. Говори се, че през първите два дни Цезар се борил за Цицерон, но на третия отстъпил и го пожертвувал. Те сключили следната сделка: Цезар отстъпил Цицерон, Лепид — брат си Павел и Антоний — Луций Цезар, който му се падал чичо по майчина линия. Така те се лишили, поради неудържимата си злоба, от способността да разсъждават като човеци или

по-скоро, показали, че няма по-свиреп звяр от човека, който представлява съчетание от низки страсти и жажда за власт.

Откритият в Анкира надпис (Monumentum Ancyranum), който съдържа политическия отчет (Res gestae) на Август, е редактиран от самия него; след смъртта му надписът бил издялан на стените на Августовия мавзолей на Марсово поле в Рим (гл. 1–2).

1. На деветнадесетата година от рождението си по свой пóчин и на свои разноски събрах войска, чрез която върнах на държавата свободата, потъпкана от господството на една политическа групировка. За тези дела сенатът ме вписа в своя състав с почетен декрет през консулството на Гай Панза и Авъл Хирций, като същевременно ми даде мястото на консулар при изказване на становище и правото на империум. Когато бях претор, сенатът ми нареди да взема мерки заедно с консулите, щото държавата да не понесе някаква щета. А през същата година народът ме избра за консул и триумвир за уреждане на държавните дела, тъй като и двамата консули паднаха убити по време на война.

2. Тези, които убиха моя баща, изпратих в изгнание чрез законни съдебни решения, като така отмъстих за тяхното престъпление. По-късно, когато те обявиха война на държавата, аз двукратно ги победих на бойното поле.

Макар и съставена три столетия след събитията, римската история на Дион Касий е един неоценим извор за Принципата, тъй като съдържа ценни подробности, почерпени от недостигнали до нас извори.

Cassius Dio, L, 1sqq.

1. Римският народ бе лишен от демократията, без обаче да премине съвсем към единовластие; Антоний и цезарят управляваха държавните дела при равни права, но въпреки че повечето от тях бяха поделени помежду им, а останалите уж се считаха за общи, всъщност, колчем някой от двамата успяваше в нещо да надделее, присвояваше си го. По-късно обаче, когато Секст загина, арменският цар бе заловен, войските на цезаря — умиротворени, а партите бяха принудени да не създават проблеми, Антоний и цезарят съвсем открито се обявиха един срещу друг, а народът беше поробен. Причини за войната и недоверието се намериха. Антоний обвиняваше цезаря, че е отстранил Лепид от управлението на държавата и че си е присвоил земите и войската на Секст и Лепид, въпреки уговорката тя да остане обща за двамата. Затова той предявяваше претенции към половината от земята и войниците, тъй като те били рекрутирани в онази част на Италия, която била считана за обща собственост. Цезарят пък обвиняваше Антоний, че е обсебил Египет и други някои страни, без да е бил хвърлян жребий, че е убил Секст (когото самият той уж бил пощадил милостиво) и че като е измамил, пленил и оковал арменския цар, е създал лоша репутация на римския народ. Цезарят също си искаше половината от плячката. Освен това, той винеше Антоний заради Клеопатра и децата ѝ, които бил припознал за свои, надарил ги богато и най-вече — нарекъл едного от тях Цезарион, причислявайки го така към рода на Цезар.

2. Ето в какви неща те взаимно се обвиняваха и по този начин търсеха да оправдаят някак си своето поведение. Общуваха помежду си отчасти чрез лични писма, отчасти чрез публични речи от страна на цезаря, а от страна на Антоний — най-вече чрез официални послания. Под различен претекст изпращаха вестители, изисквайки съдебните власти да се произнесат възможно най-бързо

по изложените обвинения, като същевременно продължаваха да се следят един друг. А междувременно трупаха средства, уж за нещо друго, но подготвяйки всъщност всичко необходимо за водене на война. Това продължи, докато станаха консули Гней Домиций и Гай Созий — и двамата привърженици на Антоний. Тогава вече не остана нищо скрито; двамата започнаха явна война помежду си. Случи се следното. Домиций не предприе нищо, защото беше препатил човек, но Созий, който не бе все още натрупал горчив опит, незабавно предприе редица стъпки в интерес на Антоний и в ущърб на цезаря. И той наистина би осъществил замисленото, ако не бе му попречил трибунът Ноний Балб. Цезарят пък на свой ред изглежда е подозирал, какво му се готви, но — без да го подценява — не искал да даде отпор, започвайки с това открита война срещу Антоний. Той престанал да се появява в сената и напуснал Рим, измисляйки някакъв предлог за отсъствието си. Сторил това, за да размисли в покой над известията, които му носели, и едва след това да започне да действува. Но по-късно той се върнал в сената, охраняван от войници и приятели със скрити мечове. Седнал между консулите на своето кресло, той заговорил бавно и въздържано в своя защита, излагайки многочислените си обвинения срещу Антоний и Созий. Когато видял, че нито някой от консулите, нито друг някой от присъствуващите дръзнал да каже нещичко, той призовал сенаторите отново да се съберат в уречен от всички ден, като дал да се разбере, че ще докаже с документи провиненията на Антоний. Консулите, които нито посмели да му отговорят, ни пък можели да си премълчат, решили да оставят Рим в неведение и в навечерието на уречения ден преминали при Антоний, следвани от немногобройна група сенатори. Научил за станалото, цезарят обявил, че ги е пуснал доброволно, като се надявал така да не даде повод никому да помисли, че е бил изоставен от тях поради някакво провинение. Добавил също, че позволява и на други привърженици на Антоний да преминат необезпокоявани на негова страна.

Най-прочутият историограф на римската императорска епоха, П. Корнелий Тацит (около 55—116 г.) предлага в своя обзор в „Анали“ разсъждения върху пътя към упадъка на Римската република и установяването на Принципата.

Tacitus, Ann., I, 2 sq.:

2. Когато след гибелта на Брут и Касий републиканската войска престана да съществува и Помпей бе разбит при Сицилия, Лепид бе отстранен от държавните дела, а Антоний загина, на юлианската партия не ѝ остана друг вожд, освен цезаря; след като се отказа от званието триумвир, той, наричайки се консул и уж задоволявайки се с трибунската власт заради възможността да защищава правата на простия народ, покори първо войниците с прояви на щедрост, тълпата — с раздаване на хляб, а всички заедно — със сладостните блага на мира. После, малко по малко набирайки сила, той започна да замества със собствената си личност сената, магистратите и законите, без при това да среща някакво противодействие, защото най-непримиримите бяха паднали в сраженията или при проскрипциите, а останалите знатни люде, обсипани с богатства и почести според своята степен на готовност към раболепие и издигнали се благодарение на новия ред, предпочитаха безопасното настояще пред изпълненото с опасности минало. Не се измъчваха от новото състояние на нещата и провинциите: та нали именно поради съперничеството на знатните и алчността на магистратите доверието към властта, което те някога изпитвали към сената и народа, било подкопано, а законите, нарушавани от насилието, машинациите и най-сетне — от корупцията, престанали да бъдат надеждна защита за когото и да било.

3. И тъй, Август, в стремежа си да утвърди своето господство, издигна Клавдий Марцел — още съвсем младия син на сестра си, като го направи върховен жрец, курулен едил и Марк Агрипа — човек от незнатно потекло, но отличен военачалник, който поделял с него славата на победите; нему Август предостави консулство за 2 поредни години, а по-късно, когато Марцел почина, прие го за свой зет. На заварените си синове Тиберий Нерон и Клавдий Друз той даде императорски титли, въпреки че тогава всичките му деца бяха все още живи. Август прие в цезаровия род и синовете на Агрипа Гай и Луций, като желаеше страстно още преди да снемат момчешкото си одеяние да бъдат провъзгласени за принцепси на младежите, а по-нататък да бъдат избрани за консули, въпреки че външно уж се противопоставяше на това. След като Агрипа почина и смъртта отнесе Луций Цезар на път към испанските войски, а Гай — на завръщане от Армения, като злата им съдба бе ускорена и от кроежите на мащехата им Ливия, а Друз още преди това бил умрял, на принцепса му остана единствено завареният му син Нерон. Тогава към него бе насочено цялото внимание. Август го осинови, взе го за свой съуправник и подели с него трибунската си власт; и вече не благодарение на тъмните машинации на Ливия, както по-рано, а съвсем открито започнаха да го почитат и хвалят във всички войски. Нещо повече — Ливия дотолкова съумя да подчини престарелия Август, че той заточи на остров Планазия единствения си ро́ден внук Агрипа Постум — един младеж с голяма телесна сила, буен, неулегнал, но неуличаван в никакво престъпление. Наистина, начело на осемте легиона по река Рейн Август постави все пак сина на Друз—Германик и нареди на Тиберий да го осинови, но желателно било фамилията да се укрепи с допълнителна опора. По това време нямаше войни, с изключение на войната срещу германите, която бе продължена по-скоро за да бъде измит позорът от поражението и гибелта на цялата войска на Квинтилий Вар заедно със самия него, отколкото от стремеж да се разшири обсега на римската власт или заради получаване на богата плячка. Вътре в страната всичко бе спокойно — същите неизменни названия на длъжностните лица; които бяха по-млади, бяха родени след битката при Акциум, но дори и старците — и те повечето бяха родени по време на гражданските войни. Имаше ли още хора, които бяха виждали републиката със собствените си очи?

Cassius Dio, LIII, 11 sqq.: За новото устройство на Августовата държава

11. Докато цезарят четял това, разнородни чувства вълнували сенаторите. Малцина знаели за неговия замисъл и затова изразявали одобрение. Всред присъствуващите едни приели думите му с подозрение, други им повярвали и поради това и двете страни се възхищавали: първата — на хитростта му, втората — на намеренията му,и същевременно се възмущавали — едни от начинанието му, а други — от промяната в мнението му; защото някои вече ненавиждали републиканското устройство, тъй като то неизбежно пораждало смутове и били доволни от промяната в държавната уредба, симпатизирайки на цезаря. Но ако всички тях ги вълнували различни чувства, то мненията им съвпадали. И ето, че онези, които повярвали в искреността на произнесените думи, не можели да изразят радостта си: едни от страх, други — от трепетно очакване; тези пък, които не повярвали, изобщо не се осмелили да го порицаят или изобличат: едни, защото се страхували, други — защото не желаели. И така, вярвали му всички — едни по принуда, други — лицемерно. А да го хвалят някои не смеели, други не искали, но и докато четял, и след това често се чували викове: молели го да

поеме еднолично властта и привеждали какви ли не доводи в полза на това предложение, докато най-сетне не го „принудили“ да поеме управлението на държавата. Веднага приели постановление на неговите телохранители да се заплаща двойна заплата в сравнение с тази на останалите войници, за да пазят добре цезаря. И така, той пожелал някак си справедливо да установи монархията.

12. Така той затвърдил своето господство чрез авторитета на сената и народа. Но тъй като той все пак искал да изглежда републиканец, то поемайки лично грижата за обществените дела, които изисквали особено внимание, той заявил, че няма да управлява всичките провинции, а над онези провинции, които поема, няма да упражнява властта си завинаги; така той върнал на сената послабите провинции, защото те живеели в мир и не воювали, а той самият взел по-силните, тъй като били ненадеждни и опасни или пък граничели с вражески племена, или били недостатъчно мирни. И уж всичко ставало така, за да може сенатът безопасно да извлича доходи от най-добрите райони от империята, а самият той да поема опасностите и трудностите, но всъщност — за да можело сенаторите да бъдат обезоръжени и лишени от способността да водят война, а самият той да разполага и с оръжие, и с войска. В съответствие с това било решено, че на народа и сената принадлежат Африка, Нумидия, Азия и Елада с Епир, земите на Далмация и Македония, Сицилия, Крит и част от Либия около Кирена, Витиния и съседния Понт, Сардиния и Бетика; към цезаря преминали: останалата част от Иберия (областите на Тараконските и Лузитанските земи) и всичките Галии — Нарбонска, Лугдунска, Аквитания, Белгика, както и самите гали заедно с техните съседи; защото някакви келти, които ние наричаме германи, били заели цялата околорейнска Белгика и ѝ били дали названието Германия; тя достига нагоре до местата, откъдето реката извира, а надолу — до Британското море. Тези провинции, а също и Сирия, наричана „междупланинска“, Финикия, Киликия, Кипър и Египет също преминали към цезаря. По-късно той дал на народа Кипър и Нарбонска Галия, а взел за себе си Далмация. Така постъпили впоследствие и с другите провинции, както ще проличи от изложението ни по-нататък. Споменатите области аз изброих поотделно, тъй като понастоящем всяка от тях има отделно ръководство, но първоначално те се управлявали по две-три едновременно. Останалите провинции аз не споменах, защото някои са присъединени по-късно, а други — макар и завоювани — още не желаели да се подчинят изцяло на римляните и на тях или се предоставяла автономия, или бивали поверявани на отделни местни владетели. Поставените под римска власт след описвания период неизменно минавали към цезаря.

13. По такъв начин били поделени провинциите; и все пак цезарят, в желанието си още повече да увери сенаторите, че не замисля никакво подобие на монархия, поел управлението над своите провинции за срок от 10 години. Той обещал за уговорения срок да въведе там съответния порядък и дори в разгорещението си добавил, че ако успее по-рано да се справи, то на часа́ ще ги върне на сената.

Sueton, Aug., 28

Възстановяване на републиката замислял двукратно: първо, веднага след победата над Антоний, тъй като помнел честите му упреци, че той бил единствената спънка за осъществяване на това; после — когато, изтощен от продължително боледуване, извикал в своя дом магистратите и сенаторите и им предал отчетите на империята. Но като размислил, че в качеството си на частно лице би бил изложен на ред опасности и че е неразумно да остави държавата в ръцете на повече хора, настоял да си задържи властта; и не е съвсем сигурно, дали резултатите или намеренията му са по-добри. Намеренията си, които често излагал пред всички, потвърдил с едикт, включващ следните слова: „Нека ми бъде дадена възможност да закрепя държавата здрава и невредима, да събера на мястото ѝ плодовете на своите стремежи, прославяйки себе си като създател на най-доброто държавно устройство; а на смъртния си одър нека отнеса със себе си надеждата, че основите, върху които съм поставил държавата, ще останат непоколебими.“ И изпълнил обещанието си, полагайки всички усилия никой да не съжалява за новото устройство. Рим, който не бил украсен, както изисквало величието на империята, а и понеже бил изложен на пожари и наводнения, Август така разхубавил, че с право се гордеел, твърдейки, че го е наследил тухлен, а го е завещал мраморен. И направил всичко, което би могло да прозре човешкият разум, за да защити и занапред града.

Cassius Dio, LIII, 13, 15 sqq.: За начина на Августовото управление на провинциите

13. . . . След това той се разпоредил сенаторите да управляват и двете категории провинции, с изключение на Египет: само начело на тази провинция той поставил конник, по причини, които вече споменах. После той заповядал наместниците в сенатските провинции да се избират ежегодно по жребий, с изключение на привилегированите поради многодетност или сключване на брак; и за да бъдат те изпращани по местоназначение от общото събрание на сената и за да не носят мечове и военни дрехи, издал специална наредба; той заповядал също с названието „проконсули“ да се именуват не само двамата предали годишните си пълномощия консули, а също и следните категории хора: току-що отслужилите своята служба претори или просто преторите; те следвало да имат толкова ликтори, колкото се полагало обикновено в рамките на града, а отличителните знаци на властта да се приемат веднага щом излязат извън помериума и да ги носят постоянно до отслужване срока на службата си. Той се разпоредил за другите наместници да ги назначава лично; те щели да се наричат негови легати с чин пропретори, дори ако са били консулари. Тези две магистратури били извънредно разпространени през републиканско време, затова названието „претор“ той дал на назначените от него наместници като титла, свързана изконно с войната и ги нарекъл „пропретори“, а консулската титла предоставил на другите, по-мирни наместници, наричайки ги „проконсули“. Самите титли „консул“ и „претор“ той запазил за самата Италия, а на магистратите, управляващи извън Италия, дал названията на заместниците им. По този начин той направил така, щото назначените от него магистрати да носят титлата „пропретори“ и да управляват повече от година — колкото искал самият цезар; те носели военно одеяние и меч, с който имали право да налагат наказание на войниците. Та има ли проконсул, пропретор или наместник, който имал правото да носи меч, без да е упълномощен да наказва войниците; но както на сенаторите, така и на конниците това право се предоставя, ако им е позволено да носят меч. Ето какво би могло да се каже по този повод. Всички пропретори имали 5 ликтори, а онези, които произлизат не от консулари, се именуват според този брой. Наместниците и от двата типа звания приемат отличителните белези на упражняваната власт, когато влизат в поверената им област и незабавно ги свалят, когато изтече срокът на техните пълномощия.

15. Такъв бил установеният ред в провинциите, които принадлежали на народа. А в онези, които се наричали императорски, а разполагали и с повече от един легион, се изпращали наместници, назначавани от самия цезар — повече измежду преторите, но имало и квестори или други длъжностни лица,

изпълняващи някаква друга длъжност, стояща между квестурата и претурата. Такава била работата със сенаторите. А измежду конниците (както бъдещи сенатори, така и останалите — за разликата между тях споменах по-горе), императорът насочва военните трибуни: тези от първи разряд — само в гражданските гарнизони, тези от втори — също и в съюзническите; в тази насока той изцяло следва Цезар. И прокураторите (така наричаме онези, които събират държавните данъци и правят нужните разходи) изпраща императорът по всички провинции — и своите, и дадените на народа; едните се набират измежду конниците, а другите — измежду либертините; изключение правят онези провинции, където проконсулите събират лично данъците от подчинените народи. Императорът дава също своите разпоредби на прокураторите, проконсулите и пропреторите да отпътуват за местата, за които са били определени. Именно тогава се наложила практиката да се заплаща възнаграждение на споменатите и другите длъжностни лица. Наистина, още в минали времена на някои от тях се отпускали средства от хазната за извършване на всичко, свързано с изпълнението на длъжността им, но при цезаря те за пръв път започнали да получават редовно определено по размер заплащане. Той бивал установяван на различно основание за отделните магистрати, но винаги — съобразно нуждата; дори и названието на прокураторските рангове произлизало от величината на изплащаната им парична сума. Но на всички магистрати се нареждало едно и също, а именно: те нямали право да набират войници и да вземат данъци, по-високи от установеното, освен ако за това не е издавано специално постановление на сената или императора; а когато в провинцията пристигал новият наместник, дотогавашният бил задължен веднага да напусне провинцията и да се завърне в Рим до три месеца, без да се задържа по пътя.

16. Накратко, такива именно правила били въведени по онова време. Всъщност, на цезаря му била гарантирана еднолична власт във всичко и завинаги, тъй като той се разпореждал с парите (на думи той уж отделил държавното имущество от частното, но всъщност и първото изразходвал както самият той реши) и бил главнокомандуващ на войската. И наистина, когато срокът от 10 години изтекъл, то му бил гласуван още един 5-годишен срок, после отново 5, после — 10, за пети път — пак 10, така че на практика той господствувал цял живот. Поради това и следващите императори, въпреки че те били избирани не за определен срок, а пожизнено, все пак на всеки 10 години уреждали празници, като че обновявайки своята власт; така се прави и до днес. Още преди това, когато се обсъждал въпросът за отказването от царска власт и за поделянето на провинциите, цезарят получил множество почести; било постановено например, в негова чест, като на победител над врага и спасител на гражданите, пред двореца му да се поставят лаври, а над тях да се окачва дъбов венец. Дворецът му се наричал „палат“ не защото било решено да го нарекат така, а понеже цезарят живеел на Палатинския хълм и домът му взел част от славата на самия хълм, където някога живеел и Ромул. Поради това, ако императорът обитава някъде другаде определен дом, то обиталището му запазва названието си „палат“. А когато на думи цезарят удържал даденото обещание, то сенатът и народът му дали името Август. По онова време, когато те пожелали да го нарекат някак особено, предлагайки всеки различни имена, а на него самия му се харесвало да го наричат Ромул, но се отказал, за да не го заподозрат в стремеж към царска власт; така че дали му прозвището Август, с което намеквали за наличие на нещо свръхчовешко у него. Защото римляните наричат „август“ всяко достойно за почит, свещено нещо. Оттук и на гръцки него, като свещена особа, го именуват „себастос“, т.е. — „внушаващ благоговение“.

Tacitus, Ann., IV, 5: Преглед на легионите в Римската империя

Италия била охранявана от два флота и в двете морета: единият — на пристан в Мизен, другият — в Равена, а близкото крайбрежие на Галия било пазено от кораби с таран, пленени в битката при Акциум и изпратени от Август заедно с нужния брой гребци на Юлиевия форум. Но основната сила били осемте легиона по Рейн, които представлявали защита едновременно и срещу германи, и срещу гали. Умиротворените неотдавна испански области били заети от 3 легиона. Мавритания била дадена в дар на цар Юба от римския народ. Останалите африкански земи се държали в подчинение от 2 легиона, още толкова имало в Египет, а огромното пространство от Сирия до реката Ефрат било охранявано от 4 легиона; в съседство с тях властвували царете на иберите, албаните и на други народи, които били пазени от нападенията на граничещите с тях държави от нашето величие. Тракия била управлявана от Реметалк и синовете на Котис; по бреговете на Дунава били настанени 2 легиона в Панония и 2 — в Мизия; също толкова имало и в Далмация; поради разположението на тази област те можели да подпомогнат дунавските легиони откъм тила им, а ако и на Италия трябвало да се помогне, то и дотам не било далече. Всъщност, Рим имал и собствена войска: 3 градски и 9 преториански кохорти. Те били набирани почти само в Умбрия и Етрурия, а също и в Лациум, и най-старите римски колонии. В удобни места из провинциите били разположени и съюзнически триреми, коннически отряди и помощни кохорти, почти равни на легионите по брой на войниците; впрочем тук е невъзможно да бъдем точни, тъй като в зависимост от обстоятелствата тези войски се прехвърляли от едно място на друго и числеността им ту нараствала, ту намалявала.

17.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Проучете по какъв начин Октавиан постига властта? Какви заключения се налагат при това за характеристиката на Август?
2. Доколко историческото дело на Август представлява крайъгълен камък в римската история?
3. Република или монархия: как може да се характеризизира същността на властта на принцепса?
4. Как влияело обожествяването на Август по отношение на по-нататъшното развитие на Принципата?
5. Какви основни промени в структурата на Imperium Romanum произтичат от господството на Август?

17.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

43 г. пр.н.е.

Антоний, Лепид и Октавиан — *triumviri rei publicae constituendae;* проскрипции

42 г. пр.н.е.

Битката при Филипи, смъртта на Брут и Касий, убийците на Цезар

31 г. пр.н.е.

Битката при Акциум, смъртта на Антоний; Октавиан е „първият мъж“ в държавата

27 г. пр.н.е.

Октавиан слага изключителните си пълномощия пред сената — „възстановена е Републиката“. Същевременно той получава почетната титла Август и с това изгражда своята власт на основата на всеобщия консенсус.

23 г. пр.н.е.

Август получава *tribunicia potestas, imperium proconsulare maius.*

20 г. пр.н.е.

Август спечелва престиж чрез спогодба с партите, които връщат взетите в плячка римски бойни знаци преди 33 години.

9 г. пр.н.е.

Поражението на Квинтилий Вар поставя задачата за експанзивна политика срещу германите.

14 г. от н.е.

Смъртта на Август

Августова класика, дивинизация, императорски провинции, сенатски провинции, auctoritas principis, aureum saeculum, clementia principis, consensus universorum, cura legum et morum, pater patriae, princeps, res publica restituta, securitas, vindex libertatis.

17.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Светоний. Божественият Август. – В: Гай Светоний Транквил. Дванадесетте цезари. София. 1981.

А. Б. Егоров. Рим на грани эпох: Проблемы рождения и формирования принципата. Ленинград. 1985.

Н. А. Машкин. Принципат Августа. Москва. 1949.

T. Adam. Clementia principis. Stuttgart. 1970.

A. Alföldi. Der Vater des Vaterlandes im römischen Denken. Darmstadt. 1971.

A. Alföldi. Oktavians Aufstieg zur Macht. Bonn. 1976.

H. Bengtson. Kaiser Augustus. Sein Leben und seine Zeit. München. 1981.

J. Béranger. Recherches sur l'aspect idéologique du principat. Basel. 1953 (Schweiz. Beiträge zur Altertumswiss. 6).

A. Bergener. Die führende Senatorenschicht im frühen Prinzipat (14–68 a. Chr.). Bonn. 1965.

J. Bleicken. Zwischen Republik und Prinzipat. Zum Charakter des Zweiten Triumvirats. Göttingen. 1990.

J. Buchau. Augustus. Frankfurt a. M.. 1979.

A. R. Burn. The Government of the Roman Empire from Augustus to the Antonines. London. 1952.

V. Ehrenberg. A. H. M. Jones. Documents Illustrating the Reign of Augustus and Tiberius. Oxford. 1955^2.

W. Gardthausen. Augustus und seine Zeit. Aalen. 1964^2. I–VI.

M. Gelzer. Die Nobilität der römischen Kaiserzeit. – Kleine Schriften I. Wiesbaden. 1962. 136 ff.

M. Grant. From Imperium to Auctoritas. Cambridge. 1946.

M. Hammond. The Augustan Principate in Theory and Practice during the Julio-Claudian Period. New York. 1968^2.

R. Heinze. Die augusteische Kultur. Leipzig. 1930.

A. H. M. Jones. The Imperium of Augustus. – Journal of Roman Studies. 41. 1951. 112 ff.

R. Klein (Hrsg.). Prinzipat und Freiheit. Darmstadt. 1969 (Wege der Forschung 135).

H. Kloft. Liberalitas Principis. Herkunft und Bedeutung. Studien zur Principatsideologie. Köln. 1970 (Kölner hist. Abh. 18).

H. D. Meyer. Die Aussenpolitik des Augustus und die Augusteische Dichtung. Köln. 1961 (Kölner hist. Abh. 5).

H. Pistor. Princeps und Patriziat in der Zeit von Augustus bis Commodus. Freiburg. 1965.

A. von Premerstein. Vom Wesen und Werden des Prinzipats. München. 1937 (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-Hist. Klasse 13).

P. Sattler. Augustus und der Senat. Untersuchungen zur römischen Innenpolitik zwischen 30 und 17 v. Chr. Göttingen. 1960.

W. Schmitthenner (Hrsg.). Augustus. Darmstadt. 1969 (Wege der Forschung 128).

Fr. Vittinghoff. Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus. Wiesbaden. 1951.

W. Weber. Princeps. Studien zur Geschichte des Augustus. Stuttgart. 1969^2.

Z. Yavetz. Plebs und Princeps. Oxford. 1969.

Принципатът на Август и неговата конституционна уредба

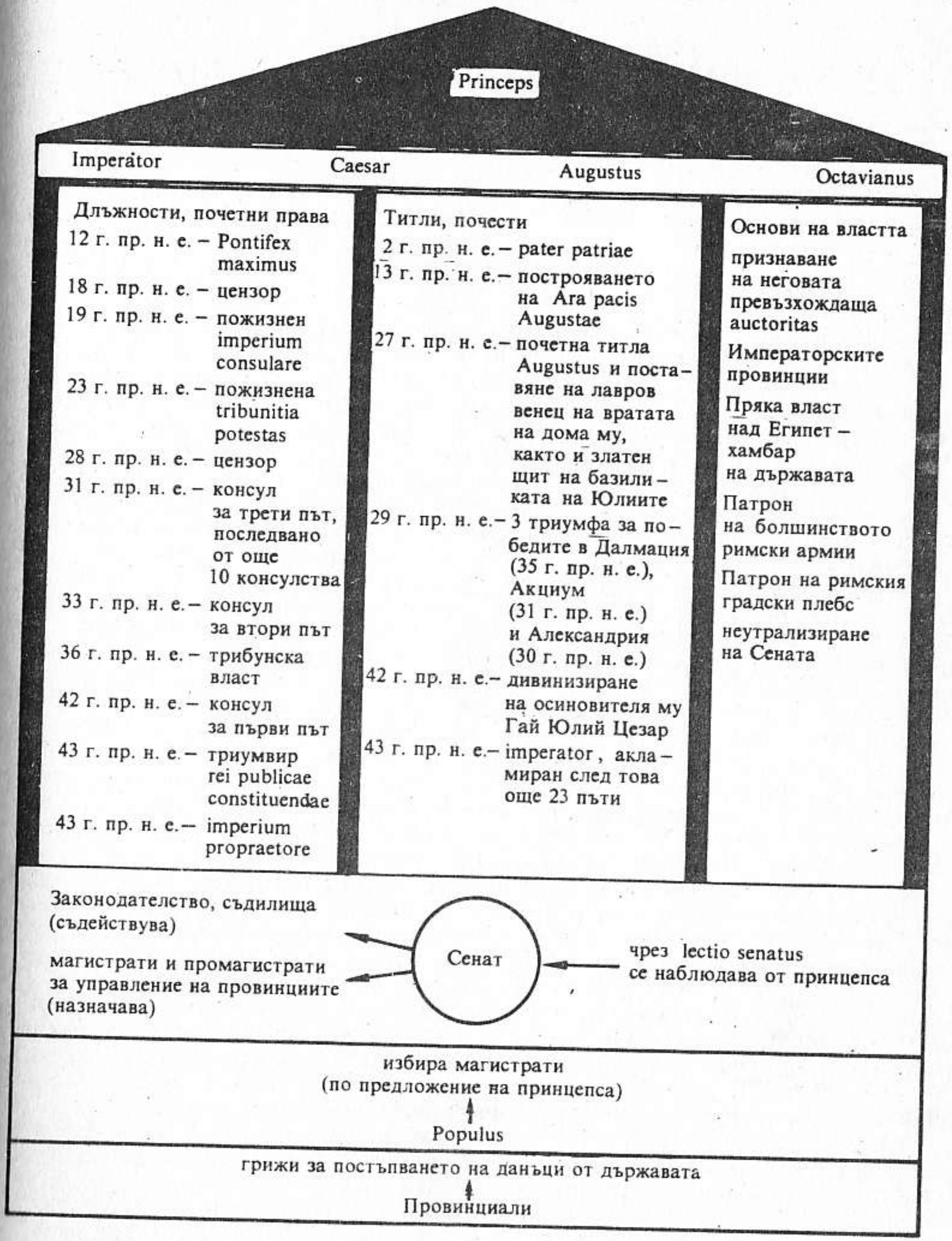

Длъжности, почетни права

12 г. пр. н. е. – Pontifex maximus
18 г. пр. н. е. – цензор
19 г. пр. н. е. – пожизнен imperium consulare
23 г. пр. н. е. – пожизнена tribunitia potestas
28 г. пр. н. е. – цензор
31 г. пр. н. е. – консул за трети път, последвано от още 10 консулства
33 г. пр. н. е. – консул за втори път
36 г. пр. н. е. – трибунска власт
42 г. пр. н. е. – консул за първи път
43 г. пр. н. е. – триумвир rei publicae constituendae
43 г. пр. н. е. – imperium propraetore

Титли, почести

2 г. пр. н. е. – pater patriae
13 г. пр. н. е. – построяването на Ara pacis Augustae
27 г. пр. н. е. – почетна титла Augustus и поставяне на лавров венец на вратата на дома му, както и златен щит на базиликата на Юлиите
29 г. пр. н. е. – 3 триумфа за победите в Далмация (35 г. пр. н. е.), Акциум (31 г. пр. н. е.) и Александрия (30 г. пр. н. е.)
42 г. пр. н. е. – дивинизиране на осиновителя му Гай Юлий Цезар
43 г. пр. н. е. – imperator, акламиран след това още 23 пъти

Основи на властта

- признаване на неговата превъзхождаща auctoritas
- Императорските провинции
- Пряка власт над Египет – хамбар на държавата
- Патрон на болшинството римски армии
- Патрон на римския градски плебс
- неутрализиране на Сената

Законодателство, съдилища (съдействува)

магистрати и промагистрати за управление на провинциите (назначава)

чрез lectio senatus се наблюдава от принцепса

избира магистрати (по предложение на принцепса)

грижи за постъпването на данъци от държавата

18. РАНЕН И СРЕДЕН ПЕРИОД НА ПРИНЦИПАТА

18.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Смъртта на Август (14 г. от н.е.) създала голям вакуум в управлението на Римската световна държава. Рим и провинциите твърде много свикнали с неговото владичество, за да мислят сериозно за възстановяване на старата република. Повечето републиканци загинали в гражданските войни, а за новата империя старата *res publica libera* не била нещо повече от едно благозвучно понятие, както Тацит правилно отбелязва във въведението към своите „Анали" (Tac. Ann. I 1–5). Тази предпоставка и една грижлива подготовка за завземане на властта дали възможност на Тиберий, осиновен син на Август, без големи трудности да встъпи в наследство на починалия си осиновител (Suet. Tib. 21; 23 sqq.; Tac. Ann. I 8). Така дошъл на власт първият от потомците на древната патрицианска фамилия на Клавдиите, а отмиращият с Август род на Юлиите могъл чрез династията на Клавдиите да продължи съществуването си.

По времето на Август римското общество преживяло установяването на ново управление, което се люшкало между държавните форми на републиката и монархията и, въпреки че принцепсът по-скоро му наложил втората, а то постоянно се опитвало да изглежда републиканско, с поемането на властта от Тиберий и неговите наследници бил извършен фактически скокът към монархия. Римският принципат, или т. нар. императорска епоха щял да съществува в създадения от Август вид още две пълни столетия, доказвайки недвусмислено държавническите качества на своя създател. После щели да изминат още две столетия, докато произлезлият от принципата доминат, разтърсван от вътрешни и външни кризи в късната античност залезе в новите структури на християнизираната ранносредновековна Европа. Ако се сравни императорският период с републиканската ера, веднага се налага впечатлението, че императорското време като цяло е лишено от силно вълнуващите и драматични акценти, които характеризирали преди всичко късната република. В цялост историята на Римската империя се характеризира с мирни и уредени вътрешни отношения, както и със стабилност във външната политика, която понякога напълно отстъпвала на заден план. Обявеният от пропагандата на Август и действително настъпилият *Pax Augusta* станал характерен белег за цялата епоха — нещо, което създало солидна основа на Империята.

Духовете се раздвижвали преди всичко около императорите, които идвали на власт след Август, и чиято индивидуалност слагала отпечатък върху стила на управление. Тиберий (14–37), първият приемник на Август, бил способен владетел, който се бил утвърдил като кадърен генерал и администратор още при Август. Но въпреки безспорно преобладаващите положителни страни, върху личността и управлението му пада сянка. Тя се дължи на първо място на крайно критичните и нелишени от тенденциозност оценки на успехите му от Тацит, историка на ранния принципат, който не криел антипатията си към Тиберий (Tac. Ann. VI 50 sqq.).

Управлението на приемника му Калигула (37–41) завършило катастрофално. След четиригодишно злополучно властване, характерно с болезнено нарастваща претенция за власт и безумна мания за разточителство, Калигула станал жертва на дворцов бунт (Suet. Calig. 50; 58; Cass. Dio LIX 29, 6 sqq; Flav. Joseph. 19, 105–114). Когато след убийството му в сената се надигнали гласове, които настоявали за възстановяване на републиката (Suet. Calig. 60) императорската гвардия *(преторианците)* поела инициативата и прокламирала последния жив роднина на Калигула за император (Suet. Claud. 10, 11). Така Клавдий (41–54) се качил на римския императорски трон. Той бил един застаряващ, болнав и презиран мъж, който обаче въпреки всички предвиждания, показал добри заложби за организирана управленска дейност. С него и освободените роби *(liberti)* от обкръжението му добили определящо влияние в административното ежедневие (Flav. Joseph. 19, 2, 1; Suet. Claud. 28 sqq). Те образували гръбнака на едно „кабинетно правителство“, разпределено по ресори, но според модерните мащаби действащо все още твърде елементарно.

Клавдий бил наследен на римския императорски трон от осиновения си син Нерон (54–68). След първите напълно положителни пет години от управлението му, които преминали под влиянието на философа-стоик Сенека, както и на преторианския префект Бур (Suet. Nero 35), се повторило времето на Калигула с цялата му необузданост и безумие (Suet. Nero 27–42). Едно назряващо в западните провинции недоволство сложило край на безчинствата във властта на Нерон. С неговото отстраняване угаснала Юлиевско-Клавдиевата династия, свързана роднински с Август.

В продължение на две поколения след Август на римския императорски трон били демонстрирани повече човешки недостатъци и некадърност, отколкото през целия по-късен императорски период. Фактът, че въпреки това монархическата система оцеляла, се дължи на първо място на поставените от Август здрави основи на принципата и на това, че градовете в Италия и провинциите, същностните ядки на империята, почти не били засегнати от злополучното управление на един Калигула или на един Нерон. Жертвите на тираничните наклонности на Цезар произхождали от сравнително малкия кръг на аристокрацията в самия Рим, която имала достъп до принцепса и контакт с него. Трябва също да се има предвид, че въпреки слабите личности начело на империята, по-голямата част от управленската дейност почти не била засегната. Тя се извършвала с отговорността на една група опитни и кадърни администратори или генерали, върху които дори един император трудно би могъл да влияе. Така се обяснява, че дори в тази епоха *Imperium Romanum* могла да се разшири и да закръгли териториите си. Мавритания, Британия и Тракия били изградени като нови провинции и дори арменският цар трябвало да се отправи за Рим, за да приеме от римския император короната на своята страна (Cass. Dio LXIII 1–6; Suet. Nero 13).

Смъртта на Нерон била последвана от кърваво интермецо. Това преходно време е характерно с поредица от граждански войни, от които най-много пострадала Италия. Те завършили едва когато Веспасиан се възкачил на трона (69–79). Разположената по протежение на държавната граница войска за първи път издигнала свои претенции за власт, и с това показала на всички къде са основите на фактическата власт в държавата. Още управлението на Август се превърнало по принцип в забулена военна монархия. Само така може да се разбере защо при възникването на един политически вакуум легионите, като клиенти на съответните командири, са подкрепяли активно техните претенции за трона. Тава че *Флавиевата династия* предпочела метода на управление на Август и не въвела открита военна монархия, се дължи сигурно на личността на Веспасиан, който искал да управлява при всеобщ *consensus*. Той сполучил да подобри разстроените отношения между двора на императора и сената и по този начин да активизира сътрудничеството между аристокрацията и империята (Tac. Hist. IV 3 sqq., 6). Управлението на Веспасиан приличало на Августовото: староримска добродетел, пестеливост, реформи вътре в страната и укрепване на границите са най-важните точки в програмната дейност на неговото управление.

Синът на Веспасиан, Тит (79–81), наследник на баща си, като император отбелязал същите позитивни начинания, но поради внезапната му смърт, управлението му остава в римската история като един кратък, но и изпълнен с надежди епизод (Suet. Titus 10). Домициан (81–96), брат на Тит и негов приемник, повел изключително динамична, но и успешна външна политика. Той разширил границите на империята в Германия и Британия, където установил Рейнско-Дунавския лимес (Suet. Dom. 6). Но в Рим управлението му протичало под знака на силна сенатска опозиция, която се борела срещу склонността на Домициан към автократизъм, и която и този път била насилствено задушена от императора. Накрая на тази борба Домициан станал жертва на съзаклятие в сената (Suet. Dom. 14–18). С него завършило управлението на Флавиите; укрепилият се сенат поел юздите на властта и за принцепс издигнал от своите редици „най-старият по служба“ сенатор Нерва (Cass. Dio LXVII 15; Eutrop. VIII 1, 1).

Епохата на Флавиите бележи разширяване на императорския кръг от град Рим към Италия. Веспасиан произхождал от италийска муниципия и бил първият от фамилията си, който станал сенатор (Suet. Vesp. 1 sqq). Социалната и географската промяна в произхода на династията предизвикала по-малко шум, отколкото може би би могло да се предполага. С актовете на насилие от страна на Нерон последните остатъци от републиканските фамилии на нобилитета били до голяма степен унищожени. Повечето сенатори били представители на една сравнително нова аристокрация; много от тях идвали от Италия и романизираните провинции, което отново отразявало нарастващото значение на провинциите в отношенията им с Рим. В тази връзка императорският дом на Флавиите е показателен пример за променилите се междувременно обстоятелства. Тази тенденция се засилила от принцепса, осиновен от Нерва и издигнат за негов приемник; Траян бил първият римски император, който произхождал от провинция (Cass. Dio LXVIII 4, 1–2).

Времето на адоптираните императори, започнало след Нерва и намерило в лицето на Траян своя блестящ представител, е било многократно отбелязвано като най-щастливия период в цялата антична история (Cass. Dio LXVIII 4 sqq; SHA Aur. 14, 6; Eutrop. VIII 1, 2). На римския императорски трон се сменили в продължение на две поколения цяла забележителна редица от изключително кадърни владетели, оставили своя отпечатък върху епохата, в която живяли. Следите от щастливото им дело обхващали всички области на *orbis romanum*. При адоптираните императори вътрешната и външната политика, общественото благополучие, културата и провинциите преживявали истински разцвет.

В началото на тази поредица стои произхождащият от Испания Траян (98–117). Управлението му е белязано от приветливостта, която излъчвал императорът в отношението си към всички обществени среди. При него прекъснали процесите за престъпления срещу владетелите — една ракова злина в императорския деспотизъм. Той сполучил също да създаде чудесни отношения с римския сенат и въобще с всеки, който влизал в по-тесен досег с него. Мерките му във вътрешната поитика носели духа на толерантност и хуманност. Във външната политика скъсал с Августовия принцип на отбранителната стратегия и разширил границите на империята зад Дунав и Ефрат. Свързаното с тази стратегия огромно напрежение на силите дало да се разбере за него по-късно. Но така или иначе в Траяново време била създадена провинцията Дакия, с което процесът на романизиране се осъществил и отвъд Дунав (това впрочем може би е причина днешна Румъния например да се числи поне в езиково отношение към романския свят); на изток обаче плодовете от сензационните му завоевания били краткотрайни. Новосъздадените там провинции не могли да бъдат отстояни и още Хадриан бил принуден да се откаже от тях, но това не причинило някакви тежки последици. Нищо не изразява по-добре цялостното впечатление от управлението му сред съвременниците и следващите поколения, отколкото присъденото му почетно отличие optimus princeps. С такава титла след Август не е бил отличен нито един римски император.

Хадриан (117—138) от испански произход като Траян, поставил отчасти по-други акценти в управлението си, различни от тези на възхваляванията си предшественик. Експанзивната външна политика била коригирана и пригодена към методите на управление на сената (Eutrop. VIII 6). Хадриан, който пропътувал надлъж и нашир, и посетил лично голяма част от римската империя, подобно на Траян имал сполука във вътрешнополитическата си дейност. Все пак в един пункт той превъзхождал предшественика си. Почти не е имало император преди него, който да е бил образован като Хадриан: той притежавал широко философско образование с гръцка ориентация, което до края на живота му го отличавало като искрен приятел и ценител на елинската култура. Съществуващата винаги латентно разлика между западните, романизирани части на Империята и елинизирания Изток, която в по-късните периоди на империята щяла да се превърне в противоречие, могла да бъде изгладена от Хадриан или най-малкото — временно преодоляна.

Антонин Пий (138—161) продължил реформаторския курс на Хадриан. Порядъкът на администриране и правораздаване бил допълнен с многостранна социална политика. Правното положение на робите било подобрено и системата на държавната помощ била разширена върху много области (Eutrop. VIII 8).

В духа на предшествениците си изпълнявал задълженията си и Марк Аврелий (161—180), философът на императорския трон. Многостранната му личност ярко се откроила преди всичко благодарение на написаните по време на военни походи „Самонаблюдения", направили още на съвременниците му силно впечатление. По време на управлението му обаче, се показали първите признаци на назряващата криза в империята. Голямата чумна епидемия, жертва на която ставали широки слоеве от населението, както и Маркоманската война, хвърлили сянка върху управлението му (Amm. XXIII 6, 24; SHA Marcus 13, 2, 5.17, 2; 21, 6; Verus 8, 1—2). Така миролюбивият император трябвало против наклонностите си (Cass. Dio LXXI, 3, 2) и против волята си да води продължителни и кървави погранични войни, които, въпреки че преминали много успешно, изтощили империята. С издигането на сина си Комод за съимператор, а по този начин и за наследник на принципата си, Марк Аврелий нарушил действуващия дотогава принцип на осиновяване и така дал възможност за връщане на династичното наследяване на властта, което в миналото причинило толкова разочарования (Marc. 7,5; Cass. Dio LXXII 1, 1; Eutrop. VIII 9; Amm. XXVII 6, 16). Управлението на Марк Аврелий отбелязва края на една епоха в римската история. С властта на Комод вече започна нова ера, в чийто център щяла да бъде кризата на римската империя.

Римската императорска епоха била епоха на градската култура. Тя се характеризира ясно с тенденцията към унификация, т.е. към широко изравняване на регионалните разлики и приближаване на римските провинции и части на империята към гръкоримската цивилизация. Процесът на романизация могъл да остави своите най-дълбоки следи там, където урбанистичните традиции и резултатите им в предишните цивилизации били най-слаби. Това се отнася преди всичко за западните области на империята (Испания, Южна Галия, Африка). По тези места с готовност се приемал латинският език и въобще римският начин на живот именно там могъл да се утвърди най-бързо и най-безпроблемно. По-различно обаче протичало развитието в източните части на държавата. Там от дълго време съществувала гъста мрежа от гръцки селища и градове, свързани със стара културна традиция, равностойна, ако не и превъзхождаща римско-латинската култура, с гръцки облик. Гръцкият език, старото гръцко културно богатство и гръцката традиция в източната част на *Imperium Romanum* оказвали влиянието си до упадъка на древността, а и след него без прекъсване.

Важни носители на романизацията били римските легиони. След изтичане на службата им, отслужилите ветерани често оставали близо до бившите си гарнизони, около които на много места се появили цивилни селища, зародишни клетки на много по-късни градове. Муниципални чиновници от провинциите, както и провинциали, отслужили в помощните войски, получавали след завършване на службата си право на римски граждани. Така социалната база на *civitas Romana* могла да се разшири чувствително. Завършекът на това развитие бил едиктът на Каракала *(Constitutio Antoniniana)*, който удостоил с права на римски граждани всички свободни жители на империята (Cass. Dio LXXVIII 9, 5).

Въпреки че повечето императори от II в. били принудени често от вътрешни или външни обстоятелства да престояват в провинциите на империята, градът Рим не загубил нищо от старата си притегателна сила като сърцевина на империята. *Urbs aeterna* останала и през III в. фактическата резиденция на императора. Това първенство Рим загубил едва когато в резултат на голямата криза в империята през III в. периферните ѝ области получили по-голямо политическо и военно значение, а с това настъпила промяна в политическата динамика.

18.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Tacitus, Ann., I, 7 sqq.: Тиберий поема управлението след смъртта на Август

7. През онова време в Рим започнали да си съперничат по раболепие консули, сенатори, конници. Колкото някой бил по-знатен, толкова повече той лицемерничел и търсел подобаващо изражение на лицето си, за да не изглежда нито че е зарадван от смъртта на принцепса, нито — напротив, че е опечален от началото на новия принципат. Така смесвали те сълзи и радост, скръбно нареждане с ласкателство. Консулите Секст Помпей и Секст Апулей първи се заклели във вярност пред Тиберий; те приели клетвата също и от Сей Страбон — префект на преторианските кохорти и от Гай Тураний — префект по снабдяването с хранителни продукти; след тях положили клетва сенатът, войските и народът. Защото Тиберий започвал всички дела чрез консулите, като че уж се съхранявал предишният, републикански строй и той все още не се осмелявал да властвува; даже едикта, с който Тиберий свиквал на заседание сенаторите, бил издаден от него с позоваване на трибунската му власт, предоставена му още през управлението на Август. Едиктът бил немногословен и съставен изключително сдържано: той възнамерявал да се посъветва относно почестите за починалия му родител; той не бил изоставил грижите около тялото на покойника и това си било оставало единственото му обществено задължение, присвоено от него. Всъщност след смъртта на Август Тиберий определил паролата за преторианските кохорти, като да е вече император;

около него имало стража, телохранители и всичко останало, прието в императорския двор. Войниците го съпровождали на форума и в курията. Той изпратил писма до войските, като да е приел вече титлата принцепс и изобщо в нищо съвсем не се показал умерен, освен в речите, произнасяни в сената. Основна причина за това бил страхът, да не би Германик, зад чийто гръб имало толкова много легиони, най-силните помощни войски и изключителната любов на народа, да предпочете да притежава властта, вместо да я очаква. Но Тиберий все пак се съобразявал с общественото мнение и искал да създаде впечатление, че по-скоро е призван и избран от народната воля, отколкото че е достигнал властта чрез машинациите на съпругата на принцепса и благодарение на осиновяването си. По-късно станало ясно, че той давал вид на колебаещ се, за да успее по-дълбоко да проникне в мислите и намеренията на знатните, защото наблюдавайки и тълкувайки превратно думи и изражение по лицата, той оставял всичко това настрана като материал за бъдещи обвинения.

11. Отново се обърнали с молби към Тиберий. А в отговор той уклончиво говорел за величието на империята, за това колко недостатъчни са неговите сили. Само за ума на божествения Август била подходяща такава отговорна задача; призван от Август да подели с него грижите му, той сам се бил уверил, доколко тежко бреме е единовластието, доколко всичко е подвластно на случайностите. Затова нека не възлагат само върху неговите плещи цялата власт в държавата, която се крепяла от толкова много именити мъже; няколко, които биха обединили усилията си, биха се справили по-лесно със задълженията по управлението на държавата. В тази реч имало повече показност, отколкото искреност; Тиберий, дали му било по природа, или по навик, но дори и когато нищо не криел, обикновено се изразявал разтегливо и мъгляво. Сега, когато той се мъчел колкото може по-дълбоко да скрие истинския смисъл на своите подбуди, в словата му имало особено много неясни и двусмислени неща. Но сенаторите, които се страхували най-вече, да не би някак да се издадат, че го разбират добре, не се поскъпили на жалби, сълзи, молби; те простирали ръце към боговете, към изображението на Август, към коленето на Тиберий; тогава той заповядал да донесат и прочетат паметния отчет. В него имало сведения за държавната хазна, за броя на гражданите и съюзниците на военна служба, за броя на корабите, за царствата, за провинциите, за преките и косвени данъци, за обичайните разходи и суми, предназначени за раздаване и дарявания. Всичко това било написано лично от Август, който съветвал също сената да се ограничи в съществуващите рамки на империята — не е ясно, дали от предпазливост, или от ревност.

12. На една от безбройните унизителни молби, с които сенатът падал ничком пред Тиберий, той отговорил, че — считайки себе си недостатъчно подходящ за единовластието — той въпреки това не би отказал да ръководи всяка част от държавните дела, която биха му поверили. Тогава към Тиберий се обърнал Азиний Гал: „Моля те, цезаре, посочи, коя именно част от държавните дела би предпочел да ръководиш ти.“ Объркан от неочаквания въпрос, Тиберий не веднага се сетил, какво да отговори; след малко, като дошъл на себе си, той казал, че скромността не му позволявала да избира или отхвърля нещо от онова, от което като цяло би предпочел по-скоро да се откаже. Тук Гал (по лицето на Тиберий той видял, че го е ядосал) разяснил, че е задал въпроса си не за да бъде отделена една част от онова, което е неделимо, а за да може с признанието си Тиберий да потвърди, че тялото на държавата е единно и то трябва следователно да се управлява от волята на едного. Към това той добавил възхвала към Август, а на Тиберий той напомнил победите му и всичко забележително, извършено от него за изминалите години на гражданското поприще. И все пак, той не успял да разпръсне раздразнението на Тиберий,

който отдавна го мразел, защото след като се оженил за Випсания, дъщерята на Марк Агрипа, някога — съпруга на самия Тиберий, Гал се бил възгордял, както му се струвало, повече отколкото подобава на обикновените граждани, показвайки, че е наследил високомерността на своя баща Азиний Полион.

13. След това говорил Луций Аруншций, чиято реч, почти сходна по смисъл с тази на Гал, също разгневила Тиберий, въпреки че към него той не изпитвал стара неприязън. Но тъй като бил богат, надарен с блестящи качества и се ползувал също с голяма слава всред народа, Арунций също пробуждал подозрителност у Тиберий. Защото Август в своите последни беседи, разсъждавайки, кой, бидейки способен да замести принцепса, няма да се съгласи да го стори и кой, без да е способен, ще желае това, заявил, че Маний Лепид е достатъчно надарен, но ще откаже; че Азиний Гал желае, но не може и че Луций Арунций е достоен за подобно нещо и че ако му се предостави възможност, ще дръзне. По отношение на първите двама съобщенията съвпадат, но вместо Арунций някои споменават Гней Пизон. Всички те, без Лепид, впоследствие били обвинени по заповед на принцепса в различни престъпления. Квинт Хатерий и Мамерк Скавър също дълбоко засегнали подозрителната душа на Тиберий: Хатерий, като казал — „Докога, цезаре, ще търпиш държавата да е без глава?“, а Скавър — като изразил надеждата, че молбите на сената няма да бъдат напразни, щом Тиберий не е отменил постановленията на консула чрез силата на трибунската си власт. Върху Хатерий Тиберий на часа́ излял гнева си, а думите на Скавър, към когото той изпитал още по-непримирима злоба, отминал тогава с мълчание. Най-сетне, изморен от всеобщия шум и настояването на всекиго поотделно, Тиберий започнал малко по малко да се предава и не че се съгласил да поеме в свои ръце империята, но престанал да отказва да стори това, с което насърчавал до този момент сенаторите да се изказват. Говори се, че Хатерий, като се явил в двореца, за да разсее гнева на Тиберий, хвърлил се в краката му, докато онзи минавал покрай него и едва не бил убит от дворцовата стража, тъй като Тиберий — дали случайно, дали като се спънал в ръката му — паднал. Но Тиберий не бил трогнат дори от опасността, на която се изложил този толкова забележителен мъж; тогава Хатерий се обърнал с молба за помощ към августейшата Ливия и само нейните настоятелни молби го защитили от гнева на сина й.

Flavius Josephus, Antiq. Jud., 19, 2, 1: Клавдий е провъзгласен за император от преторианците

Докато ставаха всичките тези неща, неочаквано бе изведен от дома си Клавдий. Насъбралите се войници обсъждаха какво би трябвало да се предприеме; най-сетне стигнаха до извода, че една Република не би била в състояние да се справи с продължилите толкова дълго правителствени злоупотреби, пък и установяването на републиканска форма на управление не би било в техен интерес. Ако обаче бъдел издигнат за император някой извънредно могъщ човек, те щели чувствително да бъдат ощетени, защото никой нямало да се нуждае от помощта им. И тъй като не бе все още взето никакво окончателно решение, най-сетне сметнаха, че ще е най-добре да изберат Клавдий за принцепс; като чичо на умрелия цезар, той нямало да отстъпва на нито един сенатор и по благороден произход, и по образованост. Войниците очаквали след като веднаж вече той се възкачи на трона, богато да ги възнагради и обсипе с подаръци заради заслугите им към него. Току́ решили това, те веднага пристъпили към осъществяването му и така Клавдий бе издигнат от войниците.

Sueton., Claudius, 28 sq.: Нарасналото значение на императорските освободени роби

28. Измежду либертините си особено високо ценял евнуха Посид, когото дарил, наред с военните, с копие без връх по време на британския триумф; не по-малко ценял Феликс, когото поставил начело на кохорти и али в Юдея и който бил съпруг на три царици; също така почитал и Харпократ, комуто позволил да бъде носен на лектика в Рим и да устройва публични зрелища. Но още повече държал на Полибий — завеждащият архива, който често се разхождал между двамината консули; най-довéрени му били обаче неговият секретар Нарцис и главния му ковчежник Палант. На тях охотно разрешил чрез сенатско решение да бъдат почéтени не само с огромни награди, но и с квесторски и преторски отличителни знаци; оставил ги да грабят и трупат дотолкова, че когато един ден се оплакал от бедността на своята хазна, отговорили му доста остроумно, че тя би му стигала и би била в повече, ако не бил съдружник с двамата либертини.

29. Понеже, както споменах, Клавдий се бил предал на либертините и съпругите си, като се държал вече не както подобава на господар, а както прилича на слуга: заради техните интереси, желания или прищевки щедро раздавал чинове, войски, пощадявал и наказвал, често без и да подозира за това. Нека не изреждам по-дребните случки по ред — изисканите обратно дарения, отменените присъди, подправените или явно променени списъци или писмени заповеди за даване на магистратури. Нека само спомена, че Клавдий убил своя сват Апий Силан и двете Юлии, едната — дъщеря на Друз, другата — на Германик, без доказване на приписваните им престъпления и без да им се даде възможност да се защищават. Убил и Гней Помпей — годеник на голямата му дъщеря и Силан — годеник на малката. Помпей бил пронизан в леглото на любимия си младеж, а Силан бил заставен 4 дни преди януарските календи (29 декември) да се откаже от преторството си и да се самоубие в деня на сватбата на Клавдий и Агрипина. Погубил 35 сенатори и повече от 300 римски конника, при това с такава лекота, че когато центурионът доложил, че заповедта му е изпълнена, той отговорил, че нищо не е заповядвал, но стореното одобрил: либертините го уверили, че войниците само са изпълнявали дълга си, отмъщавайки за своя император. Но най-невероятното е, че самият Клавдий подписал брачния договор за сватбата на Месалина с прелюбодееца Силий, защото го излъгали, че женитбата е специално нагласена, за да се отклони към другиго някаква опасност, която според поличбите била надвиснала над императора.

Tacitus, Historiae, I, 4: Политическата ситуация след убийството на Нерон

Преди да пристъпя към замисленото изложение, считам за нужно да се обърна назад и да си представя какво бе положението в Рим, настроението на войските, състоянието на провинциите, кое бе гнило и кое — здраво в тогавашния свят. Това е необходимо, ако искаме да узнаем не само външния ход на събитията, който по-често зависи от случайността, а също и техния скрит смисъл и причини. В началото смъртта на Нерон бе посрещната с бурна радост и неудържимо ликуване, но скоро след това твърде разнородни чувства обхващаха сенаторите, народа и войските в Рим, от една страна, и легионите и военачалниците им — от друга; защото общоизвестна стана тайната, която обгръщаше идването на власт на принцепса и стана ясно, че принцепс можеш да станеш не само в Рим. Въпреки това сенаторите се радваха и заграбваха все повече свобода, възползувайки се като че ли от това, че принцепсът едва неотдавна е поел властта и е далече от Рим. Малко по-малко от сенаторите се радваха и най-личните измежду конниците; вдигнаха глава и честните хора от народа, свързани със знатните фамилии — клиенти, либертини на осъдени и заточени. Подлата тълпа, свикнала с циркове и театри, най-негодните измежду робите, онези, които дотогава вече отдавна бяха пропилели състоянието си и се хранеха, участвувайки в срамните развлечения на Нерон, ходели с мрачно изражение по лицата си и жадно надавали ухо, за да узнаят последните слухове.

Tacitus, Agricola, 2 sq.: Възхвала на осиновените императори

2. Ние сме чели, че онези, които възхвалявали Тразей Пет — Арулен Рустик, Хелвидий Приск, Хереннй Сенецион — са били осъдени за това на смърт и че са били наказани не само самите писатели, но и техните книги, тъй като триумвирите наредили те да бъдат изгорени в тази част на форума, където се изпълняват присъди; така загинали творенията на тези толкова светли умове. Онези, които били дали тази заповед, естествено не са предполагали, че подобен пожар би заставил римския народ да замълчи, че ще смогне да пресече свободолюбивата реч в сената, че ще задуши самата съвест на човешкото племе. Освен това, били прогонени учителите по философия и била наложена забрана върху всички подобни възвишени научни занимания, за да не се среща никога занапред нищо честно. А ние наистина се показахме образцово търпеливи; и ако миналите поколения познават с нищо ненакърнената свобода, то ние познаваме от нищо неограниченото робство, защото безкрайните преследвания ни отнеха възможността да общуваме, да изказваме своите и слушаме чуждите мисли. И заедно с гласа, ние бихме изгубили и своята памет, ако да помним би било също толкова в наша власт, колкото и това да говорим.

3. Едва сега ние най-сетне идваме на себе си; и въпреки че цезарят Нерва в самото начало на днешната благословена епоха бе вече съединил тези две дотогава несъчетаеми неща — принципата и свободата, а Траян Нерва ежедневно умножава щастието на нашето време и установяването на обществен законен ред е вече не само предмет на всеобщо желание, но е и твърда всеобща увереност. Обаче поради природното човешко несъвършенство, целебните средства ни въздействуват по-бавно от недъзите и както нашите тела растат постепенно и малко по малко, а се разрушават за миг, така и много по-лесно е да се угасят дарованието и душевния плам, отколкото да се разпалят отново; та нали нас ни надвива сладостта от безделието и някога омразната празнота ние в края на краищата започваме да обичаме. Пък и какво ли да говорим, щом цели 15 години — срок много голям за тленния човешки живот, мнозина бяха поразявани от съкрушителните удари на съдбата, а всеки по-деен и усърден човек — от свирепостта на принцепса. Само малцина ги преживяхме и бих казал, че и дори самите ние, изолирани от живота за толкова години — най-добрите години, през които ние — млади и в разцвета на силите си, в пълно мълчание се приближихме към старостта, а старците — към почти крайния предел на преклонната възраст. И все пак аз няма да пожаля сили, за да напиша един труд, в който с неизкусен и необработен език ще разкажа за някогашното ни робство и за сегашното ни благоденствие. А междувременно, нека тази книга, замислена като отдаване дължимото на паметта на моя тъст Агрикола, да бъде приета с одобрение или поне със снизхождение, защото тя е знак на синовна обич.

Cassius Dio, LXVIII, 3, 4; 4: Осиновяването на Траян

3.4. Тогава Нерва, като размисли върху напредналата си възраст, изкачи се на Капитолия и каза с висок глас: „За доброто на сената, римския народ и самия мен, аз осиновявам Марк Улпий Нерва Траян.“ След това в сената той го избра за цезар и му изпрати собственоръчно написано послание (Траян управляваше Германия). . . 4.1—2. Така Траян стана цезар и после император, въпреки че Нерва имаше живи родственици. Но той ценеше сигурността на държавата повече от роднинските връзки и затова не отказа да осинови Траян, понеже беше ибериец, а не италиец, въпреки че дотогава никога другоземец не бе управлявал римляните. Обаче Нерва считаше, че трябва да се вземат под внимание достойнствата, а не родното място на човека.

Евтропий, който е живял през IV в. от н.е., е бил висш чиновник. Написал е една извадка от римската история — breviarium — посветена на император Валент. В нея авторът се е опитал да доближи до своите съвременници основни моменти от римската история в една достъпна форма.

Eutropius, Breviarium, VIII, 2 sqq.: Външната политика на Траян

Той разшири във всички посоки границите на Римската империя, които след смъртта на Август бяха по-скоро отбранявани, отколкото чувствително уголемявани. Нареди да бъдат отново съградени градовете отвъд Рейн. След като победи Децебал, Траян покори Дакия и така се сдоби с една провинция оттатък Дунава. Отвоюва Армения, която бе завзета от партите. На албаните даде цар. Принуди да му се подчинят царете на савромати, боспорци, араби, осдроени и колхидци. Завзе земите на кордуени и маркомеди, както и Антемузия, обширни области в Персия, Селевкия, Ктезифон, Вавилон. . . Напредна до границите на Индия и Червено море и основа там три провинции — Армения, Асирия и Месопотамия. По-късно превърна в провинция и Арабия. На Червено море създаде флота, с която опустошаваше индийския район. Но дори бойната му слава бледнееше пред неговата добронамереност и скромност. 8, 5. Та и до наши дни императорът бива приветстван в сената с възгласи: „Бъди по-щастлив от Август и по-добър от Траян!“

Със събирателното понятие „Historia Augusta“ се означава поредицата от императорски биографии (от Хадриан до Нумериан), съставени през IV—V в. от н.е. По отношение на историческата си достоверност те са проблематични, но за нас представляват един от най-важните извори за така пренебегвания в историческото предание III в. от н.е.

Historia Augusta, Hadrian. VII, 5—12; VIII, 1—3: Мероприятия на Хадриан в държавното управление

VII. 5. Той създаде редовна императорска поща, за да не натоварва с това бреме местните магистрати. 6. Възползуваше се от всяко нещо, за да си спечели популярност; той опрости на частните лица в Рим и Италия огромните суми, които те дължали на фиска; в провинциите също опрости голяма част от дълговете; нареди дълговите списъци да бъдат изгорени на форума на божествения Траян, за да бъде заздравена всеобщата сигурност и безопасност. 7. Той забрани имуществото на осъдените да се внася към частния фиск, а при всички случаи да се влага в обществената хазна. 8. Прибави още щедри дарове за момчетата и момичетата, на които Траян бе отредил продоволствия от алиментарния фонд. 9. Той попълни състоянието на сенаторите, които го бяха намалили не поради своето прахосничество, като правеше отстъпка, съобразно броя на децата им, и така за мнозина предвиди сумата, необходима им за ежедневието. 10. Значителни суми изразходва за осигуряване достъпа до обществена кариера не само за свои приятели, но и за мнозина други. 11. Подпомогна и известен брой жени да поддържат живота си. 12. Представяше гладиаторски зрелища в продължение на 6 поредни дни, а на рождения си ден изведе на арената хиляда диви животни.

VIII. 1. Най-добрите от сената той прие в свитата на императорското величество. 2. С декрет отмени всички игри в цирка, посветени нему, с изключение на онези, които бяха устройвани послучай рождения му ден. 3. И на събранията, и в сената той често казваше, че така щял да служи на държавата, та хората да се уверят, че тя принадлежи на народа, а не лично нему.

Historia Augusta, Marcus, 17 sqq.: За управлението на Марк Аврелий

XVII. 1. Той се отнасяше с голяма добронамереност и умереност към провинциите. Водѝ успешни кампании с германите. 2. Той лично ръководи Маркоманската — една незапомнена война, като я спечели и с храброст, и подпомогнат от бойното щастие, при това — през време, когато върлуваше страшна епидемия, която отнесе хиляди граждани и войници. 3. Освободи от робство Панониите, като разгроми сармати, маркомани, вандали, а също и квади, а после заедно със сина си Комод, който — както споменах — вече бе провъзгласен за цезар, отпразнува триумф в Рим. 4. Тъй като обаче изпразни заради тази война цялата хазна, а не замисляше да налага извънредни данъци на провинциалите, уреди на форума на божествения Траян аукцион за императорски скъпоценности: продаде златни чаши, кристали, вина със смирна, царски съдове, дреха на съпругата си, обшита със злато и от чиста коприна, също и скъпоценни камъни, много от които намери в свещения кабинет на Хадриан. 5. Разпродажбата продължи в течение на два месеца и толкова злато се натрупа, че след като пресметна и останалото от Маркоманската война — даде на купувачите да разберат, че ако искат да върнат закупеното, за да получат пари, могат да го сторят. Но не притеснил нито тези, които пожелали да върнат, нито онези, които не върнали закупеното. 6. По това време той позволил на високопоставените мъже да устройват такива пирове, каквито самият той си уреждал и да бъдат обслужвани от също като неговите прислужници. 7. А на публични зрелища се показал дотолкова великодушен, че позволил да се представят наведнаж сто лъва, които били едновременно убити със стрели.

XVIII. 1. И така, след като управлявал всред всеобща любов, обичан от едни като брат, от други като баща, от трети като син, според възрастта на всеки, на осемнадесетата година от своето управление и шестдесет и първата от живота си, той починал. 2. Такава любов към него била показана в деня на императорското погребение, че никой не считал, че трябва да го оплакват, защото всички били сигурни, че им е бил пратен от боговете и сега се е върнал при тях. 3. Накрая, преди да започне погребението, както твърдят мнозина, сенатът и народът, седнали не поотделно, а заедно, както никога не се било случвало по-рано, приветствували императора като милостив бог.

18.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Анализирайте Тацит (Ann. I, 7 sqq.): Как се осъществило преминаването на властта към Тиберий? Поставяна ли е била изобщо на обсъждане реставрацията на Републиката? Как била обоснована нуждата от Принципата?

2. В каква степен се концентрирали пълномощията в ръцете на римските императори? С кои политически групировки те трябвало да се съобразяват и защо?

3. По каква схема се оценява управлението на един император от античната историография? С какви критерии си служат античните биографи, за да причислят определен император към добрите или лошите?

18.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

14–68 г. от н.е.

Юлиево-Клавдиева династия:

Тиберий	(14–37)
Калигула	(37–41)
Клавдий	(41–54)
Нерон	(54–68)

69 г.

Гражданска война. Галба. Отон. Вителий

69 г. – 96 г.

Династия на Флавиите:

Веспасиан	(69–79)
Тит	(79–81)
Домициан	(81–96)

96–192

Династия на Антонините:

Нерва	(96–98)
Траян	(98–117)
Хадриан	(117–138)
Антоний Пий	(138–161)
Марк Аврелий	(161–180)
Комод	(180–192)

192–197

Гражданска война. Пертинакс. Дидий Юлиан. Песцений Нигер. Клодий Албин.

193–235

Династия на Северите:

Септимий Север	(193–211)
Каракала	(211–217)
(212: Constitutio Autoniniana)	
Макрин	(217–218)
Елагабал	(218–222)
Север Александър	(222–235)

Императорски култ. консекрация. „осиновени императори“. преторианци. прокуратори. „сенатски императори“. Флавиева династия. „Цезарова мания“. Юлиево-Клавдиева династия. consilium principis. Constitutio Antonianiana. damnatio memoriae. optimus princeps. procurator.

18.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Гай Светоний Транквил. Дванадесетте цезари. София. 1981.
Публий Корнелий Тацит. Сочинения (пер. А. С. Бобовича и Г. С. Кнабе). Ленинград. 1969, I–II.
Марк Аврелий. Размышления. Ленинград. 1985.
А. Г. Бокщанин. Социальный кризис в Римской империи в I в. н. э. Москва, 1954.
А. Г. Бокщанин. Парфия и Рим. Москва. 1960–1965. I–II.
Е. С. Голубцова. Сельская община Малой Азии III в. до н. э. – III в. н. э. Москва, 1972.
Е. С. Голубцова. Идеология и культура сельского населения Малой Азии I–III вв. н.э. Москва, 1977.
Р. Етиен. Всекидневният живот в Помпей. София. 1983.
Л. П. Маринович и др. Рабство в восточных римских провинциях в I–III вв. Москва, 1977.
А. Ранович. Восточные провинции Римской империи в I–III вв. Москва, 1949.
Е. В. Федорова. Императорский Рим в лицах. Москва, 1979.
Е. М. Штаерман, М. К. Трофимова. Рабовладельческие отношения в ранней Римской империи (Италия). Москва. 1971.
Е. М. Штаерман и др. Рабство в западных провинциях Римской империи в I–III вв. Москва, 1977.
H. Bengtson. Die Flavier. Vespasian. Titus. Domitian. Geschichte eines römischen Kaiserhauses. München. 1979.
G. Bloch. L'Empire romain, évolution et décadence. Paris, 1922.
G. Boulvert. Esclaves et affranchis impériaux sous le Haut-Empire Romain. Role politique et administratif. Naples. 1970.
G. Boulvert. Domestique et fonctionnaire sous le Haut-Empire Romain. Paris, 1974.
A. R. Burn. The Government of the Roman Empire from Augustus to the Antonines. London, 1952.
M. P. Charlesworth. The Roman Empire. London. 1958^{3}.
H. Dessau. Geschichte der römischen Kaiserzeit. Berlin. 1924–1930, I–II.
R. Duncan-Jones. The Economy of the Roman Empire. Cambridge. 1974.
W. Eck. Die staatliche Organisation Italiens in der hohen Kaiserzeit. Munchen. 1979.
J. Ferguson. The Religion of the Roman Empire. London, 1970.
J. Gagé. Les classes sociales dans l'Empire romain. Paris. 1964.
A. Garzetti. From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire A. D. 14–192. London. 1974.
M. Grant. Aspects of the Principate of Tiberius. New York. 1950.
M. Grant. Roms Cäsaren. Von Julius Cäsar bis Domitian. München, 1978.
B. Grenzheuser. Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva. Münster. 1966.
A. Heintschel–Heinegg. Untersuchungen zum Regierungsantrit: der römischen Kaiser von Tiberius bis Commodus. Wien. 1954.
H. Hill. Nobilitas in the Imperial Period. – Historia 18. 1969. 230 ff.
O. Hirschfeld. Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Berlin. 1905^{2}.
L. Homo. Le siècle d'or de l'empire romain (96–192 ap. J.–C.). Paris. 1969 (ed. revue et mise à jour par Ch. Piétri).
A. H. M. Jones. Studies in Roman Government and Law. Oxford. 1968^{2}.
J. C. Mann. Legionary Recruitment and Veteran Settlement during the Principate. London, 1983.
F. B. Marsh. The Reign of Tiberius. Oxford. 1931.
H. Mattingly. The Emperor and his Clients. Sidney. 1948 (Todd Memorial Lectures).
H. Mattingly. Roman Imperial Civilisation. London. 1957.
R. McMullen. Roman Social Relations. New Haven. 1974.
A. Michel. La philosophie politique a Rome d'Auguste à Marc-Aurèle. Paris, 1969.
B. Parsi. Désignation et investiture de l'empereur romain (Ier–IIe siecle apr. J.-C.). Paris. 1963.
G.–C. Picard. J. Rougé. Textes et documents relatifs à la vie économique et sociale dans l'empire romain (31 avant J.–C. – 225 après J.–C.). Paris. 1969.
M. Rostovtzeff. The Social and Economic History of the Roman Empire. Oxford. 1957^{2}. I–II (Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich. Leipzig. 1955. I–II).
W. Seyfarth. Römische Geschichte. Kaiserzeit. Berlin. 1980^{3}. I–II.
P. R. C. Weaver. Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves. Cambridge. 1972.
K. H. Ziegler. Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich. Wiesbaden, 1964.

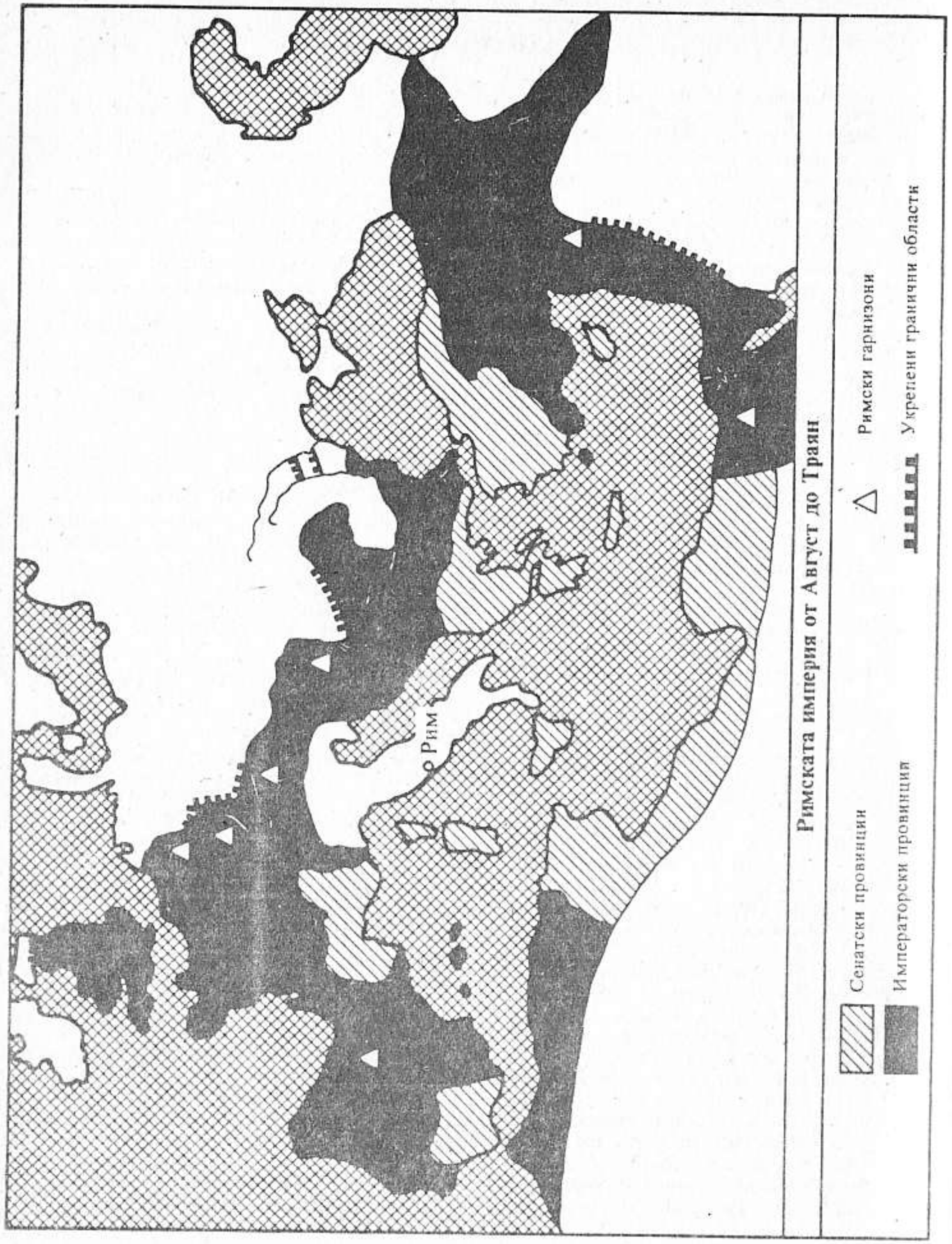

Римската империя от Август до Траян

19. КРИЗАТА ПРЕЗ III В. ВОЙНИШКИТЕ ИМПЕРАТОРИ

19.1. ВЪВЕДЕНИЕ

След смъртта на Север Александър, с която се слагало край на династията на Северите (235 г. от н.е.), избухнала най-голямата криза, която Римската световна империя е преживявала дотогава (Herodian, VII, I, I; SHA Sev. Alex. LXIII sqq.). Причините за нея били различни: икономически трудности, намаляване на населението, вълнения сред съседните народи, съчетани с изменени обществени и политически отношения, променили изоснови политиката на империята (Herodian VII, 3, 1–6; 7, 1–8; 12, 1–9). Не по-малко съществени за промените се оказали и последиците от упадъка на авторитета на върховната власт, която се създала след Северите и парализирала най-важните насоки в политическия живот (Herodian VII 7,5–8; 10.1.11). Така обликът на епохата бил определен от непрекъснато повтарящите се узурпации, които значително допринесли за увеличаване на всеобщата бъркотия. Преместването на арената на политическата разправа от Рим към периферията на Империята било отначало в отговор на новите заплахи по границата с чужди народи, но по-късно — и в резултат от всеобщата политическа ситуация. Тъй като нито една династия не могла да се установи за продължително време и императорите непрекъснато се сменяли, имперската политика загубила стабилността и последователността си, което особено ясно проличало в засилените центробежни тенденции на разпадане (самостоятелна Галска държава през 259–273 г., Палмира — 262–274 г.). Така *auctoritas principis,* която по време на разцвета на принципата се основавала върху всеобщия консенсус, сега се принизила до обикновена функция на фактическата власт.

Potestas можело да бъде придобита най-вече чрез командни длъжности в легионите. Затова не било случайно, че почти само професионални офицери имали претенция към императорския трон; това било логичното развитие на променените обстоятелства в резултат на дълбоката криза във върховете на империята. На този фон изказаното в по-стари проучвания твърдение, че която и да е тълпа от войници можела да издигне свой претендент за законен император, придобива историческа стойност; все пак в продължение на два века принцепсите не успяли да дадат на римската империя точно формулирана конституция, съобразена със същинските изисквания на териториалната мощ на *Imperium Romanum.* Затова, както преди, така и сега, породилата се в идеологическите рамки на републиканския град-държава идея за *res publica populi Romani* важела и за късната Империя, въпреки че фактически *res publica* се била превърнала в една *res privata Caesaris,* поради това че придобитата власт от всеки император се опирала на войската. Това прави понятно схващането, че всяка подготвена от армията императорска прокламация ставала законосъобразна, а утвърждаването на претендента за император се решавало според превеса на силите. Най-важният фактор за легитимността на издигнатия най-често при безредици император, обкръжен от обезсиления сенат, била армията, която в известен смисъл символизирала империята. При всякакви трудности тя била също единствената институция, която защитавала територията и интегралността на имперската власт в интерес на *res publica* и така гарантирала дееспособността им. (Aurel. Vict. 33, 34; SHA Max. et Balb. XIII sqq.).

Още от Септимий Север датира изискването да се предпочитат войниците пред всички останали поданици, тъй като те представлявали надеждната гаранция за управлението на една династия (Cass. Dio LXXVII 15, 2). За късната фаза на Imperium Romanum това отношение придобило направо програмен характер. И без това династическите идеи се ползували в армията с по-голяма почит, отколкото произхождащите от сенатските сфери представи за адоптирането на императорите, което било осъществено в периода между Нерва и Марк Аврелий, но през III в. — повсеместно забравено. Защото сега, когато армията по периферията на империята изявявала претенциите си за власт, решенията на сената в нейния център загубили от практическата си стойност и от пробивната си сила. Войските изисквали да се съобразяват с техния кандидат за трона и когато това не можело да се постигне по мирен път, не се спирали пред употреба на сила и гражданска война (SHA Max. Duo XI; Herodian VIII 8, 1—8). Понятието *Войнишки императори*, което е въведено за епохата в по-късните изследвания, и което в известен смисъл представлява контрапункт в представата за сенатските императори, отбелязва един от най-важните съвременни проблеми: противоречието между сенат и армия за властта в империята. И Северите, подобно на династията на Флавиите и особено на адоптираните императори, оказвали почит на римския сенат, онази най-древна и възвишена институция на *res publica Romana;* въпреки постепенното лишаване на *patres conscripti* от властта им, впечатлението за едно сенатско управление се запазило. След като на трона се възкачил обаче Максимин Тракиецът, това положение се променило из основи (Herodian VII 1, 1—5; SHA Max. Duo XII sqq.). Произхождащият от Тракия император (235—238 г.), преди прогласяването му не бил дори сенатор. И Рим, и сенатът играели в политиката му — ако въобще фигурирали в нея — само второстепенна роля.

Не такива били отношенията при някои от т.нар. войнишки императори. Гордианите например произхождали от старата сенатска аристокрация и поддържали добри отношения с римските нобили и сената, който се превърнал в най-важна опора на краткотрайното им управление от 238—244 г. (Herodian VII 5, 1—8; SHA Max. Duo XIV sqq.).

Колкото и да се различавали отделните императори по произход, образование, характер, способности и цели, едно е общо за всички: никой не успял да изгради трайна власт, която да завещае на династията си. Повечето от императорите умирали от насилствена смърт; дузини претенденти и узурпатори се сменяли на римския императорски трон и мнозина от тях не оставили никакъв спомен, освен едното си име, в крайно оскъдното историческо предание на III в.

Сведенията за личността и управлението на войнишките императори освен у Херодиан се съдържат и в *Historia Augusta*, един от най-важните извори от IV в. Тя предлага животоописания на отделните императори, съдържащи изказвания за личността, характера и управлението на всеки владетел, свързани с много анекдоти, легенди или просто слухове със съмнителна историческа стойност. Подобно на морализиращата сенатска летопис на късната република и на тази на ранния принципат, и в основата на *Historia Augusta* е заложен канонът „добродетел — порок" като критерий за историческа оценка спрямо личността на владетеля. Сенатската традиция в историописта се съхранила до IV в., оказвайки например отрицателно влияние вълху образа на Максимин Тракиеца, оценен като необразован, некултурен варварин (Herodian VII 1) или положително — превъзнасяйки постиженията на принадлежащите към стария нобилитет Гордиани, като контрастиращ пример за идеално сенатско императорство (Herodian VII 5, 1—8; 6, 1).

Император и имперска политика са във фокуса на вниманието на нашите извори — останки от фрагментарното историческо предание от III в. В тях обаче икономика, общество и влияещите върху тях сили на социална промяна са поставени на много по-второстепенно място в сравнение с останалата традиция. Някои слаби отражения на дълбоките икономически и социални процеси, развивали се през III в., независимо от оскъдните съвременни епиграфски и нумизматични материали, могат да се доловят само ретроспективо с помощта на по-късни източници. Едиктът за цените на Диоклетиан, широко разпространените през IV в. юридически извори (Codex Theodossianus), както и по-късните езически историци и църковни отци са опорните точки при възстановяването на икономическата и социалната история на III в.

Най-очебиен признак за икономическата депресия, която през III в. достигнала своя връх, бил обезценяването на парите и на свързаното с това връщане към натуралното разменно стопанство (Eutrop. IX, 14; Aur. Vict. 35, 6). В тясна връзка с този факт е и връщането към събирането на данъци, което също е явен признак за спадащата производителност във всички области на икономиката. Всичко това се отразило дълбоко върху социалната структура на империята. Цената за икономическата криза трябвало да плащат свободните дотогава средни и дребни селяни, които били най-тежко засегнати от валяка на данъците. Много от тях се поставили под закрилата на могъщи собственици на латифундии, които, подобно на средновековните феодални владетели, оставяли земите си да се стопанисват от арендатори, попаднали под тяхна зависимост. Възникнала нова социална категория — колонатът (Herodian VI 4, 6; CTh V 17, 1). Градовете и други урбанистични центрове в Империята също в значителна степен усетили последиците от кризата. С намаляването на обема на търговията в резултат на политическата несигурност и на липсата на достатъчно пари, и гражданското население било лишено от най-важната за него икономическа база. По този начин и упадъкът на занаятчийството бил предварително програмиран (Lib. or. XXV 36 sqq.). Взаимодействието между тези кризисни явления нанесло големи щети в развитието на градовете. Службата на куриалите в родната община, отколе считана за високо отличие, се превърнала в обременяващо задължение; градските съветници трябвало да събират тежки парични данъци — нещо, от което, ако е имало възможност, те гледали да се отърват (Lib. or. XVIII 288 sqq.).

Всички тези вътрешни слабости и кризисни явления били значително изострени чрез гражданските войни, съпътстващи непрекъснатите узурпации. С перманентното състояние на война вътре в империята са свързани и честите удари във външната политика. Ако в продължение на II в. римската гранична система издържала без големи сътресения изпитанията, то това е заслуга преди всичко на редица кадърни императори, начело с Траян, които посветили на тази задача голяма част от енергията си. Иначе огромната територия на Imperium Romanum не можела да бъде запазена.

През III в. все по-големи войскови контингенти били изтегляни от границата, за да бъдат използувани в многобройните вътрешнополитически борби (Aur. Vict. 32, 1; Zos. I 37 sqq.). Това създава отново благоприятна възможност на организираните в племенни съюзи съседни народи за плячкосване и нападения, които, както показва походът на аламаните към Горна Италия или този на франките към Галия и Испания, застрашавали централни области на империята (Aur. Vict. 33, 3; Eutrop. IX, 8, 2; Oros. VII, 22, 4; Zos. I, 37—38, I; 49, I). В резултат на усиления натиск на народите по западните и северните граници на империята бил изоставен укрепеният от Домициан лимес в Горна Германия и Реция и аламаните заграбили *agri decumati* (Югозападна Германия) през 260 г. Подобно било положението и по долното течение на Дунав, където създадената от Траян провинция Дакия трябвало да бъде отстъпена след атаката на готи и сармати (Eutrop. IX, 15, I; Aur. Vict. 33, 3; Zos. I, 52) През 275 г. Рейн и Дунав станали новите граници на империята след принудителното отстъпление от простиращите се отвъд тях територии.

Най-силната външна заплаха обаче идвала от Изток. През 227 г. бил сложен край на господството на арщакидските парти от значително по-опасните сасанидски перси. Така на изток се създала нова кризисна област, тъй като Сасанидите, които във външната си политика се опирали върху старата имперска традиция на староперсийските Ахемениди (Amm. XVII, 5, 5), оспорили римската власт над източните провинции на империята. Истинско падение за историята на римските императори е 260 г., когато император Валериан паднал в плен на персите и загинал — най-голямото унижение, което някога е изпитал римски император (Petrus Patr., Fr. 13; Aur. Vict. 42, 5).

19.2 ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Cassius Dio, LXXVIII, 9: За Едикта на Каракала (212 г. от н.е.)

1. И тъй, този голям поклонник на Александър — Антонин, обичал да изразходва средства за войниците, мнозина от които държал край себе си под един или друг предлог или позовавайки се на една или друга предстояща война; а всички останали хора считал, че може да ограбва, притеснява и обира; в не по-малка степен това се отнасяло и до сенаторите. 2. Така той често искал златни венци, понеже уж бил победил някакви врагове; (не съм споменал обаче нищо за самата направа на венците и на каква стойност възлизат; под това название се разбирала паричната сума, която градовете давали, „увенчавайки" — както казвали — императорите); 3. Изисквал също и провизии — много и отвсякъде, при това — даром и надвишаващи нашите разходи. Всичкото това Антонин или давал на войниците, или прахосвал на дребно. Той поискал и дарове от богатите граждани и общините; 4—5. Въвел и различни данъци, както и данък, равен на една десета вместо една двадесета върху освобождаването на роби, върху наследствата и всички видове завещания, тъй като отменил правото за наследяване и освобождаване от данъци, давано ако наследникът е бил тясно свързан с починалия. Заради това той направил и всички жители на своята държава римски граждани, оказвайки им уж чест, а всъщност — желаейки по този начин да увеличи своите доходи, понеже тези, които нямали римско гражданство, не били задължени да плащат повечето от посочените данъци.

Херодиан — историк от III в. от н.е., е публикувал на гръцки език римска история от смъртта на Марк Аврелий (180 г.) до възкачването на престола на Гордиан III (238 г.), Историята му се приема за един от най-важните извори за историческото развитие през III в. от н.е.).

Herodian., VII, 1: За император Максимин Тракиеца

Щом като поел властта, Максимин за всеобщ ужас извършил големи промени, упражнявайки най-твърдо правата си на върховен владетел. След дотогавашното меко и благонамерено управление, той белязъл всичките си деяния с печата на най-мрачна тирания, осъзнавайки, че всеобщата враждебност спрямо него се дължи на това, че той е първият император, достигнал върховната власт, тръгвайки от дълбоките низини. По природа и потекло бил варварин и понеже склонността му към кръвопролития била унаследена от произхода и родината му, той постоянно се стремял да закрепи господството си със жестокост, страхувайки се да не изглежда на сената и поданиците си човек, достоен за презрение както поради сегашното му щастие, така и поради долния му произход. Защото всред всички се ширел един слух, придружаван с подигравки, че Максимин бил пасъл някога добитъка из планините на Тракия, а после благодарение на своя ръст и телесна сила, успял да се запише като прост войник в своето отечество и ръката на щастието го била довела до трона на римските императори. Сетне последвало отцепване на осроенските стрелци, които били огорчени от тъжния край на Александър; а един бивш консул на име Квартин, отстранен от войската наскоро преди това от Максимин, получил от отцепилите се стрелци така пагубните отличителни знаци на върховната власт — пурпурен плащ и огън — и без ни най-малко да желае това, бил провъзгласен за предводител. Но докато си спял в палатката, той бил коварно убит от своя придружител, представящ се за негов приятел, който бил дотогавашен водач на осроенските стрелци — казвал се — Македон — въпреки че лично той в началото подбуждал отряда на стрелците към направения насилствено избор и отцепничество.

Herodian., VII, 6: За въздигането на Гордиан за император

Гордиан веднага разпратил куп официални послания в Рим до всички, които минавали за хора от най-висок ранг, както и до най-видните членове на сената, всред които имал много познати и приятели. Същевременно той обнародвал открити послания до народа и сената в Рим, в които известявал за единодушното си избиране от либийците за император и за края на Максиминовия режим, омразен — както той знаел — и на последния човек от народа. Самият той обещал едно възможно най-меко управление, наложил на всички отцепници изгнание, на всички несправедливо осъдени — преразглеждане на делата им, на всички прокудени — възможност за завръщане в родината. На войниците обещал да раздаде послучай встъпването им във войската подаръци на такава сума, каквато до него никой император не бе си позволил, а на народа — щедри обществени дарения.

Aurelius Victor, 33, 3: Римската империя около средата на III в. от н.е.

Към Тракия настъпиха готите и без да срещнат никаква съпротива, завладяха Македония, Ахая и съседните азиатски области, партите — Месопотамия, а Ориентът бе в ръцете на разбойници или подвластен на жена. Тогава също и войската на алеманите бе завладяла Италия по подобен начин, племената на франките, след като опустошиха Галия, завзеха Испания и почти напълно обезлюдиха и разграбиха града на тараконците; част от тях достигнаха чак до Африка със случайно попаднали в ръцете им кораби; и всичко, което бе се мъчил да придобие Траян отвъд Истър, бе изгубено. Така като че от бушуващи отвсякъде ветрове, малкото с голямото, долното с висшето се смесиха по цялата земя.

Ammianus Marcellinus, 31, 5, 15 sqq.: Готското нашествие по времето на Клавдий II Готски (268—270 г. от н.е.)

15. Множество скитски племена с 2000 кораба проникнали през Босфора и бреговете на Пропонтида и след като го преминали, нанесли значителни щети по суша и море; но тъй като изгубили повечето от своите хора, те се върнали обратно. 16. В битката с варварите загинали император Деций и синът му Деций. Градовете на Памфилия били превзети, доста острови — опустошени, цяла Македония — обгърната в пламъци; множеството дълго обсаждало Тесалоника и Кизик. Анхиало бил превзет, а по същото време — и Никопол, който бил основан от император Траян в чест на победата му над даките. 17. След като претърпял поражение и понесъл много тежки несгоди, бил унищожен и Филипопол и 100000 дýши — ако не лъжат летописите — намерили гибелта си зад градските стени. Външните врагове се разпръснали още по-неудържимо из Епир и Тесалия, а също из цяла Гърция. После властта била поета от Клавдий, прославения военачалник, който бил отнесен преждевременно от славна смърт. Най-сетне те били прогонени от Аврелиан — храбър мъж, безпощаден отмъстител за нанесените беди — и за дълго време били укротени, като се изключат послешните единични разбойнически шайки, които извършвали набези към съседните райони, но много рядко и за своя собствена гибел. Но нека наистина продължа изложението си оттам, откъдето се отклоних.

Aurelius Victor, 37, 5: Войнишките императори

Оттогава нататък започна да нараства влиянието на войниците, а правото на сената да управлява и избира принцепс му е отнето и до ден днешен, като при това не може да се реши, дали това е било по неговата собствена воля, поради леността му или пък поради неговите опасения от предизвикване на вътрешни смутове. Защото ако би бил отстранен едиктът на Галиен, то военното дело би могло отново да се сложи в ред, тъй като докато Тацит управляваше, легионите бяха въздържани и отстъпчиви, нито пък властта се даваше по решение на обикновените войници на някой, бил той и достоен човек, ако в лагера имало влиятелен, достоен и родовит представител на някое съсловие. Но понеже сенаторите се радват на наистина безметежното си спокойствие и треперят от страх единствено за своите богатства, чието умножаване и носещ им наслада блясък, са по-важни от вечността, те всъщност сами разчистиха на войниците и варварите пътя към властта над себе си и потомците си.

Historia Augusta, Probus, 20 sqq.

Когато приключиха тези представления и той започна да се готви за Персийската война, бе убит из засада от своите войници, докато пътуваше през Илирик. Причините за смъртта му бяха такива: първо, че той никога не допускаше войниците да остават бездейни, поради което много начинания осъществи с войнишки труд, твърдейки, че един воин не трябва да яде хляба си даром. Към това той добавил и още нещо, тежко за тях: ако някога се окажело, че държавата е достигнала пълно благоденствие, повече нямало да има нужда от войници. Какво е имал предвид той, изричайки това? Дали, че ще покори всички варварски народи и ще направи целият свят римски? „Скоро, — казал — няма да имаме нужда от войници.“ Какво друго е означавало това, освен че скоро нямало да има нито един римски войник? Щял да управлява навсякъде и да владее държавата в пълна безопасност. Целият свят нямало да произвежда оръжия, нямало да отделя средства за изхранване на войската, впрегатните животни щели да служат за оран, конете — за мирен труд и нямало да има никакви войни, никакви пленници; навсякъде щял да цари мир, римски закон и римска справедливост.

23. Дълбоко убеден в своето могъщество, той не се боеше нито от варварите, нито от някой узурпатор. Какво ли щастие щяло най-сетне да заблести, ако през неговото управление не би имало войници? Никой от провинциалите нямало да дължи данък в храни, нямало да се изплащат никакви суми на войниците от обществените приходи, римската държава щяла завинаги да притежава изцяло своята хазна, нищо нямало да се изразходва от принцепса, нищо нямало да се изисква от собствениците; той обещаваше един наистина златен век. Без военни лагери, без сигнален звук на военен рог, без производство на оръжие. Този народ на воини, който сега опустошава държавата чрез гражданските войни, щял да оре, да се занимава усърдно с науки, да изучава изкуствата, да кръстосва моретата. Прибави́ към това и факта, че никой не би бил погубван по време на война. Добри ми богове, какво толкова ви наскърби римската държава, че я лишихте от един такъв принцепс? Вървете сега с тези, които готвят войниците за граждански войни, които въоръжават десниците на братята, за да убиват братята си, които насърчават синовете да нанасят рани на бащите си и които отказват обожествяване на Проб, за когото нашите императори справедливо мислеха, че ще бъде обезсмъртен с портрети, почéтен с храмове и чествуван с циркови игри.

„Корпусът на латинските надписи“ (CIL) обхваща 16 тома епиграфски материал за римската история

CIL, VIII, 105 70; 14464: Тегобите на арендаторите в едно императорско имение и становището на император Комод

2. . . .Известна ти е злоупотребата с властта, допусната от твоя прокуратор не само заедно с нашия противник Алий Максим, но и с почти всички арендатори, което е противозаконно и в ущърб на твоите доходи; нещо повече, когато ние вече толкова години наред ходатайствуваме, отправяме настоятелни прошения, позовавайки се на вашето божествено предписание, той не само че отклонява разглеждането на жалбата ни, но дори, подучен от споменатия коварен и доста влиятелен арендатор Алий Максим, се осмели да изпрати войници в същото това Бурунитанско имение, като арестува и подложи на мъчения някои от нас, а други хвърли в тъмница. Той заповяда също да бъдат бити с пръчки и тояги няколко римски граждани, защото, попаднали под гнета на една толкова тежка за нас, нищожните хорица, неправда, сме си позволили да се обърнем към твое величество с жалба и сме ти написали едно твърде пропито с горест писмо. Неправдата спрямо нас, цезаре, е очевидна и човек лесно би могъл да се увери в това. . .

3. . . .И това ни накара — нас, хора в бедствено положение — отново да се обърнем към твоята божествена предвидливост, за да те молим, най-свещени императоре, за помощ. Както следва от закона на Хадриан, нека се отнеме на прокуратора правото (а за арендатора да не говорим) да увеличава във вреда на колоните данъците върху земята, броя на работните дни за хората и товарния добитък и нека ние, както това е вписано в книжата на покураторите, съхраняващи се в твоя архив на Картагенската област, да не бъдем задължавани всяка година да даваме повече от два работни дни за оран, два — за плевене и два — за жътва; и нека това бъде напълно неоспоримо, тъй като то е изсечено върху медна плоча и е установено и валидно за всички правило, спазвано по отношение на нашите съседи например и потвърдено с горепосочените писма на прокураторите. Помогни ни, макар и ние, нищожните селски хорица, прехранващи се от труда на собствените си две ръце, да не можем да се мерим с

извънредно влиятелния и пределно щедър към твоите прокуратори арендатор, на които той е добре извéстен от договорите за наемане на земя, сключвани от тях с него писмено. Смили се над нас и благоволи да заповядаш със свещен рескрипт, щото да не изисква от нас повече от дължимото според закона на Хадриан и писмените разпореждания на твоите прокуратори, т.е. — на три пъти по два дни труд, за да можем по благодеянието на твое величество ние, селяните, твоите слуги и храненците на твоите имения, да не бъдем повече притеснявани от арендаторите на тези имения, които принадлежат по право на хазната. . .

4. Император Цезар Марк Аврелий Комод Антонин Август Сарматски Германски, най-великият, до Лурий Лукул и на вниманието на останалите. Нека прокураторите, като съблюдават дисциплината и моето разпореждане, да не изискват противозаконно повече, въпреки установения ред. [И с друга ръка: написах и проверих].

Под обозначението „Digesta" се разбира компилацията от закони, едикти и императорски укази, съставени по времето на император Юстиниан. Дигестите документират римското правно законодателство.

Justinian., Digest. 50, 4, 3, 15 (Ulpian.): За положението на декурионите

Наместникът на провинцията трябва да се грижи, щото муниципалните задължения и почетните длъжности да бъдат възлагани съобразно възрастта, достойнството и в съответствие с установеното още отдавна степенуване на службите и почетните длъжности, та да не бъдат ощетени градовете нито по отношение на средствата, нито по отношение на хората, ако бъдат оставяни отново все същите лица.

Justinian., Digest. 50, 2, 1· (Ulpian.)

Наместникът на провинцията трябва да се грижи, щото декурионите [сенаторите на муниципиите], за които със сигурност се знае, че са напуснали своя собствен град, към който принадлежат и са се преселили в други области, да бъдат извикани отново да се завърнат в земите на бащиния си град и там да им се възложат подобаващи на положението им задължения.

19.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са политическите причини, предизвикали кризата на императорския „авторитет"?
2. Сенатски императори — войнишки императори: обмислете тази двойка понятия и посочете съответните исторически предпоставки, които са в основата на тези определения.
3. Кои вътрешнополитически фактори и външнополитически явления характеризират епохата на т. нар. войнишки императори? Има ли някаква взаимна връзка между тях?
4. Проучете характерните икономически и социални явления, които определят състоянието на Римската империя през III в.

19.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

235–238
Максимин Тракиецът
238 г.
Гражданска война. Гордиан I. Гордиан II. Пупиен, Балбин
238–244
Гордиан III
244–249
Филип Арабинът
21 април 248 г.
Празнуване 1000-годишнината на Рим
249–251
Деций
251–253
Требониан Гал
253–260
Валериан
260–268
Галиен
268–270
Клавдий II Готски
270–275
Аврелиан
275–276
Тацит
276–283
Проб
282–283
Аврелий Кар
283–284
Карин и Нумериан
284 г.

С управлението на Диоклетиан се слага край на епохата на войнишките императори.

Войнишки императори, декуматски земи, колонат, куриали (декуриони), Сасаниди, Траянова Дакия, узурпатор, auctoritas, Historia Augusta, Limes, Agri decumates, patres conscripti.

19.5. БИБЛИОГРАФИЯ

В. П. Буданова. Готы в эпоху Великого переселения народов. Москва, 1990.
A. Alföldi. Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christi. Darmstadt, 1967.
G. Alföldy. The Crisis of the Third Century as seen by Contemporaries. — Greek, Roman and Byzantine Studies 15, 1974, 89 ff.
F. Altheim. Die Soldatenkaiser. Frankfurt, 1939.
A. R. Birley. Septimius Severus, the African Emperor. London, 1971.
J. Bleicken. Verfassungs- und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches. Paderborn, 1978, I–II.
N. Brockmeyer. Arbeitsorganisation und ökonomisches Denken in der Gutswirtschaft des Römischen Reiches. Bochum, 1968.
P. Brown. Welten im Aufbruch. Die Zeit der Spätantike von Marc Aurel bis Muhammed. Bergisch-Gladbach, 1980.
J. P. Callu. La politique monétaire des Empereurs Romaines de 238 à 311. Paris, 1969.

A. Chastagnol. L'évolution de l'ordre sénatorial aux IIIe et IVe siècles. — Revue historique 244, 1970, 305 ff.
P. Courcelle. Histoire littéraire des grandes invasions germaniques. Paris, 1964^3.
E. Demougeot. La formation de l'Europe et les invasions barbares. Dès origines germaniques à l'avènement de Dioclétien. Paris, 1969.
A. Franke. Rom und die Germanen. Tübingen, 1980.
R. Girschmann. Iran. Parther und Sassaniden. München. 1962.
M. Grant. Das Römische Reich am Wendepunkt. Die Zeit von Mark Aurel bis Konstantin. München, 1972.
R. Günther u.a. Die Römer am Rhein und Donau. Zur politischen, wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung in den römischen Provinzen an Rhein, Mosel und oberen Donau im 3. und 4. Jh. Berlin, 1975.
J. Hasebroek. Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus. Heidelberg, 1921.
F. Heichelheim. Zur Währungskrisis des römischen Imperiums im 3. Jahrhundert n. Chr. — Klio 26, 1933, 96 ff.
W. Held. Untersuchungen über den römischen Kolonat am Ende des 3. Jhs. Leipzig, 1966.
A. Jardé. Etudes critiques sur la vie et la règne de Sévère Alexandre. Paris, 1925.
B. Krüger et al. Die Germanen. Berlin, 1978—1983, I—II.
P. Lambrechts. La composition du Sénat romain de Septime Sévère à Dioclétian. Budapest, 1937 (Diss. Pann., I, 8).
W. Müller (Hrsg.). Zur Geschichte der Alemannen. Darmstadt, 1975 (Wege der Forschung 100).
G. J. Murphy. The Reign of the Emperor L. Septimius Severus from the Evidence of the Inscriptions. Philadelphia, 1945.
M. Platnauer. The Life and Reign of the Emperor Lucius Septimius Severus. Oxford, 1918.
R. Rémondon. La crise de l'Empire romain de Marc-Aurèle à Anastase. Paris, 1970^2.
M. Rostovtzeff. Studien zur Geschichte des römischen Kolonates. Darmstadt, 1970^2.
K. Schippmann. Grundzüge der Geschichte des sassanidischen Reiches. Darmstadt, 1981.
L. Schmidt. Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Bd. I. Die Ostgermanen, München, 1934^2; Bd. II, Die Westgermanen, München, 1938^2 (Neudruck 1970).
H. Schneider (Hrsg.). Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit. Darmstadt, 1981 (Wege der Forschung 552).
E. Schwarz (Hrsg.). Zur germanischen Stammeskunde. Darmstadt, 1972 (Wege der Forschung. 249).
C. E. van Sickle. Changing Bases of the Roman Imperial Power in the Third Century A. D. — L'Antiquité classique 8, 1939, 153 ff.
J. Wais. Die Alemannen in ihrer Auseinandersetzung mit der römischen Welt. Berlin, 1943^3.
G. Walser, T. Pekáry. Die Krise des römischen Reiches. Bericht über die Forschungen zur Geschichte des 3. Jahrhunderts (193—284 n. Chr.). Berlin, 1962.
H. Wolfram. Geschichte der Goten. München, 1980^2.
E. Zöllner. Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts. München, 1970.

20. КЪСНА АНТИЧНОСТ

20.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Голямата криза на Империята през III в. от н.е. представлява историческия фон, с който трябва да се свърже системата на *тетрархията*. През т. нар. епоха на войнишките императори (235—284) най-ярко изпъкват размерите на кризата в римския държавен строй. Към разрушаването на авторитетите вътре в държавата като резултат от непрекъснатите узурпации и вътрешни борби за власт се прибавили и сепаратистичните явления по периферията на империята. Чужди племена по реките Рейн и Дунав се освобождавали от предишната си зависимост и заплашвали държавните граници, които от векове се считали като сигурни и окончателни. Същевременно се засилвала и политическата, и военната мощ на сасанидска Персия — държавата, наследила партите и единствена велика сила, която можела да оспори господството на римската империя на Изток. Вероятно е създаването на тетрархията като система на управление да се дължи на тези кризисни явления и заплахи (Aur. Vict. 39, 22 sqq.; Eutrop. IX 22).

С поемане на управлението от Диоклетиан (284 г.) започнала нова епоха за Римската империя. Докато, от една страна, властта на императора се засилва значително в реултат от реформите на тетрархията и техните носители като *domini* отстъпвали все по-вече пред съвокупния римски народ, то, от друга страна, се развивали решаващи промени по върховете на Империята. Чрез издигане на Максимилиан (266 г.) за съимператор с титлата *Август* и чрез понататъшното превръщане на Константин и Галерий в подчинени *Цезари* на управляващите августи, Диоклетиан създал всъщност властта на четирима императори. Въпреки че в миналото рядко се среща участието на няколко личности в общото управление на Империята (най-напред при Марк Аврелий и Л. Вер), тетрархията, с нейната диференцирана система на разпределение на областите на управление и на компетенциите, представлява действително нещо ново в историята на Римската империя. Така били създадени две области на господство за управляващите августи в Изтока и Запада (Диоклетиан и Максимилиан), край които съответно имало по един цезар, Галерий и Константин, за да ги подпомага в тяхната работа при управлението, (Lact. VII 8, 9; Aur. Vict. 39, 30; Eutrop. X, 1, 1). Докато августите като равноправни носители на върховната управленческа власт определяли насоките на политиката, издавали закони и взимали решение за водене на война и сключване на мир, то цезарите, привличани от наследяването на августите като награда, съдействували решаващо в управлението на Империята и изпълнявали преди всичко задачата за опазване на заплашените от нападения имперски граници (Paneg. Lat. VI 14, 1; Eutrop. IX 23—25).

Размерът на политическите промени, до които водела диоклетиановата организация на управление на империята може да се види най-вече в загубването на значението на град Рим (Eutrop. IX 27, 2; X 2, 1; Zos. II 8, 1—2; 10, 1—2.4.7; 10, 35, 2). Намиращите се наблизо до границите императорски резиденции Трир, Йорк, Медиоланум, Сирмиум, Никомедия, Антиохия са новите мощни центрове на решаващите политически процеси, а наред с това — и важни икономически и културни центрове на късната античност.

Характерни за късната фаза на Imperium Romanum е не само преместването на управляващия център от Италия към периферията на Империята, но и промяната в позицията и в самоутвърждаването на императора като неин върховен представител. От времето на Октавиан, поне в идеологическата област идеалният император бил онзи принцепс, който се подчинявал на традициите на publica libera. Това гледище се променя през късната античност. От *Princeps civitatis* от типа на Август произлязъл *dominus*, който имал своето място като абсолютен господар не вътре в държавата, а извън нея, та дори и над нея.

Това изместване на позициите на императора не останало без последствие за *cives Romani*, които от 212 г. чрез *Constitutio Antoniniana* представлявали всички свободни жители на империята. От предишните свободни, горди със своята *civitas Romana* римски граждани, които правно били равнопоставени на принцепса, се появява един нов тип на подвластни: те били не само подчинени, но даже придадени към държавните авторитети. Колкото по-високо стоял римският император и колкото по-недосегаемо и недостижимо ставало неговото положение, толкова повече се увеличавала дистанцията между него и по-голямата част от поданиците му. Тази нова обществена структура се отразява в промените на икономическите, социалните и накрая, и в правните основи на късноантичното общество. Разграничаването на *honestiores* (уважавани) и *humiliores* (простолюдие) в късноантичното общество е не само икономически, респ. социален, но преди всичко правен отличителен белег. Неравноправното юридическо третиране пред законите в зависимост от общественото положение довело до степенувана система от привилегии, която поставя ясна граница между управляващи и управлявани.

Императорът, на върха на тази йерархическа пирамида, се радвал на почитание, подобно на божество. Неговият дом се превърнал в *sacrum palatium* (свещен дворец). В безбройните хвалебствени речи, държани по повод на неговата особа, той е представян винаги като *Sacratissimus* (свещенейши). Дворцовият етикет и церемониалът на *veneratio* (възхищение) и *adoratio* (обожание) на личността му го направили недостъпен за обикновените граждани и го лишили от публичност. Съзнателно показваната приветливост от императорите през изминалите столетия при общуване с гражданите станала немислима за късноантичните императори. Тъй като бившите граждани се превърнали в поданици, контактите им с императора останали извън техния обсег. Така императорът от късноримската епоха ни се представя като господар (доминус) и владетел на *res publica Romani*, която междувременно се превърнала в негова *res privata* (частно дело).

Наред с новата роля на императорите има и редица други явления, които придават на късноримската държава неповторим облик. Най-очудващ феномен е постоянно нарастващата, даже избуяваща бюрокрация. Тя е един от господстващите елементи в обществения и държавния живот на късноантичната епоха (Lact. VII 31). Там, където по-рано шепа освободени роби помагали на магистратите в управлението на провинциите, през IV в. се появили цели щабове и тълпи от чиновници и управленчески персонал. Така напр. към всеки император от тетрархията били причислени преториански префекти като висши цивилни чиновници. От своя страна на тях били подчинени цели ведомства с множество отдели, компетенции и области на дейност, подкрепяни от цяла армия началник-канцеларии, нотариуси, чиновници със специални задачи, писари и т.н. Същото може да се каже и за подчинените на преторианските префекти *викарии* със съответните им административни щабове. Един по-задълбочен поглед върху огромната армия на късноантичната бюрокрация е възможен след запознаване с органите на централната административна власт, т.е. с дворцовата администрация на съответния император. Ако си представим, че преторианската префектура е била само една от многото други, не по-маловажни служби *Magister officiorum*, *Praepostitus sacri cubiculi*, *Comes largitionum*, *Quaestor sacri palatium*, то може да предположим какви огромни средства трябва да е поглъщало поддържането на административния апарат, още повече че посочените дотук цивилни административни власти обхващат само едната страна на късноантичната администрация. Грижливо отбелязаните в *Notitia dignitatum* служби и командни централи за отделните провинции на Империята биха могли най-ясно да покажат размера и цената на късноантичното чиновничество и войска (Zos. II 32sqq.).

Наред с промените в имперските върхове и на органите, свързани с управленческата структура на Римската империя, има и едно не по-маловажно обществено преструктуриране, което разкрива границите на възможността за натоварване на късноантичната държава. Последиците от голямата чума през втората половина на II в. — високата смъртност, заедно с намаляване на населението и варварските нападения, които не спирали от III в. нататък, ясно променили наследените обществени структури от Римската империя. С края на големите завоевателни войни се получила стагнация в броя на несвободната работна сила — един от най-важните производствени фактори на римското общество. По този начин свободната работна сила започнала да играе все по-важна роля в производствения процес. Тези работници трябвало да запълват празните места, които се получили от общото намаляване на населението и броя на робите. Наред с това нарастващата вътрешна и външна заплаха за империята поглъщала все по-големи средства, така че данъчното бреме за населението на империята ставало все по-тежко (Lact. VII 23, 31, 37; Zos. II 38). То трябвало да задоволява нарастващата нужда от финансиране на римските войски, в които започнали все повече да използват неподчинените на Империята германи като наемници. Раздутата и проникваща във всички области на обществения живот бюрокрация изисквала огромни допълнителни разходи. Всичко това довело до почти безнадеждна надпревара на имперската администрация в търсене на пари и данъчни средства за задоволяване на постоянно нарастващата нужда на Империята от финанси. Редица закони, императорски едикти и съдебни присъди показват, че са търсени начини за стабилизиране на лабилното равновесие между приходи и разходи чрез държавно насочвани мерки. Обаче по принцип, всички усилия останали напразни. Резултатите от това развитие са онаследяване на съсловната принадлежност и професиите, както и закрепостяването на селското население към земята. Това приключило през IV в. като направило късноантичната държава сравнително неподвижна и ѝ придало насилствен характер (Cth. XIII 5. 19; XIV 4. 5). Накрая ясно се проявяват контурите на едно дирижирано държавно тяло, принудено да навлезе във всички области на частния и обществен живот, което било почти смазано и често пъти изтласквано на ръба на несъстоятелността от своите собствени инструменти — войска и бюрокрация.

Ако потърсим заглавие, характеризиращо развитието в имперската и външната политика на късноантичната епоха, то би трябвало без съмнение да гласи „Римската империя в отбрана" (Eutrop. IX, 8, 2). Освобождаването на поробената някога от Траян Дакия, както и облагането с десятъка през последната трета на III в. в Германия *(agri decumates)* показват преминаване от фаза на разширение към фаза на отбрана във външната политика на Империята. Оттук нататък липсва вече Рим с активната си политическа или военна мощ извън границите на Империята; тази задача била възложена на крайграничните народи. Готи и сармати на Дунав, аламани и франки на Рейн, както и перси и араби на Ефрат, заплашвали и преминавали държавните граници; изтласкването им било трудно и възможно само с изключително напрягане на силите. Това ново състояние не останало без влияние върху военната стратегия на Империята. Реорганизацията на римския военен потенциал, известна като Диоклетинова-Константинова реформа, представлява отговор на кризисната заплаха за римските провинции. Войската на римската държава била разделена на редовна мобилна армия (comitatenses) и гранични войски *(limitanei)* и трябвало да се справя преди всичко с все по-трудните задачи за гарантиране на границите (Amm. XXIX 5, 4; Zos. II 32 sqq.). Чрез по-голямата гъвкавост и готовност на частите от първата за действие се надявали на едно по-бързо стабилизиране на положението при евентуално нахлуване отвън. Но не само чрез реформата на войската, а преди всичко чрез засилената дейност за укрепване на границите (на някои места даже с изграждане на истински крепости) бил направен опит да се запази цялостта на римската територия.

Грижливо укрепените граници и готовата за действие редовна армия, са били необходимите условия за външната политика на Рим по отношение на неговите готови за отбрана съседи. Демонстрациите на сила, по-често обаче договори — най-често срещаният метод на късноантичната външна политика, помагали поне временно за запазване равновесието на силите (Amm. XIV 10, 14). Касаело се преди всичко за неутрализиране на редица бунтуващи се чужди племена чрез парично заплащане, т.е. да бъдат подтикнати по този начин към прекратяване на набезите им в римските провинции. Във всеки случай тази политика на споразуми ставала все по-трудно изпълнима. Колкото повече се увеличавали вътрешните проблеми на Империята, толкова повече намалявала нейната възможност да гарантира съществуването и дееспособността си. Чуждите народности се опитвали да използуват слабостта на Империята за своята агресивна политика към границите ѝ.

През 357 г. аламанският крал Хнодомар поискал от император Юлиан да му отстъпи земите по левия бряг на Рейн (Елзас) (Amm. XIV 12, 3; Lib. or. XVIII). Още преди години, използувайки един период на отслабване на римската империя, аламаните се заселили там и смятали сега тези области за тяхна законно придобита област. Но Юлиан отказвал да признае исканията им и така се стигнало до война. В битката при Щрасбург, която завършила с една от последните римски победи над германите, аламаните били изтласкани зад Рейн (Amm. XVI 12, 36–67; Zos. III 3.4.5). Елзас отново станал римска собственост. Империята и този път могла да предотврати проникването на аламаните на Запад, където биха могли да образуват за пръв път конфедерация под единно управление.

Само няколко години по-късно (378 г.) се стигнало до катастрофата при Хадрианополис — едно събитие, което насочило преселението на народите към Тракия и променило основно структурата на Империята (Amm. XXXI 13–5). Цели тълпи от готи и други германски племена успяли окончателно да се установят на римска земя. Толерирането и признаването на това положение от Теодосий, който от своя страна разчитал и на прииждането на готите, затвърдили ситуацията, която всъщност се равнявала на капитулация на Империята. Така започва много дългата агония на Imperium Romanum. Заселилите се на територията на римската империя германи били действително напълно самостоятелни и не зависели от римската юрисдикция, въпреки получения статут на съюзници. *(foederati)*. Постепенно от съюзници и помощници те се превърнали в реални творци на римската имперска политика, тъй като контролирали цялата войска. Заселилите се на римска земя съюзници предали в ръцете им управлението на Империята и така ги превърнали в носители на отмиращата римска държавност, която се стопила постепенно в християнизираната Европа през ранното средновековие.

Най-впечатляващият и определящ феномен в историята на късноантичната епоха е безспорно християнството. Неговото триумфално шествие и разпространение е тясно свързано с управлението на Константин Велики. Най-късно след победата му над Максенций (312 г.), новият мощен Август на Западната римска империя, започнал определено своята прохристиянска политика. В конференцията между Константин и Лициний в Милано (313 г.) в т.нар. *Милански едикт на толерантност*, тази политика намира първия си ясен израз (Euseb. Hist. eccl. X 5). Тогава християнското учение било признато като позволена религиозна общност и поставено под закрилата на държавата *(religio licita)*. Заседаващият под патронажа на Константин Никейски събор (325 г.) донася след това победата на поддържаната от императора християнска *ортодоксалност* (чиито най-значими представители са епископите Осий от Кордоба и Атанасий Александрийски) над особено силното в източната част на Империята *арианство*. Следващите десетилетия се отличават със силни и горещи спорове между двете течения вътре в християнската църква. Техните бурни спорове се обясняват, от една страна, с пропастта между гръцката и латинската половина на Империята, а от друга — с преплитането на различните християнски движения със социалните проблеми на епохата.

Ариански настроеният Константин II бил последван на императорския трон от своя племенник Юлиан Апостат, при когото спорът между християнската вяра и езическия свят достига връхната си точка. Философски образованият и дълбоко срасналият се с езическите традиции Юлиан съставил религиозно-философска програма за обнова на езичеството, която обаче се харесала преди всичко на образованите, докато сред вече християнски-монотеистично повлияните широки слоеве от народа и на Изток, и на Запад не намерила съществен отзвук. Внезапната смърт на Юлиан силно засегнала езическата реакция, след което тя не успяла да се възстанови повече.

След Юлиан на трона на римските императори виждаме вече само християни. Един от тях Теодосий, когото християнските последователи нарекли с прозвището „Велики“, отбелязва поврата в църковната история на древността. Под неговото управление християнството превръща статута си на *religio licita* в официална религия на римската държава. (CTh. XVI 10, 12). С това се започва едно развитие, което определя епохата на отминаващата древност, а след християнизирането на германите включва и средновековието. *Imperium Romanum* се превръща в *Imperium Romanum Christianum*.

20.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Аврелий Виктор (IV в. от н.е.), висш чиновник в Римската империя, е написал история на императорите (до управлението на император Констанций II), съставена в стила на т. нар. бревиарии.

Aurelius Victor, Liber de caesaribus, 39, 1 sqq.: Основаването на тетрархията

По решение на трибуните бе избран заради благоразумието му командуващият личната охрана Валерий Диоклециан — забележителен мъж, но отличаващ се с такива нрави: той пръв пожела за себе си обвезани със злато дрехи от коприна и пурпурни, обкичени със скъпоценни камъни, обувки. И въпреки че дори само това е твърде много за един гражданин и е достатъчно красноречиво свидетелство за надутия му прахоснически характер, то все пак е незначително в сравнение с другите неща. Защото той преди всичко — нещо, което дотогава са правили само Калигула и Домициан — нареди официалното обръщение към него да е „доминус“ и да бъде почитан и призоваван като бог. 17. Щом се научил, че докато Карин се оттеглял, Елиан и Аманд надлъж и шир опустошавали нивята из Галия и дори се опитвали да подчинят много градове с помощта на шайка селяни и разбойници, наричани от местното население „багауди“, Диоклециан веднага направил император верния си приятел Максимиан — един войнолюбив мъж, наистина от полуселски произход, но затова пък с добри заложби. Той по-късно получи прозвището Херкулий поради почитта си към Херкулес, докато Валерий бе наречен Йовий; оттогава натам същото прозвище получавали и военните, продължително оглавявали армията. 19. Та Херкулий, като пристигнал в Галия, обърнал в бягство или приел предалите се врагове и така за кратко време възстановил реда и спокойствието. 22. По същото време персите сериозно разтърсиха Ориента, а Юлиан — Африка и народите на квинквегентаните. 24. Ето по тези причини двамата императори провъзгласиха Юлий Константин и Галерий Максимиан, по прозвище Арментарий, за цезари и ги нарекоха свои родственици. И двамата, след разтрогване на предишните си бракове, си взеха нови жени: Констанций — доведената дъщеря на Херкулий, а Галерий — дъщерята на Диоклециан, също както някога Август омъжи дъщеря си Юлия за Тиберий. 26. Всички те бяха родом от Илирик и въпреки че бяха не твърде образовани, те станаха превъзходни управници благодарение на това, че познаваха добре трудностите на селския живот и на военната служба. 29. Пред Диоклециан те всички благоговееха като пред баща или всемогъщ бог. И понеже бремето на войните, за които вече споменах, ставаше все по-голямо и тежко, те си поделиха Империята: на Констанций бе поверена цялата страна отвъд Алпите, причислявана към Галия; на Херкулий — Африка и Италия; на Галерий — Илирик и островите чак до морските граници с Черно море; всичко останало задържал Диоклециан.

Anonym. Vales., VI, 30: За основаването на Константинопол

В памет на своята забележителна победа, Константин нарече Византион на свое име Константинопол. И като да му беше роден град, украси го извънредно пищно, желаейки да го изравни с Рим. След това той привлече отвсякъде нови граждани за Константинопол и го дари с такова изобилие, че почти изразходва наличните имперски средства. Там той създаде също и сенат от втори ранг, чиито членове нарече „светли“ (clari).

В „История“ на Зосим (около 500 г. от н.е.) е поставен акцент върху историята на късната античност. Авторът е убеден защитник на паганизма, съзиращ в разпространението на християнството причината за разпадането на Римската империя.

Zosimos, II, 34: Негативна оценка на Константиновата военна реформа

Константин предприе и друга стъпка, за да отстрани нещата, препятстващи проникването на варвари на римска територия. Тъй като Римската империя бе оградена отвсякъде по протежение на границите, благодарение

мъдростта на Диоклециан, по описания от мен по-горе начин — с малки градове, кастели и стражеви кули, всеки от които разполагаше със свой гарнизон, преминаването на варварите на територията на Римската империя бе невъзможно, защото навсякъде им се изпречваше сила, способна да отблъсне нахлулите нападатели. Тази сигурност разруши Константин, като изтегли от граничните райони основната част от войската и я настани в градовете, които не се нуждаеха от подобна защита, а лиши от бранители непрестанно застрашаваните от варвари области.

Codex Theodosianus, 12, 1, 1 (313 г.): За положението на куриалите

Не следва да се допускат опити за предоставяне на когото и да било от членовете на съвета (куриал) да решава сам какви са задълженията му към общината или пък за освобождаване на някого от принадлежността му към градския съвет (курия) по негов собствен по́чин. Ако ли някой поради нещастно стечение на обстоятелствата бъде разорен, то за да бъде този подпомогнат, положението му следва да бъде доведено до наше знание, след което той трябва за известно време да бъде освободен от задълженията си към общината.

Codex Theodosianus, 12, 1, 7 (320 г.):

Ние предписваме, щото синовете на декурионите, които са навършили 18-годишна възраст, да се запознаят със задълженията си към общините в провинция Картаген. Защото не следва да се изчаква те да се освободят от принадлежността към семейството си и от свещения си дълг към бащината воля, но същевременно и желанията на бащите не следва да се поставят пред интересите на общините.

Codex Theodosianus, 13, 5, 1 (314 г.): Пожизнено закрепостяване на моряците към професията им

Навикуларииte бяха задължени да поддържат жизненоважния обществен транспорт. Ако някой, който е по произход моряк, би желал да стане капитан, той все пак трябва да остане в своето професионално съсловие, към което несъмнено са принадлежали и неговите предци.

Codex Theodosianus, 10, 4, 1 (313 г.); 10, 10, 2 (319 г.): Мерки срещу превишаването на правата от страна на събирачите на данъци

Ако някой бъде онеправдан от какъвто и да било събирач на нашите лични данъчни постъпления или пък от някой прокуратор [висш администратор, натоварен със събирането на имперските данъци], то той без колебание трябва да подаде оплакване до императора за понесените от събирача несправедливости и разбойничества. В случай, че жалбата се окаже основателна, то ние предписваме, щото длъжностното лице, позволило си волността да извърши подобни неща срещу някой провинциал, да бъде изгорено публично. Трябва да бъде смазано и най-голямото зло в човешкия живот — ненавистната чума на доносите, а езикът на завистниците следва да бъде отрязан и изтръгнат из корен.

Codex Theodosianus, 5, 17, 1; 13, 10, 3: За положението на колоните

5, 16: 1. (332 г.). Ако при някого бъде намерен чужд колон, то той трябва не само да бъде върнат там, откъдето произхожда, но и да се изисква поголовен данък за периода на отсъствието му. А самите колони, които замислят бягство, следва да бъдат оковани като роби, за да могат — след като изтърпят робското наказание, както са си заслужили — да изпълняват по подобаващ начин задълженията, присъщи на свободни хора. Ако някой съзнателно е задържал в дома си чужд колон, препоръчва се самият колон да бъде върнат обратно в дома му, както и да се възстанови неговия трибутен данък за изтеклото време; а онзи, който не желае да остане там, където е роден, следва да се превърне в роб.

13, 10, 3. (357 г.) Ако някой реши да продаде или подари едно имение, то той няма право да задържа колоните си, с цел да ги прехвърли другаде. Онези, които считат колоните за полезни, трябва да ги задържат заедно с именията си или пък да ги оставят другиму да ги използува, ако не възнамеряват лично те да извлекат полза от именията си.

Гъркът Амиан Марцелин (IV в. от н.е.) може да се причисли към големите римски историци като Ливий и Тацит. Той съставил своята римска история на латински език за времето от император Нерва (96 г.) до битката при Хадрианопол (378 г.). Тя е най-важният извор за римската история през IV в. (запазена е частта за периода след 354 г.).

Amm. Marcell., XIX, 10, 1—4: Гладни въстания в Рим

1. Докато тези бури една след друга вихрено преминаваха из крайния Изток, вечният град тръпнеше пред заплахата от скорошен недостиг на храни и поради това на няколко пъти Тертул, който тогава бе префект в Рим, бе обезпокояван от заплашителната сила на плебса, очакващ глада — най-страшната от всички злини. И това бе напълно незаслужено, защото не по негова вина корабите не доставяха навреме храните: те биваха принудени да хвърлят котва в най-близките пристанища поради необичайно бурното море и силните насрещни ветрове; в пристанището на Август [Остия] корабите се страхуваха да влязат поради голямата опасност, която ги грозеше. 2. Затова същият този префект, обезпокояван от зачестилите бунтове и от това, че плебсът ставал все по-свиреп пред надвисващата заплаха от гибел, изоставил всякаква надежда за спасение и като протегнал своите невръстни деца към бунтуващия се необуздано народ, през сълзи казал: 3. „Ето вашите съграждани, които заедно с вас (но дано небесните богове променят волята си!) ще понесат една и съща участ, освен ако не изгрее над всички ни една по-щастлива съдба! Ако обаче вие мислите, че като премахнете тях, няма да ви постигне зла участ, то ето ги — те са във ваша власт!“ От състрадание пред тази скръбна гледка тълпата, която по природа бе склонна към милосърдие, се укроти и запазвайки самообладание, зачака отредената си съдба. 4. И веднага, по божествена повеля свише, същата, която издигна Рим от самото начало и обеща той да остане вечен, още докато Тертул извършваше жертвоприношение на Кастор и Полукс при Остия, морето се укроти, вятърът се промени в южен бриз и корабите навлязоха в пристанището с издути платна и напълниха хамбарите с жито.

Amm. Marcell., XVI, 1, 3—5: Цезар Юлиан — идеален образ на късноантичен император

3. Каквото и да кажа обаче, въпреки че не скалъпвам красиви лъжи, а разкривам чистата истина за събитията, опирайки се на документални сведения, разказът ми ще бъде сметнат за хвалебствие. 4. И наистина, изглежда, че някаква повеля свише съпровождаше този младеж от самата му люлка та до сетния му дъх. Защото той така стремително бързо възсия и у нас, и отвъд, че бе смятан за втори Тит, Веспасиановия син, заради благоразумието му, за подобен във висша степен на Траян заради успешните му войни, за милосърден като Антоний Пий и заради точния му и съвършен ум — за достоен продължител на Марк Аврелий, когото той се стремеше да надмине в делата и нравите си. 5. Но понеже (както ни учи мъдростта на Тулий Цицерон) „висотата на всички големи изкуства ни радва също както и височината на дърветата, но не ни радват еднакво корените и филизите“, така и неговите забележителни природни дарби по-късно бяха помрачени от много сенки. И все пак, би трябвало те да бъдат съпоставени с неговите послешни многобройни и удивителни достижения, като се вземе предвид, че бидейки още съвсем юноша, обучен в уединение като Ерехтей при Минерва, той бе извлечен не от войнишка палатка, а от спокойните сенки на Академията, за да бъде тласнат в стихията на войната; и въпреки това той покори Германия, укроти извивките на замръзналия Рейн, като някъде проля кръвта на вдъхващите ужас местни царе, а другаде окова с вериги ръцете им.

Amm. Marcell., XVI, 10, 4 sqq.: Посещението на император Констанций II в Рим

4. И после, щом всичко било изразходвано за царското приготовление и всекиму била дадена награда според заслугите, през втората префектура на Орфит той минал през Окрикулум, горд с големите си почести и обкръжен от всяващата страх своя войска; и казват, че той се държал дотолкова войнствено, че очите на всинца били вперени все в него. 5. Когато наближил града, с неизменно спокойно изражение на лицето си, той видял покорството, засвидетелствувано от сената и величествените изображения на бащиния род и помислил не като Кинеас — известния пратеник на Пир, че цяла тълпа царе се е събрала заедно, а че пред него е едно свято прибежище за целия свят. 6. И когато оттам той се обърнал към народа, с изумление видял, с каква бързина разнородното човешко множество отвсякъде се стичало към Рим.

Amm. Marcell., XIX, 10, 15 sqq.: Roma aeterna

15. Но когато той сигнал до самия форум на Траян — една уникална според нас постройка, възхитила дори и боговете, той се спрял, поразен от гигантския комплекс около него, който нито се поддавал на описание, нито можел да бъде пресъздаден отново от някой смъртен. И като изоставил надеждата си да направи нещо подобно, той казал, че желае и може да пресъздаде само коня на Траян, поставен в центъра на атриума и носещ на гърба си самия император. 16. На това стоящият редом с него принц Ормисда, чието изгляне от Персия аз описах по-горе, отвърнал с присъщата за народа му находчивост; „Първо, императоре, заповядай да построят и такъв обор, ако можеш; нека конят, който ти възнамеряваш да направиш, да се разполага също толкова нашироко, колкото и този, който виждаме.“ Когато Ормисда бил направо запитан, какво мисли за Рим, той отвърнал само, че бил научил, че и там също умират хора. 17. И тъй, след като императорът разгледал с изумление и благоговеен страх много неща, той се оплакал от мълвата, че тя била или безсилна, или завистлива,

защото докато винаги уголемявала нещата, при описанието на онова, което имало в Рим, тя била овехтяла; и след като дълго се колебал, какво да направи в града, той решил да добави нещо към красотите му, като издигне в големия цирк един обелиск, чийто произход и външен вид аз ще опиша на подходящо място.

Amm. Marcell., XXXI, 13, 10 sqq.: Унищожително поражение на римляните при Хадрианопол (378 г.)

10. И така, варварите с искрящи от ярост очи преследвали нашите, чиито вени замръзвали от ужас: едни от тях падали, без да знаят кой ги е повалил, други били събаряни от самата тежест на напиращите, трети били избивани, улучени от своите, защото въпреки че те често се събирали отново, не им позволявали да отстъпват и никой от отстъпващите не бивал пощадяван. 11. Освен това пътищата били преградени от много полумъртви хора, които стенели, измъчвани от раните си, а наред с тях имало и купища паднали коне, изпълващи с телата си полето. Падналата безлунна нощ сложила край на тези невъзмездими загуби, които стрували толкова много на римляните. 12. Още със здрачаването императорът, който бил — както се счита — всред простите войници (защото никой не претендира да го е видял или да е бил с него), паднал смъртно ранен от стрела и тутакси издъхнал; впоследствие не бил открит никъде. Защото някои от враговете дълго се навъртали по тези места, за да ограбват мъртвците и никой от спасилите се с бягство или живеещи наблизо хора не посмял да се доближи дотам.

Лактанций (IV в. от н.е.) — учител по реторика, възпитател на императорските синове; в своята апологетика на християнските мъченици той рисува моралния облик на римските императори, известни с преследванията си на християни.

Lactantius, 34: Едиктът „за толерантност" на император Галерий (311 г.)

Галерий, най-злостният противник на християните, преди смъртта си публикува в Сердика следния едикт заедно с Константин и Лициний:

„Всред останалите наредби, които ние винаги сме издавали за полза и изгода на общото дело, ние досега се придържахме към желанието, съобразно старите закони, както и следвайки държавната уредба на римляните, да устроим всичко по подобаващ начин и да се грижим, щото да бъдат възвърнати към ум и разум и християните, отклонили се от религията на своите предци. Защото по някакви причини именно тези същите християни биваха обхващани от такава своенравност и глупост, та не следваха завещаното им от древните, въведено вероятно от техните собствени деди, а по тяхна преценка и желание сътвориха закони, които да бъдат съблюдавани и в редица области обединиха населението в единни общности. След като тогава ние издадохме наредба за възвръщане към завещаната от древните уредба, мнозина се заплетоха от тъжби за живот и смърт, други пък бяха прогонени от роден дом и стряха. И понеже повечето упорстваха в тежненията си и ние се убедихме, че те не отдават на боговете полагащата им се почит, а тачеха само бога на християните, то предвид голямата си благост и милостивост, а и съобразявайки се със свойствената ни склонност да опрощаваме людете, ние сметнахме, че трябва да разпрострем милостта си и над християните, та да могат да си останат християни и да им бъде разрешено отново да възстановят събиранията си в обичайните за тях места, но при условие, че не предприемат нищо срещу установената обществена уредба. С друга една наредба ще дадем указания и на съдебните служители, към какво поведение те би следвало да се придържат. Та поради всичко това християните би трябвало да се молят на своя бог за нашето благополучие, за благоденствието на държавата, както и за тяхното собствено; така навсякъде ще бъде съхранено общото благо от нанасяне на щети, а и те самите ще могат безгрижно да живеят по родните си места.

Павел Орозий от Бракара (V в. от н.е.) е написал в духа на Августиновите идеи едно християнски обагрено историческо тълкувание, което го представя като основател на християнската универсална историопис.

Orosius, 7, 32, 11 sqq.: Последици от Преселението на народите

Германите, преминали Алпите, Реция и проникнали из цяла Италия, вече стигат чак до Равена. Аламаните [алеманите] кръстосват Галия и достигат дори до Италия, Гърция, Македония, Понта и Мала Азия биват опустошавани от прииждащите готи. Отвъддунавска Дакия е изгубена завинаги. Квади и сармати разграбват Панония. Германите от онази страна на морето завладяват обезкръвената Испания. Партите ограбват Месопотамия и привличат към себе си Сирия.

Евсевий Кесарийски (IV в. от н.е.) — християнски епископ и биограф на Константин Велики, известен преди всичко със своята „Църковна история". Неговото творчество е съществен извор за разпространяването на християнството в Римската империя.

Eusebios, Eccles. Hist., 10, 5: Миланският едикт на Константин и Лициний (313 г.)

Копие от императорски разпоредби, преведени от латински език:

„Вече отдавна разбираме, че свободата на религията не трябва да се отрича и че всеки един трябва да отдава дължимото на божествените дела според своите разбирания и намерения и по своя собствена воля; затова ние заповядахме, щото християните необезпокоявани да се придържат към своята религиозна секта и вероизповедание; но по много и различни причини стана ясно, че към онзи рескрипт трябва да се добавят някои неща относно тези люде и решихме впоследствие, че е уместно да сторим това сега. Когато аз, Константин Август и аз, Лициний Август, пристигнахме благополучно в Милано, и обсъдихме всички неща, отнасящи се до ползата и доброто на държавата, ние решихме да издадем тези разпоредби, с които да осигурим богобоязненост и почит към божеството, а именно — да дадем на християните и на всички останали хора право на свободен избор на религия, за да може всяка божествена и небесна сила да бъде благосклонна спрямо нас и спрямо хората, живеещи под наша власт. И така, по тези именно сериозни и справедливи съображения ние стигнахме до следното решение: че не трябва да се отказва никому правото да бъде последовател и да избира обряда или вида на религията, която следват християните и че трябва да се даде право на всеки един човек да се отдаде на онази религия, която счита подходяща за себе си, за да разпростре над нас божеството своето покровителство и да благослови всичките ни начинания. Редно е да се съблюдават нашите разпоредби, изразяващи волята ни, за да бъдат изцяло отменени онези условия, които се съдържаха в предишните ни послания относно християните; така всичко, което е било несполучливо или чуждо на присъщото ни милосърдие, ще бъде отменено и тези, които изповядват християнската религия, ще могат да го правят свободно, открито, без каквито и да било пречки. Тези неща ние решихме, за да разкрием възможно най-пълно нашата голяма загриженост и за да се знае, че ние даваме на същите тези християни свободното и неограничено право да изповядват своята религия. И след като стане известно, че това право им е дадено от нас, ще се разбере също и че на всички останали също е дадено правото всеки да се придържа към обряда или религията, които предпочита — нещо напълно съответствуващо на миролюбието на нашето време; и така, всеки има волята да избира и изповядва каквато религия пожелае. Това ние направихме, за да не изглежда, че поставяме някоя религия по-долу от друга. За християните специално, ние решихме преди всичко следното: техните места, където те по-рано се събираха и за които в предишното послание имаше заповед да бъдат напуснати от християните, ако някой заплати за местата било от нашата хазна или от някакъв друг източник на средства, да бъдат върнати на същите тези християни, без да им се иска заплащане или друга някаква компенсация; това да се стори без да се проявява небрежност или колебание. Също така, ако има възможност някои места да бъдат дадени като дарение, то нека те бъдат отредени на същите тези християни колкото се може по-скоро. Ако ли за някое от местата, които са им били върнати или са им били дарени бъде поискано да се заплати, то нека те да се обърнат към префекта на дистрикта, за да се уверят, че нашата щедрост и добронамереност се отнася и до тях. Всичко, което трябва да бъде предадено на християнската общност, трябва да се даде веднага и без отлагане. И тъй като християните притежават не само тези места, където имаха обичай да се събират, а и други, принадлежащи не на отделни лица измежду тях, а представляващи законна собственост на цялата им християнска община, всички те — по силата на закона, изразен по-горе, следва да се заповяда да бъдат върнати, без възражение от чиято и да е страна, на тяхната общност и християнското събрание. Нека да се проследи също, щото онези лица, на които не се дава компенсация за върнатите на християните земи, да могат да бъдат възмездени за своята безукоризненост от нашата щедрост. За всичко това следва да се приложи най-голямо старание, така че нашите разпоредби да бъдат изпълнени възможно най-бързо, тъй като това е в интерес на мира и спокойствието на държавата и народа. По този начин, както вече споменахме, божието благоволение ще бъде завинаги осигурено за нас, които преживяхме и изпитахме вече доста неща. И този наш указ, свидетелствуващ за нашата щедрост, трябва да бъде известен на всички, поради което, уместно е, щото това, което ние написахме, да бъде разпратено навсякъде, обнародвано и доведено до знанието на всички хора, за да може този указ, представляващ въплъщение на нашата щедрост, да не убегне от вниманието на нито един човек."

Codex Theodosianus, XVI, 10, 12 (392 г.). Указ на Теодосий I срещу езичеството

Нито един човек няма право където и да било, в което и да е място или град да коли невинно жертвено животно, за да почете своите нечестиви божества; никой няма право също така тайно, за изкупление, да оказва почит с огън на своите лари, с вино — на своя гений и със жертвени изпарения — на своите пенати. Не се позволява също да им пали светлини, да кади с оброчен дим или да окачва венци. Ако обаче някой възнамерява да дръзне да принесе животно в жертва, да го посипва с жертвено брашно или да гадае по димящи вътрешности, нему следва да се отнеме правото да се жалва, както е прието при обвинените в престъпление срещу императора. Ако някой почита божеските изображения, сътворени от човешка ръка и вече подлагани веднаж на унищожение, с поднасяне на оброчен дим, то на този трябва, като на виновен в религиозно подстрекателство, да му се отнеме къщата или собствеността, в която според доказателствата, той е извършвал в езическо суеверие своето идолопоклонничество. А понеже всичкото имущество, някога изпълвано с оброчни ухания, се предполага да е принадлежало по закон на жертвоприносителя, предписваме то да премине към фиска.

20.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Принципат — доминат: кои са характерните белези на късноантичната римска държава?
2. Диоклетиановата тетрархия — продължение на епохата на войнишките императори или мотивировка на ново разбиране за властта?
3. Кои икономически и социални сили определят облика на късноантичната държава и как определят те по-нататъшното политическо развитие?
4. Кои фактори благоприятстват разпространението на християнството и какви политически усложнения възникват от него?
5. Проучете отношенията между Imperium Romanum и германите: а) на римска служба; б) като съседи по лимеса; в) като федерати.

20.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

285–305
I тетрархия. Диоклетиан и Максимиан августи (от 293 г. Галерий и Констанций Хлор цезари).
305–306
II тетрархия. Галерий и Констанций.
306–307
III тетрархия. Галерий и Север.
307–311
IV тетрархия. Галерий и Лициний.
311 г.
Едикт на Галерий и Лициний за толерантност към християнството.
311–313
Лициний, Константин и Максимин.
313 г.
Милански едикт: утвърждаване на християнството като държавна религия.
313–324
Константин и Лициний.
324–337
Самостоятелно управление на Константин.
325 г.
Никейският събор: победа на ортодоксалното християнство над арианството.
330 г.
Константинопол — столица на империята.

337–361
Константин II (до 340 г.), Констанс (до 350 г.) и Констанций (350–361 г. самостоятелно).
361–363
Юлиан Апостат
363–364
Йовиан
364–375
Валентиан и Валент
375–378
Грациан и Валент
378 г.
Готите разбиват Валент при Хадрианопол.
379–395
Теодосий I (379–383 г. с Грациан, 383–392 г. с Валентиниан II, 392–395 самостоятелно: последно обединение на Империята).
395 г.
Аркадий и Хонорий, окончателно отделяне на Източната и Западната империя.
410 г.
Вестготите на Аларих разграбват Рим.
451 г.
Хуните на Атила разбити при Каталунските поля край Троа.
455 г.
Вандалите разграбват Рим.
476 г.
Последният западен император Ромул Августул детрониран от Одоакър.

Велико преселение на народите, викарий, диоцез, доминат, Едикт за толерантност, императорска резиденция, тетрархия, федерати, comitatenses, honestiores, humiliores, limitanei, Notitia dignitatum, praefectus Praetorio, religio licita, subiecti, vicarius.

20.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Юлиан. Писма. София, 1983.
А. Р. Корсунский, Р. Гюнтер. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. Москва, 1984.
Н. С. Свенцицкая. От общины к церкви. Москва, 1985.
Е. М. Штаерман. Кризис рабовладельческого строя в западных провинциях Римской империи. Москва, 1957.
Е. М. Штаерман. Кризис античной культуры. Москва, 1975.
F. Altheim. Der Niedergang der alten Welt. Frankfurt, 1952, I–II.
M. T. W. Arnheim. The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire. Oxford, 1972.
H. Aubin. Vom Altertum zum Mittelalter. München, 1949.
P. Barceló. Roms auswärtige Beziehungen unter der Constantinischen Dynastie (306–363). Regensburg, 1981 (Eichstätter Beiträge, Abt. Geschichte).
D. v. Berchem. L'armée de Dioclétien et la reforme constantinienne. Paris, 1952.
J. Bleicken. Principat und Dominat. Gedanken zur Periodisierung der römischen Kaiserzeit. Wiesbaden, 1978 (Frankfurter Historische Vorträge 6).
H. Böhme. Morgenland und Abendland. Staatsbürokratie, Völkerwanderung und römisch-christliches Reich (300–750). Frankfurt, 1980².
J. Brissaud. Le régime de la terre dans la société étatiste du Bas-Empire. Paris, 1927.
P. Brown. Religion and Society in the Age of Saint Augustine. London, 1972.
P. Brown. The World of Late Antiquity: A. D. 150–750. London, 1989.
J. B. Bury. History of the Later Roman Empire. New York, 1958, I–II.

H. Chadwick. Die Kirche in der Antiken Welt. Berlin, 1972.
A. Chastagnol. Le Bas-Empire. Paris, 1969.
A. Chastagnol. La fin du monde antique. Paris, 1976.
K. Christ (Hrsg.). Der Untergang des Römischen Reiches. Darmstadt, 1970 (Wege der Forschung 269).
W. Goffart. Barbarians and Romans. A. D. 418–584. Princeton, 1980.
P. R. Coleman-Norton. Roman State and Christian Church. A Collection of Legal Documents to A. D. 535. London, 1966, I–III.
H. J. Diesner. Untergang der römischen Herrschaft in Nordafrika. Weimar, 1964.
R. P. Duncan-Jones. Pay and Numbers in Diocletian's Army. – Chiron 8, 1978, 541 ff.
O. Gigon. Die Antike Kultur und das Christentum. Gütersloh, 1966.
G. Gottlieb. Ost und West in der christlicchen Kirche des 4. und 5. Jahrhunderts. München, 1978.
W. Heil. Der konstantinische Patriziat. Basel, 1966.
D. Hoffmann. Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum. Düsseldorf, 1969, I–II.
A. H. M. Jones. The Decline and Fall of the Roman Empire. – History 40, 1955, 209 ff.
A. H. M. Jones. The Later Roman Empire, 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey. Oxford, 1964, I–III.
A. H. M. Jones et al. The Prosopography of the Later Roman Empire. Vol. I, A. D. 260–395. Cambridge, 1970.
E. Kornemann. Geschichte der Spätantike. München, 1978.
H. Lietzmann. Geschichte der Alten Kirche. Berlin, 1961⁴, I–IV.
F. Lot. La fin du monde antique et le début du moyen âge. Paris, 1951².
F. G. Maier. Die Verwandlung der Mittelmeerwelt. Frankfurt, 1968.
I. Matthews. Western Aristocracies and Imperial Court A. D. 364–425. Oxford, 1975.
G. Mickwitz. Geld und Wirtschaft im römischen Reich des vierten Jahrhunderts. Helsinki, 1932.
J. Moreau. Die Christenverfolgung im römischen Reich. Berlin, 1971².
P. Pallasse. Orient et Occident. A propos du colonat romain au Bas-Empire. Lyon, 1950.
F. Paschoud. Roma aeterna. Etudes sur le patriotisme romain dans l'Occident latin à l'époque des grandes invasions. Rome, 1967.
A. Piganiol. L'Empire chrétien (325–395). Paris, 1972².
G. Prachner. Zur Bedeutung der antiken Sklaven-und Kolonenwirtschaft für den Niedergang des römischen Reiches. – Historia 22, 1973, 732 ff.
W. Schneemelcher. Kirche und Staat im 4. Jahrhundert. Bonn, 1970.
O. Seeck. Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Stuttgart, 1920–1923, I–VI (Neudruck 1966).
W. Seston. Dioclétien et la tetrarchie. Paris, 1946.
B. Stallknecht. Untersuchungen zur römischen Außenpolitik in der Spätantike, 306–395 n. Chr. Bonn, 1968.
E. Stein. Geschichte des spätrömischen Reiches. Bd. I. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284–476 n. Chr.). Wien, 1928.
J. Straub. Vom Herrscherideal in der Spätantike. Stuttgart, 1964².
J. Vogt. Die Spätantike. Der Niedergang Roms. Metamorphose der antiken Kultur. München, 1976 (Kindlers Kulturgeschichte des Abendlandes 5).

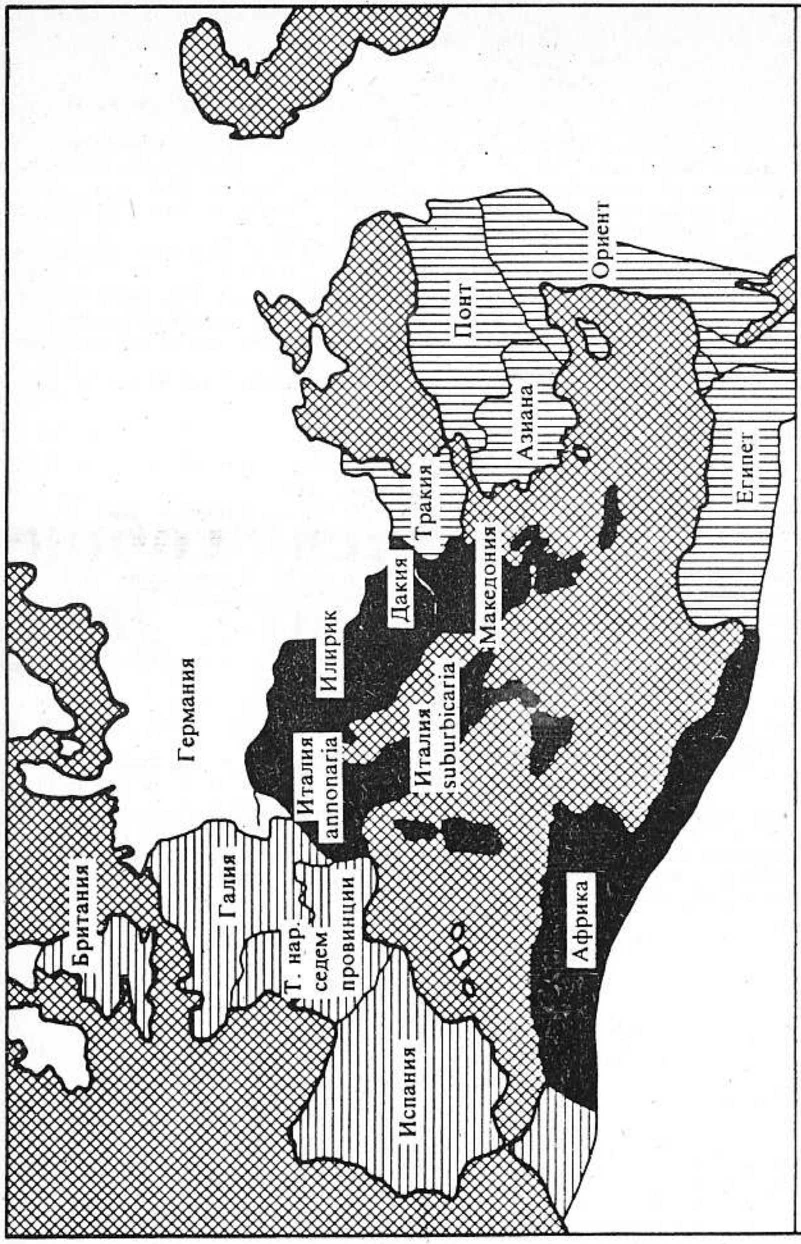
Германия
Британия
Галия
Т. нар. седем провинции
Испания
Италия annonaria
Италия suburbicaria
Илирик
Дакия
Македония
Тракия
Понт
Азиана
Ориент
Египет
Африка

Късноримската държава (395 г. пр. н. е.)

■ Земи, подвластни на преторианския префект на Илирия, Италия и Африка

▥ Земи, подвластни на преторианския префект на Галските провинции

▤ Земи, подвластни на преторианския префект на Ориент

VI

Некласически древни общества в балканските земи

21. БАЛКАНО-ЕГЕЙСКИЯТ ПРЕДПОЛИСЕН СВЯТ

21.1.ВЪВЕДЕНИЕ

Егейският свят, този твърде сложен и меняш във времето обхвата си историко-географски комплекс от етнокултурни райони, достига през III – II хил. онази степен в развитието си, която според съвременните понятия дава основание да се говори за развитие на най-ранната европейска цивилизация. Тази цивилизация, наричана егейска или критско-микенска, съдържа проучените досега критска (минойска), микенска и кикладска култура на о-в Крит, в южнобалканските земи и егейските острови, както и културата на развиващата се на север от тях трако-пелазгийско-фригийска етнокултурна общност. Тук през цялото III хил. пр.н.е. къснонеолитното (енеолитно) общество бавно и неравномерно отстъпвало мястото си на новата икономическа и обществена организация, създавана в резултат на усвояването на бронзовата металургия. Заселването на островите с население както от изток — от Мала Азия, така и от запад — от балканското крайбрежие, станало възможно едва след развитието на мореплаването; гребно до края на това хилядолетие, по-нататък то се развивало по-бързо чрез платноходството. Търсенето на метали за бронзовата сплав, на суровини и земя за нарастващото население на сушата, а така също и презморската търговия и пиратството превърнали Егеида в контактна зона между Азия, Европа и Африка. Морските пътища се кръстосвали на о-в Крит; затова и минойският свят се отличавал и от кикладския (с най-своеобразни културни характеристики), и от мощния културен център в Мала Азия (Троя I – II, заедно с о-вите Лемнос и Лезбос), и от раннохеладската култура на западноегейското крайбрежие (заедно с о-вите Егина и Евбея), и най-сетне — от пелопонеските центрове в Коринт и Арголида. Наред със стандартните производства на бронзови брадви, ножове, мечове и др., всички те се отличават според археолозите с локални прояви в производството, които определят различни нива на икономическо развитие и културно-естетически постижения. Икономическото развитие довело до постепенното превръщане на неолитното племе, състоящо се от отделни териториални общини, в държави, оглавени от т. нар. аристократични домове, които се появили в резултат на задълбочаващото се икономическо разслоение в общините. Това явление представлява всъщност преструктуриране на старата родова организация, причините за което все още се дискутират. Сред тях се изтъква ролята на придошло в ареала население, или на вътрешните сили (икономически и обществени) на самата Егеида. Натрупването на богатства в ръцете на родовата аристокрация, елиминирала родовообщинните принципи, се търси в търговията с Анатолия, в пиратството, в отглеждането на интензивните култури — лозата и маслината.

Раннобронзовото стопанство не довело навсякъде до възникването на обществено-политическа организация от типа на критската, наричана още „дворцова", за която напомнят добре укрепените цитадели в Троя I – II, Тиринт

(Арголида), Лерни (Пелопонес) и др. извън о-в Крит. Разкопаните „ранни дворци" на Крит от сър Артър Евънс се датират към XX–XVII в., но непълната археологическа картина, оставена след неговите разкопки, е породила нестихващата и до днес дискусия за внезапната поява на тези строежи. Хипотезите ги отдават на завоеватели от източен произход, но и на предварително локално развитие (ако се съди по пригодени за големи семейства постройки, типични за къснонеолитното родово общество). Самият Евънс смятал, че дворцовият комплекс в Кносос, т. нар. Лабиринт на цар Минос, преживял няколко преустройства от края на ранноминойската епоха (от началото на III хил. пр.н.е. насетне). Подобни дворци, но не с мащабите на Лабиринта, от същия период са проучени от Евънс и археолозите от следващите поколения във Фестос, Малия и др.

Разцветът на критската култура или както напоследък го определят като „период на новите дворци", започнал след две или три катастрофални разрушения около XVII в. Разкопките на Лабиринта показват архитектурни комплекси, разположени на хиляди кадратни метри площ, със стотици помещения (на два и повече етажа) с най-разнообразно предназначение. Някои сходства между откритите на острова обекти показват, че са били тясно свързани и вероятно — центрове на неголеми царства, ръководени от родствени династии (аристократични домове). Вътрешните борби между тях били или твърде редки и незначителни, или въобще липсвали, защото няма археологически следи от военни разрушения, както и от укрепителна дейност. Вероятно съюзните отношения и вътрешният мир осигурявали острова от външни заплахи и военни посегателства.

Археологическите проучвания и животът на критското общество, пресъздаден в дворцовите фрески, представят владетеля на Лабиринта като неоспорим собственик на икономическите блага, на върховната държавна и жреческа власт. Аристокрацията била свързана най-често със служебни функции и някои от царските наместници разполагали с големи имения, които се превърнали в развити стопански центрове. Развиващата се икономика постепенно обособила и една особено активна група от свързаните с презморската търговия занаятчии или търговци, корабостроители и др. Наред с едрите поземлени владения на царя и аристокрацията са засвидетелствани и средноголеми земеделски стопанства. Поразяващото великолепие на критските дворци се създавало и поддържало с труда на общинниците — земеделци и занаятчии с различни професии. Оживеното скотовъдство, занаятчийството и търговията породили и една от ранните писмености, която се развила от йероглифни знаци — т. нар. *линейно писмо А*. То не се смята за окончателно разчетено, защото учените не са сигурни в определянето на езика, за който било предназначено — гръцки или хетолувийски. Достигналите до днес текстове с това писмо са най-често счетоводни документи и тяхното съдържание, поне според съвременното дешифриране, свидетелства, че критските общинници били облагани с данъци и повинности от двореца. В тях липсват преки сведения, но се предполага, че в отделни отрасли на стопанството се използвал специализираният труд на несвободни — роби или слуги (полусвободни).

Централизираната държава на кноските владетели обединила островните общини по мирен път, развита пътна мрежа покрила острова, свързвайки „столицата" Кносос с отдалечени дворци и резиденции. В Лабиринта се чествали боговете с жертвоприношения и акробатични представления, свързани със свещеното минойско животно, бика, и чрез него — с критския Зевс, бога гръмовержец, който олицетворявал разрушителните сили на земетресенията. В дворцовите фрески са представени и елегантни и красиви дами, които имали явно голяма роля в обществения живот, ако се съди и по другия силно развит култ на острова — към Великата богиня, покровителка на животинския и растителен свят; тя разполагала не само с власт над плодородието, но и над живота и смъртта в критския свят.

През XVI в. началото на активна външна политика и широка морска експанзия на критските владетели на север отбелязват минойските колонии и търговските фактории на о-в Родос и край Милет. Пиратски военни отреди извършвали нападения и в други зони; легендата за Минотавъра и за подвига на атинския цар Тезей е вероятно спомен за подчиняването на Атика. Поддържали се и трайни дипломатически и търговски отношения в Средиземноморието — с Египет и държавите от сирийско-финикийското крайбрежие. В употреба били въведени и стокови еквиваленти — пари — медни слитъци с определено тегло и форма, напомняща опънатата бича кожа. Твърдяната от Диодор *таласократия* на Крит се оборва напоследък от археолозите, които отказват да определят като минойски колонии ред селища извън Крит. Такова е проученото селище на о-в Тера (Санторин), наречено „гръцкият Помпеи", застинало под лавата на изригналия островен вулкан по времето на загиването на критската цивилизация. Сред сградите (понякога и триетажни), украсени подобно на критските „нови дворци", не е засвидетелстван дворцов комплекс. Обиталият ги аристократичен елит е представен блестящ, в обкръжение на полуголи бедняци, гребци на приближаващ към острова флот. В селището те живеели в близост до богатите домове, трудели се в работилници за метални или керамични съдове. Тези картини се тълкуват като доказателство за отношения, основани на все още неразпаднали се родови връзки, по-архаични от кноските. Подобна социална характеристика за този период е открита и в цикладски селища (Филакопи, Айа Ирини). Обяснението се търси в отдалечеността им от Крит, чиято дворцова икономика не могла да погълне аристократичния елит във васалните му острови. Този елит представлявал не дворцова аристокрация, а семейства, свързани от общи икономически интереси и независещи от критския контрол. Това обяснение е в основата на хипотезата за развитие на егейски селища с протоградски характер, което, преди да достигне същинския град, било прекъснато от дълъг исторически срок.

Критската държава загинала ок. средата на XV в. пр.н.е. Линейното писмо А било забравено или отменено от новите господари на острова; те използвали *линейното писмо В*, което е запазено и в паметници на материка (в Пилос). Рухването ѝ има своята предистория още по времето на „старите дворци", когато светът около Егейско море започнал да се индоевропеизира и предците на хетите, завладели Анатолия, се устремили на запад може би през същото море. Когато в Кносос градяли „новите дворци", в балканските земи от север нахлули предците на елините. Техните номадски племена се насочили към Средна Гърция, Пелопонес и островите. Завоевателите претопили оцелялото след нашествията им население, предавайки на забрава езика му. Въпреки разрушенията в много райони археолозите долавят континюитета в развитието на икономическото и социално развитие; неголеми, но укрепени селища възникнали по хълмове и естествено укрепени места, на разстояние от крайбрежията. Те се превърнали в цитадели на новите владетели, между които най-мощни били тези в Микена, Тиринт, Аргос и Пилос. В гръцкото предание това население се нарича ахейско, то е носител на микенската цивилизация. За богатствата на ахейските владетели се съди от богатите погребения в т. нар. шахтови гробници, от мощните циклопски (мегалитни) строежи. Пилоският архив с текстове на линейно писмо В съдържа описи на имущества, продукти, чиновници, служители, бойци и др. Те са свидетелство за обществена организация, близка до критската — върховен владетел и предводител (*базилевс*), служебна аристокрация и привилегировани царедворци, свободно трудещи се занаятчии и земеделци, обложени с данъци и повинности, роби. Микенските търговци стигали до Южна Италия, а през Тракия и егейските острови — до Хетската държава. Въпреки честите войни помежду си, ахейските владетели успяли да се обединят за военната си експедиция в Мала Азия срещу Троя в описаната от *Омировия епос* десетгодишна война.

Микенският свят на ахейците, срещу които с Троя се обединили и северните им тракийски съседи, рухнал под ударите на нови вълни от преселници през XII в. пр.н.е. Разрушенията в Пелопонес от това време съвпадат с данните от легендите за *завръщането на Хераклидите*, с египетските документални сведения за нашествието на т. нар. *морски народи*. Днес се твърди, че техният щурм засегнал цялото Източно Средиземноморие от Египет до разрушената Хетска държава, че от тях, а не от ахейците била разрушена и Троя VII а. Упадъкът на ахейските държави се дължал и на нови преселения, засвидетелствани археологически в Средна и Източна Европа, към които се причислява и *дорийското*. Дорите познавали и донесли тук металургията на желязото; по пътя си до Пелопонес те, заедно със сродните им *северозападни гръцки племена*, прогонили или подчинили ахейското население на желязното си оръжие, неуспяло само срещу изящните микенски рапири в Атика.

Последвалите три-четири столетия на т. нар. *тъмни векове* са период на регрес в обществените отношения и културата на егейския свят, наричан още *омиров* или *предполисен* период за историята на Елада. Разрухата и упадъкът се доказват и по археологически път, и чрез данните в Омировия епос, ранната гръцка лирика и по-късни сведения в историографията. През този период се полагат обаче основите на бъдещата елинска цивилизация; неин носител е народът на гърците, съставен от *еолийските*, *дорийските*, *ионийските* и *северозападните* гръцки племена. Те се отличавали по диалектните особености на говорения от тях език, но за него използвали една и съща азбука, създадена на основата на финикийската. Тази общност се допълва и от общото име — *елини*, с което самите те се определяли етнически (името гърци, което най-често се употребява за тях, произхожда от Graeci, както ги наричали римляните).

През този период в Елада се обособили териториални общини, чието население се обособило в две съсловни групи — аристократи (*евпатриди*) и *демос*. Първите били членове на семейства от родовата върхушка, свързани с военното предводителство на родове, племена или племенни обединения; техните привилегии се определяли както от произхода, така и от богатствата им, които се множели от войните. В поземлените им владения (*ойкос*) и за стадата им се трудели роби, които се смятали за членове на семействата им, и надничари от демоса; там се произвеждало всичко необходимо — храна, облекло и др. за семействата на евпатридите. Властта на базилевсите била силна поради иззетите от военното народно събрание съдебни правомощия, както и поради ролята им на върховни военни предводители и жреческите им правомощия. Тяхната царска в политическо отношение власт елинството преодоляло още през тъмните векове с полисната организация. Тази уникална за древността форма на държавност била резултат от икономически, геополитически, народопсихологически и др. причини. До нея се стигнало може би и преди всичко с икономическото замогване на аристократите, които били ограничавани в своите привилегии от базилевсите. В своята борба за властта евпатридите успяли на много места да отнемат правораздаването или жреческите прерогативи на базилевсите, да ограничат по време предводителските им функции и накрая — да ги изгонят на много места. От не по-малко значение трябва да е било и развитието на старите микенски или на нововъзникналите градски центрове, в които жителите си извоювали правото на *автономия*, т.е. да живеят по свои закони — една от важните черти на полисната организация. Тя възникнала най-рано в морските пристанищни градове, които се развивали най-бързо в икономическо отношение. Развитието се дължало не само на благоприятната роля на презморската търговия, но и на контактите с други народи и култури, на континюитета на микенската култура в тях и в протоградските селища. Така старите егейски традиции, в съчетание с индоевропейската номадска култура и с икономическата инициатива формирали новата обществена организация и култура в зората на гръцката цивилизация.

Преходът на някои общини в Елада през VIII—VI в. пр.н.е. към обществената и икономическа организация на полисите бил съпроводен и с появата на една богата прослойка в демоса, чиито представители влезли в неизбежен конфликт с евпатридите за политически права, за участие в управлението. Същевременно нараствали и противоречията, предизвикани от нарастващото обедняване и обезземляване на дребните производители — занаятчии и търговци от демоса. Изхвърлени от пазара в конкуренцията си с богатите производители или от земята си заради дългове, те не можели повече да осигуряват поминъка си в пренаселените градски центрове, нито на земята, на която загубили правото си да се трудят свободно. Потокът на *Великата гръцка колонизация* увлякъл политически и икономически фалирали аристократи, загубили поминъка си селяни и занаятчии и изгонени *демагози*, които намерили своята нова родина по бреговете на Средиземно, Егейско и Черно море от Марсилия край устието на р. Рона до Навкратида край делтата на р. Нил. Колонизацията се насочва на запад — към Южна Италия, Сицилия, Корсика и Испания, на юг — към африканското крайбрежие и на североизток, по тракийските крайбрежия на *Хелеспонт* (Дарданелите), *Пропонтида* и *Евксинския Понт* (Черно море), където най-северно живеели скитите. Началото било поставено през VIII в. пр.н.е. от икономически развитите градове Халкида и Еретрия на о-в Евбея, но най-активна роля в създаването на нови поселения играели йонийските *метрополии* от Западна Мала Азия, Милет и Фокея. От дорийските градове най-силно ги конкурирали Коринт и Мегара.

Гръцката колонизация постигнала големи успехи по всички балкански крайбрежия и съдействувала за разширяването на икономическите и културни контакти с населяващите ги илири и траки. Неизбежните войни при основаването на гръцките колонии (*апойкии*) за отнетите пристанища и земи скоро отстъпили пред взаимния интерес — обмена на суровини и стоки не само с околното население, но и с вътрешнобалканските земи. Тя започнала по егейското крайбрежие с основаването на апойкии на Халкидическия полуостров и продължила по адриатическото и черноморско крайбрежие от Византион до Хистрия край Дунавската делта. Ако интересът към Понтийското крайбрежие бил предизвикан предимно от постоянната нужда преди всичко от зърнени храни, то настаняването на Тракийския Боспор (Византион и Калхедон) и на Пропонтида (Сестос и Абидос) имали за цел осигуряването на свободен път за търговията в Понта и Мала Азия. Интересът бил толкова силен, че основните метрополии тук — Милет и Мегара, били наследени в колонизационната си дейност от своите апойкии, които създали свои „дъщерни" колонии. Търговията с вътрешността се осъществявала от апойкиите край устията на големите тракийски реки Енос, Абдера и Амфиполис на Егейско море, както и от дорийските апойкии Дирахион, Керкира и Аполония на Адриатическо море.

Основаните апойкии били политически самостоятелни селища или полиси, които съхранявали родствените, политическите и културните си връзки, политическата организация, пантеон, календар и др. с метрополиите. Активното им общуване с новите съседи повлияло върху двете страни и има своя израз в разширяването на елинския космос, в развитието на илирийската и тракийската култура, във взаимопроникването на митологични и религиозни представи, в икономическия напредък на колониите и търгуващите с тях тракийски и илирийски базилевси и военни предводители. Разширяващото се елинско културно пространство има най-добрия израз в географската ерудиция на *логографа* Хекатей от Милет (ако се сравнят знанията в неговия Периплус с Омировите в епоса), която е в основата и на Херодотовите „Истории".

Литературните извори за колонизацията са оскъдни и най-често липсват сведения за ранната история на апойкиите, която се възстановява по епиграфски надписи. Един рядък случай е т. нар. Архилохов надпис (IG XII, p. 213) за колонистите от о-в Парос, които се настанили ок. 680 г. пр.н.е. на о-в Тасос. От стиховете на Архилох, който бил сред *ойкистите*, се вижда не само постепенното колонизиране на отсрещния тракийски бряг, т. нар. Тасоска переа, но и борбите на траките и о-в Наксос за тези богати на сребро и злато земи. По-рано, ок. началото на VIII в. пр.н.е. е доказано по археологически път тракийско население на о-в Самотраки, където се преселили ойкисти от о-в Самос. Един от най-богатите по информация надписи, макар и отнасящ се за по-късна (IV в. пр.н.е.) колонизация, е надписът за основаването на апойкия на о-в Керкира Мелайна.

21.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

НАДПИСИ С ЛИНЕЙНО ПИСМО Б ОТ ДВОРЦОВИТЕ АРХИВИ В КНОСОС И ПИЛОС (КЪСНА БРОНЗОВА ЕПОХА)

I. Надписи от Пилос

1. В Сфагиания толкова [са записани] при дамата[1] УЧАСТЪЦИ[2] 40.

В това число толкова терети[3] ЧОВЕКА 14.

Личен участък на Варнатай толкова зърно[4] ПШЕНИЦА 2+1/10[5].

Държат в аренда парцели от участъка на Варнатай:

Ампук, царски оръжейник, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 1/60.

Иния, робиня на Богинята[6], държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 2/10+4/60.

Енито, робиня на Богинята, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 2/60.

Сима, робиня на Богинята, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 1/10.

Личен участък на Амарут толкова зърно ПШЕНИЦА 2+3/10.

Държат в аренда парцели от участъка на Амарут:

Соур, роб на Богинята, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 3/60.

Едомоней, роб на Богинята, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 1/10.

Есар, роб на Богинята, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 3/60.

Варнатай, терет, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 1/10.

Ератара, робиня на Сфагийската жрица, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 1/10.

Посория, робиня на Богинята, държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 1/10+3/60.

Сфагийската жрица държи в аренда толкова зърно ПШЕНИЦА 3/10.

2. Евривота, роб на Богинята, камаевс[7], държи в аренда и обработва толкова зърно ПШЕНИЦА 1+3/10

Перекота, пандаевс[8], камаевс, държи в аренда. . . толкова зърно ПШЕНИЦА 1+. . .

Копина, робиня на Богинята, държи в аренда участък земя, взета от народа, толкова зърно ПШЕНИЦА 2/60

Мира, робиня на Богинята, държи в аренда участък земя, взета от народа, толкова зърно ПШЕНИЦА 0+1/10.

Ерита, жрица, държи в аренда и се кълне, че Богинята владее с право на етониой[9]. „Народът, — казва тя, — ми е дал в аренда участък земя толкова зърно" ПШЕНИЦА 3+9/10.

3. Теменос[10] на ванакса[11] толкова зърно ПШЕНИЦА 30.

Теменос на лавагета[12] толкова зърно ПШЕНИЦА 10.

У теретите толкова зърно ПШЕНИЦА 30.

Толкова терети ЧОВЕКА 3.

Необработена земя толкова зърно ПШЕНИЦА 6.

4. Амфиал държи в аренда участък от свинаря ПШЕНИЦА 2+5/10.

Амфиал държи в аренда участък от говедаря ПШЕНИЦА 0+6/10.

Кретей държи в аренда участък от пчеларя ПШЕНИЦА. . .

Участък несдаваема парцелирана земя на пчеларя Курупа. . . ПШЕНИЦА 1+1/10.

5. Кретей държи за конете ПШЕНИЦА 5.

6. Опетерей за паша на овцете ПШЕНИЦА 2.

7. В лавагетски Пилос [?] Косон [?] Веданей ОВЦЕ 40[13].

В лавагетски Пилос [?] Хекторий [?] Веданей ОВЦЕ 30.

В Хипракрия [?] Демон [?] Веданей ОВЦЕ 60.

В Хипракрия [?] Пепей [?] Аней ОВЦЕ 65.

В Хипракрия [?] Дорой [?] Арксот КОЗИ 35.

. . . .

Помак СВИНЕ 6.

Потей СВИНЕ 7.

Петак СВИНЕ 11.

8. В кошарата в Пия:

Пимета ОВЦЕ 200.

Окук ОВЦЕ 130×.[14].

Купирий ОВЦЕ 50×.

Акамай ОВЦЕ 120×.

9. В кошарата в Луса.

В месеца на агнетата Мирон ОВЦЕ 200×.

В месеца на агнетата Ковот ОВЦЕ 50.

В месеца на агнетата Раминий ОВЦЕ 49.

10. Мелачки ЖЕНИ 7 МОМИЧЕТА 10 МОМЧЕТА 5.

Кърпачки ЖЕНИ 12 МОМИЧЕТА 16 МОМЧЕТА 8 ДА 1 ТА 1[15].

Предачки ЖЕНИ 37 МОМИЧЕТА 26 МОМЧЕТА 16 ДА 1.

Други работнички ЖЕНИ 7 МОМИЧЕТА 3 МОМЧЕТА 4 ДА 1 ТА 1.

Работнички в банята ЖЕНИ 38 МОМИЧЕТА. . .

Помощни работнички ЖЕНИ 4 МОМИЧЕТА 2 МОМЧЕТА 1 ТА. . .

Слугини ЖЕНИ 32 МОМИЧЕТА 26 МОМЧЕТА 15 ТА 1.

11. В Пилос ПШЕНИЦА 11+1/10.
Работнички в банята ЖЕНИ 37 МОМИЧЕТА 13 МОМЧЕТА 15 СМОКИНИ 11 + 1/10.
В Пилос ПШЕНИЦА 16.
Шивачки ЖЕНИ 38 МОМИЧЕТА 20 МОМЧЕТА 19 СМОКИНИ 16.

12. В Левктра синове на кърпачки МЪЖЕ 2 МОМЧЕТА 1.
В Пилос синове на шивачки МЪЖЕ 2.
В Евдевер синове на шивачки на бельо МЪЖЕ 4.
В Пилос синове на работнички в банята МЪЖЕ 22 МОМЧЕТА 11.

13. В. . . ЧОВЕКА 10.
В. . . ножари ЧОВЕКА 2.
В Ректана: кърпачи ЧОВЕКА 2,
грънчари ЧОВЕКА 2,
чистачи ЧОВЕКА 12.
Във Ваатея: селскостопански работници ЧОВЕКА 10.
В Апува: златари ЧОВЕКА 4,
мелидамати[16] ЧОВЕКА 2,
майстори на лъкове ЧОВЕКА 5.

. . . .

В Соропея: шивач. . .
В Корисия: шивачи. . .

14. Каменари, които ще строят:
В Пилос ЧОВЕКА 2.
В Метето ЧОВЕКА 3.
В Смария ЧОВЕКА 3.
В Левктра ЧОВЕКА 4.

15. Етаей, дърводелец, не се яви ЧОВЕК 1.
Видвой, дърводелец, не се яви ЧОВЕК 1.
Торовик, дърводелец, не се яви ЧОВЕК 1.

16. На Талант месечно МАСЛИНИ. . . 4/10.
На Пук месечно МАСЛИНИ. . .
На Патеконт месечно МАСЛИНИ. . .
На ножарите месечно МАСЛИНИ. . .
На каменаря месечно МАСЛИНИ 45/10.

17. Базилевия[17] на Акитой ЕЧЕМИК. . .
Базилевия на Кекой ЕЧЕМИК. . .
Базилевия на Атанор ЕЧЕМИК. . .
На мелидаматите ЕЧЕМИК 3/60
На бреговата стража ЕЧЕМИК. . .
На вестоносците ЕЧЕМИК 2/60.
На оръжейниците ЕЧЕМИК 2/60.
На хлебарите ЕЧЕМИК 2/60.
На породаматите[18] ЕЧЕМИК 3/60.
На пазачите на складове ЕЧЕМИК 2/60.
На робите на Сукеятей ЕЧЕМИК 1/60.
На робите на Мияпа ЕЧЕМИК 3/60.
На робите на Апиера ЕЧЕМИК 3/60.
На робите на. . . ЕЧЕМИК 3/10.

18. В Апекея бронзолеяри таласии:
Вияний БРОНЗ 0+5/10.
Котуро БРОНЗ 0+5/10.
Манасивик БРОНЗ 0+5/10.
Кетак БРОНЗ 0+4/10.
Базилевсът Апикота (провери?) толкова бронз БРОНЗ 1+6/10.
Толкова бронзолеяри аталасии[19]:
Ататур
Итарай
Виятев
. . .[не се четат още пет имена]
Роби на Турияй и Кетак:
Акамаво
Епикей
. . .[не се четат още осем имена]
В Апекея бронзолеяри таласии в светилището на Владетелката:
. . .[не се четат шест имена]
Толкова бронз БРОНЗ 1+27/10.

19. Колко корабен[20] бронз за мечове и върхове на копия трябва да дадат коретерите[21], даматите, порокоретерите[22], жрицата ключар, надзирателите на посевите и надзирателите на смокиновите градини:
В Пия коретерът БРОНЗ 2/10, порокоретерът БРОНЗ 3/60.
В Метапа коретерът БРОНЗ 2/10, порокоретерът БРОНЗ 3/60.
. . .[следват още 16 селища].

20. Триножници тесни критски ТРИНОЖНИЦИ 2.
Триножник със счупен крак, запазени дръжки ТРИНОЖНИК 1.
Триножник критски с обгорели крака ТРИНОЖНИК 1.
Кани КАНИ 9.
Котел голям с четири дръжки КОТЕЛ 1.
Котел по-малък с три дръжки КОТЕЛ 1.
Котел малък без дръжки КОТЕЛ 1.

21. Кокал продаде на Евмед толкова зехтин ЗЕХТИН 18.
От Ипсева̀ кани 38.

22. Във Ванаси на Господаря благовонно масло БЛАГОВОННО МАСЛО 1.
Във Ванаси на Владетелката благовонно масло БЛАГОВОННО МАСЛО 3/10.
В Сфагийската област на Владетелката на подземния свят благовонно масло БЛАГОВНО МАСЛО 11/10.
В Лусийската област на боговете благовонно масло БЛАГОВОННО МАСЛО 3/10.

23. Колко свине трябва да отгледат за всенародния празник:
В Пия СВИНЕ 3.
В Метапа СВИНЕ 3.
В Петна СВИНЕ 6.
В Сфагии СВИНЕ 2.
В Апея СВИНЕ 2.
В Акерева СВИНЕ 2.
В Ератея СВИНЕ 3.

В Харадра СВИНЕ 2.
В Рия СВИНЕ 2.

24. Герузия[23] на Тивесий ЧОВЕКА 20.
Герузия на Амфипой ЧОВЕКА 16.
Герузия на Амфиот ЧОВЕКА 18.
Герузия на Отвой ЧОВЕКА 14.

25. Орхос[24] на Кевон в Какея.
Тусией, Потей, . . .[25]
Отряд на ивасите[26] в Апитея ЧОВЕКА. . .
Атеп, комавент[27] на Девий.
Отряд на врупиите в Опатапа ЧОВЕКА 30.
Отряд на куреите в Пирут ЧОВЕКА 32.
С тях е колесничарят Ловк Кусаменид[28].

26. Орхос на Недават:
Ехемед, Апиет, Маратей, Таник.
Отряд на кекидите в Арувота Кипарисийски район ЧОВЕКА 20.
Отряд на кекидите в Етареи Кипарисийски район ЧОВЕКА 10.
С тях е колесничарят Кекий Аериботид.

27. Гребци изпратени в Плеврон:
В Роова ЧОВЕКА 8.
В Рия ЧОВЕКА 5.

28. Какво видя Пукекири, когато царят осъди Сикева на изгнание:

Ваза с изображение на Владетелката и с изображение на глава на бик и раковини ВАЗА 1.

Ваза с изображение на колесници, сражение и раковини ВАЗА 1.

Ваза с изображение на Владетелката, жени, глава на бик и спирали ВАЗА 1.

29. Каменна маса с форма на полумесец, инкрустирана със слонова кост, с изображения на нарове и шлемове.
30. Стол от черно дърво с облегалка от слонова кост и облегалки за ръцете, с изображения на човек и телета.
31. Столче за крака, инкрустирано с изображения на човек, кон. . . сепия от слонова кост СТОЛЧЕ 1.

II. Надписи от Кносос

1. В Тувия:
излязоха на работа човека 10
не излязоха на работа човека 4.
2. Не излезе на работа. . . ЖЕНА 1.
3. Сирак купи Кутер роб на Кир ЧОВЕК 1.
4. . . .купи робинята Векаса. . .
5. В месец Девкий:
на Зевс Диктейски МАСЛО 1.
в храма на Дедал МАСЛО 2.
на Бога дете МАСЛО 1.
на всички богове МАСЛО 1.
на богинята ловджийка МАСЛО. . .
В град Амнис:

на всички богове МАСЛО 2,
на Еринийте МАСЛО 3

. . . .

6. КОЛЕСНИЦИ несглобени, без принадлежности за впрягане НЕСГЛОБЕНИ КОЛЕСНИЦИ 80.

КОЛЕСНИЦА без стъпала, напълно сглобена, без юзди КОЛЕСНИЦА.

КОЛЕСНИЦИ, инкрустирани със слонова кост, напълно сглобени, с червено покривало, снабдени с юзди, кожени начелници и рогови висулки КОЛЕСНИЦИ БЕЗ КОЛЕЛА 2.

---

[1] Даматът е длъжностно лице с неясни функции.

[2] В преводите на линеарни текстове с главни букви се предават идеограмите в оригинала.

[3] Терети (разночетене: Телести) има спорно тълкуване — като поземлени владетели, или като длъжностни лица.

[4] Земите се измервали чрез количеството зърно, необходимо за засяването на определена площ орна земя.

[5] Използуваната в пилоските документи мерна система има три единици — големи, средни и малки в съотношение 1:10:60.

[6] Статутът на лицата, наричани роби(ни) на Богинята, не е напълно изяснен; изглежда става дума за лично свободни хора, обвързани чрез някакви взаимоотношения със съответното светилище.

[7] Камаевсът вероятно обозначава лице от категорията на поземлените владелци (от кама=земя).

[8] Пандаевсът вероятно обозначава лице с висока храмова длъжност.

[9] С стонийой се обозначава привилегирована форма на поземлено владение.

[10] Теменос е поземлен участък, даден във владение на управник или бог.

[11] С ванакс се означава както земният владетел (тук Пилоският цар), така и върховното божество.

[12] Лавагетът е вторият по ранг след ванакса сановник, вероятно с военни функции.

[13] Въпросителният знак замества връзката в род. п. между двойките имена, напр. от (у) Косой у (от) Веданей.

[14] Знакът „х" означава вероятно „проверено".

[15] Значението на знаците „ДА" и „ТА" е неизвестно. Възможно е с тях да са означавали надзиратели или ръководители на съответни групи, или пък продоволствени дажби.

[16] Значението на мелидамати не е известно.

[17] Базилевия означава област, подвластна на базилевс. В Пилоската държава имало няколко подобни области.

[18] Породамати е термин с неясно значение.

[19] Таласии и аталасии са термини с неизяснено съдържание; вероятно първият означава „имащи собствени работилници".

[20] Корабен означава вероятно вносен, чуждестранен бронз.

[21] Коретери са длъжностни лица с неясни функции

[22] Порокоретери означават вероятно също длъжностни лица.

[23] Тълкуването на термина като „съвет на старейшините" остава несигурно. Посочените със собствени имена в надписа са вероятно базилевси.

[24] Орхос (старогр. „ред", „редица") обозначава военни поделения.

[25] Имената са вероятно на офицери (?).

[26] Смисълът на наименованията на отредите (иваси, врупии и куреи) е неясен.

[27] Комавент е термин с неясно значение.

[28] Действителните функции на колесничарите (по един за всеки орхос) са неясни. За разлика от всички други лица в документите, те са назовани със собствено и бащино име, което подсказва високо положение в пилоското общество.

Hom Il II 812 sqq: Съюзниците на Троя

Има висока могила, не много далече от Троя,
нейде в полето, която се лесно обхожда от всички.
Смъртните хора просто наричаха хълм Батиея,
а боговете безсмъртни — могила на бърза Мирина.
Там се строиха троянци със свойте съюзници верни.

Вожд на троянците бе шлемовеецът славният Хектор,
син на Приама; мнозина най-смели се готвеха вече
заедно с него да влязат със копия остри във боя.
Вожд на дарданците беше известният син на Анхиза,
820 царят Еней — от Анхиз го роди Афродита блестяща:
беше богинята спала със смъртен сред урви на Ида.
Дружно с Еней ги предвождаха двамата Антенориди:
вожд Архелох с Акаманта, изкусни във всякакви битки.
Всички, живеещи мирно в Зелея и близо до Ида,
825 бяха богати и пиеха черна вода от Езепа,
тези троянци предвождаше Пандар, синът Ликаонов.
Сам Аполон далнострелец лък даде на светлия Пандар.
Всички, живеещи в град Адрастея, в земята Апеса,
в град Питиея и чак в планината висока Терея,
830 водеха Адраст и Амфий, облечен във ленена броня,
двамата сина на Мероп, прочутия цар перкосийски,
който бе вещ предсказател за всичко и спираше строго
своите рожби да тръгнат на страшна и пагубна битка.
Те не го чуха, защото ги тласкаше черната гибел.
835 Тези, които живееха около Практий, в Перкота,
в Сест, и в Абид, и далече в божествена древна Арисба,
водеше Азий Хиртаков, прославен водач на мъжете,
Азий Хиртаков, докаран от едри коне златожълти
чак до далечна Арисба и чак от реката Селèент.
840 Водеше цар Хипотой племе с копие силно пеласги,
тези, които живееха сред плодородна Лариса,
тях ги предвождаха в бой Хипотой със Пилей войнолюбец,
двамата сина на Лет пеласгийски, потомък Тевтамов.
А пък Пейрой с Акаманта предвождаха всички тракийци,
845 мирно живеещи близо покрай Хелеспонт бързотечен.
Вождът на копиеборци кикони бе смелият Евфем,
син на Трезена, потомък на Кея, отхранен от Зевса.
Водеше храбро Пирехъм пеонците с лъкове вити,
с чест обитаващи град Амидон до широкия Аксий,
850 който разлива води превъзходни далеч по земята.
Силният вожд Пилемен от Енетия, гдето се въдят
мулета диви, доведе безброй пафлагонци юначни.
Те населяваха Китор, живееха мирно във Сесам,
имаха хубави къщи навред край реката Партений,
855 в Èгиал, сред Еретина висока и още във Кромна.
Одий и с него Епистроф доведоха тук ализони
чак от далечна Алиба, където сребро се добива.
Мизи начело със Хромий и Еном, вещ птицегадател,
ала чрез птиците той не отбягва най-черната гибел.
860 Падна в реката, убит от ръцете на внука Еаков,
който във нея погуби и други отлични троянци.
Форкис с Асканий божествен доведоха фриги при Троя
чак от Аскания: искаха в стръвната битка да влязат.
А пък меонци предвождани бяха от Местъл и Антиф,
865 рожбите на Талемен и на езерна нимфа Гигея:
водеха в боя меонци, родени при Тмол недостъпен.
Наст бе водач на карийци, известни със говор незвучен,
имащи къщи в Милет, край Фтирон, планината гориста,

и край реката Меандър, по стръмното било Микале.
870 Наст с Амфимах ги предвождаха дружно във всякакви битки,
Наст с Амфимах, синове именити на вожд Номиона.
Както момиче нагизден със злато, Наст влизаше в боя.
Глупчо! Това не отблъсна от него ужасната гибел:
падна в реката, убит от ръцете на внука Еаков,
който му златото взе и отнесе във своята шатра.
875 А Сарпедон със почтения Главк пък доведе ликийци
чак от далечната Ликия, негде от Ксант бързотечен.

Hom. Il. X 423 sqq.: траките под стените на Троя

А Одисей хитроумен запита пленения Долон:
„Как си почиват сега? С коneборци троянци задружно
425 или отделно от тях? И това ми кажи да узная!“
Долон, потомък Евмедов, отново така му отвърна:
„Аз и това ще ти кажа съвсем откровено и вярно.
Откъм морето — карийци, пеонци със лъкове криви,
също лелеги, кавкони и богоподобни пеласги.
430 Близо до Тимбра нощуват ликийци и горди мизийци,
конесмирителни фриги и смели колари меонци.
Ала защо ме разпитваш за тия неща поотделно?
Ако ли искате вий да се вмъкнете в стана троянски,
новодошлите тракийци стануват последни от всички.
435 Заедно с тях е и царят им Резос, синът Ейонеев.
Сам аз му зърнах конете — грамадни и много красиви;
те са по-бели от сняг и препускат подобно на вятър.
В злато и светло сребро му блести колесницата нова.
Има и златни, огромни доспехи, за чудо и приказ!
440 Не подобава на смъртни да носят такива доспехи,
а съвършено подхождат те на боговете безсмъртни.
Хайде сега ме водете при вашите кораби бързи
или ми тежки окови сложете и тук оставете,
докато вие самите отидете и проверите
445 вярно ли всичко разказах на двама ви или невярно.“
А Диомед го погледна накриво и грубо му рече:
„Долоне, ти за спасение мисъл в духа си не влагай,
щом ни попадна в ръцете, макар че ни беше полезен.
Ако те пуснем свободен сега и отпратим обратно,
450 после отново ще дойдеш при нашите кораби леки
да разузнаваш потайно или да се биеш открито.
Но ако тука погинеш, сразен от ръцете ми силни,
никога вече ти няма да бъдеш беда за аргийци.“
Долон опита със едра ръка да му пипне брадата,
455 искайки да го помоли, но с меча героят замахна,
право врата му удари и двете му жили преряза.
Шепнеше още главата, когато във прах се оваля.
Взеха му шлема, направен от кожата на невестулка,
дългото копие, лъка, а също и вълчата кожа.
460 Цар Одисей богоравен ги вдигна нагоре с молитва
в чест на Атина, даряваща плячка, и тъй се провикна:
„Радвай се, дивна богиньо, на тези троянски трофеи!
Първа сред всички безсмъртни в Олимп те зовем ний на помощ.

Ти ни предвождай до шатрите и до конете тракийски!“
465 Тъй каза цар Одисей и доспехите метна високо,
на тамариск ги провеси и ясен им белег постави,
чупейки наръч тръстика и кичест клонак тамарисков,
да ги намерят по-лесно, когато се връщат във мрака.
Тръгнаха после напред през доспехи и кървави локви.
Тихо вървяха, достигнаха скоро войската тракийска.
Спяха мъжете от труд изтощени; доспехи чудесни
сложени бяха до тях на земята в три прави редици.
Близо до всеки тракиец стояха два коня впрегнати.
Спеше в средата цар Резос, до него — конете му бързи,
475 вързани горе със ремъци за колесничния обръч.

Hom Il, XVIII, 541 sqq: за ойкоса на базилевс

Нива на щита представи със плодна и рохкава угар,
ширна и триж преорана, а много орачи из нея
карат ралата във впряга, насам и натам ги въвзиват.
Винаги щом се завръщат на слога на тучната нива,
545 идва човек и поднася в ръцете им чаша голяма
с медено вино, а те се обръщат отново в браздите,
жадни по-скоро да стигнат до края на плодната нива.
Тя зад гърба им чернее, подобна на рохкава оран,
а пък е цяла от злато: направи той истинско чудо.
550 Измайстори после нива просторна с висока пшеница.
Жънат из нея жътвари със сърпове остри в ръцете,
а на земята нагъсто се стелят ръкойки в редици.
Силни връзвачи с въжета от слама ги стягат във снопи.
Трима връзвачи по стъпките следват жетварите сръчни.
555 А пък децата събират във свойте прегръдки ръкойки,
трупат ги пъргаво. Сам господарят с тояга в ръката,
с радост в сърцето, безмълвен сред тях на браздата застава.
Готвят наблизо вестители обед под дъбова сянка.
Едър вол те са заклали и шетат усърдно край него;
560 бяло брашно за жетварска гощавка замесват жените.
Хубаво лозе, отрупано с грозде, издяла от злато.
Гроздове черни и едри увисват навред по лозите,
всяка подпряна умело със сребърни дълги подпорки.
С тъмен ров той го опаса и още с оловна ограда.
565 Во́ди напряко през лозето само едничка пътека,
гдето минават носачите, щом гроздобер се започне.
А пък девойки и юноши с радостно чувство в сърцата
носят във плетени кошници меденосладки гроздове.
Там сред кръга на младежите момък със цитра звънлива
570 свири игриво и пее със глас благозвучен и нежен
хубава Линова песен. Те дружно потропват с нозете,
следват го с песен и кикот и скачат във такт хороводен.
Също създаде и стадо — безчет правороги говеда.
Кравите ловко извая от злато и светло олово,
575 как се отправят с мучене от свойте обори на паша
чак до реката шумлива из блатни лъки със тръстика.
Четири златни пастири сподират голямото стадо,
кучета девет ги следват отблизо с нозе бързогонни.

Hom. Il., IX 121

Моите дарове скъпи пред вас ще посоча подробно:
седем триножника нови и десет таланта от злато,
двадесет светли бакъра, дванадесет хранени коня,
дето победи печелят в надбягване лудо в полето.
125 Никой не би могъл беден да бъде и няма да има
нужда от ценното злато, щом толкова той притежава,
колкото тези коне ми донесоха щедри награди.
Още предлагам и седем най-сръчни робини от Лесбос.
Аз ги избрах щом разсипа Пелид многолюдния остров.
130 Те надминават по хубост жените, родени от смъртни.
Тях ще му пратя, а с тях — дивнобузата щерка на Бриза.
Ето пред всички сега се заклевам със клетва велика:
никога аз с Бризеида не легнах във брачна постеля,
както човешки закон е мъже със жени да постъпват.
135 Всичко това ще получи веднага Ахил богоравен.
Ако дадат боговете да сринем града на Приама,
сам нека дойде, когато разделяме нашата плячка,
да си напълни догоре цял кораб със мед и със злато,
сам да си вземе и двадесет дивно красиви троянки,
140 първи по хубост и стройност след наша Елена аргийка.
Ако се върнем във Аргос ахейски, земя плодородна,
зет да ми стане и аз ще го тача наравно с Ореста,
син мой обичан, отглеждан далече във пълно охолство.
Имам три щерки в Микена, в двореца си здраво иззидан:
145 Хризотемида, Ифианаса и Лаодика.
Нека без откуп откара, която си иска от трите,
в царския дом на Пелея; и дарове аз ще прибавя
колкото никой баща не е давал на своята щерка.
Врочам му аз за подарък и селища седем цветущи:
150 Хира, богата със сочна трева, Кардамила, Енопа,
също свещената Фера, Антея, със тучни ливади,
още Епея красива и Педас, с лозя преизпълнен.
Всички са те до морето, край древния пясъчен Пилос.
Техните жители имат стада от овце и говеда.

Hom., Il., XVIII, 490 sqq: свободните хора

После представи два града цветущи със жители смъртни.
В първия сватби се вдигат, гощавки и пиршества пищни.
Пряко града се извеждат невести от брачни чертози
с ярко запалени факли и сватбена песен отеква,
в кръшно хора се понасят младежи, чевръсти играчи,
495 флейти и цитри в средата издават ликуващи звуци.
Спрели пред къщните порти, дивят се и радват жените.
А пък площадът обширен е пълен със хора стълпени.
Тъжба решават и спорят двамина за кръвния откуп:
първият казва, че той е платил за убития вече,
500 вторият пък се заклева, че нищо не е получавал.
Двамата искат пред съд да решат със свидетели спора.
Хора от две страни викат, за всеки един се застъпват.
А глашатаи смиряват народа. И съдници-старци

сядат на камъни гладки, в свещения кръг наредени;
всеки в ръката със скиптър на вещ, звънкогласен вестител,
стават, на скиптър подпрени, и редом изричат присъда.
А по средата лежат във съвета два златни таланта,
предназначени за този, когото в съда оправдаят.

Hom, Il., II, 50 sqq: съвет на старейшините и народно събрание

Цар Агамемнон изпратил вестители красноречиви
да позоват на събрание хубавокоси ахейци.
Викаха много едните, а другите идваха бързо.
Първо накара да седнат в съвета разумните старци
близо до черния кораб на Нестор, владетел от Пилос.
След като всички събра, предложение хитро направи:
„Чуйте, приятели. Божият сън бе пристигнал при мене
в тази нощ чудна, напълно подобен на Нестор божествен
както по ръст и по образ, така и по стройна осанка.
Спря до главата ми близо и думи такива ми каза:
„Спиш ли ти, сине на смелия конесмирител Атрея?
Вождът-съветник не трябва нощта си така да проспива:
вярват на него войските и важни дела той обмисля
Хайде сега ме изслушай, защото съм пратеник Зевсов,
който, далече от тебе, за тебе се грижи и жали
Зевс нареди да приготвиш за бой дългокоси ахейци:
широкодрумната Троя най-лесно сега ще превземеш,
тъй като вече не спорят сами боговете безсмъртни —
достопочтената Хера с молби е придумала всички.
Много нещастия Зевс отреди за троянци наскоро.
Всичко добре да запомниш." Това като каза на мене,
мигом изчезна безшумно и сладкият сън ме напусна.
Нека обмислим как бихме повели на битка ахейци.
Първо сега да опитам със думи, доколкото следва,
да наредя да побягнат към нашите кораби бързи.
Вие от разни места ги задържайте тук да останат.
Рече и после си седна. Сред тях се изправи цар Нестор,
който отдавна царуваше в древния пясъчен Пилос.
Благонамерен към тях, със такива слова заговори:
„Мили другари! Водачи, съветници мъдри аргийски!
Този сън ако ни кажеше друг от ахейците днеска,
бихме лъжец го нарекли и скоро съня ще забравим,
но е сънувал, героят, признаван за пръв сред ахейци.
Нека обмислим как бихме повели на битка войската".
Тъй каза старият Нестор и пръв от съвета си тръгна.
Дружно се вдигнаха всички царе скиптроносци, съгласни
с умния вожд на народа. Войската се сбираше вече.
Както рояци пчели зажужали излитат внезапно
от пещера в планината, все нови и нови прииждат
и се натрупват на гроздове върху цветята на пролет,
вкупом едните насам, а натам гъсто другите кацат,
тъй многобройни войските от кораби и от палатки
в плътни тълпи се рояха край стръмния бряг на морето
в общо събрание. Зевсов вестител, Мълвата, вървеше
с тях и подбуждаше вред духовете. Войските се сбраха.

Бурно събрание стана, земята започна да стене,
щом като седнаха всички и глъчка отвред се понесе.
Девет вестители, викайки силно, ги спираха вече,
за да изслушат речта на царете, родени от Зевса.
С мъка най-после войската насяда по своите пейки.
Спряха да викат, а цар Агамемнон Атреев се вдигна
с жезъл в ръката, отколе изкусно направен от Хефест.

Her. I,171: за легендарния цар Минос.

След като покорил Йония, Харпаг потеглил на бой срещу карите . . .като водел в своите войски йонийци и еолийци. Тези кари били преминали на материка от островите. Те се намирали първоначално под властта на Минос, наричали се лелеги и населявали островите. Доколкото съм в състояние да проникна в по-старинното предание за далечната древност, те никога не са му плащали данък, макар че доставяли контингенти всеки път, когато Минос поисквал това. По онова време, когато Минос бил подчинил вече много земи и се прочул с военните си походи, карите били една от най-прославените народности.

Her.I,4: завоеванията на цар Минос.

Първият владетел, за когото преданието ни съобщава, че преди всички останали се сдобил с флот, бил Минос. Той станал господар на голяма част от морето, което сега се нарича елинско, и на Кикладските острови, по-голямата част от които заселил с колонии като при това прогонил карите оттам и поставил за управители там собствените си синове. Той, доколкото могъл, разбира се, прочистил тези морета от морските разбойници, за да могат приходите от тях да се стичат в неговите ръце.

21.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Приемате ли изцяло обяснението на липсата на укрепителни строежи или археологически следи за нашествие с царувания вътрешен и външен мир на о-в Крит през XVII в. пр.н.е.?
2. Какво знаете за дешифрирането на линейното писмо В и за учените, които са се занимавали с него?
3. Посочете владетелите в Египет и Хетската държава, съвременници на нашествието на морските народи.
4. Кои са приликите между микенското и ахейското общество?
5. Интерпретирайте сведенията в пилоските документи и в Илиадата за ахейското общество.

21.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

ок. началото на III хил. пр.н.е.
край на ранноминойската епоха
XVII — XV в. пр.н.е.
Разцвет на минойската култура
ок. началото на II хил. пр.н.е.
„нахлуване" на индоевропейци в Гърция и Мала Азия

ок. XVI — XII в. пр.н.е.
Микенска Гърция
от XII в. пр.н.е.
нашествие на т.нар. морски народи; преселване на дори и др. гръцки племена; начало на т.нар. тъмни векове
от X в. пр.н.е.
развитие на полисите в Гърция
VIII — VI в. пр.н.е.
Велика гръцка колонизация
ок. 700 г. пр.н.е.
Възникване на Омировия епос

автономия, апойкия, базилевс, ванакс, велика гръцка колонизация, демагог, демос, евпатриди, завръщане на Хераклидите, лабиринт, линейно писмо А и В, логограф, метрополия, морски народи, ойкист, ойкос, предполисен (омиров) период, таласократия, тъмни векове.

21.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Ю. В. Андреев. Начальные этапы становления греческого полиса. Ленинград. 1982.
Ю. В. Андреев. Островные поселения Эгейского мира в эпоху бронзы. Ленинград. 1989.
Т. В. Блаватская. Греческое общество II тыс. до н. э. и его культура. Москва. 1976.
Хр. М. Данов. Борбите на старите гърци за Черно море и Протоците. — ГСУ — ИФФ 39. 1942/43. 1—18.
А. Молчанов и др. Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию. Москва. 1988.
Г. Ф. Полякова. Социально - политическая структура пилосского общества. Москва. 1978.
Г. Ф. Полякова. Некоторые черты социально — экономического устройства греческих обществ II тысячелетия до н. э. — В: Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва. 1983. I. с. 37—88.
Н. А. Сидорова. Искусство Эгейского мира. Москва. 1972.
C. W. Blegen. Troy and the Trojans. London — New York. 1963.
C. M. Bowra. Homer. London. 1972.
K. Branigan. The Foundations of Palatial Crete. London. 1970.
K. Branigan. Minoan colonialism. — BSA 76. 1981.
J. L. Caskey. Greece and the Aegean Islands in the Middle Bronze Age. — The Cambridge Ancient History. vol. II. part 1. 1973^3. p. 117—140.
J. Chadwick. The Mycenaean World. Cambridge. 1976.
V. Gordon Childe. The Prehidstory of European Society. Harmondsworth. 1958.
L. Deroy. Les leveurs d'impôts dans le royaume de Pylos. Rome. 1968.
V. R. d'A. Desborough. The Last Mycenaeans and their Successors. Oxford. 1964.
V. R. d'A. Desborough. The End of Mycenaean Civilization and the Dark Age. — The Cambridge Ancient History. vol. II. part 2. 1975^3. p. 658—712.
Chr. Doumas. The Minoan eruption of the Santorini volcano. — Antiquity 48. 1974. No 190.
M. A. Edey. Die verlorene Welt der Agäis. Nederland. 1979.
H. van Effenterre. Mycenes. vie et mort d'une civilisation. Paris. 1985.
M. I. Finley et al. The Trojan War. — Journal of Hellenic Studies 84. 1964.
J. N. Graham. The Palaces of Crete. Princeton. 1962.
R. Higgins. Minoan and Mycenaean Art. London. 1967.
R. W. Hutchinson. Prehistoric Crete. London. 1962.
G. Kehnscherper. Kreta. Mykene. Santorin. Leipzig. 1975^2.
G. S. Kirk. The Songs of Homer. Cambridge. 1962.
M. Lindgren. The People of Pylos. Uppsala. 1973. I—II.
S. Marinatos, M. Hirmer. Crete and Mycenae. London. 1960.
S. Marinatos. Kreta. Thera und das mykenische Hellas. München. 1973
Fr. Matz. Kreta. Mykene. Troja. Stuttgart. 1956.
Fr. Matz. The Maturity of Minoan Civilization. — The Cambridge Ancient History. vol. II. part 1. 1973^3. p. 141—164.
Fr. Matz. The Zenith of Minoan Civilization. — The Cambridge Ancient History. vol. II. part 1. 1973^3. p. 557—581.
H. E. L. Mellersh. Minoan Crete. London. 1967 (Х. Е. Л. Мелерш. Минойският Крит. София, 1978).
G. Mylonas. Ancient Mycenae. the Capital City of Agamemnon. Princeton. 1957.
G. Mylonas. Mycenae and the Mycenaean Age. Princeton. 1966.
D. Page. History and the Homeric Iliad. Berkeley. 1959.
L. B. Palmer. Mycenaeans and Minoans. Aegean Prehistory in the Light of the Linear B Tablets. New York. 1965.
J. D. S. Pendlbury. The Archaeology of Crete. London. 1939 (Дж. Пендлбери. Археология Крита. Москва. 1950).
N. Platon. Crete. London. 1966 (Crète. Genève. 1968).
M. B. Sakellariou. La Migration grecque en Ionie. Athènes. 1958.
M. B. Sakellariou. Peuples préhelléniques d'origine indoeuropéen. Athènes. 1977.
Fr. Schachermeyr. Die ältesten Kulturen Griechenlands. Stuttgart. 1955.
Fr. Schachermeyr. Die minoische Kultur des alten Kreta. Stuttgart. 1964.
F. H. Stubbings. The Rise of Mycenaean Civilization. — The Cambridge Ancient History. vol. II. part 1. 1973^3. p. 627—658.
F. H. Stubbings. The Expansion of the Mycenaean Civilization. — The Cambridge Ancient History. vol. II. part 2. 1975^3. p. 165—187.
W. Taylor. The Mycenaeans. London. 1964.
H. Van Effenterre. Y-a-t-il une „noblesse" crétoise. — Recherches sur les structures sociales dans l'antiquité classique. Paris. 1970.
M. Ventris. J. Chadwick. Documents in Mycenaean Greek. Cambridge. 1973^2.
A. J. B. Wace. Mycenae. an Archaeological History and Guide. Princeton. 1949.
P. Warren. Crete — 3000—1400 B. C.: immigration and the archaeological evidence. — Bronze age Migrations in the Aegean. London. 1973.
K. Wundsam. Die politische und soziale Struktur in den mykenischen Residenzen nach den Linear B Texten. Wien. 1968.
J. Zafiropoulo. Histoire de la Grèce à l'Age du Bronze. Paris. 1964.
Chr. Zervos. La Naissance de la civilisation en Grèce. Paris. 1962—1963. I—II.

22. ТРАКИ, МАКЕДОНИ И ИЛИРИ ДО СРЕДАТА НА V В. ПР.Н.Е.

22.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Историята на балканските земи до края на I хил. пр.н.е. се е писала само на гръцки език, защото само елините сред останалите палеобалкански народности пригодили писменост за своя език. Елинската историография предлагала единствено писмени сведения и легенди за най-древните събития от Троянската война насетне. Затова и благодарение преди всичко на халикарнасеца Херодот и неговите издирвания, записани около средата на V в. пр.н.е., разполагаме с една несложна схема на разположението на „варварските“ народи в съседство с елините — скити, траки и илири, келти; от тях непосредствени съседи на север били траките и илирите. Съвременното езикознание определя езика им като индоевропейски, като отделя по малкото данни, с които разполага, и македонски език; той се предполага като индоевропейски и различен от старогръцкия.

Гръцката историография съхранила легендарни и епически сведения преди всичко за династическите домове на траки, македони и илири, чиято елинизация започнала вероятно с използването на елинския *алфабет* за своя език; свидетелство за това е надписът върху пръстена от Езерово, (Първомайско), Кьолменският надпис и др. от Тракия. Съществува и етимологична теория, според която тракийската палеонародност (наричана и прототраки) се свързва с два езика — тракийски и дако-мизийски. Въпреки силната елинизация и по-късно романизация, тракийският език се е съхранил поне до VI в. от н.е., когато християнска религиозна литература била преведена на тракийски за бесите.

В Илиадата се споменават, наред с ахейците, траките и пеоните, и пелазгите, които се смятат за най-старото население в балканските земи южно от Дунав. Сведенията за тях са недостатъчни и противоречиви; те се посочват като пределинско население не само по егейските острови и крайбрежието, но и в Атика, Беотия и Тесалия (Her. II,51; Thuk. I,2; 3; I,5; I,8; IV,109; Strab. frg. 35; IX, 2, 3; Ptol. III, 12, 13—14 и др.). За Херодот езикът им бил неразбираем. Културните феномени, свързани със земите на това население преди писаната история, са основание да бъде обособено в т.нар. трако-пелазгийско-фригийска етнокултурна общност.

Несложната схема на *„варварския космос“* за елините се раздробявала постепенно между многото етноними, които се появяват у Херодот и спорадично изчезват по-сетне в зависимост от относителното им тегло в гръцкото културно пространство. Интересът към северните съседи нараствал не само чрез отместването на хоризонта пред елините с усвояването на земя и пристан по балканските крайбрежия, но и чрез взаимопроникването между елинската и варварската култура. Контактите се извършвали в ежедневието и на различни нива — чрез производствено-търговските връзки; чрез пленниците, продадени в робство; чрез тракийските наемници във войската на малобройното население в *апойкиите;* чрез бракове, *морганатични* или династични, на аристократи от апойкиите. Атина имала обичай да обвързва политическите си съюзи с балканските владетели чрез обявяването им за почетни граждани (Her. IV,78, 1; IV,80,1; Thuk. II,101, 5–6; II,29, 4–5; Val. Max. III, 7,7). Някои владетели, най-рано македонските — още Александър I и баща му Аминта, търсели съзнателно сближаване с елинската култура, обявявайки се за елини.

Общите средиземноморски корени на религиозността също допринасяли за взаимопроникването между културите на севера и юга през I хил. пр.н.е., въпреки че напр. религиозността на траките била *екстатична,* а на елините — *ентусиасмична;* че елините строели градове, а траките — куполни гробници; че изящните фиали и амфори за елините се произвеждали от глина, но в масови „тиражи“, а за траките — в уникални сребърни или златно-сребърни екземпляри. Тези разлики са доловими още през VI в. пр.н.е., когато гръцкото общество укрепвало чрез своята вяра в човека и в непостижимостта му в природата като мяра на всички неща, оставяйки зад себе си аристократичната организация, която съхранявала неоправдано политическите приоритети за знатните, и ги предало на икономически активните членове.

В древността това освобождаване се случило само веднъж — в Елада, и на него се радвали 5–6 поколения, но то било уникално в исторически план, защото създало модела на свободната градска община в ренесансовата Европа. На броени километри от елинските полиси траките, македоните и илирите съхранили старата аристократична организация на обществото, която се развивала мъчително и бавно. Родовата аристокрация запазила икономическата и политическата си власт чрез царете, наричани от гръцките историци базилевси. Малкото извори за тази институция я характеризират като еднолична само при македонските царе, която се разпростирала над мрежа от подчинени владетели (Thuk. II,99,2) и се опирала не толкова на постъпващите чрез тях данъци и войска, колкото на собствената войска на владетеля, чиито завоевания и плячка се третирали като негова частна собственост. У илирите и у траките се наблюдава двучленна царска власт, подобна на спартанската, но неконтролирана за разлика от нея от други държавни институции. Териториалното разширение, постигнато чрез военна агресия у одрисите, водело дори и до появата на странични владетели, т.нар. *парадинасти* (Thuk. II,97,3), чиято връзка с централната власт била нестабилна и лесно прекъсвана. Нестабилността най-често се дължала на икономическата сила на аристокрацията, която и у траки, и у македони съставлявала основната част на войската — елитната пехота или конница. Тя е по-често засвидетелствана при одриските царе, чиято армия не представлявала единен организъм със свои парламентарни изяви, каквито са известни за македонската. Одрисите свиквали за поход не само подвластните им траки, но и независимите, които се присъединявали заради обещана заплата или плячка (Thuk. II,96, 1–2). Тракийските владетели, за разлика от македонските, изглежда че не са давали клетва пред своята войска и тази липса на взаимна обвързаност (защото само войниците се заклевали, вж. Xen. An. VII, 4, 22) трябва да не е създавала условия за възникването на макар и военизираното македонско народно събрание. Взаимоотношенията между тракийските царе и техните поданици се изграждали на основата на орфическата политико-религиозна доктрина. Тракийският орфизъм съхранил прерогативите на микенския базилевс като военен предводител и жрец; в религиозно, т.е. идеологическо отношение той отделял царете, постановявайки произхода им от Хермес, и ги противопоставял на почитащите Дионис земеделци общинници. Може би това най-добре личи в тракийския град Севтополис, в който царският тюрсис е и храм на Самотракийските богове (т.е. и на Хермес), докато общинниците можели да честват своя Дионис на агората, контактувайки с него по орфическата доктрина чрез жрец от царската фамилия (IGB III 1731–2).

Противостоенето е религиозно определено, но реализацията му е политическа, защото постига по доктринален път обожествяването на царя и неговата власт — нещо, което елините знаят само от легендите, а македоните тепърва ще научат; желанието на Аргеадите (първата македонска династия от времето на цар Дарий) да бъдат елини и в политически съюз с елинските полиси не благоприятствало едноличните характеристики на властта им. Съхранени в латентен вид не без помощта на частната войска, обогатени от опита в персийската администрация на Аминта и Александър I, тези характеристики ще се проявят по-късно в мероприятията на Филип и Александър Македонски и диадохите му, за да получат окончателната си реализация в установения от Август принцип на съчетаване между военноадминистративните прерогативи на монархическата власт.

Царската икономика се основавала не само на териториалните завоевания и увеличението на богатствата с военна плячка, което било своего рода стопанска дейност, предприемана от царя. Това личи и от очудването на Херодот, че траките смятали за най-безчестна земеделската работа, а за най-хубаво — да живееш от война и грабежи (V 7,2). Доходоносни били природните ресурси и особено богатите залежи на сребро и злато, които били използвани за сечене на собствени емисии. Доходите на царете в тракийския хинтерланд на елинските апойкии се увеличавали и от постъпления на суми, с които елините откупвали мирното си съжителство (Thuk. II,97,3) или си осигурявали военна помощ. Пазарите, които апойкиите осигурявали на владетелите за експорта на тракийската продукция, не само спомагали за просперитета на царската икономика, но и препятствували развитието на собствен тракийски градски живот. Неограниченото разпореждане на балканските царе със земята и с нейните блага се вижда не само от подаръците, с които били облагодетелствани царски сановници или заслужили чужденци — между известните примери най-ярки са предложенията на Аминта към атинския тиран Хипий, или на Севт II към Ксенофонт да получат земя и крепости (Her. V, 94, 1; Xen. An. VII, 7, 3; VII, 5, 8). Зависимостта на селските роизводители от царските разпоредби е засвидетелствана при Котис I и сина му от Полиен (у Страбон, 7, фрг. 32) и Псевдо-Аристотел (Oecon. II, 26), а задълженията на занаятчиите проличават от надписите върху някои сребърни *фиали, ритони* и други царски съдове от същото време. Зависимостта на тракийските производители се изразявала в данъчни и *ангарийни* задължения, както и във военна повинност. В социалния си статут тракийският селянин, член на земеделска или занаятчийска община, бил лично свободен, но зависим и границите на неговата свобода били между робското безправие и икономическата зависимост на арендатора.

Данните за политическите взаимоотношения между балканските владетели, както и за участието на гръцките полиси в тях, очертават две несъмнено горещи стратегически точки на Полуострова — земите край устието на Стримон и Херсонес Тракийски, чиито брегове се миели от водите на Проливите между Егейско море и Евксинския Понт. Да владееш устието на Стримон означавало контрол върху произведените в Тракия и Македония храни, благородни метали и дървен материал; да владееш устието на Евксинския Понт — контрол върху движението на черноморската пшеница към егейските пристанища и върху пътя към вътрешнотракийските земи. Гръцката колонизация допринесла за оживяването на търговския път през Проливите, чийто ключ — Тракийският Боспор, бил държан от мегарската апойкия Византион. Кръстосващият го път от Европа към Азия прехвърлял Пропонтида между Сестос и Абидос, превръщайки Херсонес Тракийски в прицел за стратегическите мероприятия преди всичко и най-вече за Атина заради нейния хронически глад за пшеница. Херодот е разказал една приятна за атинското ухо легенда, според която установяването на тирана Милтиад в Пизистратово време там е след внушената на долонките от Аполон покана (Her., VI, 34–36).

Записаният по същото време Омиров епос скоро се превърнал в настолна книга за образованите елини и в най-добра реклама за най-атрактивните природни богатства — благородните метали, чиито рудници били притежание на богати пеонски, сапейски, бизалтски и други тракийски царе по егейското крайбрежие. Славата на техните богатства стигнала по-късно до далечни земи в Африка и Азия (Афганистан), където са открити разпространяващите се чрез презморска търговия или наемници от персийската войска едри сребърни монети от тракийското сребро на Пангей, на стримонската и крестонската земя. Борбата на елински и други колонисти за тези земи с тракийските им собственици била дълъг низ от неуспешни или с краткосрочен успех опити, които за Атина завършили едва през 436 г. пр.н.е. с основаването на Амфиполис (Thuk. II, 102).

След завоеванията на Великия цар Дарий по малоазийското крайбрежие дошъл редът на Европа, атакувана през нейните предмостия — балканските земи. През около 514–513 г. Дарий предприел поход срещу европейските скити, като поръчал да построят понтонен мост на Босфора; архитектът му Мандрокъл бил удостоен с голяма царска награда (Her., IV, 88, 1). Самият Херодот бил наясно със същинските цели на този поход, ако се съди по вложените в устата на скитски посланици думи, с които увещавали съседите си да се обединят срещу наближаващите персийски пълчища: Ако Персиецът беше тръгнал само срещу нас на война. . . той би трябвало да остави на мира всички народи и да тръгне направо срещу нас. А пък той, едва прехвърлил се на нашия континент, започнал да подчинява всички, които му застанат на пътя. Той вече държи в подчинение и другите траки, и съседните ни гети (IV, 118, 4–5). Вероятно първоначалната и основна цел на Дарий е била в рекогносцировката на балканските земи с оглед на бъдещата му завоевателна политика и това се долавя от обстоятелствените сведения на Херодот в IV книга (87–93). Царският флот бил изпратен направо към Дунавската делта, за да подготви новия понтонен мост към Скития, а самият Дарий предвождал пехотата, стоварена край Перинт. Тя преодоляла разстоянието до Аполония в два прехода по два дни с тридневен лагер някъде в Странджа, край изворите на лечебната река Теар. Неоправдано продължилият лагер, наред с липсата на сведения за каквато и да било съпротива на траките, може да се обясни само с неуспеха да се влезе в сражение с одрисите на тяхна територия (по р. Артескос). Свидетелство за това останали не надписи за победна слава, какъвто поставили до Теар, а купища грамади от камъни, които войниците трябвало да нахвърлят — дали със заклинателна цел, или като демаркационна линия — на Херодот не е ясно. Не му е ясно и защо Дарий не тръгнал по удобния път на Маричината долина към завоя на Тондзос и оттам на север, към Истрос — не е ли отново невъзможността да се преодолее препятствието, владяно от одрисите — теснината при тракийския град Кипсела? Свидетелство за опита е построената в Дориск царска крепост (Her. VII, 105), която дава основание за хипотези в науката, свързани с няколко лъча на похода. Изглежда организирана пълната липса на съпротива от страна на траките в Тракия Понтика, които край Аполония и Месамбрия се предали без бой (IV, 93) и едва „безразсъдните“ гети се сражавали и били поробени. Техните съседи, „другите траки“ у Херодот, са били отново одрисите, които по-късно завладяват гетските земи и стават съседи със скитите по времето на Ситалк, син на Терес (Her., IV, 80). Границата до Истър в северните владения на одрисите е била отместена очевидно по времето на Терес, който ще да е обединил още преди скитския поход на Дарий земите между Хелеспонта и Истър. Прихелеспонтските и странджанските владения на

одрисите при Терес са станали известни на Ксенофонт (An. VII, 2,22) по време на похода му през земите на Севт II през 400 г. пр.н.е. Така интерпретирани, Херодотовите сведения за похода на Дарий през 514 г. пр.н.е. се превръщат във важен извор за времето, по което трябва да е управлявал вече Терес, този пръв мощен одриски цар, създал обширното царство в по-голямата част от Тракия (Thuk. II, 29,2).

След очевидните си неуспехи в Тракия Дарий не се върнал повече с войски, но наредил на Мегабаз, „стратега на Европа“, да я завладее (Her. V, 2,1). След победата над хелеспонтските градове и Перинт ударът на Мегабаз и 80-хилядната армия, с която разполагал, бил насочен към пеонските земи, които били завладяни до Прасиада поне в западна посока (V, 15–17), а населението им — изселено. Това е първият известен пример за налагане на азиатска власт в балканските земи, която използва депортиране на населението, за да постигне преодоляване на съпротивата му. Пратениците на Мегабаз при македонеца Аминта с искане за „земя и вода“ трябва да са успели, независимо от легендарната храброст на сина му Александър I Филелин, разказана от Херодот; той им представил баща си като елин и царски, т.е. персийски хипарх, а сестра му била дадена за съпруга на един персийски царедворец (V, 20,4). Крайбрежието от Тесалия до Византион било поставено във васална зависимост чрез подчинени на Мегабаз като сатрап и послушни нему тирани, стратези и хипарси като Милтиад на Херсонес Тракийски, Аристон във Византион, Хистией в едонския Миркин край Стримон и др. (Her. V,11). И тракийските владетели, и Аминта, и гръцките апойкии в завладяните крайбрежни земи трябвало да плащат данък на персийския цар и да му предоставят войски; с тази дейност се ангажирал по-късно Мардоний, който предвождал сухопътната Дариева войска през 492 г. пр.н.е. по време на първата Персийска война. Аристагор, когато видял неуспеха на организираното срещу Великия цар Йонийско въстание, се опитал да се укрепи в Миркин, но станал жертва на едоните, когато обсаждал един от градовете им.

Херодот съобщава четири персийски сатрапии в завладените малоазийски земи, но не и европейска. Тъй като балканското население по южнотракийските крайбрежия било подчинено на съобщените по-горе чиновници, а е изобразено и сред поданиците на Дарий в монументалните релефи от Ападана и Накш-и-Рустем, то с право се предполага, че европейската сатрапия е била загубена като описание в документацията на персите, с която Херодот разполагал; нейното организиране се предполага около или преди 492 г. пр.н.е. Сред всички васали единствен бизалтският цар не се подчинил на персите в изискването на войска за Ксерксовия поход и ослепил шестте си сина след похода. Александър трябвало след битката при Платея през 479 г. пр.н.е. да стори много, за да си създаде имиджа на Филелин. Между стараниата му, разказани от Херодот, може би най-впечатляващи са поставените негови златни статуи в светилищата в Делфи и Олимпия, край останалите благодарствени паметници за победата над персите. Поставянето им, както и началото на неговото легитимно монетосечене на сребърни октадрахми и октоболи, трябва да е станало след 477–476 г., когато Милтиадовият син Кимон като атински пълководец успял да превземе персийската крепост Ейон. Осободената от персийското присъствие долнострумска област се превърнала в привлекателен за плячка обект на македони и атиняни, но едоните успяли да опазят м. Девет пътя (край езеро Керкине) сами през 476 г. пр.н.е., а с помощта на обединени с тях траки и през 464 г. пр.н.е., когато загинали изглежда изпратените там 10 хиляди(?) колонисти; предполага се, че в тази битка участвали и одрисите на Спарадок (Thuk. I, 98, 1:I, 100, 3). Най-после през 436 г. пр.н.е. атинянинът Хагнон основал Амфиполис. А среброто и златото на Александър I трябва да са произхождали от пеонските и крестонски рудници на север (Her. V, 15–17).

Победата на Атина начело на обединените гръцки полиси по море и суша през 479 г. пр.н.е. била последвана от основаването на I Атински морски съюз. Може би още изчисляването на фороса на базата на старите данъци към персите е било в основата на постоянно нарастващия антагонизъм между Атина и нейните съюзници. Недоволството било особено силно сред „халкидците в Тракия", както Тукидид нарича елинските апойкии на Халкидическия полуостров. Атина търсела съюзници сред тракийските и македонските владетели, но общите стремежи към рудниците в Пангей и Дисорон правели ненадежден за нея всеки установен съюз с тях, защото самите те имали неразрешими политически проблеми. Липсата на подобни интереси у Спарта и нейните съюзници правела един съюз с нея по-привлекателен, отколкото с Атина, и за Македония на Пердика II, и за Одриското царство на Ситалк, Спарадоковия брат, в разграничаването на политическите сили в навечерието на Пелопонеската война.

22.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

(Thuk.I,2 sq.: Балканското население преди елините

Ясно е, че тъй наречената сега Елада не е била в старо време трайно населявана, а че в миналото е имало [в нея] преселвания и всяко население лесно е изоставяло своя земя, колчем е било принудено от друго, по-многобройно. . . А най-често са търпели промяна на обитателите си най-добрите земи: тъй наречената сега Тесалия и Беотия, по-голямата част от Пелопонес освен Аркадия, а от останалата част от страната най-добрите области. Поради плодородието на земята силите на някои племенни общности ставали по-големи и предизвиквали вътрешни раздори, от които се разорявали, и същевременно повече от другите били предмет на домогване от страна на чужденци. Противно на това Атика вследствие на недостатъчната си земя останала от най-старо време незасегната от вътрешни преврати и запазила своето първоначално население. . .

Схолион

ясно е: нетрайно от древните хора. Или по-добре така: явно е, че тъй наречената сега Елада не е била трайно населена в старо време. Затова преди тя е носела имена по области и по племена. Наречената сега Тесалия: по-рано се е наричала Хематия или Хемония.

3. Слабостта на древните не по-малко ми показва и следното обстоятелство: преди Троянската война виждаме, че Елада нищо не е извършила общо. Впрочем, струва ми се, че Елада като цяло никога не е носела това име, а че преди времето на Елин, сина на Девкалион, самото наименование дори не е съществувало и различните племена и най-вече пеласгите са давали собственото си название [на областите]; когато Елин и синовете му набрали сила във Фтиотида и [започнали] да ги призовават в помощ на другите градове, всички поотделно вече все повече започнали да се наричат елини поради това общуване, макар че дълго време името не могло да се наложи за всички. Омир би послужил най-вече за доказателство. Въпреки че живее много по-късно от Троянската война, той не нарича никъде с това име всички заедно, нито пък други освен онези от Фтиотида, които са с Ахил и които са били и първите елини, а употребява в поемите си имената данайци, аргейци, ахейци. И той не е употребил изобщо термина варвари, защото, както ми се струва, елините още не са били отделени в едно име, противопоставено на него.

Схолион

синовете му: синовете на Елин са Дор, Ксут и Еол, както казва и Хезиод: Дор, Ксут и сражаващият се на колесница Еол.

5. В древността, от времето когато хората започнали да общуват по-често помежду си по море с кораби, елините и тези от варварите, които живеели на континента близо до морето, пък и всички, които населявали островите, станали пирати. Предвождали ги силни и властни мъже било за лична печалба, било за да осигурят прехрана за слабите. . . Всъщност хората се грабели взаимно и по суша. И досега в много области в Елада се живее по стариння обичай — при озолските локри, етолите и акарняните и по материка наоколо: да носят оръжие е останало у тези континентални жители преживелица от древното разбойничество.

8. Островните жители, които са били кари и финикийци, съвсем не са били по-малко пирати. Те обитавали повечето от островите. Ето доказателство: когато атиняните извършиха очищението на Делос през тази война и гробовете на онези, които бяха починали на острова, бяха вдигнати, повече от половината [от погребаните] се оказаха кари; те бяха разпознати по оръжието, което беше заровено заедно с мъртвеца, и по начина, по който те и сега извършват погребението.

Схолион

повече от половината: не повече от половината от елините, а от финикийците, защото елините изгаряли телата.
оказаха се кари: карите първи изнамерили умбото — средната изпъкнала част на щитовете и гребените (на шлемовете); в гроба поставят заедно с мъртвеца много малък щит с гребен като знак на [своето] изображение: и по това карите се разпознавали. А финикийците се разпознавали по начина на погребение: докато другите поставят мъртъвците да гледат на изток, финикийците ги обръщат на запад.

Thuk. IV, 109: Пеласгите на Халкидическия п-в

. . .След завземането на Амфиполис, Брасида се отправил на поход със съюзниците си срещу тъй нареченото Акте. То се вдава от вътрешната страна на канала на персийския цар и неговият завършък откъм Егейско море образува високата планина Атон. Там има градове: Сане, андроска колония при самия канал, обърната към Евбейското море, освен това Тисос, Клеоне, Акротоос, Олофиксос и Дион, които се обитават от варварски двуезични племена от смесен произход. Там има и малко халкидци, но повечето са пеласги от племето тирсени, които някога са населявали и Лемнос и Атина; там има също и бизалти, и крестони и едони. Те живеят в малки градчета. . .

Strab. VII, frg. 35: За пеласгите

Планината Атон има форма на съсца и е така висока, че жителите по върховете при изгрев слънце са вече уморени от оран, докато покрай брега едва начеват да пеят първи петли. По тоя бряг царувал тракиецът Тамирис, който се занимавал със същите работи, както Орфей. Тука при Акант се вижда ровът, който, както казват, бил прокаран от Ксеркса през Атон: по него, изпълнен с вода от морето, той минал от Стримонския залив през провлака. Деметрий Скепсийски не допуща, че по тоя канал е могло да се плува с кораби. . . Същият добавя, че Антипатровият син Алексарх основал тука град Уранопол, който имал обиколка тридесет стадии. Тоя полуостров населявали пеласги от Лемнос, разпределени в пет града: Клеона, Олофикс, Акротой, Дион и Тис. . .

XII. 2,3 . . .Тъй също беотийците, като били изгонени от тракийците и пеласгите, образували в Тесалия за дълго време една държава с арнейците, та всичките се нарекли беотийци. После се завърнали в своята земя. . . изгонили пеласгите и ги заставили да отидат в Атина, по името на които една част от града се нарекла Пеласгион. Пеласгите се заселили под Химет, а тракийците към Парнас. . .

Thuk. IV, 102: Основаването на Амфиполис

През същата зима Брасида заедно със съюзниците в Тракия тръгнал на поход срещу атинската колония Амфиполис на река Стримон. По-рано още Аристагор от Милет, когато бягал от цар Дарий, се опитал да засели това място, където сега е градът, но бил изгонен от едоните. После, тридесет и две години по-късно, и атиняните изпратили десет хиляди колонисти, както свои граждани, така и желаещите от други градове, но те били унищожени от обединените траки при Драбеск. И отново, на двадесет и деветата година след това атиняните дошли с Хагнон, син на Никий, който бил изпратен като водач, прогонили едоните и заселили това място, което по-рано се наричало Девет пътища. Те имали за изходна точка Ейон, което им беше приморско тържище на устието на реката, отдалечено на двадесет и пет стадия от сегашния град, който Хагнон нарекъл Амфиполис, понеже Стримон го заобикалял от двете страни; той преградил с дълга стена разстоянието от единия ръкав на реката до другия, така че градът се виждал отдалече и откъм сушата, и откъм морето.

Her. V, 2 sq.: За персийските походи в балканските земи

Това било направено по-рано от пеоните. А тогава, след като перинтийците се показали храбри за свободата, персите и Мегабаз надвили чрез броя си. След като покорили Перинт, Мегабаз повел войската си през Тракия, подчинявайки на царя всеки град и всеки народ от тези, които живеят в нея. Защото това било наредено от Дарий — да бъде завладяна Тракия.

3. Тракийският народ е най-голям след индийския от всички хора. Ако той се управляваше от едного и беше единодушен под него, той би бил, по мое мнение, непобедим и много по-силен от всички народи. Но понеже те не могат да преодолеят това и да го устроят, то никога няма да стане и затова траките са слаби. Те носят много имена — всеки според областта си, но всички те се ползват от еднакви закони за всички неща освен гетите, както и травсите и тези, които живеят над крестоните.

17. И тъй покорените пеони били поведени към Азия. След тяхното покоряване Мегабаз изпраща като пратеници в Македония седем перси, които след него били най-знатни в стана. Те били пратени при Аминтас, за да поискат земя и вода за цар Дарий. А от езерото Прасиада до Македония съществува много кратък път. Най-напред до езерото се намира рудникът, от който в по-сетнешно време Александър получавал дневно по един талант сребро. А след рудника този, който е преминал планината наречена Дисорон, е в Македония.

23. А пък Мегабаз, водейки пеоните, достигнал Хелеспонта, а оттам, като го преминал, пристигнал в Сарди. Тъй като милетчанинът Хистиай вече правел стена — което право му било подарено по негова молба като награда от Дарий за запазването на моста от салове (а тази местност, по име Миркин, била край река Стримон). Мегабаз, научавайки какво върши Хистиай, веднага щом дошъл в Сарди, водейки пеоните, казал на Дарий следното: „Царю, какво нещо направи, дето даде на тоя опасен и хитър елин да си основе град в Тракия, където има изобилен дървен материал за строеж на кораби и много дървета, удобни за направа на весла, и сребърни рудници, и наоколо живее многоброен елински народ, и варварски също многоброен, които, ако си намерят водач, ще извършват и денем и нощем това, което той заповяда! Ти сега го спри да не прави това, за да не те затрудни с вътрешна война. Спри го, като по кротък начин пратиш да го повикат обратно: а като го прибереш, трябва така да правиш, че онзи вече да не ходи при елините“.

126. . . .А мнението на самия Аристагор било по-скоро да потеглят за Миркин. Той поверява Милет на Питагор, един виден гражданин, а сам, приемайки всеки, който искал, отплувал в Тракия и взел областта, за която бил тръгнал. А тръгвайки от нея, самият Аристагор и неговата войска загиват от траки, когато обсаждали един град и искали траките да излязат по договора. . .

Her. VI,35 sq.: Атиняните на Херсонес

В Атина тогава имал цялата власт Пизистрат, но имал влияние и Милтиад, синът на Кипсел, понеже бил от дом, който поддържал четири коня. От далечно минало той бил потомък на Аякс и бил от Егина, а отскоро бил атинянин. А пръв от този дом станал атинянин Филей, син на Айант. Този Милтиад стоял пред вратата си и видял, че минават долонките. Те не носели местно облекло и били с копия. Той ги поканил и като дошли при него долонките, предложил им прием и угощения. Те приели и като получили гостоприемство от него, разказали му цялото предсказание и след като му го разказали, помолили го да послуша бога. След като Милтиад ги изслушал, разказът го убедил веднага, и понеже зле понасял управлението на Пизистрат и искал да се оттегли настрана, веднага потеглил за Делфи, за да попита прорицалището дали да направи това, което го молели долонките.

39. След като и Стесагор умрял по такъв начин, Пизистратидите изпратили с една триера сина на Кимон — Милтиад, брат на умрелия Стесагор, за да поеме работата в Херсонес. Те се отнасяли добре с него, като че ли въобще не били виновни за смъртта на баща му, за която ще разкажа на друго място как е станала. А Милтиад, като дошъл в Херсонес, си стоял вкъщи, като един вид изразявал почитта към брата си Стесагор. А херсонесците, като узнали това, отвсякъде, от всички градове се събрали тези, които управлявали, и вкупом дошли да му изкажат съболезнованията си и били вързани от него. А Милтиад завладява Херсонес, като държал петстотин наемници и се оженва за Хегесипила, дъщеря на тракийския цар Олор.

Her.VI,46—47: Тасоската перея

На втората година от тези събития Дарий най-напред изпратил пратеник при тасосци, които били наклеветени от съседите си, че замисляли да се отцепят, и им заповядал да разрушат крепостта и да закарат корабите си в Абдера. Защото тасосците, които били обсаждани от милетчанина Хистией и тъй като имали големи доходи, използвали средствата си, като построили военни кораби и се заградили наоколо с по-здрава крепост. А доходът им идвал от континента и от рудниците. От златните рудници от Скаптесиле им идвали приблизително осемдесет таланта, а от рудниците в самия Тасос — по-малко, но все пак толкова много, че като били напълно освободени от данъци върху храните, те получавали ежегодно от континента и от рудниците двеста таланта, а през някои години — и триста.

47. Видях и сам тези рудници и най-чудни ми се видяха тези, които са открили финикийците, които заедно с Тасос заселили този остров, който сега от този

финикиец Тасос носи името си. Тези финикийски рудници се намират в Тасос между така наречените Енира и Кенира, срещу Самотраки — голяма планина, почти разровена от търсене. Това значи е така.

Her. VII, 58 sq.: Ксерксовият поход

. . .Той тръгнал нататък и с него и пешата войска, а флотата, плувайки отвъд Хелеспонта, се движела покрай сушата в противоположна посока на пехотата. Тя плувала на запад, за да стигне при нос Сарпедон, където било наредено, като дойде, да чака. А сухопътната войска вървяла към изток и изгрева през Херсонес, като имала отдясно гроба на Амантовата дъщеря Хела, а отляво — град Кардия. Тя минала през средата на града, който се нарича Агора. Оттук тя завила край залива, наречен Мелас, и река Мелас, чийто води не стигнали тогава на войската и пресъхнали. Като минали през реката, от която е получил името си и заливът, войската вървяла на запад, минавайки край еолийския град Енос и езерото Стенторида, докато стигнала в Дориск.

59. Дориск е крайбрежие на Тракия и обширна равнина, през която тече голямата река Хебър. Там е съградена царската крепост, която се нарича Дориск и в която имало поставен персийски гарнизон от Дарий от онова време, когато отишъл на поход срещу скитите. Това място се сторило на Ксеркс удобно, за да нареди войската си и да я преброи, което и направил. Наварсите по заповед на Ксеркс откарали всичките кораби, които били дошли в Дориск, на брега, който е съседен на Дориск, където се намирали самотракийските градове — Сале и Зоне.Този бряг се свършва с известния нос Серион. Това място някога е било на киконите. Като спрели на този бряг, изтеглили корабите на сухо и си починали. В това време той преброявал в Дориск войската си.

106. . . .Още преди този поход навред в Хелеспонта и Тракия били поставени началници. Те всичките както в Тракия, така и по Хелеспонта с изключение на този в Дориск, били прогонени след този поход от елините. Само този в Дориск не могли да прогонят никои, ако и да се опитвали мнозина. Затова му се пращат подаръци от царуващия за момента над персите.

107. Измежду прогонените от елините началници цар Ксеркс не смятал никого за добър мъж освен Богес от Ейон. Него хвалел постоянно на децата му, които останали живи в Персия, отдавал твърде много почести, след като Богес заслужил голяма похвала: когато бил обсаждан от атиняните и от Милтиадовия син Кимон, ако и да имал възможността да напусне крепостта по договор и да се върне в Азия, не пожелал, за да не си помисли царят, че от страх е запазил живота си, но изтърпял докрай. Когато вече в крепостта нямало никаква храна, той натрупал голяма клада, посекъл жена си и децата си, наложниците и слугите си и ги хвърлил в огъня. После пръснал от крепостта в Стримон всичкото злато и сребро от града и като направил това, сам се хвърлил в огъня. Така с право персите го хвалят и досега.

110. А тракийските племена, през чиито земи преминал, са следните: пети, кикони, бистони, сапеи, дерсеи, едони, сатри. Едни от тях, които живеят край морето, последвали на кораба Ксеркс: всички други, които живеят във вътрешността и са изброени вече от мене, били принудени да го последват по сушата с изключение на сатрите.

111. Сатрите, доколкото ми е известно, не са били покорени още от никого. Само те от траките са запазили свободата си до ден днешен, понеже живеят по високи планини, покрити с разнообразни гори и сняг, и са войнствени. Те владеят прорицалището на Дионис, а това прорицалище се намира на най-стръмните височини. Като прорицатели в светилището са бесите от сатрите. Има жрица, която дава отговори, както в Делфи, и не е по-заплетено.

127. Като пристигнал в Терма, Ксеркс разположил там войската. Станът на войската му заемал толкова от крайбрежната област: като се започне от град Терма и Мигдония, та до река Лидиас и Халиакмон, които разграничават Ботиея и Македония, смесвайки водата си в едно корито. Прочее варварите се разположили на стан в тези места, а от изброените реки единствен течащият от Крестония Ехеидор не стигнал на войската, която пиела вода от него и пресъхнал.

III, 116. Там и царят на бисалтите и на крестонската земя — тракиец — извършил едно нечувано дело: той и сам не се съгласил да робува доброволно на Ксеркс, а забягнал нагоре в планината Родопа, а и на синовете си забранил да тръгват на поход срещу Елада. А те, като не се вслушали или просто им се приискало да погледат войната, тръгнали на поход заедно с персиеца. А след като се прибрали невредими всички — а те били шестима — баща им избол очите им заради тази вина. . .

120. Важно е и следното свидетелство: изглежда, че Ксеркс наистина при връщането си обратно е пристигнал в Абдера и им е устроил пир, и ги е надарил със златен акинак и с везана със злато тиара. И както казват самите абдерци, говорейки поне за мене съвършено неправдоподобно, за пръв път си развързал пояса при бягството назад от Атина, понеже бил в безопасност. А Абдера е построена повече откъм Хелеспонта, отколкото откъм Стримон и Ейон, откъдето казват, че той се бил качил на кораба.

Strab. VII, 1,1: За балканските народности

. . .Южно от Истър обаче, чак до Гърция живеят илирийските и тракийските племена, както и смесените с тях келтски и други някакви племена.

Thuk. II, 97: Одриското царство

Одриското царство се простирало покрай морето от град Абдера към Евксинския Понт до устието на река Истър. Тая брегова линия може да се обиколи с товарен кораб по най-късия път в четири дни и четири нощи, ако вее постоянно попътен вятър; по сухо обаче, най-правия път от Абдера до Истър извървява добър пешеходец за единадесет дни. Такова е пространството на царството откъм морето. Навътре в страната разстоянието от Византион до лееите и до Стримон (гдето е най-отдалечената точка от морето) се взима от добър пешеходец за тринайсет дни. Данъците от всички варварски народи и от гръцките градове, над които одрисите властвали във времето на Севта (който царувал след Ситалка и най-много покачил данъците), достигнали до четиристотин таланта в пари и се плащали в злато и сребро. Не по-малко злато и сребро се поднасяло и във форма на подаръци, без да смятаме шарените и простите платове и други вещи. Подаръци се поднасяли не само на царя, но и на управителите и на благородните одриси. . .

Thuk. II, 99: Подвластните на македонските царе земи

. . .Към македонците принадлежат всъщност и линкестите, и елимиотите, и други племена по-нагоре, които са съюзници или поданици на македонците, но си имат свои собствени царе. Сегашната приморска Македония придобил най-напред Александър, баща на Пердика, и предците му, Теменидите, които произлизали от Аргос; те са царували, след като изгонили с оръжие в ръка от Пиерия пиерите, които обитавали Фагрет и други места под Пангей отвъд Стримон (и досега мястото под Пангей откъм морето се казва Пиерийски залив). От тъй наречената Ботия те тъй също изгонили ботиеите, които сега живеят в съседство с халкидците. От Пеония спечелили покрай р. Аксий тясна ивица, която се простира до Пела и до морето; отвъд Аксий до Стримон владеят тъй наречената Мигдония, отгдето прогонили едоните. От сегашната Еордия пък изтикали еордите, от които повечето погинали, а малка част от тях се поселила около Фиска; от Алмопия изгонили алмопите. Тия македонци покорили и други племена, над които владеят и до днес, също и Антемунт, Грестония, Бисалтия и голяма част от земята на същинските македонци. Това всичко се нарича Македония и когато я нападнал Ситалк, там царувал Пердика, синът на Александър.

22.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Има ли връзка между етнонимите кари, лелеги и пелазги с определена палеобалканска народност?

2. Характеризирайте разликите в историческите разкази на Херодот и Тукидид за балканското население. Какви извори са използвани?

3. Знаете ли къде и кога според изворите, са се заселвали финикийци в Егеида?

4. Как обяснявате взаимоотношенията между Ксеркс и Абдера (у Херодот. VIII, 120)? Имате ли алтернативни решения?

5. Известни ли са били келтите през VI–V в. на елините. В кои области?

22.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

ок. средата на VI в. пр.н.е.

Записване на Омировия епос; установяването на Милтиадовата тирания в Херсонес Тракийски

ок. 514 г. пр.н.е.

Походът на персийския цар Дарий през понтийска Тракия, последван от похода на Мегабаз

500 г. пр.н.е.

Избухва Йонийското въстание

492 г. пр.н.е.

Походът на Мардоний

479 г. пр.н.е.

Победи на елините при Платея и нос Микале; Ксеркс бяга с армията си през Сестос към Мала Азия

476 г. пр.н.е.

Кимон завладява Ейон, но не успява в м. Девет пътя

464 г. пр.н.е.

10 хиляди атински колонисти не успяват да се настанят в м. Девет пътя; победа на обединените траки при Миркин

436 г. пр.н.е.

Основаването на Амфиполис в м. Девет пътя

алфабет, амфора, апойкия, варварски космос, екстатичност, ентусиасмос, морганатичен брак, парадинаст, переа, ритон, схолион, тюрсис, фиала

22.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Ив. Венедиков. Произходът на траките. – В: Езиковедски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. София, 1963, 525–543.

Ив. Венедиков. Тракийската топонимия в движение. Населението на Югоизточна Тракия. – В: Мегалитите в Тракия, част 2. Тракия Понтика, София, 1982, 32–170 (Тракийски паметници, т. III).

Вл. Георгиев. Генезисът на балканските народи. – В: Етногенезис и културно наследство на българския народ. София, 1971, 12 сл.

Л. А. Гиндин. Древнейшая ономастика Восточных Балкан. София, 1981.

Д. П. Димитров. Троя VII b 2 и балканските тракийски и мизийски племена. – Археология, 1968, № 4, 1–14.

Т. Д. Златковская. Возникновение государства у фракийцев. Москва, 1971.

К. Йорданов. Getica. I. Държава и религия от средата на II хил. до средата на VI в. пр.н.е. – ГСУ ИФ. 70, 1976 (1980), 55–82.

Г. И. Кацаров. Пеония. Принос към старата етнография и история на Македония. София, 1921.

М. Тачева. Тракия и Персия през VI–V в. пр.н.е. Сборник в памет на С. Дамянов. (под печат).

М. Тачева. Тракийският владетел Спарадок – извори и интерпретация. – Исторически преглед, 1990, № 6, 58–70.

Г. Тончева. Състояние на проучванията върху произхода на траките. – Исторически преглед, 1973, № 5, 99–106.

Ал. Фол. Политическа история на траките. Края на второто хилядолетие до края на пети век преди новата ера. София, 1972.

Ал. Фол. История на българските земи в древността. I. Родовообщинен строй и възникване на робовладелски отношения. София, 1981.

А. С. Шофман. История античной Македонии. I. Казань, 1960.

P. Bosch–Gimpera. Les Indo–Européens. Problèmes archéologiques. Paris, 1961.

St. Casson. Macedonia, Thrace and Illyria. Their Relations to Greece from the Earliest Times down to the Time of Philip, Son of Amyntas. Oxford, 1926.

P. Cloché. Histoire de la Macédoine jusqu'a l'avènement d'Alexandre le Grand. Paris, 1960.

J. M. Coles, A. F. Harding. The Bronze Age in Europe. London, 1979.

C. M. Danoff. Pontos Euxeinos. – RE Suppl. Bd. 9, 1962, 844–1175.

A. P. Daskalakis. The Hellenism of the Ancient Macedonians. Thessalonica, 1965.

V. R. d'A. Desborough. The Greek Dark Ages. London, 1972.

Vl. Dumitrescu et al. The Prehistory of Romania from the Earliest Times to 1000 B. C. – The Cambridge Ancient History, vol. III, part. 1, 1982^2, 1–74.

L'Ethnogenèse des peuples Balkaniques. Sofia, 1971 (Studia Balcanica 5).

M. Garašanin. Praistorija na tlu S. R. Srbije. Beograd, 1973.

F. Geyer. Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II. München, 1930.

N. G. L. Hammond. A History of Macedonia. Vol. I. Historical Geography and Prehistory. Oxford, 1972.

V. Popov. Certaines remarques sur les mouvements de migration de la population des Balkans de la fin du deuxieme millénaire av. n. e. – Thracia 2, 1974, 27–32.

F. Prendi, D. Budina. La civilisation illyrienne de la vallée du Drinos. Tirana, 1970.

Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba. Sarajevo, 1964.

A. M. Snodgrass. The Dark Age of Greece. Edinburgh, 1971.

M. Tačeva. On the Problems of the Coinage of Alexander I, Sparadokos and the So-called Thracian-Macedonian Tribes. – Historia 1992, 1, 58–74.

G. Tončeva. Sur l'origine des Thraces. – Thracia III, 1974, 77–85.

Iv. Venedikov. Les migrations en Thrace. – Pulpudeva 2. Sofia, 1978, 162–180.

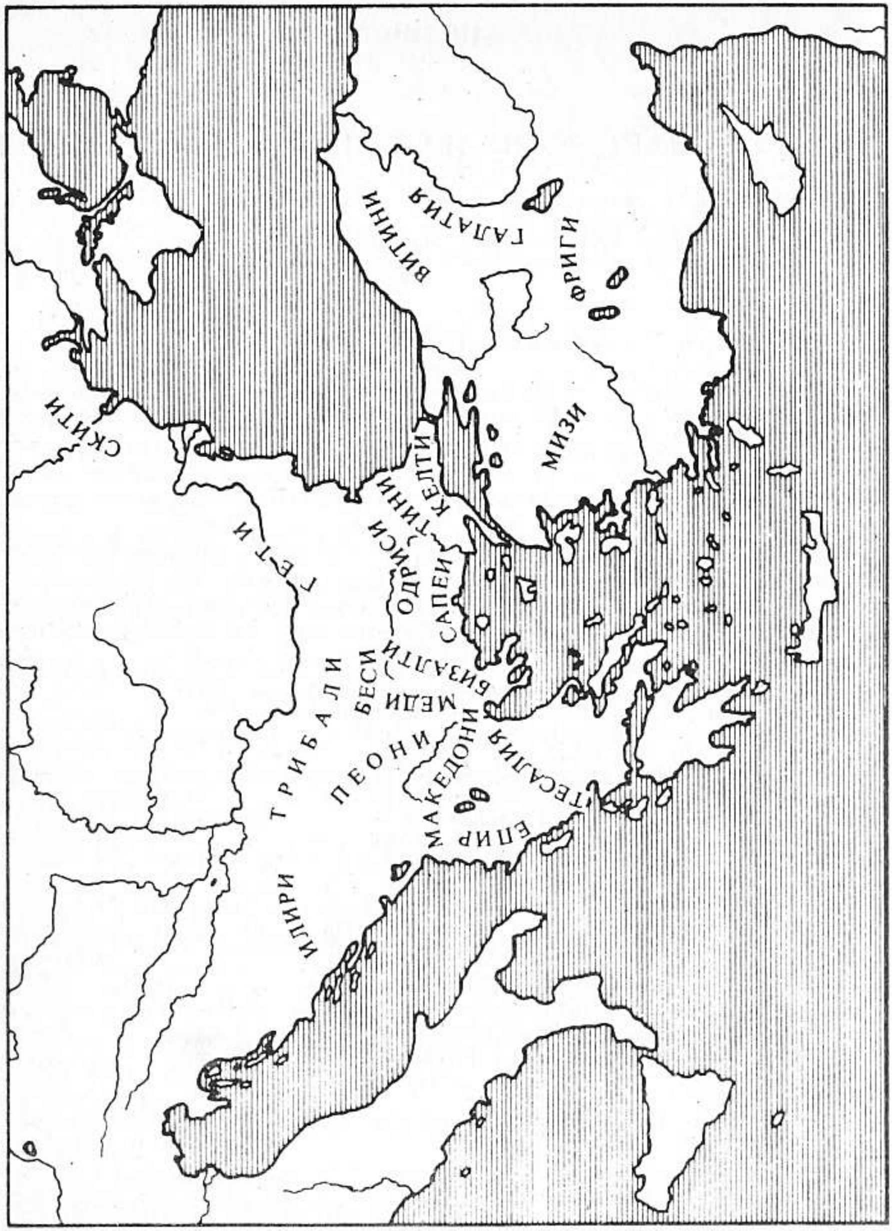

23. ТРАКИЯ, МАКЕДОНИЯ И ЕЛАДА ПРЕЗ V–IV В. ПР. Н.Е.

23.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Освобождаването на балканските земи от персийските армии и данъци, започнало през 479 г. пр.н.е., дало силен тласък на стопанското им развитие; увеличил се обемът на сребърното монетосечение на гръцките *апойкии*, на южнотракийските монетарници, както и на македонския владетел Александър I. Скоро след 476 г. пр.н.е. се появили и имената на градовете и владетелите на реверса им като резултат от освобождаването на Ейон и долнострумските земи от персийското присъствие. На това развитие пречела обаче икономическата задълженост на апойкиите към организирания от Атина I Атинско-делоски морски съюз, към който те били задължени като членки с ежегоден *форос*, заместил данъка им към персите. Възникналото недоволство и противоречия между Атина и съюзниците ѝ се проявили особено силно през 60-те години на века, респ. през 464 г. пр.н.е., във войната на Атина с отцепилия се от *симахията* о-в Тасос за богатата със златни и сребърни мини, и с тържища Тасоска *перея*. Обещаната на Тасос помощ от лакедемонците — да нападнат Атина — не била изпълнена поради катастрофалното земетресение в Пелопонес, последвано от въстание на периеките и илотите. Атиняните сполучили след тригодишна обсада на острова, който бил принуден да се откаже от Переата, но загубили във войната с траките за м. Девет пътя (Thuk. I, 100–101). Първоначално изглежда атиняните са имали успех, но едоните ги увлекли във вътрешността, към „едонския Драбеск", където били разбити от „обединените" траки, които защитили интересите си (Thuk. IV, 102, 2–3). Предполага се, че сред тях били и войските на одрисеца Спарадок, който успял да разпростре властта си и над владените от македоните среброносни участъци в тези земи, за да отсече първите одриски емисии — сребърни тетрадрахми, носещи на аверса си образа на конник в спокоен ход наляво, с тракийско облекло и въоръжение.

Тези събития се отразили и на интересите на Александър I най-вече в намаляването на приходите му от тракийските сребърни рудници, което се долавя от редуцираното му монетосечение. Властта преминала не без трудности към сина му Пердика II, който го наследил след смъртта му и подновил македонското царско монетосечение около 454 г. пр.н.е. Този енергичен владетел не само че овладял кризата в държавата си, но и разширил наследените от баща си земи. Вероятно около 444 г. пр.н.е. той успял да възстанови властта си над отнетите от Спарадок земи и да укрепи македонското присъствие на Халкидика. Там неговите стратегически интереси го поставили в състоянието на постоянен, но прикрит враг и на Атина. Мощният полис искал да се укрепи в Термейския залив заради все по-недоволните си съюзници и затова в политиката си Пердика имал основание да се надява на Спарта и на разразяването на зреещия конфликт, та дори се опитал да предизвика избухването му преди съюзилият се с атиняните негов брат Филип да му отнеме властта през 432 г.

пр.н.е. За втори път спартанците обещали да нахлуят в Атика, но, както и при Тасоската война, не сдържали обещанието си (Thuk. I. 57,4; 58,1). Те изпратили в помощ на застрашената от атиняните Потидея само две хиляди пелопонесци и коринтянина Аристей, политически стратег на Пелопонския съюз в Егейска Тракия, като помолили атиняните да вдигнат обсадата на града. В същото време Пердика II провел трескава дейност да застане начело на халкидската съпротива — убедил халкидските градове да изоставят земите си и да се укрепят в Олинт и им предоставил правото да обработват царските земи край ез. Болбе по време на войната. Това накарало атиняните да отклонят изпратените към Потидея войски към Македония, в която те превзели Терме и обсадили Пидна. Пристигането на Аристей в Потидея ги принудило да сключат споразумение с Пердика, за да се отправят към Потидея. Там обаче заварили Пердика в лагера на съюзните халкидци, поставен от Аристей начело на конницата им. Битката при Олинт, в която не се стигнало до сражение на Пердика с конницата на атиняните, предвождана от брат му Филип, била загубена от съюзниците.

През първото лято на Пелопонеската война и може би малко след съобщеното от Тукидид слънчево затъмнение на трети август 431 г. пр.н.е., атиняните успяли чрез *проксена* си в Абдера да сключат *симахия* с одриския цар Ситалк, както и да постигнат примирие с Пердика (Thuk. II. 29 sqq.). Докато македонският цар веднага предприел поход срещу бившите си съюзници, за да му върнат Терме според договора, одриският цар обещал да изпрати конница и *пелтасти* на атиняните, които дарили сина му с атинско гражданство. Тригодишното отлагане на обещаната от Ситалк помощ, както и опитът на Спарта да го привлече за съюзник показва, че одриският цар едва ли е имал проатинска ориентация. От друга страна, Тукидид съобщава и за недоразуменията му с Пердика, които вероятно касаят спора около завоеванията на македоните в бившите Спарадокови земи. Сключвайки едностранните си договори с двамата енергични участници, еднакво заинтересовани в халкидския конфликт, Атина преиграла и загубила. Пердика се отказвал от съюза си с нея винаги, когато можел да премине към Пелопонеския съюз; Ситалк вдигнал голяма войска на поход едва в началото на третата зима на войната (429 г.), с която уплашил Атина, а не халкидските ѝ противници. Но това станало едва след като преминал победоносно през пеонските земи по десния бряг на Аксиос, оставяйки там като свой наместник Аминта, син на претендента Филип (Diod. XII. 50—51). Едва когато заплахата засегнала непосредствено македонската резиденция Пела, Ситалк се отправил към Халкидика, която подложил на опустошение (Thuk. II. 95). От тежката ситуация, в която бил поставен, Пердика II бил спасен всъщност от атиняните, които не подпомогнали Ситалковия поход по море. След тежките битки за Спартол през същото лято те не само не се надявали вече на одриската помощ, но и едва ли можели да продължат повече, бидейки принудени да отстъпят и да се крият в Потидея (Thuk. II, 79, 1—7).

Подновяването на театъра на военните действия в Халкидика през 424 г. пр.н.е. с похода на Бразида дало възможност на Пердика да се откаже отново от атиняните, за да се присъедини към халкидците и да използва талантливия спартански военачалник за своите политически интереси (Thuk. IV. 78—84). Одрисецът Ситалк не участвувал в кампанията за Ейон и Амфиполис: зает в поход срещу трибалите, по време на който починал, той бил наследен от племенника си Севт I, зет на Пердика (Thuk. IV. 101, 5). Стратегическият поход на пелопонесците срещу Амфиполис бил в отговор на атинската победа при Пилос и успехът му довел до трайно установяване на спартански наместници, *хармости*, в някои от градовете, както и до провалянето на опитите на Атина да си възвърне Амфиполис с помощта на Пердика или траките. (Thuk. V. 32, 1; 35, 1).

След неуспеха на сицилийската експедиция на Алкивиад през 413 г. пр.н.е. политическите събития имат нов стратегически център — Хелеспонта, където спартанците чрез Деркилид постигнали трайни успехи в завоюването на южния му бряг. Атиняните, загубили много от съюзниците (между тях и Византион), се закрепили на Херсонес Тракийски, където владеели Сестос. Балансът на силите бил кратък и ликвидиран от Алкивиад, който се укрепил на поулуострова в съюз с тракийските владетели от хинтерланда, спечелил с морски битки Абидос и Илион, а с обсада превзел и Византион. След поражението на Атина в Пелопонеската война Спарта възстановила контрола си в Хелеспонта. Хармостът на Византион упражнявал спартанската власт над всички полиси в района на Хелеспонта и Пропонтида. Градът се превърнал в преден пост на спартанците в персийската им политика, активизирана след смъртта на Кир Млади, подкрепян от Спарта в династичната борба с брат му Артаксеркс. Завръщащата се войска на Ксенофонтовите наемници при Кир се наела на служба при Севт II, одриски парадинаст в Югоизточна Тракия и съюзник на Деркилид (Xen. An. VII, 3, 1—14; Hell. III, 2, 2—5). Те помогнали на Севт да възстанови властта си над въстаналите срещу баща му одриски поданици, а атинският стратег Тразибул — в уреждането на отношенията му с одриския цар Медок (Xen., Hell. IV, 8, 26—27).

Международните връзки на Севт, наред с евентуалната му служба като „стратег на Европа“ при персийския цар (Xen. An. VII, 8, 25), го направили толкова влиятелен в Тракия, че да се освободи от парадинастическите си връзки с одриския цар — Диодор (XIV, 94, 2) го споменава като тракийски цар и атински съюзник. Политическата връзка на Севт с Персия няма други доказателства в изворите, но тя не е невъзможна и до 389 г. пр.н.е., когато Непот го съобщава вече като атински съюзник, подпомогнат от Ификрат да възвърне царската си власт. Между предполаганите тракийски съперници на Севт не се изключва и Котис I (383—360/359), и неговият предшественик Хебризелм (386?—383), чиято държава имала за свой център старите одриски земи около водосбора на трите големи тракийски реки при бъдещия Хадрианополис. Против нелегитимното преминаване на царската власт от Севт II към Хебризелм, а после — и към Котис, което е само предполагаемо, говори преди всичко фактът, че античните автори не обвиняват нито един от тях в узурпирането ѝ. Неподправената ненавист на атиняните към отявления им политически съперник Котис, не би пропуснала да допълни създадения от нея отрицателен образ на този тракийски цар, който дръзнал да противопостави на атинския империализъм в северна Егеида общотракийските и в частност — одриските геополитически и икономически интереси. Приблизително такава е оценката на делото му в съвременната българска историография.

Всъщност Котис I е един деен продължител на стореното вече от Медок и Хебризелм по отношение на стабилизирането на одриското политическо присъствие в южна и югоизточна посока — към тракийското крайбрежие на Егейско и Мраморно море. Царуването му съвпада с един от най-тежките в международно отношение периоди от балканската история в античността. Поруганието на персите над Елада чрез Анталкидовия мир било последвано от засилване на спартанската хегемония и Олинтския съюз: избухналата между тези сили Олинтска война (382—379 г.) била инспирирана от опасността пред един предполагаем съюз между Атина, Тива и Олинт, който застрашавал сигурността на халкидските градове, а и на Македония. От една реч пред спартанските власти личи, макар и вероятно хиперболизирана, агресията на Олинт срещу македонската държава на Аминта; според нея били завладени Пела и други македонски градове и Потидея, заплаха надвиснала над златните мини в Пангей (Xen. Hell. V, 2, 11—19). Спартанската военна машина не позволила на Олинт да реализира своите претенции за хегемония, както сторила това по-късно, след 17-годишна война срещу Беотийския съюз начело с Тива. На фона на тези събития, характеризиращи полисната криза и елинските опити да я преодолеят чрез организирането на междуполисни съюзи, Котис подел своята четвъртвековна борба за обединение на траките в централизирана, финансово обезпечена и суверенна балканска държава.

Отсечените в монетарницата на тракийския град Кипсела сребърни емисии на Котис показват не само връзката с предшественика му Хебризелм и исконните одриски земи, но и заявка за икономическа стабилност на фона на конвенционалното тогава медно монетосечене. Укрепването му тук, след несполучливо въстание на видния трак Адамас (Arist. Pol. V 1311 в), му позволило да се възползува от изхода на Олинтската война и да се опита чрез похода на трибалите срещу Абдера през 376/375 г. (Diod. XV, 36, 1—4) да се укрепи край устието на р. Нестос; това трябва да е станало, след като е подчинил и Амадок, наследника на одриския цар Медок — акт, показан от проучването на монетосеченето им. Около средата на следващото десетилетие на века Котис успял да наложи данъчна зависимост на богатия хелеспонтски град Перинт и с това да създаде условия за планираната си кампания на Херсонес Тракийски, намесвайки се в борбата за тази ключова позиция между Атина и Персия. Възползвайки се от загубените атински позиции, през 365 г. пр.н.е. той обсадил Сестос, но атинският пълководец Тимотей го превзел не без помощта на персийския сатрап.

Котис напуснал безславно Херсонес, насочвайки отново интересите си към Халкидика под влияние на сродения с него атински кондотиер Ификрат (Diod. XV, 71 — XVI, 2). В търсенето на излаз на море за държавата си, той се вплел в неразрешимите противоречия тук между интересите на Македония и Атина, обявявайки се за съюзник на Олинт. Резултатът от това мероприятие било укрепването на държавата му в Самотракийската переа, прекратено около 362 г. пр.н.е., заради новото въстание срещу Котис на проатински настроения Милтокит, който се укрепил в Хиерон Орос на пропонтийското крайбрежие (Dem. C. Arist. 104, 115, 130 sqq., 149, 156). През 361—360 г. са най-мащабните операции на Котисовия военачалник Ификрат за овладяване на Херсонес, който го напуснал обаче внезапно, преди превземането на последните атински устои там. Атаката срещу Елайос и Критоте била подхваната от новия одриски кондотиер Харидем; и когато, ако се съди по Демостеновата реч срещу Аристократ, Атина търсела възможности за последна отсрочка в евакуацията си, Котис станал жертва на отмъщението на двама еноски братя (360 г. пр.н.е.), вероятно не без атинска инсинуация (Dem. C. Arist. 119; 152—163).

Убийството на Котис дало сила на традиционните за тракийския политически живот центробежни тенденции, търсени от Атина. Защото „в интерес е на нашите съграждани, които обитават Херсонес“, казва Демостен, пред атинската еклесия, „никой от тракийските царе да не бъде силен; техните разпри и подозрения са най-голямата и най-сигурната защита на Херсонес“ (C. Arist. 8). През 357 г. Атина сключила договор с трима Котисови приемници — сина му Керсеблепт и за II Атински морски съюз): това е опит да се ликвидира позорният помощ и признаване на двойното данъчно облагане на херсонеските градове (за Керсеблепт и за II Атински морски съюз); това е опит да се ликвидира позорния мир от 358 г., който бил сключен от Хабрий и Харидем и признавал единствено правото на Керсеблепт над данъците и митата от Полуострова.

Интерпретациите на този надпис в българската историография изтъкват, че одриската политика на Котис I не само подронила устоите на II Атински морски съюз, но и създала пробойна в тях — в Херсонес Тракийски — улеснявайки по този начин победата на Филип Македонски над Атина. Филип използвал смъртта

на Котис, за да се справи с възникналата антанта между наследника на Берисад (и непосредствен съсед на Македония) Кетрипорис, илирийския цар Граб и пеонския цар Ликей, сключвайки с тях сепаративни договори през 356 г. пр.н.е. Атина се възползвала от враждата на Керсеблепт с македоните: „поради приятелството си с атиняните Керсеблепт им предал градовете на Херсонес, с изключение на Кардия“ (Diod. XVI, 34, 4) и в тях били настанени атински клерухи. Това, както и доловените опити на Керсеблепт за възстановяване на Котисовите граници на запад, предизвикало ответния удар на Филип. С похода си през 352/351 г. той започва 10-годишната си война срещу тракийската държава. Стратегията на македонския цар, който се възползвал от късогледата атинска политика, успяла. Той поставил под ударите на фалангата си едновременно Халкидика и Херсонес Тракийски. И докато Керсеблепт бил принуден към мир (351 г.) чрез обсадата на Херайон Тейхос, постигната лесно с преминаването в македонския лагер на Амадок, Византион и Перинт, Олинт бил изолиран от Атина; жителите напуснали разрушения си до основи град като роби и Халкидическият полуостров се превърнал през същата година в собственост на македонския цар. Успехите на македонското оръжие през следващите години, донесли завоюването на Абдера и Маронея, довели до Филократовия мир между Атина и съюзниците ѝ, от една страна, и Филип и съюзниците му — от друга, през 346 г., когато Исократ очаквал от Филип да обедини елинството в поход срещу Персия. Под влияние на Демостен (Aeschin. II, 81—85) атиняните отказали на пратениците на Керсеблепт да го включат в договора като атински съюзник. Приятелският договор с персийския цар Артаксеркс Охос лишил одриския цар от политическата и военна помощ, която му оказвали независимите дотогава малоазийски градове. Стегнат в обръча на новите Филипови съюзници, Керсеблепт отстъпвал през 342—340 г. под ударите на Филиповата войска последните свободни одриски земи между Византион, Кабиле и Филипополис (наречен така по името на победителя). Те били раздадени на царски приятели, или оставени на поданни на царя тракийски династи (Diod. XVI, 17, 1). Овладявайки съкровищницата на Керсеблепт в Хиерон Орос, Филип се опитал неуспешно да завладее Византион и да компенсира неуспеха си с война срещу скитския цар Атей през 339 г. 90-годишният цар загинал победен във войната, но Филип получил ответния удар от трибалите. Те го пресрещнали по пътя му към Македония с изискване към плячката му. Възгорделият се победител отказал и това струвало не само загубата на плячката, но и поражението му; мълвата за него достигнала и до Атина със слуха, че раненият в крака Филип е загинал на бойното поле (Just. XI, 2—4).

Настанените македонски военни колонисти във Филипополис, Кабиле и Мастейра не били достатъчни за поддържането на македонската власт в завладените от Филип земи и предизвикали похода на Александър Велики през 335 г. пр.н.е., целящ да омиротвори бунтуващите се траки. Съмнителните успехи на похода, с който македонският цар преминал по долината на Места и Струма, за да стигне и до левия бряг на Истрос, където го посетили много делегации — тракийски, келтска и др., го накарали да изпрати от Азия (след 334 г. пр.н.е.) за „стратег на Тракия“ Александър, син на Аероп. През 331 г. той е вече сменен от Мемнон, който се опитал, изглежда, да се отцепи от царя, като разбунтува „варварите“ (Diod. XVII, 62, 4 sqq.; 63, 1—2); в антимакедонското движение били увлечени и гърците с изключение на Атина. Мемнон бил сменен от Зопирион, който през 329/328 г. предприел поход срещу скитите, обсаждал Олбия и загинал някъде в „гетската равнина“ (Curt. Ruf. X, 1, 44; Just. XI, 2, 16). След смъртта на Зопирион в Тракия се разпореждал македонецът от Пела Лизимах, който успял да задържи властта си там след поделянето на Александровите завоевания по договора във Вавилон от 323 г. пр.н.е. като стратег-автократор.

23.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Thuk. I., 128 sqq.: Лакедемонецът Павсаний превзел Византион

Тогава и антиняните от своя страна поискали от лакадемонците да извършат очищение на светотатството в Тенар. Някога лакедемонците изгонили от светилището на Посейдон в Тенар група молещи се за закрила илоти, а като ги извели, ги избили. За това си деяние самите лакедемонци смятали, че Лакадемон бил сполетян от голямо земетресение. Атиняните настоявали също лакадемонците да се очистят и от светотатството си към Атина Халкиойкос. А случаят бил такъв: когато най-напред лакедемонецът Павсаний бил отзован от спартанците от длъжността му главнокомандуващ войските в Хелеспонта и бил съден от тях, той бил оправдан. Но понеже градът не го изпратил обратно, той по свой почин взел една хермионска триера и без разрешението на лакедемонците се озовал в Хелеспонта, уж за да участвува в елинската война, а всъщност за да води преговори с персийския цар, каквито водел и по време на първото си пребиваване, защото жадувал да властвува над Елада. Начало на тези си връзки той поставил с една своя услуга към царя. След оттеглянето си от Кипър по време на първия си престой на Хелеспонта Павсаний превзел Византион. Града владеели персите, а между тях имало и някои близки и роднини на царя, които той (Павсаний) взел в плен. Тогава Павсаний тайно от другите съюзници изпратил на царя заловените пленници, а според неговите думи те били избягали. Тези сплетни той вършел с помощта на еретриеца Гонгил, комуто поверил и Византион, и плениците. По Гонгил той изпратил и писмо до персийския цар. Както по-късно се разбрало, в него било написано следното: „Аз Павсаний, върховен ръководител на Лакедемон, от желание да ти услужа ти изпращам тия хора, които са заловени във време на сражение, и ти предлагам, ако си съгласен, да се оженя за твоята дъщеря и да подчиня на твоята власт Лакедемон и останалата Елада. Вярвам, че като се споразумея с тебе, ще мога да постигна това. Ако ти си съгласен с някое от моите предложения, изпрати на брега на морето доверен човек, чрез когото в бъдеще да водя преговорите."

Thuk. I, 101 sqq.: Спартанската политика и тракийското крайбрежие (464 г. пр.н.е.)

Разбити в сраженията и подложени на обсада, тасосците се обърнали за помощ към лакадемонците, като ги помолили да нападнат Атина. Лакедемонците им обещали тайно от атиняните помощ и вече започнали да се готвят, но им попречило станалото земетресение. По време на земетресението илотите, както и периеките от Турия и от Етея, се разбунтували и се оттеглили на планината Итома. Голям брой от илотите били потомци на поробените някога месенци и затова всички илоти се нарекли месенци. Срещу тях именно лакедемонците повели на Итома военни действия, а тасосците капитулирали пред атиняните на третата година от обсадата, като разрушили своите крепостни стени, предали корабите си и се задължили незабавно да дадат исканите суми, да правят вноски и в бъдеще. Най-сетне те се отказали от владенията си на континенталната суша и от рудниците.

Thuk. IV, 102 sqq.: Атинската политика и тракийското крайбрежие

През същата зима Брасида, заедно със своите съюзници от крайбрежието на Тракия, предприел една експедиция срещу Амфиполис на река Стримон, който бил атинска колония. На това място, на което се намира сега този град,

Аристагор от Милет, когато бягал от цар Дарий, се бил опитал преди това да се установи и да положи основите на селище, но бил прогонен от едоните (срв. Херодот, V, 26). След това дошъл редът и на атиняните: тридесет и две години след това те изпратили десет хиляди колонисти било измежду самите атиняни, било от средите на желаещите от другате. Тези колонисти били избити обаче от обединените траки при Драбеск [464 г. пр. н.е.] А подир това атиняните се върнали отново двадесет и осем години по-късно, [436 г. пр.н.е.] предвождани от Хагнон, син на Никий, прогонили едоните и се заселили на това място, което по-рано се наричало „Деветте пътя" (Енеаходой). Тяхната изходна база бил Ейон, едно морско тържище на устието на реката, което те завзели лично; то било отдалечено на около двадесет и пет стадии от сегашния град. Него Хагнон нарекъл Амфиполис (или „град на две части"), понеже Стримон го заобикаля от две страни. А интервала (между двата ръкава на завоя) той запълнил, като издигнал една дълга стена от река до река и основал така един град, който се виждал отвред, откъм морето и откъм континенталната суша.

03. Брасида потеглил от Аргил на Халкидическия полуостров и се насочил с войската си към този град [Амфиполис]. Привечер той стигнал при Авлон и Бромиск, там, където езерото Болбе се изтича в морето. Там той накарал войската да вечеря и продължил своя марш през нощта. Времето било лошо и превалявал сняг. Той обаче се движел въпреки това толкова по-бързо, защото искал това да остане скрито за амфиполците, с изключение на онези, които трябвало да му предадат града. . .

. . . Най-дейни били обаче аргилците; те живеели съвсем наблизо, към атиняните изпитвали открай време недоверие, а пък те имали свои кроежи спрямо Амфиполис. При първа възможност и с пристигането на Брасида те започнали да преговарят с тези от своите съграждани, които се били установили в Амфиполис, за да им предадат града. И така Брасида бил приет през тази нощ в Аргил, който скъсал с Атина; аргилците завели още преди зазоряване войската до моста, който водел над реката (Стримон). Градът Амфиполис се намирал на известно разстояние от този мост, където се преминава реката, и тогава нямало, както днес, стени, които стигали до там. Имало само един малоброен стражеви пост, с който Брасида се справил без особени усилия. Като се възползвал едновременно от предателството, от лошото време и от изненадата, предизвикана от внезапното му появяване, Брасида минал моста, като сложил отведнъж ръка на всичко, което жителите на Амфиполис, които живеели в тази област владеели, освен на самия град.

Thuk. I, 57: Политиката на Пердика към Пелопонеския съюз и Атина

Атиняните взели тази мярка срещу потидейците веднага след морската битка при Керкира, когато коринтяните вече били в открита вражда с тях, а и Пердика, синът на Александър, царя на македоните, по-рано техен приятел и съюзник, сега се опълчил срещу тях. Той станал враг на атиняните, защото те се били съюзили с неговия брат Филип и с Дерда, които действували съвместно срещу него. И обзет от страх, Пердика правил постъпки пред лекедемонците, за да предизвика война между тях и Атина, а, от друга страна, той полагал усилия да се помири с коринтяните, за да подготви отпадането на Потидея [от атиняните]. Той предлагал и на халкидците по егейския бряг на Тракия, и на ботиейците да отпаднат заедно с Потидея, като смятал, че ако има на своя страна тези погранични области, това ще му улесни военните действия. Атиняните узнали това и искали да предотвратят отпадането на градовете. Тъкмо по това време те изпращали срещу земите на Пердика тридесет кораба и хиляда хоплити под командването на Архестрат, син на Ликомед, и на още четирима стратези и затова наредили на командирите на ескадрата да вземат от потидейците заложници, да сринат до основи крепостните стени и да следят да не би съседните градове да отпаднат.

58. От една страна, потидейците изпратили пратеници в Атина с цел да убедят атиняните да не предприемат никаква акция, насочена срещу тях, а, от друга страна, заедно с коринтяните отишли и в Лакедемон, та, ако стане нужда, да си осигурят помощ. Въпреки че настоявали много, те не получили от атиняните никакъв благоприятен отговор, а, напротив, корабите, които потеглили за Македония, се насочили и срещу самите тях. А когато властите в Лакедемон им обещали, че ако атиняните нападнат Потидея, те ще нахлуят в Атика, едва тогава, използвайки тези благоприятни условия, потидейците сключили с халкидците и ботейците съюз под клетва и отпаднали от Атина. . .

59. В това време тридесетте атински кораба пристигнали на брега на Егейска Тракия и заварили Потидея и другите градове, че били отпаднали от съюза с Атина. Стратезите сметнали, че със своите налични сили те няма да могат да водят война срещу Пердика и отпадналите градове, и затова се насочили срещу Македония, закъдето били изпратени още в началото. Те се установили там и започнали военни действия в съюз с Филип и братята на Дерда, които били нахлули с войски във вътрешността на страната.

61. Но новината за отпадането на градовете стигнала веднага и до атиняните. Когато узнали, че там са пристигнали и войските, предвождани от Аристей, те изпратили срещу разбунтувалите се области две хиляди свои хоплити и четиридесет кораба, начело с Калий, сина на Калиад, и още четирима стратези. Когато пристигнали най-напред в Македония, те заварили първия съставен от хилядя души контингент, който бил завзел току що Терма и обсаждал по това време Пидна. Те се разположили на лагер до този отряд и се включили в обсадата. След това по силата на обстоятелствата, се помирили с Пердика и сключили с него споразумение. Принудили ги към тези стъпки поведението на Потидея и идването на Аристей. Атиняните се изтеглили от Македония и пристигнали в Берoя, а оттам в Стрепса. След неуспешен опит да превземе това укрепено място те се отправили по суша към Потидея заедно със своите три хиляди хоплити, с множество съюзници и шестстотин македонски конници под командата на Филип и Павсаний. Същевременно край брега ги съпровождали седемдесетте кораба. Напредвайки в малки преходи, те [атиняните] на третия ден пристигнали в Гигон и тук се разположили на лагер.

62. В очакване на атиняните потидейците и предвожданите от Аристей пелопонесци били на лагер на провлака при Олинт, където вън от града си били устроили пазар. Съюзниците били определили за стратег на цялата си сухопътна войска Аристей, а на конницата — Пердика, защото той много скоро изоставил отново атиняните и сега се сражавал на страната на потидейците, като на свое място начело на управлението оставил Иолай. Аристей имал следния план: неговата войска трябвало да остане на провлака и да следи за движението на атиняните, а халкидците, съюзниците от градовете извън провлака и двестата конника на Пердика да останат в Олинт, така че ако атиняните се насочат срещу неговата войска, те да им се притекат на помощ откъм тила и по този начин да притиснат като в клещи неприятеля между двата отряда. Калий обаче, стратегът на атиняните, и другарите му изпратили македонските конници и малък отряд съюзници срещу Олинт със задача да попречат на тамошните войски да се притекат на помощ на защитниците на провлака, а самите те вдигнали войската и се насочили към Потидея. Когато стигнали до провлака и видели неприятеля готов за бой, те заели позиции срещу него и не след много боят пламнал. Крилото, на което се намирал Аристей, и колкото коринтяни имало при него и

други отбрани войски, обърнали в бяг войските, които били срещу тях и ги преследвали на голямо разстояние. Останалите войски на потидейците и пелопонесците обаче отстъпили пред атиняните и потърсили убежище зад крепостните стени.

IV,132. Ограждането с обсадна стена на Скионе било вече започнало, когато Пердика изпратил при атинските стратези глашатай и сключил с Атина споразумение. Изпълнен от ненавист към Брасида, откакто той се бил оттеглил от земята на линкестите, той (Пердика) незабавно след това започнал да води преговори с Атина. И тъй като лакедемонецът Исхагор се готвел тъкмо да доведе на Брасида войски по сушата, Пердика се подчинил едновременно и на желанието на Никий, който го подканвал да даде на Атина след сключването на споразумението някакво явно доказателство за своята лоялност, и на своето собствено желание да не идват повече при него пелопонесци. И той започнал да упражнява въздействие върху своите ксени (приятели, буквално „гости") в Тесалия — той впрочем се ползвал винаги от услугите на тамошните първенци — поставил такива пречки на преминаването на пелопонеския експедиционен корпус и неговата подготовка, щото не бил предприет дори опит за това пред тесалийците. Въпреки това обаче, Исхагор, Амейний и Аристей пристигнали лично при Брасида, за да упражняват по заповед на лакедемонците контрол над положението, и в разрез с всички правила те му довели със себе си от Спарта млади хора, които трябвало да се поставят начело на градовете, вместо да оставят там за ръководители случайни хора. Така в Амфиполис бил поставен Клеарид, син на Клеоним, а в Тороне — Пасителит, син на Хегесандър.

Thuk. II, 67 sqq.: Политиката на Ситалк към Пердика, Атина и Спарта.

В края още на същото лято Аристей тръгнал заедно с лакедемонците Анерист, Николай, Пратодам и Темагор от Тегея и аргосеца Полис, като частно лице, и отишли в Азия при персийския цар с цел да го убедят да им помогне с пари и да участвува заедно с тях във войната. По пътя си най-напред те се отбили в Тракия при Ситалк, сина на Терес, за да го убедят, ако могат, да се откаже от съюза си с атиняните и освен това да потегли на поход към Потидея, където атинската войска обсаждала града. След това оттук те се готвели с негова помощ да се прехвърлят отвъд Хелеспонта при Фарнак, сина на Фарнабаз, който трябвало да ги отправи при персийския цар. По това време при Ситалк се намирали атинските пратеници Леарх, син на Калимах, и Амейниад, син на Филемон. Те убедили Ситалковия син Садок, който бил станал вече атински гражданин, да им предаде пелопонесците и с това да им попречи те да отидат при царя през морето и чрез своята акция да увредят интересите на една държава, която била и негова. Садок се съгласил и когато пратениците се отправили през Тракия към кораба, с който смятали да минат Хелеспонта, той наредил да ги задържат, преди да са се качили. За тая цел той изпратил заедно с Леарх и Амейниад няколко свои хора и им наредил да предадат пратениците на атиняните. Те ги взели и ги отвели в Атина. С пристигането им атиняните се уплашили да не би Аристей отново да им се изплъзне и да им причинява още по-големи злини.: защото знаели, че и по-рано той бил виновникът за всичко, което се било случило в Потидея и на крайбрежието на Тракия. Затова и те още същия ден убили без съд всички пратеници, ако и те да искали да кажат нещо, и ги хвърлили в пропастта. Те ги наказали така, защото искали да отмъстят за това, което и лакедемонците били извършили, като заловили и избили атинските и съюзническите търговци, които пътували със своите кораби край Пелопонес и ги хвърлили в пропастта. Впрочем още от началото на войната лакедемонците избивали като неприятели всички, които залавяли в морето, и тия, които били съюзници на атиняните, и тия, които не принадлежали към нито една от воюващите страни.

Diod. XII 50–51: Походът на Ситалк в Македония

(428 г. пр.н.е.) Около същото време тракийският цар Ситалк наследил царството си като малка земя, но чрез собствената си храброст и ум увеличил могъществото си многократно, понеже управлявал поданиците си справедливо, в сраженията бил храбър и опитен военачалник, освен това полагал големи грижи за увеличение на приходите си. Най-сетне достигнал до толкова голяма мощ, че владеел най-много земя от всички, които царували преди него в Тракия. Крайбрежието на държавата му започвало от земята на абдерците и достигало чак до р. Истър, а разстоянието от морето до средата на страната му било толкова, колкото един бърз пешеходец може да измине за тридесет дни. Като царувал над една толкова голяма земя, той получавал приходи всяка година повече от хиляда таланта. Понеже през времето, за което тук става дума, той водел война, събрал от Тракия повече от сто хиляди пехотинци и петдесет хиляди конници. Но необходимо е да се обяснят причините за тази война, за да бъде ясен на читателите разказът за него. . . . Поради гореказаните две причини било нужно да се събере значителна войска. Щом като приготовленията за похода били завършени, повел цялата си войска и, като прекосил Тракия, нахлул в Македония. . . А като опустошили цяла Македония и взели много плячка, те се отправили срещу халкидските гръцки градове. Докато Ситалк се занимавал с това, тесалийци, ахейци, магнети и всички други гърци, които живеели между Македония и Термопилите, се споразумели и събрали значителна войска. Те се бояли да не би тракийците да нападнат страната им с тези толкова големи пълчища и да се изложат на опасност родните им места. Но и халкидците направили същото. А Ситалк, като узнал, че гърците събрали голяма войска и че войниците му страдали от зимата, помирил се с Пердика и се сватосал с него, а войските си отвел в Тракия.

Thuk. II, 29 sqq.: Походът на Ситалк

Пак през същото лято атиняните направили свой проксен Нимфодор, син на Питей от Абдера, който бил женен за сестрата на Ситалк и имал силно влияние над него. Преди това атиняните го смятали за свой неприятел, а сега го поканили в Атина, защото искали да си осигурят съюза на тракийския цар Ситалк, сина на Терес. Този Терес, бащата на Ситалк, пръв създал обширното царство на одрисите, простиращо се върху по-голямата част от Тракия, но и значителна част от траките са независими. Този Терес нямал нищо общо с Терей, който имал за жена Прокна, дъщерята на атинянина Пандион, и двамата не били родом от една и съща област на Тракия. Така Терей живеел в Давлида, земята, която сега се нарича Фокида, а тогава била населена с траки. В тая именно земя жените извършили злодеянието с Итис. В легендата за славея у много поети птицата се нарича давлийска. Вероятно и Пандион с оглед на взаимна изгода е уредил брака на дъщеря си по-скоро с този фокиец, отколкото с одрисите, стоящи на много дни път. А що се отнася до Терес, той дори нямал същото име и бил първият могъщ цар на одрисите. Именно неговия син Ситалк атиняните спечелили за съюзник, желаейки с негова помощ да завземат градовете по крайбрежието на Тракия и да разчистят сметките си с Пердика. Нимфодор дошъл в Атина, уредил сключването на съюза със Ситалк и накарал атиняните да дадат на Садок, сина на Ситалк, права на атински гражданин. Той обещал да сложи край на войната по крайбрежието на Тракия и да убеди Ситалк да изпрати в помощ на атиняните тракийска войска от конница и пелтасти. Нимфодор постигнал също така споразумение между Пердика и атиняните, като убедил последните да му върнат Терма. Пердика потеглил веднага на поход заедно с атиняните и Формион срещу халкидците. Така съюзници на атиняните станали и тракийският цар Ситалк, синът на Терес, и македонският цар Пердика, синът на Александър.

95. Приблизително по същото време, в началото на тази зима, тракийският цар одрисът Ситалк, син на Терес, потеглил на поход срещу Пердика, сина на Александър, цар на Македония, и срещу халкидците на брега на Тракия; той искал от двете обещания да предизвика да бъде изпълнено едното, което му било дадено, и сам да изпълни другото обещание, което бил дал. Първото обещание му било дадено от Пердика (когато в началото на войната той се намирал натясно) при условие той да го помири с Атина и да не върне за цар в Македония брат му Филип, който враждувал с него. Пердика обаче не изпълнявал онова, което бил обещал. Другото обещание самият Пердика бил дал на атиняните, когато сключвал своя съюзен договор с тях, като се задължил да тури край на Халкидската война по границата на Тракия. Поради тези две причини именно Ситалк предприел похода (срещу Пердика) и водел със себе си и Филиповия син Аминта с намерение да го постави на македонския престол, а също тъй и атинските пратеници, които по това време се намирали там по същите причини заедно с пълководеца Хагнон. Понеже и атиняните трябвало да действуват с флота и по възможност с по-големи сухопътни сили срещу халкидците.

96. И тъй, потегляйки на този поход от земята на одрисите, Ситалк призовал на оръжие всички траки, които признавали неговата власт и които живеели между Хемус и Родопите чак до морето., а именно чак до Евксинския Понт и Хелеспонта. След това той призовал на оръжие и гетите, които живеели отвъд Хемус, както и останалите племена, които населявали земите отсам реката Истър, и то от оная страна, която е по-близо до Евксинския Понт. Гетите и останалите племена по ония места обаче граничели непосредствено със скитите и имали същото въоръжение като тях; всички те били конни стрелци. Ситалк призовал и мнозина от независимите траки — планинци, които били въоръжени с мечове, наричали се дии и живеели главно в Родопите. Едни от тях той наел срещу заплата, а други потеглили доброволно заедно с него. Ситалк дигнал на оръжие и агрианите, лееите, пък и останталите пеонски племена, които признавали неговото царство. Пределите на това царство достигнали до граите и пеонските лееи, както и до реката Стримон (която извира от планината Скомброс и протича през земите на граите и лееите): дотук достигали границите на одриското царство, а оттук нататък следвали независимите пеонски племена. Откъм страната на трибалите, които също са независими, неговото царство граничело със земите на трерите и тилатеите. Те живеели на север от планината Скомброс и стигали чак до реката Оксий, която извира от същата планина, от която водят началото си реките Нест и Хебър. Тази планина е необитаема, но е голяма по размери, тъй като стига чак до Родопите и се свързва с тях.

98. И тъй Ситалк, който царувал над една толкова обширна територия, събрал и стегнал своята войска и когато приготвленията били завършени, той потеглил с нея срещу Македония, като минал най-напред през собствените си владения, а сетне през необитаемата планина Керкине, която разграничава скитите от пеоните. Той превел войската си през тази планина, движейки се напред по един път, който той сам бил проправил преди това чрез просеки по време на своите военни действия против пеоните. . .

100. . . . Войската на траките нахлула от Добер най-напред в по-ранните владения на Филип и завладяла със сила Ейдомена, а Гортиния, Аталанта и някои други земи се предали по споразумение от приятелство към Аминта, сина на Филип, който бил с войската. Траките обсадили и Европ, но не могли да го превземат. След това те навлезли в другата част на Македония, тая, която е вляво от Пела и Кирос. По-далеч от тези места, до Ботиея и Пиерия, те не стигнали, но опустошавали Мигдония, Грестония и Антемунт. Македонците дори и не мислели да се съпротивляват с пехота. Те извикали обаче конницата на своите съюзници от горните части на страната и където смятали, че е изгодно, те нападали войската на траките винаги с малобройни отряди срещу многоброен противник.

101. Междувременно Ситалк влязъл в преговори с Пердика по онези въпроси, заради които започнал войната, и тъй като атиняните не се явили с корабите си, защото не вярвали, че Ситалк ще дойде, а изпратили при него само пратеници и подаръци, той изпратил част от войската си срещу халкидците и ботиеите, принудил ги да се затворят в крепостите си и започнал да опустошава техните земи. . . Ситалк държал обаче Халкидика, Ботика и Македония и продължавал да ги опустошава. Но понеже и без това не можел да постигне нищо от това, за което бил предприел похода, а и войската му нямала достатъчно храна и страдала от зимните студове, той бил убеден от Севт, сина на Спарадок, който бил негов братов син и най-влиятелен след него, да побърза да се върне обратно, а Пердика тайно бил успял да привлече на своя страна Севт, като му обещал, че ще му даде за жена сестра си Стратоника, а свръх това и пари. Ситалк последвал съвета му и бързо се завърнал в Тракия с войската си след един поход от тридесет дни, от които осем прекарал в Халкидика. По-късно Пердика дал на Севт сестра си Стратоника, която му бил обещал. При такива обстоятелства протекъл походът, предприет от Ситалк.

Xen. Hell. III, 2,2 sqq.: Борби за Хелеспонта между Атина и Спарта

След като сключили мирния договор, Деркилид се отправил към пределите на витинска Тракия, където презимувал. А това било в угода и за Фарнабаз, защото витинците често предприемали военни действия срещу него. По такъв начин Деркилид имал възможност през цялата зима необезпокояван да граби Витиния и да се снабдява в обилни количества с всичко необходимо. Сетне обаче при него пристигнал отряд одриси, изпратен му на помощ от Севт през пролива. Състоял се от около двеста конника и триста пелтасти, които построили своя лагер на около двадесет стадия от лагера на гърците, като го укрепили с ограда. . .

5. . . . Като постигнали бързо целта си и унищожили поставените пред палатките за охрана тракийци одриси, витинците се оттеглили, отнасяйки със себе си цялата плячка.; и когато гърците при вестта за случилото се пристигнали на помощ, освен ограбени трупове нищо друго не открили в лагера. А одриситe, като се върнали, извършили погребален обряд на своите сънародници, изпили много вино в тяхна чест и устроили конни състезания. Сетне преместили лагера си при гърците и тръгнали да грабят и опустошават витинската земя.

8. Докато пратениците били в палатката на Деркилид, приближен на Арак споменал, че в Лакедемон сега се намирали посланници от (тракийски) Херсонес. Те заявили, че понастоящем било невъзможно земята в Херсонес да се обработва, понеже непрестанно била опустошавана от траките. Ако обаче от бряг до бряг се издигнела преградна стена, не само те щели да разполагат с достатъчно и плодородна земя, но ще останела и за всички лакедонци, които биха желали да я разработват. Казали също че нямало да имат нищо против, ако някой от лакадемонците бъде изпратен с войска от името на града за осъществяване на това предложение. Деркилид обаче не им отговорил и не споделил с тях мнението си, а ги проводил за Ефес през гръцките крайбрежни градове, доволен, че ще видят как там хората живеят в мир и благоденствие. Пратениците се отправили на път, а Деркилид, понеже разбирал, че е необходимо да остане, отново влязъл във връзка с Фарнабаз и го запитал дали желае мирът да се запази, както през зимата, или предпочита война. И тъй като Фарнабаз отново предпочел мирния договор, Деркилид оставил в мир граничещите с неговите земи градове и се прехвърлил с войската си през Хелеспонт в Европа. Преминал през приятелските области на Тракия и след 10. като гостувал на Севт, пристигнал в Херсонес. Като се осведомил на място, че на полуострова са разположени единадесет или дванадесет града и че земята е особено плодородна и дава богата реколта, но както бе казано вече, се опустошавала от траките, наредил да извършат измерване и установил, че дължината на провлака възлиза на тридесет и седем стадия. Сетне принесъл жертва и без забавяне се заел с издигането на стена, като предварително разделил общата дължина на участъци за всеки войник. Чрез обещание, че на онези, които първи завършат своя дял от стената, ще раздаде награди, а на останалите ще заплати всекиму по заслуга, успял да направи така, че започнатата през пролетта стена била завършена още през есента. Така откъм вътрешната страна на стената останали единадесет града, много пристанища, голяма площ хубава земя за засяване, много засята земя, а също обширни и великолепни пасища за всякакъв род добитък. Като извършил всичко това, отново се прехвърлил в Азия.

IV,8,25 . . . Атиняните пък, подозирайки лакедемонците в стремеж към ново увеличаване на своята мощ по море, изпратили Тразибул Стириеца с четиридесет кораба, за да им противодействуват. В открито море обаче той взел решение да отсрочи засега помощта за Родос. Считал, че не ще му бъде никак лесно да накаже привържениците на лекедемонците, защитени вече от крепост, докато имат за съюзник Телевтий с неговите кораби; от друга страна, трудно би било да се предположи, че приятелите на атиняните ще попаднат под властта на противниците си, тъй като държали в ръцете си градовете, превъзхождали ги 26. значително по численост, а дори успели да спечелят и една битка. Вместо това се отправил към Хелеспонт. И понеже не се натъкнал на никакъв противник, решил, че би могъл да извърши нещо полезно за отечеството си. Така например, като узнал за раздора между Амедок, царя на одрисите, и Севт, владетеля на приморските области, успял да ги помири и направи приятели и съюзници на атиняните. Смятал, че ако между траките и Атина бъде установено приятелство, разположените в съседство с Тракия гръцки градове ще гледат 27. още по-благосклонно на атиняните. Тъй като тук вече нещата се подобрили, а и в малоазийските градове всичко вървяло благополучно, поради приятелските отношения на царя с атиняните, Тразибул се отправил към Византион, където дал под аренда събирането на десятъка от корабите, пристигащи от Понт. Премахнал и олигархичното управление, като го заменил отново с демократично, така че демократите във Византион вече не гледали с неприязън присъствието на толкова атиняни в града им. Освен това успял да привлече и калхедонците на страната на атиняните, след което напуснал Хелеспонт.

Xen. Hell. V, 2, 11–20: Агресията на Олинт

От Акант и Аполония, най-големите градове в околността на Олинт, също дошли пратеници в Лакедемон. Като узнали целта на пристигането им, ефорите ги представили пред народното събрание и съюзниците. Тогава именно акантецът Клиген произнесъл следната реч: „Лекедемонци и съюзници! Струва ми се, че в Елада става нещо важно и че то става незабелязано от вас. Че измежду градовете, граничещи с Тракия, Олинт е най-значителният, това почти всички вие знаете. Неговите жители доведоха някои градове дотам, да се присъединят към тях и да се подчиняват на техните закони, а сетне поставиха под своя зависимост и по-големи градове. След това пък се заеха да освободят и градовете в Македония от властта на македонския цар Аминта. И тъй като най-близките техни съседи им се подчиниха, веднага се насочиха към по-отдалечените и по-големи градове. А когато ние ги напуснахме, те владееха освен многото други и Пела, най-важния от македонските градове; Аминта, както разбрахме, се оттеглил от градовете, изтласкан вече почти от цяла Македония. И при нас, и в Аполония, олинтийците изпратиха пратеници с известие, че ако не се присъединим към похода, щели да се отправят срещу нас. Ние, лакедемонци, желаем да живеем по законите на предците си и да бъдем граждани на свободно отечество. Но ако никой не ни се притече на помощ, не ще ни остане нищо друго освен да се присъединим към тях. Броят на техните хоплити засега е не по-малък от осемстотин, а пелтастите са много повече, конниците пък, ако ние преминем към тях, сигурно ще станат над хиляда. Когато ние тръгвахме, там вече се намираха посланничества от Атина и Беотия и чувахме, че самите олинтийци чрез гласуване решили да изпратят именно в тези градове пратеници, които да водят преговори за сключване на военен съюз. А ако действително такава военна сила се съедини с мощта на атиняните и тиванците, гледайте, добавил той, нещата да не отидат до там, че вие да не можете да се справите с положението. И понеже в тяхна власт е и Потидея, разположена на Паленския Истъм, можете да бъдете сигурни, че и намиращите се във вътрешността на полуострова градове също ще бъдат покорени. . . Освен това, съседи са им независимите траки, които още от сега са на служба при олинтийците. А попаднат ли под тяхна зависимост, ще засилят още повече мощта им. Тогава в ръцете им ще бъдат и златните мини в Пангей. При това ние не говорим нищо, което не е било стократно изречено и пред олинтийското народно събрание. Пък и кой ли би могъл да изкаже техните горделиви намерения? Може би богът е създал хората така, че ведно със силата им да нарастват и стремежите им. Но ние, лекедемонци и съюзници, само ви казваме: Такова е там положението! Вие решавайте дали това заслужава вашето внимание. Разбира се, трябва още да знаете, че силата, която ние нарекохме голяма, все още не е непобедима. Защото присъединилите се по принуда към този съюз градове, същите те, ако видят равностоен съперник, са готови веднага да се отметнат. Но ако веднъж са се обвързали помежду си с право на взаимен брак и на собственост в чужда страна, за което вече са взели решение чрез гласуване и освен това разберат, че за тях е по-изгодно да следват силните — както аркадците ви съпровождат в походи и по този начин не само пазят своето имущество, но и чуждото грабят — такъв съюз не ще бъде никак лесно да се разтури.“

След тази реч лекедемонците дали думата на съюзниците и приканили всеки да изложи какво смята, че е най-добре според него за Пелопонес и съюзниците.

Diod. XV, 36, 1—4: Походът на трибалите срещу Абдера

През това време (376 г. пр.н.е.) в Тракия трибалите, притискани от недостиг на храни, предприели масово поход срещу страната отвъд тяхната граница и си доставяли храни от чуждата земя. Бидейки повече от тридесет хиляди души, те нападнали съседната Тракия и опустошили безпощадно земята на абдерците.

Като взели оттам голяма плячка, те се завръщали непредпазливо и безредно. Абдерците пък, като повели всичката си войска срещу тях, както се завръщали на групи и безредно, избили повече от две хиляди души. Варварите, разгневени от случилото се, пожелали да си отмъстят на абдерците, и за това нахлули в страната им. Абдерците обаче възгордени от победата си в по-ранното сражение и, подпомогнати от съседните траки, които им били изпратили помощ, приготвили се за бой с варварите. Завързало се голямо сражение и, понеже траките се отметнали внезапно, абдерците останали сами, били заградени от пълчищата на варварите и почти всички, които участвували в сражението били избити. Абдерците, сплотени от такова голямо нещастие, щели вече да бъдат обсадени, когато атинянинът Хабрий се явил с войската си, отървал абдерците от опасността и изгонил варварите от страната им. А след като оставил в града значителна охрана, сам бил убит от някого с измама.

Diod. XV 55, 1; XXI 71, 1—2; XVI 2 sqq.: Агресията на Филип в Егейска Тракия

[348 г. пр.н.е.]. След превземането на Олинт Филип устроил победни олимпийски игри в чест на боговете и извършил великолепни жертвоприношения. Той устроил същевременно и всенароден празник и блестящи състезания и поканил мнозина от прибиващите чужденци на угощение.

[344 г. пр.н.е.]. Филип, приканвайки гръцките градове в Тракия да бъдат благосклонни към него, предприел поход срещу Тракия, понеже тракийският цар Керсеблепт завладял постепенно съседните на Тракия градове и опустошавал земята им. Тъй като Филип желаел да спре устрема на варварите, потеглил срещу тях с голяма войска. Той победил в доста много сражения траките и победените варвари накарал да плащат на македонците десятък. Като основал на удобни места значителни градове, усмирил дързостта на траките. Затова гръцките градове, отървани от всеки страх, станали най-ревностни съюзници на Филип.

[342 г. пр.н.е.]. Филип, който ставал все по-могъщ, предприел поход срещу Перинт, понеже му се противопоставял и клонял към атинците. Той се заел да го обсади и, като докарал военни машини, на смени нападал стените му всеки ден. При това построил кули от осемдесет лакти, които превишавали много кулите на Перинт, и от върха им причинявал на обсадените страдания. Също и чрез стенобитни машини раздрусвал стените и, като ги подривал и подкопавал, разрушил една голяма част от тях. Но понеже перинтийците се защищавали храбро и построили бързо друга стена, завързали се удивителни борби и сражения по стените.

Iust. XI 2, 4—10.

. . . Както бил зает със своите приготвления [Александър], научил се, че атиняните и беотийците се отметнали от него и минали на страната на персите, и че подбудителят на това отмятане бил ораторът Демостен, който за това бил подкупен от персите с много злато. Последният уверявал, че цялата македонска войска заедно с царя била унищожена от трибалите, а дори бил довел в народното събрание един свидетел, който твърдял, че сам бил наранен в сражението, в което загинал и царят. Слухът за това предизвикал промяна в поведението почти на всички държави; навред македонските гарнизони били обградени. Разполагайки с подредена и готова за бой войска, Александър се опълчил против това движение. . .

Diod. XVII 62, 4–8; 63, 1: Мемнон и гърците се отмятат от Александър

(330 г. пр.н.е.). Бунтът в Тракия подбудил гърците също към отмятане. Мемнон, който бил назначен за стратег на Тракия, притежавал войска и, понеже имал високо мнение за себе си, разбунтувал варварите. Като се отметнал от Александър и станал набързо господар на голяма войска, разкрил явно намерението си да воюва. Затова Антипатър с всичката си войска нахлул през Македония в Тракия и воювал непрекъснато с Мемнон. При това положение спартанците схванали, че им се представя удобен момент да се подготвят за война и поканили гърците да се съгласят с тях, за да подемат борба за свободата си. Атинците, към които Александър, в сравнение с всички други гърци имал най-голямо уважение, запазили спокойствие. Но повечето от пелопонесците, както и някои други, се съгласили и се записали за войната. Вписвайки в набора според възможността на своите държави най-добрите си младежи, те събрали не по-малко от десет хиляди души пехота и две хиляди души конница. Спартанците, които имали хегемонията, потеглили с цялата си войска срещу опасността, която заплашвала всички гърци. Върховното командване над всички поел цар Агис. Антипатър, като узнал за стичането на гърците, прекратил при първа възможност войната в Тракия и дошъл в Пелопонес с цялата си войска.

23.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Къде се пресичат икономическите и геополитически интереси на траки, македони и елини в Северна Егеида?
2. Защо първите известни одриски емисии са сечени едва от Спарадок?
3. Опишете похода на Ситалк по античните сведения и се опитайте да обосновете маршрута му. Защо одриският цар отлагал помощта си за Атина — какво обещал и какво предприел?
4. Сравнете военните мероприятия на Спарадок, Ситалк и Котис. Обосновете изводите си от сравнението.
5. Сравнете като държавници и балкански политици Филип II и Котис I.

23.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

476 г. пр.н.е.
Депортиране на персите от Ейон.
465/4 г. пр.н.е.
Тасоска война и погром на атиняните при Драбеск. Изгонване на персите от Дориск.
431 г. пр.н.е.
Начало на Пелопонеската война с участието на Пердика. Слънчево затъмнение, наблюдавано от Атина.
429 г. пр.н.е.
Походът на Ситалк в Македония и Халкидика.
424 г. пр.н.е.
Възцаряването на Севт I след смъртта на Ситалк.
Походът на Бразида в Халкидика.
400/399 г. пр.н.е.
Ксенофонтовите наемници на служба при Севт II.

384/383 — 360/359 г. пр.н.е.
Управлението на Котис I.
382–379 г. пр.н.е.
Олинтска война.
376–375 г. пр.н.е.
Походът на трибалите срещу Абдера.
357/56 г. пр.н.е.
Договор на Атина с Котисовите приемници.
352/351–341/340 г. пр.н.е.
Агресията на Филип Македонски в Тракия.
335 г. пр.н.е.
Походът на Александър Велики в Тракия.
след 334 г. пр.н.е.
За стратег-автократор на Тракия е назначен Александър.
329/28 г. пр.н.е.
Същата длъжност е поверена на Лизимах, който я запазва и след 323 г.

пелтаст, переа, проксен, симахия, стратег-автократор, хармост

23.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Б. Г. Гафуров, Д. И. Цибукидис. Александр Македонский и Восток. Москва, 1980.
Г. И. Кацаров. Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 г. пр. Христа. София, 1922.
М. Тачева. Проблеми и становища по историческата интерпретация на Рогозенското съкровище. —Исторически преглед, 1986, № 12, 15–30.
М. Тачева. Политическата децентрализация в Одриската държава от последната четвърт на V в. пр.н.е. до възцаряването на Котис I (383–359 г.пр.н.е.). — Исторически преглед, 1988, № 12, 22–36.
М. Тачева. Походът на тракийския цар Ситалк през 429 г. пр.н.е. — Военно-исторически сборник, 1990, 6, 3–13.
Я. Тодоров. Тракийските царе. — ГСУ ИФФ, 29/7, 1932–1933, 1–80.
Мл. Тонев. Приноси към историята на траките. — Беломорски преглед, 1, 1942, с. 179–228.
Ал. Фол. Политическа история на траките. Краят на второто хилядолетие до края на пети век преди новата ера. София, 1972.
Ал. Фол. Тракия и Балканите през ранно-елинистическата епоха. София, 1975.
Ал. Фол. История на българските земи в древността. I. Родовообщинен строй и възникване на робовладелски отношения. София, 1981.
Ал. Фол. Политика и култура в древна Тракия. София, 1990.
А. С. Шофман. История античной Македонии. Казань, 1960–1963, I–II.
W. L. Adams, E. N. Borza (eds.). Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage. Washington, 1982.
E. Badian. Philip II and Thrace. — Pulpudeva 4, 1983, 51–71.
H. Berve. Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage. München, 1926, I–II.
P. Briant. Alexandre le Grand. Paris, 1974.
G. L. Cawkwell. Philip of Macedon. London — Boston, 1978.
P. Cloché. Un fondateur d'empire: Philippe II roi de Macédoine. Paris, 1955.
P. Cloché. Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avenement d'Alexandre le Grand. Paris, 1960.
J. Ellis. Philip II and Macedonian Imperialism. London — New York, 1976.
F. Geyer. Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II. München, 1930.
G. T. Griffint (ed.). Alexander the Great. The Main Problems. Cambridge, 1966.
N. G. L. Hammond. The Kingdoms in Illyria circa 400–167 B. C. — Annual of the British School at Athens 61, 1966, 2329–253.
N. G. L. Hammond, G. T. Griffith. A History of Macedonia. Vol. II (550–336 B. C.). Oxford, 1979.
F. Hampl. Der König der Makedonen. Leipzig, 1934.
F. Hampl. Alexander der Grosse. Göttingen, 1965.
S. Lauffer. Alexander der Grosse. München, 1978.
F. Papazoglou. Les origines et la destinée de l'État illyrien: Illyrii proprie dicti. — Historia 14/2, 1965, 143–179.
F. Papazoglu. The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times. Amsterdam, 1978.
R. Peyrefitte. Alexandre le Grand. Paris, 1981.
R. Peyrefitte. Les conquêtes d'Alexandre. Paris, 1979.
C. A. Robinson. History of Alexander the Great. Providence, 1953, I–II.

24. БАЛКАНСКИТЕ ЗЕМИ ПО ВРЕМЕ НА ДИАДОХИТЕ И КЕЛТСКОТО НАШЕСТВИЕ

24.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Преждевременната смърт на Александър Велики през 323 г. пр.н.е. поставила въпроса за бъдещето на създадената и съществуваща чрез силата на оръжието световна държава. На съвещанието във Вавилон диадохите му взели решение да поставят за регент на наследниците му Пердика, а Лизимах запазил властта си на стратег на Тракия. Балканският полуостров се оказал в ръцете на Антипатър, стратег-автократора на Европа. Неговият син Касандър успял след смъртта му да обсеби властта над Македония и завладяните елински земи през 316—297 г. През тези години той постигнал макар и недълготраен политически баланс, легитимирайки властта си чрез брак с Филиповата дъщеря Тесалоника и заповяданото убийство на все още влиятелната Олимпиада. Той си извоювал политически и социален авторитет в подвластните му земи в Македония и Елада с въздигането на разрушената от Александър Тива, на Тесалоника (край Терма) и на Касандрия — новия град на мястото на разрушената Потидея.

В Тракия Александровият стратег Лизимах задържал властта си. Той трябвало да се помири със съществуването поне на две силни тракийски държавни обединения — одриската на Севт III и гетското на Дромихайт. Още през пролетта на 322 г. пр.н.е. Лизимах трябва да е „нападнал областите в Тракия и намерил цар Севт, разположен на стан с 20 хиляди пехотинци и 8 хил. конници" според съобщението на Диодор (XVIII, 14, 2—4). Числеността на Севтовата войска е явно преувеличена, за да се оправдае съмнителната победа и загубите на Лизимах в упоритото сражение.

През 315 г. диадохите Селевк (във Вавилон), Птолемей Лаг (в Египет) Касандър и Лизимах започнали дълга война срещу Антигон Едноокия, бивш стратег-автократор на Азия при Александър. Вероятно още преди това Лизимах е успял да наложи властта си над някои от понтийските градове, ако се съди по съобщението на Диодор за въстанието на Калатис през 313 г. (XIX, 73). Според него жителите на града се обявили за независими, изгонили Лизимаховия гарнизон, освободили Хистрия и други градове (Одесос сигурно), и сключили с тях военен съюз срещу Лизимах; те привлякли към съюза и съседните траки и скитите. Участието на Севт III в помощ на въздигналия град говори, че отношенията му с Лизимах не са били съюзни, въпреки предполагания династически брак на Лизимах с одриска принцеса.

Воювайки срещу траките, Лизимах ги преследвал „извън границата", т.е. още преди това владенията му с тях са били разграничени — вероятно с похода, по време на който той е поставил гарнизоните си в понтийските градове. Лизимах се справил и с траките, и с Хистрия и Одесос, но по време на обсадата на Калатис бил известе́н, че Антигон изпратил на града подкрепления по суша и по море.

Участието на Севт III в тази антилизимахова коалиция на траките и гръцките колонии по понтийското крайбрежие, е един от белезите, наред с икономическите и културни феномени за консолидирането на траките в източнобалканските земи. Одриският владетел пазел прохода при превала на Хемус (Айтоския?) по пътя на Лизимах срещу Антигоновия военачалник Павсаний, който бил на лагер в Хиерон Орос, старата одриска твърдина на Пропонтида. И сега не се стигнало до решителна разправа между старите противници, ако се съди по разказа на Диодор. След дълго воюване и много загуби за двете страни, Лизимах преодолял Севтовата съпротива и продължил към Хиерон Орос. Там победил и пленил в сражението самия Павсаний. Едва след мира от 311 г. пр.н.е., който отново не решил, а само отложил териториалните спорове между диадохите, Лизимах успял да се справи със съпротивата на Калатис. След дългата обсада през 310—309 г., срещу която не успял да помогне дори и Птолемей, който се борел за позиции в Егеида, градът бил превзет и вероятно разрушен. Свидетелство за това има в разказа на Диодор (XX, 25.1) — за хилядата бежанци от Калатис, които получили земя за настаняване от боспорския цар Евмел. Пак във времето на краткия международен мир веднага след 313 г. пр.н.е. вероятно се е водила войната на Лизимах срещу гетския цар Дромихайт, съобщена в много варианти, но за съжаление, недатируема точно в античните автори. Победата на гетите довела ако не до пленяването на Лизимах, твърдяно от някои източници, то сигурно — до загубата на завладяните от него земи северно от Дунава според сключения мир (Strab. VII, 3,8; Diod. XXI, 12). Заради този мир вероятно траките липсват като съюзници на обсадения след това Калатис, с който Лизимах осигурил тракийския си тил. С тези събития може да се свърже и отбелязаното от изворите сродяване на Лизимах с одрисите — както всеки династически брак, така и този е сключен преди всичко за да скрепи мира, а може би — и за да подсигури Лизимаховите претенции или позиции в подвластните на одрисите земи. През 309 г. пр.н.е. бил основан единственият Лизимахов град в Тракия — столицата му Лизимахия на Херсонес Тракийски. Укрепяването там не само подсказва решението на Лизимах да участва в коалицията срещу Антигон заради претенциите над хелеспонтската Фригия, но и че тилът му откъм одрисите е бил вече осигурен.

В това време сред диадохите на Александър назрявали нови конфликти, катализирани чрез предизвиканото от Касандър убийство на последните му наследници през 310 г. пр.н.е. — били убити както роденият след смъртта му син, Александър IV (обявен още преди раждането си за негов наследник), така и майка му, бактрийската принцеса Роксана. Така титлата „цар на македоните" била овакантена до 306 г. пр.н.е. Тогава Антигон използувал победата на сина си, Деметрий Полиоркет, при Саламин (на о-в Кипър) над бившия си съюзник Птолемей, който претърпял нечувано поражение, за да присвои тази титла за себе си и сина си. Актът е от особена важност, доколкото фиксира ако не фактическото, то поне правното възникване на големите елинистически държави в завладяните от Александър Македонски територии. С присвояването на титлата „цар" (*basileus*) за себе си и за Деметрий, Антигон постигнал обявяването на претенциите си както за Александровото наследство, така и за основаването на нова династия. През следващата година, използувайки надмощието си над Антигонидите, приели царската титла и Птолемей, Касандър, Селевк и Лизимах, с което искали да защитят легитимността на властта си във владяните от тях територии. От гледна точка на правното обезпечаване на властта, това е било необходим акт, доколкото с „цар на македоните" е титулуван върховният предводител на македонската войска, а не държавният глава.

Касандър, заплашен във владенията си от Антигон и сина му, организирал коалиция срещу тях, привличайки не по-малко заинтересувания „цар на Тракия", Лизимах, както и царете Селевк и Птолемей. През лятото на 301 г. пр.н.е. при р. Ипс (Фригия) Касандър, Лизимах и Селевк нанесли решително поражение над войските на Антигон, в което самият той загинал. Сега вече Лизимах можел да осъществи отдавна лелеяната си мечта за власт в Мала Азия. С подчиняването на ред територии и градове там, държавата му, със стратегически избрания център на Херсонес Тракийски, обединила владенията му от двете страни на Протоците. Селевк успял да разпростре властта си в Сирия и южна Мала Азия. Касандър се укрепил в Македония и Елада. Птолемей се завърнал в египетските си владения и получил след победата на коалицията южна Сирия и Палестина. Така към началото на III в. пр.н.е. в Александровото политическо наследство възникнали големите териториални държави на Диадохите — Тракийската на Лизимах, Сирийската на Селевкидите, Египетската на Птолемеите и Македонската на Касандър.

Смъртта на Касандър през 297 г. пр.н.е. развързала ръцете на Лизимах в агресивните му намерения към западнобалканските земи. Той използувал нарасналата си политическа мощ срещу Деметрий Полиоркет, който се укрепил в земите на Касандър, и организирал политическа коалиция срещу него. В нея участвува и Селевк, както заради роднинските си задължения, така и заради агресивните си намерения в Егеида, и западния съсед на Деметрий — епирският цар Пир. С негова помощ Лизимах, въпреки неуспеха си при Амфиполис срещу войската на Деметрий, успял не само да задържи заплашената си и над Тракия власт (Paus. I, 10, 1—9), но и да разшири властта си в тракийските земи на запад до р. Нестос, владяни от Деметрий, който, изоставен от войските си, завършил безславно живота си в Азия. В това време Лизимах, който нямал повече нужда от Пир, анексирал владенията му в южна Македония и Тесалия през 285 г. пр.н.е., с което се превърнал в най-перспективния елинистически владетел в обетованата за диадохите Егеида. В ръцете му били централните и източнобалканските земи от Истрос до Тесалия и някои тракийски земи и Мала Азия (без царствата Понт, Витиния и Пафлагония). Противоречията му обаче със собствените поданици, предизвикани преди всичко от данъчните тегоби, както и с останалите диадохи, били разрешени през 281 г. В сражението срещу Селевк при Курупедион (Мала Азия) Лизимах загинал победен.

* * *

Политическият вакуум след смъртта на Касандър и Лизимах превърнал новопоявилите се в севернобалканските земи келти от наемници или наблюдателни съседи на балканските владетели в автори на такива погроми, оплячкосвания и кървави рейдове, че мълвата за тях създала легендарния „келтски ужас".

Келтите, които населявали първоначално земите на север от Алпите, започнали в края на V в. пр.н.е. агресия към Британските острови, Югозападна Франция, Италия и средния и долен Дунав. В своя поход на изток по протежението на Дунава те постепенно се разпространяват в земите на дн. Чехословакия, Австрия и Унгария, за да стигнат в началото на IV в. пр.н.е. до Балканския п-ов. В тези походи те се очертават като сравнително единни в етническо, антропологично и лингвистично отношение. Това единство се нарушава по време на миграциите, когато към тях се присъединяват и чуждоплеменни групи, но и при усядването им в различните области, в които са засвидетелствувани келтски анклави. Причините за тези миграции са различни, сред тях античната историография поставя на първо място обичая на „свещената пролет“, характерен за древните етнически групи с примитивно стопанство, които се освобождавали от свръхнаселението чрез миграциите на младото поколение. Не по-малко важни са и техническият прогрес през латенската епоха, и неплодородието на земята, вътрешните противоречия, натискът на германите и т.н., както и авантюристичният стремеж към богатствата на южните земи.

Първият удар на келтите е върху автариатите ок. 350 г. пр.н.е. — илирийското население в долината на Дрина. Те се намирали в политическия си апогей, когато успели да изтласкат от земите им алдиеите, както и тракийските трибали от долината на Морава, но били спрени в Македония в първите години от управлението на Филип II. Предполага се, че срещу предложеното им от него злато, те се наели да държат в респект автариатите. Добрите им отношения се доказват от разпространението на Филиповите емисии в Дунавската долина и от по-късните посолства на дунавските келти при Александър Велики през 335 г. пр.н.е. (Strab., VII, 3,8; Arr., An. I, 4) и по-късно, през 324 г., във Вавилон (Diod., XVII, II 3,2; Arr., An. VII, 15,4).

Около 313 г. пр.н.е. се датира масивният келтски удар върху автариатите, които напуснали своите земи. Според античните автори, те бягали, уплашени от животни, които падали от небето: според едни били мишки, според други — жаби, гущери и др. Тогава 20 хиляди автариати нахлули в Пеония и опустошавали земята ѝ, докато Касандър през 313/312 г. успял да ги убеди да се настанят като военни колонисти край Орбел (Diod. XX, 19,1; Just. XV, 2, 1—2), на македонската граница. В такъв случай те са срещнали съпротивата не на македонския цар Касандър, а най-вероятно на цар Пир. Това би могло да стане между 288 г., когато той и Лизимах си поделят като съюзници македонските територии на Деметрий, и 285 г., когато Пир е изгонен от там от самия Лизимах.

Първата келтска кампания през пролетта на 280 г. според Павсаний имала три цели — Македония (през Илирия) начело с Болгиус (Белгиус), Пеония начело с Брен и Тракия начело с Керетрий. Неспоменаването на автариатите дава възможност да се предполага, че те са били вече завладяни и това предположение подсилва сигурността на връзката между келтското нахлуване и бягството на автариатите от старите трибалски земи на запад от Хемус.

За Македония нахлуването на ордите на Болгиус се оказало катастрофално. Изворите обвиняват новия цар Птолемей Керавън, който подценил опасността, като отказал на пратениците на предводителя да заплати мира със злато, а на тези на дарданския цар — предлаганата от него помощ (Just. XXIV, 4,9). Командвайки от гърба на своя слон малобройната си войска, той бил ранен, пленен и обезглавен. Главата му, набодена на копие, разнасяли из македонския лагер, за да всяват ужас сред войниците. Келтите били прогонени все пак от Состен, който по-късно, въпреки неблагородния си произход, бил поканен за цар, но отказал. Келтите се завърнали в базите си (вероятно в Дардания), където дошлият от Пеония Брен акламирал нов поход за оплячкосване на Елада — богатите ѝ градове и светилища (Just. XXIV, 6, I sqq.; Paus. X. 19,8 sqq.; Diod. XXII, 9, I). Античната традиция за келтското нашествие е създадена много след събитията, а съвременната им е безвъзвратно загубена или представена фрагментарно. Цитираните сведения отразяват всъщност превръщането им в легенда, която обслужвала може би не само елинската национална идея, но и вярата в победата на културата над варварството с помощта на боговете. В тази традиция почти липсват сведения за преминаването на ордите на Брен и Ацихориус през Македония, докато някои откъслечни сведения съобщават, наред с погромите, и изгонването ѝ от македонската войска на Состен. (Porph., FC-H II B, 1260, F3; Sync., FGrH III, p. 696; Diod. Loc. cit.).

Походът продължил към Тесалия и Диодор и Юстин съобщават, че ордите стигнали без съпротива до Делфи; Павсаний (X, 20,9 sqq.) обаче е създал една коалиция в Херодотов стил от беотийци, фокидци, мегарци, етолци, атиняни и диадохи (Антигон Гонат и Антиох I), на която приписва унищожителна битка при Термопилите. Стигнали в Делфи, келтите на Брен се отдали на грабеж, а делфийците отправили оракул към Аполон. Отговорът на бога е предаден различно от изворите, но смисълът е общ — в куража, който вдъхвал с обещаната помощ. И действително келтите били прогонени от изпратените от бога природни бедствия — земетресение, гръмотевични, снежни бури и градушки и достигналите до светилището били отблъснати от малцината защитници, без дори да успеят да го опожарят, както изглежда. Отстъплението на спасилите се било трудно — гладни и премръзнали, те трябвало да се върнат през Термопилите, където ги пресрещнали беотийци и атиняни. Стигнал до Хераклея, раненият Брен предал пълномощията си на Ацихориус и се самоубил заради поражението си според версията у Павсаний. По пътя си на север през Етолия и Тесалия келтската орда била напълно унищожена според Юстин, Диодор и Павсаний. Тези твърдения, обаче, противоречат на собствените им сведения за държавата на скордиските, със столица Сингидунум, която създали част от спасилите се келти при устието на р. Сава в Дунав под предводителството на Батанатос.

От друга страна, Полибий свидетелствува за друга група, която от Делфи стигнала до Византион. Павсаний отбелязва успехите на Болгиус и Брен през тази кампания, но за Керетрий повече не се чува нищо и в другите извори. Ако добавим към това и факта, че Брен след акцията си в Пеония организира втората кампания към Македония след поражението, понесено от македонския цар Птолемей от келтите на Болгиус, то се налага убеждението, че само в тази посока той е очаквал успех. Поданните на Лизимах в тракийската му държава пеони и трибали трябва да са оказали силна съпротива, ако се съди по съобщението на Павсаний, че Брен не продължил от Пеония за Гърция, и на Трог (25,1) за келтите, оставени при заминаването му към Гърция, да пазят границите на страната си. „Те въоръжили 15 хиляди пехота и 3 хиляди конница и като разбили пълчищата на гетите и трибалите, се надвесили над Македония“. Тракийската съпротива обикновено не се изтъква в изворите, затова се пропуща и до днес. Причината за мълчанието в изворите трябва да се търси в голямата слава на келтското поражение при Делфи през началото на зимата на 279/278 г., която се превръща в силна национална легенда и затъмнява другите събития. Съобщението на Трог се дублира от Ливий, който знае, че заради вътрешни размирици 20 хиляди келти в Дардания под предводителството на Леонорий и Лутарий се отделили от Брен (38.16): „като се сражавали с народите, които им оказвали съпротива при преминаването, или пък вземали данък от тези, които ги молели за мир, стигнали до Византион.“ Това подробно сведение Ливий вероятно е почерпил от Полибий, защото се потвърждава и от известния фрагмент на Мемнон, един от авторите съвременници на събитията, използван от Полибий според Уолбенк.

За по-нататъшната съдба на келтите на Леонорий и Лутарий разполагаме с почти еднозначните разкази на Ливий (38.16), Трог и Мемнон (Frg. 19). Разбит през 277 г. при Лизимахия от Антигон Гонат, Лутарий прехвърлил 10 хил. бойци в Мала Азия, а Никомед спасил Византион от Леонорий. Той прехвърлил войските му в Мала Азия, където отредил земята на бъдещата Галатия.

И така, според хронологията на кампаниите на Брен в Македония и Елада и на битката при Лизимахия, походът на Леонорий и Лутарий през Тракия се датира между есента на 279 г. и през 278 г. Той започнал от Дардания с удар срещу обединените сили на заплашените от келтите траки и трибали. Келтите са навлязли откъм Наисос и горна Струма (белег е разрушената крепост край Перник) в Софийското поле. Оттук, ако се съди по археологически данни и посоката към Византион, трасето на похода е следвало диагоналния път Наисос-Сердика-Филипополис-Хадрианополис — към Хелеспонта и Византион с отклонения от пътя за грабеж и плячка. Няма основания да се смята, че този поход има силно отражение върху икономическия и политически живот в Тракия, каквото му се отдава от някои български и югославски историци.

По-значителни последствия е имало оставането на спасилите се при Делфи келти, които, предвождани от Комонторий, се добрали до Византион и останали край града според Полибий (IV, 46), защото земите в хинтерланда му много им допаднали. Те са се придвижили най-сигурно до Хераклея, а оттам до Византион — по бъдещата *Via Egnatia*. Византион осигурил мира си с тях, заплащайки още на царя им Комонторий високи откупи. Като завладяли и тракийски земи, превърнали Тиле в резиденция на царството си, продължава Полибий. Това царство се задържало поради наемническите услуги, които келтите оказвали на Византион и към времето на последния тилитски цар Кавар дори се разширило. Агресията според изворите е възможна по понтийския бряг до Салмидесос (дн. Мидия), а във вътрешността — до Кабиле, градът, който секъл сребърни емисии за Кавар вероятно за да изплаща откупа си. Двойната загуба на траките от келтското присъствие — византийския откуп, който получавали по-рано те според Полибий, както и данъка към Кавар, довели до войната им срещу него. В нея „царството на келтите било разгромено и цялото им племе — затрито от траките, които на свой ред станали господари на Византион" и възстановили откупната система, т.е. накарали града да откупва мира от тях с таланти.

Локализацията на Тиле е обект на много търсения от страна на историци и археолози. Още Иречек е предложил дн. Тулово в Казанлъшкото поле (така и Walbank), а напоследък се изтъква близостта с кастела Тулеус у Прокопий (така и Д. Дечев), който се локализира приблизително в същия ареал. Някои учени търсят Тиле дори около Кабиле заради сведенията у Ст. Византийски, че „Тилис е град в Тракия близо до Хемус".

Преди няколко години бе публикувано становището, че Тиле не може да бъде далеч от Византион, ако се държи сметка на сведенията на Полибий. Противоречащото им сведение у Ст. Византийски може да се дължи на следните причини:

1. Че под Haemus mons античните автори трябва да са разбирали и Странджа, като южно разклонение на голямата и известна старопланинска верига; за това има основание във факта, че Странджа е в границите на Диоклетиановата провинция Haemimontos, наречена така на името на планината.

2. Че Хемус е използуван като най-известен топоним за определяне на локализацията на Tylis, който може да е бил и далеч от тази планина. Най-известен подобен случай е градът Никополис ад Иструм, в чието име се посочва реката, отдалечена от него на повече от 40 км.

24.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Diod. XXI 11: Лизимах.

Траките, като пленили Агатокла, сина на цар Лизимах, пуснали го да си върви с много подаръци, отчасти понеже искали да си осигурят убежище срещу повратностите на съдбата, отчасти понеже се надявали чрез тази човеколюбива постъпка да си получат обратно земята, която Лизимах им бил отнел. Те не се надявали вече да могат да го победят във война, тъй като почти всички най-[illegible]ни царе се разбрали и се съюзили с тях.

Strab. VII 3,8.

. . . По-нататък, във време на наследниците на Александра, цар на гетите бил Дромихет; той хванал един път в плен Лизимах, който воювал против него и му показал своята бедност и тая на племето си, заедно с това и самодоволството от положението си; след това го съветвал да не воюва с такива хора, но да търси тяхното приятелство. Като му казал това нагостил го, завързал с него дружба и го освободил.

Paus. I 9, 5–6.

Лизимах бил по рождение македонец и телохранител на Александра. Веднъж Александър в яда си го затворил в една клетка заедно с един лъв. След това го намерил, че бил надвил звяра. Оттогава Александър винаги го ценял високо и го почитал като един от най-добрите македонци. Когато Александър умрял, Лизимах станал цар на съседните с македонците тракийци, доколкото над тях властвувал Александър и още по-рано Филип. Това ще да е била една малка част от тракийския народ, защото по-многоброен народ от тракийците, събрани наедно, няма с изключение на келтите, ако един народ се сравнява с друг. И затова никой народ преди римляните не е покорил всички траки. На римляните обаче е подчинена цяла Тракия; от келтската земя са пренебрегнали тая част, която им се показва негодна поради прекомерния студ и лошата почва, а са взели и от нея оная част, която заслужава да се притежава. В онова време Лизимах воювал най-напред със съседните одриси, а след това се отправил на поход срещу Дромихайт и гетите. Но понеже се сблъскал с мъже опитни във военното изкуство, които пък и по численост много го надминавали, той попаднал в крайно опасно положение и робягнал, а син му Агатокъл, който тогава за пръв път воювал, бил пленен от гетите. Лизимах, понеже и в посетнешните сражения претърпял поражение и при това не можел да пренебрегне пленяването на сина си, сключил мир с Дромихайт, като отстъпил на гета тази част от своята държава, която се намира отвъд Истър и му дал по принуда дъщеря си за жена. Някои казват, че не Агатокъл, а самият Лизимах бил пленен, но бил освободен от плен, когато Агатокъл сключил договор заради него с гетите.

I 10, 1–2. Докато царувал Аридей и след него Касандър със синовете си, приятелството на Лизимаха с македонците се запазвало. Но когато властта преминала върху Деметрий, сина на Антигон тогава вече Лизимах вярвал, че Деметрий ще воюва срещу него и предпочел сам да започне войната. Той знаел, че Деметрий е наследил от баща си желанието да си присвоява винаги нещо, и същевременно видял, че Деметрий, повикан от Александра, сина на Касандра, ще дойде в Македония, щом дошъл там, убил самия Александър и поел на негово място властта над македонците. За това Лизимах влязъл в сражение с Деметрий при Амфиполис и насмалко щял да загуби Тракия. Но Пир му помогнал, та задържал и Тракия и по-късно прострял властта си над нестийци и македонци. А по-голямата част от Македония завзел сам Пир.

Arr. An. 4: Поява на келтите в балканските земи

. . . Тук дошли при Александра пратеници, както от другите независими племена, които живеели до Истър, тъй и от Сирм, трибалския цар. Дошли пратеници и от келтите, които живеели

Галите, предвождани от Белгий, изпратили пратеници при Птолеме, за да узнаят настроението на македонците и му предложили мир, ако желае да го откупи. Но Птолемей, който се хвалил между своите, че галите искат мир от страх пред войната, се държал не по-малко дръзко и пред пратениците, като им заявил, че мир щял да сключи с тях, само ако му предадат преди това своите вождове като заложници и сдадат оръжието си; той щял да има доверие в тях, само ако се обезоръжат. На разказа на своите пратеници галите се изсмели и отвсякъде започнали да викат, че в късо време щял да почувствува, дали в техен или в негов интерес са му предложили мир. След няколко дена се завързало сражение и македонците били победени и избити. Птолемей, ранен на много места, бил пленен. Галите отрязали главата му, забучили я на копие и я разнасяли по цялото бойно поле, за да внушат страх всред неприятелите. Малцина от македонците се спасили с бягство; останалите били или пленени или избити. Когато това станало известно в цяла Македония, градовете затворили вратите си и скръб изпълнила страната. Едни оплаквали загубата на синовете си, а други тръпнели за участта на своите градове; те призовали имената на своите царе Александър и Филип, като такива на богове покровители, и казвали при това, че в царуването им Македония е била не само запазена от напаст, но още била победила целия свят. Те ги молели да защитят своето отечество, което чрез славата на подвизите им било приравнено с небето, и да поднесат помощ на нещастните, които лудостта и безразсъдността на цар Птолемея погубвала. При това всеобщо отчаяние Состен, един от македонските първенци, смятайки, че не е сега време да се отправят молби към боговете, събрал младежта, обуздал опиянените от победата гали и защитил Македония от вражеско опустошение. Поради тия услуги на храбреца, въпреки низкия му произход, ако и мнозина знатни да са се стремели към царска власт, той застанал начело на народа. А когато войската го провъзгласила за цар, той накарал войниците да му се закълнат не като на цар, а като на предводител.

Paus. X, 19.4 sqq.: Келтите в Тракия.

Келтите предприели първия си задграничен поход под предводителството на Камбаулес. Като стигнали до Тракия те не се осмелили да продължат понататък, понеже разбрали, че са малко и че по численост отстъпвали на гърците. А когато решили за втори път да вдигнат оръжие срещу чуждата земя — най-много ги подбуждали към това онези, които участвували в похода на Камбаулес, понеже им се усладили вече грабежите и им допаднали отвличанията и плячкосванията — събрана била много пехота и извънредно голяма конница. Предводителите разделили войската на три части и било наредено всеки един от тях да отиде в друга страна. Срещу тракийците и народа на трибалите се приготвил да предвожда Керетрий. На тези, които се отправяли срещу Пеония, главатари били Брен и Акихорий. А Болгий потеглил срещу македонците и илирийците. Той влязъл в сражение с Птолемей, убил с измама Селевк, сина на Антиоха, ако и да бил прибягнал при него като просител, и носел прозвището Керавнос поради прекомерната си смелост. Тоя същия Птолемей загинал в сражението и македонците претърпели страшно поражение. И тогава келтите не се осмелили да напреднат чак до Гърция. И тъй бойците от втория поход се завърнали в своята земя. Тогава Брен почнал да бодбужда много усърдно към поход срещу Гърция, както в общите събрания, така и в срещи с всеки един от главатарите на галите, като описвал настоящето безсилие на гърците и разказвал, че там имало много обществени пари, а в светилищата още повече оброчни дарове, сребро и обработено злато. Той убедил галатите да потеглят срещу Елада и си избрал за помощници както други от главатарите, така и Акихорий. Събраната войска брояла пехота сто и петдесет хиляди души, към които се присъединили още две хиляди души, а конниците, били двадесет хиляди и четиристотин души.

Just. XXIV, 6—8: Катастрофата на келтите при Делфи

Между това Брен, предводителя на галите, които нахлули в Гърция, се научил, че сънародниците му, предвождани от Белгий, победили македонците. Недоволен, че след такава победа тъй лесно са изоставили една толкова богата плячка, в която влизали и огромните богатства, грабежи от Изтока, събрал една войска от сто и петдесет хиляди души пехотинци и петнадесет хиляди конника и нахлул в Македония. Докато опустошавал извънградските места, Состен му се противопоставил начело на обучената македонска войска. Но понеже била малобройна и вече сплашена, тя била лесно победена от многобройния и уверен в своето надмощие неприятел. След като победените македонци се затворили вътре в стените на своите градове, Брен, като победител, безпрепятствено плячкосвал полските места в цяла Македония. После, като му се втръснали извънградските грабежи, насочил погледа си към храмовете на безсмъртните богове, като казал на присмех, че боговете са достатъчно богати, за да раздават щедри дарове на хората. И той веднага се отправил за Делфи, предпочитайки плячката пред вярата и златото пред нанасяне обида на безсмъртните богове. Той твърдял, че тия, които разпределят благата между хората, сами не се нуждаят от тях. Храмът на Делфийския Аполон е разположен на планината Парнас върху една навесила се от всички страни скала. Напливът от хора, които там са се стекли отвред, за да отдадат почит на светостта на това място, е създал един град върху тая скала. Така градът и храмът са защитени не от стени, но от пропасти, не от изкуствени, а от естествени съоръжения, та не може да се каже, дали повече трябва да се удивляваме на тия естествени укрепления, или на проявеното тук величие на бога. Скалата в своята средна част се отдръпва назад във вид на театър. Поради това и човешкият глас, пък и случайно нададеният звук от тръба, като се поема и отеква от извивките на скалата, обикновено се долавя няколко пъти и надвишава първоначалната си сила. Тия, които не знаят причината на това явление, се проникват тогава от религиозен трепет или остават изумени от очудване. В тая извивка на скалата, почти към средата на планинската издатина, има една тясна равнина и в нея има един отвор на земята, откъдето излизат предсказанията и от гдето духа един студен лъх, който, изтласкан нагоре от някаква сила, като тая на вятъра, размътва душата на гадателките и, проникнати от бога, ги заставя да дават отговори на ония, които се допитват до тях. Там се виждат многобройни и богати дарове на царе и народи. Със своето великолепие те свидетелствуват и за отговорите на бога и за признателността на тия, които са ги получили.

Брен, като имал погледа си към храма, дълго обмислял дали веднага да предприеме нападението или да предостави нощта на действително уморените от пътя войници, за да си възстановят силите. Вождовете на енианците и тесалийците, които се били присъединили към него, за да споделят плячката, настоявали да се предприеме веднага нападението, докато неприятелите още не били готови и страхът от пристигането му бил пресен; през нощта смелостта на неприятеля щяла да се възвърне, може би и помощ могла да им дойде, пък и пътищата, които още били открити, щели вече да бъдат препречени. Но тълпата от гали, щом след дълги лишения попаднала на поле, изпълнено с вино и всякакъв вид провианти, се зарадвала на това изобилие като на победа, разпръснала се из полето, изоставила строя и сновала нагоре-надолу, за да изземе всичко, като че ли били вече победители. Тъй делфийците спечелили време. Впрочем при първата вест за приближаване на галите оракулите забранили на земеделците да си приберат от полските имоти жътвата и виното. Каква полза е имало от тая забрана се е разбрало, когато изобилието на вина и на всякакъв вид провианти, изоставени на полето, се превърнало в пречка по пътя на галите, която дала възможност на съседите на делфийците да дойдат на помощ. И тъй делфийците, засилени с тая помощ, привършили работите по отбраната си, преди да се възвърнат отново в строя галите, които се били отдали на виното, като плячка. Брен имал шестдесет и пет хиляди пехотинци, които подбрал от цялата войска, а делфийците и съюзниците им наброявали само четири хиляди войника. Презирайки малочислеността им, Брен, за да въодушеви своите хора, посочвал на всички изобилието на плячката, като твърдял, че тия статуи, тия четворки-колесници, чийто ограмен брой личал отдалече, са излени от плътно злато и че тяхната тежест била по-голяма отколкото изглеждала.

Възбудени от това твърдение и неизтрезнели от вчерашното пиене, галите без да мислят за опасностите, на които се излагат, се втурнали в сражение. Делфийците напротив, осланяйки се повече на бога, отколкото на силите си, се противопоставили на неприятелите презрително и от върха на планината, на който те се опитвали да възлезат, ги прекатурвали отчасти с камъни, отчасти с оръжие. В разгара на сражението внезапно жреците от всички храмове, същевременно и прорицателките с разпуснати коси, надянали своите украси и повезки, се втурнали в първите редици на бойците, както били обхванати от религиозен трепет и били изпаднали в изстъпление. Те се проввикнали, че богът е дошъл, че го видели да се спуща в храма през полуотворения му покрив, че докато всички коленопреклонно умолявали бога да им помогне, един юноша със свръхчовешка хубост се мернал пред очите им, че от съседните два храма на Диана и Минерва му се притекли като другари две въоръжени девици. Те добавили, че не само са видели това с очите си, но са чули и съскането на лъка и звека на оръжието. Затова трябвало, понеже боговете стоят пред тях, да не се колебаят да разбият неприятеля и ги заричали с най-големи закленания да се присъединят към боговете като съюзници в тяхната победа. Възпламенени от тия думи, всички се надпреварвали да се втурнат в сражението. Но и самите бойци скоро почувствували присъствието на бога. Последвалото земетресение откъртило една част от планината и повалило върху галската войска и най-гъстите им боеви редици се разкъсали изпонаранени и се провалили. Сред това се развихрила буря; градушката и студът довършили ранените. Самият вожд Брен, като не могъл да понесе болките от раните си, сложил край на живота си с един удар на меча си. След като такова наказание претърпели виновниците за тая война, друг един от галските вождове напуснал в усилен ход Гърция, заедно с десет хиляди ранени, но съдбата не била по-милостива към тези бегълци: винаги в тревога, те не прекарали нито една нощ в подслон и нито един ден без мъка и опасност. Продължителните дъждове, втвърденият от студа сняг, гладът, умората и свръх това най-голямото зло, недоспиването, доунищожили жалките остатъци от тая нещастна войска. Дори племената и народите, през които им минавал пътят, ги преследвали като плячка. Тъй се случило, че от такава голяма войска, която малко преди това, осланяйки се на силите си, се отнасяла с презрение дори към боговете, не се запазил нито един боец, за да извика пред нас някак спомена за такова ужасно поражение.

Just. XXV, 1–2: Келтите в Тракия

Мирът между двамата царе Антигон и Антиох бил възстановен. Но срещу Антигон, който след това се върнал в Македония, внезапно се надигнал един нов неприятел. Галите именно, които били оставени от вожда Брен при заминаването му в Гърция да пазят границите на страната си, за да не изглежда, че само те стоят в бездействие, въоръжили петнадесет хиляди пехотинци и три хиляди конника. Като разбили пълчищата на гетите и трибалите и се надвесили над Македония, изпратили при царя пратеници, които да му предложат да си откупи мира и същевременно да огледат стана му. Антигон ги поканил на един разкошен обед, който съответствувал на великолепието на един цар. Удивени от гледката на голямото количество злато и сребро и развълнувани от мисълта, че то представлява обилна плячка, галите се завърнали по-враждебно настроени, отколкото когато дошли. Царят, за да ги сплаши, всъщност възбужда в тях желанието да турнат ръка на тая богата плячка.

. . . И тъй по общо съгласие нападнали през една нощ стана на царя. Но той, предчувствувайки тази буря, един ден преди това дал заповед на войниците си да отнесат всичко в близката гора и там да останат скрити, без да издават какъвто и да е шум. Станът останал неразрушен, само защото бил изоставен. Понеже галите го заварили празен и лишен не само от защитници, но и от стража, сметнали, че в случая не може да се говори за бягство, а за някаква примка и дълго време се бояли да влязат в него. Най-сетне те го завзели, Без да засегнат и докоснат окопите му, като по-скоро го претърсвали, отколкото ограбвали. След като взели все пак това, което намерили в стана, отправили се към пристанището. Там, докато ограбвали корабите, без да се боят от никаква изненада, били избити от гребците и от тая част на войската, която била забегнала там заедно с жените и децата. Голяма била сечта, на която те изложили галите, и мълвата за тая победа осигурила на Антигона мир не само от страна на галите, а също и от страна на съседните варвари. Впрочем, в онова време галският народ се бил толкова много разплодил, че като някакъв рояк изпълнил цяла Азия. Царете на Изтока не са водели по-сетне никаква война, без да са си служили с наемна галска войска, пък и тия, които били изгонени от царството си, прибягвали пак до галите, за да си го възвърнат. . . Повикани на помощ от византийския цар Никомед, като спечелили победата, разделили с него царството му, и тая област, която им се припаднала, нарекли Галогърция.

Polyb. IV, 45–46

Византийците водят непрекъсната и трудна война с тракийците, тъй като последните обкръжават територията на Византион, а тя се простира от едното до другото море. Наистина византийците са били винаги добре въоръжени и са побеждавали варварите, но въпреки това те не са смогнали досега да сложат един път за винаги край на войната, защото в Тракия има много племена и много владетели. Победат ли едного от тях, тутакси на негово място се появяват други трима още по-силни от първия. Византийците не постигат нищо с отстъпки, с плащане на данъци и с договори, защото направят ли някому някаква отстъпка, те си навличат тъкмо заради това пет пъти повече врагове. Ето защо те се намират в състояние на трудна война. А има ли нещо по-опасно от войната със съседи, особено когато те са варвари? Но византийците, които изцяло са отдадени на борбата с тези опасности откъм сушата, търпят освен всичките други бедствия, които съпровождат войната, и танталови мъки според поета. Те владеят извънредно плодородна земя и, като я обработват, тя ги дарява с изобилни и превъзходни плодове, но варварите се появяват и унищожават една част от тях, а другата събират и отнасят със себи си. Тогава, като оставим настрана положения труд и направените разходи, самата гледка, която представляват унищожените прекрасни плодове, опечалява дълбоко византийците. И въпреки всичко това те понасяли по навик войната с тракийците и запазвали лоялно първоначалните си отношения към останалите гърци. Положението на византийците се влошило извънредно много, когато на всичко отгоре се прибавили и галатите под преводителството на Комонторий.

Тези галати напуснали родината си заедно с ония, които били предвождани от Брен. След като успели да се отърват от опасността, на която се изложили при Делфи, те дошли на Хелеспонта, но не се прехвърлили в Мала Азия, а останали там, защото околностите на Византион много им допаднали. След това те сразили тракийците и, като превърнали града Тиле в столица на своето царство, поставили византийците в крайно опасно положение. При първите нападения на келтите през време на царуването на първия им цар Комонторий, византийците се отървали посредством откупи, като им плащали по три, по пет, а понякога и по десет златни статера, за да не опустошават земята им. Накрай те били заставени да плащат на келтите по осемдесет таланта ежегодно и това продължило дори до царуването на цар Кавар, когато именно царството на келтите било разгромено и цялото племе затрито от тракийците, които на свой ред станали господари на византийците. . . .

Liv. XXXVIII, 16

Галите поради липса на територия или надеждата за плячка, трябвало да емигрират на големи групи. Убедени, че по пътя си няма да намерят нито един народ, който да им устои, те стигнали до Дардания с вожда си Брен. Там избухнали размирици и 20 хиляди души се отделили под предводителството на Леонорий и Лутарий се насочили към Тракия. И като се сражавали с народите, които им оказвали съпротива [липсват подр. около Делфи] при преминаването, или пък вземали данък от тези, които ги молели за мир, стигнали по Византион, направили поданни всички по брега на Пропонтида и държали известно време градовете от тази област в зависимост. Така стигнали до Азия, за която чували, че е плодородна, те пожелали да се прехвърлят. Превзели Лизимахия с хитрост и целия Херсонес с оръжие, те стигнали бреговете на Хелеспонта. . . Изпратили пратеници при Антипатър, който командувал този бряг, за да получат право на преминаване [не е регентът след 323 г. пр.н.е.], но по време на преговорите, твърде бавни за тяхното нетърпение, започнали разпри между вождовете. Леонорий се върнал във Византион с по-голяма част от армията. Лутарий задигнал от македонците, които Антипатър изпратил като посланници (но всъщност шпиони) 4 кораба и за няколко дни се прехвърлил в Азия. Малко по-късно и Леонорий чрез витинския цар Никомед, напуснал Византион и се присъединил към Лутарий. Тези келти помогнали на Никомед да се справи с врага си Зибоитас и били заселени в Мала Азия — областта, наричана по тяхно име Галатия.

Polyb. VI, 52: VIII, 22: Келтският цар Кавар

Царят на галатите Кавар дошъл пред Византион. Той положил голямо старание да прекрати войната с Прусий, и византийците се вслушали в желанието му.

Царят на тракийските галати Кавар, който бил наистина по природа царствен и великодушен, предоставял голяма сигурност на търговците, които дохождали в Понта, а на византийците оказали големи услуги във войните им с траките и витинците.

24.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. На какво се дължат разликите в разказите на Диодор, Павсаний, Тит Ливий и Юстин за келтското нашествие в балканските земи?
2. Обрисувайте портрета на Лизимах като човек и политически мъж.
3. Как си обяснявате положителния образ на Кавар в текста на Полибий?
4. Каква е била целта на нахлуващите келтски орди — грабежи и плячка, или търсене на земя за заселване? Обосновете отговора си.

24.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

323 г. пр.н.е.

Лизимах е поставен за стратег в Тракия; война със Севт III.

321 г. пр.н.е.

Пердика бил убит от собствените си войници като регент в Македония. Сражение на Лизимах с одриския владетел Севт III.

313 г. пр.н.е.

Въстанието на Калатис срещу Лизимах; келтите изгонват автариатите от земите им.

306—304

Диадохите си присвояват царска титла.

297 г. пр.н.е.

Смъртта на Касандър; коалиция на Лизимах, Пир и Селевк срещу Деметрий Полиоркет.

285 г. пр.н.е.

Лизимах завладява македонските и гръцки владения на Пир.

281 г. пр.н.е.

Лизимах загива в сражение срещу Селевк при Курупедион.

280 г. пр.н.е.

През пролетта келтските орди на Болгиус и Брен нахлуват съотв. в Македония и Пеония.

279 г. пр.н.е. (януари—февруари).

Поражението и смъртта на Птолемей Керавън в битка с Болгиус.

279 г. пр.н.е. (в края на лятото).

Брен организира похода срещу Елада и преминава Термопилите; Леонорий и Лутарий повеждат ордата си през Тракия към Хелеспонта.

279 г. пр.н.е. (началото на зимата)

Катастрофата на келтските орди на Брен в Делфи; изтегляне на останките от войската му към р. Дунав начело с Батанатос и основаване на държавата на скордиските; други келти начело с Комонториос стигат до Византион и основават Тилитската държава.

278—277 г.

Победата на Антигон Гонат над келтите при Лизимахия; Леонорий и Лутарий прехвърлят ордите си в Мала Азия и основават Галатия (Галогърция)

218—212 г.

Траките ликвидират Тилитската държава по времето на царя ѝ Кавар.

Базилевс, келтски ужас, стратег, стратег-автократор.

24.5. БИБЛИОГРАФИЯ

Ив. Венедиков. Келтското нашествие в нашите земи през III в. пр.н.е. под светлината на археологическите материали. — Исторически преглед. 1955. № 3. 77—95.
Т. Герасимов. Келтските етнически наслоения в българските земи. — В: Етногенезис и културно наследство на българския народ. София. 1971. 39—43.
Хр. Данов. Към историята на Тракия и Западното Черноморие от втората половина на III в. до средата на I в. пр.н.е. — ГСУ. ФИФ. 47. 1952. кн. 2. 105—161
М. Домарадски. Келтите на Балканския полуостров. IV—I в. пр.н.е. София. 1984.
Г. Кацаров. Келтите в стара Тракия и Македония. — Списание на БАН (ист.-филол. клон) 10. 1919. № 18. 41—80.
А. М. Малеваный. Из истории иллирских племен в доримскую эпоху. — Вестник древней истории 1963/4. 151—172.
М. Тачева. Причини за икономическата и политическата криза в древна Тракия през III в. пр.н.е. — ГСУ ИФ. 75. 1982. 5—12.
М. Тачева. По проблема за гибелта на Севтополис. — Нумизматика XX. 1986. № 2. 31—36.
М. Тачева. История на българските земи в древността. II. Развитие и разцвет на робовладелското общество. София. 1987.
W. Bettingen. König Antigonos Doson von Makedonien. Jena. 1912.
P. Bosch — Gimpera. Les mouvements celtiques. Essai de reconstitution. — Etudes Celtiques 5. 1950. 352—400; 6. 1953/1954. 71—126. 328—355; 7. 1955. 147—177.
K. Buraselis. Das hellenistische Makedonien und die Agäis. München. 1982.
P. Cabanes. L'Epire de la mort de Pyrrhos à la conquête Romaine. Paris. 1976.
N. Chadwick. The Celts. Harmondsworth. 1985.
I. H. Crisan. Burebista and his Time. Bucarest. 1978.
C. Danov. Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels. — Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. 7/1. 1979. 21—185.
M. Dillon. N. Chandwick. Die Kelten. Von der Vorgeschichte bis zum Normanneneinfall. München. 1976 (Kindlers Kulturgeschichte des Abendlandes 6).
P.—M. Duval. Les Celtes. Paris. 1977.
G. Elkeles. Demetrios der Städtebelagerer. Breslau. 1941.
W. Fellmann. Antigonos Gonatas. König der Makedonen. und die griechischen Staaten. Würzburg. 1930.
A. Grenier. Les Gaulois. Paris. 1970.
N. G. L. Hammond. The Kingdoms in Illyria circa 400—167 B. C. — Annual of the British School at Athens 61. 1966. 239—253.
N. G. L. Hammond. A History of Macedonia. Vol. III. Oxford. 1988.
G. Herm. The Celts. New York. 1977.
H. Hubert. Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène. Paris. 1973 (L'évolution de l'humanité 21).
H. Hubert. Les Celtes depuis l'époque de La Tène et la civilisation celtique. Paris. 1973 (L'évolution de l'humanité 21 bis).
W. Hünerwadel. Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien. Zürich. 1901.
V. Kruta. Les Celtes. Paris. 1976.
P. Lévêque. Pyrrhos. Paris. 1957.
P. Meloni. Perseo e la fine della monarchia macedone. Roma. 1953.
G. Mihailov. La Thrace aux IVe et IIIe siècles av.n.è. — Athenaeum 39. 1961. 1—2. 33—44.
A. Mócsy. Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch — römischen Zeitalter. — Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. 14. 1966. 87—112.
J. Moreau. Die Welt der Kelten. Stuttgart. 1958.
Les mouvements celtiques à partir du Ve siècle av.n.è. Nice. 1976 (Colloque 28).
W. Pajakowski. Wer waren Illyrii proprie dicti und wo siedelte man sie an? — Godišnjak Centra za Balkanološka ispitivanja 18. 1980. 91—162.
F. Papazoglou. Les origines et la destinée de l'État illyrien: Illyrii proprie dicti. — Historia 14/2. 1965. 143—179.
F. Papazoglou. Srednobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali. Autarijati. Dardanci. Scordisci. Mezi). Sarajevo. 1969 (Centar za balkanološka ispitivanja. Djela 30).
F. Papazoglu. The Central Balkan Tribes in Pre — Roman Times. Amsterdam. 1978.
G. B. Possenti. Il re Lisimaco di Tracia. Roma. 1901.
T. G. E. Powell. The Celts. London. 1958.
A. Ross. Everyday Life of the Pagan Celts. London — New York. 1970.
F. Stähelin. Geschichte der kleinasiatischen Galater. Leipzig. 1907.
R. D. Sullivan. Thrace in the Eastern Dynastic Network. — Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. 7/1. 1979.
W. W. Tarn. Antigonos Gonatas. Oxford. 1913.
F. W. Walbank. Philip V of Macedon. Cambridge. 1940.
C. Wehrli. Antigone et Démétrios. Genève. 1968.
J. Wiesner. Die Thraker. Stuttgart. 1963.

25. БАЛКАНСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ПРИНЦИПАТА

5.1. ВЪВЕДЕНИЕ

Римското военно проникване в балканските земи, довело до трайното им включване в границите на римската световна държава, започва с първите победи в края на III в. пр.н.е. над илирийската царица Тевта и завършва с победата на император Траян над даките в първите години на II в. от н.е. Това тривековно завоевание става част от общия процес след организирането на провинция Македония през 148 г. пр.н.е., в която били включени завладяните вече приморски илирийски земи и загубилите през 146 г. суверенитета си елински земи в Епир, Тесалия и Ахаия. Македония се превърнала в римска база за последователното завоевание на тракийските земи чрез поредица от необявени войни с променлив успех. Римски съюзници останали единствено одрисите, провъзгласени съвсем неочаквано за такива от римския сенат след участието на царя им Котис като съюзник на Персей в III Македонска война. Завладяните земи били поставяни под контрола на македонския провинциален управител до ок. 15 г. пр.н.е., когато била основана провинция Мизия като римски лимес по долния Дунав, на изток от Сингидунум (Белград). Съюзните на Рим сапейски царе се наложили над одрисите, но традиционният тракийски политически сепаратизъм довел до анексията на държавата на Реметалк III през 45/46 г. Извън новата провинция Тракия останал само Херсонес Тракийски, превърнат в императорски домен.

Новата провинциална политика на император Веспасиан в балканските земи, насочена към административното им, икономическо и военно организиране, имала за последици отнемането на подарената от Нерон „свобода" на Елада и организирането на завладяните илирийски земи в провинция Далмация. Тя била продължена от сина му, император Домициан, който през 86 г. разделил Мизия на две провинции — Горна и Долна Мизия, за да концентрира повече войска за войната си срещу даките на Декебал. Споменът от поражението му в Дакийската война бил изтрит от победата на император Траян след две войни, последвани от основаването на провинция Дакия. Императорът Хадриан променил уредбата на провинцията, създавайки три отделни (Горна и Долна Дакия, Дакия Пороլисензис със 7 легиона?), която се съхранила до принудителното опразване на дакийските земи от Рим след средата на III в. от император Аврелиан. В Македония и Тракия като вътрешни провинции имало само помощни войски, али и кохорти, набирани от местното население.

Легионите имали укрепени лагери: някои останали в тях през цялата античност, други били размествани в провинцията или изпращани във войните на Изток. Край лагерите възниквали цивилни селища (*canabae*) и села (*vici*), в които живеели семействата на войниците и обслужващите ги занаятчии, търговци и др. Някои канаби се развили предимно като градски центрове и император Траян ги превърнал в градове с право на римски колонии (Ескус.

Рациария, Сармизегетуза, Апулум и др.). След военната служба (30 г.) ветераните оставали най-често в градовете. Оземляването им ги превръщало в пълноправни граждани, а имущественото им състояние ги допускало в редовете на провинциалната аристокрация, превръщайки ги в социална опора на Принципата.

За бързото придвижване на войските през провинциите били благоустроени стратегическите пътища — Виа Егнация и Диагоналният път (от Лимеса към Хелеспонта). Построени били пътни станции със странноприемници, разстоянията били означени с милиарни колони; край станциите се развивали емпориони и светлища.

Природният релеф на провинциите е твърде разнообразен и характерен с високите си планини Олимп, Хемус, Рило-Родопския масив, Карпатите и др., в които се развивало традиционното скотовъдство. В неголемите полета и плодородни равнини се отглеждали житни култури, лозя и овощия. В планините добивали злато и сребро (Трансилвания, Далмация, Пангей и Хемус), живак (Далмация), мед (Хемус, Странджа, Родопите, Тесалия), мрамор и варовик. Тракийските земи били особено привлекателни за богатите римляни с минералните си извори, край които са открити балнеолечебни сгради, тържища, панаири и светилища на Асклепий. Пак от планините в Далмация, Тракия и Македония се доставял дървен материал за корабостроене и добив на дървени въглища и катран. Атина и Коринт запазили славата си на производители на изящна керамика (особено осветителни лампи), но превъзходната глина край Никополис ад Иструм станала основа за производство и на вносната *тера сигилата*. Сол се добивала от залежите в Седмоградско и Далмация (Ад Салинас), от солените извори край Салона и солниците край Анхиало.

Урбанизационната дейност на император Траян в тракийските земи, както и настанените в тях легиони и ветерани, довели до частична промяна в етническия състав на населението им. Италийци, малоазийци, сирийци, египтяни, илири, келти, северoафриканци и др. са засвидетелствани от епиграфските паметници. Те говорят за развитието на международната търговия в имперските граници, за ново и по-високо развитие на занаятите и земеделието. Многоезичното население трябвало да използва латинския език като официален в Дакия, двете Мизии и Далмация, а гръцкия — в Македония и Тракия. Коренното население говорело майчиния си език. Но употребата му постепенно замряла чрез военната служба в римската войска и чрез културните процеси през I—III в.

В демографско отношение провинциите не спечелили много, доколкото предишните крупни продажби на военопленници по робските пазари (напр. в Амфиполис, Рим и др.) след провинциализирането на балканските земи били заменени с военния набор (само около 50% оцелявали след дългосрочната служба във военни походи).

Благоприятният климат, изобилието на води и планинският въздух не благоприятствали развитието на болести и епидемии, ако съдим по мълчанието на изворите, с изключение на блатистите устия на Нестос, Стримон и Хеброс; изчезнали дори известните за тях маларични епидемии. Избитото във войни население се възстановявало трудно, за да бъдат предприети масовите преселвания на население отвъд Дунава в Мизия в рамките на около 1/2 столетие (4 и 62 г.)

Старите самоуправляващи се общности в балканските земи, които някъде представлявали отделни (племенни) обединения (Далмация, Тракия и Далмация), градски общини или етноси (Македония), стратегии (Тракия), били превърнати първоначално в *цивитатес* (племенни общини с централно селище от градски тип). Поградяването на населението в социално-икономически смисъл бавно си пробивало път (особено в Тесалия, планинските области на Дакия, Далмация

и Тракия). По-бързо се развивало то в областите с изразено градско развитие през елинистическата епоха на Тракия и Македония. Заради статута си на дедитиции след Красовите походи населението между Истрос и Хемус останало в преобладаващата си част без цивитатес и дори без перегринално право, но било обложено с данъци. Едва урбанизацията чрез притегателната сила на поминъка и културата на градовете, както и организирането на императорските домени, социализирали по-масово населението във вътрешнобалканските земи.

Провинциализирането заварило балканските земи с различна степен на развитие на селищната система. Наред с апойкиите по крайбрежията съществували царски резиденциални градове (Пела, Пидна, Берое, Севтополис, Бизия), военните колонии на Филип II (Филипи, Кабиле, Филипополис, Мастейра) и основаните от Диадохите Тесалоника, Касандрия, Лизимахия. Виа Егнация ускорила развитието на Аполония и Дирахион на Адриатическото крайбрежие. Административната реформа на Траян, която имала нужда от градските управи като органи на местната власт за провинциалните управители, довела до въздигането на ред от старите тракийски селища в градове (Сердика, Августа Траяна, Хадрианополис и др.), както и до основаването на съвсем нови градове — Марцианополис, Плотинополис, Траянополис, Топир. Като municipii, а през времето на Северите и като колонии, се издигнали дакийските селища Апулум I и II, Алба Юлия, Ромула, Потаиса, Поролисум и др., които поели административните функции на бившите тракийски стратегии и цивитатес. Характерна черта за Трояновите градове в провинция Тракия е записването на градското население в различни по брой фили, свързани с администрирането и религиозните празници, които уреждали чрез филарси задълженията на безправното или перегринално население в хинтерланда им. По-късно, след реформата на Каракала през 212 г. свободното население било включено в градските фили. Селското земеделско население, обработващо земите на провинциалната аристокрация или принадлежащите му общински земи, било поставено под двойна експлоатация чрез данъци и налози към държавата и към града: част от тях били отработъчни (ангария за строежи в града, пътища и пътни съоръжения и др.).

Римското завоевание в Македония не е съпроводено с бурна урбанизация, както в Тракия, доколкото активният градски живот бил вече развит през елинистическата епоха. Земеделието тук остава задълго не само основен, но и единствено засвидетелстван отрасъл в стопанството. Веспасиан проявил грижи към развитието на градския живот с даването на италийско право на отделни градове, обикновено с гръцка уредба. За разлика от Мизия и Тракия, в Македония не е ясно и развитието на едрото земевладение и вилите. Няма сведения за състоянието на търговията и занаятите; вероятно са произвеждали метали, както и тесалийски мрамор, които били експортирани. Като техни собственици са засвидетелствани и частни лица. Елинистическата традиция тук не прекъсва, но няма силна роля, дори като излъчващ център. Тесалия запада.

Градският съвет и народното събрание на гражданите се попълвали от горния слой на населението, принадлежащо към провинциалната аристокрация, чийто ценз бил сравнително доста по-нисък от този в богатите имперски градове. Това, както и отдалечеността от центъра, не предполага сериозни местни попълнения на конническото съсловие и на сенатската аристокрация. Все пак от Македония са известни 5 сенаторски фамилии, предхождани от сенатора от Филипи Г. Юлий Максим Муциан, чийто брат бил тракарх по времето на Антонин Пий. Пак тук са открити и родственици на римски сенаторски фамилии. В тракийските провинции са известни приблизително също толкова коннически сенаторски фамилии. Ранната си кариера прослужили в мизийския гарнизон бъдещите императори Веспасиан и Хадриан.

В домовете си провинциалните аристократи използвали труда на добре обучени роби; робски труд вероятно експлоатирали и в някои занаяти. В земеделското стопанство роби се трудели и като управители, администратори и др., докато земеделската работа се извършвала предимно от арендатори. В големите имения трудоемката работа за прибиране на реколтата привличала като наемници селяните от околните села. Предполага се, че повече роби били използвани в императорските домени. Някои от робите успявали чрез труда или личните си заслуги към собственика да се освободят или откупят, оставайки като либертини в патронатна зависимост от собственика.

Новооснованите градове с изгодното си право на муниципии и колонии изместили донякъде в икономическо отношение старите гръцки апойкии. От голямо значение е и приписването на селските територии (в Тракия — на стратегиите) към градовете. Типичен пример е Филипополис, който включил в градската си територия земи от няколко бивши стратегии.

Все пак някои от апойкиите получили договори като свободни или федеративни градове (Абдера, Енос, Византион, Самотраки, Тасос), както и право на обединения (понтийските).

Богатството на суровини било насърчително за развитието на търговията и занаятите в балканските земи от най-дълбока древност. Изработвана била стокова продукция, насочена към местните или задморски пазари. Новото след установяването на провинциите е стремежът да се отговори на търсенето по отношение на форми и качество от страна на придошлото тук население. Появили се серии от тера сигилата и червена римска керамика, произвеждани на територията на Никополис ад Иструм; производители на стъкло в Августа Траяна и Дакия; производство на геми и камеи от полускъпоценните тракийски камъни, използвани от бижутерите в Нове и др. Силно се развило каменоделството, кръглата скулптура и релефната пластика. Наред с дошлите отвън скулптори за официалното изкуство се трудели и по-малко или повече талантливи тракийски майстори. Гарнизоните благоприятствали развитието на производствата на кожарството за тъпани, ремъци, гьон; на катран, сол, битуминозни продукти; на металообработването, торевтиката и др. Пазарите в южните градове предлагали и вносна продукция на италийски, панонски, сирийски и египетски ателиета.

Липсват данни за собствеността на мините в балканските провинции, на кариерите и солниците. Предполага се, че държавните били есплоатирани чрез аренда. През II—III в. е засвидетелствано епиграфски семейство, което арендувало мини в Тракия. Наред с трансилванската сол вероятно се добивала и морска в солниците край Анхиало.

Процъфтявали частните арендатори на митническите станции, които от края на II в. били заменени от държавни чиновници (прокуратори). Как са се определяли данъците и митата в балканските провинции и досега не е известно. За бързото развитие на стоковото стопанство говори и развитието на монетосеченето в тракийските и македонски градове по регламентиран от държавата ред. Икономическият потенциал на градовете довел и до обединеното монетосечене *(койнон)*.

При едно разглеждане на некласическите древни общества през епохата на Принципата не би било редно да се подмине развитието на Елада, с която те са свързани от многовековно икономическо и културно общуване. Обединени в Ахайа, една провинция с изменящ се под влияние на елинофилите императори статут, елинските земи също били засегнати почти адекватно от промените през I—III в. главно чрез промяна на режима в поземлената собственост. При новите условия на икономическо развитие в северните и централните балкански земи, много от населяващите по-малки земеделски селища се отправили към градовете; опустелите земи били използвани за скотовъдство или включени в по-големи имения, обработвани от свободни селяни; и тук робството не се

превърнало в доминиращ фактор за стопанството, но се откроила тънка прослойка от богати аристократи, ангажирани с управлението и контактуващи с римската администрация. Тук както и в Македония се появили богаташи, които можели да платят през едногодишния си мандат целия поголовен данък за провинцията, да се превърнат в неограничени по власт и влияние любимци на императора, какъвто бил Херодес Атикус в Атина по времето на Марк Аврелий.

В Ахайа продължили да произвеждат вина́, зехтин, особено много търсен за парфюми и помади, фина керамика и др. Особено се разраснало производството на фин текстил в Патра — колония, основана от Август. По крайбрежието на Коринтския залив ловяли пурпурната мида, а производството на пурпурното багрило давало поминък на половината от населението във Фокида. Атическите сребърни рудници били изчерпани, но не и мраморът, изнасян за римските форуми далеч в Италия и Мала Азия. Може би едно от най-доходоносните пера, незагубило значението си за Елада и до днес, бил туризмът. Богати и ученолюбиви туристи философи и ретори се отправяли към своята Мека — Атина: не по-малко атрактивни били и *агоните* в Делфи, Елида (Олимп), Коринт и Немея, където се състезавали най-добрите певци, музиканти, ретори и атлети. Най-добра реклама за гостоприемните елини била *периегезата* на Павсаний „Описание на Елада“, най-доброто ръководство за опознаване на елинската културна история.

Сравнително мирните години през I—II в. довели до икономически и културен разцвет в живота на балканското население, чийто златен век се поставя по времето на Антонините. Първото голямо сътресение било изживяно по времето на Марк Аврелий, когато пълчищата на костобоки, квади и маркомани достигали до Ахайа, плячкосвайки и опожарявайки всичко по пътя. Около средата на III в. готските нашествия стават все по-настойчиви и успешни, за което свидетелства поражението на император Деций Траян при Абритус (Д. Мизия). Две години по-късно скири стигнали до Тесалоника и накарали атиняните в страха си да се заемат с възстановяването на Дългите стени; силно пострадали Коринт, Аргос и Спарта. Катастрофата на Атинския некропол е доказана напоследък по археологически път. Археологически са и доказателствата за възраждането на опожареното стопанство и икономическа организация след готското нашествие и в Долна Мизия, и Тракия, но мащабите вече били твърде различни, а и политическата криза през втората половина на века добавила своето към упадъка на балканските провинции.

Провинциализирането на балканските земи е съпроводено от мощен процес на романизация, толкова по-изявена, колкото по-напреднала е елинистическата култура в многостранните си изяви. Белезите на романизацията са най-лесно проследими в старите и нови градски центрове на всички провинции, но в изостаналите и несвързани с тях планински области на Далмация и Дакия те почти липсват. Нещо повече — пак в същите провинции местното население не се открива по епиграфски път в приобщените към римската култура градски слоеве, формирани от гръцко или небалканско население. В това отношение се отличава силно състоянието в тракийските земи южно от р. Дунав, където в романизационния процес активно участват установилите се в родните си общини тракийски ветерани, които формират и провинциалната аристокрация.

25.2. ПОДБРАНИ ИЗВОРИ

Tac. Ann. III, 38 sqq.: Последните борби на траките срещу римската власт южно от р. Дунав.

. . . Цезар укорил съдиите, загдето оправдали Антистий Ветер, един от македонските първенци, обвинен в прелюбодейство, и повикал последния отново на съд за обида на особата, като човек буен и замесен в плановете на Рескупорида във времето, когато последният убил братовия си син Котис и замислил война против нас. Подсъдимият бил осъден на заточение, с добавка да бъде задържан на остров, който да не е наблизо до Македония или Тракия. Впрочем несвикналата още с римската власт Тракия, като била разделена между Реметалк и децата на Котис, на които поради малолетност бил настойник Требелен Руф, се бунтувала, обвинявайки Требелен, пък не по-малко и Реметалк, че оставя неотмъстени обидите, които търпи народът. Койлалетите, одрисите и диите, силни племена, се заловили за оръжие под предводителството на разни началници, но еднакви по своята незнатност; това била причината, че не могли всички да се съединят за страшна война. Едни от въстаналите размирили местното население, други преминали планината Хемус, за да разбунтуват и отдалечените племена; най-много и най-добре подготвените обсадили царя и града Филипопол, основан от Филип Македонски.

Като узнал за това Публий Велей, който командувал най-близката войска, изпратил съюзническа конница и лека пехота против тия, които се скитали, за да грабят или търсят помощни войски, а сам той повел ядката на пехотата си, за да освободи града от обсада. Всичко това било извършено едновременно с успех: грабителите били избити, между обсадителите се появили разпри и царят направил навреме излаз, тъкмо когато легионът дошъл. Не би трябвало да се говори за боен строй или за сражение, гдето полувъоръжени и разпръснати неприятели били избивани без жертви от наша страна.

IV. 46. В консулството на Лентул Гетулик и Гай Калвизий били определени триумфални отличия за Попей Сабин, понеже сразил тракийските племена, които водели по височините на планините суров живот и затова били много упорити. Освен нравът им причина за въстанието бил и отказът им да допущат да бъдат събирани за нашата войска най-здравите им синове. Те били свикнали да се покоряват дори и на царете си само по желание, а и когато пращали помощни войски, назначавали свои предводители и воювали само със съседните народи. Сега обаче се разнесъл слух, че ще ги разпръснат и разпратят по разни страни, смесени с други племена. Но преди да се заловят за оръжие, проводили пратеници, които да припомнят за приятелството и покорността им, и да заявят, че ще ги спазват и занапред, ако не ги натоварват с ново бреме: ако ли искат да им натрапят робство като на победени, то у тях има оръжие, младежи и решителност да защитят свободата си или да умрат. Същевременно те показвали своите крепости, съградени върху скалите и на прибраните там свои родители и жени и заплашвали с трудна, тежка и кръвопролитна война.

51. Между това варварите прииждали на тълпи и ту хвърляли с ръка в укрепленията камъни, обгорени на края колове, отсечени дървета, ту изпълвали рововете с храсталак, пръти и трупове. Някои хвърляли приготвени по-рано мостове и стълби върху предните укрепления, подхващали ги, смъквали ги и се биели отблизо със съпротивляващите се противници. Римските войници ги отпъждали със стрели, тласкали ги с щитовете си, хвърляли стенни копия и събаряли върху им натрупани камъни. Римляните одързостявала надеждата за спечелена вече победа и още по-големият срам в случай, че отстъпят; а варварите — мисълта, че това е последният им опит за спасение, а също и

плачът на майките и жените им, които придружавали повечето от тях. На едните нощта придавала смелост, на другите — страх; ударите се нанасяли на слука, раните се получавали неочаквано. Неразпознаването на свои и врагове и гласовете, които отеквали от планинските кривини и идвали като че ли изотзад, докарали такава бъркотия, че римляните напуснали някои укрепления, като че ли вече били загубени. При все това малцина неприятели успели да се промъкнат; след като били избити или ранени най-храбрите, били изтикани чак на разсъмване в най-високата част на крепостта, гдето били принудени най-после да се предадат. И най-близката околност доброволно се покорила. Настъпилата много рано сурова зима в планината Хемус попречила да бъдат покорени и останалите, било на сила, било с обсада.

Cass. Dio LXVII, 6 sqq.: Войните на император Домициан и Траян срещу траките северно от р. Дунав

Най-голямата война тогава [85/86 г.] римляните водели срещу даките, над които царувал по това време Декебал. Той бил способен да разбере военното положение и да се справи с него, годен да схване удобния момент за нападение и да отстъпи навреме, изкусен в устрояването на засади, и ударен в сраженията. При това умеел да се възползва добре от победата и да се справи също добре с поражението. Ето защо той станал за дълго достоен съперник и противник на римляните. Даки пък наричам самите тях, както те сами се именуват и както римляните ги зоват, ако и добре да зная, че някои елини правилно или неправилно ги наричат гети. Аз именно познавам гети, които живеят отвъд Хемус при реката Истър. И тъй Домициан потеглил на поход срещу даките, но сам не се заел с войната, а останал в един мизийски град и там буйствал, както обикновено правел. Той не само че не можел да понася физически несгоди, но бил и страхлив, и съвсем порочен, и необуздан и към жени, и към деца. С воденето на войната натоварил други военачалници и така снел от себе си отговорността за повечето неуспехи.

Декебал, царят на даките, изпратил при Домициан пратеник, чрез когото му обещавал мир. Срещу него Домициан изпратил Фуск с голяма войска. Като научил това, Декебал изпратил при него отново пратеници, казвайки на подигравка, че ако се съгласи всеки римлянин да му праща по два обола, той ще свърже мир с него, ако ли не приеме това, ще воюва и ще причини големи злини на римляните. Домициан като пожелал да накаже квадите и маркоманите, загдето не му се притекли на помощ против даките, дошъл в Панония, за да воюва срещу тях, и убил и вторите пратеници, които изпратили при него за мир.

7. Победен от маркоманите и обърнат в бягство, Домициан изпратил бързо пратеници при Декебал, царя на даките, и поискал да сключи мир с него, какъвто по-рано му отказвал многократно, въпреки молбата му. Декебал приел предложението, защото силно бил притеснен, но не пожелал сам да преговаря с него, а изпратил Диегид със свита, за да му предаде отнетото оръжие и малцината пленници, които имал. От своя страна Домициан увенчал Диегид с диадема, като че ли бил истински победител и като че ли можел да го наложи на даките за цар. На войниците си пък раздал почетни отличия и пари, и изпратил в Рим, като че ли бил победител, както други неща, така също и пратеници от Декебал, и писмо от него, както той твърдял, но всъщност то било, както се говорело, измислено. Украсил празненството с много изящни съсъди, не от тия които взел, но от императорските, с които си служел винаги, като че ли ги е взел в плячка, и като че ли е поробил и самата държава. Напротив, не само че не взел нищо, но направил и разходи по сключването на мира като дал и тогава на Декебал твърде много пари, а също и специалисти във всички мирновременни и военни изкуства, и обещал да му дава винаги и в бъдеще много пари.

VIII,10 Когато пратениците на Декебал били въведени в сената, те сложили оръжието си, протегнали ръце като пленници, казали някои неща и почнали да молят милост. Така сключили мир и получили оръжието си. А Траян устроил празненства в чест на победата, получил прозвището Дакийски и уредил в театъра гладиаторски борби, които му доставяли удоволствие, а също и танцови зрелища.

. . .На Траян съобщили, че Декебал вършел много неща против договора и приготвял оръжие, приемал бегълците, поправял укрепленията, пращал пратеници при съседите си и ругаел ония, които не мислели по-рано като него, а също отнел на язигите част от земята им (тая част по-сетне Траян не им върнал, когато я поискали). Поради това сенатът отново го обявил за неприятел и Траян отново сам, а не чрез други военачалници предприел поход срещу него.

11–12 Тъй като мнозина даки преминали на страната на Траян, Декебал поради това и поради някои други причини молил отново за мир. Но понеже не искал да предаде оръжието си и себе си, събрал явно всичките си сили и призовал освен това и съседите си. Той им казал, че ако го изоставят, сами ще се изложат на опасност и, че по-безопасно и по-лесно ще опазят свободата си, ако се борят заедно с него, преди да е претърпял някаква несполука, отколкото ако го оставят да загине и след това и те самите, лишени от съюзници, бъдат победени.

Декебал търпял несполуки в открита борба, но с хитрост и измама насмалко щял да убие и самия Траян, като изпратил в Мизия няколко бегълци, за да го убият, ако могат някакси това да сторят. Впрочем и иначе достъпът до него бил лек, а тогава поради нуждите на войната, той приемал просто всеки, който желаел да разговаря с него. Но те не могли да изпълнят намерението си, понеже един от тях, като бил заподозрян, заловен и подложен на изтезание, признал целия заговор. Като повикал някой си Лонгин, началник на римската войска, който бил проявил във войните своите способности, и го убедил да се срещне с него, понеже щял да изпълни това, което му се заповядвало, Декебал го уловил и го разпитал публично за намеренията на Траян. Понеже Лонгин не желаел да признае нищо, Декебал го развеждал под стража, но без да бъде окован. Между това изпратили при Траян пратеник и поискал да му възвърне земята до Истър и да получи парите, които бил изразходвал за войната, за да му върне Лонгин. Траян отговорил съвсем неопределено, отгдето не можел да заключи, дали той държи много или малко да не бъде убит Лонгин, или да бъде запазен и непременно върнат. Обмисляйки, какво по-нататък да направи, Декебал го задържал, а Лонгин в това време си доставил отрова чрез един свободен роб и обещал на Декебал, че ще го помири с Траян, за да не подозира ни най-малко това, което щял да направи, и да не усили стражата около него. Той написал писмо, в което молел за защита и го дал на освободения роб да го занесе на Траян, за да бъде в безопасност. След неговото заминаване, той изпил една нощ отровата и умрял. След тая случка Декебал поискал от Траян да му върне освободения роб като обещал да му даде тялото на Лонгин и десет пленника, и веднага изпратил центуриона, който бил уловен с Лонгин, за да уреди тия неща. От него узнали всичко, което станало с Лонгин. Но Траян не изпратил назад нито него, нито пък предал освободения роб, като счел, че е по-почтено за достойнството на властта запазването му, отколкото погребението на Лонгин.

13 Траян построил каменен мост на Истър, заради който не зная как бих могъл достойно да му се удивлявам. Наистина, другите му постройки са превъзходни, но тая стои по-високо от всички. Основните стълбове, на брой двадесет, които са от четиристъпни камъни, достигат на височина сто и петдесет стъпки без основите и на широчина — шестдесет стъпки. Те отстоят един от друг на сто и седемдесет стъпки и са свързани със сводове. Как не бихме се очудили на начина, по който е станало изграждането на отделните части в една пълноводна река с многобройни вёртопи и с тинесто дъно, особено когато Траян не е могъл да отклони течението ѝ? Аз посочих широчината на реката, оттам обаче не следва, че Истър тече през толкова тясно пространство (защото на някои места се разширява и двойно и тройно), но толкова е широко най-тясното и най-удобно място за построяване на мост в тая част на реката. Колкото именно тук се стеснява течението, което на това място изоставя голямата си широчина, за да се разшири след това още повече, толкова то става по-силно и по-дълбоко, така че и това е затруднило постройката на моста. Гениалността на Траяновите замисли проличава и от следното: наистина мостът не ни ползва сега никак, но все пак стоят основните му стълбове, ако и през тях да не може да се мине реката, като че ли са създадени, само за да ни покажат, че няма нищо, което човешката природа да не може да не преодолее. Страхувайки се да не би живущите оттатък реката римляни да бъдат сполетени от война, когато реката не е замръзнала, той направил моста, за да може лесно през него да провежда походите си. Напротив, Хадриан, който се страхувал да не би варварите да насилят охраната на моста и да преминат лесно в Мизия, махнал горната му част.

14. Като преминал Истър по тоя мост и водел война повече с предпазливост отколкото с бързина, Траян с време и с усилен труд надвил даките. При това той сам се проявил многократно като добър военачалник и храбър боец, а също и войниците му, които се излагали на опасност, проявили много пъти храброст.

Dexipp. Chron., frg. 22: Поражението на император Деций Траян в Готската война през 251 г.

Скитите, наричани готи, преминали в голям брой река Истър във времето на Деций и опустошили римската област. Те обградили избягалите в Никопол мизи. Обаче Деций ги нападнал, както разказва Дексип и, ако и да убил тридесет хиляди души, бил победѐн в сражението. Той загубил дори Филипопол, който бил превзет от тях, и много тракийци били избити. Когато скитите се завръщали в своите земи, същият Деций ги нападнал, но през нощта богоборецът бил убит при Абрит в така наречения форум Темброниум заедно със сина си. А скитите си заминали с много пленници и плячка. Войската провъзгласила за император някой си Гал, бивш консул, заедно с Волусиан, сина на Деций. Те царували според Дексип осемнайсет месеца, без да извършат нещо забележително. Според някои други те царували три години, а според трети — две години.

Надпис за основаването на емпориона Пизос (Тракия) през 202 г. (IGB, III, 2)

„На добър час! За победата и вечното благоденствие на великите и божествени императори Луций Септимий Север Пертинакс и Марк Аврелий Антонин, Августи, и Публий Септимий Гета, цезар, и Юлия Домна, майка на военните лагери, за целия им дом, за свещения сенат и римския народ, за свещените войски бе построено тържището Пизос, като благодарение на императорите, когато бяха консули господарите императори Луций Септимий Север Пертинакс и Марк Аврелий Антонин, Августи, и в него се заселиха долуизредените. . ."

[Следват имената на първите заселници около 160 души, повечето траки, жители на съседните девет села: Скелабрия, Стратопара, Красалопара, Скепт, Гелупара, Курпизос, Базопара, Струнил, Бусипара. Накрая на камъка каменоделецът поместил най-съществената част — едикта на провинциалния управител, с който се уреждали някои най-важни въпроси от започващия живот на Пизос и били посочени условията, при които и други, които биха пожелали, можели да се заселват там].

„Квинт Сициний Клар, управител на провинцията постановява: Зарадвани от досегашното добро състояние на пътните станции, нашите повелители, великите и божествени императори, искайки тяхната провинция през целия им живот да остане в това същото бляскаво състояние, заповядаха — тези тържища, които съществуват, да се подобрят, а там където няма такива, да бъдат основани. И това стана. А тъй като основаните от даренията на божествените императори тържища трябва да достигнат по-голямо благополучие и чрез ранга, и управляващите ги, то аз заповядах да се назначават за топархи (кметове) в тези тържища не местни хора, а градски съветници. На тях дадох с пълномощно печата и правото да съдят, като им поръчах да се отнасят спрямо жителите не с надменност и насилие, но да бъдат справедливи и снизходителни. И не само да правят това, но и да защитават имота и богатството на населението от тези, които се опитват да вършат беззакония и да предизвикват смутове. И за да бъдат тези тържища по-заможни, аз поръчах на хора да убедят както трябва и да преселят в тези тържища лица от околните села, които се ползват с добро име, като лично заявявам, че тия, които пожелаят доброволно да сторят това, ще получат големи благодеяния от августите: ще се освобождават от вноски в натура към града, от задълженията да поддържат държавната поща, от задължението да служат като охрана по бургите. В това се състоят и задълженията на топарха и облекченията, които ще получат тези, които се поселват или имат намерение да се заселят тук. А що се отнася до държавните сгради, за да бъдат поддържани винаги в ред, заповядвам топархите и войниците, които квартируват там, да приемат от епимелетите преториите и баните напълно завършени, т.е. и по отношение на грубия строеж и на подребните работи, а така също и на покъщнината, като ги приемат по опис и по същия начин ги предават на своите заместници. А за да ги принудя да постъпват по-внимателно при приемането и предаването, заповядвам: за времето от приемането до предаването топархите и архонтите (на архонтите заповядах на техен риск да избират топархи) да отговарят с имотите си пред касата на съответните градове, към които спадат тържищата. А ако се нанесат щети на тържището, да се заплаща в четворен размер.“

Жалбата на селяните от Скаптопара (Тракия) от 238 г. (IGB IV, 2236)

[а. Латински текст]

„На добър час! по времето, когато бяха консули Фулвий Пий и Понций Прокул, на 16 декември. Препис, сверен с оригиналната заповед от книгата на рескриптите на нашия господар и император Марк Антонин Гордиан, благочестивия и щастлив Август. Заповедта е изложена в Рим и портиката на Траяновите бани със същите думи, които следват по-долу. Преписът е даден чрез Аврелий Пир, съселянин и земляк на скаптопаренците, войник от благочестивата и вярна преторианска кохорта на Гордиан“.

[б. Гръцки текст]

„До император цезар Марк Антонин Гордиан, благочестивия, щастливия Август, оплакване от селяните, жители на Скаптопара, които се наричат още и гресити. В твоята тъй щастлива епоха, която вечно ще продължава, селата, пишеш често в заповедите си, трябва да увеличават населението си и своето благополучие, а не селяните да се бунтуват и да напущат своите домове. Такова състояние е полезно и за спокойствието на жителите и за пресвещеното ти съкровище. Ето защо ние самите представяме пред божествената ти личност справедливо оплакване с молба да се отнесеш благосклонно към нашите нужди. А те са следните: Ние живеем и притежаваме имоти в споменатото село, което се намира на много привлекателно място, защото тук има топли извори. Самото село се намира между два военни лагера, разположени в твоята Тракия. Жителите на това село, които живеят по тези места от дълги години, плащаха без остатък всички данъци и налози, докато си живееха необезпокоявани и незаплашвани от никого. След това обаче твърде често някои започнаха да своеволничат и да вилнеят и тогава селото тръгна към упадък. На две мили става прочут панаир. Тези, които идват на събора, който трае петнадесет дни, не остават на мястото, където е самият панаир, а го напущат и идват в нашето село. Те ни принуждават да им даваме квартира и още много други необходими неща за тяхното лекуване и това всичко, без да ни се заплаща. Освен това и войници, пращани на друго място, се отбиват от пътя си, идват при нас и по същия начин ни принуждават да ги приемаме по къщите си, да им даваме храна, без да плащат нищо. Също така управителите на провинцията, а даже и твоите прокуратори идват в нашето село главно заради използването на водите. Властите ние постоянно приемаме, както сме задължени, но понеже не сме в състояние да понасяме другите, ние няколко пъти вече се оплаквахме на управителите на Тракия. Съгласно божествените ти нареждания те заповядаха никой да не ни безпокои. Ние заявихме, че вече не можем да търпим; но сме намислили дори да напуснем бащините си огнища поради насилието на тези, които идват при нас. И действително от много жители останахме малцина. За известно време нарежданията на управителите бяха спазени и никой не ни безпокоеше нито с искане да ги приемаме на квартира, нито пък да им доставяме храна. Мина се известно време обаче, и пак започнаха да ни притесняват и повечето такива, които ни презират, защото сме прости. И понеже не сме в състояние вече да понасяме тези тежести, действително има опасност както останалите, така и ние да напуснем огнищата на нашите прадеди. Ето защо ние се обръщаме към тебе, непобедими Августе, с молба да заповядаш с божествената си заповед всеки да си върви по своя път, да не отминават другите села и да идват при нас, да не ни принуждават да им даваме безплатна храна, да не даваме квартира на тези, които нямат право, тъй като управителите често издаваха заповеди да не се дава квартира на всички, а само на тези, които са изпратени по служба от управителите и прокураторите. Ако продължават да ни притесняват, ще избягаме от нашите домове и това ще нанесе голяма вреда на държавното съкровище. А това е необходимо, за да можем, съжалени от божествената ти мисъл, да останем по нашите места и да пращаме свещените данъци и останалите налози. Всичко това може да се постигне в твоето тъй щастливо време, ако заповядаш текстът на божественото ти писмо да бъде издълбан на плоча и да бъде изложен на публично място, та ако постигнем това, да благодарим на твоето щастие, както и сега правим.

Диоген от Тир, който е опитен по такива юридически въпроси, от божествено човеколюбие се зае с настоящата молба. Струва ми се, че някой бог се е погрижил за настоящето искане. Фактът, че най-божественият император е изпратил собственото си решение по тези въпроси на тебе, който знае, че ти още по-рано си постановил за това чрез едикти и нареждания, това именно ми се струва, че е дело на добрия случай. Молбата се състоеше в следното: селото на войника помощник е разположено в най-хубавата част на нашата община Пауталия, с хубаво изложение и към планината, и към полето. Освен това тук има бани с топла вода не само за удоволствие, но също много полезни за здравето и за лекуване на хората. Наблизо няколко пъти през годината става прочут панаир, а около началото на октомври те се освобождават от данъци за петнадесет дни. Впоследствие обаче тези неща, които се смятаха за предимство на селото, с време се превърнаха в негов ущърб. Поради споменатите предимства често много войници идват тук за известно време и тормозят селото със своя престой и с големите си изисквания. Заради тези причини селото по-рано беше и по-богато, и по-населено, а сега е много западнало. За тези притесненията се обръщаха често с молба към управителите, но техните нареждания се спазваха само за кратко време и след това бяха пренебрегвани, защото бяха свикнали да обезпокояват селото. . .

[По-нататък надписът е повреден.]

Ulpian. I, 2142 sqq.: За задълженията на проконсула.

Както предписаха на Ауфидий Севериан нашият император със своя баща [Септимий Север и Каракала] проконсулът е длъжен да се грижи за това, щото да не обременява прекалено провинцията чрез предоставянето на жилища за неговия (и този на свитата му) престой. Нито един проконсул не може да има служители из средата на своите хора, но в провинциите техните задължения се изпълняват от войниците. Проконсулът трябва да се изпраща (на местоназначението си), разбира се, по-добре без съпругата си, но може и с нея, имайки при това предвид, че според сенатското постановление, прието в консулството на Кота и Месала [20, т. от н.е.] — в случай, че жените на изпращаните на служба в провинциите извършат правонарушение, отговорност и наказание за това носят мъжете им. Преди да премине границата на предоставената му провинция проконсулът трябва да изпрати едикт за своето пристигане, съдържащ препоръчителни за него сведения, даже и да има приятели и родственици сред провинциалите. Много е важно, щото [в този едикт] да се съдържа настоятелна молба към провинциалите да не го пресрещат нито в качеството си на частни лица, нито пък на пратеници, защото трябва всеки да го приема в своето отечество. Проконсулът постъпва правилно и в съответствие с установения порядък, ако изпрати едикт на своя предшественик с указание за деня, в който ще влезе в пределите на провинцията. Защото неопределеността и неочакваността на пристигането обикновено довеждат до объркване на провинциалите и пречат на работата. Проконсулът трябва да прояви осторожност и да влезе в провинцията точно там, където се полага по обичай, съблюдавайки по този начин онова, което елините наричат пристигане или акостиране, т.е. правото на определени градове да приемат първи пристигащите по суша или море [проконсули]. Защото провинциалите придават голямо значение на това, щото този обичай и прерогативите от този род да им се зачитат. Съществува даже такъв обичай, според който проконсулът пристига в някои провинции само по море, като например в провинция Азия. . .

I, 2143. След като пристигне в провинцията, проконсулът е длъжен да предостави право на юрисдикция на своя легат, но не преди това. Защото е съвсем абсурдно, ако проконсулът без още да е получил юрисдикция, да предостави някому онова, което още няма, доколкото той получава юрисдикцията след като пристигне в своята провинция. Но даже и да стори това предварително, но не промени решението си след влизането в провинцията, то видимо трябва да се счита, че легатът има юрисдикция, но не от времето, когато тя му е била връчена, а оттогава, откогато проконсулът е в провинцията.

I, 2144. Обикновено [проконсулите] нареждат на легатите воденето на следствие по делата на оставените под стража, за да изслушат арестантите и да ги изпратят при проконсула, който сам да осъществи освобождаването на невинните. Но този род нареждания е извънреден, тъй като никой не може да предоставя другиму даденото му право да произнася смъртни присъди или да назначава някакви други наказания, а следователно — и правото на освобождение на обвиняемите в случай, че не може да отправи обвинение в присъствие [на проконсула]. Тъй като зависи от проконсула дали да предоставя или не някому юрисдикция, то му е позволено и да лишава когото и да е от дадената му юрисдикция, но той не трябва да прави това, без да се посъветва с принцепса. На легатите не подобава да се обръщат със запитвания към принцепса, а към своя проконсул, който на свой ред е длъжен да отговаря на запитванията на легатите.

I. 2145. Проконсулът, разбира се, не е длъжен да се отказва напълно от подаръците, но в такива случаи трябва да съблюдава мярката, тъй че, от една страна, да не проявява дребнавост, отхвърляйки [всичко], а от друга — да не изпада в алчност, загубвайки чувство на мярка при приемането на подаръци. Божественият Север и император Антонин разясниха този въпрос в своето най-изящно писмо. Ето какво е написано дословно там: „Що се отнася до подаръците, знай нашето мнение: древната поговорка гласи: Не всичко, не винаги, не от всеки. Защото да не се приема от всички е неучтивост, но да се взима навсякъде — неприличие, а да се взема наред — ненаситност.“ И съгласно императорските мандати нито самият проконсул, нито което и да е официално лице не трябва да приемат като подарък или дар, или даже да купят каквото и да е, което превишава нуждите на ежедневното препитание. Това не се отнася до странноприемниците. Но и подаръците не бива да стигат до размера на дарения.

II, 2148. Доколкото проконсулът има всеобхватна юрисдикция, той единствен осъществява в провинцията си пълномощията на всички лица, които в Рим извършват съдопроизводството като магистрали или по извънредни пълномощия, като в провинцията няма дело, което той да не може да реши сам. Но ако има парична жалба, свързана с фиска, която е в компетенциите на императорския прокуратор, то проконсулът ще постъпи по-правилно, ако не се намеси.

II, 2147. Ако проконсулът пристигне в някой град, който не е прославен с нищо и не е столица на провинцията, то той трябва да позволи на гражданите да поверят града си на неговото покровителство и благосклонно да изслуша похвалите им, тъй като провинциалите смятат, че това им прави чест, и той е длъжен да определи празненства в съответствие с нравите на жителите и традиционно съблюдаваните обичаи. Той е длъжен да обходи храмовете и обществените здания, за да провери дали са в добро състояние, здрави ли са покривите им и не се ли нуждаят от някакъв ремонт. А ако е започнат някакъв строеж, то той трябва да се погрижи за неговото завършване, ако това позволяват ресурсите на града. В такъв случай проконсулът трябва, съгласно формалностите, да назначи за куратори по тези работи [добросъвестни хора], а ако потрябва да им даде в помощ служащи във войската.

III. 2162. Списъкът на декурионите трябва да се съставя според предписанията на муниципалния закон, но ако такъв няма, то трябва да се имат предвид ранговете, т.е. да се следва редът, по който всеки от тях е заемал висша длъжност в муниципията. Например [най-напред] се вписват ония, които са заемали длъжността на дуумвир, ако това е главната длъжност в [в муниципията]. След бившите дуумвири се поставя пред останалите онзи, който е заемал най-отдавна длъжността, а след това се поставя заемалият пост, следващ по значение този на дуумвира . . . т.н. Чак след това се вписват онези, които не са заемали никакъв пост в града, при това — в зависимост от времето на встъпване в съсловието [на декурионите]. Също и при изказването на мнение [в съвета] трябва да се съблюдава същия порядък, т.е. декурионите да се изказват съобразно реда, установен при съставянето на списъка.

IV. 2163. Рескриптът на божествените братя [имп. Каракала и Гета] до Рутилий Луп гласи следното: „Правилото, което предписва да се получава магистратура в зависимост от времето на назначението на декурион, трябва да се съблюдава само в ония случаи, когато хората, за които това се отнася, са хора надеждни и обезпечени. Но ако [сред декурионите] има толкова бедни и нуждаещи се, че не само да не са способни да заемат обществени длъжности, а и да се прехранят сами, то е и безполезно, и съвсем недостойно да им се възлагат длъжности на магистрати, особено когато има такива, които могат да бъдат избрани на същите длъжности в съответствие с правилата, с тяхното състояние и обществено положение. И тъй нека богаташите знаят, че те не са длъжни да използуват този закон в съответствие с правилото, като предлог за отказване от магистратурата, и че е необходимо да се изясни времето за прием в курията само за ония лица, чието състояние им позволява да заемат по достойнство почетните длъжности". Съвършено ясно е, че не бива да се привличат за заемане на почетни длъжностни длъжниците на града преди да му изплатят целия си дълг. Следва да се допущат [до заемането на длъжности] само онези длъжници на града, които са попаднали в това състояние вследствие на управлението [на града]. Както постановяват божествените братя в рескрипта си към Ауфидий Херениан, вместо заплащане на дълга към града е напълно достатъчно да се представи като обезпечение подходящ залог или надеждни поръчители. . . Ако против човека няма обвинители, то не може да му се забрани да заема почетни длъжности, както и на онзи, чийто обвинител се е отказал от обвинението си, защото така постановяват в рескрипта си императорът със своя божествен баща.

IV. 2164. [Проконсулът] е необходимо да знае какви лични и имуществени повинности има, както и почетните длъжности. От повинности или данъци върху имуществото не се освобождава нито заради възраст, нито заради броя на децата, нито заради други прерогативи, които обикновено освобождават от личните повинности. Но и онези повинности, които се налагат върху имуществото, са два вида: някои от тях се налагат на всички собственици, независимо от това дали са граждани на муниципията или не, а други — само на гражданите или само на преселниците. Данъците, свързани със земята и постройките, се налагат на всички собственици, а повинностите, които се смятат за имуществени — само на гражданите или на преселниците.

IV, 2166. Както е указано в рескрипта за ветерана Юлий Сосиан, ветераните не се освобождават от повинностите, свързани с настилката на пътищата. Защото нали на всички е известно, че от данъците, които са свързани с поземлени владения, ветераните не са освободени. Но също и на корабите им може да се наложи повинност за превозване на държавни товари, както е указано в рескрипта за ветераните Елий Фирм и Антоний Клар.

IV, 2167. Ако някои са поели за изпълнение някакви повинности или почетни длъжности при определени условия, тъй като по друг начин не е било възможно да бъдат заставени да ги приемат пряко желанието им, то е необходимо добросъвестно да се съблюдават условията, при които те са се съгласили да поемат повинностите или длъжностите.

V. 2172. По-старите от 70 години се освобождават от опекунство и лични повинности, но не и тези, които не са ги навършили, защото не влизат в категорията на навършилите ги.

VI. 2177. Всеки, който организира неразрешена колегия, се подхвърля на същото наказание, предвидено по отношение на хората, които се опитват да завладеят с въоръжена сила обществени места или храмове.

VI. 2180. . . .За този, който освобождава роби, се изисква, щото той да има повече от един роб. Също, ако се освобождава девойка или жена с цел да встъпи в брак, то предварително се иска клетва, че [патронът] е задължен да ожени за нея в течение на 6 месеца, защото така е постановил сенатът.

25.3. ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Римското завоевание в балканските земи е поредица от сблъсъци с различни племена, държави и градове.

а. Как отразяват Тацит и Дион Касий образите на враговете?

Характеризирайте причините и борбата на траките от държавите на Реметалк II и Декебал.

б. Какво е отношението им към римските завоеватели и техните военачалници?

2. Какви са задачите на провинциалните управители? Какво цели регламентирането на задълженията и правата на проконсула според Домиций Улпиан?

3. На какво се дължи просперитетът на балканските провинции от края на I до средата на III в. от н.е.?

4. При какви условия се организират емпорионите и какви са техните икономически и социални задачи?

5. Кои са причините за недоволството на селяните, изразени в писмото на селяните от Скаптопара до император Гордиан III?

Има ли други засвидетелствани случаи на подобно недоволство? С какво селяните заплашват и имали ли са те друг изход?

25.4. ВАЖНИ ДАТИ И ПОНЯТИЯ

146 г. пр.н.е.

Организирането на провинцията Македония и Ахайа 58—49 г.

Цезар организира и управлява провинция Илирик — крайбрежните земи на бъдещата провинция Далмация, организирана като императорска от Флавиите

ок. 15 г. от н.е.

Организирането на провинция Мизия

21—26 г.

Въстания на траките срещу римската власт

45/46 г.

Анексирането на държавата на Реметалк III и превръщането ѝ в провинция Тракия.

85—86 г.

Война на император Домициан срещу държавата на Декебал. Разделяне на провинциа Мизия на две нови — Горна и Долна Мизия.

101 г.

Първа война на император Траян срещу Декебал

105—106 г.

Втора война на император Траян и основаване на провинция Дакия

159 г.

Разделяне на Дакия на три провинции

169—180 г.

Войни на Марк Аврелий и Комод срещу нашествията на германски племена по Дунавския лимес — костобоки, квади, маркомани и др., които нахлували и опожарявали земите до Пелопонес.

238 г.

Нашествия на готите по Долнодунавския лимес.

249 г.

Подновяване на готските нашествия в Долнодунавските провинции

251 г.

Поражението и смъртта на император Деций Траян в битката срещу готите при Абритус (Д. Мизия).

ветеран, викус, дедитиции, емпорион, императорски домен, канаби, перегрин, прокуратор, стратегия, тера сигилата, урбанизация, фила, цивитатес.

25.5. БИБЛИОГРАФИЯ

В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV—VI в.). София, 1956 (V. Velkov. Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity. Amsterdam, 1979).

В. Велков. Робството в Тракия и Мизия през античността. София, 1967.

Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана. I. От Август до Хадриан. — ГСУ ИФФ, 45, 1948—1949; II. От Хадриан до Константин Велики. — ГСУ ИФФ, 47, 1950—1952, 17—122; 48, 1952—1953, 307—415.

Б. Геров. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. I—IV. — ГСУ ФФ 54/3, 1959—1960 (1961), 155—406; ГСУ ФЗФ, 61/1, 1967, 1—101; 62/2, 1968, 121—246; 63/1, 1969, 3—54.

Б. Геров. Земевладението в римска Тракия и Мизия. I—III в. — ГСУ — ФКНФ 72/2, 1977 (1980).

Хр. М. Данов. Западният бряг на Черно море в древността. София, 1947

Т. Иванов. Градоустройството през римската и ранновизантийската епоха в България. — Археология, 1967, № 4.

О. В. Кудрявцев. Эллинские провинции Балканского полуострова во II в.н.э. Москва, 1957.

О. В. Кудрявцев. Исследования по истории балкано-дунайских областей в период Римской империи. Москва, 1957.

Ф. Папазоглу. Македонски градови у римско доба. Скопjе, 1957 (Жива Антика, посебна изд. 1).

А. Б. Ранович. Восточные провинции Римской империи в I—III вв. Москва — Ленинград, 1949.

М. Тачева. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия. София, 1982.

М. Тачева. История на българските земи в древността. II. Развитие и разцвет на робовладелското общество. София, 1987.

Я. Тодоров. Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. София, 1928.

В. Тъпкова-Заимова. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI—VII в. София, 1966.

А. Фол. Демографска и социална характеристика на днешните български земи въз основа на надписите extra fines provinciarum. — ИБИД, 25, 1967.

Г. Цанкова. Населението на Източната римска империя и варварите през епохата на варварските нашествия. — Исторически преглед 1951—1952, № 8, 143—165.

G. Alföldy. Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. Budapest, 1965.

G. Alföldy. Römische Sozialgeschichte. 1984³.

V. H. Baumann. Ferma romană din Dobrogea. București, 1983.

H. Daicoviciu. Dacia de la Burebista la cucerira romană. București, 1982.

C. Daicoviciu. Dakien und Rom in der Prinzipatzeit. — Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 6, 1977.

Chr. Danov. Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels. — Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 7/1, 1979, 21—185.

J. Day. An Economic History of Athens under Roman Domination. 1942.

J. Fitz. Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior. Weimar, 1966.

B. Gerov. Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Amsterdam, 1980.

E. Gren. Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit. Uppsala, 1941.

Chr. Habicht. Pausanias' Guide to Ancient Greece. 1985.

Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. I. Stuttgart, 1990.

A. Jagenteufel. Die Statthälter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian. Wien, 1958.

U. Kahrstedt. Das wirtschaftliche Gesicht Griechenlands in der Kaiserzeit. 1954.

K. Kurz. Zur Landwirtschaftsstruktur im römischen Dalmatien. — Živa antika 18, 1968, 249 sqq.

A. Mocsy. Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior. Budapest, 1970.

A. Mocsy. Pannonia and Upper Moesia. London — Boston, 1974.

P. Oliva. Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire. Praha, 1962.

F. Papazoglou. Les villes de Macédoine à l'époque romaine. — BCH. Suppl. 16, 1988.

F. Papazoglou. Quelques aspects de l'histoire de la province de Macédoine. — ANRW II, 7, 1, 1979, p. 302 sqq.

C. Patsch. Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan. — SAWW 217, 1937.

D. Protase. Der Forschungsstand zur Kontinuität der bodenständigen Bevölkerung im römischen Dazien. — ANRW II, 6, 1977, 990 sqq.

A. Stein. Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia. Sarajevo, 1920.

A. Stein. Die Legaten von Moesien. Budapest, 1940.

R. Syme. Danubian Papers. Bucarest, 1971.

M. Tacheva-Hitova. Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia. Leiden, 1983 (EPRO 85).

V. Velkov. Thrakien in der Spätantike (IV—VI Jh.). — Thracia I, 1972, 213—222.

V. Velkov. Cities in Thrace and Dacia in Late Aniquity. Studies and Materials. Amsterdam, 1977.

V. Velkov. Roman Cities in Bulgaria. Collected Studies. Amsterdam, 1980.

Fr. Vittinghoff. Munizipalisierung des lateinischen Donau — Balkanlimes. — ANRW II, 6, 1977.

H. Wilfram. Geschichte der Gothen. München, 1979.

H. Wolff. Grundzüge einer Wirtschafts — und Sozialgeschichte der romischen Karpaten-Balkan-Provinzen. — Passauer historische Forschungen 6, 1990.

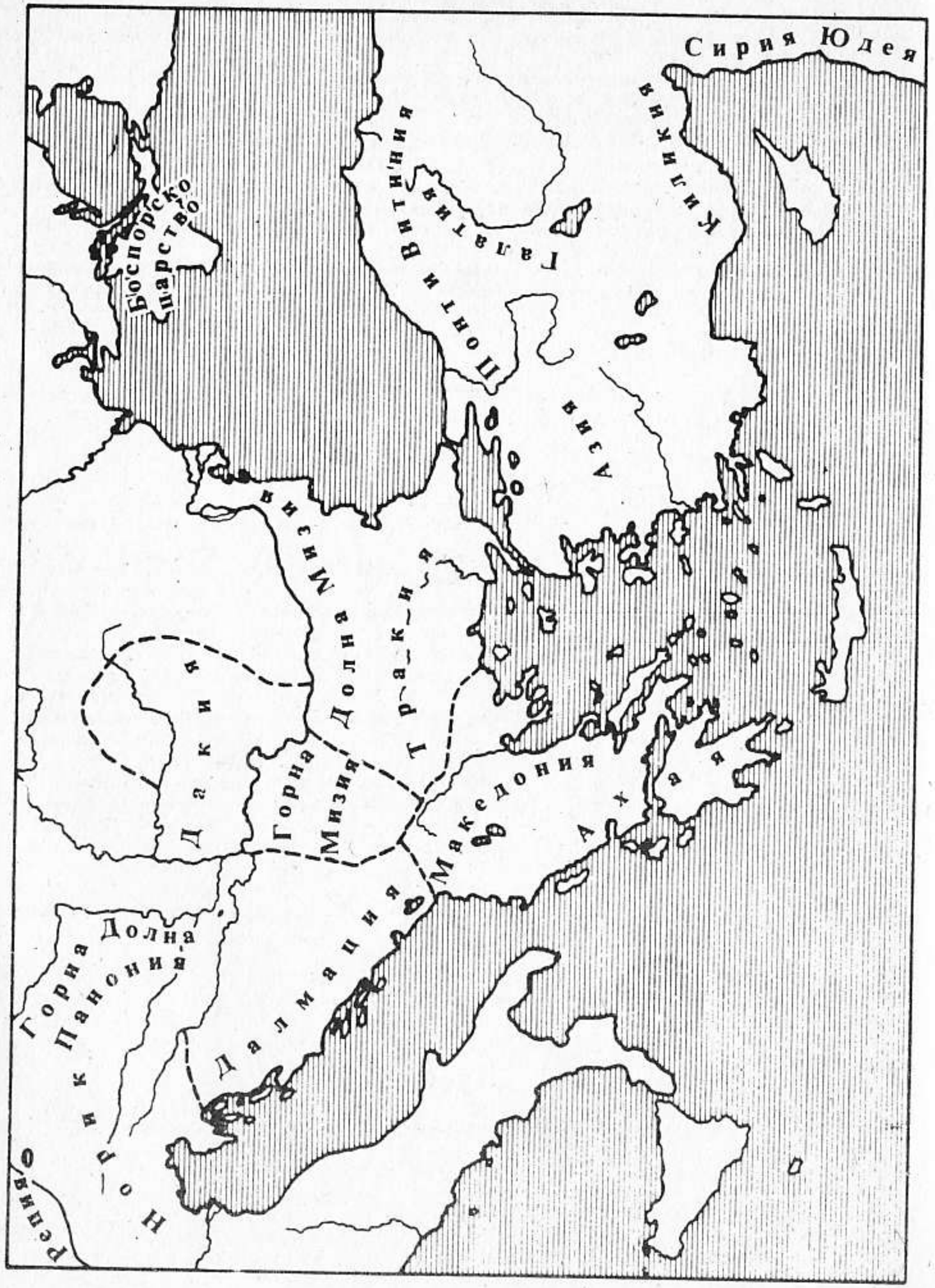

Римски провинции на Балканския полуостров

ОБЩА БИБЛИОГРАФИЯ

Въведения в историята на стария свят

В. Д. Неронова. Введение в историю древнего мира. Пермь, 1973.

H. Bengtson. Einführung in die alte Geschichte. Müchen, 1965^{3}.

J. Irmscher. Praktische Einführung in das Studium der Altertumswissenschaft. Berlin, 1954.

P. Petit. Guide de l'étudiant en histoire ancienne. Paris, 1962^{2}.

Общи изложения. Общи проблеми

Всемирная история, т. I—II, Москва, 1955—1956.

Историография античной истории (под ред. В. И. Кузищина). Москва, 1980.

История древнего мира (В. Н. Дьяконов, С. Ковалев). Москва, 1962, I—II.

История древнего мира. Москва. 1979—1982, I—II (Часть I. Д. Г. Редер, Е. А. Черкасова. Первобытное общество и древний Восток. Часть II. А. Г. Бокщанин и др. Греция и Рим).

История древнего мира. Москва, 1982, I—III (под ред. И. М. Дьяконова, В. Д. Нероновой, И. С. Свенцицкой).

П. Петров, Хр. Данов, В. Велков. История на стария свят. София, 1963^{2}.

Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Berlin — New York, 1972—.

E. Bickerman. Chronology of the Ancient World. Ithaca, 1969. (Э. Бикерман. Хронология древнего мира. Москва, 1975).

The Cambridge Ancient History, Cambridge, 1924—1935, I—XII (Plates I—V, 1927—1939). 3rd ed., vol. I—, Cambridge, 1970—.

M. I. Finley. The Ancient Economy. Berkeley — Los Angeles, 1973.

M. I. Finley. Ancient Slavery and Modern Ideology. New York, 1980.

Handbuch der Altertumswissenschaft. Begründet von Iwan von Müller, erweitert von Walter Otto, fortgeführt von Hermann Bengtson, München, 1885 ff.

Histoire Générale (publ. sous la direction de Gustave Glotz). Histoire de l'Orient I—II (A. Moret). Histoire grecque I—IV, 1 (G. Glotz, R. Cohen). Histoire romaine I—IV, 2 (E. Pais, J. Bayer, G. Bloch, J. Carcopino, L. Homo, M. Besnier, D. Piganiol). Paris, 1925—1948.

Histoire générale de l'Eupore. Paris, 1980.

Kindlers Kulturgeschichte des Abendlandes. München, 1974—.

Kulturgeschichte der Antike. 1. Griechenland. 2. Rom. Berlin, 1976—1978.

H. Mellersh. Chronology of the Ancient World: 10 000 B. C. to A. D. 799. London, 1976.

Ed. Meyer. Geschichte des Altertums. Stuttgart, 1884—1902, I—V (многократно преиздавана).

Справочници и енциклопедии

Б. Богданов, А. Николова. Антична литература. Енциклопедичен справочник. София, 1988.

М. Тачева, А. Данов, В. Станчева. Старият свят. Кратък исторически справочник. София, 1980.

C. Daremberg, E. Saglio. Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Paris, 1877—1919.

P. Harvey. The Oxford Companion to Classical Literature. Oxford, 1974^{10}.

Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike. Stuttgart — München, 1961—1975, I—V.

P. Kroh. Lexikon der antiken Autoren. Stuttgart, 1972.

Lexikon der Alten Welt (C. Andresen u. a. Hrsgbb.), Zürich — Stuttgart, 1965 (същото и под заглавие dtv — Lexikon der Antike, München, 1969).

Lexikon der Antike (I. Irmscher, R. Johne Hrsgbb.), Leipzig, 1977^{2}.

The Oxford Classical Dictionary. Oxford, 1970^{2}.

A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler (Hrsgbb.). Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart, 1893—.

Извори и изворознание

Хр. М. Данов. Христоматия по история на Стария свят. София, 1976^{5}.

М. Тачева, П. Делев. Подбрани извори по история на Стария свят. Благоевград, 1989.

Хрестоматия по истории древнего мира (под ред. В. Г. Боруховича). Саратов, 1973.

W. Arend. Geschichte in Quellen. Band. I. München, 1965.

M. Crawford et al. Sources for Ancient History. Cambridge, 1983.

M. Grant. The Ancient Historians. London, 1970.

Раздел I. Древен Изток

В. И. Авдиев. Военная история древнего Египта. Москва, 1948—1959, I—II.

В. И. Авдиев. История на древния Изток. София, 1989^{3}.

История древнего Востока (под ред. В. И. Кузищина). Москва, 1979.

История древнего Востока. Часть первая. Месопотамия. Москва, 1983.

Культура древнего Египта. Москва, 1976.

В. Попов. История на древния Изток (курс лекции). В. Търново, 1973.

Д. Г. Редер, Е. А. Черкасова. История древнего мира. I. Первобытное общество и древний Восток. Москва, 1979.
Хрестоматия по истории древнего Востока. Москва, 1963.
Хрестоматия по истории древнего Востока. Москва, 1980, I–II.
J. v. Beckerath. Abriss der Geschichte des alten Ägypten. Oldenburg, 1971.
Beiträge zur sozialen Struktur der alten Vorderasiens. Berlin, 1971.
F. Daumas. La civilisation de l'Egypte pharaonique, Paris, 1967.
J. Deshayes. Les civilisations de l'Orient ancien. Paris, 1969.
E. Drioton, J. Vandier. L'Egypte. Paris, 1952^2 (Les peuples de l'Orient méditerranéen, II).
A. Falkenstein. Die Ur- und Frühgeschichte des Alten Vorderasien. Frankfurt a. M., 1965 (Fischer Weltgeschichte, Bd. II).
H. Frankfort. The Birth of Civilization in the Near East. London, 1951.
H. Freydank et al. Der Alte Orient in Stichworten. Leipzig, 1978.
A. H. Gardiner. Egypt of the Pharaos. An Introduction. Oxford, 1961.
P. Garelli. Le Proche-Orient Asiatique. Des origines aux invasions des Peuples de la Mer. Paris, 1969.
Gesellschaftsklassen im Alten Zweiströmland und in den angrenzenden Gebieten. München, 1972.
Handbuch der Orientalistik. Hrsgb. von B. Spuler, Berlin – Leiden, 1948 ff.
J. Hawkes. The First Great Civilizations. London, 1973.
W. Helck. Geschichte des alten Ägypten. Leiden – Köln, 1968 (Handbuch der Orientalistik, 1/3).
E. Hornung. Einführung in die Ägyptologie. Darmstadt, 1967.
B. Hrouda. Vorderasien. München, 1971 (Handbuch der Archäologie).
Lexikon der Ägyptologie. Wiesbaden, 1972 ff.
S. Lloyd. The Archaeology of Mesopotamia. London, 1978 (С. Ллойд. Археология Месопотамии. Москва, 1984).
B. Meissner. Babylonien und Assyrien. Heidelberg, 1920–1925, I–II.
S. Moscati. Geschichte und Kultur der semitischen Völker. Zürich – Köln, 1961.
A. L. Oppenheim. Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization. Chicago, 1964 (А. Л. Оппенхейм. Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации. Москва, 1980).
E. Otto. Ägypten: Der Weg des Pharaonenreiches. Stuttgart, 1953.
A. Parrot. Archéologie mésopotamienne. Paris, 1946–1953. I–II.
W. M. F. Petrie. A History of Egypt, I–III. London etc. (numerous editions).
Reallexikon der Assyriologie (Hrsg. von E. Ebeling und B. Meissner). Berlin, 1928 ff.
G. Roux. Ancient Iraq. London, 1964.
H. Schmökel. Ur, Assur und Babylon. Drei Jahrtausende im Zweiströmland. Stuttgart, 1955^5.
H. Schmökel. Kulturgeschichte des Alten Orient. Stuttgart, 1961.
B. G. Trigger et al. Ancient Egypt: A Social History. Cambridge, 1983.
P. Van der Meer. The Chronology of Ancient Western Asia and Egypt. Leiden, 1955^2.
J. Vandier. Manuel d'archéologie édyptienne. Paris, 1952–1978. I–VI.
J. Vercouttier. L'Egypte ancienne. Paris, 1960.
W. Wolf. Kulturgeschichte des alten Ägypten. Stuttgart, 1962.

Раздел II–III. Древна Гърция

Античная Греция. Проблемы развития полиса. Москва, 1983. I–II.
Б. Богданов. История на старогръцката култура. София, 1989.
А. Боннар. Греческая цивилизация. Москва, 1958–1962. I–III.
История на древна Гърция (ред. В. И. Авдиев и др.). София, 1974.
В. С. Сергеев. История древней Греции. Москва, 1963.
Хрестоматия по истории древней Греции (под ред. Д. П. Каллистова). Москва, 1964.
M. Austin, P. Vidal-Naquet. Economies et sociétés en Gréce ancienne. Paris, 1972.
E. Bayer. Griechische Geschichte. Stuttgart, 1977^2.
K. J. Beloch. Griechische Geschichte. Berlin–Leipzig, 1924–1931^2. I–IV.
H. Berigtson. Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit. München, 1977^5.
H. Berve. Griechische Geschichte. Freiburg, 1951–1952^2, I–II.
C. M. Bowra. The Greek Experience. Cleveland, 1957.
C. M. Bowra. Griechenland von Homer bis zum Fall Athens. München, 1974 (Kindlers Kulturgeschichte des Abendlandes, 2).
F. Chamoux. La eivilisation grecque à l'époque archaique et classique. Paris, 1968 (Ф. Шаму. Гръцката цивилизация през архаичната и класическата епоха. София, 1979).
J. V. A. Fine. The Ancient Greeks: A Critical History. Cambridge, Mass., 1983.
M. I. Finley. Economy and Society in Ancient Greece. Harmondsworth, 1983.
K. von Fritz. Griechishe Geschichtschreibung. Berlin, 1967–.I–.
Y. Garlan. Les esclaves en Grèce ancienne. Paris, 1982.
F. Gschnitzer. Griechische Sozialgeschichte von der mykenischen bis zum Ausgang der klassischen Zeit. Wiesbaden, 19817
N. G. L. Hammond. A History of Greece to 322 B. C. Oxford, 1959.
H. Kreissig et al. Griechische Geschichte bis 146 v. u. Z. Berlin, 1978.
G. E. M. de Ste Croix. The Class Struggle in the Ancient Greek World. London, 1981.
A. J. Toynbee. Hellenism. The History of a Civilization. London, 1959.
P. Vidal-Naquet. Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction. Berkeley–Los Angeles, 1977.

Раздел IV–V. Древен Рим

История древнего Рима /под ред. В. И. Кузищина/. Москва, 1981^2.
История на древния Рим /ред. А. Г. Бокщанин, В. И. Кузищин/. София, 1974.
С. И. Ковалев. История Рима. Ленинград, 1986^2.
Культура древнего Рима. Москва, 1985, I–II.
Н. А. Машкин. История на древния Рим. София, 1950.
И. А. Немировский. История древнего Рима и Италии. Воронеж, 1962.
С. Л. Утченко. Древний Рим. События, люди, идеи. Москва, 1968.
С. Л. Утченко. Политические учения древнего Рима. Москва, 1977.
Хрестоматия по истории древнего Рима /под ред. С. Л. Утченко/. Москва, 1962.
Хрестоматия по истории древнего Рима /под ред. В. И. Кузищина/. Москва 1987.
Е. М. Штаерман. Древний Рим: проблемы экономического развития. Москва, 1978.
A. Aymard, J. Auboyer: Rome et son Empire. Paris, 1967^5.
G. Alföldi. Römische Sozialgeschichte. Wiesbaden, 1975.
F. Altheim. Römische Geschichte. Frankfurt a. M., 1951–1953^4, I–II.
H. Bengtson. Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde. Bd. I, München, 1967.
T. Frank (ed.). An Economic Survey of Ancient Rome. Baltimore, 1933 – 1940, I – V.
M. Grant. Rom: Porträt einer Weltkultur. München, 1975 (Kindlers Kulturgeschichte des Abendlandes 4).
P. Grimal. La civilisation romaine. Paris, 1981.
Th. Mommsen. Römische Geschichte. Bd. 1 – 3, 5 /многобройни издания и преводи на английски, френски, руски и др. езици/.
P. Petit. Histoire générale de l'Empire Romain. Paris, 1974.
H. H. Scullard. A History of the Roman World 753 – 146 B. C. London, 1980^4.
W. Seyfarth. Römische Geschichte. Kaiserzeit. Berlin, 1974, I – II.

Раздел VI. Балкански земи

Т. В. Блаватская. Западнопонтийские города в VII – I вв. до н. э. Москва, 1952.
Ив. Венедиков. Т. Герасимов. Тракийското изкуство. София, 1973.
Вл. Георгиев. Траките и техният език. София, 1977.
Хр. Данов. Западния бряг на Черно море в древността. София, 1947.
Хр. Данов. Древна Тракия. София, 1968.
Хр. Данов. Траки. София, 1979.
И. Дуриданов. Езикът на траките. София, 1976.
Извори за историята на Тракия и траките. Т. I. София, 1981.
Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949^2.
История на България. I. Първобитнообщинен и робовладелски строй. Траки. София, 1979.
К. Йорданов. Добруджа през I хил. пр. н. е. Гети. – В: История на Добруджа, I. София, 1984.
Г. Кацаров. Пеония. Принос към старата етнография и история на Македония. София, 1921.
Г. Михайлов. Траките. София, 1972.
Подбрани извори за историята на българските земи в древността. София, 1980.
М. Тачева. История на българските земи в древността. II. Развитие и разцвет на робовладелското общество. София, 1987.
Ал. Фол. Демографска и социална структура на древна Тракия. София, 1970.
Ал. Фол. История на българските земи в древността. I. Родовообщинен строй и възникване на робовладелски отношения. София.1981.
Ал. Фол. Тракийският орфизъм. София, 1986.
Ал. Фол. Политика и култура в древна Тракия. София, 1990.
Ал. Фол и др. Тракийски легенди. София, 1981.
Христоматия по тракология. Том първи. София, 1989.
C. Danov. Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstatinopels. – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 7/1, 1979, 21. – 185.
M. Dušek. Die Thraker im Karpatenbecken. Amsterdam, 1978.
A. Fol, I. Marazov. Thrace and the Thracians. London, 1977.
N. G. L. Hammond. The Kingdoms in Illyria circa 400 – 167 B. C. – Annual of the British School at Athens 61, 1966, 239 – 253.
N. G. L. Hammond. Epirus. Oxford, 1967.
N. G. L. Hammond. A History of Macedonia. Oxford, vol. I, 1972; vol. II (with G. T. Griffith), 1979; vol. III, 1988.
R. F. Hoddinott. Bulgaria in Antiquity. London, 1975.
R. F. Hoddinott. The Thracians. London, 1981.

Les Illyriens et la genèse des albanais. Tirana, 1971.
S. Islami et al. Les Illyriens: aperçu historique. Tirana, 1985.
G. Kazarow. Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Sarajevo, 1916.
H. Krahe. Die Sprache der Illyrier. Wiesbaden, 1955.
H. Kronasser. Zum Stand der Illyristik. — Linguistique balkanique 4, 1962, 15 ff.
H. Kronasser. Illyrier und Illyricum. — Die Sprache 11, 1965, H. 1—2, 155—183.
A. Mayer. Die Sprache der alten Illyrier. Wien, 1957.
F. Papazoglou. Les origines et la destinée de l'Etat illyrien: Illyrii proprie dicti. — Historia 14/2, 1965, 143 — 179.
F. Papazoglu. Srednobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali, Autarijati, Dardanci, Scordisci, Mezi). Sarajevo, 1969 (Centar za balkanološka ispitivanja. Djela 30).
F. Papazoglu. The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times. Amsterdam, 1978.
V. Parvan. Dacia. An Outline of the Early Civilisation of the Carpato—Danubian Countries. Cambridge, 1928.
Premier colloque des études illyriennes. Tirana, 15 — 20 septembre 1972 (= Iliria 4, 1976).
C. Schütt. Untersuchungen zur Geschichte der alten Illyrier. Breslau, 1910.
A. Stipčević. Arte degli Illiri. Milano, 1963.
A. Stipčević. Gli Illiri. Milano, 1966 (Iliri. Zagreb, 1974).
W. Tomaschek. Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. Wien, 1980^2.
R. Vulpe. Histoire ancienne de la Dobroudja. Bucarest, 1938.
J. J. Wilkes. Dalmatia. London, 1969.

Основни периодични издания

Археология, София.
Векове, София.
Вестник древней истории, Москва /ВДИ/.
Известия на /българския/ археологически институт, София /ИБАИ, ИАИ/.
Abhandlugen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philos. Hist. Klasse, München (ABAW).
Acta Antequa Acamiae Scientiarum Hungaricae. Budapest (AAntHung) Das Altertum.
Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest (AAntHung)
Das Altertum.
American Journal of Archaeology, Princeton (AJA).
American Journal of Philology, Baltimore (AJPh).
Ancient Society, Louvain (AncSoc).
The Annual of the American Schools of Oriental Research. New Haven (AASOR)
Annual of the British School at Athens, London (ABSA).
Die Antike. Zeitschr. für Kunst und Kultur des klass. Altertums. Berlin, Leipzig.
Antike und Abendland, Berlin (A & A).
L'Antiquité Classique, Louvain (AC).
Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philos. — Hist. Klasse. Wien (AAWW).
Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin.
Athenaeum, Pavia.
Berichte der Römisch — Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin (BRGK).
Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris (BCH).
Bulletin of the John Rylands Library, Manchester (BRL).
Bursians Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft. Leipzig (BursJb).
California Studies in Classical Antiquity, Berkeley (CSCA).
Chiron. Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München.
Chronique d'Egypte, Bruxelles (CE).
Classica et Mediaevalia, Kopenhagen (C & M).
The Classical Journal, Athens, Univ. of Georgia (CJ).
Classical Philology, Chicago (CPh).
Classical Quarterly, Oxford, (CQ).
Classical Review, London (CR).
The Classical World, Pittsburg (CW).
Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris (CRAI).
Emerita, Madrid.
Les Etudes Classiques, Namur (EC).
Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. Stuttgart (GWU).
Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft. München.
Greece and Rome, Oxford (G & R).
Greek, Roman and Byzantine Studies. Durham, N. C. (GRBS).
Gymnasium, Heidelberg.
Harvard Studies in Classical Philology. Cambridge, Mass. (HSPh).
Helicon, Napoli.
Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie. Leipzig (1950 ff. Wiesbaden).

Historia, Wiesbaden.
Historische Zeitschrift. München (HZ).
Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin (JDAI).
Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte. Berlin (JWG).
The Journal of Hellenic Studies, London (JHS).
The Journal of Near Eastern Studies, Chicago (JNES).
The Journal of Roman Studies, London (JRS).
Klio. Beiträge zur alten Geschichte. Leipzig (1901—1944 Berlin).
Latomus. Revie d'études latines, Bruxelles.
Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, Stuttgart (AM).
Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung. Heidelberg (RM).
Museum Helveticum, Basei (MH).
Mnemosyne. Bibliotheca Classica Batavica, Leiden.
La Parola del Passato, Napoli (PP).
Philologus. Zeitschrift für das klassische Altertum. Berlin und Wiesbaden.
Phoenix, Toronto.
Proceedings of the African Classical Association, Salisbury (PACA).
Proceedings of the British Academy, Oxford (PBA).
Proceedings of the Cambridge Philological Society, Cambridge (PCPhS).
Pulpudeva, Sofia.
Revue Archéologique, Paris (RA).
Revue de Philologie, Paris (RPh).
Revue des Etudes Anciennis, Bordeaux (REA).
Revue des Etudes grecques, Paris (REG).
Revue des Etudes latines, Paris (REL).
Revue Historique, Paris (RH).
Rheinisches Museum für Philologie, Bonn (ab 1950 Frankfurt) (RhM).
Rivista di Filologia e di Istruzione Classica, Torino (RFIC).
Rivista Storica dell'Antichità, Bologna (RSA).
Rivista Storica Italiana, Napoli (RSI).
Saeculum, Freiburg — München.
Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin (SDAW).
Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philos.—Hist. Klasse, Heidelberg (SHAW).
Thracia, Sofia.
Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Cleveland (TAPhA).
Wiener Studien, Wien (WS).
Yale Classical Studies, New Haven (YClS).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn (ZPE).

ИЗДАНИЯ, ИЗПОЛЗВАНИ ПРИ ПРЕВОДА НА АНТИЧНИ ИЗВОРИ

Хр. Данов. Христоматия по история на стария свят. София, 1973^4.
Ал. Фол, М. Тачева, Д. Попов, В. Иванов /съставители/. Подбрани извори за историята на българските земи в древността. София, 1980.
Ал. Фол, Д. Попов /съставители/. Христоматия по тракология, т. I. София, 1989.
М. Тачева, П. Делев /съставители/. Подбрани извори по история на стария свят. Благоевград, 1989.
Аристотел. Атинската държавна уредба /превод Г.И.Кацаров/. София, 1904.
Дексип /превод В. Бешевлиев/. В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 386 — 388.
Демостен. Избрани речи /превод Цв. Грозев/. София, 1982.
Диодор /превод В. Бешелиев/. В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 182 — 205.
Дион Касий /превод Б. Геров/. В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 372 — 381.
Ксенофонт. Исторически съчинения /превод М. Мирчев и Р. Стефанов/. София, 1984.
Тит Ливий /превод Ив. Венедиков и Д. Дечев/. В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 148 — 172.
Омир. Илиада /превод Ал. Милев и Бл. Димитрова/. София, 1969.
Павзаний /превод В. Бешевлиев/. В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 310 — 316.
Плутарх. Успоредни животописи /превод Б. Богданов и П. Димитров/. София, 1981.
Полибий /превод Хр. Данов/. В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 135 — 142.
Помпей Трог /превод Д. Дечев/. В: Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 236 — 254.

Theopomp(us)
Thuk(ydides, Historia)
Ulp(ianus)
Vel(leius) Pat(erculus, Historia Romana)
Xen(ophon). An(abasis)
Hell(enica)
Lak(edaimonion) pol(itea)
Zos(imus, Historia nova)

Педро Барсело, Маргарита Тачева, Петър Делев
ИСТОРИЯ НА ДРЕВНИТЕ ОБЩЕСТВА

Редактор **Добрина Василева**
Худ. на корицата **Светлозар Писаров-Белката**
Худ. редактор **Борис Драголов**
Техн. редактор **Снежана Соколова**

Изд. индекс 1132
Формат 70x100/16
Печ. коли 25.50 Изд. коли 33.04

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

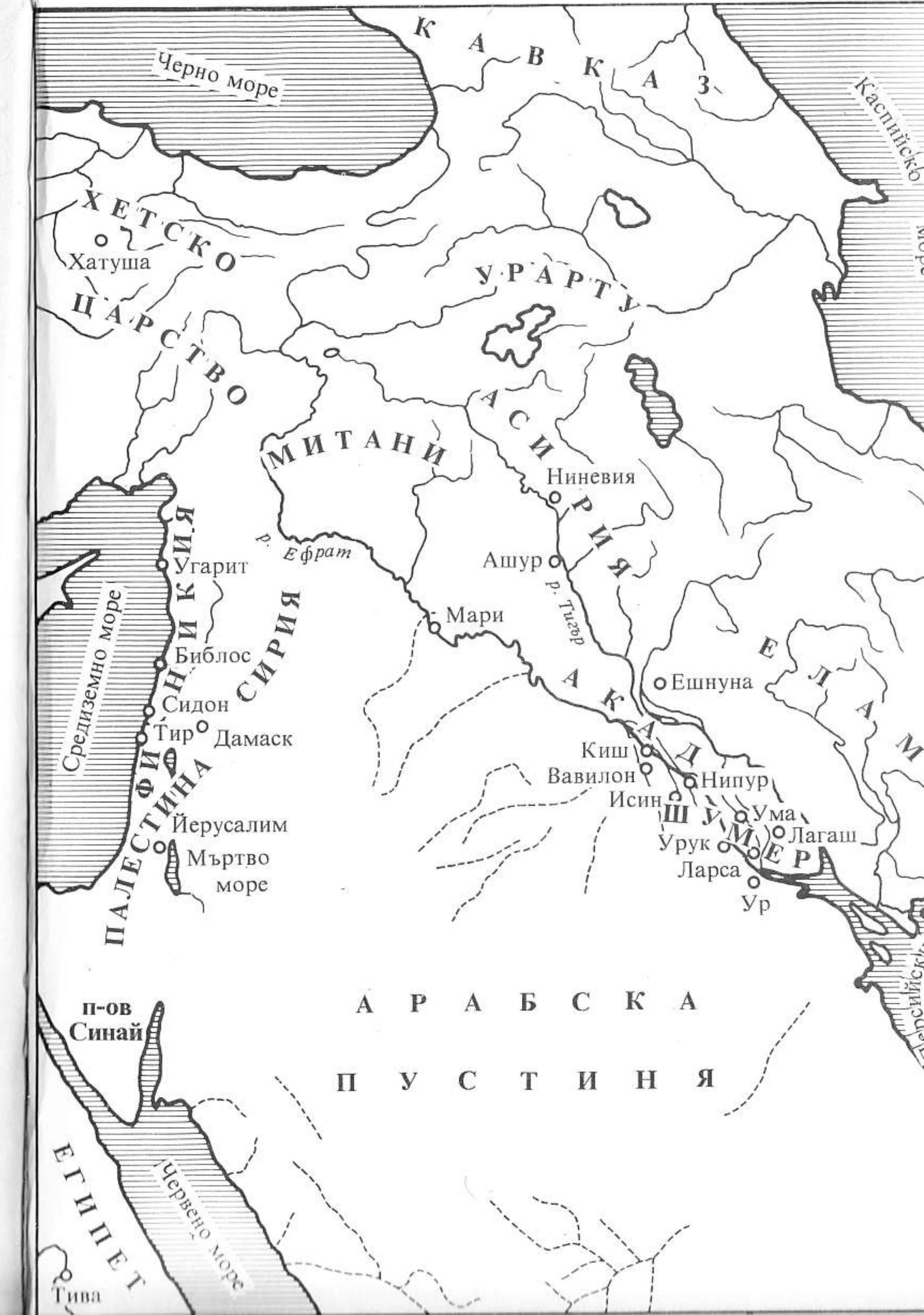
КАВКАЗ
Черно море
Каспийско море
ХЕТСКО ЦАРСТВО
Хатуша
УРАРТУ
АСИРИЯ
МИТАНИ
Ниневия
Ашур
р. Тигър
р. Ефрат
Мари
ФИНИКИЯ
Угарит
Библос
Сидон
Тир
Дамаск
СИРИЯ
ПАЛЕСТИНА
Йерусалим
Мъртво море
Средиземно море
ЕЛАМ
Ешнуна
АКАД
Киш
Вавилон
Нипур
Исин
ШУМЕР
Ума
Лагаш
Урук
Ларса
Ур
Персийски залив
АРАБСКА ПУСТИНЯ
п-ов Синай
Червено море
ЕГИПЕТ
Тива